

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Burhan Oğuz
Bizans'tan Günümüze
İstanbul Suları

SİMURG

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

İSTANBUL 198

BİZANS'TAN GÜNÜMÜZE İSTANBUL SULARI

BİZANS'TAN GÜNÜMÜZE İSTANBUL SULARI

BURHAN OĞUZ

ISBN 975-7172-27-8
Bizans'tan Günümüze İstanbul Suları

Burhan Oğuz

1. baskı : İstanbul, Aralık 1998

Dizgi : İsrail Dağlı
Ofset Hazırlık : Yücel Dağlı
Kapak Tasarım : 2 Tasarım - Mehmet Ulusel / Erol Egemen
Baskı : Egemen Matbaası

Kartpostallar : Hakan Akçaoğlu Arşivi

© Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık Limited Şirketi
Tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık Limited Şirketi
Hasnun Galip Sokağı No: 2/A - B
80060 Beyoğlu - İstanbul
Telefon : (0-212) 292 27 12 Faks : (0-212) 292 27 13

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
İSTANBUL SULAR İDARESİ TARİHİ	9
İlk Belediyenin Kuruluşu	9
İstanbul'da İlk Su Tesisleri	14
FETİHTEN SONRA İSTANBUL'DA SU MİMARISI	39
Bendler ve Suyolları	39
Halkalı Suları	53
Kırkçeşme Suları	55
Şehire Getirilen Suyun Dağıtımı	58
Çeşme ve Sebiller	63
İSTANBUL'UN MENBA SULARI	69
Taksim Suyu	70
Hamidiye Suyu	72
Melling'in Resimlerinde İstanbul Suları	73
İSTANBUL'UN MODERN SU ŞEBEKESİ TARİHÇESİ	89
İstanbul'da İlk Su Dağıtım Projeleri	89
Projelerin Değerlendirilmesi	99
Sular Komisyonu Tutanakları	102
TERKOS PROJESİ	109
Terkos Su Şirketi Mukavelenamesi	112
Su Şirketi İle İlgili Yazışmalar	133
İstanbul'da Kolera ve Sularla İlgili Önlemler	148

Şirketler Döneminin Sonu	150
Terkos Su Şirketi'nin Satın Alınması.....	154
Basında İstanbul'un Suyu	158

ÜSKÜDAR SULARI	171
Elmalı Su Tesisatının Kuruluşu	172
Elmalı (Üsküdar-Kadıköy) Su Şirketi Mukavelenamesi	173
Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'nin Satın Alınması	210

İSTANBUL SULAR İDARESİ.....	215
İstanbul Sular İdaresi'nin Statüsü.....	215
İstanbul Sular İdaresi'nin Birinci Dönem Çalışmaları (1933-1952).....	220
İstanbul Sular İdaresi'nin İkinci Dönem Çalışmaları (1953-1962)	226
İstanbul Sular İdaresi'nin Üçüncü Dönem Çalışmaları (1963-1972).....	231
İstanbul Sular İdaresi'nin Dördüncü Dönem Çalışmaları (1973-1982) ..	241
Beşinci Dönem Çalışmaları (İSKİ).....	248
Sular İdaresi İle İlgili Bazı Kişisel Anılar.....	252

İSTANBUL KANALİZASYONUNUN TARİHÇESİ	255
1918-1920 Fransız Projeleri.....	256
Wild Projeleri.....	256
Kehr Projeleri	257
DAMOC Projeleri.....	260
İSKİ'ye Devredilen İşler.....	264
İSKİ Genel Müdürlüğü Kanalizasyon Çalışmaları	266

BELGELER	271
BİBLİYOGRAFYA	285
İNDEKS	289

ÖNSÖZ

İstanbul sularının bu öyküsünde "tarih"e ağırlık verilmiş, tesislerin teknik ayrıntılarına fazlaca değinilmemiştir. Kaldı ki bu sonuncular Prof. Dr. Kâzım Çeçen'in çok değerli yapıtlarında ve kısmen de eski umum müdür sayın Kerim Esmer'in hazırladığı *Tarih Boyunca İstanbul Suları* kitabında bulunmaktadır. Bu çalışmalardan da ayrıca faydalanılmış, her aktardığımız bilginin menşei dipnotlarda belirtilmiştir. Sadece *İstanbul Ansiklopedisi*'nden alınanlar metni içinde belirtilmiştir.

Buna karşılık Devlet arşivlerinde çalışma yapılmış ve konumuzla ilgili belgeler araştırılmış olup 62 adedi burada verilmiştir (maalesef bunların bazılarına bağlı haritaların fotokopileri arşivlerden sağlanamamıştır). Bunların transkripsiyonlu olarak Latin harflerine çevirisi Bay İ. Günay Paksoy tarafından yapılmış, ancak bu kitapta çok yer tutacağı mülâhazasıyla bunların ilerde ayrı bir ciltte yayınlanmaları düşünülmüştür. Burada sadece Mimar Sinan'ın "evine nizamı ınugayır" su almış olduğuna dair olanın tam metni kitap içinde verilmiş, öbürlerinin birer özeti ile yetinilmiştir. Bu arada II. Mahmud'un el yazısı ile bazı derkenarları aynen nakledilmiştir. Keza bu belgelerde asılları görülen mukavelenamelerin tüm metinleri kitapta verilmiştir.

Çalışmalarımızın başında kendilerine danıştığımız sayın Kerim Esmer'le sayın Kâzım Çeçen bize yol göstermiş, 1945-50 arasında Sular İdaresi Üzinler Müfettişliği görevinde bulunmuş sınıf arkadaşımız Y. Müh. (Prof.) Faruk Özerengin de elindeki bütün fotoğrafları vererek görsel malzeme sağlamıştır. Sağolsunlar.

Bu kitabın hazırlanmasında bizimle aynı heyecanı paylaşılarak arşivleri taramayan ve türlü güçlüğü rağmen sözünü ettiğimiz belgeleri çıkartan B. Celil Ender ile çeşitli kitaplıklardan İstanbul sularına ait yazıları arayıp bulan ve tatil günlerinde bile dinlenmeden metni bilgisayara aktaran Bn. Sevgin Zobi'yi teşekkürlerimizle zikretmeliyiz. Keza İSKİ müzesinden eski gazete kupürlerinin suretlerini bize gönderen Basın Bürosu'ndan Bn. Nevin Yönter'c de teşekkür ederiz.

Burhan Oğuz

İSTANBUL SULAR İDARESİ TARİHİ

İlk Belediyenin Kuruluşu

Tarih, esas itibariyle bir süreklilik ve bir dayanışmadır; insanların kaçınmadıkları süreklilik kuşaktan kuşağa devam eder ve böylece de zamanımızı en uzak çağlara bağlar; dayanışmadır da tarih, şöyle ki bir toplumda her insanın yaşamının bütün öbürlerinininki tarafından saptanması gibi, uluslar topluluğunda da herbirinin tarihi, kendisi farkında olmasa bile, evrenin bütün uluslarınıninkine göre gelişir.

Evet, Bizans'tan İSKİ'ye, çok sular akmış.

Tarihe damgasını derinlemesine vurmuş ve Doğu Roma İmparatorluğu olarak da bilinen, bin yıl boyunca varlığını korumuş devletin başkenti Konstantinopolis, Boğaziçi'nin Avrupa yakasında eski bir Helen yerleşmesi olan Byzantion kentinin İS 330'da İmparator Constantinus tarafından Yeni Roma adıyla yeniden kurulmasından sonra bu adı almış. “Roma İmparatorluğu’nun ikinci başkenti olan Kostantiniyye, Trakya Bosforu’nun batı ucunda –Roma gibi– yedi tepe üzerine bina edilmiştir. Bilahare Rumların inhitat devrinde şehre “İstanbul” namı verildi (İstinpolis–şehre, şehirde). Bunu Türkler tahrif ederek, kendileri için manidar olan “İslambol” şekline soktular. Rumlar burayı “Antosa”, yani “mamure” adıyla dahi isimlendirirler...” diye anlatıyor İstanbul’u, von Hammer (XII. Kitap).

Gerçekten “Bizans” adı, Doğu Roma İmparatorluğu’nu belirtmek için, bu devletin çağdaşlarınca değil, daha sonra tarihçiler tarafından kullanılarak benimsenmiş. Bu imparatorluğun devlet ve toplum yapısının özellikle VII. yy’dan sonra geleneksel yapılardan belirgin şekilde farklılaşmasını vurgulamak amacıyla Bizans adı yeğlenmiş. Oysa Bizanslılar, Roma İmparatorluğu’nun gerçek ve tek mirasçısı oldukları inancıyla kendilerini Romaioi (Romalılar) olarak adlandırmışlardır ki bu “Rûm” adı, Türklerde de aynen devam edecekti: Mevlânâ Celâleddin-i Rumî, kendisini “Şair-i Rûm” diye adlandıran Ziya Paşa... Roma İmparatorluğu’nun IV. yy’da geçirmiş olduğu dinî ve kültürel buhranı, dünya tarihinin en önemli olgularından biri oluyor. Antik pagan uygarlık, bu yy’ın başında Konstantin tara-

findan tanınmış ve Büyük Theodosius'un başta Devlet dini ilân ettiği Hristiyanlıkla çatışma haline giriyor. Bundan böyle uzlaşmaz gibi görünen bu kökten birbirine zıt telakkilerin birbirlerini dışlamaları beklenirken hiç de öyle olmuyor. Hristiyanlıkla pagan Helenizm yavaş yavaş tek bir birim halinde kaynaşıyor ve Bizanslı adını alacak olan bir Hristiyan-Grek-Doğulu uygarlığını doğuruyor.

Gerçekten Roma siyasî telakkii, Grek kültürü ve Hristiyan imanı, Bizans gelişmesinin başlıca öğeleri olmuşlardı. Bunların üçü olmadan Bizans yaşam tarzı düşünülemezdi. Bizans İmparatorluğu olarak bildiğimiz tarihî olguyu meydana getiren, Roma imparatorluk çerçevesi içinde Helenistik kültürle Hristiyan dininin bütünleşmesi olmuştu. Bu sentez Roma İmparatorluğu'nun Doğu ile artan ilgisi sayesinde olmuştu ve bu ilgi, III. yy'ın buhranının gereği idi.

Doğu Roma'yı Batı'dan ayıran özelliklerin başında, kökleri İskender'in fetihlerine kadar uzanan, Eski Helen ve Orta-Doğu geleneklerinin kaynaşmasıyla doğmuş Helenistik uygarlığın mirasçısı olması gelir. Doğu toplumu, Batı'ya göre daha çok ticarete açılmış, daha hızlı kentleşmiş, daha yüksek bir ekonomik gelişme düzeyine ulaşmış. Batı'da toprak mülkiyeti başlarken Doğu'nun ekonomisi esas itibarıyla ticari idi. Batı imparatorluğu anakarasal bir kitle oluştururken Doğu İmparatorluğu, aksine denizci özyapısı ve zengin tacir ve işadamları ile dolu sınıfı tarafından koşullandırılmıştı. Doğu'da bütün kentler az çok önemli alışveriş merkezleri idiler. Batı İmparatorluğu toprak senyörlüğüne (ağallığına) dönüşmüş toprak sahipleri sınıfının zaferiyle çaresiz bir inhitata doğru sürüklenirken Doğu'da, kentlerin önemi başat oluyordu. Konstantinopolis, büyük bir uluslararası ticaret merkezi, banka ve müreffeh bir endüstrinin odaklandığı yerdii.

Cermen kökenli Odoacre 476'da Roma'da kukla imparator Romulus Augustulus'u devirdiği zaman, İsaüralı (Küçük Asya'nın Kıbrıs'a mukabil olan bölgesi) Zenon, Konstantinopolis tahtını ele geçiriyordu. O, sanıldığına göre, eski bir korsan olup İmparator Leon (ölm. 474), Ostrogot federe birliklerinin desteklediği, fazla güçlü vezir Aspar'ın etkisine karşı mücadele etmek üzere onu kullanmıştı.¹ Bu Aspar'ın öyküsünü aşağıda göreceğiz.

Bu kitapta ele alacağımız 'Sular İdaresi Tarihi', sosyoloji mantığı açısından, belediye tarihi ile doğrudan bağlantılıdır. İstanbul'da bugünkü anlamda ilk belediye faaliyetlerinin başlaması XIX. yüzyılın ikinci yarısına rastlar. Zamanın olaylarını Çelik Gülersoy'un tatlı kaleminden özetleyelim :

1 Bkz. A. A. Vasiliev; *Histoire de l'Empire Byzantin*, Paris 1932, s. 52 ve George Ostrogorsky, *History of the Byzantine state*, Oxford 1968, s. 27 ve Jacques Pirenne, *Les grands courants de l'histoire médiévale*, Paris 1949, s. 10-11, 440.

"... Tanzimat'tan az sonra, 1853'de Kırım Savaşı çıkmıştı ve tarihte ilk kez Avrupalı komutanlar başkente gelmiş oldular... O zamanki düzen gereği, hepsi aristokrat ve kendi ülkelerinde saray, şato sahibi adamlar. Bunlara burada yine saraylar tahsis edilmiş ama, sabah olup da şehri gezmeye çıkınca bir de bakmışlar ki ortalığı bilmem ne götürüyor. Tevfik Fikret'in... yazdığı gibi 'Hariçten, uzaktan açılan gözlerle süzün, çeşmân-ı kebûduyla (mavi gözleriyle) ne münis (kanı sıcak) görünen' bu eski mal gözelin, içerde bir sahibi yok. Biraz soruşturunca anlamışlar ki gördükleri bu sahneler rastlantı değil, başkentini düzeni gereğidir. Konuyu, İstanbul'daki adamları Koca Reşit Paşa'ya açmışlar : 'Londra'da, Paris'te iken görmüş olduğunuz bir teşkilâtı siz de kursanız!'. Paşa tavsiyeyi padişaha iletmış, genç hünkâr Abdülmecit'in cevabı: 'Faideli bir şey ise yapılsın!' Tabii belediye çok 'faideli bir icad' olduğundan, yapılmış. Ama tam da yapılmamış... Çünkü ihtiyatlı Osmanlı, bunu Frenklerin oturduğu semt olan Beyoğlu'nda kurmayı ve bir deneyip bakmayı daha uygun bulmuş. Kimin aklı ise yeni bir şark kurnazlığına gidilip kuruluşa gûya Paris'i takliden 'Sixième arrondissement' adı verilmiş. Yani Altıncı Daire-i Belediye. Güzel de Paris'te bu iş 1 numaradan başlar. Bizimki 6 rakamından yola çıkıyor. Yabancılar geride beş tane daha var sansınlar diye! Bu örnek belediyenin bütün şehre yaydırılması, I. Cihan Savaşı yıllarını buluyor..."¹.

Bu hususu Osman Nuri şöyle izah ediyor: "İlk defa olarak açılan bir nümune dairesine (Birinci Daire) demek lâzım gelirken Altıncı Daire denilmesinin sebebi: belediye teşkilâtında nümune ittihaz edilen Paris'in en mâmur yerini altıncı daire-i belediye itibar olunan kısmı teşkil etmesi ve İstanbul'un da, tebligat-ı resmîyede ima edildiği üzere, nisbeten mâmur yerinin Galata ve Beyoğlu cihetleri olmasıdır... Ezcümle yapılan taksimata göre sıra itibariyle beşinci Eyüb dairesinden sonra Hasköy (Altıncı Daire) addedilmek lâzım gelirken orası yedinci ve Beyoğlu kema-fî's-sabık (eskisi gibi) (Altıncı Daire) ittihaz olunmuştur..."².

Adı geçen nümune dairesi kurulana kadar belediye hizmetlerinin nasıl karşılandığını yine Osman Nuri'den öğreniyoruz:

"İstanbul'un payitaht ittihaz edildiği 857 tarihinden 1247 (1831) senesine gelinceye kadar kuyud ve kütüb-ü kadimele (eski kayıt ve defterlerde) rical ve me-murin-i devlet meyanında (arasında) 'Şehir Emini' ismine de tesadûf olunmakta ise de kablclfetih (fetihten önce) Bursa ve Edirne'de Şehir Emini namıyla bir memur istihdam olunduğuna dair bir kayıt ve malûmata destres olunamamıştır (erişilememiştir). Binaenaleyh Şehir Emini'nin unvanıyla vazifesinin Bizanslılardan iktibas olunduğu zannedilmektedir. Çünkü Şehir Eminlerine tevdi olunan tamirat ve inşaat vazifesinin İstanbul'un fethinden evvel 'Subaşı' tarafından ifa edilmekte olduğuna *Tacittevârih*'in şu fıkrası delalet etmektedir:

'Fatih İstanbul'u teshir (zapt) ve sur ve barusunu (kale duvarını) tamir et-tikte Sülcıman Bey namı kulunu İstanbul Subaşısı tayin ile tamir (imar manasına olacak) şehri ana tefviz eyledi (bıraktı)'. Binaenaleyh hükûmet-i Osmaniye İstanbul'da takarrür (yerleşip) ve teessüs ettikten sonra Bizans teşkilat idaresinden bazı usuller ahz ve iktibas ettiği gibi Şehir Emini unvanı ve vazifesini de almıştır.

1 Çelik Gülersoy; "İlk Belediyemiz", *Cumhuriyet* (Gaz.) 10.09.1990

2 Osman Nuri; *Mecelle-i Umumiyye-i İdarîye-i Şehir-i İstanbul*, 1337-1922, s. 1415, dipnot 93.

Bizanslılar zamanında şehir eminlerinin mehani-i emiriye (devlet binaları) tamiratına memur oldukları, surların üzerindeki kitabelerden anlaşılmaktadır... Şehir Eminlerinin esas vazifesinin biri de sarayda ve şehrin diğer malhallerinde hükûmete ait inşaat ve tamiratın malzeme ve sairlerini bittedarik esmanını (tutarını) ve çalışanların istihkakını tesviye ile hesaplarını tutmaktan ibaretti. Şu halde şimdiki Şehir Emmini tabiriyle o zamanki Şehir Emmini tabiri arasında lafız müşâbehetinden (söz benzerliğinden) başka bir münasebet yoktur.

Fatih'in kanunnamesinde şehir eminlerinin rütbe ve maaşı ile elkabı (lakabları) hakkında izahat veriliyorsa da vazifesi gösterilmemektedir. Kanunnamede deniliyor ki: 'Mcratıpte (rütbelerde) Defter Emmini; anın altına Şehir Emmini, anın altına Reisülküttab otururlar. Vc Şehir Emmini yüzirmi akçe ulûfeye mutasarrıf olur...' Kanunnamenin şu fıkralarına nazaran bidayet-i ihdasında Şehir Eminliği, Defter Eminliğinden yani defter-i hakanî nâzırından küçük fakat divan-ı humayun kâtiplerinin reis ve o zamanın hariciye nâzırı olan reisülküttabtan büyük bir unvan ve memuriyettir... Şehir Eminliği vazifesiyle mimarbaşılık vazifesinin tearuz eylediği (karşıt olduğu) zannedilebilirse de yine aralarında fark olduğu aşikârdır. Şehir eminliğinin herhalde mimarbaşılıktan evvel ihdas edilmiş olduğu ve mimarbaşılık fennî ve ilmî bir memuriyet ve vazife olmak itibarıyla hükûmetçe yapılacak inşaat ve tamiratın planını ihzar ve teferruat-ı fenniyesini ikmal mimarbaşısı ile maiyetindeki mimarlara ait olup şehir emininin de malzeme tedariki, hesabın tutulması ve ameleye nezaret gibi işlerle meşgul bulunduğu derkârdır (bellidir).

1233 (1818) tarihli vesika dikkatle mütalâa edilecek olursa görülecektir ki son zamanlarda mimarbaşılara ait vazife bile şehir eminlerine intikal etmiş ve inşaatın kârgir olup olmaması, men-i harik (yangın önleme) için ne gibi tedabir ittihazı lâzım geleceği hakkında hükûmetçe şehir emininin fikri sorularak ve alınan cevaba bina-i mütalâa edilerek ebniyenin (binaların) irtifai, inşaatın nev'i ve saire hakkında kanun vaz edilmiştir...¹

"Esasen Avrupa'da su müessesatını idare etmek belediyelerin cümle-i vezaifinden olduğu halde memleketimizde birçok hususatta olduğu gibi bu mesele dahi şart-ı vâkıfları (vakıf yapanların koşulu) dolayısıyla hin-i teşkilinde evkaf-ı humayun nezaret-i celilesine tevdi olunmuş ve fakat Emanet ile rabitası da büsbütün kesilmemiştir. Elyevm (günümüzde) meyhah-ı vakfiye (vakıf sular) müdiriyeti namıyla nezaret-i müşarünileyhe merbut bir idare olan Su Nezareti'nin 1325 (1909) sene si nihayetine kadar şehir emanetine tabi bulunması bunun yegâne delilidir"².

Görüldüğü gibi, çok eskiden kurulmuş Su Nezareti, yapmış olduğu çeşitli su yolu haritaları, müze ve sair kurumlarıyla birlikte Şehremaneti yani Belediye içerisinde bir memuriyet haline gelmiştir. Vakıf olan sular, Vakıflar Nezareti'nin idaresi altında Vakıf Sular Müdürlüğü halinde devam ederken, sonradan bu müdürlük de Sular İdaresi içerisinde Vakıf Sular Müdürlüğü şekline dönüşmüştür.

Keza 1274 (1858-1859) tarihli "Altıncı daire-i belediye nizamâtı"nın birinci maddesinde "nefs-i İstanbul ve bilâd-ı selâse Boğaziçi"nin iki sahili ile beraber on-

1 Osman Nuri; a.g.e., C. I, s.1358-1363.

2 Osman Nuri; a.g.e., C. II, s. 662-663. <https://rantey.org>

dört daire-i belediyeye taksim olunarak tayin olunan hududuyla Beyoğlu ve Galata Altıncı Daire-i Belediye itibar olunur” deniyor¹.

Bunun ikinci maddesinde ise “İşbu Daire’de bulunan mahallat sokaklarının tanzimi yani kaldırım ve su yolu ve lağımların tesviyesi ve daima bir hüsn-ü halde bulunması... işbu Daire için tahsis olunacak idare-i mahsusa-i belediyeye havale olunacaktır” diye yazılı ki² buradan bir “Sular İdaresi”, “mecari şubesi”nin teşkil edileceği anlaşıyor.

Vakfın başlıca koşullarından biri de, vakfedilen şeyin vakfı yapanın koyduğu amaçtan başka bir şekilde kullanılamayacağıdır. Vakıf su başka bir yere akıtılamaz, satılamaz. Padişah tarafından yaptırılan isale hatlarına yurttaşların buldukları kaynakları katmaları izne bağlı olmuştur. Bu tür sulara (katma) adı verilirdi. Katma yönünde izin çıktığı takdirde bunun debisi ölçülür, ana mecrası içinden şehre gelen bu suyun bir bölümü esas isale hattına terkedilirdi (hakk-ı mecra). Yurttaş geri kalan bu su ile vakıf çeşme yaptırabileceği gibi, kendi evi ve bahçesi için de kullanabilirdi³.

Yukarda adı geçen eski eserlerden Galata’nın Theodosios zamanında duvarla çevrili olan kısmının içinde 1 kilise, 1 hamam, 1 tiyatro, 1 değirmen, 4 özel değirmen ve 431 hane bulunduğunu öğreniyoruz. Galata’ya Rumlar *Pera* (Karşı Yaka) veya geçit manasına *Perama* derlerdi⁴. *Porta Perema* adı verilen Mısırçarşısı önüyle karşı kıyı arasında bu adı taşıyan kayıklar işlerdi⁵. *Peremeciler* semti, adını bundan almış olmalı.

XII. yüzyılda İstanbul’u gezen İbn-i Batuta, şehrin bu kısmının Galata olarak adlandırıldığını yazıyor. Galata’da oturan Cenevizliler buraya genellikle *Pera* deyip kendi cemaatlarını *magnifica communita di Pera*, yani ‘muazzam Pera cemaati’ olarak anarlarmış. Galata adı ise ancak Osmanlı fethinden sonra, 1657 yılında resmî evrakta görülmeye başlanmış.

Öyle sanılır ki o zaman kent büyüyerek arkadaki *Pera* bağları denilen sırtlara, şimdiki Beyoğlu’na doğru evler inşa edilince, *Pera* adı bu cihetlere münhasır kalmakla kale içinde bulunan kısma yine eski adı olan Galata denilmeye devam edilmiş ve *Pera* da sırf şimdiki Beyoğlu’na münhasır kalmış. Türkler *Pera* adını kullanmayıp bu semte Beyoğlu demişler. Bunun nedeni o civarda konağı olan ve

1 Osman Nuri; a.g.e., C. II, İstanbul 1330, s.5

2 aynı yer

3 Kâzım Çeçen; *İstanbul’da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri*, İstanbul 1948, s.8

4 Celal Esad Arseven; *Eski Galata ve Binaları*, İstanbul 1989, s.26

5 *Meydan Larousse*; matbaası: Eski İstanbul Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

‘Bey oğlu’ diye adlandırılan Louigi Gritti’dir. Öyle ki, bu kişi Kanunî’nin özel tercümanlığını yapmış, Venedik’in İstanbul elçiliğinde bulunup Macaristan’da dahi padişahın kaymakamı olmuş. Vezir İbrahim Paşa gibi sultanın kendisi de onun evinde vakit geçirirmiş¹.

Belediyecilik II. Abdülhamid döneminde belirli bir düzen içine giriyor, Şehremaneti giderek kurumsallaşıyor. Bunun kurulduğu 1855’ten Şehremini Mazhar Paşa’nın (1836-1892) göreve geldiği 1881’e kadar geçen 26 yılda İhtisab Ağası Hüseyin Efendi’nin toplam 7 yıl süren şehreminliği dışında, emanet makamında 27 kez değişiklik olmuş ve her defasında hizmet görenlerin görev süresi iki yılı ancak bulmuş. Bir ay bile doldurmadan görevden alınanlar bile görülmüş. Mazhar Paşa ilk kez 10 yıla yakın görevde kalarak hizmete süreklilik sağlamış.

I. Meşrutiyet Meclis-i Mebusan’ının eseri olan Belediye Kanunu bu Paşa’nın döneminde, onun çaba ve dirayeti sayesinde uygulanabilmiş. Göreve gelir gelmez Bâbîâli’ye kanun gereği alınması gereken önlemleri içeren bir rapor veriyor. Sayıları 20’yi bulan belediye dairelerini yarıya indiriyor. Maaşları düzenliyor. Konumuz dışında kalan birçok ıslahat ve önlemler arasında İstanbul’a su sağlayan Su Nezareti, Şehremaneti’ne bağlanıyor.

Çağdaş Belediyecilik hizmetleri Mazhar Paşa’nın döneminde geliştiriliyor. Temizlik işleri (tanzifat) belli bir düzene sokuluyor. İstanbul Gazhanesi ve aşağıda ayrıntılarıyla irdedeceğimiz Terkos Su Şirketi onun döneminde gerçekleşiyor. O yıllarda Beyoğlu’nun su sorunu had safhaya geliyor. Bu semtte İstanbul yakasındaki gibi çeşmelerin ve sakaların olmayışı sürekli sorun doğuruyor. Terkos Şirketi buna önemli ölçüde çözüm getiriyor (Zafer Toprak, *İstanbul Ansiklopedisi*, md. Mazhar Paşa).

İstanbul’da İlk Su Tesisleri

İstanbul’un kuruluşundan Roma İmparatorluğu devrine kadar yapılmış su tesisleri hakkında bugün artık pek fikrimiz yok; savaşlar, istilâlar, her şeyi harap etmiş. İnsanlar gerek nefsi İstanbul’da, gerekse karşısındaki günümüz Kadıköy (Kalkedonya) ve Üsküdar’ın (Scutarii-zırh imalcileri) bulunduğu yerlerdeki hal-kın, buldukları yerel sulardan, menbalardan faydalandıkları, kuyular açarak ve sarnıçlar yaparak topladıkları sularla gereksinmelerini karşıladıkları sanılıyor.

Kentin tarihe geçmiş ilk büyük su tesisleri, Roma İmparatorları tarafından yaptırılmıştır. Hadriyan’ın (117-138), surların dışındaki bir noktadan şehrin Ha-

liç kenarındaki mahallelerine kadar bir su yolu yaptırdığını, Valens (364-378) tarafından Halkalı dolaylarından Beyazıt Meydanı'na kadar ikinci bir su yolu ile su getirildiğini ve bu yol üzerindeki Atışalanı köyü civarında Mazul kemerle, Atatürk Bulvarı'nın en yüksek noktasında Bozdoğan (Valens) kemerinin bu maksatla inşa ettirildiğini biliyoruz. Keza İmparator Valens tarafından Belgrad Ormanlarında bugünkü Büyük Bend'in yerinde bir bend inşa ettirildiği, Kâğıthane Deresi kollarından bir kısmının da sularını ızgara ve havuzlarda toplayarak ve vadilerden kemerlerle aşılarak bunların kente iletildiği ve İmparator Theodosius (378-395) tarafından Mazul ve Bozdoğan kemerlerinden geçirilmek suretiyle üçüncü bir su yolu ile su getirildiği ve aynı imparatorun Belgrad Ormanlarından Sultanahmet'e kadar dördüncü bir su yolunu tesis ettirdiği tarihlerde kayıtlıdır.

Böylece kentin gereksinmesini karşılayacak su sağlanmış olmakla birlikte kuraklık, muhasara, istilâ ve tahrip hususları gözönüne alınarak bu gibi hallerde kullanılmak üzere üstü açık (çukur bostan) ve kapalı (yeraltı su deposu) birçok sarnıç inşa edilmiş. Bunların hepsi günümüzde mevcut olmakla birlikte sadece eski eser olarak bir değer taşımaktadırlar. "Bizanslılar sarnıçlara hemcın ibadethaneler kadar ehemmiyet verirlerdi... sarnıçlar içinde bugün gördüğümüz müzeyyen ve mükellef sütun başlıkları bu ihtimamın derecesini gösterir... Bizans'ın dördüncü asırdaki sarnıçları Suriye'deki üstü açık sarnıçlar tarzında büyük ve etrafı duvarlarla örölü havuzlardan ibaret olup etrafına ağaçlar dikilirdi..."¹.

Halen mevcut olan bu üstü açık büyük su hazinelerden kayda değer olanlar şunlardır:

1- Aetius hazinesi: Edirnekapi civarındadır ve halen Vefa kulübü spor sahası olarak kullanılmaktadır. Buna "Bonus Sarnıcı" da denmektedir.

2- Aspar hazinesi: Sultanselin'de yer alan bu hazinenin bulunduğu yerde bugün Çukurbostan namıyla bir mahalle vücuda gelmiştir. "Müverrih Pascale'in ifadesine nazaran Aspar sarnıcı denilen sarnıç, I. Leon zamanında Goth asakiri muavenesinin (yardımcı askerlerinin) reisi Aspar tarafından Exokinion'da (Altımermer) ikamet eden askerlere icabeden suyun tedariki zımında yapılmıştır..."².

3- Hagios Mocius hazinesi: Altımermer semtinde yine bir mahalle haline getirilmiştir.

1 Celâl Esad Arseven: *Eski İstanbul (abidât ve mebnânsi)*, İstanbul 1989, s.186

2 Aynı yer, s.187 Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Bizans İmparatoru I. Anastasius (491-518) zamanında Bakırköy Osmaniye mahallesinde yaptırılmış olan bu sarnıç 170x147 m ölçülerinde olup Altımermer Çukurbostanı veya Altımermer Sarnıcı olarak anılmaktadır.

4- Yine aynı İmparator tarafından yaptırılan ve günümüzde Veliefendi Hipodromu'nun yakınında bulunan 127x76 m ölçülerindeki Hebdomon Sarnıcı ise Fildamı, Filevi, Bakırköy Çukurbostanı veya Bakırköy Sarnıcı da denilmektedir. "Hebdomon", Bakırköy'ün Bizans dönemindeki adı oluyor. Bu sarnıç toprak üstünde olduğundan nişli bir duvarla desteklenmiştir.

Eğrikapı civarında "Porta Xylokerku"nın yanındaki Tekfur Sarayı'nın eski adı "Porphyrogenetos" olup aslında bunun aşağı kısmında bulunan Vlacherna Sarayı'nın müstemilatından biri oluyordu. Bu saray P. Gyllius'tan beri, Bizans tarihinde adı çok geçen Hebdomon Sarayı zannediliyordu; ancak Prof. A. van Millingen Hebdomon'un Bakırköy'de olduğunu kesin olarak saptamış. İstanbul'un fethinden sonra Türkler, imparator ya da krallara "tefur" adını vermişler. Bu sözcük Farsça *tâcver*'den (padişah) alınma olabilir. Bunun Ermenicesi de *takavor* oluyor (Eremya Çelebi Kömürcüyan. *İstanbul tarihi. XVII. asırda İstanbul*, İst. 1952, Çev. Hrand. Andreasyan'ın notu, s. 186. Bu esere aşağıda yine rastlayacağız).

Aşağıda bu Hebdomon'a ait ek bilgiler verip, eseri İstanbul'un tarihi topografyası bakımından önemli olan Gyllius'un ilginç öyküsünü anlatacağız.

Bizanslılar, Romalılardan kalanların dışında bazı irili ufaklı sarnıçlar da yapmışlardır ki bunlardan bazılarını aşağıda göreceğiz. Bizanslılar daha çok çevreden suyu (aködükler) ile su getirmek yerine, biriktirilmiş suları kullanmayı yeğlemişler.

Bazı eski kaynaklardan kentin içinden tarihî adı Lykos, bugünkü adı Bayrampaşa Deresi olan derenin geçtiği biliniyor. Bizanslılar, şimdiki Fatih Vatan Caddesi'nin olduğu yerden aktığı sanılan bu dereden yararlanmış olmalıydılar. Derenin surları geçip kente girdiği yerde halen sadece harabeleri kalmış Bizans dönemine ait bir kule bulunmaktadır ki bugünkü "Sulukule" semtinin adının bundan geldiği sanılıyor¹

Anadolu'nun değişik yörelerinde saptamış olduğumuz bu tür üstü açık su hazinelerinin fotoğraflarını "*Türkiye halkının kültür kökenleri*, C. II. Bölüm 3, İst. 1995'de vermiştik.

1 Elginkan Vakfı; *Tarihî Çarşıların Fotoğrafları*, İstanbul, 1993, s. 13-14

Üstü kapalı hazinelerden (sarnıç) en önemlileri de şunlardır:

1- Ayasofya'da 336 somaki sütunlu İmparator Sarnıcı (Citerne Basilique), günümüzde Yerebatan Sarayı diye anılmaktadır.

2- 224 sütunlu Philoxenus sarnıcı. Binbirdirek adıyla bilinen bu sarnıçta bir vakit ipekçiler çalışmış.

3- Büyük Postahane arkasındaki alanda (Cemal Nadir sokağında) depo olarak kullanılmakta olan Acımusluk Sarnıcı'dır¹.

Bu hususlarda C. E. Arseven şu tamamlayıcı bilgileri veriyor: "...Üstü kapalı sarnıçlar meyanında en meşhurları Philoxenus Sarnıcı (Binbirdirek), Theodosius Sarnıcı, Basilica Sarnıcı (Yerebatan) ve Phocas sarnıçlarıdır. Bunlardan maada her kilise, her manastır, her evin de birer küçük sarnıçları yapılmaya başlanınca büyük sarnıçların o derece ehemmiyeti kalmamıştı. Philoxenus Sarnıcı (Binbirdirek) altıncı asır bidayetlerine (başlarına) doğru Justinianus zamanında inşa olundu. Philoxenus tesmiyesi (adlandırılması) ise o vakit senatör bulunan Philoxenus tarafından inşa ettirilmesi idi... Bunun üstünde vaktiyle Fazlı Paşa Konağı varmış... Bu sarnıcın civarında Theodosios Sarnıcı vardır. Korintien tarzında başlıklı sütunu haizdir... Bu sarnıcın üzerinde bulunan evlerden bu sarnıca açılan kuyu ağızları vardır"².

Roma İmparatorlarının Marmara dolaylarında (Halkalı) ve Kâğıthane vadisinde (Kırkçeşme) yaptırdıkları su tesisleri Bizans İmparatorları tarafından bir dereceye kadar tamir edilip genişletilmişse de son dönemlerinde çeşitli nedenlerle yok olma durumuna gelmiş, öyle ki fetihle bunlar kullanılmaz halde ele geçmiş. Halen elde kalmış ve Türkler tarafından tamir edilerek yıkılmaktan kurtarılan sadece Mazul (azledilmiş- devre dışı bırakılmış) kemerle Bozdoğan kemeri vardır. Kağıthane vadisinden geçen suyollarının yerüstü tesislerinden günümüze kalan bir şey yoktur³.

1975 yılında Tuzla civarındaki adalarda yapılan araştırmalarda da konumuzla ilgili kalıntılara rastlanmış. Tuzburnu'nun güney doğusundaki İncir Adası'nda ortaya çıkarılan Saint Andre manastırı, esas olarak aranan günlük yaşamdan uzakta, ıssız bir yerde, kurulmuş. Keşişler burada zeytin, incir, üzüm yetiştirip deniz ürünlerinden bolca yararlanmışlar. Özellikle incirin bol olması nedeniyle

1 Kerim Esmer; *Tarih boyunca İstanbul suları ve İstanbul su ve kanalizasyon sorunu*, İSKİ yay. 1983, s.19-21

2 Celâl Esad Arseven; *Eski İstanbul*, s. 173

3 Kerim Esmer; *a.g.e.*, s.19-21. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

adaya bu ad verilmiş. Burada, aşağıda anlatacağımız kapalı sarnıçların dışında, doğal limandan yukarı doğru çıkıldığında, patikanın sonundaki ahşap evin hemen yanında bir de açık sarnıca rastlanmış. İçi suyla dolu olan sarnıcın görülebilen beden duvarları tuğla ile örülü olup üst kısmı kaba taşlardan yapılmış.¹

Üstünün kapalı ya da açık olduğu tartışmalı olan bir sarnıç da, Herakleios döneminde (610-641) patris (patrikios) olan Bonos tarafından VII.yy'ın ilk çeyreğinde Konstantinopolis içinde, üstü "yuvarlak" tonozlarla örtülü olarak yaptırılan Bonos Sarnıcı oluyor. 622 Nisan'ında imparator tarafından kentin dışardan gelecek akınlardan korunmasıyla görevlendirilen Bonos'un 626'da Avarların saldırılarını püskürttüğü ve 62 Mayıs'ında da öldüğü ve Studios Manastırı'nın İoannis Prodromos Kilisesi'ne (İmrahor İlyas Bey Camii) gömüldüğü biliniyor.

İstanbul hakkında eser vermiş ünlü yazarların bir bölümü bu sarnıcın Edirnekapı'nın iç tarafında, Karagümrük semtindeki açık hazne olabileceğini ileri sürüyor. Kimi de Sultan Selim Camii yakınındaki açık hava su haznesi üzerinde duruyor. Bir başkası, Bonos Sarnıcı'nın Fatih'ten Yenibahçe vadisine inen yamaçta, belki Atik Ali Paşa Camii dolaylarında olduğunu bir ihtimal olarak ileri sürüyor.

Kodinos'a atfedilen anonim İstanbul topografyası kitabında, sarnıcın Constantinus Suru yakınında olduğu belirtildiğine göre, bunun en azından bu surların iç tarafında, yerinde Fatih Camii'nin yapıldığı Oniki Havari Kilisesi çevresinde bir yerde olmalıdır, denilmektedir. Ancak, Törenler Kitabı'nda (*De ceremoniis*) İmparator VII. Konstantinos Porfirogennetos'un bir âyinin arifesinde geceyi, taht ortağı I. Romanos Lekapenos'un (hükümd. 920-944) Bonos Sarnıcı yanında yaptırdığı sarayda geçirdiği bildirildiğine göre, sarnıç Romanos'un sarayına komşu olmalıdır.

Kimliğini aşağıda anlattığımız R. Janin, Romanos'un sarayını bir kaynaktan rastlanan "yazın sıcağından korunan bir yerde" inşa ettirdiği yolundaki Bizanslı yazarların verdikleri bilgiye dayanarak sarnıcın bu kentin poyraz rüzgârına açık bir semti olan Fatih ile Sultan Selim Camii çevresinde olduğunu ileri sürüyor. Ancak yakın tarihlerde, Laleli'de Bodrum (Mesih Paşa) Camii yanında yapılan kazıda I. Romanos'un sarayına ait kalıntılar bulunmuş. Esasen bu cami de, bu imparatorun kurduğu Mirelaion Manastırı'nın kilisesidir. Bu eski kilisenin bir kenarında yükselen tümseğin altında, çapı 30 m'yi aşan Roma dönemine ait büyük bir yuvarlak bina kalıntısı vardır. Bizans döneminde bu kalıntıların içine sütunlar

1 Alpaslan Koyunlu - Sümer Atasoy - Cihan Soyhan; "Tuzla Civarındaki Adalarda Yapılan Araştırmalar", *MTE Önceki Sayı 56, Nisan 1976*
 Önceki Sayı 56, Nisan 1976
<https://rantey.org>

dikilerek ve üstü bir kısmı kubbeli olan tonozlarla örtülerek su sarnıcına dönüştürülmüştür (Laleli’de Ordu Caddesi’nin güneyinde bulunan Bodrum Camii -eski bir Bizans kilisesi- yanında bulunan eski bir su sarnıcı olan “Bodrum Camii Sarnıcı”nın ayrıntılarına girmeyeceğiz.) Bu duruma göre Bodrum Camii, I. Romanos’un yaptırdığı Mirelaion Manastırı Kilisesi olduğuna ve hemen yanında 1960’larda bulunan kalıntılar da bu imparatorun sarayına ait olarak teşhis edildiklerine göre, buradaki sarnıç, esası Bonos tarafından yapılan üstü “kubbeler” ile örtülü sarnıç olmalıdır (Semavi Eyice, *İst. Ans.*)

Bakırköy’de yer aldığı kesin olan mezkûr Hebdomon’un adı, “yedinci” anlamına gelip yeri kent surlarından itibaren yedinci mile rastlaması itibariyle (1 kara mili = 1.480 m) bu semte verilmişti.

Roma İmparatorluğu’nun Avrupa yakasını Sarayburnu’nda kurulu Bizantiyon’a bağlayan ve Via Egnatia denilen yolun üzerinde bulunan bu semtte, I. Constantinus döneminde (324-337) bir yazlık saray, av köşkleri ve önemli kiliseler bulunuyordu. Hebdomon Sarayı, büyük olasılıkla bugünkü Yenimahalle’de idi.

Hebdomon, kente gelen konukların, sefere giden ve dönen askerî birliklerin ilk karşılandığı; saray törenlerinin başladığı yer oluyordu. Buradaki Campus Martis (ya da Campus Tribunalis), ordu birliklerinin konakladığı geniş bir mekânın adı olmalıydı.

Hebdomon’da ilk kez taç giyen imparator, Bozdoğan (Valens) kemerinin bânisi Valens olmuştu (364) (*İst. Ans.*)

Petrus Gyllius Latince adıyla anılan doğabilimci ve gezgin Pierre Gilles (1490-1555), Yunanca ve Latince öğrenim görmüş, Akdeniz ve Adriyatik balıkları konusunda yapmış olduğu araştırmalarının sonucunu I. François’ya sunmuş ve ondan antik uygarlığa tanık olduktan sonra barbarların eline düşmüş ülkelerin keşfi ve tasvirini yapabilmek için yardım istemiş. I. François’nın da onu Osmanlı ülkesine göndermiş olduğu söylenir. Rivayete göre Anadolu’yu gezerken parasız kalan Gilles, İran seferine giden Osmanlı ordusuna katılmış. O dönemde Anadolu’yu tek başına gezen, üstelik 60 yaşında bir Avrupalının Osmanlı ordusuna alınması inandırıcı gelmemekle birlikte, İran seferine katılan Fransa elçisi Gabriel d’Aramon ve maiyetinin 1548-49 kışını Osmanlı ordusuyla birlikte Halep’te geçirirken Gilles’i orada askerlerin arasında bulup yanlarına aldıkları da bir gerçektir. Buradan heyetle birlikte Ocak 1550’de İstanbul’a gelen Gilles, bir yıl sonra yine d’Aramon ile birlikte Fransa’ya dönüyor. Mamafih İstanbul hakkında verdiği bilgilerden 1547’den beri burada bulunmuş olmasının gerektiği anlaşıyor.

Yazıları, XVI. yy İstanbul'u için çok önemli olan Gilles, kentin topografyasından yola çıkarak ve onu tepelere ve vadilere ayırarak sistemli şekilde incelemiştir. Bunların ayrıntılarına girmiyoruz. Yazar, Atmeydanı tribünlerinin son zamanlara kadar var olduğunu, İbrahim Paşa Sarayı'nın (Şimdiki Sultanahmet, Türk-İslâm Eserleri Müzesi) yapılırken yıkıldığını, Süleymaniye Camiinin yapımına başlandığını, o zamanlar hâlâ mevcut olup günümüzde artık bulunmayan Bizans kalıntılarını anlatıyor.

Dönüşünden sonra Roma'ya yerleşen Gilles orada ölüyor. Kitapları 1561'de Latince olarak *Topographia Constantinopoleos et de Illius antiquitatibus libri quatuorve de Bosphoro Thracio libri tres* adlarıyla Lyon'da yayımlanıyor. (Stefanos Yerasimos-Gilles, Pierre, *İst. Ans.*)

P. Raymond Janin'e (1882-1972) gelince, bu İstanbul'un Bizans dönemi tarihi topografyası uzmanı Fransız Katolik rahibi, 1901'de "Les Augustins de l'Assomption" dinî teşkilâtının İstanbul merkezine gönderiliyor. Kadıköy-Moda'da, Cem sokağındaki kilisenin yanında bulunan ve bir enstitü durumunda olan bu kuruluşun özellikle Bizans dalında çok zengin bir kütüphanesinin yanı sıra, 1897/1898'de yayımlanmaya başlayan *Echos d'Orient* başlıklı bir de dergisi bulunuyordu. Bunun alt başlığında teoloji, din hukuku, litürji, arkeoloji, tarih ve doğa coğrafyası konuları ile meşgul olacağı bildirilmiş. Janin, bu *Echos d'Orient* (EO)'nun yazı kurulunda yer alıyor ve I. Dünya Savaşı sırasında gittiği Fransa'dan İstanbul'a dönerek Mütareke yıllarında Fransız genelkurmayının hizmetine giriyor. Hazırladığı 72 sahifelik ilk kitabı, Fransız ordusuna rehber olarak tasarlanan Trakya'nın tarihi ve coğrafyası hakkında oluyor. İstanbul'un tarihî topografyasına dair ilk yayını 1922'de basılıyor. Bundan önce, Trakya için yaptığı gibi Bizans döneminde Bitünya bölgesine dair bir çalışma yayımlıyor.

Gerek İstanbul'un Bizans dönemi tarihi, eski eserleri ve topografyası ile yakından meşgul olan Janin'in çalışmaları ve gerekse enstitünün "serüvenleri", burada ayrıntılı olarak verilemeyecek kadar uzun olup bunların üzerinde yayılmıyoruz (bkz. Semavi Eyice.-Janin, P. Raymond, *İst. Ans.*).

Evliya Çelebi de, bilebildiği kadar, Bizans'tan kalma sarnıçları anlatıyor:

"Konstantin'in diğer bir büyük kilisesi de İstanbul'da Zeyrek-başı denilen yüksek bir tepe üzerinde Hz. Yahya adına 360 kubbeli olarak yapılmış olan bir manastırdır. Dört tarafına kale duvarı gibi kuvvetli bir kervansaray yapılmıştır. İçinde 3000 rahip hizmet görmekte ve âyin yapmaktaydılar. Bu yere bitişik bir sarnıç yapılmıştır. Sarnıçtan kırk çeşmeye su akardı. Sarnıcın üzerinde bir medrese ve İncil evi yapılmıştı. Hâlâ Zeyrek-başı yakınında Pîrî Paşa medresesi olarak durmaktadır. Sarnıca da bugün soğuk su derler. Yediyüz yüksek direk üzerine

yapılmış. göl gibi tatlı suyu vardır. Temmuz ayında Unkapanı gemicileri ve halk ondan su içip susuzluklarını giderirler”.

“Sultan Selim’de ve Sıvaslı Tekkesi altında, Edirnekapı’da, Macuncu mahallesinde, Gedikpaşa’da ve Peykhane yakınında büyük su sarnıçları yapılmıştır. Bunlar, yağmur suyu ile ağızlarına kadar dolduruldu. Bütün yolları pislikten temizletirildi”.¹

Evliya Çelebi’nin sözünü ettiği Zeyrek manastır ve sarnıcı, Pantokrator sarnıçları olarak biliniyor (Semavi Eyice,-Pantokrator sarnıçları, *İst. Ans.*)

Yukarda sözü edilen İncir adasının kuzeydoğusunda 7.00 x 11.00 m boyutlarında ve 4.00 m yüksekliğinde bir kapalı sarnıç bulunmuş. Tabanında altı adet yuvarlak sütun izine rastlanmıştır. Yaşlı Tuzlalılara göre, bu sütunlar İstanbul’un işgali yıllarında define arayıcıları tarafından sökülümüştür. Sarnıcın üst örtüsü oniki kubbeli olup sütunların kaldırılmasına rağmen kubbeler kendilerini korumuşlar.

Yine adanın kuzeydoğusunda bir de, 4.00 x 5.00 m civarında boyutlarda ve 2,50 m yüksekliğinde bir tonozlu sarnıç bulunmuş.²

Bizatihi Byzantion’da, Septimius Severus surlarının içinde, yakın zamana kadar sadrazam Keçeci Fuat Paşa konağının bulunduğu Su Terazisi sokağı, Dizdariye Yokuşu, Dizdariye Çeşmesi sokağı ve Peykhane caddesi ile çevrilmiş olan adada, küçük ölçüde sütunlu tipten bir sarnıç bulunmuş. Ancak halen üzerine büyük bir bina yapılırken ortadan kalkmış olan sarnıç 4,52x6.60 m iç boyutlarında olup üst örtüsünü dört sütun taşıyormuş. Bunlardan ikisi granit, öbürleri de trahitenmiş. Bunların devşirme malzeme oldukları ve burada ikinci kez kullanıldıkları anlaşılmış.

Binanın büyük bir bölümü tuğladan olup harç, horasan ve az miktarda taş kullanılmış. 60 cm’lik dış duvarlarının sarnıçta toplanacak suyun basıncına dayanabilmesi için, iç kısmına ayrıca 30-37 cm kalınlığında ve 2.15 m yüksekliğinde, binayı içten çeviren, iç takviye duvarı yapılmış.

Binadaki basık ve kare şekilli sütun başlıkları, erken Bizans devrinde görülen tiplerden olup bunlar Theodosius çağında başlamakla birlikte, Justinianus döneminde de devam etmişler. Benzerlerine Justinianus devrine aidiyetleri ileri sürülen Altımermer’deki bir sarnıçta, Bodrum sarnıcında da rastlanıyor.³

1 Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, C. 1-2, Üçdal yay. İst. 1975. s. 26

2 Alpaslan Koyunlu ve ark.; aynı yer

3 Ergon Ataçcri; "İstanbul’da Bilinmeyen Bir Bizans Sarnıcı" *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, No. 4, 1962

Yaklaşık otuz yıl kadar önce yapılan inşaat ve meydan tanzim işleri sırasında daha başka birçok Bizans sarnıç kalıntılarına rastlanmıştır. Bunları yine Ataçeri'nin anlattıklarından¹ özetleyelim.

Beyazıt (Hürriyet) Meydanı'nın tanzimi sırasında 1961 yılında bulunmuş bir sarnıç meydanın kuzeydoğusunda olup Fuat Paşa konağına 30, Beyazıt medresesi (Kütüphane)'sine 45, Üniversite'nin giriş kapısına da yaklaşık 125 m mesafede imiş. 6,30x7,65 m'lik bir bölümü saptanabilmiş sarnıçta o zaman sadece dört sütun meydana çıkmış; bunlar tek sıra halinde dizilerek sarnıcı iki bölüme ayırıyormuş. Sarnıcın üzeri çapraz tonoz, duvarları su sıvası ile sıvanmış. Sütun başlıkları dikdörtgen şeklinde olup alt kısmında volüte benzer kıvrık bölümler görülmüyormuş.

"1420 yılına doğru Cr. Buondelmonti'nin su dolu olarak gördüğü büyük bir sarnıç Kırkmartirler Kilisesi'nin doğusundaki ve Khalkon Tetrasyon'un yakınında bulunuyordu. Bu duruma göre bahis konusu sarnıcın Forum Tauri'nin kuzeybatısında bulunması icabeder. Khronikon Paskhale'ye göre, İmparator Phokas tarafından yaptırılan bu sarnıcın yerinin tespitine imkân olmamakla beraber, Beyazıt meydanında kalıntılarını bulduğumuz sarnıçların bu eser olması ihtimalini, çok zayıf da olsa, hatıra getirir".²

Beyazıt Meydanı'ndaki öbür sarnıçlara gelince, bunlardan biri Vezneciler caddesi üzerinde, Elektrik trafo merkezine bitişik olup bunun iki sütunu ile duvar parçası görülebilmış. Daha önce, üzerinde yoğun yerleşme varken burada bir sarnıcın bulunduğu halk arasında söylenirmiş. Son istimlâklara kadar bu sarnıcın kısmen üstünde sadrazam yaveri Ferik Cemal Paşa konağı bulunuyormuş.

Yukarıdaki iki sarnıcın arasında, yaklaşık ölçüleri 13.40x8.85 olan ve Bizans'ın daha geç bir dönemine ait bir başkası bulunmuş. Ayrıca, Prof. Semavi Eyice, Meydan'ın güneydoğusunda tanzim sırasında küçük bir Bizans sarnıcı gördüğünü ifade etmiştir. Bizans'ın en önemli meydanlarından olan Forum Tauri'deki bu sarnıçlar, o zamanlar burada bazı binaların varlığını tahmin ettiriyor.

Unkapanı'da Manifaturacılar Çarşısı inşaatının ikinci kısmında 1961 yılının sonlarında bir Bizans sarnıcı daha bulunmuş olup Hacıkadın hamamına 28, Atlamataşı camiine 88, Şebsefa Hatun camiine 115, Atatürk Bulvarı üzerindeki Bizans sarnıcına yaklaşık 120 m mesafededir. İnşa edilen bina blokları sarnıç tahrip edilmeden üzerine inşa edilmiş.

1 Ergon Ataçeri; "İstanbul'da Yeni Bulunan Birkaç Bizans Su Sarnıcı" *Ayasoğya Müzesi Yıllığı*, No. 6, 1965

2 Aynı yer

8.05x8.55 m ölçülerinde ve 2.50 m yükseklikteki bu sarnıcın üzeri kesik tonozlu olup iç kısmı üç sütun dizisi ile dar neflere ayrılmış (sütun sayısı dokuz). İç ve dış kısmının karşılıklı gelen cephelerine su basıncını karşılayacak yanın payeler inşa edilmiş.

Daha başka sarnıçlar da belirlenmişse de bunların tetkik edildiklerine dair bir belgeye rastlanmamış.¹

1978 Haziran'ında Küçük Ayasofya semtinde, Sokollu Mehmet Paşa camii- nin karşısına rastlayan Tahsin Bey sokağındaki 4 no.lu evin önünde, kanalizasyon kazısı sırasında, 6.30x9.30 m ölçülerinde, oniki adet aynalı tonozlu üst örtüsünü altı sütunun taşıdığı bir sarnıca rastlanıyor. Sütunlar iki sıra halinde, her sırada 3'er sütun bulunuyor. İonik tarzdaki impost başlıklar ve sütunlar beyaz mermerden olup başlıkların hepsi aynı tip ve ölçüde, bunlardan sadece birinin volütleri ve volütlerinin üzerindeki yaprak bezemeleri işlenmiş; öbürlerinde ise volütler belirtilmiş, yapraklar işlenmemiş (metin içindeki resim 1)²

Gerek bu resimden, gerekse görüp dinlediklerimizden, sarnıç sütun başlıklarının birbirlerine çok benzediği, yani bir nevi "standard"ın olduğu anlaşılıyor. Nitekim 1951 yazında Silifke'de rastladığımız bir sarnıç kalıntısında (Resim 23) bunu görebiliyoruz.

Bizans'tan kalmış bu tür irili ufaklı sarnıç sayısının bulunanların sayısının çok üstünde olduğu söylenebilir.

* *

Divertimento

"Biraz ilerde, (Saray'ın aşağısındaki) surun altından pis sular denize akar. Bunun yakınında açılmış olan bir delikten mutfağın ve diğer saray dairelerinin süprütüleri dışarı atılır. Buralarda dolaşan arayıcılar, bazı şeyleri bulmak ümidiyle süprütüleri karıştırırlar".

"Günün birinde İstanbul papazları, İstanbul'a gurbete gelmiş ve azgın bir adam olan bir rahibi, güya ona ikram etmek için, gözdirirken buraya getirirler. Papazlar, mukaddes Haç'ın hikâyesini ona anlatıktan ve dua ettirdikten sonra 'bu delik, büyük mucizeler kaynağıdır. Padişahın sarayında harikûlâde güzel ayazma azizeleri vardır. Fevkalâde güzellikleri ile diri insanlar gibi orada yaşayan bakireler yalnız padişah tarafından görülür. Oradan nefis bir su fışkırır ki padişah bu su ile yıkanır ve zekâsı çoğalır. Burada yıkananlar da bu lûtfâ az çok mazhar olurlar. Biz

1 Aynı yer

2 Alpay Pasinli - Cihat Soyhan-Turhan Birgili: "İstanbul Küçük Ayasofya Semtinde Bulunan Bir Bizans Sarnıcı". *Ayraniz* 2012, 1/1, 45-46. <https://ayraniz.org>

de çok defa bu suda yıkanırız. Yıkananlar aynı zamanda azizelerin güzel kokusunu da alırlar' derler. Vardapet (rahib) de 'kayığımızı şuraya bağlayalım ve biz de azizelerin lûtuflarına mazhar olalım. Fakat su neden bulanık?' der. Papazlar: 'Vardapet efendimiz, su buraya gelinceye kadar kumla karıştığı için bulanık akar. Ve o bundan dolayı bir deva mahiyetini alır' diye cevap verirler. Papazlar Vardapet'i soyarak murdar suyun içine batırırlar ve onu başından ayaklarına kadar yıkamaya başlarlar. Bu esnada Vardapet 'oh, oh' diyerek dualar okur. Papazlar da 'ya Rab, gazabını üzerinden def et' kasidesini okurlar. Vardapet 'Ey papazlar, bu kasideyi niçin okuyorsunuz?' diye sorunca, onlar 'ses çıkarma, yalnız dinle. Şeytan bir vakit seni aldatmış ve sen günahlara dalmışsın. Allah bütün ırz marazlarını izale eder. Sen şimdi saray bakirelerine dua et ve Allah'tan illetlerinin tedavisini niyaz eyle' derler. Vardapet 'artık yeter ey papazlar, denize girip temizleneyim' deyince papazlar 'sakın bunu yapma, Vardapet, kir ve kum üzerinde kalmalıdır. Zira asıl deva, vücudunu sarmış olan bu kirdir. Gömleğini bunun üzerine giy de gidelim' derler"...

Boccacio'nun *Decamerone* öykülerinden birini hatırlatan bu olayı bize, 1637'de İstanbul'da Langa'da doğmuş, geniş bilgisinden ötürü Çelebi unvanını almış ve birçok eser arasında bir de *"İstanbul tarihi"* bırakmış olan Eremya Çelebi Kömürcüyan anlatıyor.¹ Doğduğu yer hakkında da "Üçüncü kapı Davudpaşa'dır. Küçük Vlanga bostanı'nın bulunduğu bu yer, Yenikapı'ya kadar iki kat surla Jacques Thobic.- a.g.e. s.142. çevrilidir. Büyük bahçe denilen Vlanga bostanı'nın hıyarları çok büyük olur. "Vlanga", Rum dilinde "yeşillik" manasındadır" diye yazıyor.²

Dönelim sarnıçlarımıza.

*

* *

Ve Etmeydanı Sarnıcı... (bkz. *İst. Ans.*).

Devam etmeden, yukarıda adı geçen ve Bizans tarihinde önemli bir rol oynamış olan Aspar'ın öyküsünü anlatalım.

Flavius Ardaburius Aspar (ölm. 471), Alman soyundan bir Romalı komutan olup Bizans imparatorları Markianos (saltanatı 450-457) ve I. Leon (salt. 457-74) dönemlerinde Doğu Roma İmparatorluğu'nda nüfuz sahibi olmuş.

Vandallara karşı 431'de başarısız bir deniz savaşından sonra geri çekilmiş ve aynı yıl konsül seçilmiş. 441'de Perslere karşı başarıyla savaştıysa da 443'de Attila yönetimindeki Hunlara Konstantinopolis önlerinde yenik düşmüş. Geçmişte hizmetinde çalışmış olan Markianos 450'de imparator olunca nüfuzu artan Aspar,

1 Eremya Çelebi Kömürcüyan, *İstanbul Tarihi. XVII. Asırda İstanbul*, Terc. Hrand D. Andrcasyan, İstanbul 1952, s. 7-8

2 Aynı yer, s. 3. "Vlanga bostanı" ifadesi hakkında Andrcasyan'ın notu" s. 85'dedir.

patrici sınıfına yükseltilmiş. Markianos ölünce, himayesindekilere birinin I. Leon adıyla tahta geçmesini sağlamış. Gotlardan kurulu ordusunun başında gücünün doruğuna ulaşmış. Ama sonunda Aspar'ın kuklası olmaktan bıkan Leon ona karşı İsaüralı yandaşlarından destek alarak onunla mücadeleye girişiyor ve böylece de Doğu Roma İmparatorluğu, Aspar yönetimindeki Germaner ile yukarıda kendisinden söz etmiş olduğumuz Zenon komutasındaki İsaüralıların yaklaşık dört yıl süren iktidar çekişmesine sahne oluyor. 470 civarında Aspar'ın, bir hereetik (resmî kilise dogmasına göre dinî sapık) Ariusçu Hristiyan olan oğluna "ceaesar" payesi verdirmesi Konstantinopolis'te Aspar'a karşı tepkinin artmasına neden olacaktır.

471'de İsaüralılar ile Leon'un hazırladıkları bir tuzakla Aspar öldürülünce Doğu Roma siyasetinde Germaner ağırlığı da son bulacaktır. Aspar'ın bu yaşam öyküsünün bir ilginç yanı da bizzat hükümdar olmak için elinde yeterli güç varken buna yanaşmayıp arka planda kalarak tahta kendi "yetiştirme"lerini çıkartmak suretiyle hüküm sürmeyi yeğlemiş olmasıdır.

Aspar, Leon'u tahta oturtuktan sonra rahatsız olmuş senatörleri yatıştırmak ve kişiye biraz ün sağlamak üzere o güne kadar kullanılmayan bir törene başvuruyor: Patrik Anatol, tacı yeni basileus'un başına koyuyor (7 Şubat 457). Bu, bir imparatora bir kilise adamı tarafından ilk taç giydirilişi olduğu gibi tanrısal hakka sahip krallık müessesesinin de başlangıcı oluyor.¹

Adlarından da anlaşılacağı gibi Theodosius ve Phocas sarnıçları, bu imparatorlar tarafından yaptırılmış. Basilica sarnıcını ise I. Justinianus (527-565) yaptırmış. Buna İmparator Sarnıcı da denmesinin nedeni, Yunanca *basilikos*'un "imparatorla ilgili" demek olmasındandır ve genel olarak uzunlamasına bir eksen boyunca gelişmiş sütun dizileriyle yan neflere ayrılmış, girişin mukabil tarafında bir absis'i bulunan dikdörtgen planlı yapılara (çarşı, mahkeme, toplantı salonu...) "Basilica" adı verilmektedir. Bizim sarnıcın absis'i olmamakla birlikte genel hatlarıyla basilica'ya benzediğinden böyle anılmaktadır.

"Bu kent, tüm tarihi ile bir bütündür elbette. Hristiyan mâbedi Ayasofya'sız bir İstanbul, düşünülemez bile. Roma'nın getirip diktiği putperest Mısır taşları, Bizans'ın yosunlu serin sarnıçları, İstanbul doku'sunun, yer-yer hârelerini ve menevişlerini oluşturur" diyor Gülersoy, şiir tüten ifadesiyle²

1 Jean Duché, *Histoire du monde*. Le Feu de Dieu. Flammarion 1960, s. 16

2 Çelik Gülersoy; *İstanbul'un Tarihi ve Halkı*, 1983, s. 8, <https://rantey.org>

Aslen İstanbullu olan İnciciyan (1758-1833), bu kente karşı duyduğu sevgi ve ilgiyi, bu konuda yazdığı iki eserle göstermiş. Bunlardan ilki, içinden alıntılar yapacağımız *İstanbul Tarihi* olup 11 ciltlik *Dünya Coğrafyası* adlı eserinin V. cildinin yarısını oluşturuyor. Öbürü de, *İstanbul Sayfiyeleri* adını taşıyan ve Boğaziçi'nin eşsiz güzelliklerini, tarihleriyle birlikte tasvir eden manzum bir eser oluyor. *İstanbul Tarihi*'ni dilimize çeviren H. D. Andreasyon, XVIII. yy'da İstanbul'un durumunu gösteren bu yapıttaki bazı eksikleri ilâvelerle tamamlamak üzere, Balatlı Sargis Sarraf Hovannesyanyan'ın (1750-1805) *İstanbul Topografyası* adlı eserinden faydalıyor.

Ve anlatıyor, İnciciyan¹

"*Binbirdirek*-Atmcydanı civarında, Fazlıpaşa yakınında bulunan bu kemerli ve sütunlu muazzam yeraltı sarnıcına çok basamaklı ahşap bir merdivenle inilir. Burası ipk iplik imalâthanesi olarak kullanılmaktadır. Sarnıçta, birbirinden ikişer kulaç mesafede 212 adet mermer sütun vardır. Rivayete göre, eskiden sütunlar birbiri üzerinde üç kısımdan mürekkep idi, fakat şimdi yarısı dipteki çamurlu toprağa gömülmüş olduğundan büyük bir kısmı görülmemektedir. Sütun sayısı, gömülü kısımla beraber 1001 farz edilerek "Binbir direk" adı verilmişse de, bu rakam doğru değildir ve ancak sütun çokluğunu ifade maksadıyla verilmiştir. Sütun başlıklarının üzerinde bozulmuş haç şekilleri ve N. K. harfleri bulunmaktadır. Bu harfler Büyük Konstantinus'un görmüş olduğu hayali temsil eden *Nika*, yani "muzaffer ol" kelimesine delâlet eder. Yapı, eskiden Philoksenos adlı bir sarnıç idi ki, bu da, Codinos'a nazaran, Konstantinus zamanında Roma'dan İstanbul'a gelerek sarnıcı inşa ettiren zatın adıdır veya, Cedrenos'a göre, yakınında bulunan hastahanedeki yabancılara buradan su verildiği için ona Philoksenos, yani "yabancı seven" denilmiştir. Sarnıcın bir köşesinde kapalı bir kapı şekli görülür ki burası sarnıcın su yolu idi. (XX. asra kadar iplik imalâthanesi olarak kullanılan Binbirdirek, 54 x 56.40 m eb'adında, kurumuş bir Bizans sarnıcıdır. İçinde, 14-16 sıraya dizilmiş üçer metre aralıklı ve 12 m yüksekliğinde 224 adet sütun vardır ki bunların alt kısımları sarnıcın dibinde birikmiş bir toprak tabakası içinde gömülüdür-Andreasyon'ın notu-)."

"*Suyabatan* veya *Yerebatan sarayı*. Ayasofya'nın kuzeybatısında, yarım mil mesafede, evlerin arasında bulunan bu sarnıç, Büyük Konstantinus tarafından bir sarayın altında yapılmış olup *Basiliki Kinoterna* adını taşırdı. Bilhassa kış mevsiminde deniz gibi dolan sarnıçta balık da bulunurdu. Yeraltı kanallardan dere gibi akan suyun Alibey köyü çayından geldiği zannedilmektedir. İçinde sandalla dolaşmış olan Gyllius'a göre, sarnıç 336 ayak uzunluğunda, 182 ayak genişliğindedir. Üzerinde, birbirinden 12 ayak mesafede bulunan 336 adet mermer sütuna oturtulmuş kemerli bir çatı yapılmıştır. Sütun başlıklarının bir kısmında kabartma süsler vardır. Justinianos devrinde, vali Longinos, sarnıcı esaslı bir surette tamir etmiş, adı geçen imparator da, sarnıcın üzerinde bir heykel diktirmiştir ki bu, Hazret-i Süleyman'ın, çenesi eline dayatmış vaziyette, kendi eserinden çok daha güzel olan Ayasofya'yı hayretle temaşa ettiğini tasvir ediyordu. Daha sonra İmparator Basil bu heykeli kaldırmıştır. (Bu Bizans sarnıcının mevcudiyetini ilk defa P.

1 P.G. İnciciyan; 18. Asrın İstanbul. Çapırsız, D. Andreasyon; İstanbul 1976, s. 71-74

Gyllius açıklamış ve oradan, kuyu gibi, kovalarla su çeken civar halkı anlatmıştır... -Andreasyan'ın notu-”.

1930'lu yılların başında, Ayasofya'da bir konferans veren Prof. Albert Gabriel'den, Justinianos'un, inşa ettirdiği Ayasofya'yı bittiği gün gezmeye geldiğinde, heyecanlanıp “Süleyman, seni yendim” dediğini dinlemiştik.

Yukarıda adı geçen P. Gyllius, Lyon'da 1632'de basılmış *De Constantino-poleos topographia* adlı eseri yazmış olan seyyahtır.

Devam edelim İnciciyan'ı okumaya.

“Diğer sarnıçlar. -Şhrin muhtelif yerlerinde eski devirlerde yapılmış olup su ile dolu veya kurumuş başka sarnıçlar da vardır. Bunlardan saray çevresindekiler şunlardır: 1) Arz Oclası'nın yanında; 2) Saray matbağının yanında, Yeniçerilerin Saray'da toplandıkları gün yemek yedikleri yerde; 3) Hazine-i hümayûn civarında, Silâhtarğa dairesinde (burada, üzerlerinde haç şekilleri bulunan tuğladan sütunlar vardır); 4) Saray avlusunda, Darbhanc önünde; 5) Ağabahçesi'nde; 6) Darbhanc'nin yakınındaki Ağabahçesi civarında. III. Mustafa'nın zamanında bulunmuş olan bu sarnıcın suyu bulanık ise de, diğer sarnıçlarındaki kullanılmaktadır. Saydığımız sarnıçlar, eski Byzantion'un birinci mıntakasını teşkil eden yere isabet ediyorsa da şehrin eski topografyalarında bu mevkiilerde sarnıçlara dair kayıt görülmemiştir. (Saray çevresi dahilinde, son zamanlarda 12 kadar sarnıç keşfedilmiştir. Bunlardan biri Ayasofya-Saray arasındaki sokakla saray suru içine düşer. Sur dahilinde, Gülhane hastahanesine inen yolun sağ ve sol taraflarında müteaddid sarnıç vardır ki bunlardan hastahanenin yakınındaki hayli büyüğe de yalnız bir bölümü görülebilir. Hastahanenin altında, 19x13.20 m eb'adında, 6 sütun ve 12 kubbeli yüksek bir sarnıç mevcuttur. Diğer bir sarnıç da, Sarayburnu'na giden yolun üzerinde, vaktiyle barut deposu olan bir binanın altında olup 3 sıra halinde 9 sütunlu ve dörtköşe şeklindedir. Sarayburnu'na doğru, 7 ve 12'şer sütunlu diğer iki sarnıç daha vardır. Demirkapı'nın güncyinde, demiryolunun duvarları arasında bulunan bir sarnıcın içinde Bizans'ın eski surlarından parçalar görülmektedir. Gülhaneparkı'nın içinde de, 13.37x12.37 eb'adında ve 12 sütunlu bir sarnıç mevcuttur. Bunlardan başka, cephaneliklerin bulunduğu Mangan mevkiinde, demiryolu boyunca iki mühim sarnıç keşfedilmiştir. Bu sarnıçlardan biri, müteaddid bölümlerden ibarettir ve 52x40 eb'adında orta bölümün içinde kubbeyi tutan beşi ince, beşi de kalın iki sıra sütun vardır. Takriben 80 m² olan ikinci sarnıç da dörtköşe şeklindedir ve 16 kubbesi vardır -R. Janin, s. 208'den naklen Andreasyan'ın notu-”

“Kurumuş sarnıçlar ise: 1) Saray surunun Bab-ı Hümayûn ile Soğukçeşme arasına isabet eden yerde; 2) Paşakapısı'nın arkasındaki dar yolun üzerinde; Kızlar hamamı denilen hamamın yanındadırlar. Saydığımız kurumuş sarnıçların içinde iplikçiler çalışmaktadır”.

Saray dışında, suyla dolu sarnıçların içinde, Çukurçeşme'de, aslen Ermeni Yeniçeri ağasının sarayındaki sütunlu sarnıç çok meşhurdur (*Pulkeria sarnıcı* adını taşıdığı zannedilen ve iyi vaziyette kalmış bulunanlardan biri olan bu sarnıçta yerden 8.50 m yüksekliğinde 4 kubbeyi tutan 7'şerden 4 sıra halinde güzel başlıklı 28 sütun vardır. Cephe pencereleri, birbirine müsavi olmak üzere dört adettir ve üçüncüsünün üzerinde bir kapı açılmıştır. Bu sarnıç da, XX. asra kadar dökümhane olarak kullanılmıştır -Janin, 203- (Müellifimizin “Ermeni asıllı yeniçeri ağası dediği, bilâhale Kıpçaklı Koca Asya, 16. yüzyılın ortalarında olmak üzere iki defa

sadaretc gelmiş olan Halil Paşa olsa gerek -Andreasyan'ın notu). “Bunun, beşinci mıntıkada bulunan eski *Theodosia sarnıcı* olması muhtemeldir (II. Theodosius zamanında yapılmış olup Maksima adını taşıyan bu sarnıcın, Çemberlitaş'ın yakınında, yolun altında bulunduğu zannedilir -Andreasyan'ın notu). Bugün bahçe halinde olup Çukurbostan denilen Bizans devrine ait bazı sarnıçlar, şehrin şu üç basık sahalarındadır: 1) Selimiye camii yakınındaki, İmparator Heraklius İran'a yürüdüğü vakit şehre muhafız tayin ettiği patrisyen Bonus tarafından yapıldığı zannedilir (asıl mevkii meçhul olan bu sarnıç, Gyllius'un, bakiyelerini Fatih camiinin civarında, içinde sarçalara ait 200 dükkânın bulunduğunu söylediği kurumuş sarnıç olsa gerek -Andreasyan'ın notu). 2) Edirnekapı civarındaki vali Modestus tarafından onbirinci mıntakada yapılan sarnıç olduğu zannedilmektedir (Dometius Modestus tarafından 369 senesinde yapılmış olan bu sarnıcın, Falih camii civarında olduğu zannedilir. Gyllius, bu sarnıcın içinde bir hamam bulunduğunu söylemiştir -Janin 203-. Müellifimiz İnciciyan'ın Edirnekapı civarında gösterdiği sarnıç, Actius sarnıcıdır ki bugün bir spor mahalli olarak kullanılmaktadır. Gyllius, bu sarnıcın 1540 senesinde kurumuş olduğunu söyler. -Andreasyan'ın notu). 3) Samatya yakınında Macuncular'da. Bu, İmparator I. Anastas'ın Yıldızlı kapının (*Porta aurea*) yakınında Aya Mokimos (Mokus) kilisesine izafeten yapılmış Mocus sarnıcı olsa gerek (Bizans devrinin en büyük sarnıcı olup 25.000 m² cb'adınla ve takriben 15 m derinliğinde olan Altımermer'deki Çukurbostan'dır. Gylluis, bu sarnıcı 1540'da, bugün olduğu gibi, bostana çevrilmiş vaziyette görmüştür -Andreasyan'ın notu)”

“Zikrettiğimiz kapalı ve açık sarnıçlar, yalnız Osmanlı devrinde değil, Procopius'a nazaran kısmen de Bizans devrinde tıkanmıştır. İmparator Heraklius onların birçoğunu doldurtmuş ve bahçeye çevirtmişti. Keza bazı sarnıçlar, XIV. asırda Khrisoloras'ın zamanında bahçe haline getirilmişti, bir kısmı da damları yıkılmış, göl haline gelmiş olup içinde kayıkla dolaşırdı”.

Böylece biz de bu sarnıçlarda kayıkla, ya da yaya, gezinmiş olduk.

Konuyu, Sultanahmet Meydanı'ndan, Marmara Üniversitesi rektörlük binasının önünden, Nakilbent sokağı boyunca Kadirga'ya inerken, soldaki Şifa Hamamı'nı geçtikten sonra sağda kalan, Hippodrom'un “sphenone” kısmına alt-yapı teşkil eden Hippodrom Sarnıcı'nı zikrederek kapatalım (ayrıntıları için bkz. Enis Karakaya -“Hippodrom Sarnıcı”, *İst. Ans.*)

Bizanslılar sarnıçları, özellikle Belgrad köyü ve sair civar yerlerde, bendlere ve çukurlara biriktirilen suyu kemerler vasıtasıyla şehre getirip bunlara akıtarak doldururlardı.

*

* *

Yine sularla ilgili olarak ayazmalardan (Yunanca *hagiasma*=kutsal'dan) kısaca söz edelim. Bunlar, İsa'nın vaftizinin anısına adanan su ya da su kaynağı olup Ortodokslar, bu suyu içmenin ya da vücuda sürmenin hastalık ve dertleri sona erdirdiğine inanırlar. Şifa bulmak isteyen Müslümanlar da ayazmaları ziyaret

ederler. Genellikle bir kilisenin içinde ya da yanında yer alan ayazmalar bir aziz veya azizenin adıyla anılır ve herbirinin özel bir günü vardır.

Özellikle İstanbul'da Bizans'tan kalma birçok ayazma mevcut olup Hristiyanlık öncesi inançlardan kaldığı sanılan bu küçük pınarlardan birçoğu hâlâ ziyarete açıktır. Aşağıda ilginç öyküsüne değineceğimiz Silivrikapı dışındaki Balıklı Kilisesi'nin ayazması en tanınmışlardan biri olmaktadır.

Silivrikapı adına, fetihten az önce Bizanslılarda da rastlanıyor; şöyle ki Selivria (Silivri)'ye giden yolun başında bulunduğundan ona bu ad verilmiş. Kapının asıl adı, Bizans döneminde büyük bir ünü haiz Balıklı ayazması yoluna açıldığından dolayı "Porta Pighi" idi. Bu ad, kapının güney tarafındaki kulenin üzerinde 1433 (veya 1438)'de yapılan tamir münasebetiyle yazılmış kitabeden anlaşılıyor. Grekçe kitabenin çevirisi de şöyle:

"Hayat verici Menba'nın, Allah tarafından muhafaza edilen bu kapısı, çok dindar hükümdarlar olan İoannis ve Maria Paleologos'ların hâkimiyetleri devrinde, 1438 (veya 1433) senesinin Mayıs ayında, Manuel Bryennios Leontari'nin mesaisi ve masrafı ile tamir edilmiştir".

Kitabede adı geçen Manuel Bryennios Leontari'nin, 1453 muhasarasında Edirnekapısı'nı savunan Bryennios Leontari olması çok muhtemeldir.

Balıklı ayazması İmparator I. Leon zamanında (457-474) ün kazanmaya başlamış olduğuna göre, Silivrikapısı, "Porta Pighi"den önce başka bir ada sahip olmuş olmalıydı. Bu ad, herhalde, bu civarda bulunduğu anlaşılan "Porta Melantiados" olmalıdır. "Melantiade", Athyras (Büyükçekmece) yakınında bir kasaba olup Silivri'ye giden yolun üzerinde bulunurdu.

Silivrikapısı'nın önemi sadece ünlü Balıklı ayazmasına yakınlığından gelmeyip aynı zamanda birçok önemli tarihî olaylara da tanık olmuş olmasıyla izah edilir: İmparator Mihail Paleologos'un generali Alexios Strategopulos, 1261'de bu kapıyı zorlayarak şehre girmiş ve Lâtin İmparatorluğu'na son vermişti. 1422'deki kuşatmada II. Murad, çadırını bu kapının karşısında, Balıklı ayazması alanında kurmuştu. Fatih de, topraklarından üçünü, Silivrikapısı civarındaki surları dövmek üzere buraya yerleştirmişti¹.

Oysa ki "Kurûn-u vustâda (Ortaçağda) hemen hiçbir memleket Bizans kadar mebanî-i hayriyye ve sıhhiyyeyi muhtevi değildir (hayır ve sağlık binalarını içermemektedir). Bizans; meydanları, çeşmeleri, su kemerleri, sarnıçları, lâğımları ve bahusus hamamlarıyla meşhur idi. Bizans hamamları Yunan-ı kadim ve Roma

hamamlarından pek az farklı idi. Bugün İstanbul'da Bizans devrinden kalma bir hamam bulmak biraz güçtür, fakat Türk hamamları kâmilen Bizans hamamları tarzında yapılmış olduklarından gerek planları, gerek şekli-haricîleri ve hattâ suret-i inşaları nokta-i nazarından o derece müşâbihdirler (benzerler) ki bunları görmekle Bizans hamamları hakkında bir fikir edinmek kabildir"¹.

E. Hakkı Ayverdi ile İ. Aydın Yüksel, Bursa'daki Orhan Gazi çift hamamını anlatırken "Daha Osmanlı mimarisinin başlangıcında 1339 senelerinde bu kadar mükâmil bir terkibe varılması şayan-ı hayrettir. Selçuk hamamlarından kalmış numuneler hemen hemen mevcut olmadığından, Osmanlıların böyle ileri bir neticeye varmaları üzerinde durulmalıdır" diyorlar. Bizans etkisinden söz etmeye dilleri varmıyor².

Oysa ki Arseven, yukarda gördüğümüz gibi, işin çoktan üzerinde durmuş, "Musluklar" kitabının yazarları gibi.

"Günümüzde, temelleri ve kısmen duvar harebeleri görülebilen Roma uygarlığının ikibin yıllık muhteşem hamamları ile tarihî Türk hamamlarında genel hatlar olarak bir benzerlik bulunmaktadır. Roma hamamlarında mekân sıralanışında önce *Apoditerium* denilen üzeri kubbeli soyunma yeri bulunmaktadır. Buradan, soğuk su banyolarının bulunduğu *Baptisterium* da denilen *Frigidarium*'a, daha sonra da sıcaklığı normal *Tepidarium*'a, yani soğukluk kısmına ve nihayet *Caldarium* denilen sıcaklık yani yıkanma yerine geçilmektedir. Hamamlar *Hypocaustum* denilen "külhan" ile alttan ısıtılmaktaydı. Türk hamamlarında da önce üzeri kubbeli Camegâh³ veya Soyunmalık denilen "suyunma yeri"ne girilmektedir. Buradan normal sıcaklıkta bulunan Soğukluk'a, yani intikal yerine ve nihayet Sıcaklık'a, yani yıkanma yerine geçilmektedir. Buradan da Halvet denilen ve daha sıcak olan terleme odalarına geçilmektedir. Hamamı alttan ısıtan kısma ise Külhan ya da Cehennemlik denilmektedir."⁴

Osmanlı döneminde gece sokağa elde fener olmadan çıkılmazdı. Asesler (gece kollukları), genelde serseriler olan fenersiz dolaşanları yakalayıp cıvardaki hamamcıya teslim eder, o da onlara sabaha kadar külhana odun taşıtırmış. Böylece de cezalarını çekmiş olurlarmış. Sabah hamamcı adamı salıverdiğinde, yoldan geçenler bu üstü başı toz içindeki adamı görünce onu birbirlerine "külhan beyi" diye alay ederek gösterirlermiş. Daha sonraları bu deyim sokak serserilerine verilen ad olmuş. Bunlar soygun ve haraçla geçinir, her külhanbeyi "kopuk takımı" denen serserilerden bir grup oluşturmuş ki bunlara "it alayları" da denir-

1 Celâl Esad Arseven: *Eski İstanbul*, s.173

2 E. Hakkı Ayverdi ve İ. Aydın Yüksel; *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 1976, s. 108-9

3 "Came", Farsça "elbise"dir.

4 Elginkan Vakfı; *a.g.e.* Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

miş. Bunların, kabadayılardan başkanlığındaki tulumbacıların sokak kavgaları Dersaadet polisinin günlük uğraşlarından biri olurmuş.

Külhanbeyleri, aralarında kendilerine özgü bir argoyle konuşurlardı: “aynasız” geliyor “cızdanı çekelim”, (polis geliyor kaçalım)... Bunlar “Beyoğlu fesi”, siyah ceket, üstü dar paçası geniş pantolon ve yelek giyer, gömlek yakasını göbeğe kadar açık bırakır, yüksek “yumurta” topuklu sivri pabuçlarının arkasına basarlardı. Bellerindeki geniş kuşakta en azından bıçak bulunurdu.

Dönelim hamamlarımıza.

Fatih dönemi binalarından günümüze en çok bunlar çıkmış. Bunların kimi, mahalle ihtiyacı için küçük boyutlu, kimi de hayli görkemli olarak inşa edilmiş. Bazıları Şengiil gibi bir konak hamamından, bazıları Acemi Oğlanlar gibi kışlanın özel hamamından çarşı hamamına dönüştürülmüş.

“Hamam” sözcüğü Arabî *hamma*, “ısıtmak”, İbranî *hâmam*, “sıcak olmak”tan gelmiş olup bu adı taşıyan binalar, İslâm dininin Arabistan dışında ilk önce Roma ve Bizans uygarlıklarının etkisi altında kalmış Suriye’de yayılıp yerleşmiş bulunması nedenlerinden dolayı Müslüman ülkelerde ve özellikle Doğu Roma’nın vârisi olan Türkiye’de hamamlara daima ayrı bir önem verilmiş.

Anadolu’da eski çağlardan beri doğal sıcak su kaynaklarından faydalanılarak vücuda getirilmiş ve Türkçe üstü açık olanlara “ılıca” ve kapalı olanlara da “kaplıca” adı verilmiş. İlkel olmakla birlikte ilk hamam örneklerine Mısır’da Tell al-Amârnah ve Anadolu’da Zincirli kazılarında bulunan saray ve evlerde rastlanmıştır. M. Ö. IV. yy’da Yunanistan’da oldukça ilerlemiş ve birer beden terbiyesi ve tedavi kurumu halini almış hamamlar bulunuyordu. Roma’da, M. Ö. I. yy’da G. Sergius Orata adlı bir Romalı tarafından icad edilen sıcak hava ile merkezî ısıtma sisteminin, genel ve özel hamamların gelişip yayılmasında önemli etkisi olmuş. İmparatorluk döneminde muazzam ve görkemli hamamlar inşa edilmiş: Caracalla, Titus, Diocletianus ve Constantinus... hamamları. Romalılar bu binaların halka mahsus olanlarına *balneum* (çarşı hamamı) demişler. Bu *balneae*’lerde sıcak ve soğuk su ve de buhar banyoları alınabiliyordu ve bunlar, biri erkekler, öbürü kadınlara mahsus iki bölümden oluşuyorlardı. Pompei hamamlarında sokağa bakan altı ayrı giriş bulunuyordu. Bunlardan üçü, yıkanmak isteyenler için; ikisi köleler ve tesisin çeşitli gereksinimleri için; sonuncusu da, binanın öbür bölümüne hiçbir geçiş olanağı bulunmayan kadınlar kısmının girişi idi.

Bizans yolu ile gelen Doğu hamamlarının ilk örnekleri olan Roma hamamlarının önünde *palaestra* veya *atrium* adı verilen ortası açık ve etrafı revaklı avlular bulunurdu. Hamamın üstü giriş yani Akı, bu revaklı bölümde idi. Bu avlulardan

palaestra'lar oyun ve güreşler için, *atrium*'lar ise bekleme yeri olmak üzere yapılmıştı.

Frigidarium veya *baptisterium* adı verilen soğuk su banyo dairesi çoğunlukla üstü açık, çevresinde heykeller, özel banyo hücreleri ve ortasında büyük yüzme havuzu bulunan bir mahal olup burada yüzme sporları ve türlü yarışmalar yapı-
lırdı.

Caldarium'un duvarları içine yerleştirilmiş künklerden ve döşeme altındaki boşluklardan sıcak duman ve alev geçirilirdi. Tuğla ayaklar üzerine oturtulan döşeme taşlarının altındaki boşluklar ve duvarın içindeki kanallar, *hypocaustum* (küilhan) ile birleştirilmişti. Üstüne su haznesi inşa edilmiş küilhanda yakılan odunların ısıyla hem su, hem de *caldarium* ve *tepidarium*'un duvar ve döşeme-
leri ısınırdı. Zamanla ihtiyaçlar artınca tek ısıtma merkezi yetersiz kalmış, hamam planları, birçok küilhan ve bunları besleyecek gizli servis yolları ve yeraltı galeri-
leriyle, karışık bir hal almıştı. Bu servis yollarının hamamın içiyle bağlantısı bu-
lunmazdı. Bunun bir örneği Perge'de (Antalya) ortaya çıkarılmış durumdadır. Bu hamamın Romalının günlük yaşamında önemli yeri vardı. Zengin tabaka, yıkan-
maktan çok eğlenmek, dostlarla sohbet üzere hamama gittiğinde orada saatlerce kalır, spor yapar ve türlü eğlencelerle vakit geçirirdi (İstanbul'un "hamam âlemleri" gibi...). Bizans çağında da hamam bu mevkiini kaybetmemiş, Konstantino-
polis'in ünlü Constantinus, Arkadius ve Zeuxippus hamamları gibi, büyük mimarî eserler meydana getirilmiş.

"Hamam âlemleri"nin bazen, başta imamla asesbaşı olmak üzere mahalleli tarafından basılması İstanbul yaşamına renk katardı...

Bu Zeuxippus-Zoksipos hamamını Septimus Severus Hippodrom'dan sonra yaptırmış. Şekli Roma'daki Caracalla hamamlarına benzermiş. Konstantin de bu binayı tamir ettirip süsletmiş.

Soğukluk ve sıcaklıkları, havuzları, mermer ve tunç heykelleriyle bezenmiş bir hamammış.

Saraya da yakın olması itibariyle zadedân da buraya devam edermiş. Ancak Justinian devrindeki Nika ihtilâlinde yıkılmış.¹

Emevi halifeleri Suriye'de birçok hamam inşa ettirmişler. Bunların hâlâ Bi-
zans Suriye'si mimarî geleneklerini korudukları, hattâ süsleme ve teknik bakımın-
dan Bizans'taki örneklerine benzedikleri görülüyor. Bunların soyunma yerleri
basilika tipinde olup ısınma tertiplerinde bir yenilik bulunmuyor. Bunlarla Türk

1 Ali Saim; *İstanbul ve Çevresi*, İstanbul 1936, s. 61-62. <https://www.istanbul.gov.tr/arkiv/1936>

hamamları kıyaslandığında, gerek inşa, gerek plan kuruluşları bakımından önemli ayrılıklar göze çarpar. Mamafih Türk sanatının yayıldığı bölgelerden Mısır, Suriye, Anadolu ve Rumeli’de bulunan hamamların, farklılıklarına rağmen, bir kökenden ortaya çıktıkları kesindir.¹

İstanbul içindeki hamamlar ve bunların ayrı ayrı öyküleri üzerinde durmaya çağız.²

Türk hamamlarının mimarî özellikleri câmekân-câmegâh kısmında değil, hamamın erkek-kadın bölümlerinin bağlanmasında ve sıcaklıkta görülüyor. Bu mekân ortada göbek taşı ve etrafında halvet hücreleri ile güzel mimarî tertiplere sahip bulunup çeşitli şekiller arz etmektedir. Bu tertiplerin biri doğruca çok eski Türk mimarîsinden esinlenmiş “dört eyvan” tertibi oluyor ki başta medreseler olmak üzere, ev mimarîsinde de kullanılmış. Öbürü de, yuvarlak mekânın çepeçevre duvarlarında hücreler açılmış olmasıdır. Bu şekil daha çok kaplıcalarda kullanılmış ve esası, Anadolu’daki Roma dönemi kaplıca ve hamamlarından esinlenmek suretiyle Türk sanatına girmiş.

Vaktiyle C. Gurlitt (*Die Baukunst Konstantinopels*) tarafından, açık yeri ve adı verilmeksizin, sadece Bozdoğan kemeri civarında kaydı ile neşredilen bir hamam planının Küçük Koğacılar hamamına ait olması muhtemeldir. Bugün hiçbir izi kalmamış bu tek hamamın sıcaklık kısmında, kaplıcalarda olduğu gibi, Roma mimarîsindeki hücre tertibi uygulanmış. Bizans dönemine ait yapı kalıntılarından faydalanılarak bina edildiği bilinen tek hamam, Yenicami yakınında, Bahçekapı’da Yıldız Dede hamamı olup burası aslında bir kilise iken Yıldız Dede tarafından hamam haline getirilmiş, sonra da bânisi saygı duyulan bir yatır halini alarak, burada onun adı ile bir de tekke kurulmuş. Bunun öyküsü hayli ilginç:

Bu Yıldız Dede-Baba’nın asıl adı Necmettin olup bu adam Fatih’in ordu-suyla İstanbul’a girmiş ve yukarda söylediğimiz gibi Yıldız hamamını yaptırmış. Kendisi hep hamamın külhanında yatarmış. İstanbullunun inancına göre Allah tarafından duası kabul olunan bir kişiymiş Yıldız Baba. Kendi hamamının bir kurnasına dua edermiş, bu nedenle de bu kurnada yıkanan hastalar, özellikle hasta çocuklar, mutlaka iyi olurlarmış. Kurnanın üzerinde bir yıldız resmiyle

1 Ali Saim Ülgen, "Hamam" *İA*, c. 5 ve Anthony Rich, *Dictionnaire des antiquités romaines et grecques*, trad. M. Chéruel. Paris 1883, mad. "Balineae et balineum", s. 70-72

2 Bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi; *Osmanlı Mimarîsinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481)*, C. IV. İstanbul 1974, s. 590-611 ve Semavi Eyice; "İstanbul (tarihi eserler) Hamamlar", *İA*. C. 5A. s. 1214/400-103 Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Madeni berri şifa
Kurna-i Yıldız baba

yazılı bir mermer levha varmış.

II. Mahmud'un saltanatına yakın bir sırada Seyyid Mustafa Dede adında biri İstanbul'a gelerek hamamın sahibi Kemankeş Mehmet Ağa'dan Yıldız Dede'nin mezarı yanında yatıp kalkmak için izin almış, bu esnada Mahmud padişah olunca bir dilekçe vererek Yıldız Baba'nın kabrinin ımarını istemiş. Padişah bunu kabul edip civarındaki Yeniçeri çorbacılarından onbeş bölük çorbacısının evlerini satın almış ve bunların yerine bir mescit, bir tekke ve Yıldız Baba için de bir türbe yaptırarak tekkenin şeyhliğini Seyyit Mustafa Dede'ye verdirmiş.

Halkın rivayetine göre Yıldız hamamı eskiden sadece erkeklere mahsusmuş. Yalnız onbeş günde bir kadınlar Yıldız Baba kurnasında yıkanabilmek için birbirlerine girerler, birçoğuna yıkanmak nasip olmazmış.

Kadınlar ve erkekler bölümlerinin aykırılıkları ve özellikle erkekler kısmının sıcaklığının haçvârî şekli ile şüphe uyandıran bir hamam da Küçük Ayasofya yakınında, 909 (1503-4) tarihinde kapıağası Hüseyin Ağa tarafından yaptırılan Çardaklı hamamı oluyor.¹

Kapıcıağaları, o zamanlar, hamam yaptırabilecek kadar iyi para alıyorlarmış... Gördüğümüz gibi, "eski"nin rüzgârı hep esip durmuş... "Türk dönemi hamamlarından Küçük Ayasofya Camii yakınında Çardaklı Hamam ile Vefa'daki bugün izi kalmayan Koğacılar Hamamı'nın kısmen de olsa bir Bizans hamamından faydalanmak suretiyle Osmanlı hamamı mimarîsine uydurularak ihya edilmiş oldukları anlaşılmaktadır..." (Semavi Eyice -"Hamamlar", *İst. Ans.*, s. 538).

Osmanlı dönemi hamamlarının en eskilerinden biri herhalde Mahmutpaşa hamamı olmalı. Kent topografyası açısından bakarsak, 2. tepenin (Nuruosmaniye) kuzey yamacında Mahmutpaşa yer alır, arada bir belden sonra 3. tepenin (Beyazıt) doğu-kuzeydoğu yamacındaki Mercan ve sonra Tahtakale gelir. Sözüünü ettiğimiz topografik tanımlama, Mahmutpaşa'nın bulunduğu mevkiin, Bizans'tan başlayarak önemini de ortaya koyar. Konstantinopolis'in merkezini 1., 2. ve 3. tepelerle bunlardan geçen meşe kesimi oluşturmaktaydı. (Kentin bütün tarihi boyunca kaburgasını oluşturan anayol ya da orta yol Türk döneminde Divanyolu-Roma ve Bizans döneminde Meşe-erken dönemlerde Tauri forumu'na kadar Regia- adını taşımıştır. Bu yol Trakya'dan Bizantium'a gelen eski Via Egnatia'nın sonradan kent içinde kalan bölümüdür-Doğan Kuban, *İst. Ans.*).

1 Semavi Eyice. A.y. v.d. *Mehmet Paşa Hamamı*, İstanbul 1972, s. 157-8

Kentin kalbi diyebileceğimiz 1. tepe üzerinde Ayasofya, Hippodrom, Büyük Saray vb. vardı. Augusteion denilen bu mahalden hemen sonra gelen Constantinus Forumu'ndan (bugünkü Çemberlitaş) kuzeye, deniz kıyısındaki Neorion Kapısı'na (bugünkü Bahçekapı) inen yamaçları (şimdiki Mahmutpaşa) Tauri Forumu'nun, Constantinus ve I. Leon saraylarının, Nimfeum Maximus denilen çeşmeli büyük havuzun, agoranın vb. bulunduğu 3. tepeden inen yamaçlarla birlikte kentin soylularının, ileri gelenlerinin konutlarının yer aldığı, denize hâkim, kent merkezine çok yakın yörelerdi.

Mahmutpaşa semtinde, Bizans döneminden günümüze kalmış tek mimarî yapıt, bugün Valde Hanı bünyesinde yer almakta olan Eirene Kulesi'dir.

Yörenin özellikleri, Osmanlıların da dikkatini çektiğinden, kentin onlara geçmesinden (1453) hemen sonra, II. Mehmed'in (Fatih) ünlü sadrazamlarından Mahmut Paşa tarafından buraya 1463-1474 arasında büyük bir külliye yaptırıldı.

Sırp beyinin bir akrabası olan, küçük yaşta annesiyle birlikte Edirne Sarayı'na getirilmiş, Müslüman olarak eğitilmiş (annesi hep ortodoks kalmıştır) sonra II. Mehmed'in sayılı komutanlarından olmuş, kuşatma sırasında daha da sivrilerek, Rumeli beylerbeyliğine, sonra da vezirliğe, kazasker vekilliğine ve nihayet sadaret makamına ulaşmış, bu görevde iki kez bulunmuş ve Mahmud Paşa-i Veli adıyla nam salmış olan bu devlet adamı, ilk sadareti sırasında kendi adını verdiği camiye inşa ettirmiş. Onu 1466-1467'de yapılan hamam ve camiye gelir getirmesi için kurulan 100 odalı, büyük kervansaray (bir dönem için Kurşunlu Han adıyla anılmış olup bugünkü Kürkçü Hanı) bir hamam, bir medrese, bir imarethane ve şimdiki röperlere göre Cağaloğlu tarafına düşen günümüze ulaşmamış bir saray, caminin avlusuna yine kendi adıyla bilinen ve çoktan yıkılmış bulunan mahkeme binası ve halen yerinde duran çeşmeyi inşa ettirmiş. Bu geniş kompleks Osmanlı döneminde İstanbul'da ilk kurulmuş iki büyük külliye den biri olmuş (*İst. Ans.*)

Kendisi kalmamışsa bile tarihte adı kalmış en eski hamamlardan biri Ahilleus Hamamı oluyor. Constantinus döneminden önce yapıldığı tahmin edilen hamam VI. yy yazarlarından Miletus'lu Pseudo-Hesychios'a göre, kentin efsanevi kurucusu Byzas tarafından bugünkü Sirkeci bölgesinde bina ettirilmiş olup adını, yakınlarında bulunan Ahilleus adına yapılmış olan altardan almış olmalıdır. 425 dolaylarında yazıldığı sanılan ve o yıllardaki Constantinopolis'in nüfusu ve topografik yapısı ile ilgili ayrıntılı bilgiler içeren bir kitapta, aynı yerde o güne dek bilinmeyen "Eodokia Hamamı"ndan söz edilmektedir. Büyük ihtimalle Ahilleus Hamamı bu tarihte II. Theodosius'un kızı Atenais-Eudokia'nın adını almış olmalıdır. Ama sonradan bu ad unutulmuş ve eski adıyla anılmaya devam etmiş.

990 tarihli bir belgede görülen kısa bir değinme dışında 443'ten sonra buna dair herhangi bir bilgiye rastlanmıyor (Albrecht Berger, *İst. Ans.*)

Nitekim Evliya Çelebi ilk yapılan hamamlar hakkında şunları söylüyor: “İstanbul’da eskiden kalma Azaplar hamamı, Tahtap hamamları vardı. İstanbul’da Osmanlılar elinde ilk yapılan hamam Fatih’in benagerdesi olan Irgat hamamıdır ki huddam-ı sarayın (saray hizmetkârlarının) gasil ve tathirine muhassas idi (gusül ve temizlenmesine tahsis edilmişti). İkinci hamam Azaplar Hamamı’dır ki, kefare tarz-ı mimarîsinden tahvil ile İslâm âdabı üzere yapılmıştır...”¹.

Evliya Çelebi şehir içinde ve dışındaki hamamların ismini saydıktan sonra zamanında hamam miktarlarını şöyle saptıyor: “İstanbul’un enderun ve birununda (içinde ve dışında) 151 hamam vardır. Ama hakir Mısır, Habeş, Sudan diyarlarında seyahat ederken İstanbul’da onyeddi hamam daha bina edilmiştir...”¹.

Gerçekten Çelebi, Galata, Üsküdar, Eyüp ve İstanbul kentinin hamamlarını saydıktan sonra bunları kendine göre, halk arasında bir dağıtımâ tâbi tutuyor: “Eyüb hamamı hastalara, Ayasofya hamamı bostancılara, Cuma pazarı hamamı pazarcılara, Çukur hamamı mühlidlere (!) (dinsiz imansız, Tanrısızlara -B.O.); Çinili hamam nakkaşlara, Koca Mehmed Paşa hamamı kutuculara, Saraç-başı hamamı kincılara, Yeni Odalar-başı hamamı yeniçerilere, Irgat hamamı ırgadlara, Cerrah Paşa hamamı hekimlere, Aksaray hamamı saraylılara, Sicanlı hamamı zencilere, Sultan Bayezid hamamı velilere, Alaca hamamı delilere, Süt hamamı hamallara, Sultan Süleyman hamamı şairlere, Haydar Paşa hamamı dervişlere, Tahtakale hamamı arabalara...”²

İstanbul hamamları arasında ünlülerden biri olan Cağaloğlu Hamamı, Yerebatan Ceddesi’nin sağ tarafında yer alan bir XVIII. yy hamamı olup I. Mahmud tarafından Ayasofya Camii’ne gelir sağlamak amacıyla inşa ettirilmiş (1154/1741). Bunun Hüsrev adlı bir mimara ait olduğu söylenir.

Cağaloğlu Hamamı, Osmanlı hamam mimarisinde dört eyvanlı ve dört halvet hücreli tipin çok değişik ve yeniliklerle dolu bir örneği oluyor. Yapısındaki Barok üslup nedeniyle Osmanlı sanatında yabancı sanat akımının başlangıcına işaret ediyor.

III. Mustafa Rebiülevvel 1182/Temmuz-Ağustos 1768’de İstanbul’un su ve odun gereksinmesi nedeniyle bundan böyle kent içinde yeni hamam inşa ettirilme-

1 Zikreden Saadi Nazim Nirvæn, *Fatih II. Sultan Mehmed Devri Türk Su Medeniyeti*, İstanbul 1953, s.20

2 *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C.II, İstanbul 1975, <http://dahay.org>, 229-281

mesini bir fermanla bildirdiğinden Cağaloğlu Hamamı İstanbul'un son büyük çarşı hamamı olarak öncml bir yere sahip bulunuyor. (Semavi Eyice, *İst. Ans.*).

Nitekim Çemberlitaş'ta, I. Constantinus'un (hük. 324-337) diktirdiği anıtın Vezir Hanı tarafında yeralan ve Valide Hamamı olarak da adlandırılan Çemberlitaş Hamamı, II. Selim'in zevcesi ve III. Murad'ın (hük. 1574-1595) annesi Nurbânü Sultan tarafından, başta Üsküdar Toptaşı'nda yaptırılan Atik Valide Camii ve külliyesi olmak üzere hayır tesislerine gelir sağlamak üzere Sinan'a yaptırılmış olup (992/1584) tamamen Osmanlı hamam mimarisinin, bundan öncekine benzemeyen bir örneği oluyor.

Bu kitabın yazarı da eski bir dökmece olduğundan, Dökmeciler Hamamı zikredilmeden geçilmeyecektir. Sinan'ın eseri olup Süleymaniye külliyesinin (1550-1557) bir parçası olan hamam, etrafına dökmece esnafı yerleştirildiğinden bu adı almış. Hamamın mutad bir çarşı hamamı olarak düşünülmediği, daha çok Süleymaniye külliyesi personeline ve medreselerde kalan talebelere mahsus olduğu, bir çifte hamam olmayışından anlaşılıyor (Semavi Eyice, *İst. Ans.*).

Üsküdar'ın en eski hamamı da, Doğancılar Caddesi'yle Uncular Caddesi'nin kesiştiği yerde yine bu caddeler tarafından kesilen Dar Sokağı'nın başında yer alan, ne zaman ve kimin tarafından yapıldığı bilinmeyen "Eski Hamam" oluyor (Enis Karakaya, *İst. Ans.*).

Ve İstanbul'daki Osmanlı hamamlarının en büyüklerinden ve görkemlilerinden olan, I. Süleyman'ın baş hasekisi Hürrem Sultan tarafından Sinan'ın tasarımıyla inşa ettirilen "Haseki" ya da "Ayasofya Hamamı"... (M. Baha Tanıman, *İst. Ans.*)

*

* *

"İstanbul'un içinde bir alay boşluklar ve şehrin bütün çevresi bahçelik ve bostanlıktı. Çok değil, 30 (45-50) yıl öncesine kadar".

"Anadolu yakası, ılımlı iklimi dolayısıyla, üzümçülüğe en fazla elveren ortamı oluşturunuyordu. O yüzden bağların çoğu Üsküdar'dan, Kadıköy'den öteye uzanan yazlık semtlerde bulunurdu. Çavuş üzümünün en iyisinin bugünkü Boğaz Köprüsü'nün hemen üst başında bulunan bir semtte yetiştiğince, günümüz insanını inandırmak güçtür. Bereket ki o semtin adı, imdadımıza yetişiyor: Bağlar Başı".

"Sadece boş alanlar bostan ve meyvelik değildi. Şehrin ortasındaki büyük konakların geniş-geniş bahçelerinde, evin her çeşit sebze ve meyvesi, çileğe kadar, her mevsimde yetiştiriliyordu".

"Padişahların sebze-meyve bahçelerine verdiği önemi şundan anlamalı ki, bunları yönetip gözetmekle görevli olan bostancılar ocağı, İstanbul'da ordu dışında en büyük sivil kuruluşlardı. Bu kuruluşun görev alanı, şehrin bostanlarına bostanlardan

başka tüm sarayların da korunması ve liman'ın, Haliç'in ve Boğaziçi'nin genel güvenliğinin sağlanması da giriyordu".

"Bütün Boğaziçi ve hinterlandını, ve İstanbul tarafında da surların dışını kaplayan ve büyük şhri günlük taze sebze ve yemişlerle besleyen bostanlar, surların içinde de, boş alanlarda, hattâ Bizans döneminde bile, uzanıp gidiyordu".

"Osmanlı devrinde İstanbul alabildiğine geniş bir imparatorluğun kalp şehri haline gelip tam bir güvenceye kavuşunca, Bizans'ın değişik amaçlarla yapıp kullandığı yerler de ekilip biçilmiş, bostan haline gelmişti; yani bahçelerin sayısı artmıştı. Bütün üstü açık sarnıçların, bostan yapılması gibi..."¹

"Atalarımızın... kullandıkları bir "imaret" tabiri vardır. Atalarımız imaret mefhumu ile cami, medrese, mutbak ve lokanta, hattâ hamam gibi toplu bir halde bir arada vücuda getirilen ve bulundukları yerin imarına vesile olan abideleri kastederdiler. Bu tâbir ve bu kullanım Yunanlıların site (*cité*) tâbirini andırır ve tanı mukabilidir. Meselâ bizim Süleymaniye'miz hakikaten ve tam bir sitedir".

"Sonraki nesil bu tâbiri yalnız o unvan eserleri arasında kendi midelerini dolduran kısmına, yani yiyecek dağılan mutbak ve lokanta parçasına vermişlerdir".

"Osmanlı Türklerinin ilk defa bu türlü toplu abideleri yaptıkları zaman onlara bu adı verdikleri, Edirne'nin en eski camiiine hâlâ "Eski İmaret" denilmesiyle... sabittir".²

Evet, bütün bu tesis ve bağ bostanları beslemek için gerçekten çok fazla suya ihtiyaç duyulmaktaydı.

1 Çelik Gülersoy, *İstanbul estetiği*, s. 105-6

2 Osman Ergin, *İstanbul'da İmar ve İskân Hareketleri*, İstanbul 1938, s. 10-11

FETİHTEN SONRA İSTANBUL'DA SU MİMARİSİ

Günümüz toplumlarının vârisi olduğu eski uygarlıkların gelişmesinde, suyu insan gereksinmelerine yarar hale getiren mimarî tesislerin büyük rolü olduğu gibi, su uygarlığı kavramı da ulusların uygarlık düzeylerinin bir ölçütü olarak ortaya çıkıyor.

İstanbul'un fethinden Lâle Devri'ne kadar (1453-1703) olan klasik dönem içinde Osmanlıların su uygarlığına ait çalışmaları büyük yer tutmaktadır. Volga ve Don nehirlerini bir kanalla birleştirerek Karadeniz'den Hazer Denizi'ne girmek, Süveyş Kanalı'nı kazarak Akdeniz'den Kızıldeniz'e geçmek isteyen Sokollu Mehmet Paşa'nın fikri, XVI. yy dünyasında Osmanlıların sadece kente su isalesi değil, dünya sularından faydalanmak gibi çok daha gelişkin bir zihnî yapıya sahip bulunduklarının delili olmaktadır.¹ Bittabi bunda ekonomik ve politik mülâhazalar da göz ardı edilmeyecektir.

Bendler ve Suyolları

İstanbul'un gerek Bizans ve gerek Osmanlı dönemlerine ait su tesisatı, kent tarihinin önemli konularından biri olmuştur. Bunları aşağıda göreceğiz. Fatih'ten sonra, esasen çoğu harabeye yüz tutmuş olan sarnıçları yetersiz ve gayri sıhî ad-dedip, umuma ait çeşmeler yapılmaya başlanmış. Böylece de durağan su yerine akar su sağlanmış. Evliya Çelebi bu çeşmeleri şöyle anlatıyor: “Yağmur suları için yollar yapılır, İstanbul'da beş yerdeki sarnıçlar yağmur suyundan ağzına kadar dolardı. Diğer üstü kapalı sarnıçlara da kırkçeşme suyunu bütün kış doldururlar, yazın da içerlerdi. Fakat Fetih'ten sonra Fâtih Sultan Mehmed İstanbul'da ikiyüz adet çeşme yaptırmıştır. Bayezid Han yetmiş adet, Süleyman Han yediyüz adet çeşme yaptırmışlardır. Vezirler de Süleyman Han'ın yaptırdığı kemrlere birçok gözler ilâve ederek İstanbul halkını yangından korudular”.

“Haydar Paşa hamamı yakınında (Haydar Paşa Çeşmesi), Edirnekapı ile Topkapı arasında, hendek kenarında (Beylerbeyi Çeşmesi), Şehid iki imam ruhu

1. Ayhan Aytöre, *Türklerde Su Mimarisi. Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi Bildirileri*, 1959. Ankara 1962. D50 Kitap Arsivi - <https://ranteey.org>

için yapılan (Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin) (İmameyn Çeşmesi) tarihi: 'İç Hasan ile Hüseyin aşkına su' sene 841 ..." Evliya Çelebi böylece İstanbul'daki eski Sultan, vezirler, vükelâ, âyan ve eşraf tarafından yaptırılan çeşmelerle bunların tarihlerini sayıp döküyor.¹ Döneceğiz konuya.

XVI. yy'ın sonlarında İstanbul'a gelen Sanderson, suyolları ve çeşmeleri şöylece övüyor (*The Travels of John Sanderson in the Levant-1584-1602*): "Cennet-mekân Sultan Süleyman'ın millerce uzak yerlerden şehre su getirmek için inanılmaz masraflarla yaptırdığı suyollarını zikretmeden geçemem. Getirilen su o kadar büyük miktardadır ki Padişah, esasen mevcut olanlara daha birçok çeşme ilâve etmiştir. Şehrin mühim bir güzelliğini teşkil eden ve nefis mermerle yapılmış olan bu muhteşem çeşmelerle su bolluğu hakikaten dikkate şayan bir keyfiyettir. Bunlar o kadar çoktur ki hiçbir çeşmesiz sokak yoktur. Padişah'ın bu pek değerli işinde, bence en çok medhe şayan cihet şudur ki kendisi, inşaat yapılan yerleri, hiçbir cebir kullanmadan sahiplerinden nakit para ile satın aldırtmış ve çok defa da, mülklerini satmak istemeyenleri muztarip etmemek için inşaatın seyrini değiştirmiştir. Bundan dolayı, yapılmış olan suyollarının bir kısmını yıktırtmıştır".

Michel Baudier de (*Histoire général du Serrail et de la Cour du Grand Seigneur des Turcs*, Paris 1632), Kanunî'nin Bozdoğan Kemerini iki mil daha uzattığını ve bu suretle çoğalan suyu, çok sayıda hamamlardan başka, halka ait 740 çeşmeye isale ettiğini yazıyor. İnciciyan, *Coğrafya*'sında, XVIII. yy'ın sonunda umuma ait 987 çeşmenin varlığını ve bunlardan akan suların, kısmen Burgaz köyü vadilerinde biriken, kısmen de şehirden sekiz saat mesafede bulunan Halka'da (Halkalı) keşfedilen menbada getirildiğini söyler. Aynı müellifin verdiği bilgiye göre bu menbayı keşfeden Kanunî, 971 (1563) yılında Kırkçeşme'nin haznesini ve kemerlerini yaptırmış, Bozdoğan Kemerini tamir ettirmiş ve suyu sara ya ve civar çeşmelere taksim ettirmiş. Bu inşaat için 500 yük ve 80 bin akçe sarfedilmiş.

Eremya Çelebi'nin bu menba ve taksim yerlerinin korunması ve temiz tutulması için Kanunî'nin, o civardaki köyleri bu işlerle yükümlü kıldığına dair verdiği bilgileri İnciciyan da doğruluyor ve ek olarak, on kadar köyün Rum halkının sulara bekçilik etmekle yükümlü kılındığını ve buna karşılık her türlü vergiden bağışık tutulduğunu yazıyor.² Aşağıda bunların ayrıntılı öykülerine gireceğiz.

İstanbul'un fethinden sonra kentin su sistemi için yeni bir dönem açılmış olur. Bunun en belirgin yapıları hiç şüphesiz bendlerdir. Bunlar kentin merkezinin

1 *Seyahatname*, C. I, s. 226-229

2 Eremya Çelebi; *André Baudier*, *Le Serrail de Kanunî*, s. 185-6 - <https://rantey.org>

olduğu kadar civar köylerin de gereksinmelerini karşılamaktaydılar. Ancak şunu da eklemek gerekir ki Osmanlı Devlet idaresi ve özel hayrat ve hasenat sahipleri, gerek Bizans'tan tevarüs ettikleri, gerekse doğruca kendileri tarafından inşa edilmiş suyla ilgili yapıların bakım ve tamirine büyük özen göstermişlerse de, Abdülmecid döneminden sonra bunlara bir yenisi eklenmediği gibi mevcutlar da iyi şekilde korunamamıştır.

“Ancak 1262 (1846/1847) tarihinde bilâ veled (çocuksuz) vefat eden Şeyhülislâm Mekkizade Mustafa Asım Efendi'nin beytülmale (ulus hazinesine) kalan külliyyetli nukud (nakit paralar) ve cevahir (mücevherler) ile Turunçlu suyunun sur hariç ve dahilinde kâin ana yolları ile Belgrad kariyesi civarında dahil-i sura kadar su lâğımları ve bendleri ve kemerleri ve Kanlıkavak civarında Sultan Süleyman vakfından çeşmelere ve salhanelere cari (akan) suyolları ve lâğımları Evkaf Nezareti tarafından tamir ettirilmiştir”.¹

Ne büyük bir servete sahipmiş, Şeyhülislâm Efendi!...

Bendlerin temizlenmesi ve muhafaza işi, Belgrad ormanının orasına burasına dağılmış su yolcu diye anılan köylülere bırakılmış². Devam etmeden önce adı geçen su yolcular hakkında biraz bilgi verelim:

“Vakıflar suların temin-i intizam-ı cereyanı için su yolcular tayin ve bunların hizmetlerine mukabil maaşlar dahi tahsis eylemişlerdir. Suyolculuk diğer su yolculara ferağ olunabileceği gibi bir su yolcunun vefatında anın hizmeti yalnız erkek evlatlarına seviyyen (doğruca) intikal eder. Ve bilâ veled vefat edenlerin hizmeti mahlûl (çözölmüş), diğer erbabına bilmüzayede tevcih olunur.

Selâtin-i âzam su yolcularına ‘bölükbaşı’ ve hayrat-ı saire su yolcularına ‘usta’ tâbir olunur. Bir bölükbaşı veya usta, hizmetinin cesametine (büyüklüğüne) göre birkaç nefer su yolcu kalfası ve bir iki çırak istihdam eder. Bunlar suların geceli gündüzlü temin-i cereyanı ve icap eden mahalle tevzii (dağıtımı) vazifesi ile mükellefdirler. Hal-i hazırda³ bölükbaşı ve ustalara yedlerindeki (ellerindeki) beratlar mucibince tayin ve tahsis kılınan meblâğ kifayet etmediğinden maaşlarını su alan mahallerden aldıkları aylıkla temin ederler. Bunların başlıca istifadeleri han ve hamamlardır.

Su yolcular, bu suretle aldıkları mebalîğden (meblağlardan) kalfa ve çıraklara bir şey vermediklerinden bunlar da hanelerine su cereyan edenlerden ‘tamirat’ namıyla aldıkları meblâğdan müstefit olurlar (faydalanırlar). Suların temin-i intizam-ı cereyanı için keşif memurları, korucular, çavuşlar, bend muhafızları istih-

1 Osman Nuri; *Mecelle*, C.I, s.1220-21

2 Saadi Nazım Nirven, *İstanbul Suları*, İstanbul 1946, s.62-63

3 Bu satırlar, 1922'de baskıya giren *Osmanlı Arşivi* - <https://rantey.org>

dam olunmaktadır. Tâdad edilen (sayılan) memurların mercii ve suya müteallik vezâifin (görevlerin) mahall-i icrası olmak üzere kadimden (eskiden) beri bir Su Nezareti vardı. Hususi nâzırlar tarafından rüyet edilerek (görülerek) şimdiki gibi kâffesinin mercii olmak üzere bir Evkaf Nezareti teşekkül etmediği için o zamana kadar münhasıran su umuriyle (işleriyle) meşgul olmak üzere ayrıca bir de Su Nezareti ihdas olunmuştu.

“Tarih-i mezkûrda (1252-1836) Evkal’ Nezareti’nin teşkili üzerinc Su Nezareti Evkal’a rabt olunmuş ise de 1293 (1876) Belediye kanunu ile bu nezaret Emanet maiyyetine vcrilmiş ve 1297 (1879) tarihinde yapılan tensikat mucibince bir Su Nâzırı, bir başkâtip, iki kâtib-i sani, dört keşif memuru, altı korucu, iki çavuş ve iki bend muhafızı ve bir odacıdan mürekkep bir hey’et teşkil olunmuştu. Bu nezaretin vazifesi Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse’ye (İstanbul’da Üsküdar, Galata ve Eyüb semtleri) cari bil’umum suların icra-i taksimatı ve bendlerle su mecarisinin (mecralarının) muhafazası ve harik (yangın) vukuunda lüzumlu miktar su bulundurulması ve suyollarının tamiri ve tcm-in-i nezafeti (temizliğinin sağlanması) ve su yolculannın ifa-i vazife edip etmediklerinin kontrolü ve bunlara müteallik malûmat ve memleketin suya olan ihtiyacının Şehremaneti’ne tebliği ve suya müteallik gerek Emanet’ten ve gerek Evkaf ve devair-i saireden havale olunan evrakın mevkî-i muameleye vaz’ı... gibi hususattan ibaretti”¹.

Su Nâzırlığı önce hükümdarın suyunu sağlamakla yükümlüydü. Bu nâzırlığın kurulunda su yolcu esnafı, kadronun esasını oluştuyordu. Suyolculuk (rah-ı âb) işi ise çok eskilere dayanıyor, şöyle ki Fatih II. Mehmed vakfiyesinde “...on nefer huddam (hizmet edenler) rah-ı âb tayin buyurmuşlardır ki herbiri ince sufuf-u ahvaline (durumların sıralarına) şuur ve vukuf sahibi ve umuma meremmet (onarım) ahvalinde... ve kurşun ıslâhı umurunda (işlerinde) san’atının galibi...” deniyor².

“...Eslâfımız (seleflerimiz) su sarfiyatını kontrol etmek için bazı mikyasat ihdas etmişlerdir. Ezcümle Kanunî... zamanında bir (sandık) imal edilmiştir ki bu sandık bugüne kadar Su Nezareti’nce muhafaza edilmiştir. Aynı seviyede bulunan borularla cephenin üstündeki yiv arasında bulunan mesafce 2,5 parmaktır. Sandık suyla doldurulduktan ve dolan su bir saman çöpünü yivden hareket ettirdikten sonra borular açılarak tecrübeci başlanır ve bir dakikada borulardan akan su... mikyasları irae eder (gösterir)...”³.

Devam etmeden önce Evliya Çelebi’nin Saray-ı atık’ın (Eski Saray’ın) âb-ı hayatına dair verdiği ilginç bir bilgiyi zikrelelim: “Ebu’l-Feth Mehmed Hân tabiat sahibi büyük bir padişahı. Bir gün bütün hekimleri toplayıp, onlara, ‘Acaba İstanbul’un en güzel suyu hangisidir?’ diye sordu. Onlar da, Eski Saray’da bulunan

1 Osman Nuri; C. I, s.1220-25

2 Saadi Nâzım Nirven; *Fatih II. Sultan Mehmed*, s.21

3 Osman Nuri; C.I, s.1220-25. <https://rantey.org>

Şem'un pınarının suyunun lezzetli, hafif ve hoş bir su olduğunu söylediler. Diğer pınarların sularını da beşer miskal olarak pamuklar hazırlayıp sonra bunları ölçülmüş sulara batırıp güneşte kuruttular. Kuruyan pamuklar ölçüldüğünde Şem'un pınarı suyunda ıslanan pamuk hepsinden hafif gelmiştir. Böylece en güzel suyun bu olduğuna karar verilmiş ve Fatih hep bu sudan içmiştir¹.

Yani, su buharlaşıp gittikten sonra pamukların üzerinde kalan sâfiyeti bozan madde miktarı Şem'un suyunda en az düzeyde imiş.

Saray'ın bu su öyküsünün bir benzeri de Kanunî zamanında geçiyor. Sarayburnu'nun dik yamaçlarla denize inmesi nedeniyle bu tepede yağmur sularının bile toplanması mümkün olamıyordu. Bu itibarla daha antik çağlardan itibaren kuyular açılmıştı ki bunlardan biri Topkapı Sarayı'nın birinci avlusunda bulunan ve girişi sadece ikinci avludan olup bulunduğu yere Dolab Ocağı adını veren kuyu idi. 5 m çapında ve 22 m derinlikte olan kuyu, kesme taştan alıştırılmalı örgü tekniğiyle yapılmış ve içine 91 basamaklı, spiral şeklinde kıvrılan bir merdivenle inilmektedir. Sarayın bütün suyunun toplandığı ve dağıtıldığı bir merkez olan bu kuyu, yapı tekniği itibarıyla Bizans öncesi döneme ait olarak görülüyor. Bizans bunu kullanmış olmalı. Ancak Fatih döneminde bilinmemiş ve aşağıda anlatacağımız gibi Sinan tarafından keşfedilmiş.

Bunu bize *Tezkiretü'l Bünyân*² anlatıyor: “Birgün merhum ve mağfûrunleyh Sultan Süleyman ibn Selim Han... saadetle şehr-i İstanbul'un sûy-i garbîsinde İskender Çelebi bağçesi olan riyâz-ı cennetnişânı saadetle seyre varup ittifak ol yakinde Rüstem Paşa sultanı Mihrûmah Sultan bağçesine yolları uğrayup geşt ü güzâr safâsıyla bostanı seyredip kendilerinin bağçesinde ol mertebe letafet ve sebze-zârında çendân tarâvet müşahede itmeyüp bostan ustasına sual iderler ki ‘Niçün bu bağçe ol bağçe gibi hurrem ü dilgûşa olmaya?...’

“...Muhassıl ayân-ı saltanat ve mukarriban-ı devlet bu vcçhile cevab-ı bâ-savab virirler ki ‘Padişahım, bir bağçede mâ-i cârî olmayıcak sehze-zârı hurrem olmaz’ Pes ol dem saadetlû padişah-ı mubarek dest-i şerifiyle ol bağçenin bir latîf kûşesinde nişân cyleyüp bir dolâb-ı gerdûn bünyadına mübaşeret cylesünler, didiler...”

Tezkire'de bütün metnin verildiği bu olayı sadeleştirip özetleyerek veriyoruz: “Kanunî, kentin batı tarafındaki İskender Çelebi bahçesini dolaşırken buraya yakın olan kızı Mihrimah Sultan'ı ziyaret eder. Bahçeyi seyredip hayran kalır ve bostan ustabaşısına, benim sarayımda daha çok insan olduğu halde neden bu

1 Evliya Çelebi; C.I, s.80

2 Safî Çelebi; *Tezkiretü'l-Bünyân (Mimar Sinan'ın Kendi Ağzından Hayatı ve Eserleri)* Binbirdirek yay., İstanbul 1988, s.78. Kırpaç - <https://rantey.org>

bahçe kadar güzel değildir, diye sorar. Bir bahçede su olmazsa sebze¹ yetişmez, cevabını alır.

Padişah saraya dönünce bahçenin lâtif bir köşesini işaret ederek orada bir ‘dolâb-ı gerdûn’ (dönme dolap) yapılmasını ve bu yere mimarın getirilip gösterilmesini ister. *Tezkire*, olayı şöyle hikâye eder: “Saadetlü padişahım güzel fikir etmişler. Bu mahalde dolâb kabildir ve lâkin dolâbın âlâsı bağın gayet âlâsında olmaktadır ki her mahalde su cârî ola. Padişahım buyurduğu üzere olursa bazı yerlere su çıkmamak lâzım gelir. Padişah-ı âlîpenah hazretleri, yüksekte su olur mu? dediler. Belî (evet) padişahım, pınarlar ekser dağlar başındadır, dedim”.

Bu konuşmadan sonra padişah kendi gösterdiği yerin aksine başka yer gösterilince canı biraz sıkılmışsa da razı olur ve “eğer bu mahalde su çıkmazsa mimarla söyleşiriz” der ki bu son söz, “vay mimarın başına geleceği!” anlamındadır... Bu konuşmalardan sonra Sinan’ın emrine verilen acemi oğlanlarla ünlü mimarın gösterdiği yer kazılır. *Tezkire*, bu kazım işini şöyle hikâye eder: “Acemioğlanlar dolap dairesin kazmayla açtular bir âdem kâmeti (boyu) miktarınca zemini kazdıkları gibi bir âlâ kârgir dolâb dairesine rast geldiler ki kâfir zamanında dolâb kuyusu imiş. Taşları harab olmuş, içerisine yıkılmış; henüz suyu taş arasında nümayan (görünür) olup hakîrin canına su serpildi”². Kuyunun keşfinden sonra³ padişaha müjde veriliyor, o da hemen oraya gelerek Sinan’a bir hil’at giydiriyor ve onu mükâfatlandırıyor.

“Osmanlı kaynakları Dolab Ocağı’nda bulunan iki kuyudan bahsederler. Birini Fatih, diğerini Kanunî devrine ait olarak gösterirler. Zamanımıza kadar gelen en eskisi Hicrî 992 (1584) tarihli olan su yolu haritasında Bozdoğan Kemeri’nden başlayarak Yeni Saray’a kadar ulaşan yol gösterilmiştir. Yolum sonunda büyük bir ihtimalle Dolab Ocağı kuyusu olduğunu tahmin ettiğimiz büyükçe bir yuvarlakla gösterilen şeklin altında şu açıklama vardır: ‘Saray-ı âmirelerinin suyunun evvel başı budur ki bir lüle ve bir masura suyu vardır’. Burası beş koldan beslenmektedir. Buradan çıkan bir kanal bir başka kaynakla birleşmektedir ki burası daha küçük bir yuvarlakla gösterilmiştir. Şekil altındaki açıklama şöyledir: ‘...ve bu baş dahi büyük başa ilhak olunup suyu suğulmuştur (çekilmiştir) ve amma kış eyyamında bir miktar suyu hasıl olur’. 1016 (1607) tarihli I. Ahmet

1 “Sebz” Farsça “yeşil” demektir ki bizim “sebze” buradan gelir. *Tezkire*’de geçen bu kelimenin yeşilliği mi, yoksa sebzeyi ni kastettiğini bilemiyoruz.

2 Sinan’ın, bu metinden anlaşılacağı üzere, kendi gösterdiği yerden su çıkmaması halinde başına çok kötü şeylerin gelebileceği korkusu, böylece zail olmuş (yüreğine su serpilmiş).

3 Bu vesile ile binlerce yıllık Anadolu kültürünün vârislerinden biri olan Sinan’ın, kendisine özgü üstün sezgi (intuitions) ve fikirleri argümanlar şeklinde yong

devrine ait haritanın da esasının yukardaki harita olduğu ve saraya Halkalı Suyu-’nu getiren tesisat olduğu kabul edilmektedir”¹. Aslında Mihrimah Sultan’ın değil de Topkapı Sarayı’nın bahçesinde açılmış olan kuyunun sair ayrıntılarına girmeyip İstanbul’un çeşitli yerlerinde Osmanlı öncesi kuyulara rastlandığını belirterek konuyu kapatalım.

İstanbul’a su getirilmesi hususunda en büyük payı Kanunî Sultan Süleyman alır: “...Mimar Sinan Ayvad köyü civarında Bakracı ve Orta dereleri ve bazı menabi (menbalar) sularını toplayıp Kurt Kemerî namıyla inşa ettirdiği kemer üzerinden bil-imrar (geçirerek) Eyüb’de İslâm Bey mahallesinde Yenikubbe’ye kadar güzergâhta tesadüf eylediği Cebeciköy ve Balıklıdere önlerinde inşa ettiği süzgeçten geçirerek İstanbul’a yüz on lüle su isalesine muvaffak olmuştur. Bilâhare daha bazı sular ilâve olunarak lûlelerin miktarı 201,5’a iblâğ edilmiştir....”

“Bu suların mecrası, menbalarından Cebeci kariyesine kadar tamamen Mimar Sinan tarafından inşî ve Cebeci köyünden Ayasofya’daki taksime kadar kable’l-fetihten (fetihten önce) mevcut ve mamur iken esna-i fetihten muattal olan kadim mecra dahi tevsiyan ve ta’dilen yine Mimar Sinan marifetiyle tamir ve ıslah olunmuştur. Suların mürurunu (geçişini) teshil etmek (kolaylaştırmak) üzere inşa olunan kemerlerden Uzun kemer ve Maklava kemeriyle Cebeci kariyesinin İstanbul cihe-tine doğru olan kemerleri fetihten mukaddem (önce) mevcut idiye de bunlar da Mimar Sinan tarafından tamir ve ıslâh olunmuştur”.

“Yalnız padişahlar değil, birçok eazim-i Osmaniye (Osmanlı büyükleri) dahi kendisinden evvelki ehl-i hayrın su yollarını tamir ve tevsi etmekle beraber bunlara cabeca (yer yer) yenilerini de ilâve ettirmişlerdir. Ezcümle kapudan-ı derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa Kasımpaşa civarıyla kışla ve hastahaneye murad ederek sultan Mahmud-u Evvel’den (I. Mahmud) müsadec talep ettikde hakan-ı müşarünileyh muvâfakat etmeyüp ‘suyu bulsun hayratı sonra yapsın’ cevabını vermiş olduklarından Hasan Paşa Topuzlu bendinin üzerine dört arşın ilâvesiyle tevsi ederek hasıl olan yirmi masura fazla suyu hayratına tahsis ettirmiştir...”

“Kanunî Sultan Süleyman’ın imarat ve tesisatından sonra ufak değirmen taşlarını döndürecek kadar mebzul (bol) olan İstanbul suları mahza (sırf) ahlâfın (haleflerin) adem-i takayyüdatından (kayıtsızlığından)...dolayî harab olarak memleketin suya olan ihtiyacı tezayüd etmiş (artmış) ve bu ihtiyaç neticesiyledir ki şehrimizde Terkos Su Şirketi tecessüs etmiştir”².

Bu arada, konuyla ilgili ilginç bir tarihsel olayı da zikrederim. Kanunî’nin bu hayırlı girişimlerine Sadrazam Rüstem Paşa karşı çıkıyor. Selânikî’ye göre padişah Kerznikola adlı üstadı su yolları hakkında bilgi vermesi için birkaç kez av yerinde huzuruna çağırıyor. Vezir-i âzam bunu duyunca Nikola’yı hapsediriyor ve sebebini soran hünkâra da ‘bu adam huzur-ı hümayununuzda birçok masarife ih-

1 Hülya Tezcan; "Topkapı Sarayı'ndaki büyük su haznesi Dolap Ocağı", *Semavi Eyice Armağanı*, İstanbul yazıları, İstanbul 1992, s.179-183.

2 Osman Nuri; C.I, s.103-104, PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

tiyaç göstermiş; birkaç gün alıkoyduk ki inşaatın ne suretle yapılacağını anlayalım. Bir de su getirmek güzel bir şey ise de İstanbul'un çeşmeleri çoğalınca yabancılar da çoğalır; hususiyle erbab-ı ziraat, ziraatlarını bırakıp payitahta dolarlar, bundan bilâhare mazarrat hudus eder (meydana gelir)...' mütalâasını ileri sürüyor. Sadriazama göre İstanbul'un çok suya kavuşmasıyla imparatorluğun başkentinde yiyecek sıkıntısı bile ortaya çıkacaktır¹.

Vezir-i âzam, "gecekondu" olgusundan korkmuş olmalı...

Fetihten sonra Türkler İstanbul'da bir gerçek su uygarlığı meydana getirmiş, saraydan kervansaraya, kışla, cami ve medreseden aşevine kadar her büyük mirî binaya önce su bağlanmış. Suyu sürekli akan şadırvansız cami ve çeşmesiz mahalle bırakılmamış.

İstanbul'un muhasarasından önce Fatih'in Anadoluhisarı'nın (Güzelcehisar) kale ve surlarını tamir edip içine bir cami, keza Rumelihisarı'nı inşa edip içine cami, efrada evler, çeşmeler yaptırdığı bilinir. Doğal olarak da buralara su isale edilmiş olacaktı. Muhasarayı gerçekleştiren ordunun da su gereksinimi türlü yollarla sağlanmıştı. Bunun da ilginç bir öyküsü var:

Bir sabah, gün ağarırken tepelerin arkasına süzülerek inen yaban kazlarının kanat çırpmalarıyla dikkatleri uyarılan nöbetçiler, kazların su birikintilerine indiklerini bildiklerinden, tepelerin ardına vardıklarında, çayırların uzun otları ve sazları arkasında berrak, geniş bir su birikintisiyle karşılaşılıyorlar. Gelenlerden ürkererek sazlıkların içinden yükselip uzaklaşan kazların gösterdikleri su kaynağı kısa sürede bir taş galeriye aldırılarak Serdar Ahmet Paşa'nın karargâhına (Yedikule tarafı) kadar getiriliyor. İnşa edilen çeşmenin ayna taşının üzerindeki kabartma kaz resmi o günlerin bir şükran anısı olarak kalıyor ve bu büyük çeşmenin arkasına bir de namazgâh kuruluyor.

Kazlıçeşme, Bakırköy'e doğru, Karakol'un karşısında olup mezarlığın yazısız dörtlük taşları, muhasara günlerinde şehit olan Ahmed Paşa ordusunun muhariplerine aittir. Bu iri taşların hiçbirinde yazı ya da işaret yoktur. Bunlar birer anıt taşı olarak dikilmiş olmalıdırlar. O günlerde namazgâhın önündeki çeşmeye bir yazı konmadan kaz resminin konmuş olması ve bugünkü kitabenin sonradan eklenmiş olması muhtemeldir².

Bu hususta Eremya Çelebi Kömürcüyan bize şunları ekliyor: "Burada (Yedikule'de) dükkânlar, hanlar, badehaneler (meyhaneler) ile Kazçeşme

1 Saadi Nâzım Nirven; *İstanbul Suları*, s.70

2 Saadi Nâzım Nirven; *Ermeni Surları ve Kazlıçeşme*, s.14-38/ <http://rantey.org>

(Kazlıçeşme) vardır. Keza, meşin yapan dabağ'lar da buradadır. İhtiyacın varsa bunlar parşömen de yapabilirler. Pabuç ve elek derileri, hallaç ve keza saz'lar (çalgi aleti) için kalın ve ince kirşler bunların elinden çıkar. Kazçeşme'ye verilmiş olan bu adın sebebi şudur: bir kaz otladığı sırada yeri eşeler ve eşelediği yerde bir su çıkar; halk da burasını kazarak bir menba bulur ve suyu getirip bir çeşme yapar"¹.

Aynı şekilde Evliya Çelebi bir kaz şekli bulunan bu çeşmenin eski güzelliğini şöyle anlatır: "Yedikule kasabasının haricinde bir çeşm-i canfezanın (içaçıcı gözün) kemeri altında çârköşe (dörtköşe) bir beyaz mermer üzerine üstad-ı mermer bir kaz tasvir etmiştir ki dillerle tâbiri imkânsızdır. Gören, zîruh (ruh sahibi) zanneder. Buna binaen o çeşme Kazlıçeşme namı ile şöhretyab olmuştur"².

Bu aynı Eremya Çelebi yine su konusunda şöyle devanı ediyor: "Su ile dolu olan hazne (Kırkçeşme suyunun şehre girdiği mevkide bulunan maslak) buraya (Eğrikapı'ya) yakındır. Akıl ve dirayetiyle tanınmış Sultan Süleyman tarafından getirilmiş olan bol su, itina ile yapılmış müteaddit (çeşitli) suyolları ile şehrin çeşmelerine varır. Suyollarına nezaret etmek ve bozukluklarını tamir eylemek vazifesiyle bir su nâzırı tayin edilmiştir..."³.

Toprak üstünde görülen bacalardan suyunu Bakırköy yönünde takibetmek mümkündür. 40 ilâ 70 metrede bir, toprak üstünde baca görülür. Su galerisinin toprak altı derinliği ilk bacada 1,25 m, ikincisinde 6 m'ye inmektedir. 6. bacada derinlik 7,5 m'yi bulmaktadır. Taş galerinin yüksekliği 1,25; genişliği 0,70-0,80 m arasındadır. Üstü kemer şeklinde örülmüştür.

İstanbul alındıktan sonra eski suyollarının ihyası cihetine gidiliyor; bunu Tursun Bey şöyle anlatır: "...Ammâ su muzâyakası tevsî'inde (darlığı arttığında) tefahhus buyurdı (araştırma emri verdi). Meğer İstanbul'un mamurluğu halinde, altı yidi günlük yoldan su gelmiş. Eski kâh-rîzler (yeraltı akıtma yeri- mecralar) bulundu ki taşlar ciğerlerin delüp geçürmüşler, ve ka'r-ı zemine muvâzî (yerin dibine paralel) derelerden tâk-ber-tâk, kemer-ber-kemer yonma ruhâm-ı hâm (mermer kemer) ile tarsîf idtip (birbirine bitleştirip) üzerinden bir nehri akıtmışlar. Ammâ havâdis-i rûzgâr (rûzgâr olayları) ve savârif-i leyl ü nehâr (gece ve gündüz değişimleri) ile harâb ü yebâb olmuş (harap ve yıkık hale gelmiş). Ammâ mehere-i mühendisîn (usta mühendisler) getürdüp, kal'olmuş (yerinden oynamış) tâklarını

1 Eremya Çelebi; s. 28

2 Aynı eser, Andreasyan'ın notu, s.202

3 Aynı eser, s. 22 Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

edici diye adı geçen Avarlar, 623 ve 626'da surların dibine kadar gelmişlerdi, ama içeri girememişlerdi. Tamirden sonra suyun yeniden kente ulaştığı kaydedildiğine göre, tahribatın surdışı mecralarda olmuş olması gerekir. Ve nihayet, kesin olarak, Ortaçağ'da bu denli küçük ve fazla önemi olmayan, kent içi aködükünün tamiri için bu kadar büyük miktarda işçi sipariş edilemezdi. İşlerin dış tarafta olmasının avantajı, bunların geri gidebilmeleriydi.

Ayrıca, o zamanlarda bir mecranın ömrü bir-birbuçuk yüzyıl olurdu. Bu itibarla Valens aködükünün dış mecralarından bir iz kalmamış olması izahını bulmaktadır. Dolayısıyla da kentin daha başka mecralara sahip bulunmuş olduğu anlaşıyor.

Elde çok belge bulunması itibariyle, Bizans'ta işçilik düzenine göz atmak ilginç olabilir. Burada vasıflı yerli işçinin bulunmayışı günümüze kadar tipik bir keyfiyet olup Türklerin zamanında da aynen sürmüş. İyi duvarcı ve badanacılar (sıvacı Latince *tektores*) Pontos ve Küçük Asya'dan çıkıyormuş.¹

Dalman'ın bu söylediklerini aşağıdaki padişah fermanları doğruluyor: (*İstanbul'a getirilen su için Edirne'den usta getirilmesine dair*): “Edirne kadısına hüküm ki hâlâ mahruse-i (büyük şehir) İstanbul'a gelen su yoluna bennâ (duvarcı) ve neccar (dülger) mühim ve lâzım olmanın buyurdum ki varıcak bir an ve bir saat tehir itmiyüp bizzat mukayyed olup mahmiye-i (büyük şehir -himaye'den) Edirne'de ve etrafda ne mikdar bennâ ve neccar varsa cem idüp isimlerin ve resimlerin defter idüp dahi kendülere lâzım olan âlet ve esbaları ile bîkusur ihrac idüp...” (972/1564).

(*Suyolu için Mısır'dan arka hamalı getirilmesine dair*): “Mısır beğlerbeğine hüküm ki mahruse-i İstanbul'a gelen suyolunun tufan-ı seylden harabe müşrif olan kısımlar binasına lâzım olan taş ve ağaç tahmili (yükleme) için mahruse-i Mısır'dan yüzelli nefer arka hamalı lâzım olmanın ale't-tacil gönderilmesin emir idüp buyurdum ki...” (972/1564)

(*Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesine taşçı getirilmesi için*): Brusa ve Amasya ve Kastamonu ve Merzifon kadılarına hüküm ki merhum ve mağfurün-leh babam Sultan Süleyman Han'ın türbe-i şerife binasıyçün mermer işin bilür üstad taşçılar lâzım olmanın...” (975/1567).²

Bizans belgelerinde geçen *Ôstrakârios* sözcüğü “tuğla-kiremit öğreticüsü” olup bunlar az vasıflı işçi olarak Yunanistan ve Adalar'dan geliyor. *Ôstrakon* da

1 Knut Olof Dalman; *Der Valens Aquädukt in Konstantinopel*. Bamberg 1933. s. 4-6

2 Ahmet Refik; *On altıncı asırda İstanbul hayatı (1553-1591)*, İstanbul 1935, s. 15, 16

Bizans ve Türk harcının, yani horasanın bir bileşeni oluyor. Vasıfsız işçiler, *ôpê-rai* ve *keramopoi* (tuğlacı-kiremitçiler), çoğunlukla Trakya yöresinden celbediliyor.¹

Cedren, 1034 yılında “Suyolları” ve su haznelerinin yeniden inşa edildiğinden söz ediyor. XII. yy’da su dağıtım sistemi, kötü bir harabiyet içinde olmuş olmalıydı. Johannes Cinnamus’un bu babda ifadeleri de şöyle: “Kaiser (Manuel I. Comnenus) Konstantinopolis’in birçok yerinde hasar görmüş olan surlarına özen gösteriyor ve suyun eksik olduğu yerlerde mecraları temizletiyor. Ancak Bizans’a su taşımış ve çoktan beri de dökülür halde olan çok eski yolları ihya etmenin güç ve çok pahalı olduğunun farkına vararak Bizans’tan uzak olmayan, Petra adında bir yer görüyor ve orada, boylu boyunca iki yanında dağlar arasında yer alan bir tekne de bir yeraltı haznesi inşa ediyor ...”. Hammer, burada adı geçen Petra’yı Belgrad ve yeraltı haznesini de Sultan II. Osman’ın Pyrgos’taki Başhavuz’u ile özdeşleştirmek istiyor. Bununla birlikte Manuel Comnenus’un âcil tesisini kentin çok uzağında değil, yakın vadilerin birinde aramak gerekir. Keza, Andronicus I Comnenus’un bize bildirilen müteakip tamirinin (1183-85) hangi suyoluna ait olduğu da kesinlikle saptanamıyor.²

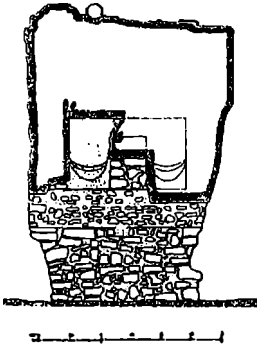
Rönesans döneminde Venedik Okulu’nun kurucusu sayılan Belli ailesinin çocuğu olup ülkemizde daha çok Fatih’in resmini (resim halen Londra, National Gallery’dedir) yapmış olmakla tanınan ünlü ressam Gentile, 1474’de Venedik’teki Dükalık Sarayı’nın resimlerinin onarılmasıyla görevlendirilmişken Fatih’in Venedik’ten Osmanlı sarayı için usta bir ressam istemesi üzerine Eylül 1479’da İstanbul’a gönderiliyor. Aralık 1480’e değin burada kalan Gentile 25 Kasım 1480’de, en önemli yapıtlarından biri sayılan “II. Mehmed Portresi”ni bitiriyor (Bu resmin İtalyan ressamı Fausto Zonaro tarafından yapılmış daha büyük boydaki kopyası bugün Topkapı Sarayı’ndadır).

Gentile İstanbul’da bu tablodan başka, yine üstünde Fatih’in portresi bulunan bir madalyon, “Bir Türk Çocuğunun Portresi” (1749-80, Isabella Stewart Gardner Müzesi-Boston) ile birçok çizim yapıyor. Bunların arasında Valens aködlüğü de bulunuyor. Bir perspektif kayması sonucunda bunun başı Kuzeye, o zamandan beri Havarîyün Kilisesi’nin yerinde gibi görünen Fatih Camii’nin yanına geliyor. Oysa ki, oradan, seviye oranı dolayısıyla, başlayamazdı.³

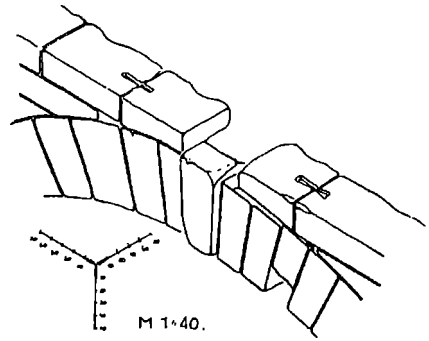
1 Dalman; *aynı yer*

2 Dalman, s. 8-9

3 Dalman, s. 11

Valens aködükü. 1. kemerden kesit
(Dalman'dan)

Valens aködükü. 17. kemerden isometrik görünüş
(Dalman'dan)

Bu vesile ile löküncü, su yolcuları ve galeri kazıcıları loncasına dair bilgiler de ilginç olabilir.

Lökün, çimentonun bulunmadığı bir çağda kireç, zeytinyağı, pamuk ve yumurta akının karıştırılmasından elde edilen, kırık çanak ve çömlekleri, künkleri birleştirmede kullanılan macundur. Şimdiki “Japon” gibi bir şey...

“Löküncüler loncası: 10 dükkân ile 100 er. Suyolcuları loncası: 1 atelye, 300 er. Suyolcuları loncası Arnavud löküncü kireç, bezir yağı ve pamuğu karıştırır ve (Loncanın törenli geçidinde) arabaları üzerinde bunu bir yandan Arnavutça şarkı söyleyerek çeker, bir yandan da havaneliyle döğer. Suyolcuları borulara lökünlü kenevir sararlar ... Suyolcuları dağların arasından mecraları kazarlar ve teknik bilgileri sayesinde, belli bir mahaldeki suyun kente nasıl isale edileceğini bilirler. Dağın üstünde 420-480 ayak derinliğe inip orada suyu bulurlar ve bu hayat suyu sayılır. Zeminin altına 4-5 konaklık boru gömerler ve her 100 adımda bir kuyu ağız açarlar ve bunların üstüne tente ile yapay hava yolu yaparlar. Buradan rüzgâr girer ve yeraltındaki ustalar çalışabilirler. Suyu bir yerde toplarlar ve bunu lâğımınlar ve terazilerle istedikleri yere isale ederler. Olağanüstü bir yetenek! Bu işçilik Arnavutlara özgü insanüstü bir sanattır”.

Dalman, Evliya Çelebi ve Hammer'e dayanarak bize bunları anlatıyor. Dimitri Kantemir de işte bu “Avlonyalıları”nın su mecraları ve kırıkların sağaltılmasında (kırıkçı) kendilerini gösterdiklerini söylüyor. İstanbul su tesisatını görenler bunların maharetlerinden hiç şüphe etmezlermiş. Bunlar en küçük matematik bilgisi, cetvel veya herhangi bir alet olmadan dağların yüksekliğini yerlerin genişliğini tam tamına ölçerler ve tahmin edilen suyun vasfı ve miktarını çok iyi bilir-

lermiş. Onlara bu bilgilerinin esası sorulduğunda kendilerinden ne istendiğini anlamazlar ve en küçük izahatı veremezlermiş.¹

Dalman'ın kitabına eklediği en eski, 1584 tarihli suyolu haritalarını Kâzım Çeçen hoca yayımlamış olduğundan² buraya koymadık.

Bugünkü Halkalı sularının çıktığı araziden gelen sular için Türklerden önceki zamana ait şehir dışı ve içi şebekelerine güzergâh çizmek güç olmakla birlikte kentin topografik durumu, ana yolları (Mese), aködük ve "Citerne"lere göre bir tahminde bulunmak mümkündür.³

Fatih'in kurdurmuş olduğu su şebekesinin inşa tarihini saptamak için o dönemde inşa olunmuş cami, mescit, medrese, kervansaray, bedesten (bezzazistan-ı cedid) ve sokaklardaki çeşmeler ve saire üzerindeki yazılardan faydalanılabilir. Aslında Fatih Camii ve müştemilâtı için kurulan Fatih su tesisatından, zamanla bunun civarına inşa edilen cami ve sair dinî müesseselerin çeşmelerine de su isale edildiğinden şebeke de haliyle sonradan genişlemiş olmalı. Fatih dönemindeki ilk kuruluş hatları özetle şöyle sıralanabilir:

Suyun menbaları Rami Kışlasının kuzeybatısında bulunan ve Cico Çiftliği diye anılan geniş arazinin dahilindeki, Kartaltepe mevkiinde, Atış Okuluna yakın bir yerde bulunur. Bu sular ayrıca Üç Kardeşler'den gelen katmaları da alır. Maslaklarda toplanan sular künkler içinde akarak, Demirkapı, Topçular, Çayırağzı yolu ile Edirnekapı'ya kadar gelir ve surları aşar.

Edirnekapı'dan şehre giden suyolu Karagümrük, Atikalipaşa, Hafızpaşa, Yeni Nişancı, Fatih, Kasaplar Caddesiyle Atpazarı ve Bozdoğan kemerinden geçerek Beyazıt meydanına gelir. Suyolu Edirnekapı'dan Karagümrük'teki teraziye kadar tek bir hat halindedir. Terazide ikiye ayrılır.

Fatih suyunun Şadırvan Kolu adını, Fatih Camii avlusundaki *Şadırvan-ı hurşid nişan*'a nispet edilerek almış olmalı. Fatih'in İstanbul'a akıttığı sulardan başka bir ünlüsü de Turunçluk Suyu'dur. Cico Çiftliği o tarihlerde bağlık ve bahçelikmiş. Burada Fatih'in isteği üzerine tesis edilen büyük turunç bahçelerini sulamak için Ayvalı deredeki kaynaklardan fışkıran sular toplanmış ve bu bahçelere akıtılmış. Kısa süre sonra suyun fazlalığını hükümdar kente verdirmiş. Ancak zamanla öbür su tesislerinde olduğu gibi bu su şebekesine de katmalar ilâve olunmuş, birçok cami ve müştemilâtı bu şebekeden su almıştır. Bunlar arasında III.

1 Dalman, s. 78

2 Bkz. Kâzım Çeçen; *Halkalı Suları*, İstanbul 1991

3 Bkz. Saadi Nâzım Nirven; *Aynı eser*, s.59.61

Mehmed döneminde kısa süre sadrazâmlık etmiş olan Cerrah Mehmed Paşa 1002'de (1593) yaptırdığı camisine Cerrah Paşa Suyu adıyla bir su getirmiştir.

Fatih'in ünlü serdarlarından Mahmud Paşa, yukarıda anlattığımız gibi, Teodos Forumu'nun üzerinde yaptırdığı camisinin civarında han, hamam, çok sayıda çeşme ve sair binalar inşa ettirmişti. Buraya akan Mahmud Paşa suyunun iki kaynağı vardır. Biri Bayrampaşa deresinin güneyinde ve derenin Tavukçu köprüsü denilen yerin biraz yukarısında bulunup öbürü civarda ve az çok aynı hizada olmak üzere halen Maltepe yoluna yakın yerdedir. Bu iki menbadan su toplayan künkler, Bayrampaşa'da Nuriosmaniye suyunun büyük terazisine yakın ve Maltepe yolunun hemen kenarında kapak taşları görülen bir maslakta birleşir. Suyolu buradan Bayrampaşa bostanlarını geçerek civardaki bir maslağa gelir. Bu suya da sonradan birçok katma vaki olmuştur¹.

Tursun Bey, yukarda naklettiğimiz ifadesinin sonunda Fatih için "ve bir mülâyim (uygun) yirde, bir kemerde kırk çeşme itti" diye yazıyor. Burada önemli olan husus, yukarda saydığımız suyollarının hangilerinin Fatih tarafından tamir ettirildiği, hangilerinin yeniden vücuda getirildiğidir.

Yukardan beri sözü edilen vakıf katma sularının hukukî durumları da fevkalâde ilginçtir ancak bu hukukî ayrıntıları konumuz dışında kabul ettiğimizden burada ele almayacağız². İstanbul'un eski su tesisleri başlıca iki genel ad altında bilinmektedir: Halkalı suları ile Kırkçeşme suları.

Halkalı Suları

İstanbul'un surlarının batısından gelerek şehrin çeşitli bölümlerini besleyen 16-17 bağımsız isale hattından teşekkül eden sulara Halkalı suları denir. Bunlar: Fatih suyolları, Turunçlu suyolları, Beyazıt suyolları, Süleymaniye suyolları, Mihrimah suyolları, Ebussuûd suyolları, Cerrahpaşa suyolları, Sultanahmet suyolları, Sarayçeşme suyolları, Köprülü suyolları, Lâleli veya Sultan Mustafa ve Mahmut Paşa suyolları, Beylik suyolları, Kocamustafapaşa suyolları, Kasım Ağa suyolları, Hekimoğlu Alipaşa suyolları ve Nurosmeniye suyollarıdır³.

1 Saadi Nâzım Nirvan; *Fatih II. Sultan Mehmed*, s.71-86

2 Bkz. Ebülûlâ Mardin; "İstanbul vakıf katma suları", *Cemil Birsell'e Armağan*, İstanbul 1939, s. 239-256

3 Kâzım Çeçen, *Süleymaniye Suyolları*, İstanbul 1986. s.2

Halkalı sularını Kırkçeşme'ninkinden ayıran özellikler arasında en önemlileri Kırkçeşme suyunun Belgrad kariyesi¹ ve Büyükdere civarından İstanbul'a kadar özel olarak inşa edilmiş bir dehliz (lâğım, mecra) içinden akması; Halkalı suyunun ise Levent Çiftliği, Halkalı ve civarından künkler, kurşun borular içinde, çeşitli maslak ve su terazilerinden geçirilmek suretiyle İstanbul'a akıtılmasıdır.

Söylediğimiz gibi Halkalı suları, künk ve borularla İstanbul'a sevk edilmiş olup kentin yüksek mahallerine varan sular hep bunlardır ve mevcut eski kemerlerle su terazileri de Halkalı suyuna mahsustur.

Gerçekten Halkalı suları çeşitli kaynaklardan toplanmış ve özenle inşa edilen kârgir suyuollarıyla kentin içine dağıtılarak gerektiğinde su terazileriyle yüksek noktalara basınçla çıkmaları sağlanmış. Halkalı suyunun Süleymaniye veya Saray kolu denilen bir kolu kentin en eski su tesisi intibasını vermektedir. 20 cm çapında künklerle başlangıcından itibaren kente doğru uzanarak, yolunda bazı ekleme suları (katma) almakta ve Mazul Kemer'den (halk arasında Mazlum Kemer) geçmektedir. Bu kemerin üzerinden suyun önceleri çift kanaldan geçtiği, sonradan künk döşendiği saptanmış durumda.²

"Eskiden kullanılan künklerin birçok nev'ileri vardır. Başlıcaları yedi parmak, altı parmak, paşa künkü, eski birlik, arnavut künküdür. Burada parmaktan maksat yedi arşın parmağı kutrunda (çapında) demektir. Bazı yerlerde kurşun borular kullanılmıştır. Bu kurşun borular şimdi gördüğümüz Avrupa'dan gelme kurşun borular gibi olmayıp kurşun levhaları bükülerek birbiri içine lehimsiz surette geçirilmesinden ve üzerlerinin lökünle³ sarılmasından husule gelmiştir. O zamanın lâ'birine göre bu kurşun borulardan 'bir üstüne, iki üstüne... nihayet altı üstüne' kadar olanları varmış. Yani ya bir levhadan, ya iki levhadan... bükülüp yapılmış kurşun borular demektir."⁴

Dersaadet'in yüksek yerlerinde bulunan camiler ve sair hayır müesseselerine varan Halkalı Suları ayrı ayrı mecralarla onaltı değişik yoldan akıtılmıştır. Bunların adlarını saymakla yetiniyoruz:⁵ Zincirli suyuolları, Fatih ve Sultan Selim suyuolları, Köprülü suyuolları, Süleymaniye suyuolları, Bayezid suyuolları, Beylik suyuolları, Sultan Ahmet suyuolları, Ebüssuûd suyuolları, Turunçlu suyuolları, Cerrah-

1 927/1520'de Belgrad fethedildiğinde ahalisi buraya nakledilerek adı geçen kariye tesis edilmiş. Osman Nuri 1900'lerde burasının kâniilen Rumlarla meskûn olduğunu söylüyor.

2 Semavi Eyice; "İstanbul (Tarihî eserler), Su tesisleri", *İslâm Ansiklopedisi*. C. 5A, s. 1213-14

3 Kireç, zeytinyağı, pamuk ve yumurta akının karıştırılmasıyla elde edilen, daha çok musluk ve su borularının deliklerini tıkamaya yarayan bir tür macun.

4 Osman Nuri; C.III, s.677

5 Bunların ayrıntıları için bkz. aynı yer, s.678-83 ve Kâzım Çeçen; *Halkalı Suyuolları*, İSKİ yay. İstanbul 1991, s.57 ve dev.

paşa suyolları, Osmaniye suyolları, Hekimoğlu suyolları, Lâleli ve Mahmud Paşa suyolları, Kasım Ağa suyolları, Kocamustafapaşa suyolları.

Halkalı sularının ilk kemeri Mazul Kemer oluyor. Kemer, Mahmutbey ile Atışalanı (Avasköy) arasındaki çizginin ortasından 750 m kadar kuzeyde Uzunca-ova Deresi üzerinde bulunuyor.

Su Nâzırı Davud Ağa tarafından yapılan 1584 tarihli haritada Fatih zamanından beri sarayın suyunun bu kemer üzerinden geçtiği kaydedilmiş. Fetih'ten sonra eski suyolları tamir edilerek ve genişletilerek şehre su getirilirken, Fatih Suyu'nun da Mazul Kemer üzerinden geçirildiği, sonra I. Mahmud zamanında (1730-1754) ilâveler ve tamirlerle bu suyun Beylik suyu haline dönüştürüldüğü anlaşıyor. 1557'de hizmete giren Sülcymaniye suyollarının künkleri de bu kemer üzerinden geçirilmiş.

Mazul Kemer'in inşa tarihini kesinlikle bilemiyoruz. Dalman'a göre Kemer V. Konstantinos (hükümdarlığı 741-755) tarafından tamir ettirilmiş. Semavi Eyice ise yapı tekniği bakımından geç Roma dönemine, belki de IV. yy'a ait olduğu kanısındadır.

Süleymaniye suyollarının künkleri Mazul Kemer üzcrinden geçtikten sonra güneye yöneliyor. Aynı yerlerde görülen basık galerilerin geç Roma döneminden kalmış olmaları mümkünse de bunlar maslak da olabilirler (Kâzım Çççcn, "Mazul Kemer", *İst. Ans.*).

Kırkçeşme Suları

Kanunî'nin, İstanbul'da yeniden kırk adet büyük çeşme yaptırmış ve Büyükdere civarında Ortadere, Bakrac ve Belgrad Dere sularını inşa ettirdiği bendler ve dehlizler aracılığıyla bu çeşmelere akıttırmış olmasından dolayı bunlar Kırkçeşme suyu adını almıştır. Daha sonra öbür sultan ve hayrat sahipleri tarafından başka menbalar bulunup birçok bend yaptırılarak bunların suları da aynı mecra-dan isale edilmiş, çeşme sayısının artmasına rağmen suyolunun adı değişmeden kalmıştır.

Yukarıda söylendiği gibi Kırkçeşme su tesislerinin Koca Sinan tarafından yapımı Eylül 1555'den Ekim 1563 yılına kadar sürmüştür. Ancak 20 Eylül 1563 günü vaki olan büyük bir taşkın sonucunda bu tesisler üzerindeki Manglava kemeri ile Uzun kemer yıkılmış, Sinan bunları 1564'te yeniden inşa etmiştir¹.

Sinan, ölümünden birkaç yıl önce nakkâş ve şâir Mustafa Saî Çelebi'ye hayatını ve yaptıklarını anlatıyor, o da bunu *Tezkireti'l Bünyân* adlı bir eserle ya-

1 Kerim Esmer; *a.g.e.*, s.27

yınıyor. Bunun bir yerinde Sinan “Der-beyânı binâ-yı tâkhâ-i felek-nişân berây-ı âmeden-i âb-ı revân çeşmehâ-yı makbûl-i şehri-i İstanbul ve hayr-ı latîf-i ân Süleymân-ı ins ü cân pâdişâh-ı cihân aleyhi'r-rahmetü ve'r-rızvân” der ve şöyle devam eder:

“Hân Süleymân o ser-çeşme-i cûd u ihsân
İtdi maksûdunu sîr-âb ola lutfiyle cihân
Ebr-i feyziyle ire teşnelere âb-ı revân
Nûş idüp haşre değin ide duâ pîr ü civân”

*(Cömertlik ve ihsanın pîri o Süleyman Han
Lûtfuyla cihanı suya doyurmak amacını güttü
Bolluk bulutuyla susamışlara iletti ruhun suyunu
Kıyamete değin içip dua ede yaşlısı genci)*

“Bir seher-gâh ol mihr-i sipîhr-i saltanat-ı cihanbânî, sadr-ı nişîn-i evreng-i hüsvânî, şehbâz-ı hümayûn bâl-i ferah fâl-i saâdet-nişân u felek-âşiyân merhûm ve mağfûrun-leh Sultan Süleymân Hân...” diyor ki, bu bölümün günümüz dilinde anlamı şöyledir: ‘Bir seher vakti cihan saltanatının ve gökyüzünün güneşi, padişahların en yürekli, yiğidi ve şerefli, en önde geleni, talihi ferahlık ve saadetle simgelenmiş Allah’ın rahmet ve mağfiretine erişmiş, Sultan Selim Han’ın oğlu Sultan Süleyman Han, (Allah’ın rahmeti onun üzerine olsun ve onu cennetine ulaştırsın), bir gün Kâğıthane ovalarında gezinirken yolu bir çayır çimenliğe düşer. Orada serap gibi akan bir suyun çer çöp içerisinde kaybolduğunu, bir suyunun yer yer harap olduğunu ve buradan akan suyun hayat çeşmesi gibi kara topraklar içerisinde yok olduğunu görür.’

“Kaçgın gibi bozup meğer ol âb kendini
Etdi nihân hâr u hâs içinde kendini”

*(Kaçak gibi o su kendini meğer bozup
Gizledi kendini diken ve çöplük içinde)!*

‘Âlemin sığındığı saadetli Padişahın gözü, bu saf sulara ilişir. Padişahın gözünde bu suların İstanbul’a getirilmesi kolay görünür. İstanbul’daki susuzluğu

1 Sâi Çelcibi; *Tezkireti'l-Bünyân (Mimar Sinan'ın Kendi Ağzından Hayatı ve Eserleri)*, haz. Sadık Erdem, İstanbul 1988 s.55 ve dev. ve Kâzım Çeçen; *Mimar Sinan ve Kırkçeşme Tesisleri*, İSKİ yay. İstanbul 1988 s.34 ve dev.

gidermek için bu kaçak suları şehre getirmek niyetiyle Padişah sarayına geldiklerinde ileri gelenleri toplayıp eskiden bu suların şehre nasıl geldiğini sorar...¹.

Kırkçeşme olayını Evliya Çelebi de şöyle hikâye ediyor: “Süleyman Han İslâmbol’un garbinde bir menzil-i bâîdde (uzak yolda) âbnâblar (su olukları) bulub ilm-i hendese ile İslâmbol’a getirmek murad edindikte Mimar Sinan ‘Padişahım, bu hayrat-ı azime sana müyesser (kolay yapılır) olur tâ bu mahalden İslâmbol’a onbir saat menzildir. Keseleri uçuca dizip bu kadar mal-ı feravan (çok mal) sarfederseniz bu hayrat size nasib olur ve illâ bu hayrata bir melek kadir değildir’ deyince heman Süleyman Han: ‘Ey Mimar Sinan evvelâ bu âbnab İslâmbol’a hendese üzre gitmek mümkün müdür?’ der, o da ‘Evet padişahım mümkündür; nehr-i âzamı gibi cereyan eder’ der. Padişah ‘Sen keseleri uçuca dizersek bu su İslâmbol’a varır dedin. Ben inşallah keseleri yanyana ve hemyan henıyana muttasıl (bitişik) iki konak dizerim’ der ve heman bismillâh ile bir kese altını mezkûr uyûnun (kaynakların) başına nisar idüp (saçıp) esasına şürû’ eyler (başlar). Yedi yılda üçbin yediyüz kemer inşa olunur ki bazı yerleri eflâka ser çekmiş (feleklere nihayet çekmiş) ikişer üçer kat kantaralarla (taştan kemerli köprüler) İslâmbol’a girüp at pazarı kurbinde (yakınında) Yanko’nun Kırkçeşme kemerleri üzere geçir-mek iktiza edüp şehir-i İslâmbol içre mezkûr âbnâbı taksim eyledi”².

Evliya Çelebi, Vefa civarında iki üç evde taşları bend suları ile müteharrik (hareketli olan) değirmenler bulunduğunu ve İstanbul ahalisinden birçoğunun bundan malûmatı olmadığını ve kendisi o civarda oturması itibarıyla bunu bildiğini söylüyor.³ Bu suların isalesi için Sinan dört kemer inşa ediyor ki bunlar Uzun Kemer, Eğri Kemer, Güzelce Kemer ve Manglava Kemeridir. Bu sonuncusunun yıkıldıktan sonra ne miktarda tamir edildiği, eskisinden ne kaldığı pek belli değildir.

Kırkçeşme suları İstanbul ve Beyoğlu cihetlerine ayrı ayrı mecralarla isale edilmiş olduğundan tesisleri esas itibarıyla iki kısma ayrılmış olarak mütalâa edeceğiz. İsale hattı iki koldan oluşur. Bunlardan suyu en bol olanı Kâğıthane Deresi’nin kollarından Kirazlı, Topuz ve Paşa Derelerinden su alan doğu kolu, diğeri yine Kâğıthane Deresi’nin biraz daha menba tarafında Ayvad Deresi, Orta Dere ve Bakraç Dere’den su alan batı koludur. Bu iki koldan gelen su Kemerburgaz’ın güneybatısındaki Başhavuzda birleşir ve ana isale galerisine girerek Mağlova Kemerini yardımı ile Alibey Deresini geçerek, Cebeciköy Deresi’nden gelen bir kolu da

1 Zikreden Osman Nuri; C.III,s.670

2 Aynı yer

3 Kâzım Çeçen; *Mimar Sinan ve Kırkçeşme Tesisleri*, İSKİ yay. İstanbul 1988. s.51

aldıktan sonra güneye doğru devam eder. Balıklı Havuzun alt tarafında batıdan gelen bir koldan su alırsa da bu kol battaldır ve halen hiç su gelmemektedir. İsale hattı baştan itibaren çok sayıda büyük ve küçük kemer ve delmelerden geçerek Eğrikapı maksemine ulaşır. İsale hattının üzeri hiçbir yerde açık değildir, su da-ima üstü kapalı kanal veya galerilerden geçer. Kemerlerde de kanalın üstü çatı şeklinde sal taşları ile kapatılmıştır.

Kırkçeşme tesisinde irili ufaklı 33 adet sukemerı yapılmıştır. Bunların çoğu küçük ve bir gözlüdür. 5 tanesi ise âbide yapılarıdır. Sonradan yapılan dört bent, Sinan ile ilgili olmamakla beraber, Kırkçeşme tesislerine ait oldukları için burada kısaca tanıtılacaktır. Bu bentler doğu kolu üzerindeki Karanlık Bent, Büyükbent ve Kirazlıbent ile batı kolu üzerindeki Ayvad Bendi'dir.

Kırkçeşme isalesindeki âbide sukemerleri doğu kolunda Kovukkemer, Paşa Kemerı, batı kolunda Uzun Kemer, iki kol birleştikten sonra yani Başhavuz'dan sonra Mağlova Kemerı ile Güzelcekemer sayılabilir.¹ İstanbul ve Beyoğlu cihetleri itibariyle de bu tesisler şöyle ayrılabilirler:

İstanbul ciheti:

Topuz Bendi (ya da Karanlık Bend, III. Osman), Büyük Bend (Bend-i Kebir, III. Ahmet), Sultan II. Mahmud Bendi, Ayvad Bendi (III. Mustafa).

Beyoğlu ciheti:

Bend-i Cedid (II. Mahmud), Valide Bendi (III. Selim'in Annesi Mihrimah Valide Sultan), Topuzlu Bend (I. Mahmud), Sultan Mahmud Kemerı (ya da Bahçeköy Kemerı), Galata Sarayı Suyolları (II. Bayezid).²

Şehirc Getirilen Suyun Dağıtımı

Su nâzırının özellikle saraya ait suların idare ve nezaretinde görevli olmasıyla birlikte su vakıflarının artması, Evkaf'ın da bir nezaret halinde bulunmamasından suların idaresi de uzun süre mütevelliler ve cabiler (evkaf kiralarını ve zekâtı toplayan tahsildarlar) elinde kalmıştır. Su vâkıfları suların devamlı akışını sağlamak üzere yukarda sözü edildiği gibi su yolcuları istihdam ederlerdi.

Suyolcuları o çağlarda sanatlarında ilerlemiş birer erbabdılar. Özellikle hendese biliminde mahirdiler. Tepelerin eteğine sıralanan künkler, sert kayalar içine oyulan tünel galeriler hep tesviye aletiyle hesaplanırdı. Ustalar çıraklardan mes-

1 Bunların ve galerilerin ayrıntıları için bkz. Kerim Esmer, s.29-38 ve Osman Nuri, C. III. s. 671-7

2 Saadi Nazım Nirven; *İstanbul Suları*, s.146

lekte yetiştiklerini ispat edebilmeleri için ellerine verilen bir tesviye aletiyle künk-
lere verilmesi gereken meyli saptamalarını isterlerdi.¹

Kanunî dönemine kadar çeşmelerin suyu hep boşa akardı. Nihayet burma lüleler icat edildi, böylece de su ısrafı önlendi. Artan suyu, hayrat sahipleri çeşmeler yaptırır, oralara akıtırlardı. Ama burma lülelerin, yani muslukların icadı, birçoklarının işine gelmedi. Bazı mahalle imamları ve cemaat 'Akan su bahçe ve bostanlarımıza akmak üzere bize verilmiştir. Yabana akarsa aksın. Burma lülelere rızamız yoktur' dediler, burma lüleleri kaldırmaya çalıştılar. Bu hususta en ileri varanlar sipahiler olmuştu. Bunun üzerine Kanunî İstanbul kadısına şu hükmü yazdı: "Çeşmelere burma lüle konulduğundan lüleyi ufaldan eğer sipahi ve sair kullarım tairesi ise kapuma arz eylesin. Ve eğer ehl-i cihetden (vakıftan maaş alan) ise cihetin alup âhare (başkasına) viresin. Ve eğer şehirlü halkından ise muhkem hakkından geldükten sonra² cerimesin aldırasin. Ve yabana akmak için açık koyanların dahi vechi neşruh üzere (mutat olduğu üzere) haklarından gele-sin".

İstanbul çeşmeleri iki sınıfa ayrılmıştır: Biri at sakalarına, biri de mahallelere mahsustu. At sakalarının mahallelere tahsis olunan çeşmelerden su almaları yasaktı. Ama at sakaları mahalle çeşmelerinden de su alırlar ve ahaliye satarlardı. Mahalle halkı bahçelerini sulamak için geceleri çeşmeleri mahsus açık bırakırlardı. Hamamcılar ve hattâ ahaliden bir kısmı özel olarak anahtar edinirler, nizamdan fazla su almaya çalışırlardı. Mahalle halkı derhal Divan-ı Hümayun'a 'rık'a sunup' (dilekçe) bu gibileri şikâyet ederlerdi.

At sakalarının hukukuna bazen arka sakaları tecavüz ederler, onlara ait çeşmelerden su almaya çalışırlardı. Ama Divan-ı Hümayun nazarında at sakalarının hukuku öbürlerinininkine üstündü şöyle ki at sakaları "feth-i hakanîden beru ihrak (yangın) oldukta hidmet idegelüp" su taşırlardı. İstanbul'da sık sık yangın meydana gelir, sakalardan kiminin atı, kiminin eşiği telef olurdu. Bu özverilere karşın at sakalarının hukukunu korumayı Divan-ı Hümayun bir görev bilirdi.

İstanbul'da su işlerine bakmak üzere bir su nâzırının bulunmasına rağmen icraatla ilgili işler için Divan-ı Hümayun'dan çoğu kez İstanbul kadısına ve Der-gâh-ı âlî çavuşlarına hüküm yazılırdı. Bir yere tahsis olunan suyun sahibi o suyu istediği gibi kullanırdı. Örneğin II.Selim'in zevcesi Nurbanu Sultan'ın hamamına ait suyu beygirler dolaplarla çekerlerdi. Bu su hamama fazla geldiğinden artan su

1 Aynı yer

2 yani iyi bir sopa çektikten sonra

vakıf çeşmelere dağıtılır, bir kısmı da belli bir fiyatla satılırdı. Bundan hasıl olan para hamama su çeken beygirlere sarf olunurdu¹. Bu söylediklerimizi doğrulayan birkaç ilginç padişah buyruğuna yer verelim:

• *Gümrikhane Civarında Bir Çeşme Yapılmasına Dair*

“İstanbul kadısına hüküm ki mektub gönderüp kariye-i Sülevî kurbinde (yakınında) vaki olup Saray-ı âmire suyundan olup bozulmağile nice yıllar binaya suyun ceddin mağfur Sultan Bayezid Han'ın câmi-i şerifi suyun yoluna katılıp mahrusc-i İstanbul'da Gümrikhane kurbinde ayrılıp bir çeşme olunmasına bundan akdem (önce) emr-i şerif vârid olup (gelmiş olup) ve mezbur (sözü edilen) suyun başına varup mimarbaşı ve sair ehl-i vukuf marifetleri ile mikdarın tayin idüp arz oluna deyu ferman olmağın mezbur suyun başına varılıp ve mimarbaşı ve su nâzırı ve su yolcuları mahzarında (huzurunda) mezbur suyun mikdarı ölçülüp bir kamış mikdarı olup ziyade noksanı yoktur deyu ittifak idüp tayin etdiklerin bildirmişsin. İmdi arz etdiğün üzre zikrolunan bir kamış su zikrolunan câmi-i şerif suyu yoluna katılıp mahrusc-i İstanbul'da Gümrikhane kurbinde ayrılıp bir çeşme olmasın emir idüp buyurdum ki vech-i meşruh üzre zikrolunan bir kamış suyu mahall-i mezburda bina olunan çeşmeye icra etdüresin (akıtasın) ve zikrolunan suya hâlâ ve imin-ba'd (bundan sonra) dahl ü taarruz eyleniye deyu hükm-i şerifi muma-ileyh elinde ibka idüp (bırakıp) alâmet-i şerife ilimad kılasın. Şöyle bilesin. Fi 22 Ramazan 973 (1565)”.

Bundan dört gün sonra da *Gümrikhane Çarşısındaki Çeşmenin Tamirine Dair* ve ‘Şehreminine hüküm ki...’ diye başlayıp Sekban Kara Ali Beğ'e verilen bir başka hükm-i şerif sâdir oluyor. Aşağıdaki ferman suyollarına verilen önemi gösterir.

• *Suyolu İçin Mısır'dan Arka Hamalı Getirilmesine Dair*

“Mısır beğlerbeğine hüküm ki Mahrusc-i İstanbul'a gelen suyolunun tufan u selden harabe müşrif (yüz tutmuş) olan kısımlar binasına lâzım olan taş ve ağaç tahmili (yüklenmesi) için mahrusc-i Mısır'dan yüzelli nefer arka hamalı lâzım olmağın alettacil (ivedi) gönderilmesin emir idüp buyurdum ki hükmü şerifim var-dukda zikrolunan hizmet için emrim mucebince yüzelli nefer arka hamalı tedarik idüp isimleriyle yazup defter idüp mahrusc-i İstanbul'a isal eyliyesin (ulaştırasın) ki gelüp Nevruz-ı mubarekde hizmetde bulunalar (Uncuzade Ahmed Çavuş'a verildi). Fi 27 Cemazielevvel 972 (1564)”.

Buradan İstanbul nüfusunun yüz elli hamal çıkartamayacak kadar az olduğu anlaşılıyor.

Ve Ebüssuud Efendi'nin çeşmesine getirilecek suya dair, suyollarının geçtiği yerlere bağ ve ev yapılmamasına dair, ahalinin burma lüleli çeşmelerden su almalarına dair, Eğrikapı dışındaki su maksemine dair, İstanbul sakalarına ve

1 Ahmet Relîk; *Eski İstanbul*, İstanbul 1931. s.77-79

çeşmelerine dair, at sakalarının su aldıkları çeşmelere arka sakalarının karıştırılmamasına dair, ve çoğunlukla İstanbul kadısı, Haslar kadısı ve Suyolu nâzırına hükümler...

Ve şimdi önemli bir sosyolojik olaya dikkati çekelim. Suyolu Nâzırı Koca Sinan'ın yanında hassa mimarı ve onun ölümünden sonra mimarbaşı Davut Ağa ile Mimar Sinan'dan İstanbul halkı şikâyetçi oluyor (1577); özellikle Mimar Sinan'ın evine nizama mugayir su aldığına dair hüküm, dönemin devlet düzeninin Sinan ve Davut gibi iki ünlü kişinin nizamla aykırı herhangi bir davranışına dahi göz yummadığını göstermektedir:

• “İstanbul kadısına hüküm ki:

Halâ rikâb-ı hümayunuma rık'a sunulup mimar başı olan Sinan için *merhum ve mağfûrun-leh* cddim Sultan Süleyman *tabe serahî* imaret-i âmiresi suyundan bir lüle su alıp kendü kapusu önünde bir büyük hazinelü çeşme bina idüp ve çeşme kurbinde mermerden bir sandık şeklinde bir nesne yapıdırup çeşme canibinde bir delik koyup öte canibe künk döşeyüp evlerinde hamamlar ve musluklar ctdirüp ve taşra çeşmenin lülesine asılan başı bir oluk peyda idüp çeşme lülesine berkidüp su hazinesin günde iki defa tamam boşaldup Kağıdhane suyu kâh serseri uğraduğı yere kendü evinde kuyu kazup ve lağım idüp ol kuyuyu dahi istimal idüp ve kendü evi tarafında dükkânlar tamam olduğı yerde üstü kurşun örtülü bir damı kesdirtip kurşunun ve kerestesin evine taşıdıp vakfa gadir eylediğı hususu vech-i meşruh üzre olmağla Tıb Medresesile üç medresenin suyu kalmıyup abdeste ve sair havayice kifayet eylemediğı ve bunlardan maada dahi bazı husus yazılıp şikâyet olunmağıyçün vakf-ı mezburun mütevellisi marifeti ile yerlü yerinde görölüp arz olunmağıyçün rık'a ayni ile sana gönderildi. Buyurdum ki:

Vusul buldukda gönderilen rık'ada mastur olan mevaddı yerli yerinde mütevellî marifeti ile teftiş ctdirüp göresin filvaki imaret-i ânîre suyundan bir lüle su alınduğı vâki midir? Ne temessük ile almışdır? Ve çeşme kurbinde bina cyleduğı sanduğun imareti mezbure suyuna şer'an zararı var mıdır? Ve Kağıdhane suyu yerine lağım idüp ol suyu istimal cyleduğı vaki midir? Niçün kesmişdir? Emir ile mi kesmişdir? Aslı nedir? Ve sair isnad olunan hususlar vaki midir? Nedir yerlî yerinde görüp her hususta aslına ve hakikatine vâkîf ve muttali olup sübut bulduğı üzre mufassal yazup bildirsin. (Sahibi saadete gönderildi). Fi 25 C 985 (1577)".¹

Aynı şekilde XVII. ve XVIII. yüzyıllarda İstanbul'da su meselesine dair, İstanbul sularına dair, İstanbul'da suyun ve odunun azalmaması için yeniden hamam yaptırılmasına dair Rum İli ve Anadolu Kadiaskerlerine, İstanbul Kadısına, Su Nâzırı'na, Hassa Mimarbaşı'ya hükümleri buluruz.²

1 Ahmet Refik; *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)*, s.15-19 ve 25-26

2 Ahmet Refik; *Hicrî On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul 1930. s. 77, 85, 217

İstanbul'un su yollarına ağaç dikilmemesine ve bahçe yapılmamasına dair:

“İstanbul kadısına hüküm ki:

Ve Haslar kadısına Suyolu nâzırı Hasan mektub gönderüp mahmiye-i İstanbul'da hisarın dahil ve haricinde Kırk Çeşme ve Kâğıthane suyunun ve sair su yollarının ibtidadan intihasına (başından sonuna) varınca üzerlerinde bazı kimesneler (kimseler) evleri ve bağçeleri içine uğramakla meyve ağaçları gars idüp (dikip) ve kuyular ve halâlar kazdırup suları sirka idüp (çalıp) meyve ağaçların ve bağların suvarup İstanbul'a vaz'ı kadim (eskiden saptanmış) üzere su cari olmayup (akmayıp) kıllat (azlık) üze cereyana bais olmağla vakitli vakitsiz varup su yolcu yoklayup rel' etmek (kaldırma) mümkün olmayup evimiz ve ehl ü ayalimiz (kadınlarımız) içine girdünüz ve esbabımız sirka ettiniz (araçlarımızı çaldınız) deyu tahvif etdiklerin (korkuttuklarını) bildirüp su yolu mürur etdüğü mahalleri yoklamak babında kimesne mani olmayup def' ve rel'leri babında muin ve zahîr (yardımcı ve arka çıkan) olmanız mühimnatdan olduğun bildirmeğin vech-i meşruh üzere (uzun uzun anlatıldığı yolda) yoklanup def' olunup ba'de't-tenbih mütenebbih olmıyup (uslanmayıp) emrine imtisal itmeyenler arz olunmak emir idüp buyurdum ki:

Sular cari oldukları mahaller ... üzerine bağ çubuğu ve meyve ağaçları diküp ve bina ve halâ ihdas idüp ve kuyular ve musluklar kazup su sirka idüp taaddidenleri (gelenek ve şeriat kurallarının sınırlarını aşanları) men' ve rel' etmek ...” (Fi 1017)¹

Halkalı suları bahsini kapatmadan önce II. Bayezid suyolunun şehir içi ve şehir dışı olmak üzere iki haritasının Kumbaracılar ocağı sipahilerinden mühendis Kulekapılı Seyyit Hasan tarafından yapıldığına işaret edelim. Sırasıyla Türk-İslâm Eserleri Müzesi'nde 3339 ve 3337 No'larla kayıtlı bu haritalarda II. Bayezid'in şehir dışından getirttiği suyun yolları ve dağıtım yerleri görülmektedir. (Bu haritalar Kazım Çeçen tarafından verilmiş olduklarından buraya dercedilmedi.)

Şehir içinde su yolları haritasında birçok katmalarla gelen şehir dışı sularının nerelere tevzi olunduğu yazılmıştır. Bunlar haritada koyu mavi renk ile işaretlenmiştir. Bu sular çeşmelere, konaklara, camilere, bir kütüphaneye, hamamların bir kısmına, birkaç dükkâna akmaktadır. Terazilerden de kollar verdiği gibi maslaklardan da kollara ayırır. Haritada maslak, terazi, sebil, kapı, kemer, su tariki, kubbe, çeşme gibi ta'birlerden başkasına rastlanmaz. Bu harita üzerinde ibaresi düşük şu izahat vardır:

“Merhum ve mağfur cennet-mekân Sultan Bayezit velî han hazretlerinin Edirnekapısı haricinde hendek derununda cami-i şerife değin ve taksim olunan mektep ve medrese ve çeşmelere ve konaklara cereyan eden âb-ı lezzinin haritasıdır”.

¹ Ahmed Refik: *Onbirinci asr-ı hicrîde İstanbul hayatı (1592-1688)*, Enderun yay. İstanbul 1988, s. 50-1

Haritaların hiçbirinde tarih bulunmayıp ikincisi 3,45 m boy ve 1,5 m enindedir.¹

Çeşme ve Sebiller

Çeşme ve sebiller sorunu pratik, beledî, dinî, sosyal ve hattâ politik yanları olan bir sorun olup bunlara dair sayıları, arazide dağılımları, inşa tarihleri, vâkıfların kişilikleri üzerinde sorular vazedilebilir ve bu noktadan itibaren de günlük kentsel yaşama ve toplum içinde bazı insanların rolüne temas eden sorunlara yanaşılabilir. Buradan, çeşmelerin bir sistematik etüdünün, herhangi bir kentin olduğu gibi başkentin yaşamı üzerinde daha genel bir etüdün unsurlarından birini oluşturduğu çıkar. Ancak bu tetkikte, mahalle mescitleri, hamamlar ve günlük yaşama dahil sair tesisler gibi halk üzerinde etkisi bulunan başka unsurlar görmezlikten gelinemezler. Birbirlerine eklenen, mevkii saptanan ve bir harita üzerinde oturtulan bu unsurlar, iskân bölgelerinin, bunların yoğunluğunun ve günlük yaşamı daha kolay ve daha iyi uyarlanmış kılmak için insanların davranışlarının somut bir görünümünü verebilir. Böylece de doğruca maddî bir âminden hareketle, İstanbul gibi bir kentin dinî, sosyal, ve daha basit olarak insanî yaşamının vechelerine varılabilir.

Çeşitli araştırmacıların eserlerinden aşağıdaki nicel veriler çıkıyor:

Hicrî X. yy'da (1494-1591), 53 çeşme ve 14 sebil, toplam 67;

Hicrî XI. yy'da (1591-1688), 89 çeşme ve 35 sebil, toplam 124;

Hicrî XII. yy'da (1688-1785), 287 çeşme ve 29 sebil, toplam 316.

Bu babda en dikkate değer yıllar da şunlar oluyor: 1118/1706-7, 6 vakıf; 1133/1720-21, 8 vakıf; 1136/1723-24, 6 vakıf; 1141/1728-29, 19 vakıf; 1142/1729-30, 7 vakıf; 1143/1730-31, 6 vakıf; 1144/1731-32, 6 vakıf; 1145/1732-33, 30 vakıf; 1150/1737-38, 8 vakıf; 1154/1741-42, 8 vakıf; 1185/1745-46, 7 vakıf; 1189/1755-56, 6 vakıf; 1191/1777, 6 vakıf.

Envanterlerin sağladığı bir başka ilginç veri de çeşme ve sebillerin bulunduğu yerlerdir. Nefsî İstanbul'da bazı mahallelerin öbürlerine göre daha fazla çeşmeye sahip oldukları görülüyor, şöyle ki büyükten küçüğe doğru sayacak olursak: Şehzadebaşı 24 (bunların 7'si X., 6'sı XI., 11'i de XII. yy'a ait), Fatih 23 (5,4,14), Edirnekapi 23 (7,6,10), Eyüb 21 (8,5,8), Aksaray 20 (2,2,16), Heki-

1 Süheyl Ünver; *Fatih'in oğlu Bayezid'in Su Yolu Haritası Dolayısıyla 140 Sene Önceki İstanbul*. İstanbul 1945, s.34-37

moğlu Ali Paşa 19 (3,0,16), Bayezid 15 (2,1,12), Ayasofya 13 (1,4,8), Mevlâna-kapısı 11 (1,3,7) ve Topkapı 10 (3,3,4).

Haliç tarafında ise dağılım şöyledir: Kasımpaşa 24 (4,3,17), Galata 19 (0,4,15), Tophane-Fındıklı 17 (1,3,13), Beyoğlu 9 (0,0,9), Dolmabahçe 8 (0,2,6), Beşiktaş 8 (1,3,4), Hasköy-Sütlüce 6 (2,2,2).

Ve nihayet Üsküdar'da: Şemsipaşa 12 (0,1,11), İmrahor 11 (0,4,7), Bül-bülderesi 7 (0,1,6), Kadıköy 7 (2,2,3), Çavuşdere 5, Nuhkuyusu 5.

Boğaziçi'nde, Avrupa yakasındaki köyler 21 çeşme (1,4,16) ve Asya yaka-sındakiler de 17 (1,0,16) çeşmenin vakfedildiğine tanık olmuşlar.

Bu rakamlardan iki husus beliriyor: birincisi, çeşmelerin kentin genellikle en kalabalık olarak bilinen mahallerinde (dinî âmilin etkin olduğu Eyüb istinasıyla) inşa edilmiş olduğu; ikincisi, bir yandan X. ile XI., öbür yandan da XII. yy'lar arasındaki şaşırtıcı vakıf sayısı farkı.

Nihayet, envanterlerin bir sonuncu verisi olarak çeşme ve sebil vâkıflarının ad ve sosyal mevkileri beliriyor. Bazen önemli bir boyuta varabilecek anıtsal birer yapı olan sebillerde, bahis konusu üç yüzyıl için vâkıfların inşa ettirenlere göre sosyal dağılımları şöyle görünüyor: Sultanlar 8 vakıf, hanım sultanlar ve harem kadınları 13, vezir-i âzam 18, ulu kişiler 25, sair kişiler 16 vakıf. Çeşmeler için elde edilen rakamlar şöyle sıralanıyor: Sultanlar 44 (bunlardan 17'si nefis-i İstanbul'da, 12'si Galata'da, 15'i Üsküdar'da), hanım sultanlar ve harem kadınları 38 (14,10,14), vezir-i âzamlar 41 (18,16,7), ulu kişiler 53 (30,12,11), sair kişiler 174 (81,51,42). Bir yandan ilk dört kategori ile öbür yandan beşincisi arasındaki hissedilir farkı kaydetmek ilginçtir; gerçekten ilk dört kategorinin toplamı (176) beşincisinkiyle (174) kıyaslanabilecek durumdadır.

Bu noktadan hareketle birkaç soru vaz edilip bazı düşünceler ileri sürülebilir. Suyun İslâm din ve uygarlığındaki rolü malûmdur. Bu itibarla Kur'an'ın "...diri her şeyi sudan vücuda getirdik..." âyetine (XXI/30) uygun olarak çok sayıda esas itibarıyla dinî amaçlı çeşme ve sebil vakfı tesis edilmiş ve binaların üzerindeki kitabeler de bu amacı vurgulamışlardır. Dinî amaç, vâkıfın güdülenmesini kısmen izah ediyorsa da bu konuda ortaya çıkabilecek bütün sorulara yanıt vermekten uzak oluyor: örneğin, vâkıfta şu ya da bu mahallede bir nevi kendini tanıtmaya, dinî gayretinden övünme, zenginliğini teşhir etme, sosyal mevkiini gösterme tavrı sezilmez mi? Bazı kişiler için dinî içgüdü, yardımlaşma veya cömertlik hisleri başat olsa da, beşerî güdüler bütünüyle bir yana bırakılamaz.

Çeşmenin yapılacağı yerin seçimi de daha az önemli değildir; bazı mahallelerin diğerlerine bu hususta üstün geldiğini yukarıda gördük; burada geliştirilme-

sinin gerektiği bir araştırma konusu yatıyor: hangi nedenle filân mahalle seçilmiş? “Saygınlık” ya da “geçit” konumu itibariyle mi? Gereksinim ve kamu yararı nedeniyle mi? Ya orada yaşamış olduğu, ya orada emlakâ sahip bulunduğu veya orada “yandaş” sağlama amacıyla olduğu nedeniyle o mahalli özellikle iyi bildiği için mi? Başkent su işlerinin sorumluları, genel dağıtım şebekesinin durumuna göre bir konum izni vermek ya da konumun şura yerine burada olması hususunda öneride bulunmak üzere müdahale etmezler miydi?

Binanın biçimi, üslûbu, muhtemel bezemesi, özellikle vâkıfın kişiliğini yüceltmeye yardımcı olabileceği ölçüde, dikkat-i nazara alınacak unsurlardır: binanın hacmi, malzeme ve bezeğinin zenginliği, kitabenin metni dahi hiçbir surette ihmâl edilmeyecek hususlardır. Bu, ortaya konmuş malî olanaklar sorusunu ortaya çıkarıyor: bir dinî vakıfsa, bunun kökenleri, gelirleri, bakıma dair vakfiyenin şartları ve bu bağlamda da, vâkıfın rolü nedir? Çeşmenin inşası münferit bir teşebbüs mü, yoksa aynı bir malî esasa dayalı başka inşaata mı bağlı?

Eğer bir kişisel girişim bahis konusu ise, vâkıfın öz olanakları nelerdir, önemli bir servetin sahibi midir (birçok çeşme veya sebil yaptırınların böyle olmaları gerekir) ve bu servet nereden geliyor? Bu takdirde çeşme inşası belki aşırı bir serveti, bunun bir bölümünü hayır işlerine tahsis ederek affettirmenin bir nevi yolu mu oluyor? Yukarda kısaca vâkıfların sosyal düzeylerini gördük. Bazı inşaatın son derece basit olmasıyla az masraf gerektirmesine karşın bazıları gerçek sanat eseri olup ciddî malî temelleri icabettiren malzeme ve uzman işçiliğin ürünüdür. Burada derinleştirilecek bir araştırma konusu çıkıyor. Ayrıca, inşaatın çoğunluğunun XIII. yy'da yapıldığını kaydetmek de yerinde olacaktır; bilindiği gibi bu dönem, dış ticaretin gelişmesi, ama özellikle, büyük emlak veya kârlı idarî mevki sahibi ‘eşraf’ın çok önemli yükselişiyle belirlenir: gelirlerinin bir bölümünü toprak satın alma ya da ticarî işlere yatırıyorlarsa az çok büyük bir bölümünü de dinî veya kamu yararına vakıflara tahsis edebiliyorlar.

Aynı şekilde XII. yy sultanlarının su dağıtım işine büyük ilgi gösterdiklerini de biliyoruz. Bunda, hükümdarlarının gerisinde kalmak istemeyen sair önemli kişilerin yararlandıkları bir örnek görülebilir. Dağıtım şebekesinin islâhının çeşme ve sebillerin çoğalmasına büyük ölçüde yardım ettiği bir vakıadır; belki de bu yönde bazı kişilerin başlattıkları hareket bir nevi ‘moda’ yaratmış, bunu daha az önemli kişiler ya da rakiplerinin el açıklığını kıskanan ya da güçlü kişilerin gözüne girmeyi isteyen aynı düzeyde insanlar takibetmiş olabilir. Bu bağlamda, inşa edilen çeşmelerin, vâkıfları için münferit, tek bir iş olup olmadığı, veya bunların başka binaların, özellikle mahalle mescitlerinin vakfı ile karşılıklı bağıntılı halde bulunup bulunmadığı araştırılmalıdır.

Ve nihayet, yine aynı ölçüde düşünülmesinin gerektiği bir husus da bu çeşmelerin inşasının kent çerçevesine ve daha doğru olarak onun insanî çerçevesine yerleştirilmesi hususudur. Bildiğimiz gibi fetihten itibaren İstanbul nüfusu sürekli ve şaşırtıcı şekilde artmış ve XVII. yy'da 600.000 ilâ 700.000 rakamına ulaşmıştı. Bu rakam müteakip yüzyılda az değişmişti. Bu olgu, fetihten sonra girilen önemli su isale çalışmalarını izaha yeterlidir; XVII. yy'ın malî güçlükleri çalışmaları yavaşlatmış, hattâ durdurmuşsa da XVIII. yy'ın başlarında varılan siyasî ve iktisadî istikrar, bunların yeniden ele alınmaları sonucuna götürmüştür.

Bir halî yeri iskân etmek amacıyla oraya önceden bir çeşme yapılmanışsa da tersine, nüfus yoğunluğu çeşmelerin çoğalmasını teşvik etmiştir.¹

"Çeşme mimarlığının ilkel bir strüktürü vardır. Buna karşın, bu tür yapılar cephe tasarımındaki çeşitlilikleriyle mimarlık tarihi açısından değer kazanırlar. Özellikle yapıldıkları dönemin üslûbu içinde belirli yontusal değerler taşıyan kentiçi çeşmeler ister meydan ortasında olsun, ister sokak arasında olsun kent mekânının estetiğine katkıda bulunan çarpıcı odak noktaları olmuşlardır. Klasik dönemde cephe tasarımının kuruluşu yalındır. Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyılda Batı etkilerine açılmasıyla birlikte bu kuruluş canlanır ve çeşme cepheleri Osmanlı tasarım ilkeleri içinde hareketlilik kazanırlar. Avrupa akımlarına açılma ikiyüz yıllık bir süreç içinde aşamalı bir gelişme gösterir. Gelişme, gelenekselden uzaklaşma, Avrupa akımlarına açılma ve sonra yine geleneğe sığınma doğrultusundadır. İmparatorluğun yıkılmasına değin kısa süreler içinde tasarım sistematikte değişimler birbirini izler..."²

Gerçekten kentin önemli bir gereksinimini karşılamanın ötesinde çoğu yerde bir stis örgesi de olan bu çeşmeler, her devrin sanat üslûbunun izlerini aksettiriyor. Çok mütevazı olanların yanında görkemli ve iddialı olanlar, kitablesiz manzum ya da mensur kitabeli olanlar var. Bu kitabelerin bazıları, örneğin Yedikule'de, Samatya caddesi üzerinde bulunan 970/1562-3 tarihli Uşşakî tekkesi çeşmesi, çok değerli kitabeyi haiz oluyorlar. İstanbul tarafında 400'den fazla kitabeli çeşme tespit edilmiş. Galata, Beyoğlu, Haliç'in yukarı yakası, Boğaz sahilleri, Üsküdar ve Kadıköy ciheti ile birlikte bu sayı 794'ü bulmakta. Ancak çeşitli nedenlerle ortadan kalkmış olanların yerinde şimdi yeller esiyor.

Çeşmelerin büyük bir kısmı, bir duvara bitişik olarak inşa olunmuş tek bir yüzden ibaret, küçük eserler oluyor. Bunlara cephe çeşmeleri denilebilir. Bazı durumlarda bu çeşmeler, bir sokağın köşesinde olup köşe çeşmesi şeklinde inşa

1 Robert Mantran; Réflexions sur les problèmes de l'eau à Istanbul du XVIe au XVIIIe siècle. IIIrd Congress on the social and economic history of Turkey. Princeton University 24-26 August 1983. Proceedings ed.by H. W. Lowry and R.S.Hattox, ISIS yay.1990. s.107-113.

2 Ayla Ödekan; "Kentiçi çeşme tasarımında tipolojik çözümleme", *Semavi Eyice Armağanı*. İstanbul yazıları. İstanbul 1992, s.281.

edilmişlerdir. Geniş veya ufak bir meydanın ortasında inşa olunan müstakil çeşmeler ise, eskiden beri meydan çeşmesi olarak ayırd edilmişlerdir. Bunların içinde Bâb-ı hümayûn önündeki Sultan III. Ahmed çeşmesi gibi âbidevî olanları vardır. Bir değişiklik olmak üzere bazı nadir durumlarda çeşmenin bir mermer sütunun içinin oyulması sureti ile meydana getirildiği de vakidir. Böyle bir çeşme, Koca Mustafa Paşa camii arkasında 1150/1737-8 tarihli Hacı Beşir Ağa, bir başkası da Tarabya'da 1247/1831-2 tarihli II. Mahmud çeşmesidir. Nihayet bazı çeşmeler, başta sebiller olmak üzere, başka hayır binaları ile birleştirilmiş ve bir mimarî ter-tip meydana getirecek surette düzenlenmiştir. Birkaç çeşme haznesinin üstünde namazgâh vardır. Kadirga limanında 1196/1781-2 tarihli Esmâ Sultan çeşmesinin üstü, merdivenle çıkılan bir namazgâh halindedir. Buna benzer daha başkaları da vardır. Halen yok olmuş Yenibahçe'de Gürcü Mehmed Paşa ve Attar Halil Ağa çeşmelerinde, çeşme binasının üstüne, bitişikteki mescidlerin minareleri oturtulmuştu. İki ya da üç yüzünden ayrı ayrı su akan çeşmelere de halk çatalçeşme diyor. Yine halk arasında çukurçeşme olarak bilinen birtakım çeşmeler de vardır ki, bunların suyu zemin seviyesinin çok aşağısında olduğundan, çeşme derinde inşa olunmuş, ulaşım tek basamaklı merdivenle sağlanmıştır. Örneğin Sultanahmed meydanındaki çukurçeşmelerden başka, Lâleli'de, Koca Mustafa Paşa-Hekimoğlu Ali Paşa arasında 1115/1703-4 tarihli birer çukurçeşme daha bulunmaktadır. Cephe çeşmeleri arasında, aslı bir Bizans eseri olmakla birlikte, Türk devrinde kısmen Türk sanatı üslûbunda işlenerek çok güzel bir çeşme haline getirilmiş bir mermer eser de, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin bahçesinde bulunuyor.

Klasik üslûbun örnekleri arasında, birçok yerde kullanılan istiridye kabuğu örgesi olan çeşmeler vardır ki bu örgenin inançlarla ilişkisini daha önce irdelemiştik.¹

Meydan çeşmelerinin en görkemlisi ve Türk sanatında çeşme mimarîsinin şaheseri Ayasofya'nın arkasında Saray'ın esas girişi önünde Sultan III. Ahmed tarafından 1141/1728-9'da inşa edilmiş olan çeşme ve sebillerden meydana gelmiş nefis eser olmaktadır. Türk sanatının klasik ölçülerden uzaklaşmaya başladığı bir dönemin ürünü olmasına rağmen, Türk çeşme mimarîsinin en güzel ve görkemli eseridir. Üzerindeki manzum tarihler Seyyid Vehbî'nin ve bizzat Sultan III. Ahmed'indir.²

"III. Ahmed bu çeşmeye tarih düşürmek istemiş, fakat 4 noksan geldiğinden Sümbülzade Vehbi Efendi 'aç' kelimesini ilâve ile tarihi tam düşürmüştür ..."

1 Bkz. Burhan Oğuz, *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri*, C. II/1, İstanbul 1980, s. 766-769

2 Semavi Eyice; "İstanbul (tarihi eserler)", *İslâm Ansiklopedisi*, C. V a, s. 1214/89-99

“Tarih beyti şöyledir:

Tarihi Sultan Ahmed’in cari zeban lüleden

Aç besmeleyle iç suyu Han Ahmed’e eyle dua (1141-1729)¹

Çeşme ve sebil türlerinin tezyinî, mimarî ve sair ayrıntılarına girmiyoruz. Bunlar Eyice hocanın zikrettiğimiz makalesinde yeterince irdelenmiş, bunda çeşmeler ve sebillerin çoğu sayılmıştır. Keza Çeçen hoca da (*Halkalı Suları*) bunların dökümünü vermiştir.

Evet, “sokağın süsleri, ağaçlar, asmalar ve çardaklarla bitmezdi: Şimdilerde bile, sağda solda tek tük yaşayan bir dizi ‘aksesuar’ sokağa bir kişilik ve onu öbürlerinden ayıran özellik, renk ve tad katardı. Nelerdi bunlar. Hepsi sayılamaz ki. Yılların birikimi ile bir köşede mekân tutmuş, oranın ayrılmaz parçası haline gelmiş, ‘tabloyu tamamlayan’, değişik figürler: Çıkıklı kuyu bileziği, bir namazgâh, köşe mezarlığı, malta taşı ile kaplı bir set, meydan çeşmesi, ünlü bir fırın, akşam olur olmaz ampullerini yakan, gümüş rengi deniz ürünlerini kırmızı tablalarda resim gibi sergileyen köşebaşı balıkçısı, turşuları ve kıpkırmızı turplarıyla, mor lahanaları ve yeşil salatalarından resim yapan lâkerdacı, hepsi, sokağı tamamlayan, romantik eklemelerdi”.²

1 Âli Saim, *a.g.e.*, s. 63

2 Çelik Gülersoy; *İstanbul estetiği*, s. 68

İSTANBUL'UN MENBA SULARI

İstanbul, menba sularının iyiliği ve bolluğu ile ün yapmıştır. Bunlar Taşdelen, Karakulak, Kayışdağı, Göztepe, Hünkâr suyu, (Kâğıthane sularından) Kirazlı suyu, Çamlıca suyu, Kâğıthane suları, Yakacık Ayazına suyu, Çırçır suyu, Keçe suyu diye anılırlar. İstanbul'un ünlü suları bunlardan ibaret olmayıp Boğaziçi'nde Üsküdar, Çamlıca ve başka yerlerde de birtakım sular ve birçok ünlü kuyular vardır ki bunların bir kısmı sahiplerinin, bir kısmı da vakıf arazisinden çıktığından Evkaf Nezâreti'nin elinde bulunuyordu. Bunlardan Taşdelen suyuna adı geçen nezâret el atmıştır. Çamlıca civarında Hasib Paşa, Tomruk Ağası, Ömer Bey, Çubuklu'da Göztepe, Beykoz'da Simkeş, Sarıyer'de Hünkâr ve Çırçır sularının sahipleri vardı. Küçükköy civarındaki Valde suyu sahipsizdi. Geni kalanları Emanet'e aitti.

Kâğıthane menba suları Cendere ile Birgos köyü civarında mevcut 63 kaynaktan toplanan sulardır. Bu suların toplanması için Kâğıthane vadisindeki birçok kaynaklar sed ve bend edildiği gibi bütün bu kaynaklar büyük bir haznede karıştırılıp pompajla dağıtım ve kullanma hazinesine sevk olunmaktadır¹. İlginç bir örnek olarak, vakıf suları hakkında bir talimatnameyi aktarıyoruz:

• Kâğıthane Menba Sularının İdare-i Daimesi Hakkında Talimatname

“Kablelinkilâb (Hürriyetten önce) Ticaret ve Nafia Nezaret-i celilesince tertib ve tanzim olunmuş ve 1326 (1908) senesi Mart'ından itibaren Kâğıthane menba suları Emanet'e devir ve ilhak edildiği cihetle bu talimatname dahi Nezaret-i müşârrün-ileyhin 24 Şubat 1325 (1907-8) tarihli tezkeresiyle beray-ı tatbik Emanet'e gönderilmiştir. Menba suyunun idaresi Emanet'çe deruhte olunduktan sonra talimatname ile tayin olunan kadroda az çok tadilât yapılmıştır. Ezcümle müdir-i umumi namıyla elyevm (bugün) bir memur istihdam edilmemektedir”.

On maddeden oluşan işbu talimatnamenin 1. maddesi şöyledir: “Kâğıthane menba sularına ait imalât-ı sinaiye ve makine ve teferruat-ı sairenin hüsn-i muhafazası ve mezkûr suların suret-i daime ve matlubede sevk ve isalesi ameliyatının idaresiyle bunun icab ettirdiği masarife ve memurîn-i fenniye ve bekçi maaşına ait

muhasasatın (tahsis edilmiş olanların) itası bi'l-irade-i seniye-i Hazret-i Hilâfetpenahi Şehir Emaneti'ne tevdi kılınmıştır".¹

Taksim Suyu

Boğaz kıyıları zamanla yapılan yeni köşkler ve yerleşim yerleri ile kalabalıklaşmıştı. Kasımpaşa, Galata, Beyoğlu, Fındıklı, Beşiktaş ve Ortaköy'ün de kalabalıklaşması sonunda bu bölgelerde de su kıtlığı başgösterdi. Beşiktaş III. Ahmet devrinde daha fazla yoğunluk kazandı. III. Ahmet bölgenin su ihtiyacını karşılayabilmek için Bahçeköy'den su getirme teşebbüsünde bulundu ise de Patrona Halil isyanı dolayısıyla teşebbüs başlama safhasında kaldı. 1730 yılında tahta çıkan I. Mahmut bu teşebbüsü gerçekleştirerek tesisi 1144/1731 yılında tamamladı. Bu ilk merhaleden sonra ilâveler ve düzeltmeler ile tesis son şeklini ancak 1839 yılında aldı.

Birinci merhalede Bahçeköy'deki derelerdeki sular küçük bağlamalar ile karterılarak alındı ve içi sırlı künkli isale hattı ile şehre su götürüldü. 25 km uzunluğundaki isale hattı Bahçeköy Kemerî'nden geçtikten sonra 400 m uzunluğunda 21 gözlü I. Mahmut Kemerî üzerinden Acıelma, Derbent, Maslak, Ayazağa, Zincirlikuyu, Mecidiyeköy, Şişli üzerinden Harbiye'deki makseme ve oradan Taksim'deki büyük su deposu ve makseme ulaştı. Taksim suyu tesisleri Boğaziçi'nde Yeniköy'den Kasımpaşa'ya kadar olan sahilin, Beşiktaş, Galata, Beyoğlu ile Kurtuluş'un bir bölümünün suyunu temin ediyordu. Hicrî 1144/1731 yılından 1255/1839-40 yılına kadar geçen yüz seneden fazla zaman zarfında ihtiyacı karşılamak için tesise ilâveler yapıldı.

Tesisin 1144 (1731) yılının 10 Ekim perşembe günü törenle açıldığını Naci Yüngül, *Suphi Tarihi*'nden naklen anlatıyor. Aktardığı metin bize şu bilgileri veriyor:

1. Yukarda belirttiğimiz bölgenin suyunu temin etmek için Bahçeköy ile Balabanköy'ün sınırları içerisindeki Balaban Deresi ile Eskibağlar Deresi'nin suları alınarak bir isale hattı ile ihtiyaç bölgesine iletilmiştir.

2. Bu su tesisi mesleklerinde mahir mühendis ve mimarlar tarafından yapılmıştır. Yüksekliği 43 zira' (32,5) ve uzunluğu 560 zira' (424,5) olan 21 gözlü bir sukemerî yapılmış ve gerekli künk borular döşenmiştir.

3. Bu tesis Padişah, sadrâzam, şeyhülislâm ve diğer devlet adamları tarafından 1144 yılı Rebiü'l-ahır ayının 8. perşembe günü (10 Ekim 1731) ziyaret edil-

1 Osman Nuri; C. II., s. 615-17

miş ve yapılması önceden emredilmiş olan mihrap-havuz-namazgâh civarında durularak şeyhülislâm tarafından dua edilmiştir.

4. Taksim Maksemi'ne gitmekte olan su, sayısı kırkı aşan çeşmeye dağıtılmıştır.

5. Padişah bu tesisi bir vakıf olarak annesi Saliha Sultan namına yaptırmıştır.

6. İnşaat masrafı 463 kese akçe yani 46.300.000 akçedir.

7. Tesisin yapılmasında cmeği geçenlerden bina eminine, mimarbaşıya, su nazırına, bölükbaşına ve kethüdalara sadrâzam tarafından hilatlar giydirilip kendilerince hediyeler verildikten sonra bir ziyafet de verilmiştir.

Taksim suyu tesisinin 1144/1731 tarihindeki bu ilk inşaatı esnasında o sıradaki ihtiyacı karşılayabilmek için 2.730 m³ su depolayan Taksim Haznesi de yapılmıştır. Taksim suyu çeşmelerinin çoğu 1145/1731-32 yılında inşa edilmiştir. Tesisin I. Mahmut'un annesi Saliha Sultan namına yapıldığı Taksim'de Kazancıbaşı Sokağı'ndaki Tevkiî Ahmet Paşa Çeşmesinin ilk beytindeki "Mader-i Sultan Mahmûd hayyir-i hayrî'n-nisa" mısrasından da anlaşılmaktadır.

Taksim tesislerinin bendleri Kağıthane Deresi'nin kollarından Acıelma Deresi'nin kolları üzerinde inşa edilmiştir. Topuzlubend Eskibağlar Deresi, Valide Bendi ve Sultan Mahmut Bendi ise Arabacı Mandırası Deresi'nin iki kolu üzerindedir.

Sonradan bunlara Valide Katması, Kamariçe Katması, Acıbayırı Katması, Balabandere Katması gibi katmaların suları da isale galerisine eklendi. Taksim tesisleri I. Mahmut zamanında 1731-32 yıllarında tamamlanarak hizmete girdi, bendler ise daha sonraki yıllarda yapılarak tesisin debisi artırıldı.¹

Taksim suyunun isale hattı ve dağıtım kollarıyla beslediği çeşmelerin ayrıntılarına burada yer vermiyoruz.

Sadece, maksemeler hakkında bazı ek bilgiler vermekle yetineceğiz.

Aslı Arapça "maksim" olan sözcük Türkçede genellikle "maksem" olarak geçiyor. Maksim, suyun dağıtıldığı, kollara ayrıldığı yer anlamındadır. Maksemeler için kalıplaşmış bir yapı şekli bulunmuyor. Halen tamamen sağlam durumdaki Taksim Maksemi'nin dışında Kırkçeşme sularının ana maksemi olan Eğrikapı Maksemi'nin bütün lüleleri çalınmış, Üsküdar'da İbrahim Paşa Suyolu'na ait Doğancılar Maksemi'nin ise sadece duvarları kalmış.

1 Kâzım Çeçen; *Taksim ve Hamidiye Suları*, İSKİ yay. İstanbul, 1992 s.38-40 ve 45

Maksemelere gelen sular mermer plaklardan yapılmış olan küçük bir havuzun içerisine alınır. Havuzun düşey duvarlarının üstüne fazla suyun taşması için savak yapılmıştır. Savağın bulunduğu düşey mermer plakın üstüne, savak eşiğinden itibaren, eksenleri 96 mm'den aşağıda olan çeşitli çapta pirinçten yapılmış kısa borular yerleştirilir. Bu borulara *lüle* denir. İç çapı 26 mm olan borudan akan suyun debisine de *lüle* adı verilir. Bir lülelik debi 36 lt/dakika veya 52 m³/gün olarak belirlenmiştir. Lülelerin iç çapları akıttıkları debiye göre 36,7 mm olursa çift lüle, 45 mm olursa üçlü lüle daha büyüklerine sekizli ve onlu lüle adı verilir. Çap küçüldükçe debiler *kamış*, *masura*, *çuvaldız* ve *hilâl* olarak adlandırılır. 1 lüle = 36 lt/dakika olduğuna göre 1 lüle = 4 kamış = 8 masura = 32 çuvaldız = 64 hilâl-dir.

İstanbul'daki maksemelerin en büyüğü surların dışındaki Eğrikapı Maksemi veya Savaklar Kubbesi'dir. Taksim Maksemi'nin ölçme sandığından 24 adet değişik çaptaki lülelerden ölçülen suların 18 lülelik debi (936 m³/gün) Beyoğlu ve Galata'ya, 18 lülelik debi Fındıklı ve Tophane'ye, 5 lülelik debi (260 m³/gün) Kasımpaşa'ya gider.

Üsküdar-Doğancılar'daki İbrahim Paşa Suyolu'na ait harap maksemin üzerinde 1141/1728 tarihli ta'lik hatla yazılı şair Nedim'in kasidesi vardır (Kâzım Çeçen-"Maksemler", *İst. Ans.*).

Hamidiye Suyu

Haliç'in kuzeyindeki bölgede, Hamidiye Suyu tesislerinin yaptırılmasından önce, su isalesi olarak sadece Taksim Suyu tesisleri vardı. Bunlarda 3 bendden ve bazı katmalardan alınan sular 25 km uzunluğundaki bir isale hattı ile Taksim Meydanı'ndaki su deposuna ve makseme ulaşarak oradan çeşitli semtlere dağılıyordu. Ayrıca hattan ayrılan kollar Boğaz'ın batı kıyısında Yeniköy'den Kasımpaşa'ya kadar olan bölgenin suyunu sağlıyordu. Yıldız Sarayı yapıldıktan sonra bu bölgenin su ihtiyacı da arttı. Yıldız Sarayı'na Taksim Suyu'ndan günde 1.300 m³ su verilmeye başlandı ve zamanla bu miktar 2.000 m³/gün oldu. Günlük maksimum debisi 6.000 m³ civarında olan Taksim tesislerinden bu miktar su Yıldız Sarayı'na verilince kentte su kıtlığı başgösterdi. Bu açığı kapatmak için Kâğıthane Deresi'nden toplanan sular, Kâğıthane Köyü karşısında inşa edilen pompa istasyonundan Zincirlikuyu'daki Taksim galerisine 1298/1882 yılından itibaren günde 3.000 m³ olarak pompalanmaya başlandı.

Gerek Taksim suyu gerekse Kâğıthane Deresi'nden alınan sular yüzeysel sular olduklarından bunlarda sürekli kirlenme tehlikesi vardı ve bu nedenle de içme suyu olarak kullanılmaları zaman zaman çok sakıncalı olabilirdi. Kente iyi nitelikli içme suyu sağlamak amacıyla II. Abdülhamid tarafından Hamidiye tesisle-

rinin yapılmasına karar verildi. Uygulanması babında bir komisyon kurulmuş, Besim Ömer Paşa'ya göre bu komisyonun başkanlığına Adliye Nâzırı Abdürrahman Paşa, üyeliklerine ise Abdülhamid'in yakınlarından Emin Bey, İstihkâm Feriki Berthier Paşa ve Bongofski Paşa tayin edilmiştir. Berthier Paşa'nın ülkesine dönmesi üzerine Hamidiye suyunun projesinin yapılması Hendese-i Mülkiye-i Şahane muallimlerinden Hulusî Bey'e (1316/1898-99) yılında verilmiştir. Günümüzün İTÜ'sünün kökeni olan Hendese-i Mülkiye'de Hulusî Bey su mühendisliği dersleri yanında inşaat mühendisliğinin çeşitli konularına ait dersler okutmuştur. Yapılan projeye göre Kırkçeşme tesislerinin doğu kolu üzerinde ve Kemerburgaz'ın güneydoğusundaki Karakemer ve Kovukkemer civarındaki menbalar 20 maslakta toplanmış ve kirlenmelerine engel olmak için maslaklara demir kapılar yapılarak kilitlenmiştir. Besim Ömer Paşa 80 kadar menbain, diğerleri 60 veya 54 menbain suyunun toplandığını bildirirler.¹ Bu hususta Osman Nuri'ye de kulak verelim:

"Kâğıthane kariyesi arazisinde ve Cendere ile Birgos köyü civarında vaki 63 menbadan toplanan sulardır. Bu suların cem'i için Kağıthane vadisindeki birçok menbalar sed ve hend edildiği gibi bütün bu menabi (menbalar) büyük bir hazinede karıştırılarak cem ve izhar (toplayıp biriktirme) ve buradan da gayet kuvvetli bir makina vasıtasıyla tevzii ve sarf hazinesine sevk ve isale olunmaktadır (gönderilmektedir). Şu veçhile ki menbalardan herbiri ayrı ayrı kilitli birer kapı ile sed ve bend edilen hazincciklere cem olunur..."

...etibba-ı meşhure ve marufe (ünlü tabipler) tarafından 'bir şehrin ahval-i sıhhiye-i umumiyesi sarf eylediği suların evsaf ve miktarına tâbidir' ve 'bir şehre gelen suyun en emin miyarı (ayırıcısı) o şhirde görülecek karahummadır' gibi kavanin-i (kanunlar) sıhhiye-i içtimaiyeyi mulin (ilân edilmiş) metin esaslar vaz edilmiştir. Kâğıthane sularının hin-i isalesinde (isaleci sırasında) tutulan istatistike nazaran Beyoğlu cihetinde ilk senede tifo hastalığı yüzde on beş, ikinci senede yüzde yirmi yirmibeş, üçüncü senede yüzde elli, dördüncü ve beşinci senelerde yüzde yetmiş tenakus etmişdi (azalmıştı)..."²

Melling'in Resimlerinde İstanbul Suları

III. Selim'in mimarı ve kızkardeşi Hatice Sultan'ın ressamı Melling, dünyanın bu güzel beldesini titiz bir sadakatla tasvir etmiş. Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun ikameti ve ulusunu Avrupa sanatlarına alıştırma girişiminde bulunan uyanık bir hükümdarın nezdinde edindiği özel itibar ona Türkler'in tabiatı, örf ve âdetleri üzerinde yeni bilgiler verme olanağını sağlamıştı. Bunları desenlerine aktarmıştı.

1 Aynı eser, s.169-171

2 Osman Nuri; C.I. s.1248-51

Mimar, peyzaj mimarı, ressam ve dekoratör olan Alman asıllı Anton Ignaz Melling (1763-1831) 1782'ye doğru İtalya ve Mısır üzerinden İstanbul'a geliyor ve Danimarka maslahatgüzaranının aracılığıyla Hatice Sultan'ın hizmetine giriyor, Sultan'a ait Ortaköy'deki Neşatâbad Sarayı'nı (Yalı'sı'nı) ve bahçesini yeniden düzenliyor. Bunu çok beğenen III. Selim, kızkardeşi Beyhan Sultan'ın kendisine hediye ettiği sarayın bahçesini de aynı şekilde düzenlenmesini istiyor (bu saray-yalı'nın yerinde sonradan Çırağan Sarayı yapılıyor).

Boğaz kıyılarında birçok yalı yapan Melling, bu çalışmalarından vakit buldukça, hayran kaldığı İstanbul'u geziyor, gördüklerini büyük bir titizlikle kâğıda döküyor.

Yapmış olduğu kırk sekiz desenden hareketle hazırlanmış *Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore, d'après les dessins de M. Melling. Publié par M. M. Treuttel et Würtz, Paris 1819* adlı eser, desenlerin tasvirini yapan Ch. Lacretelle; topografik kısmını kaleme almış Barbié du Bocage; işbirliğini, öneri ve teşviklerini esirgememiş eski İstanbul elçisi Comte de Choiseul-Gouffier; İstanbul'da Fransız sefareti sekreter-tercüman ve müsteşarı Mathieu Deval; Osmanlı Sarayı'nda eski sekreter-tercümanı ve kitabın basıldığı tarihlerde Fransa kralının doğu dilleri için sekreter-tercümanı Kieffer ve daha başkalarının çalışmalarıyla meydana getirilmiş.

Kitabımızın konusu olan İstanbul suları ile ilgili bu desenlerden altı tanesini seçip dercetmeyi münasip gördük. Kısaltılmış izahlarıyla birlikte yer verdiğimiz bu eserler sırasıyla şu adları taşımaktadır:

- 1) "Tophane çeşmesinden görünüş",
- 2) "Büyükdere yakınında Sarıyer çeşmesi",
- 3) "İstanbul'dan dört fersah mesafede İmparator Justinien suyu",
- 4) "Bahçeköy suyunun büyük kemeri ve Büyükdere Vadiinin görünümü",
- 5) "Belgrad Ormanında bendlerden birinin görünümü",
- 6) "Belgrad Ormanında Büyük Bend'in görünümü".

1. Özellikle XIX. yy başlarından itibaren sanatlar müspet ilimlere yardımcı olmaktadır ve *Voyage pittoresque* de özenlilik ve yararlığın değerini arayacaklardır. Ulusların örf ve âdetleri, göz önüne serilmesinin gerektiği birçok niteliklerden oluşur. Seyyahlar, tasvir ettikleri mahallerden nadiren aynı izlenimi alırlar: kimi, bilgisi dışında olan bir binayı görmezlikten gelir, kimi de zevkinin önyargısına göre tasvir eder; sadık bir görünümü verebilen sanatçı hiç fikir yürütmez, ama hakem olarak çok sayıda seyirciyi alır. Onun için bir yapının oranlarını

çizmek yetmez; o, ne detayları, ne de süslemeleri ihmal edebilir, özellikle bunlar kendi yurdundakine taban tabana zıt bir zevkin izlerini taşıyorlarsa. Sanatçının sıkıntısı, herkese açık bir meydana dikilmiş binanın başka yapılarla çevrili olması ve bu büyük alanda her meslekten insan topluluğunun dolanması halinde daha da artar. Tablosunun başlıca sahnesini nasıl belirtecektir? Ancak uzun bir etüd ona karışıklıktan kaçınıp bir büyük başkentin iç hareketini meydana getiren ikinci derece konular arasında uygun bir seçim yapma imkânını verir.

İşte Melling'in Tophane çeşmesini tasvir ederken yenmeğe çalıştığı güçlükler bunlardı.

2. Bu koruluklar ne hüznü ve sevecen düşünceler uyandırmıyor ki! Bu çeşmenin kenarına oturmayı, bu vasî ve derin gölgeliklerde dolanmayı kim sevmeyiz! Sanki Arkadia'nın en iç açıcı manzarasına bir mezar oturtan ressam Poussin'i takliden Melling, bu hoş vadicikte bize bir şahideye yönelik olarak dua eden bir Müslümanı ve aynı tabiatla başka taşları göstererek bir ustalıklı karşıtlık tasavvur etmiş. Ama burada bir Türk mezarlığı sergileniyor ve Türklerin ölüleri için, Yunan şairlerinin mutlu hayaletlerin ikametgâhı yaptıkları cennet alanlarına benzer yerler yapmaları insanı şaşırtıyor.

Melling'in bizi götürdüğü küçük vadi güzel Sarıyer köyüne aittir. Bir Müslümanın diyaneti, sadece amacı ölümler diyarını güzelleştirmek olmayıp suyu, içtiği demirle birçok hastalığa karşı kolay ve sağlıklı bir ilâç olarak kullanılan bir çeşme yaptırmış. Aynı vadide, nitelikleri tamamen farklı olup başka hastalıklara iyi gelen diğer bir kaynak vardır. Herhalde büyük ve güzel kestane ağaçlarının ayağına aktığı için onu 'Kestane suyu' diye adlandırmışlardır.

3. Doğanın, en sevimli manzaraları alabildiğine meydana getirerek yüce yaratılarından dinleniyor gibi olduğu yerlerde kralların güçlerinin ve ulusların hünerlerinin ürünü yapıları seyretmek ne de güzel! Sanat, bu vasi sahnede kendini kanıtlayarak varamayacağı güzelliklerle eşit olmayan bir mücadeleye girişmeme hususunda uyarılıyor. O sadece ona bazı çizgiler eklemekle yetiniyor; engelleri dizginliyor; yeni faydalılık türleri icat ediyor; ve başarıyla değiştirdiği doğa, insanların gereksinmelerine, zevkine, gururuna hizmet etmeyen hiçbir şey vermiyor.

Bir su yolu (aködük) kadar hiçbir yapıt kendini daha büyük soylulukla göstermiyor ve daha tatlı düşünceleri uyandırmıyor; bu, dünyanın egemenlerine yaraşır bir iştir; bu, Romalıların özellikle onları niteleyen büyüklük izini bıraktıkları bir eserdir. Bizans, güzel limanı ve zengin kıyılarının ona vaadettiği yazgıyı yerrine getirmek için onları bekliyordu. Zaten doğanın kayırdığı bu kent (İstanbul), kalabalık nüfusuna yetecek sudan yoksundu. Roma'nın bu talihli rakibine bu ola-

nağı sağlamak için imparatorlar ne işten, ne de akçe harcamadan geri durmuşlar. Sultanlar da İstanbul'un varlığı için gerekli yapıları devam ettirip bakım ve tamiriyle uğraşmayı bilmişlerdir. Kent, az çok her eve, suyollarının gerçekten sultanî bir görkemle getirdiği bir saf suyu dağıtan umumî çeşmelerle bolca donatılmıştır. Bu suyollarından civarda üç tane vardır ve bir tanesi de kentin surlarının içindedir. Melling bu 'Görünüş'te, bu dört tanesinden cesurluğu, sağlamlığı, oranlarının ahengi ile seyyahların en çok dikkatine lâyık olanı resmetmiş. Bu, Burgas köyüne yakındır.

Bu tür bir yapıda örneğine hiç rastlanmamış bir özgünlük de her iki katı boydan boya atla gezebilme olanağıdır şöyle ki her kemer ayağı buna göre delinmiştir. Üst kata götüren merdiven ilk ayağın kalınlığı içine açılmış ve bu merdivenin ayağına varan yol, komşu kârgir kitlesini kat ediyor.

Bu yapı, saydığımız bütün değer türlerine, görkemli olduğu kadar hoş bir görünümü eklemektedir. Esasen, güzelleştirdiği ıssız yerde her şey beğeniliyor, her şey ilgilendiriyor. Bir sevimli çayırın ortasında akan bir dere, akışının tatlı hürriyetiyle bu yürekli binada hapsedilmiş sularla tezat teşkil ediyor. Etrafta yeşillik o denli serin, çiçekler o denli çeşitli, mersin, kocayemiş, gül ağacı o denli gür olarak burada yetişiyor ve nihayet havası o denli lâtif ki Büyükdere'de oturan Fransızlar, üç fersah yoldan gelip Justinien aködükünün başına tac olduğu küçük vadide günler geçiriyorlar. Doğanın güzelliklerine duyarlı olan Türkler, sanat harikalarına hiçbir tecessüs göstermiyorlar; dolayısıyla da bu büyük binayı ziyaret etmiyorlar. Bunun bir ucunun geniş gölgelikler içinde kaybolduğu görülüyor. Bu ağaçlar, yarım fersah ötede Belgrad köyünün adını alacak olan bir ormana aittir.

Bu suyunun Péra'da bilinen adı onun, generalleri Belisarios ve Narcissus'un zaferlerinin, Roma kanunlarının yeniden düzenlenmesinin ve Bizans sarayı ve bugün cami olan Ayasofya gibi çok sayıda büyük yapının ünlü kıldığı otuzsekiz yıllık bir saltanattan sonra 565'te ölmüş Justinien tarafından yaptırılmış olduğuna inanılıyor. Heraclius'un soyundan sonuncu imparator II. Justinien (ölm. 711), adını taşıdığı selefleri gibi görkemli yapılardan zevk alıyordu. Ama tarihin ona izafe ettiği kıyıcı ve aşağılık tabiat, bir su yolu gibi babacan bir inşaata girişmiş olmasını şüpheli kılıyor; on yıllık bir sürgünle kesilen saltanatı sırasındaki karışıklıklar bunun uygulanmasını takibetmek olanağını ona vermezdi.

Burgaz aködükünü bu iki hükümdardan hiçbirinin bina etmemiş olması muhtemeldir; ancak belirsiz bir gelenek, inşa dönemini kaydetmeden bu soylu ve faydalı yapıyı hükümdarlıkları sırasında mimarînin en çok rağbet gördüğü Bizans imparatorlarına bağlamış olmalıdır. Aslında Melling'in Justinien aködükü dediği

Mağlova Kemeri'nden başkası değildir. "Gyllius eski adı Kydaros olan Alibey Deresi'ne Makhleva dendiğini yazar... Sinan *Tezkireti'l-Ebniye*'de yaptığı suke-merlerini sayarken bu kemerin okunuşu Mağlova veya Muğlava şeklindedir... Her önemli yapıyı Bizanslılara isnat eden tanınmış Batılı yazarlar bu kemere de Justinyen Kemeri ismini vermişlerdir. Kemerlerin sivri kemer olduğuna ve yanındaki mukarnaslara dahi bakmadan bu adı vermenin ne denli yanlış olduğunu açıklamaya gerek yoktur. Eski devirlerde aynı yerde bir kemerin mevcut olup olmadığı da bilinmemektedir. Dalman, bu kemerin tamamen bir Osmanlı yapısı olduğunu, eskiden kalan bir taş dahi bulunmadığını ispatlamıştır." diye yazıyor Kazım Çeçen Hoca (*Mimar Sinan ve Kırkçeşme Tesisleri*, s. 117.)

Bu konuda doğruca Dalman'a kulak verelim:

"... 1548'de bitmiş olan Şehzade camiinin beslenmesi için Halkalı isale hattının tamir ve tevsiini (genişletilmesini) bir belgeden görüyoruz.

"Bu tarihler Gyllius'un İstanbul'da ikametine rastlıyor (1542 ilâ 1550) ki isale hattı hakkında önemli bilgileri ona borçlu oluyoruz. O, Bizanslı müelliflerin ifadelerini her şeyden önce bilimsel yöntemle kullanıyor. O, herkesten iyi, işin gerçeğine vakıf oluyor; Valens hattının ikili hat olduğunu, topraküstündekilerin dışında birçok toprakaltı hattının Valens aködüküne vardığını biliyor. Önce Belgrad (ormanı)ın dış yapıları hakkında bilgi veriyor. Onun zamanında Rumların Char-tarion (Türkçe Kâğıthane suyu) adını verdikleri Barbyes Suyu'nun doğuda iki kola sahip bulunduğunu, birinin ortada (Ayvaç deresi), öbürünün biraz aşağıda (Paşa deresi) olduğunu söylüyor. Bu sonuncusu eskilerin Hydralis'i oluyor ...Bu yerde, Belgrad suyolunun onun zamanında, yani 1542 ile 1550 arasında henüz işler halde olmadığını, ancak günümüzdeki Eğri Kemer'in yerinde olan aködükün o zaman harabe halinde olduğunu öğreniyoruz. Gyllius'un, her ne kadar Barbyes vaciini kaynağa kadar takibettiyse de Pyrgos'ta sadece tek bir aködük bildiğince, bunun bugünkü Mağlova Kemeri'nin (Justinianus aködükü) yerinde olmasının gerektiğine dikkat edilecek. Bunların durumu hakkında bir şey söylemiyor, ama Paşa deresi suyolu o zaman çalışmadığına göre, bu aködükün de işler durumda olmamış olması gerekir". (Dalman, s.12).

"... Her halükârda Kemberburgaz'daki ünlü aködükler, Justinianus aködükü, Uzun Kemer ve Konstantinus aködükünün hepsi Türk restorasyon dönemine aittirler. Zikredilen ilk iki kemerin, yukarda gördüğümüz gibi, Sinan'ın eseri olduğu, hattâ bunların aynı mimar tarafından ikişer kez inşa edilmiş oldukları kanıtlanmıştır. Keza Güzelce Kemer'in de Sinan'ın eseri olduğu belgelenmiştir. Eğri Kemer'in de ilk kez o zamanlarda ortaya çıkmış olması hususunda da Gyllius'un burada harabe halde Bizans öncellerini görmüş olduğunu ifade edelim".

'Justinianus aködükü' ifadesi, yukarda gördüğümüz gibi, Gyllius'da bulunmuyor. Bu, XVIII. yy'da Pyrgos'un Rum sâkinlerinden kaynaklanmış gibidir...

"Yapı araştırmalarının gösterdiği gibi, 'Justinianus aködükü', Bizans duvarcılığına ait tek bir taş içermiyor. Bu, aynı duvar tekniği ile bağlı suyolunun öbür aködükleri için de geçerlidir..." (Dalman, s. 23)

Bu hususa Çeçen Hoca şöyle açıklık getiriyor: “Roma ve Bizans dönemlerinde yapılan sukemerlerinin hepsinde duvar kalınlığı sabit alınmış ve dolayısıyla kemerlerin cepheleri düşey olarak inşa edilmiştir ... Roma ve Bizans dönemlerinde yapılan kemerlerin yatay kuvvetlere mukavim olamayacağı aşikârdır. Nitekim bu kemerlerin yüksek olanlarından zelzele bölgesinde bulunanların hemen hepsi yıkılmıştır... Bozdoğan Kemerî’nin Şehzade Camii karşısındaki bölümü zelzelede harap olmuştur”.

“Su kemerlerinde trapez kesitli duvarlar ve ayaklar ilk defa Mimar Sinan tarafından yapılmış, yatay kuvvetlere hem dayanıklı hem de zarif bir sistem geliştirilmiştir” (*İstanbul Ansiklopedisi*, “Mağlova Kemerî” maddesi).

Dönclim Melling’in resimlerine ve altlarındaki şairâne ifadelerine.

4. Büyükdere koyunun dibinden bir sıcak amfiteatr oluşturan küçük tepeler yükselir: bunlar biraz ilerde, kalın ormanlarla örtülü görkemli dağlarla birleşecekler. Ovaryı örten kokulu otlar ve çiçekler, yaz aylarının hiç kurutmadığı çok sayıda dere tarafından sulanıyor. Fındık ağacı, katırtırnağı, akasya, akdiken, hanımeli, tepelerin süsünü oluşturuyorlar; dağlarda da bunu kestane ağaçlarıyla meşelikler yapıyor.

Tarih yüzyıllarının saygın izini arzeden Bahçeköy aködükü, İmparatorlukların büyük devrimlerini hatırlatıyor. Sanatçı (Melling) bizi burada iki dağı birleştiren büyük kemerin tonozunun altına götürüyor. Onu oluşturan döşeme taşları yakından görünüyor. Bu anıtın sağlamlığıyla meşgul olan mimar ona yücelik ve hattâ zerafet çizgisi vermek için hiçbir şeyi ihmal etmemiş. Göz, bir yeraltı kanalına bağlı, suları beş fersah boyunca Péra, Ağacamisi ve Tophane mahallelerine götüren uzun bir kemer sırasını takip ediyor. Bu kanalın yolu boyunca yer yer konmuş birkaç obelisk’in (dikilitaş) amacı düşündürüyor: bunlar 30 ilâ 40 ayak yüksekliktedirler; Türkler bunlara ‘su terazisi’ diyorlar.

Sultan’ın her yıl bu göz kamaştırıcı su yolunu ziyaret etmesi bir âdet, hattâ bir görevdir. Bütün bir gününü bu denetlemeye ayırır. Ziyareti, su yolu ve kanalı boyunca oturan ve bunların bekçiliği görevi verilmiş Rumlara biraz nefes aldırıyor şöyle ki yürütmek zorunda oldukları gözetim onlar için bir aşağılanma nedeni oluyor. Su Nâzırı, yüzlerine vurduğu ve bazen de varsaydığı ihmallerini ağır para cezalarıyla cezalandırıyor. Bizzat yargılayarak Sultan her şeyi yerli yerine oturtuyor.

Ormandan odun kesenlere en ağır cezaların verilmesinin nedeni vadinin serinliğini ve suların akışını sürdürmek için olmalıdır. Kesim, sadece Sultan’a ait olup o dahi bunu çok ihtiyatla yaptırmaktadır.

5. Burada görülen manzara, Belgrad Ormanında bulunan iki yapay gölden birini temsil ediyor. Karşılıklı iki tepeden inen çeşitli derelerinkilerle gökten inen sular bu vasi haznelere alınıyor ve bunlar 'bend' adını verdikleri kuvvetli bir bügetle tutuluyorlar; sözcük, 'bağ' demek olup hem Farsça, hem de Sakson'dur. Uzun borular bu suları Burgaz'ın güzel suyoluna taşıyor. İşte, Roma gücünün son kalıntılarının bulunduğu hidrolik tesislere Türklerin ilâve edebildikleri. Nice faydalı anıtları deviren ya da duyarsızlıkla bunları harabiyete terkedenler, sağlıklı rutubetini muhafaza etmek üzere Belgrad Ormanını bir kutsal ormana dönüştürmeyi bilmişlerdir. Kim burada odun kesmeye cesaret ederse, ölümlle cezalandırılır. Bendlerin tesisi ve Belgrad Ormanını koruyan nizamname, Osmanlı idaresini belirginleştiren atalet ve düşüncesizliğine birer istisnadırlar.

Çok geniş ve çoğaltılmış sarnıçlar İstanbul'da Grek (Bizans) imparatorları tarafından inşa edilmişlerdi. Türkler, abdestleri için büyük miktarda suya ihtiyaçları olduğundan, mevcut suyollarından daha büyük hacimde su çekmek istemişler. İşte bu dinî güdü ile Belgrad Ormanında yapay göller vücuda getirmişler. Bunların suları umumî çeşmelere dağıtılmış; bunlar aynı zamanda çeşitli borularla bazı özel evlere de gelmiş. Bu güzel çeşmelerden yararlanan Türkler, inşaatın sağlamlığı ve zerafetiyle kentin anıtsal yapıları arasına konabilecek umumî sarnıçların çoğunu gereksiz görmüşler. Bunlardan biri, ikiyüz sütundan fazlası olmamasına rağmen 'Binbirdirek' diye adlandırılan sarnıçtır. Bu sarnıç bir ipek ipliği (ibrişim) tesisinin kurulmasında kullanılmış. Bütün dikkatler aködükler üzerinde toplanmış. İstanbul'un surlarının içinde bulunanı, İmparator Valens'in işidir. Oluştugu kırk kemer, iki tepeyi birleştirir.

Bendler geniş kesme taşlarla kaplıdırlar. Bahis konusu olanın uzunluğu yaklaşık üçyüz ayak, kalınlığı kırk ayaktır. Sanatçı onu yüzünden göstermiş. Bunun görünüşü, özellikle daha bol suyun taşıp ormanı canlandıran ve şenlendiren bir berrak örtü arzettiği ilkbaharda pek hoştur. Bu, muhayyile için bir dinlenmedir; düş, daha sakin bir nitelik alır. Avrupalılar kendilerini, onların doğduğunu görmüş olan topraklara daha yakın hissediyorlar. Hayranlıklarını uyandıran Boğaziçi'nin kıyıları gibi bir hoş kırsal görünümünden daha da büyük içe dalışla faydalanıyorlar. İşte Belgrad Ormanının bu iki vechesi için sevgi duyguları böyle olup ilkbaharda buraya gelerek, yazın ilk sıcaklarının terkettirdiği güzel köy evlerinde oturuyorlar. Sular buharlaşıncı bu yapay göllerin tehlikeli bir komşuluk arzettiği idrâk ediliyor. O zaman Büyükdere Avrupalıları geri çağırıyor. Mamafih suyolu ve bendlerin komşu köylerinde oturan Rumlar burada oturmayı aynı derecede sağlıksız bulmuyorlar. Yüzlerinden sıhhat ve neşe akıyor. Sanki orman onları, zalimlerden ayırıyor. Onları canlılığı olmayan, ama aralıksız zevklere dalmış

görerek insan bir an için kırsal yaşamın düşlerini hatırlıyor. Belgrad Ormanı'nda ilerleyince, ona karışan mandolin ve şarkı sesleriyle karşılaşılıyor. Bu memnunluk havası, sanatçının (Melling'in) bu manzarada gösterdiği Rum grubunda farkediliyor. Tablonun solunda bir köylü, içlerinden birinin atını tutuyor.

Uzakta ormanın sınırında duran kişiler, Bendler'den uzak olmayan bir köyün yolunu gösteriyorlar.

6. Büyük Konstantin, İmparatorluk merkezini Bizans'a, adını muhafaza edecek olan kente taşıdığında, dünyanın efendileri karşısında eriyen bir sakıncadan asla ürkmemişti. Bu denli muhteşem bir konum, bir büyük başkente gerekli olan kaynak suyu bolluğunu arz etmekten epey uzaktır. Bu toprağı ıslatacak dere-ler yoktur; kaynaklar nadirdir; burada dereler yazın kurumaktadır. Yukarda Grek imparatorları tarafından inşa edilmiş suyollarından söz ettik. İşçiliği bugün bile hayranlık uyandıran bu büyük yapıtlar ise o zaman çok büyük ve hâlâ da Avrupa'da ikinci veya üçüncü sırayı alan bir başkentin tüketimine yetemezdi; özel kişilerin hüneri bunu sağlıyordu. Daha o zamanlardan beri eski Bizans'ta içinde yağmur sularının toplandığı birçok sarnıç vardı; bunların sayısı İstanbul evlerinin kadar çoğalmıştı; ve bu suları tasfiye etmek için ustaca yöntemlere başvurulmuştu. Bu sarnıçlar o kadar çoğalmış ve o denli beslenmişlerdi ki İstanbul, varlığını çok sık tehdit etmiş olan kuşatma ve ablukalara meydan okuyabilmişti.

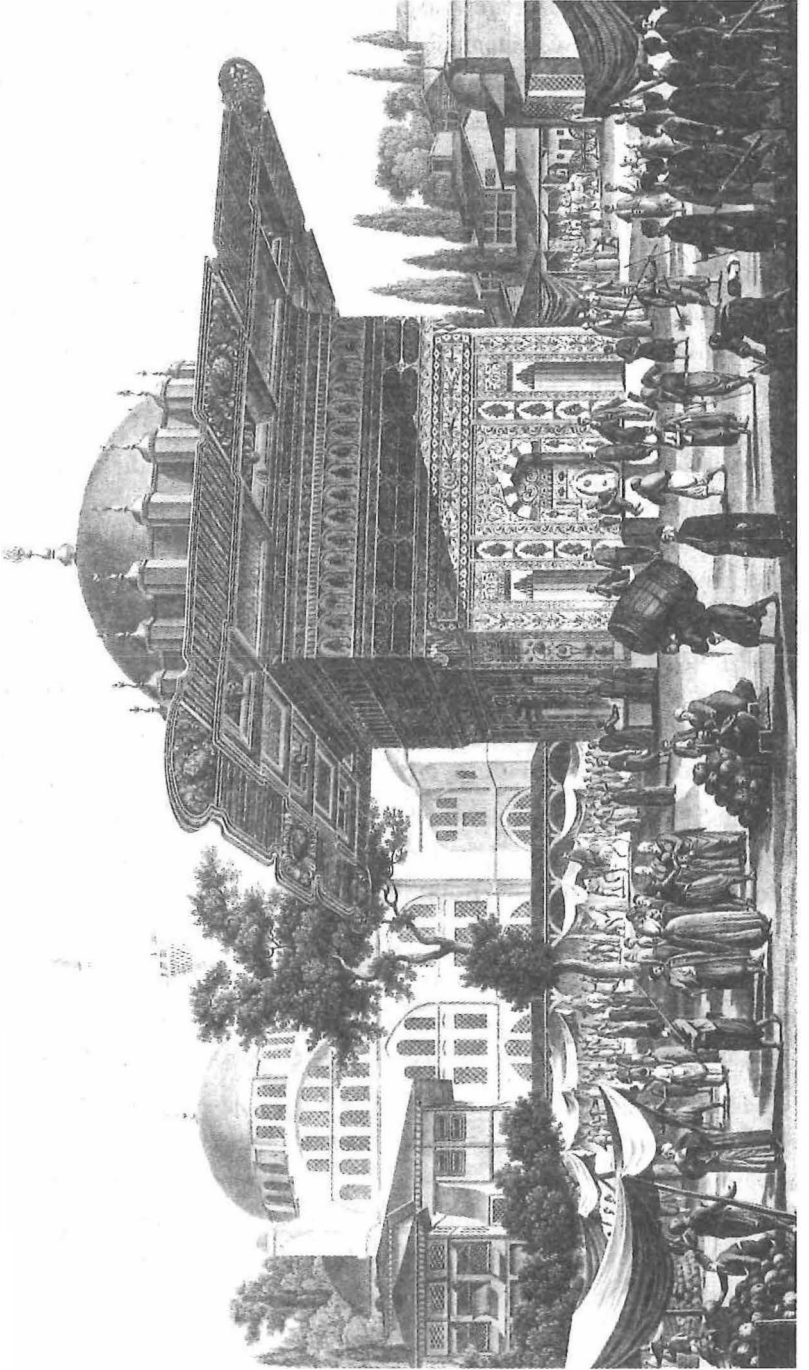
İstanbul Osmanlı imparatorlarının egemenliğine geçtikten sonra, Grek imparatorlarının su hususundaki ileri görüşlülüklerinin etkilerini hiç kaybetmedi. II. Mehmed'in ilk haleflerinin ne denli becerikli ve uyanık oldukları biliniyor. Emrettiği sık abdestler dolayısıyla İslâm dininin daha büyük miktarda suya ihtiyaç göstermesiyle Sultan'lar Grek imparatorlar tarafından vaz edilmiş zabıta kanunlarını şiddetle tutmakla yetinmeyeceklerdir; vadilerde, içinde yağmur sularını toplamak üzere büyük hazneler teşkil etmişler ve suların bütün çıkış yollarını tıkayan bütçetlerle bunları boğazların bütün noktalarında durdurmayı bilmişlerdir. Ve böylece de İstanbul'un büyük haznesine sevk edilmişler, buradan bu sular çok sayıda umumî çeşmeye dağıtılmıştır. İstanbul evleri genelde çok küçük olup sadece tek bir aileyi barındırır. Böyle bir evin ihtiyaçlarına tek bir sarnıç yeter. Suları İstanbul'a taşınan büyük hazneler, umumî yerlere ve camilerde abdeste yarıyorlar. Bu haznelerin en güzeli, bu bütçetlerin etkileri, bu gravürde temsil edilmiş anıttır. Onu, 1740'da muhteşem Belgrad ormanında inşa ettirmiş olan Sultan Mahmud'a borçlular. Kesme taştan bir muazzam kitle, 400 ayaktan daha uzun, 60 ayak genişlik ve 130 ayak yükseklikte olup iki dağı birleştiriyor. Burada önemli bir göl oluşturan sular birikiyor: bunlar da suyollarına, daha doğrusu yer yer konmuş, 30

ilâ 40 ayak yükseklikte ve içinde yükselip indikleri bir nevi obelisklere varan çeşitli derelerden kaçıyorlar. Bu mütemadi hareket, bu uzun ve ustalıklı çağlayanlar zinciri bunları gölde uzun süre kalmakla edinebilecekleri her türlü pislikten arındırıyor. İstanbul'un haznelerine vardıklarında tamamen sağlıklı bir safiyet ve hafiflik kazanmış oluyorlar. Bu denli basit ve faydalı bir yöntemden dolayı Türkleri onurlandırmamalı; yöntem, Doğu'da, en eski Antik çağlara dayanır. Ama Türk idaresini onurlandıran şey, bu tesislerin, altında tutuldukları gözetimdir. Sular Nâzırı adı verilen bir genel müfettiş, bu haznelerin bakımının gerektirdiği hususlarla sürekli olarak meşguldür. Çok sayıda muavin, durmadan cıvarda dolanır ve keşfedebildikleri bütün su sızıntılarını buna iletmekten geri kalmaz. Kendilerine verilmiş su akımlarını saptırabilecek her şeyi azami bir dikkatle gözlüyorlar ve cıvar sakinlerini bu çalışmalara yardımcı olmaya zorluyorlar ki bu sonuncular esasen dinlerinin emirleri gereğince bunu yapmak durumundadırlar. Herhangi biri suları çevirme halinde yakalandığında, bunu kellesiyle öder. Sultan I. Mahmud Belgrad ormanlarından çok hoşnut olurdu ve bu uzun bütetin uçlarından birinde kendine bir köşk yaptırmıştı ve bunun inşası onun için bir öğünme vesilesiydi. Böyle olunca da bütün Avrupa elçileri, ya mahallin çekiciliği, ya da Sultan'lara yakın olup gözüne girmeye çalışmak amacı nedeniyle, bu görkemli ormanın etrafında oturuyorlardı; ancak durağan su ile çevrili bir ikamet, özellikle günde, sağlıklı bulunmuştu. Yavaş yavaş Avrupalıların hemen hepsi Boğaziçi kıyılarında, güzel Büyükdere köyünde buluşuyorlardı.

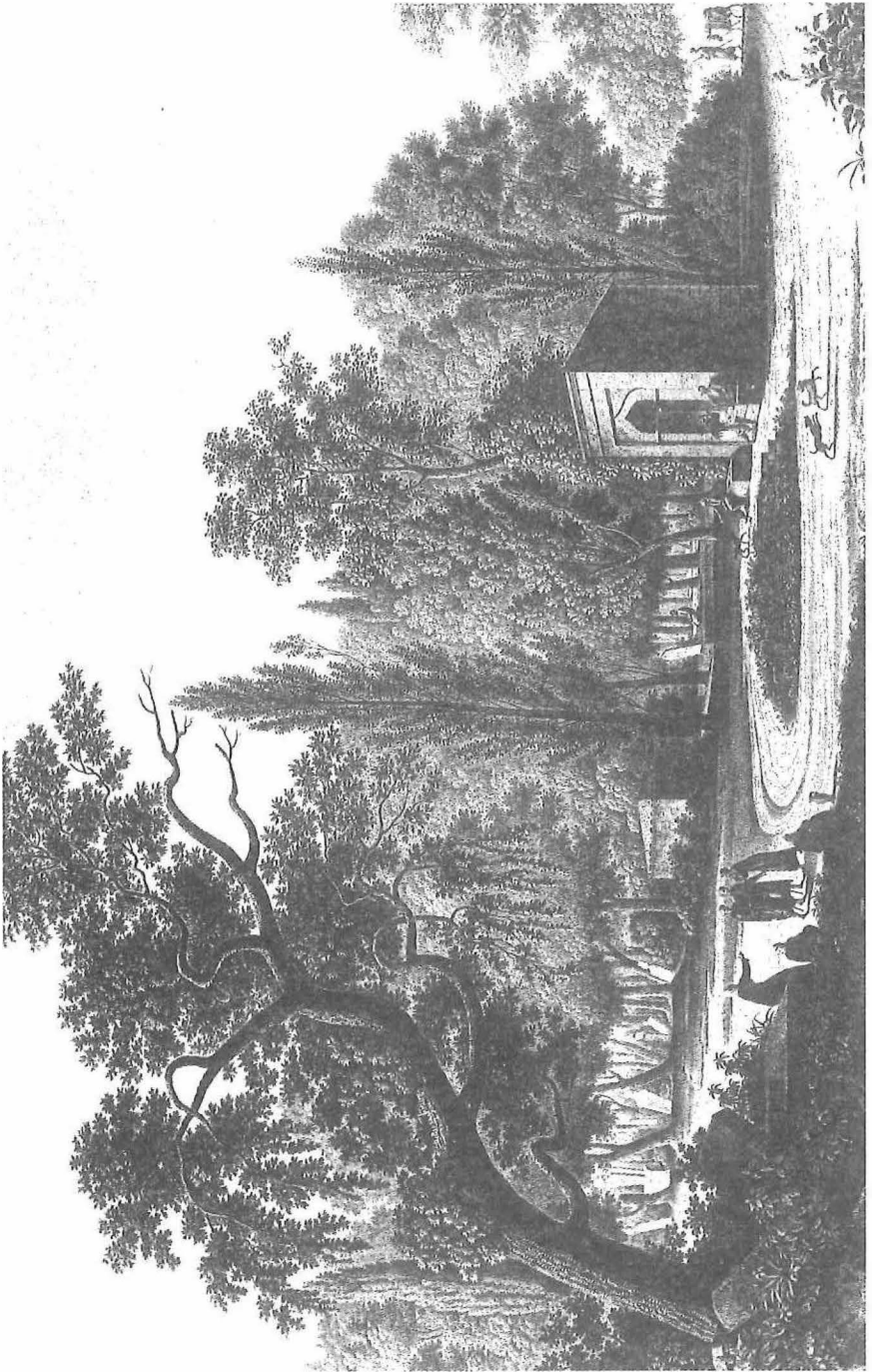
Sadece fazla gelmiş suların buradan aktığı bu gravürde görülenlerden bu bütetin arkasında birikmiş suyun kitlesi tahmin edilebilir. Bu kitle, yazın sonlarına doğru biraz azalıyorsa da, Eylül'ün ilk yağmurları bunu alabildiğine bollukla besliyor.

Sanatçı bu hayran olunacak manzarada bazı nâzır muavinlerini resmetmiş. Kimi bütetleri geziyor, kimi de serinliyor. Bu ormanın ağaçları sınırsız yüksekliklere varıyorlar: bunlar çoğunlukla çınar, kestane ve atkestanesidirler.

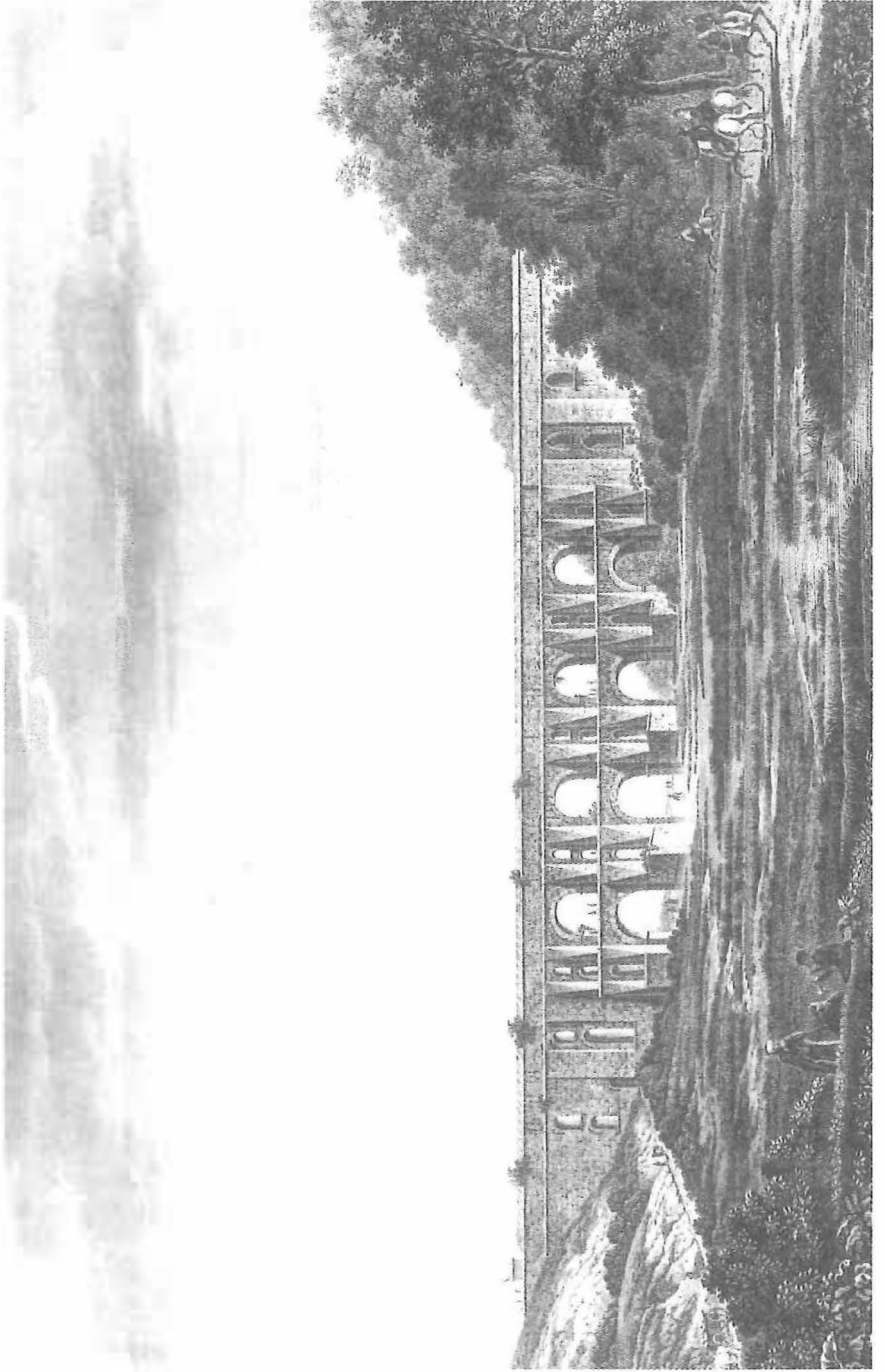
Melling'in desenlerini yorumlamış olan Fransız yazarların Türklere fazlaca muhabbet beslemedikleri, çoğunu çıkarttığımız, ancak en hafiflerinden bazılarını bıraktığımız eleştirilerinden aşikâr oluyor. Ancak, duygusal mülâhazalarımız bir yana, bunlarda bir gerçek payının bulunduğu da inkâr götürmez. Yazarların, bizim 'İstanbul' olarak verdiğimiz kentin adını hep, doğal olarak, 'Constantinople' diye anmış olduklarını belirtelim.

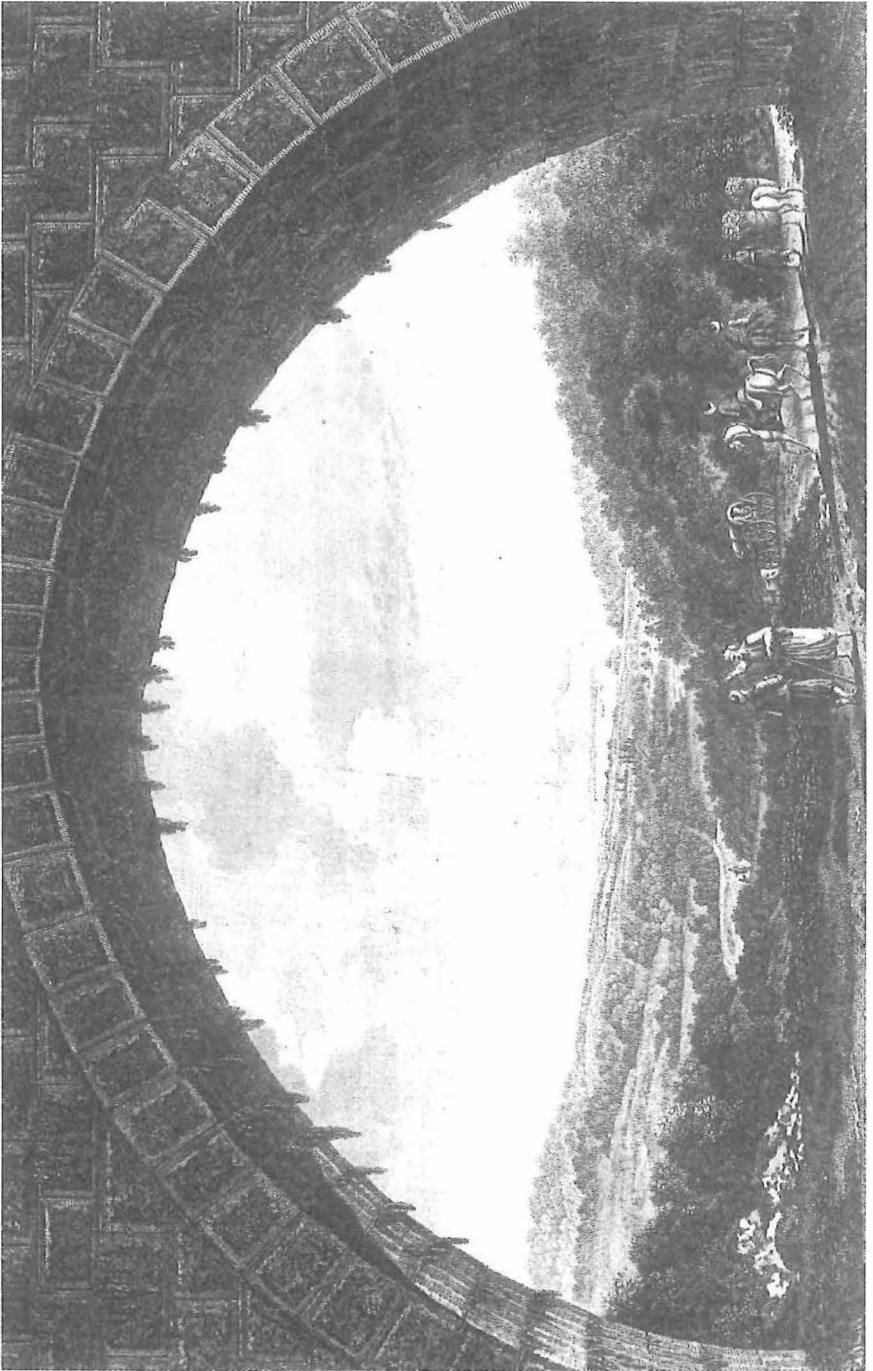
Melling 1: Tophane Çeşmesi

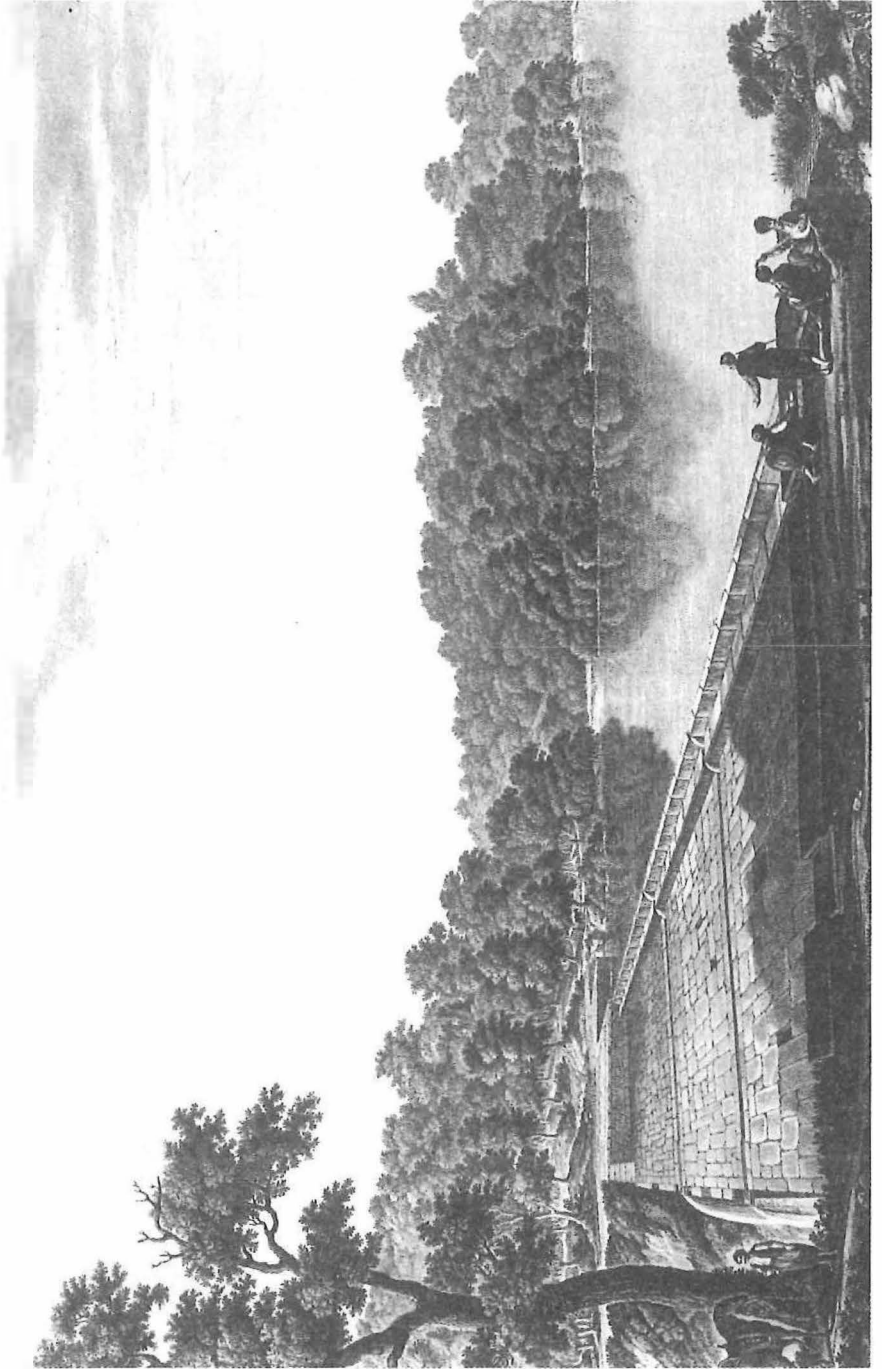
Melling 2: Sarıyer Çeşmesi

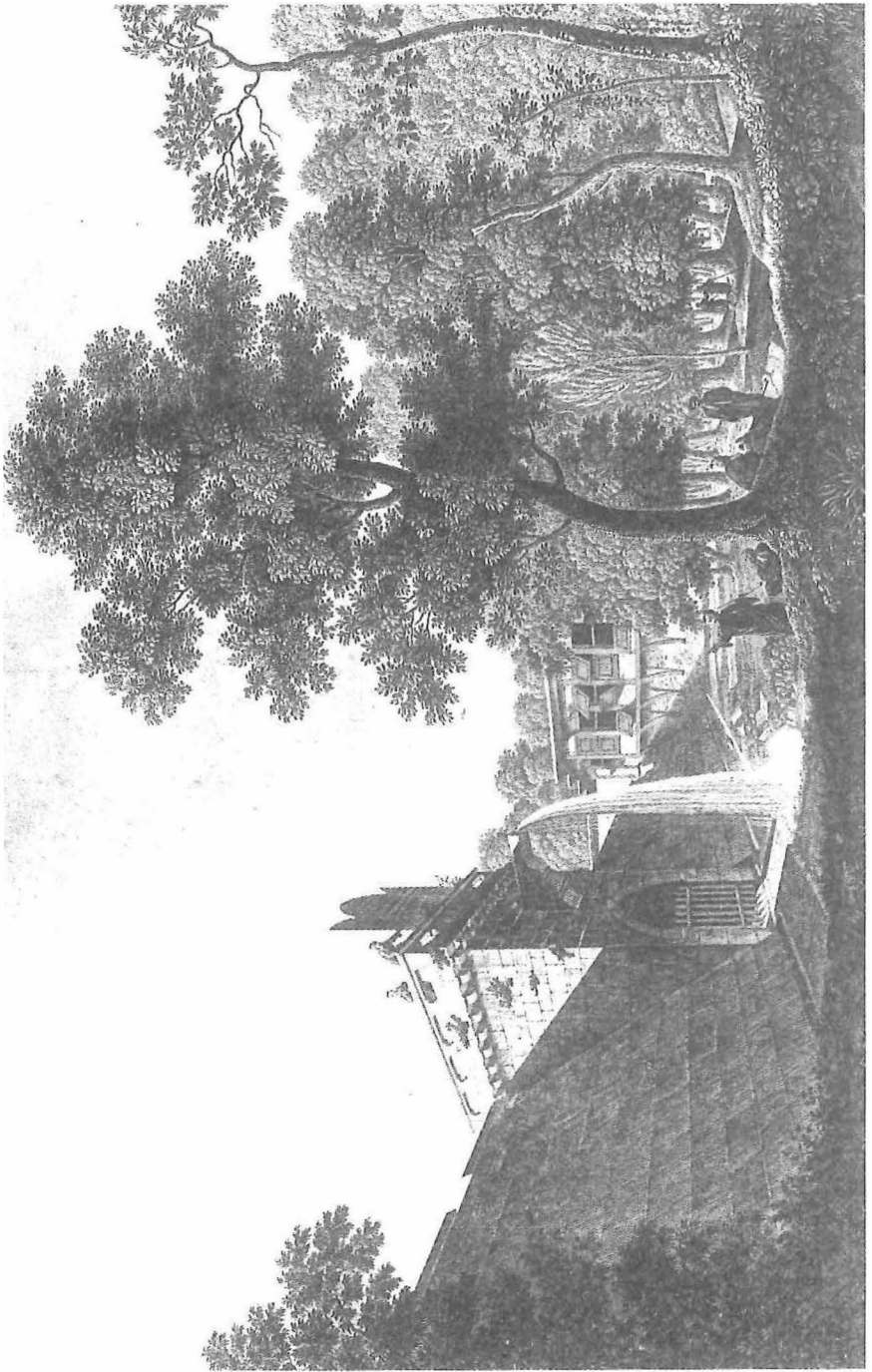
Melling 3: Justinien Su kemeri

Melling 4: Bahçeköy Su kemerinin büyük kemeri

Melling 5: Belgrad Ormanı bendlerinden biri

Melling 6: Belgrad Ormanı'nda Büyük Bend

İSTANBUL'UN MODERN SU ŞEBEKESİ TARİHÇESİ

İstanbul'da İlk Su Dağıtım Projeleri

1869 yılında mühendis E. Gavand, İstanbul Şehremini Server Efendi'nin emri üzerine *Projet de distribution d'eau de Galata, de Péra, des faubourgs et des villages de la côte d'Europe du Bosphore* (Galata, Beyoğlu ve Boğaziçi'nin Avrupa yakasının köy ve kasabalarının su dağıtım projesi) adlı bir proje sunuyor. İstanbul su şebekesinin tarihçesi açısından son derece ilginç olan bu proje ve bundan önce çeşitli kişi ve kuruluşlarca yapılmış olan teklifleri içeren kitabı özetleyeceğiz. Bunun birinci bölümü tarihçe, Sular Komisyonu, bend edilecek sular, bunların isale şekilleri ve hazneleri içeriyor.

Zaman darlığından Gavand sadece suyun bulunması ve kente isalesini ele almış olup kent içinde dağıtım konusunu daha sonraya bırakıyor. Bu birinci bölüm yirmi kadar yıldan beri Haliç'in sol kıyısı sakinlerine içme suyu sağlamak üzere yapılmış girişimleri, Şehremini'nin teşkil ettirdiği Sular Komisyonu'nun rapor ve tutanakları, sunulan projenin tanımlamasını, zaptedilecek suyun nitelikleri ve bunun isale, depolama, kente dağıtımını ve nihayet yapılacak işlerin keşfini içeriyor. (Bundan böyle söyleyeceklerimiz Gavand'ın kaleminden özetlenmiş olarak aktarılmıştır).

Uygulanacak su dağıtım projesi ne olursa olsun, kentin çeşitli mahallelerinin büyük seviye farkı dolayısıyla, borularda çok büyük basınç olmaması için, bu dağıtımını iki farklı ve tamamen ayrı kısma ayırmak gereklidir: kentin alçak kısmı için bir dağıtım ve yüksek kısmı için bir başka dağıtım. Alçak kısım 59 m'nin altında bir seviyede bulunan mahalleleri, yüksek kısım da bu irtifanın üstünde olan mahalleleri içerecektir.

Alçak kısım Paşa Deresi vadisinde inşa edilecek bir barajla beslenecektir. Bu baraj günde 4000 m³ (111 lüle) su verebilir. Ve deniz seviyesinden 60-70 m yüksekte, Kâğıthane vadisinin sol kıyısında bend edilebilecek bir iki tali vadi kolaylıkla bulunabilir ki ihtiyaç halinde Paşa Deresi'nde toplanmış su iki katına çıkarılabilir.

Bir buharlı makinalar sistemine başvurulacaktır. Feriköy'de inşa edeceğim bir büyük hazne-filtre her mevsimde günde en az 6000 m³ (167 lüle) suyu kentin yüksek kısmına sağlayabilir. Boğaziçi'nin Bebek'in yukarısındaki köylerini bugün Beyoğlu'na gelen Bahçeköy suları ile besleyeceğim.

Özet olarak teklif ettiğim dağıtımla kentin alçak ve yüksek kısımları ile Bebek'in yukarısındaki köylere günde toplam 11.908 m³ veya 331 lüle su verilebilecektir. Oysa ki bugün ortalama olarak Yeniköy'den Beşiktaş'a kadar Boğaziçi köyleri, Beşiktaş ve Saray, Tatavla (Kurtuluş), kışlalar ve hastahaneler, Galata ve Beyoğlu toplam 53 lüle su alabilmektedir.

Bugünkü durumuyla kamu sularının kentin beslenmesine tümünden yetersiz olduğu kesin olup her ev bir sarnıç veya kuyuya sahip olmasaydı ve zengin aileler yazın sayfiyeye gitmeselerdi, bir büyük açlıktan daha korkunç bir gerçek su yokluğu her yıl Galata ve Beyoğlu'nda hüküm sürecekti ve yaşamı tümünden imkânsız kılacaktı.

Gavand bizim başlarda verdiğimiz Bizans ve Osmanlı dönemleri tarihçesini tekrarladıktan sonra şöyle devam ediyor:

Bundan elliden fazla yıl önce (yani 1800'lerde), Sultan Mahmud bendinin inşasından hemen sonra Beyoğlu'na yeni suların isale edilmesinin gereği fark edilmiş olmalıydı.

İlk kez, ancak 1851'de hükûmet İstanbul suyunu artırıp bunun sürekli akışını sağlayacak önlemleri aramaya koyulmuş olmalıydı. Bu dönemde M. Dego- usée, o tarihlerde Bâbîâli'nin Paris büyükelçisi prens Callimaki tarafından su sorununun bir özel tetkikini yapmak üzere İstanbul'a gelmeye resmen davet ediliyor. Burada kentin beslenmesine gerekli suları sağlayan çeşitli mecraların durumunu gözleyip aynı zamanda, zeminin jeolojik durumunun müsaadesi nisbetinde yeni kaynakların fişkırtılma olanaklarını araştıracaktı.

Bendleri, kemerleri, su terazisi ve su mecralarını tetkik ettikten sonra bütün işlerin yoluna sokulması için bakanlığa bir proje ile yaklaşık 300.000 franklık bir masraf keşfi sunuyor.

Keza Bâbîâli'ye, Haliç'de ve İstanbul'un nummulitli kalkerleri üzerinde bulunan bütün bölümlerinde açılacak artezyenlerin başarı olanaklarını açıkladığı bir de rapor sunuyor. Bu sonuncu işler için kentin yüksek kısmına bir buhar makinası dahil, ama isale boruları hariç, yaklaşık 150.000 franklık masraf tahmini yapıyor.

Bu projeler Bâbîâli'den kabul görüyor. Ancak yeterli ödenek yokluğu ve savaşın yakın görülmesiyle bunun gerçekleştirilmesi geri bırakılıyor.

1855'in başında M. Degousée bu aynı projeleri kendisinin kuracağı şirketin, bütün riskleri göze alarak uygulamasını teklif ediyor. Sadırazam'a hitab eden imtiyaz talebinde masraflarının nakden ödenmesinden feragat ettiğini beyan edip buna karşılık aynı değerde mirî ormanlardan bölümler almayı teklif ediyor.

Keza birkaç yıl süreyle, işlerin bitiminden sonra karşılıklı anlaşarak miktarı saptanacak bir yıllık tazminat karşılığında boruların bakım ve tamirini yüklenmeyi teklif ediyor; suyun satış ve dağıtımına ne doğrudan ne de dolaylı olarak karışmamayı taahhüt ediyor; su, hükûmetin münhasır mülkü olarak kalacaktır.

Ve nihayet M. Degousée, aynı zamanda İstanbul ve Beyoğlu'nun havagazıyla aydınlatılması imtiyazını talep ediyor.

Bu iki teşebbüs, her ne kadar farklı tabiatla iseler de, uygulamaları veya bakımlarının gerektirdiği kazı ve yeraltı kanalizasyon işlerinin bağıntısı nedeniyle avantajlı olarak birleştirilebilirdi. M. Degousée'nin bu teklifleri yanıtsız kalıyor.

O günden itibaren sadece yerel basın sular sorunuyla meşgul oluyorsa da bu, ancak tekrarlanan ve herhangi bir çare gösterilmeden yakınmalar şeklinde oluyor.

Nihayet 1862'de o zamanın Evkaf Nâzırı Ahmet Vefik Efendi'nin enerjik atılımı sayesinde her gün artan bu su kıtlığına çare bulma yolları aranıyor. Ahmet Vefik Efendi 1855 yer sarsıntısında çatlayıp zarar görmüş kemerleri tamir ettirip Sultan Mahmud ve Valide bendlerini ilk durumuna getirtiyor; sürekli kaçak yapan ve tamirinin elzem olduğu Maslak su terazilerinin yerine dökme demir sifonlar koydurtuyor; nihayet Bahçeköy bendlerinin yükseltilmelerinin etüdünü emrediyor.

Bu etüdle görevlendirilmiş olan M. Godleski'nin notları ve verdiği bilgilere göre adı yıllarda suları üstünden akan tek bend Valide bendi olup sadece bunun yükseltilmesi gerekiyordu. Proje Nisan 1863'te sunuluyor.

Bunu tetkike memur Nafia Meclisi bunu onaylıyor; ancak yetersizliği göz önüne alarak başka beslenme çarelerinin araştırılmasını öneriyor.

Maalesef 1863'ün başından itibaren su işlerine verilen hız, Vefik Efendi'nin Anadolu'ya gitmesiyle yavaşlıyor ve Valide bendinin yükseltilmesi projesi geri bırakılıyor; kaldı ki bu, sorunu çözemeyecek ve de 1863 yazı için durumu kurtarmayacaktı.

Aynı yılın başında, o zamanlar Beyoğlu, Galata ve Pangaltı'yı içeren Altıncı Daire'nin başmühendisi M. Gaïtan d'Ostoya, önce *Journal de Constantinople*'de, sonra da bir risale halinde *Les eaux dans le VIe Cercle; de la disette, et des moyens d'y remédier* (Altıncı Daire'de Sular; Yokluğu ve Çareleri) adlı bir memorandum yayınlıyor.

Belli bir ilgi uyandıran bu memorandum sular sorununu herkesin anlayacağı şekilde dört bahis halinde veriyor: Bendler, kemerler, iç dağıtım ve alınacak önlemler. Bu sonuncu bahiste M. Gaîtan d'Ostoya, kentlere su sağlamak için kullanılabilecek çeşitli sistemleri gözden geçiriyor ve bunları dörde indiriyor:

1. Bendler, daha önce Bahçeköy ve Belgrad'da kullanılmış sistem;
2. drenaj;
3. dereler ve kaynaklar;
4. artezyen kuyuları ve adi kuyular.

Bu sistemleri mütalaa edip artezyen kuyularına gelince d'Ostoya aşağıdaki iki soruya mühendislerin hiçbir yanıt veremeyeceğini beyan ediyor:

- I. Haliç'in sol kıyısında açılacak bir artezyen kuyusu ne miktar su verecektir?
- II. Artezyen suyuna erişmek için hangi derinliğe kadar inilmesi gerekiyor?

Jeolojik tabakaları bilinmeyen bir arazide mevcut olanaklar ancak deneylerle saptanabilir. Bütün söylenebilecek şey diye devam ediyor Altıncı Daire'nin eski baş mühendisi, Haliç'in sol kıyısının dış mahallelerine gerektiği kadar su bulunmasının 10.000 lira ile mümkün olma şansı bire on olduğudur. Oysa ki sermayelerini on kat artırmak için bire on şansın olduğu bir durumda çok az sermayedar 10.000 lirayı tehlikeye atmayı reddedecektir.

Bir kuraklık yılında mevcut bendlerin yükseltilmesi, haznelerin sayısının artırılması ve katmaların tamiri, hep birlikte su kıtlığını önleyemeyecektir. Buna karşılık artezyen kuyuları kuraklıktan etkilenmezler; bu itibarla mahallelerin su kıtlığından sonsuza dek kurtulması için bu tür bir kuyunun açılması bir salt gerekliliktir.

Özet olarak d'Ostoya'ya göre su kıtlığını önlemenin tek çaresi yeni bir beslenme kaynağının açılması ve dağıtım sisteminin tamiridir. Bu memorandum, yayınlandığı yıl içinde İstanbul suları hakkında herhangi bir teklifin gelmesini sağlamamış; ortada sadece 10 Kasım 1863 tarihli Simon Deutsch'un hayli müphem bir teklifi vardır.

Ayrıntıya girmeden ve ciddi bir kanıt ileri sürmeden Simon Deutsch 18 milyon 250.000 (??) m³'lük bir yıllık açığın bulunduğunu ileri sürüyor ve idarenin herhangi bir şekilde bu açığı kapatabilmesi halinde sözü edilen su miktarını m³'ünü 100 paradan satabileceğini ve böylece de günde 125.000 kuruş kâr edebileceğini iddia ediyor. Elinde hükûmetin tasvibi koşuluyla "Bu muazzam su ikmalini sağlamak ve bunu kentin çeşitli mahallelerine iletme yollarını gösterebilecek özel uzmanlara sahip bulunduğunu" beyan ediyor.

Ve ekliyor Simon Deutsch: “Varılacak bir anlaşmaya göre işletme gelirleri üzerinden itfa edilebilecek avans mahiyetinde 20 milyon frankı hükûmetin emrinde tutuyorum”. Bu teklif dikkate alınamazdı.

1864'ün başlarında Valide Bendi'nin yükseltilme projesinin yeniden ele alınmasından önce hükûmet, daha tam ve derhal uygulanması mümkün başka çözümlerin bulunmadığından emin olmak istiyor. Fransa köprüler ve yollar idaresinden mühendis M. Ritter, bir sular müdürü ve bir evkaf temsilcisinden oluşan bir komisyon kuruyor. Bunun görevi Bahçeköy bendlerine, su yolculara göre Terkos Gölünün üstünde ve Karadeniz'le Marmara'nın ayırım hattı üzerinde vaktiyle mevcut bir eski kemer vasıtasıyla ve gereğinde bir buhar makinasıyla yükseltilecek göl sularının hemen getirilmesinin mümkün olup olmadığının tetkiki olmuştu. Bu, uygulanması mümkün olmayan bir projeydi. Kaldı ki hükûmet bir buhar makinası kullanmayı kabul ettiğine göre M. Ritter işin ivediliğini göz önüne alarak suyu Beyoğlu'na en yakın bir yerden alıp bir buhar makinası vasıtasıyla Taksim'e kadar dönecek bir boru hattıyla Kâğıthane deresinin sularını yükseltmeyi teklif ediyor.

Nafia Nâzırı Ethem Paşa tarafından coşkuyla desteklenen bu çözümü Sadri-azamı Fuat Paşa tarafından derhal benimseniyor. Nihaî projenin yapılması için emirler veriliyor ama Nisan ayında Oppenheim, Stanifort ve Guarracino ortaklığı adına hareket eden İngiliz mühendis Macneell sorunu tetkik edip suların genel imtiyazını talep etmek üzere İstanbul'a gelmesiyle projenin uygulanması durduruluyor. Adı geçen ortaklığın taleplerinden söz etmeden önce d'Ostoya'nın bu denli hararetle önerdiği artezyen kuyularına dayalı Marie de Launay'ın projesinden bahsedeceğiz.

Temmuz 1864'de de Launay, *Journal de Constantinople*'de su sorunu üzerinde birkaç makale yayınlıyor ve bunlarda Altıncı Daire'nin beslenmesi için bendlerin yükseltilmesinin kesinlikle hiçbir fayda sağlamayacağını ileri sürüyor. Su kıtlığına son vermenin en etkin çaresi olarak artezyen kuyularının açılmasını teklif ediyor.

Avrupa'daki benzerlerinden örnek vererek başarılımış bir artezyen kuyunun her zaman için Altıncı Daire'nin ihtiyaçlarının çok üstünde bir su hacmi sağlayacağını ve benzer bir kuyunun ilk tesis masraflarının hiçbir surette 3 milyon kuruşun üstüne çıkmayacağını sonuç olarak ispatlıyor. Altıncı Daire'de kırbası 9-10 paradan suyun satışı her yıl dört milyon kuruştan fazlasını getireceğinden her akıllı sermayedar, kısa süreli bir işletme imtiyazı karşılığında İstanbul'da bir artezyen kuyusu açılmasına girişerek çok az sürede büyük kârlar sağlayabilir.

Bu yayınlı birlikte de Launay, İstanbul ve civarlarında, Devlet'e halî araziler üzerinde, bu kuyuların tesisinin mümkün görüldüğü yerlerde artezyen kuyu açma müsaadesini talebediyor. Bu arazilerin on yıl süreyle bilâ-bedel imtiyazını ve açabileceği artezyen kuyularının suyunu nizamî kırbâ başına kendi hesabına satma iznini istiyor. Bu imtiyazın karşılığında, bedelsiz kirasının 10 yıllık süresinin bitiminde hükûmete arazileri, kuyuları, bina ve sair işletme malzemelerini, herhangi bir ödeme ya da tazminat bahis konusu olmadan terketmeyi taahhüt ediyor.

Nafia Şûrası bu talebi tetkik edip hükûmetten talibe istediği yerde artezyen kuyu açma izninin, hiçbir özel imtiyaz olmadan verilmesini teklif ediyor. Bu kuyuların açılması için seçilmiş arazinin Devlet'e ait olup kullanılabilir halde bulunması durumunda on yıl için bedelsiz bir kira; aksine arazinin kişilere ait olması halinde de, talibin doğruca arazi sahipleriyle anlaşması öneriliyor. Ama her iki durumda da bu kuyuların suyunu, istediği fiyata satmakta serbest olacaktır.

Bu işin arkası Btiyûk Adliye Şûrası'na havale edilmiş olduğundan, Yasa ve Nizamlar Dairesi, istek sahibinin talebini bu koşullara indirmeye razı olması halinde artezyen kuyularının açılmasına uygun görülen arazilerin sahipleriyle anlaşmakta serbest bırakılması ve kamuya bu suları istediği fiyata satmaya izinli olmasına karar veriyor. Bu gibi koşullar dilekçe sahibine sermayedarları teşebbüse itmek için yeterli görülmediğinden, işin arkası bırakılıyor.

Yukarda söylendiği gibi aynı 1864 yılının Ağustos'unda Oppenheim, Stanifort ve Guarracino üçlüsü hükûmete avan-proje mahiyetinde ve İstanbul'a, sadece halkın adi ihtiyaçları için değil, ama civardaki arazileri de sulamakta yeterli su sağlamayı amaçlayan bir rapor sunuyor. Mez-kûr Şûra'ya göre bu avan-proje çok ciddi ve ayrıntılı olarak, iş yerlerinde altı ay boyunca, su işlerinde çok deneyimli ve sırf bu etüdler için İngiltere'den gelmiş mühendisler tarafından yapılmış çalışmaların ürünüydü. Bu avan-projede Stranca'dan 20 milyon galon (10 milyon okka), Boğazköy'den 8 milyon galon (2,5 milyon okka) ve mevcut haznelerden de 300.000 galon alınması teklif ediliyordu. Bu da günde, nüfus başına 105 okka (135 litre) ediyordu ve bütün İstanbul'un nüfusu o zaman bir milyon olarak tahmin ediliyordu.

1865'in Temmuz ayında talipler hükûmete tamamlanmış projeler sundular ki bunun yanında her teşebbüsün gerekçesi yazılıydı. Bir toplayıcı havuzda belli bir nahiyenin bütün yağmur suları ve kaynaklarını kapatarak böylece bir milyon insana kişi başına günde 105 okka su vermeye yeterli bir birikim sağlayacaklardı ki İstanbul'u, Altıncı Daire'yi ve Haliç ile Boğaziçi'nin Avrupa yakasındaki tüm mahalle ve köylerini beslemeye rahatlıkla yeterli olacaktı. Bunun maliyeti de

1.650.000 sterling olup bu meblağ saptanacak bir şekilde hükûmet tarafından ödenecekti (bu toplayıcı havuz, Alibey vadisinde inşa edilecek bir barajla sağlanacak, güçlü buhar makinaları suları İstanbul'un her mahallesine yükseltecekti).

Bu masrafın karşılığı, mekânına su talebedecek ve bu babda dört sınıfa ayrılacak İstanbullulardan alınacak bir vergi ile karşılanacaktı. Bu vergi evin bağlı olduğu kategoriye göre yılda 50 ila 600 kuruş olacaktı. Teklif sahiplerine göre bu yolla sağlanan gelir, en az 105.000 evin abone olmasıyla yeterli olacaktır ve böylece de hükûmetin şirkete ödeyeceği sermaye ve faiz bedelleri çıkmış olacak, hattâ hükûmete bir fazlalık bile kalacaktı.

Danışılan Nafia Şûrası, teknik açıdan taliplerin sundukları proje ve etidlerin ciddiyetini kabul ediyor. Ancak su sıkıntısının sadece Altıncı Daire'de görülmediğini de vurguluyor; İstanbul mahallelerinde çeşme ve sarnıçlar az çok sürekli olarak halka yetiyor; bu itibarla teklifte asgari abone sınırı olarak gösterilmiş rakama varılması çok şüpheli görülüyor. Bu nedenle de Nafia Şûrası hükûmete Oppenheim, Stanifort ve Guarracino üçlüsü tarafından sunulan tekliflere iltifat edilmemesini öneriyor; kaldı ki suyun elzem olduğu Altıncı Daire için Şûra hükûmete daha önce bir yerli şirkete imtiyaz projesi sunmuştu.

Gerçekten, 19 Aralık 1864'de, Ottomane Financial Association'un müdürleri, Altıncı Daire'nin evlere götürülerek beslenmesi için yeterli suyun sağlanması, bunun İstanbul ve Boğaziçi yakasına, talep geldiğinde, teşmilinin de serbest olması kaydıyla, imtiyazını talep etmişlerdi.

8 Nisan 1865 tarihli vekâletname ile, yani Oppenheim, Stanifort ve Guarracino üçlüsünün plan, rapor ve proje gerekçesinin takdiminden önce Giove, Nafia Şûrası'na Ottomane Financial Association'un su dağıtımı için teklif ettiği ön koşulları sunmuştu. Aynı yılın 18 Mayıs'ında Giove, Şûra'ya işbu projenin uygulanması için gerekli ayrıntıları da aktarmış olup bunların özeti şöyledir:

1. Altıncı Daire nüfusu 60.000 olarak tahmin ediliyor.

2. Kişi başına, uygun bir miktar olarak günde 18 okka.

3. Bu su miktarını sağlamak üzere, Belgrad ile Pargos arasında bulunan Paşa Deresi vadiini kesip burada yağmur sularıyla civardaki vadilerin kaynaklarını toplayacak olan bir hazne vücuda getirmek.

Tasarlanan haznenin kapasitesi:	2.048.935.680 okka su
Kaynakların yılda sağlayacakları tahmini miktar:	2.365.200.000 okka su
Buharlaştırma düşülerek yağmur sularının yıllık miktarı	3.538.125.000 okka su
Yıllık toplam:	5.903.325.000 okka su

4. İstimlâk sorunundan kaçınmak için boruları Beyoğlu'ndan Pırgos'a yol boyunca, 1.50 m derinliğe ve metrede bir milimetre meyille döşemek. (Gerek hazne kapasitesi, gerekse kaynakların sağlayacakları su miktarında % 60 kadar abartma olduğunu, metrede bir milimetre meyille boru döşemenin kesinlikle gayrimümkün olduğunu Gavand dipnotta belirtiyor).

5. Masrafı imtiyaz sahiplerine ait olmak üzere makadamın hazırlanması ve yolun iki yanına birer dizi kestane ağacı dikmek.

6. Feriköy'de çakıl filtre-havuzla birlikte bir su şatosu inşası.

7. Sakinlere isteğe bağlı su sağlanması.

8. İmtiyaz sahipleri tarafından bir kısmı yangın vukuunda pompa hizmetleri, bir kısmı da fakir halka bedava su vermek için çeşmelerin inşası.

Paşa Deresi'nde hazne temelini deniz seviyesinden yüksekliği:	92 m
Beyoğlu Taksim'inin projede gösterilen yüksekliği:	74 m
Fark:	12 m
Projeye göre Paşa Deresi ile Taksim arası uzaklık:	8.000 m

Gerçek meyille isale borularının döşeneceği meyil arasındaki fark, suları evlerin üst katlarına çıkarmaya gerekli basıncı sağlayacaktır. Gavand, yine dipnotta şunları belirtiyor: 1) Paşa Deresi'nin tasarlanan barajın bulunduğu yerdeki yüksekliği 92 değil, 59 m'dir. 2) Paşa Deresi ile Taksim arası mesafesi 8.000 m değil, 22.000 m'dir. 3) Bu denli yanlışlar yapılabileceğine inanmak için bütün bunları okumak gerekir.

Proje sahiplerinin imtiyaz için teklif ettikleri koşullar ise şunlardır:

1. Devlet tarafından Paşa Deresi vadisinin bilâ-bedel verilmesi.
2. Suyun okkasının 1 para tekdüze fiyatla satılması hakkı.
3. Otuz yıl süre ile münhasır işletme imtiyazı.
4. İmtiyaz süresince her türlü vergiden bağışıklık.
5. Gerekli bütün malzemenin serbest olarak girişi.
6. Özel kişilere ait olan gerekli arazilerin kamu yararı kanununa göre istimlâki.
7. İşlerin yapılması ve işletme için hükûmetin yardım, destek ve koruması.
8. İmtiyazın süresi içinde hükûmetin, İstanbul veya Boğaziçi yakaları için hiç kimseye bu tür bir imtiyaz vermeme taahhüdü.

9. İmtiyazın bitiminde, girişimin devamı için eşit şartlarla başka teklif sahiplerine tercih.

10. Hükûmetin himayesi altında bir yerli şirket kurma teklifi; Şirket'in, girişimin hisse senetlerinin beşte birini hükûmetin tasarrufunda tutmayı ve geri kalan beşte dördünün de önemli bir bölümünü halka açmayı taahhüt etmesi.

Dilekçe sahiplerinin, istenecek teminatı yatırmaya hazır olduklarına ve imtiyaz fermanı tarihinden itibaren altı ay içerisinde isale borularının ilk bölümünü teslim etmeyi taahhüt ettiklerine dair beyanları.

Teklif sahiplerinin proje ve tekliflerini derinlemesine tetkikten sonra Nafia Şûrası, M. Giove tarafından zikrolunan olgu ve rakamların doğru olmaları ve toplayıp biriktirmeyi teklif ettiği çeşitli kaynakların sularının iyi ve içilebilir olduklarının saptanması halinde Altıncı Daire'ye iyi bir su beslenmesi için aranan bütün koşulların yerine geldiği ve hükûmetin talebedilen imtiyazı verebileceği görüşünü ifade ediyor; ama bu sadece Altıncı Daire ile Kasımpaşa Deresi ve o devirde Altıncı Daire sınırları içinde bulunmayan İhlamur Deresi arasındaki mahalleler için olacaktır.

Her ne kadar Nafia Şûrası'nın görüşü Ottomane Financial Association'ın projesine çok yakın idiyse de Babıâli buna yanaşmıyor ve üç yıl sonra bu aynı projenin aynı anda bir finans şirketi ile bir Fransız mühendis, M. Lasseron tarafından sunulacağı görülecektir.

*

* *

Bu arada, tarih sırasına göre bazı illerde artezyen kuyusu açılması ve tüm İmparatorluk içinde bu kuyuları açmaya yarayan aletlerin satışının münhasır imtiyazı talebini zikrederim. Bu talep 1865 yılında üstüste iki kez bir yerli şirket adına Hacı Halil Efendi tarafından yapılıyor.

Bu talep ilk kez önüne geldiğinde Nafia Şûrası bunu kestirmeden reddediyor ve buna gerekçe olarak da Türkiye'de epey zamandan beri uygulanan ve yöntemleri çoktan bilinen bir endüstriye tekel bahşetmenin haksızlık olacağını ileri sürüyor.

Ama bu aynı teklif, değiştirilmiş olarak ikinci kez önüne geldiğinde Nafia Şûrası, yine artezyen kuyusu açmak için münhasır bir imtiyaz fikrini reddetmekle birlikte, yerli halkı uyarıp faydalı girişimlerde bulunmaya teşvik etmek için hükûmete dilekçe sahibi Şirket'e kamu yararına zarar vermeyecek bazı destekler vermesini teklif ediyor. Bu yönde Nafia Şûrası'nca bir anlaşma taslağı yazılıp Ba-

biâli'nin onayına sunuluyor. Buna göre Hacı Halil Efendi'nin temsil ettiği yerli Şirket halî arazilerde bunların Devlet'e ait olması halinde mahallî idarenin iznini aldıktan sonra ve sahipli olmaları halinde de sahipleriyle anlaşarak kendi hesabına artezyen kuyusu açmaya yetkili olacaktı.

Böylece uygulanmış sondajların birinden su fışkırmaması halinde Şirket bu suyun satış tekeli ile bu kuyunun çevresinde iki bin arşın yarıçapı içinde başka artezyen kuyuları açma münhasır imtiyazına sahip olacak şu şartla ki burada hissedarların iştiraki olmadan ve su veren daha önce açılmış artezyen bulunmasın.

İmtiyazın süresi on yıl olacaktı. Nafia Şûrası aynı zamanda hükûmete artezyen kuyularının açılmasından faydalanılarak imtiyaz sahiplerinden Maden Şûrası'na, sondaj sırasında geçilen çeşitli tabakalar hakkında istenilen bilgileri vermeyi talebetmesini de öneriyor; bu bilgiler çoğu kez çok faydalı olup Şirket'e herhangi bir külfet yüklememektedir. Bu işin de arkası gelmemiş gibidir.

1866'dan 1868'e kadar İstanbul'un suyu ile ilgili hiçbir yeni proje Nafia Nezareti'ne sunulmamış; ancak bu sonuncu yılın bitimine doğru M. Giove'nin projesi yeniden ortaya çıkmış, ancak bu kez yukarıda söylendiği gibi M. Perruche, sonra da inşaat mühendisi M. Lasseron tarafından takdim edilmiş; bu sonuncusu İskenderiye, Süveyş ve İsmailiye sularının dikkate değer dağıtım çalışmalarıyla Doğu'da iyi bir isim yapmıştı. Aynı zamanda Soci  t   G  n  rale, en ciddilerinden birçok sermayedarla birleşmiş halde, bu projeyi de sunmuş.

Giove ve Perruche arasında bir anlaşma aktedilerek bu sonuncusu 10 Mart 1868'de Sadrazam'dan sular imtiyazını talep edip teklif olarak Giove projesini ileri sürmüş ve Nafia Ş  rası'nın 1865'de etüd ettiği şartnameyi kabullendiğini beyan etmiş.

Sadrazam bu talebi İstanbul Şehremini Server Efendi'ye göndermiş, o da bunu Altıncı Daire'nin Belediye Meclisi'ne havale etmiş. Belediye Meclisi'nin mütalaası ile birlikte Sadrazam, evrakı Devlet Ş  rası'na iade etmiş.

Devlet Ş  rası, Perruche'  n temsil ettiğini iddia ettiği şirketin kurulmuş olmasını ve bunun kanıtlanması istemiş. Bunun   zerine *Perruche Dervieu et Cie* firmasıyla Lasseron'a müracaat etmiş, onlar da kabul etmişler. Ama bu arada Devlet Ş  rası 14 Kasım 1868'de Perruche'e h  k  metin başka d    ncede olduğunu ve talebinin kabul edilmeyeceğini bildirmiş.

Aynı zamanda Soci  t   G  n  rale, h  k  metten bir yılla sınırlı olmak üzere Altıncı Daire'ye su sağlama girişiminin geçici imtiyazını istiyordu. Bu süre imtiyaz sahibi şirket tarafından, h  k  met  e sağlanacak ve   creti şirketçe ödenecek bir personel kullanılarak etidler yapmakta kullanılacaktı. Bu sürenin sonunda şirket

hükûmete kesin planını sunmuş olacaktı ve planın onaylanmış olması halinde de hükûmet ona nihaî olarak işi vermiş olacaktı; bunun koşulları, Nafia Şûrası'nın 17 Eylül 1868'de hükûmete talebedilmiş geçici imtiyazın verilmesini teklif ederken, nihaî planın takdiminden sonra ayrıntılarıyla etüd edeceğini bildirdiği koşullar olacaktı.

Nafia Şûrası'nın bu talebe ilişkin teklifine hükûmet iltifat etmiyor. Bunun üzerine Société Générale, geçici imtiyaz talebini kesin imtiyaza değiştiriyor ve doğruca Giove projesini ileri sürüyor ama 1865 şartnamesinde değişiklik yapıyor. İşte bu zaman hükûmet başkente su sağlanmasının hiçbir imtiyaz konusu olmayacağına ve gerekli çalışmaların kendisi tarafından yapılacağına karar veriyor. Bu kararın uygulanması için bir komisyon kuruluyor ve Nafia Nâzırı'ndan bu komisyona becerikli mühendislerin verilmesi isteniyor.

26 Kasım 1868 tarihli bir taleple Bordeano ve Furet, İstanbul sularının doğruca imtiyazını istemeden hükûmete şu teklifi yapıyor:

1. Gerek mevcut bend ve kemerlerin tamiri, gerekse başkentin mevcut beslenme yollarının yetersizliğine çare olarak başka bend ve kemerlerle yeni makinaların inşası işlerini etüd edip bunları idare etmek;
2. Bundan sonra hükûmete bu işlerin uygulanması için ihtiyacı olabileceği sermayeyi ikraz etmek; bu sermayeyi yıllık % 10 faizli ve Devlet tarafından garanti edilmiş tahvil ihracı ile gerçekleştirmek;
3. Evkaf'tan etüd ve işlerin idaresi masrafları, ileri sürülen sermayenin, inşaatın süresi içinde faizleri olarak keşif ve özel mukavele ile saptanmış masraflar tutarı üzerinden götürü bir % 25 almak;

Nafia Şûrası'na sunulan bu teklifler Şûra'ya bir anlaşma zemini olarak görünmüş şöyle ki Nafia Nezareti uzman mühendis sağlamakta zorluk çektiğine göre teklifler derhal etüdlere sorununu çözme faydasını sağlıyordu. Dolayısıyla Nafia Şûrası 4 Şubat 1869'da, Bordeano ve Furet'nin tekliflerini başkentin sular özel komisyonuna, dikkatle tetkiki talebiyle, sevk ediyor.

Projelerin Değerlendirilmesi

On sekiz yılda hükûmete böylece dört proje sunulmuş oluyor:

1. Artezyen kuyuları.

2. Paşa Deresi barajı ve Pirgos kaynaklarının derivasyonu; bu, Ottomane Financial Association'ın projesidir.

3. Alibey köyü toplama havuzu ve suları buhar makinalarıyla yükseltme projesi; bu, Oppenheim, Stanifort ve Guarracino'nun projesidir.

4. Kâğıthane sularının bir buhar makinasıyla yükseltilmesi; bu da Ritter'in projesidir.

Hep söylendiği gibi İstanbul civarının topoğrafyası doğal şekilde akarsulardan, kaynak ve saireden, kentin beslenmesi için almak olanağını vermemektedir; dolayısıyla yapay yollar düşünülecektir. Barajlar bu çözüm yollarından biri, artezyen kuyular bir diğeridir. Bu itibarla İstanbul'a gelen su miktarının artırılması istendiğinde önce bunlar düşünülecektir.

Ama bu proje iyi tasarlanmış mıdır? Bir artezyen kuyusunun açılmasının arzettiği başarı olasılığı nedir? Bölgenin jeolojik tabakaları hakkında bilgi alınmış mıdır? (Bu noktada Gavand, artezyen kuyusundan yeterli su sağlamayı şüphesiz gibi görmektedir.)

Paşa Deresi barajı ve Pirgos kaynaklarının derivasyon projesi, bildirilen su miktarları, nivelman ve kat edilecek mesafeye kadar kaba yanlışlarla doludur. Bu projede sadece Paşa Deresi barajı ile bu vadisin seçimi fikri vardır; oysa ki bu fikirle bu seçim, Belgrad'da bendler olduğundan yani yüzyıllardan beri bilinmektedir.

Olağandışı husus, bu projelerin doğruluklarını tahkik zahmetine katlanmadan veya bunun gerektirdiği masraflardan kaçınarak bu denli ciddi kişiler tarafından sunulmuş olmasıdır. Bu derece yanlış olabileceğini kabul edip bir mühendis tarafından ileri sürülen rakamların tamamen gelişigüzel alınmış olacağını düşünmek güçtür. (Gavand, doğruca düzenbazlık edilmiş olduğunu ima ediyor.)

Hiç şüphesiz en iyi ve en ciddi şekilde ettid edilmiş proje Oppenheim, Stanifort ve Guarracino'nunkidir. Bununla birlikte:

1. Masraf aşırıdır şöyle ki 1.640.000 sterling (yaklaşık 1.800.000 Türk lirası) ile Alibey köyü vadisinde kurulu bir havuzdan makinalarla basitçe almak yerine İstanbul'dan 200 kilometre uzaklıktan bile olsa, doğal olarak yerçekimiyle akan sular bulunabilir;

2. Hiç şüphesiz farklı yüksekliklere (her ne kadar projede gösterilmemişse de) kentin beslenmesine gerekli bütün suyu makinalarla çıkartmak çok büyük bir yıllık masrafa bağlı olup bundan tasarruf sağlanabilir şöyle ki kentin alçak kısımları mükemmelen doğal olarak beslenebilir;

3. Kentten sadece 5-6 kilometredeki Alibey köyü vadisini bendetmek (kesmek), sağlık açısından kabul edilemez. Yaz aylarında barajın suları çekildi-

ğinde bulaşıcı hastalık tehlikesi yok mudur? Belgrad ve Pirog'da bu görülmüyor mu? Bu itibarla başkentten en az 15 kilometreden öteye tesis edilmek kaydıyla bir barajı önerebilirim. Belki de eskiler, daha yakınlarda inşa etmek mümkünken mevcut bendleri bu nedenle bu kadar uzağa kondurmuşlardır.

Her ne hal ise, teklif edilen bütün projeler arasında seçmem gerekiyorsa, tercihim bu sonuncu projeye vermekte tereddüt etmem. İlerde, benimsediğim proje ile Oppenheim, Stanifort ve Guarracino'nunki ile belli bir yakınlık bulunduğu görülecektir.

Ve nihayet, ilk kez Ritter tarafından takdim edilen son proje, Kâğıthane sularının bir buhar makinasıyla yükseltilmesidir. Bu, mükemmel ve ekonomik bir projedir, ancak bunun eleştirilecek yanı yetersizliğidir. Kentin alçak semtlerinin beslenmesi için bir baraj sistemiyle bir arada benimsediğim projedir.

*

* *

İşte Server Efendi'nin İstanbul Şehremaneti'ne gelişinden önce kentin suyu için sunulan proje ve girişimlerin kısaca öyküsü. Server Efendi, işbaşına gelir gelmez daha içinde bulunulan yıldan itibaren kendini hissettiren su sıkıntısını azaltmak ve bunu ilerde tümden yok etmek için derhal gerekli önlemleri aldı.

Devlet Şûrası ve Nafia Şûrası'nın teklifi üzerine Mayıs ayında, en kısa sürede, hattâ mümkünse bu yıl Beyoğlu'na içme suyu isalesinin yollarını aramaya memur bir özel Komisyon kurdu.

Altıncı Daire Belediyesi başkanlığında bu Komisyon, şu kişilerden oluştu:

Altıncı Daire Belediyesi'nde mühendis Leval;

Hükûmet mühendisi Tridon;

Kentin mimarı Barborini ve inşaat mühendisi, Komisyon'un sekreteri Gavand.

Bu Komisyon'un kuruluşu ile birlikte Server Efendi bunun çalışmalarının sonucunu beklemeden yirmi yıldır harabeye dönmüş ve Belgrad kemerlerine fazla önemli olmayan bazı kaynakları çeviren küçük kemerleri tamir ettiriyor ve elinde olan bütün imkânlarla iki aydan beri kendini artık hissettiren su sıkıntısını azaltmaya çalışıyordu.

Bu herkesin ilgisini çeken sorun üzerine kamuoyunun aydınlatılması için en iyi çare, Sular Komisyonu'nun rapor ve tutanaklarının tamamına yakın bir kısmının yayınlanmasıdır.

Sular Komisyonu Tutanakları

. Belge No. 1: 9/21 Mayıs 1869 Oturumu

Salih Bey'in onayıyla M. Leval, İstanbul Şehremini Server Efendi tarafından teşkil edilmiş komisyonun amacının Beyoğlu'na mümkün olan en kısa sürede içme suyu getirmenin çarelerini aramak olduğunu beyan etti.

Komisyon şunları tetkik etmelidir:

Hemen uygulanması halinde bu yılın yaz aylarının sonundan önce mevcut su sıkıntısını azaltabilecek bir geçici projenin mevcut olup olmadığı; daha uzun sürede uygulanarak Beyoğlu'na en iyi su dağıtımını sağlayacak kesin proje hangisidir.

Komisyonla sunulmuş olan ilk rapor, Server Efendi'nin emriyle kurmay subay Mazhar Bey'in etüd ettiği ve buna dair M. M. Tridon ve Barborini'nin raporunun bulunduğu Şeytan Deresi vadisinde bir barajındır.

Bu rapordan şu sonuçlar çıkıyor:

1. Bu vadinin sularının ancak bunları Maslak Kemerine atacak olan bir buhar makinası aracılığıyla elverişli olarak sevk etmek mümkündür;
2. boruların, makinanın, barajın yani tüm işlerin maliyeti yaklaşık 2.700.000 kuruştur;
3. makinaların işletme ve bakım masrafları yılda yaklaşık 130.000 kuruştur;
4. böylece Beyoğlu'na sevk edilmiş su miktarı ancak 30 lüle, yani 1000 m³ ya da 840.000 okka sudan biraz fazla olacaktır.

Komisyon, Şeytan Deresi projesinin gerektirdiği masrafların alınacak suya oranla çok yüksek olup bunun bu yıl faydalı sürede uygulanmasının maddeten imkânsız olduğu görüşündedir.

Sonra Beyoğlu'na iki ayda yirmi lüle su getirmeyi vaat eden M. Giove'un bir teklifi okundu.

Bu teklifi hiçbir izahat takip etmediğinden M. Giove'dan kullanmak istediği vasıtalar ve getireceğini iddia ettiği suları bildirmesi istendi.

O da, en çekik ayda günde yirmi lüle su veren Pirgos civarındaki üç kaynağın sularını bir buhar makinasıyla Maslak Kemerine yükselteceğini anlattı.

Komisyon bu projeyi Şeytan Deresi'ninkinden her bakımdan daha az elverişli olarak reddediyor.

Bunun üzerine M. Giove Kâğıthane sularını bir buhar makinasıyla Feriköy Kemerine yükseltmeyi teklif ediyor.

Bu yeni teklif komisyona ilginç geliyor ve üyelerinden M. M. Barborini, Tridon ve Gavand'ı konuyu yerinde incelemek ve bu işi iki ayda bitirme olanağının varolup olmadığını tetkik etmek üzere görevlendiriyor.

Salih Bey oturumu kapatıyor ve adı geçen üyelerin raporlarını tetkik etmek ve bu yıl düşünülmesi olanaksızsa gelecek yıl uygulanacak en iyi su dağıtım projesini saptamak üzere komisyonun 12/24 Mayıs tarihinde toplanmasına karar veriyor.

İmzalar: Salih Bey (başkan)
Tridon
Leval
Barborini
Gavand (sekreter).

Bu aynı oturumda, üzerinde M. Tridon'un Server Efendi'ye sunmuş olduğu bir raporun bulunduğu, Çekmece yakınındaki Tuna Suyu sularının İstanbul'a sevki projesi de tetkik edildi. Tutanakta bundan bahsedilmeyişi komisyonun özel olarak Altıncı Daire için kurulmuş olması nedeniyledir. Gerçekten Tuna Suyu'nun suyu İstanbul'a sevkedilebilir ama mantikî olarak Beyoğlu'na getirilemez.

. *Belge No.2: İstanbul Şehremini Server Efendi'ye Şeytan Deresi Projesi Üzerine Rapor*

(Gavand'ın anlattıklarını özetleyerek veriyoruz.)

a. Şeytan Deresi vadisi hidrolojik rejimi ve jeolojik yapısı itibariyle bir hazneye dönüştürülmeye fevkalâde müsaittir.

b. Tahminen toplanacak su miktarı saatte 42,5 m³ ya da saniyede 12 litreye tekabül eder. Ancak, bu miktarın gerçek miktarların altında olduğu kanısındayız. Bunu esas alsak dahi bu miktar, yaz aylarında Altıncı Daire'de tahmin edilebilen 150.000 sakin için kişi başına 6,75 litrelik bir ilave demektir.

c. Bu her iki bakımdan seçilmiş yerin mükemmelen elverişli olmasına rağmen maalesef bunun Beyoğlu'nun en yüksek düzlüğüne göre irtifai yetersizdir. Şöyle ki ancak Taksim seviyesinin 6 m altına varılabiliyor ve civara kurulacak bir gömme hazne, Taksim'in 6 m altında bulunan bir bölgede kentin bütün kısımlarına, yani az çok çoğunluğuna su dağıtabilecektir. Her ne kadar eksikse de bu sonucun çok büyük faydası tartışılmaz.

d. Barajın aşağısında 15 ilâ 20 beygirlik bir veya daha doğru olarak iki adet 10 ilâ 12 beygirlik buhar makinası tesisiyle bu su kentin yüksek bölümlerine bile kolaylıkla sevkedilebilir.

Bundan sonra Gavand, Şeytan Deresi'nde inşa edilecek barajla Taksim'in 6 m altında 1000 m³'lük bir gömme hazne arasında döşenecek 17 km uzunluğunda ve 0,25 m iç çapında bir dökme demir boru hattının toplam yaklaşık 5.995.700 kuruşluk keşfinin dökümünü veriyor.

Bunu baraj sularının cebrî boruyla Maslak kemerlerinin mevcut kanalına basacak olan pompalar ve buhar makinalarının keşfini çıkarıyor: 897.900 kuruş.

Raporun altındaki imzalar Tridon ile Barborini'nindir.

• *Belge No 3: Çekmece Yakınında Tuna Suyu Kaynağı Üzerine Tridon'un İstanbul Şhremiini Server Efendi'ye Raporu*

Yerinde bir basit gözlemle en uygun güzergâhı ve inşa masraflarını saptamak kesinlikle olanaksızdır. Biraz ciddi bir tahmin her şeyden önce kaynakla Çekmece arasında bir nivelmanı, suyun kente getirileceği yerin irtifaının kesin olarak saptanmasını, Tuna Suyu'nun bir yakın tepesiyle Edirnekapi arasında bir nivelmanı gerektirir. Bunlar olmadığından ancak güzergâhın demiryolu güzergâhına yakın olacağı ve suyun göl boyunca Çekmece'ye kadar getirileceği varsayımıyla biraz gerçeğe yakın tahminde bulunulacağını sanıyorum. Bu mülâhazalarla ve İstanbul'da varılacak en yüksek noktanın 80 m irtifaında olduğunu farzederek saatte 180 m³ debi için buhar makinaları (Yedikule civarında iki adet 100'er beygirlik), pompalar, borular, vanalar, vantuzlar, rögarlar vs. dahil, toplam keşif 2.200.000 franktır.

İmza Tridon, İstanbul 17 Mayıs 1869.

12/24 Mayıs tarihli oturumda komisyon, Tridon ve Gavand'ın Kâğıthane sularının Feriköy kemerine yükseltilme projesi hakkındaki raporunu dinledi. Komisyon bu iş için gerekli makinaların bu sene içinde tesisinin olanaksızlığı sonucuna vardı; bu makinaların iki ayda kurulması halinde dahi suyu toplayıp depo etmek için gerekli önlemlerin alınamamış olmasıyla su sıkıntısı çekileceğinden korkulurdu. Bu rapordan sonra komisyon, hızla uygulanabilecek en iyisi gibi görünen Giove projesini tahkik etmek için Taksim'le Pırgos arasında bir nivelmanın yaptırılmasına, Paşa Deresi vadisini bizzat gezmeye karar veriyor ve bir ya da iki ayda Beyoğlu'na su verme yolunu bulamayarak Server Efendi'den çalışmalarına programının ikinci kısmına geçerek devam etme iznini isteyecektir.

• Belge No 4: İstanbul Şehremini Server Efendi'ye Sular Komisyonu'nun Raporu

En kısa sürede Beyoğlu'na içme suyu sevketmenin çarelerini araştırmak üzere teşkil etmiş olduğunuz Komisyon, çalışmasını iki kısma ayırarak, ezcümle

1. Derhal uygulanarak bu yılın yaz aylarının sonundan önce mevcut su sıkıntısını hafifletebilecek geçici projeyi araştırma;

2. Daha uzun bir sürede uygulanarak Beyoğlu'na en iyi su dağıtımını kazandıracak kesin projeyi araştırma konularından birinci kısmını bitirmiş olduğunu arz eder. Yukarda zikredilmiş ve olumsuz sonuç vermiş projeleri saydıktan sonra programının ikinci kısmına geçmek iznini istemiştir.

Bu babta Komisyon validen vaktiyle Nafia Ne-zareti'ne sunulmuş olan Macneell projesini, bilinen tüm projeleri ele alarak en iyisini saptayıp valiye önermek üzere kendisine verilmesi için emir buyurmasını diler.

Bu arada Komisyon Pırgos civarındaki bir veya birkaç vadisin bendle kesilme olanağını tetkik ve tahkik etmek üzere Taksim'le Pırgos arasında bir nivelmanın yapılmasına karar vermiş olarak vali beyden kurmay binbaşı Mazhar Bey'i Gavand'ın idaresi altında bu işi, bir başka topoğrafın yardımıyla yapmak üzere görevlendirilmesini diler.

İstanbul 14/28 Mayıs 1869.

İmzalar: Salih Bey, Tridon, Leval, Barborini, Gavand.

• Belge No 5: Kurudere Veya Paşa Deresi Vadisinde Tasarlanan Baraj Hakkında Gavand'ın Sular Komisyonu Başkanı Salih Bey'e Raporu

Bunda projenin, fazla seviye farkı nedeniyle uygulanmasının olanaksız olduğu ayrıntılarıyla anlatılıyor. Gavand'ın Altıncı Daire'ye su dağıtımı için teklifi veya avan-projesi:

İki su dağıtımı tesis edilecek; yüksek bölgeler için bir dağıtım, alçak bölgeler için de bir başka dağıtım.

Birinci dağıtım: Alçak bölgelere bu dağıtımın suyu, imkânsızlığı ispat edilmiş projedeki aynı noktada inşa edilecek bir barajla Paşa Deresi'nden gelecektir. Paşa Deresi'nden Alibey köyü yakınında Filköprü'ye kadar kemerler suyu taşıyacak olup bu sonuncular bazı tamir işleri dışında bunu yapabilecek durumdadırlar. Filköprü'de su, kemerleri terk edip Alibey köyü ve Kâğıthane vadilerini geçmek ve Kasımpaşa civarında inşa edilecek bir hazne içinde mümkün olduğu kadar yüksek bir noktaya varmak için bir ters sifona girecektir.

İkinci dağıtım: Yüksek bölgelerin dağıtımı için su, Kâğıthane vadisinden alınacak; bunun için vadinin bütün sızıntılarını tutacak ve gereğinde bu aynı vadinin dibinden akan derenin sularını depolamak üzere yeterince yüksek olacak bir arzanî (enine) bir yeraltı barajı yapılacaktır. Sular bir buhar makinasıyla Feriköy'e yükseltilecek ve burada kente en az bir ay yetecek kadar büyük bir hazne inşa edilecek. Bu kapasitede bir haznenin faydası, makinaların ya da hayli uzun olan yükseltici mecralarda tamiratın gerektirdiği kesintilere müsaade etmesidir.

Bu arada bize ilginç gözüken bir hususu zikretmeden geçmeyelim: Gavand, güzergâh tayininde ünlü Moltke'nin haritasını kullanmış ve buradaki yanlışlıklar nedeniyle hataya düştüğünü sonradan anlamış.

Boğaziçi'nin beslenmesi: Bugün kenti besleyen hazneler münhasıran Boğaziçi'nin Ortaköy'ün yukarısındaki köylerinin beslenmesine tahsis edilecektir. Yeni dağıtım tek başına kentin ve Boğaziçi'nin, Ortaköy dahil, suyunu kolaylıkla ve bolca sağlayabilecektir.

Bundan sonra Paşa Deresi projesiyle Kâğıthane projesinin yaklaşık keşifleri, sırasıyla 6.750.000 kuruş ile 8.250.000 kuruş olmak üzere toplam 15.000.000 kuruş olarak verilmiş.

• *Belge No 6: Sular Komisyonu'ndan Şehremini Server Efendi'ye*

Bu arizada Gavand'ın vardığı sonuçlar sayılıp sunulmuş ve birçok Şirket tarafından kabul edilmiş Giove projesini, imkânsız olarak görüp Komisyon'ca reddedildiği bildiriliyor. Ve buna karşılık Gavand'ın teklifi ayrıntılı olarak arz ediliyor. Arızanın tarihi 10/22 Haziran 1869.

Bundan sonra Gavand ileri sürmüş olduğu çözüm yollarını bir kesin proje şeklinde ayrıntılarıyla yineliyor.

Bütün bunlar İstanbul sularının geçirmiş olduğu aşamalar olarak Sular İdaresi tarihçesi bakımından son derece ilginç öykülerdir. Bunlarda özellikle artezyen kuyu açılması önerileri 1950'lerin ürünü Çırpıcı artezyenlerinin fikir dedesi olmuyorlar mı?...¹

1 E. Gavand; *Projet de distribution d'eau de Galata, de Péra, des faubourgs et de villages de la côte d'Europe du Bosphore*, Exécuté par ordre de S.Exc. Server Effendi, préfet de Constantinople, Ekim 1869. Basım yeri gösterilmeyen bu kitabın, çokça rastlanan imlâ hatalarına bakarak İstanbul'da basılmış olabileceğini sanırız.

Carte de Constantinople

DES ENVIRONS

arrivé à l'exploration du projet de la nouvelle
ligne d'eau de Galata, l'ère, les fontaines et des
traces de la cité d'Europe du Nord.

Projeté par
GAVAND, Ingénieur Civil.

ne distribution
PROJET

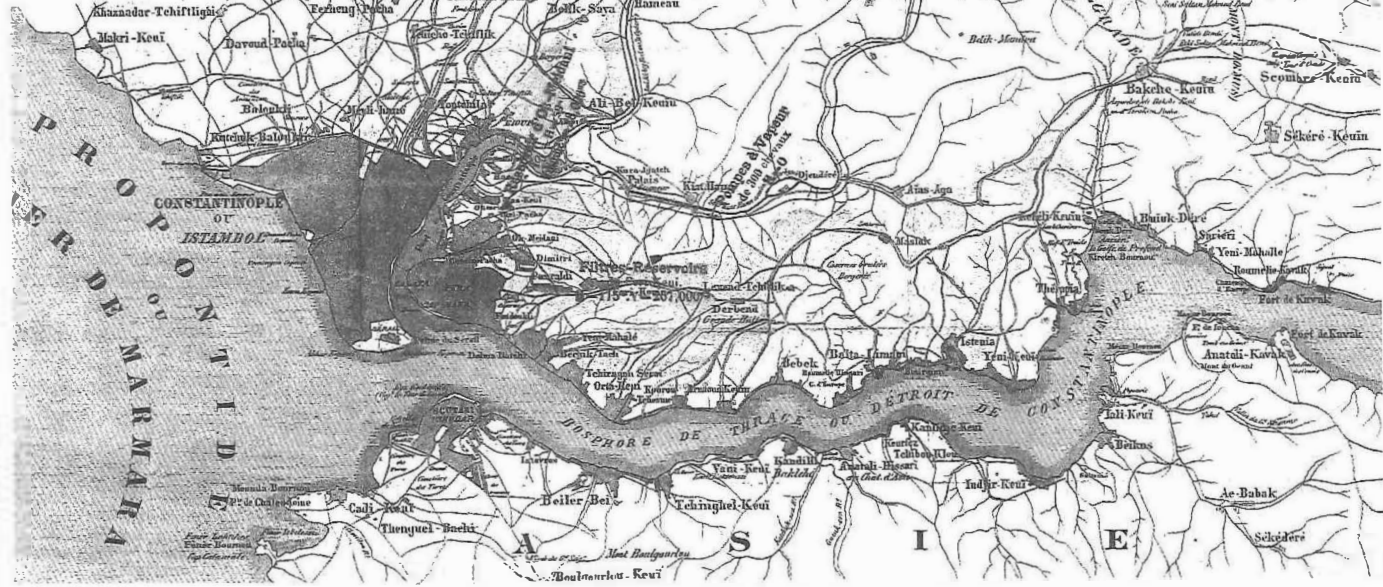
section haute

section basse

des villages du
nive ou avant de l'Etat.

Echelle 1:100,000

1 2 3 4 Kilomètres

Gavand in Haritasi

TERKOS PROJESİ

Ve nihayet Terkos Gölünden alınacak suyun Beyoğlu ve Galata ile Haliç'in batı sahiline ve Boğaziçi'nin Rumeli yakasına verilmesi düşüncesi gündeme geliyor. Bunun uygulanması için aşağıda öyküsünü uzunca anlatacağımız bir imtiyazın verilmesi Abdülaziz dönemine rastlar. Padişah 1867 yılında çıkmış olduğu Paris, Londra ve Viyana'yı kapsayan seyahatı sırasında Seine Nehrinden pompajla kente su veren tesisatı görüyor. Rivayete göre İstanbul'a dönüşünde yetersiz kalan su tesislerine ek olarak Terkos Gölünden pompajla su getirilmesi fikri, görmüş olduğu Paris su tesislerinin etkisiyle doğmuş olup imtiyazı veriyor¹.

Gerçekten eski Terkos su şirketinde mevcut mektuplardan anlaşıldığına göre Sultan Aziz'in Paris prefesi ünlü Baron Haussmann'la görüşmesi sırasında İstanbul için su almak bahis konusu oluyor. Padişahın dönüşünden sonra göl suyu üzerinde etüdler yaptırılıyor.

Bu etüdleri incelemek üzere biri Abdullah Bey ile Servicin Efendi ve saray kimyagerlerinden Bonkovski ve saireden, diğeri de Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane azasından doktor Mahe, muallim Bonkovski, doktor Mortman ve saireden oluşan heyetler kuruluyor.

Bütün bunlardan sonra 5 yıl geçecek, bu süre içerisinde İstanbul suları doğrultusunda hiçbir hareket görülmeyecek. Ancak 1291'de (1874), konuyu bugünün İSKİ'ne getirecek ilk ciddî adımlar atılacak şöyle ki "Terkos Gölünden İstanbul, Galata ve Beyoğlu cihetleriyle Boğaziçi'nin Rumeli sahiline su celb ve isalesi için 1291 tarihinde Hariciye teşrifatçısı ve İstanbul'da ilk belediye reisi Kâmil Bey ile mühendis Ternau (Terno) Bey'e 40 sene müddetle imtiyaz verilmiştir. İstanbul'da borularla su celbinin imtiyaz suretiyle taleplerine bahş-ı ihtiyacın tekessüründen (dağıtma ihtiyacının artışı) ve o sıralarda teşkil olunan etfaiye alaylarının iptidâî va nakâfî vesaitle tedarik olunacak sularla idaresi kabil olmamasından ileri gelmektedir. Ancak öteden beri âdet olduğu üzere bu gibi imtiyazları bazı zinüfuz (nüfuz sahibi) zevat, atıfet kabilinden ele geçirdikten sonra bir ecnebi şirkete mühim bir meblâğ mukabilinde devretmeyi kârlı gördüklerinden Kâmil ve Ternau

Bey'lerin 1291 tarihinde istihsal etmiş oldukları su celbi imtiyazı 8 sene sonra ve 1299 (1881-82) tarihinde bir anonim şirkete devrolunmuş, şirket de 7 sene sonra (22 Zilhicce 1306 -1889) teşekkül edebilmiştir. İstanbul cihetine Terkos suyunun isalesi ise 1307 (1890) senesinden sonraya tesadüf etmektedir"¹.

“İstanbul Suları Şirketi (Compagnie des eaux de Constantinople) çok sayıda olduğu kadar ünlü kişilerin oluşturduğu bir grup tarafından kurulmuştur. Kurucu grup beş büyük pilot bankadan az değildir: Osmanlı Bankası'nın sözcüsü Société générale de l'Empire Ottoman, Oppenheim Bankası, Alberti et Cie, Stern et Cie; Georges Coronio ile birlikte Banque de Constantinople; Banque d'escompte de Paris, Banque de Paris et des Pays-Bas, Société Générale. Bunlara Compagnie générale des eaux de Paris'nin himayesini, Mac Swiney et Cie ve C. Rosenraad gibi bazı başka iştirakçıları da eklemek gerekir.

İstanbul'da 29 Nisan 1882'de, üç yıl önce bir İstanbullu Fransıza, Ternau Bey'e verilmiş olan imtiyazı işletmeyi yüklenmiş 'Compagnie des eaux de Constantinople' adlı Osmanlı şirketinin statüleri onaylanmış. Ternau Bey haklarını, böylece 40 yıl süreyle içme suyunu Terkos Gölü ve Kızıldere'den alma, bunu İstanbul, Beyoğlu, Galata ve Boğaziçi'nin kıyılarına isale etme ve şartnamenin saptanmış olduğu koşullarla satma münhasır imtiyazını elde eden şirkete devrediyor.

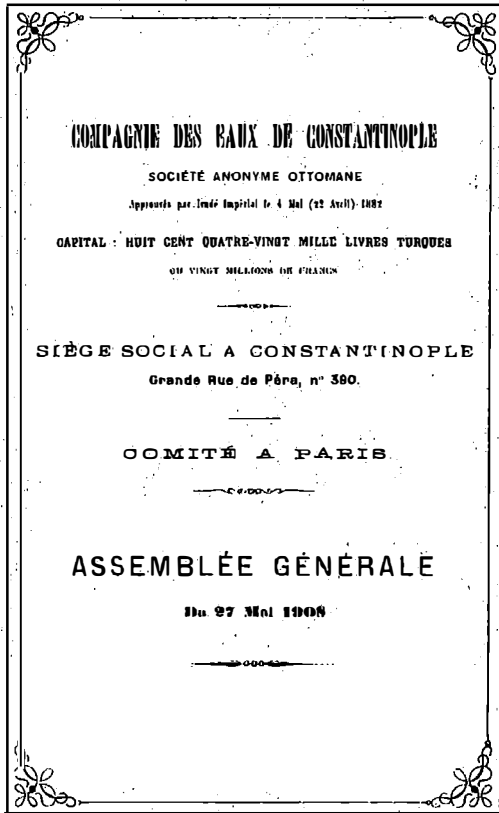
Şirket merkezi İstanbul'da olmakla birlikte, en çok on iki üyeden oluşan yönetim kurulu eşit olmayan önemde iki kısma ayrılmıştır: dört idareci şirket merkezinde oturup onu hükûmet ve kişilere karşı temsil ederken kurulun öbür sekiz üyesi daimi surette Paris'te oturup, bütün karar yetkilerini elinde tutan 'Komite'yi oluşturuyor. Günlük işleri yürütmek üzere İstanbul'da bir idare öngörülüyor.

İlk 5 yıl için kurul şöyle teşekkül ediyor: İstanbul'da, imtiyaz sahibi, mu-
rahhas aza Ternau; danışman mühendis Gustave Marchand, Société générale de l'Empire Ottoman adına L. Zarifi² ve Galata bankeri S. Fernandez; Paris'te, Société générale adına E. Blount, Banque de Paris et des Pays-Bas adına Kont de Camondo, Laurentdescours, A. Pestel, Vikont Reille, Jacques Stern ve Albert Talandier. On ikinci üyelik bir Osmanlı şahsiyetine, Hasan Fehmi Paşa'ya ayrılmış"³.

1 Osman Nuri; C.I, s.1250

2 Bu zatın yalısı Tarahya'da olup, yakın zamanlara kadar yalı bu adla anılırdı.

3 Jacques Thobic; Intérêts et impérialisme français dans l'Empire ottoman (1895-1914), Paris 1977, s.141-2.

29 Mayıs 1907 genel kurul tutanaklarında Paris'te oturan üyeler olarak şu isimleri, adresleri ile birlikte görüyoruz: Baron R. Hottinguer, Başkan; Kont I. de Camondo; A. Pestel; Kont d'Haussonville; Henry Blount; Baron Victor Reille; Edgard Stern; Paul Boutan, murahhas aza.

İstanbul'da oturan üyeler: Hasan Fehmi Paşa, İstanbul kısmının başkanı; Léonidas Zarifi; İ. Fernandez; A. Gazay. İstanbul'da şirket müdürü M. L. Sellié¹.

5 Haziran 1912 genel kurul toplantı tutanaklarında Paris'te oturan üyelerden H. Blount yerine A. Gérard'ın, İstanbul'da oturan üyeler arasında Hasan Fehmi Paşa'nın adı geçmeyip buna karşılık V. Faraggi'nin yeraldığını görüyoruz. Ancak

İstanbul'da oturanlardan hiçbiri başkanlık sıfatını taşımıyor. İstanbul müdürlüğüne M. L. Huret gelmiş. Bu kurul 1914 dahil, devam etmiş.

Savaş sonrası, yani genel kurulun toplanamadığı 5 yıl sonraki kurulun Paris'teki üyeleri altıya inmiş, İstanbul üyeleri de Zarifi ve Fernandez'den başka Salem², Ledoulx, Charrier'den ibaret olmuş. Müdür Huret'den başka bir de Ponts-et-Chaussées mühendisi G. M. Veilhan, danışman-mühendis olarak görülüyor.

1920'den sonra Paris'teki üye sayısı 7'ye çıkıyor. Ancak Baron Hottinguer yerine başkanlığa A. Gérard geliyor. 1921'de İstanbul kısmının başkanlığına A. Ledoulx geliyor. 1923'de İstanbul'da bir de R. M. Jouan adlı bir şirket genel sek-

1 Compagnie des eaux de Constantinople. Rapport du Conseil d'administration. Rapport de la Commission de vérification des comptes. Résolutions adoptées par l'Assemblée. Paris 1907.

2 Ünlü Musevi avukat Maître Salem (Salem Usta)

reteri bulunuyor. Bu genel kurul tutanakları içinde ilginç gördüğümüz hususları daha sonra vereceğiz.

Şirketin sermayesi hamiline 5'er yüz franklık 40.000 aksiyona ayrılmış 20.000.000 frank (880.000 TL.) olup bunun 2.000 aksiyonu kurucu hissesidir. Hissedarların büyük çoğunluğu Fransızdır; % 10 Osmanlı sermayesine ve belki de % 15 İngiliz ve İtalyan hissedarlara atfetmek mantıklı olur. Buna göre yaklaşık dörtte üçü oluşturan Fransız hissesi 15.000.000 Frank olmalıdır. Bu, Şubat 1895'de İstanbul ve Paris'te şirket için ilân edilen istikrazda Fransız iştirakinin hiç değilse aynı yüzdesidir: % 4 faizli 500 franklık 2.000 tahvil 445 Frank'dan ihrac edilmiş olup 890.000 Frank bir toplam nakitte 710.000 Frank'lık bir Fransız iştiraki demektir. Böylece 1895'te İstanbul Su Şirketi'ne yatırılmış Fransız sermayesi 15.700.000 Frank'dan fazla olmuştur¹. Bu şirketin kuruluş şartnamesi şöyledir:

Terkos Su Şirketi Mukavelenamesi

'Tcşrifatî-i hariciye atulctlü Kâmil Beyefendi hazretleri ile mühendis Ternau Bey'in Terkos Gölü ile buna mansûb olan Kızıldere'nin bir kilometre irtifâna kadar olan mahallinden Beyoğlu ve Galata ve Haliç Dersaadet'in sahil-i garbisiyle Boğaziçi'nin Rumeli cihetine celbini tasavvur ettikleri su imtiyazının şerait-i esasiyesini mübceyyin (beyan eden) mukavelename surctidir.

Birinci madde: Beyoğlu ve Galata ve Haliç Dersaadet'in sahil-i garbisiyle Boğaziçi'nin Rumeli cihetinde vaki kura (kariyeler) ahalisinin sarf ve istihlâki (tüketimi) için lüzumu olan suyu tedarik ve ita ve beylik hastahaneler ve kıslalarla mekâtib-i nizamiyyeye lüzumu miktar ve umum için açık bulunmak üzere Şehremaneti'nin irae edeceği münasip mevkiilerde bilcümle levazımatıyla masarif-i daimesi kumpanyaya ait olmak üzere yapılacak 12 adet çeşmeye tulû-u şemscden gubub-u şemse (gün doğumundan günbatımına) değin ve hariklere (yangınlara) ıktızası kadar meccanen su verecek ve İstanbul şehri dahiline dahi su getirebileceklerdir. Ve su borularının behasıyle (değeriyle) mahallerinc vaz'ı ve teferruatı masarifâtı kendilerine ait olacak ve meccanen su itası balâda muharrer (yukarda yazılı) olduğu veçhile hastahaneler ve kıslalar ile mekâtib-i nizamiyyeye (nizamî mekteplere) ve harik tulumbalarına ve fukaraya mahsus olacağından temettü ve ticaret için su alanlar bu müsaadeden müstesna olup şu kadar ki mahalle sakaları ve ücret mukabilinde testi ile su taşıyanlar bu çeşmelerden meccanen su alabileceklerdir. Ve balâda zikir ve tadad olunan mahaller ile çeşmelerce meccanen icra olunacak sular bir sebeb-i mücbir olmaksızın lüzumundan az veriliyor veyahut kesiliyor ise kumpanya mukaveleye muhalif hareket etmiş addolunacaktır.

İkinci madde: İşbu suyun celbi hususunda sarf olunacak mebalîğin faizi çıktıktan sonra bakiyesinden yüzde ikibuçluğu Şehremaneti'ne ita kılınacaktır.

Üçüncü madde: İşbu teşebbüsü fiile getirmek için kavanin ve nizamât-ı saltanat-ı seniyeye ve mehakim-i devlet (devlet mahkemelerine) tâbi olmak üzere anonim suretiyle bir şirket teşkiline ruhsat ita kılınacaktır. Ve bu şirketin tanzim

olunacak nizamnamesi evvel emirde Devlet-i aliyye'nin kabul ve tasdik-i âlîsine arz olunacaktır.

Dördüncü madde: İşbu imtiyaz Bahr-i siyah kurbinde (Karadeniz yakınında) vaki Karaburun nam mahalde bulunan Terkos Gölünden ve bu göle mansûb olan (dikine olan) Kızıldere'nin ağzından bir kilometre irtifasına kadar olan mahalden su almaya mahsus olacak ve bunun ilcrisine hiçbir vakitte tecavüz olunmayacaktır.

Beşinci madde: Terkos Gölüne mansûb olan bilcümle derelerin sularından o civarda vaki kura ahaliysiyle çiftlikât ashabının evvelden olageldiği gibi her suretle istifadelerine kumpanya hiçbir vecchile mani olamayıp fakat şehre getirip satmak üzere su almak için başka bir şahıs ve bir kumpanyaya ruhsat ve imtiyaz verilemeyecektir.

Altıncı madde: Yapılacak suyolları için iktiza eden ameliyat Evkal'-ı hümayun'a ait suyolları ile hazinelerine ziyan vermeyecek suretle ayrı olarak inşa kılınacak ve şayet ziyan iraz ederse (verirse) kumpanya tazmin edecektir.

Yedinci madde: İşbu suyun 25 kıyyesi (1 kıyye 1283 gram ya da 400 dirhem, yani okka) nihayet 5 paraya olmak üzere fûruht olunacaktır (satılacaktır).

Sevizinci madde: Müddet-i imtiyaziye bundan evvel verilen imtiyaz ferman-ı âlisi tarihinden itibaren 40 sene olacaktır.

Dokuzuncu madde: Şirketin nizamnamesinin tasdikinden itibaren bir seneye değin ameliyata başlanmazsa imtiyaz münfesi ad ve itibar olunacak ve kefalet akcesi olarak hazineye teslim edilen on iki bin liralık konsolide hazine tarafından zaptedilecektir. Ve tarih-i mezkûrdan itibaren ameliyata mübaşeret olunup da (başlanıp da) üç sene hitamına kadar ikmal ve su icra edilmediği (akıtılmadığı) takdirde hazinede mevcut bulunacak kefalet akcesi kezalik zaptolunacaktır.

Onuncu madde: Gerek emval-i emiriyye (devlet mülkleri) ve gerek ahad (kişiler) emlakinden suyollarının geçeceği ve ameliyattan dolayı tatil edeceği yerler için sahib-i arzın (toprak sahibinin) veya ashabının veyahüt mütevellilerin rızası lâzım gelecek ve râzı edilemedikleri halde hükûmet-i seniyye tarafından menafi-i umumiye için iktiza eden emlâkin suret-i iştirasına (satın alınma şekline) dair olan nizamname ahkâmına tevfi kan icra-i muamele olunacaktır.

Onbirinci madde: icra olunan bilcümle ameliyat ile buna mahsus eşya ve edevat müddet-i imtiyaziyenin hitamında kullanılacak surette meccanen hükûmet-i seniyyeye terk kılınacaktır.

Onikinci madde: Suyollarıyla hazinelerinin inşasına muktezi eşya ve makina ve edevat bir defaya mahsus olmak üzere verilecek defteri bittetkik tasdik olunduktan sonra resm-i gümrükten muaf tutulacaktır.

Onüçüncü madde: Bir kumpanya teşkili takdirinde ihrac olunacak hisse senedatı varaka-i sahiha nizamnamesine tevfi k olunacaktır.

Öndördüncü madde: İşbu imtiyaz Terkos Gölü ve ona mansûb olan Kızıldere'nin ağzından bir kilometre irtifasına kadar olan mahallin suyuna mahsus olduğundan yapılacak tarikte (yolda) başka sulara tesadüf olunursa kumpanya işbu suya katamayacaktır. Ve ahır şahıs ve kumpanya başka mahalden su getirmek istediği halde ashab-ı imtiyazın hakk-ı rüchanı olamayacaktır.

Onbeşinci madde: Ameliyat-ı mezkûre için imtiyaz ferman-ı âlisinin verildiği gün oniki bin liralık konsolide veya o miktar hazine tahvilatı kefalet

akçesi olarak hazine-i celileye depozito olunacak ve işbu depozito olunan akçenin nisfı ameliyatın nisfı hitam bulduğu halde ashab-ı imtiyaza iade olunacağı gibi nisf-ı diğeri dahi hitam-ı ameliyatta ita kılınacaktır.

Onaltıncı madde: Ashab-ı imtiyaz nail olacağı işbu imtiyazı âhır şahıs veya kumpanyaya terk ve fûruht edemeyecektir.

Onyedinci madde: Kumpanyanın şerait-i mıcbsutaya (anlatılan şartlara) mugayir ahvali tebeyyün ve tahakkuk eylediği halde imtiyazı fesh olunacak ve bir gûna zarar ve ziyân iddiasına selahiyetli olamayacaktır.

(8 Recep 1291)

• Terkos Gölü Suyunun Dersaadet'e Celp Ve Tevzii İmtiyazına Dair Mukavelename

Bir taraftan Devlet-i aliyye namına hareket eden Nafia Nâzırı ile diğer taraftan Dersaadet Su Şirketi namına şirket-i mezkûre direktörü Mösyö Paul Lital beyinde mevad-ı atıyye kararlaştırılarak 8 Recep 1291 tarihinde teati kılınan mukavelenameye zeyl edilmiştir (eklenmiştir):

Birinci madde: Hükûmet-i seniyye 4 Ccmaziyelâhır 1290 tarihinde ıstar ettiği ferman-ı âli ile teşrifati-i hariciye Kâmil ve Törnau Bey'ler namına kırk sene müddetle ita buyurup muahharen Dersaadet Su Şirketi'nin deruhte etmiş olduğu imtiyazı nizamname-i dahilînin ikinci maddesinde musarrâh olduğu (açıklandığı) üzere nizanname-i mezkûrun tarih-i tasdiki olan doksandokuz sene-i hicriyesi ccmaziyelâhırasının onbirinci gününden muteber olmak üzere yetmişbeş seneye iblağ edcr. Şirketin dahil-i daire-i imtiyazı olan ve bu kere ber-vech-i âlî (aşağıdaki gibi) tevsî edilen mahallerden su celp ve tevzii şirket-i mezkûrcye münhasır olup hükûmet-i seniyye mahall-i mezkûrenin gayri yerlerden dahi Beyoğlu ve Rumeli sahiliyle Dersaadet'e su celp ve tevzii için diğer şahıs ve kumpanyaya imtiyaz vermeyecektir. El-halet-i hâzıra (bugünkü haliyle) mevcut olan bendlerle bundan sonra gerck hükûmet-i seniyye tarafından gerck ashab-ı hayrat caniblerinden (tarafklarından) inşa olunup meccanen icra edilecek (akıtılacak) sular dan ve sair menabiden ve ilerde zuhur edecek bu gibi menbalardan fıçı ve şişe ve testi gibi kaplarla su fûruhtu (satışı) kemâkân (eskiden olduğu gibi) serbest ve müstesna olacak ve o civarda vâki kura ahali siyle çiflikât ashabının evvelden olageldiği veçhile muhtaç oldukları suyu ahzetmek (almak) hukukuna şirket mani olmayacaktır. Fakat bunların ihtiyaçklarından fazla olan suları şirket hükûmet-i seniyye'ye bilmüracaâ istimal ve icabı halinde istimlâk edebilecektir.

İkinci madde: Şirket evvelki imtiyazı mucibince Terkos Gölüyle buna mansûb olan Kızıldere'nin bir kilometre baidinc (uzağına) kadar olan mahalden su almaya mezun ise de gölün suları bozuk bir halde bulunduğu tahakkuk eylediğinden celp ve tevzii olunacak sular kabil-i şurb (içilebilir) olmak üzere işbu zeyl mukavelenameye merbut 1 numaralı ve "b" harfî işaretli haritada kırmızı boya ile gösterilen ve Terkos ve Daye Hatun ve Bedclik ve Ezniköy ve Akalan ve Terkköy ve Sinekli ve Büyükhân ve Ayazma dere ve İsranca'nın şimal-i garbi cihetinde vâki Kışla ve Çaydere ve Çurdere ve Elecik ve Karaburun nam mahallerle mahdud arazi dahilinde bulunan kâffe-i menabi ve kumluklarla tahte'l-arz (toprakaltı) olan veyahut Terkos Gölüne cereyan etmekte bulunan mecralar sularını cem ile alabilecektir ve suların göle dökülmeksizin alınması mültezim olduğu (gerckli olduğu) cihetle bunun için iktiza ederse arazi-i mezkûre hududu dahilinde bendler dahi inşa edecektir. Fakat şirket kadim bendlere câri olan (akan) suları alamayacak ve Evkaf-ı

hümayun'a ait suyollarına dahi ziyan vermeyecek ve şayet ıras-ı ziyan ederse tazmin edecektir.

Üçüncü madde: Şirket, masarifi tamamıyla şirkete ait olmak üzere 2 numaralı ve "t" harfi işaretli haritada gösterildiği veçhile İstanbul cihetine de su getirmeyi ve kezalik masrafı şirkete ait olmak üzere 3 numaralı ve "s" harfi işaretli haritada gösterildiği veçhile yüzyetmişüç adet vidalı harik musluklarını Nafia Nezaret'i'nin kabul ve tasdik edeceği resme göre inşa etmeyi ve bâd-czîn lüzumuna göre ferşedeceği (döşeyeceği) boruların kutru (çapı) yctmiş milimetreden ziyade olanların üzerine dahi buud-ı vasatısı (ortalama boyutu) ikiyüz metreyi tecavüz etmemek üzere kezalik Nezaret'in kabul ve tasdik edeceği surete göre vidalı harik muslukları tesis ile bunlara meccanen su vermeyi ve kadimen (eskiden) dahil-i daire-i imtiyazi olan Haliç Dersaadet sahiliyle Boğaz'ın Rumeli tarafında ve Beyoğlu'nda yapıldığı gibi İstanbul cihetinde dahi yirmi adet umuma mahsus küçük çeşme inşasıyla kezalik meccanen su vermeyi ve 4 ve 5 numaralı ve "d" ve "h" harfi işaretli haritalarda gösterildiği veçhile kadimen dahil-i daire-i imtiyazî olan mahall-i mezkûrede evvelce inşa eylemiş olduğu cem'an altmışaltı adet harik musluğu ile çeşmeden mâ-adâ Nezaret'in kabul ve tasdik edeceği resme göre yeniden yüzotuz adet vidalı harik musluğu inşa etmeyi ve bunlardan başka el-yevm (bugün) mevcut olup üzerine harik musluğu konmamış borularla gerek ilerde lüzumuna göre ferşedeceği boruların kutru yctmiş milimetreden ziyade olanların üzerinde buud-ı vasatısı kezalik ikiyüz metreyi tecavüz etmemek üzere Nezaret'in kabul ve tasdik edeceği resme göre harik musluklarını teksir ederek (artırarak) meccanen su vermeyi taahhüt eder. İşbu vidalı harik musluklarıyla çeşmelerin masarif-i inşaiyye ve saireleri şirkete aittir.

Dördüncü madde: Şirket gerek kadimen dahil-i daire-i imtiyazî olan mahallerde ve gerek İstanbul cihetinde el-yevm mevcut ve bâd-czîn yapılacak kışlalarla mekâtib-i askeriye ve nizamiye ve zabıta karakolları ve askerî hastahaneler ve harika mahsus hazine ve havuzlar için lüzumu miktar meccanen su vereceği gibi Tophane'de vâki belediye hastahanesiyle Haseki'de vâki nisa ve Yenibahçe'de vâki Guraba hastahaneleri ki cem'an üç adet hastahaneyi beher yatak için yevmî kırk kıyye nisbetinde olmak üzere kezalik meccanen su ita edecek ve ancak emakin-i mezkûrcıy (adı geçen mahallere) en karib (yakın) bulunan ana suyolundan bed' (ilk) ile inşa olunacak şube yollarla emakin-i mezkûre derununda tevzî için yapılacak yolların masarifi ve mezkûr harik havuzlarının inşa ve tamiri dairelerine ait olacaktır ve İstanbul'un iktiza eden meydan ve sokaklarını sulamak için Şehremanet-i celilesince el-yevm bu yolda ihtiyar olunan masarife nisbette fayda görüldüğü halde şirketten bedel mukabilinde su alınacak ve bunun şeraiti şirketle Emanet-i müşarün-ileyh beyninde (arasında) kararlaştırılacaktır.

Beşinci madde: Şirket zirdcki (alttaki) fıkarda (fıkralar) tayin olunan şeraite muvafık ve kabil-i şurb su celb ve ıcrasına mecburdur. Bunun için tahtel-arz bulunan veya en berrak mecarı ve menabiden hasıl olan suları cem ederek bunlardan gayri zuhur edecek sulardan sarf-ı nazar edecektir. Tevzi edilecek sular berrak olacak ve "Butron ve Budin" in usulüne tevfikân mizanîl'ima (su sertlik ölçü aleti) alctiyle muayene edildikte onbeş dereceden ziyade göstermeyecektir. Ve derununda bulunan klorun miktarı beher litre için onbeş miligramı tecavüz etmeyecek yani azotat cvzan (tartı) ile muayenesinde hafifçe bulanarak derhal kabil-i müşahede bir tortu peyda etmeyecektir. Bir de mezkûr sulara bulunabilecek mevadd-ı hayvaniyye ve nebatiyyenin miktarı sıhhat-ı umumiyyeye muzır olacak derecede olmayacaktır. Şayet şirket bunlardan fazla olarak Terkos Gölünün sularını dahi celb edecek olursa

mezkûr göl sularının dahi hâlâda (yukarda) tasrih kılınan şeraite muvafık olması için tedabir-i mukteziyyeyi (gerekli önlemleri) ittihaz edecektir. Ve şirketin celb ve icra edeceği suların tasfiyesi hakkında tayin olunan derecat taahhüdünün icrası yedinci maddede ikmal-i ameliyat için tayin olunan müddetin inkızasından (bitmesinden) muteber olacaktır.

Altıncı madde: Şirket müceddeten şeref-sadır olacak ferman-ı âlînin itası ve işbu zeylin teatisi tarihinden itibaren üç mah (ay) zarfında şartnamede beyan olunduğu veçhile keşfiyat-ı kat'iyye üzerine İstanbul ciheti su yollarının mükemmel harita ve layihasını tanzim ile Nafia Nezaretci'ne takdim edecektir ve Nezaret işbu harita ve layihayı tarih-i takdiminden itibaren üç mah zarfında bi't-tetkik yolunda olduğu surette haliyle ve olmadığı takdirde icab eden tadilât ve tashihâtın icrası ile tasdik eyleyecektir ve dokuzuncu maddede gösterildiği üzere istimlâkine lüzum görülen arazi ve emlâkin haritalarını keşfiyat-ı kat'iyye haritaları ile beraber takdim edecek ve su yollarının suret-i tetkikiyle suların tevziine ve inşaatın muhafazasına dair nizamnameleri işbu zeyl mukavvelnamenin tarih-i teatisinden itibaren bir sene zarfında Nafia Nezaretci'nin tasvib ve kabulüne arz eyleyecektir. Fakat ileride hîn-i hâcette mezkûr nizamnamelerin tadil ve tedvilini teklif edebilecektir.

Yedinci madde: Su Şirketi masarif ve zarar ve hasârı (ziyanı) tarafına ait olmak üzere işbu zeylin teatisi tarihinden itibaren dokuz mah müddet zarfında İstanbul ciheti ameliyatına mübaşeret etmeyi (başlamayı) ve mezkûr ameliyatı tarih-i mübaşeretten itibaren iki sene müddet zarfında ikmal eylemeyi taahhüt eder. Ameliyat kavaid-i fenniye ve merbut şartnamenin ahkâmına ve kabul ve tasdik olunan harita ve layihalara tatbiken icra olunacaktır. Fakat bi-hakkın sabit olacak esbab-ı mücbirciden münbais halât (haklılığı sabit olan zorunlu nedenlerden ileri gelen durumlar) müstesna olup bu misillu ahvalden dolayı ameliyat ne kadar müddet tatil olunursa müddet-i ikmaliye dahi o kadar temdid edilecek ve şu kadar ki esbab-ı mücbirenin vukuunu derhal Şehremaneti'ne ve Nafia Nezaretci'ne ihbar eylemeye şirket mecbur bulunacaktır.

Sekizinci madde: Nafia Nezaret ve Şehremanet-i celilcleri esna-i ameliyatta suret-i icraiyesini ve hitamında ve kabul olunmazdan evvel bi't-tekrar ameliyat-ı vâkıyâ ve müddet-i imtiyaziyye zarfında idare ve tevzi ve taksim muamelatını ve tesisatın hüsn-i halde muhafaza olunup olunmadığını birer komiser vasıtasıyla muayene ve tetkik eyleyecektir. İşbu tetkik ve muayene masarifine mukabil şirket ameliyata mübaşeret için tayin olunan müddetten itibaren müddet-i imtiyaziyenin hitamına kadar beher mah nısfı Nafia Nezaretci ve nısf-ı diğeri Şehremanet-i celilcleri emirlerine tediyeye olunmak üzere senevî üçyüz lira ita edecektir.

Dokuzuncu madde: İşbu ameliyat menafi-i umumiyyeye müteallik hususattan bulunduğundan suların cem'ine ve su yollarıyla havuz müteferriatının inşasına muktazi olan ve icra-i ameliyattan evvel veya sonra tesisata hâlel getireceği taayyün eden arazi ve emlâkten efrad uhdesinde olan veyahut devair-i umumiye ve hususiyyeye ait bulunanların ve ameliyatın icrasından dolayı ashabının mutazarrır olacağı arazi ile ebniye-i sairinin ve mirîye ait ebniyeli emlâkin mübayaası hususunda şirket ashabiyle uyuşmadığı halde istimlâk kanununa tevlik-i muamele edecek ve arazi-i mezkûre dahilinde arazi-i emirîye-i haliye bulunduğu halde şirkete meccanen terk olunacak ve gerek hîn-i ameliyatta ve gerek taş ve saire ihracı için muvakkaten istimali lâzım gelen mahaller hükûmet-i mahalliye marifetiyle şirket tarafından ashabına tazminat verilmek şartıyla muvakkaten istimal olunabilecektir. Suların cem'i ve tasfiye ve icra ve tevzii için gerek abad nas (tek kişi) uhdesinde

bulunan ve gerek umuma ve kura ahalisine ve devaire ait olarak intikal ve ferağ caiz olmayan arazi dahilinde yapılacak ameliyat için iras edilen hasara muadil ve muhanımınların tahmini üzere şirket bir defalık tazminat verecektir. İmalât için muktazi taş ve kum ve kireç çıkarılacak yerler arazi-i emiriye-i haliyeden ise imalât müddetince taraf-ı hükûmet-i seniyyeden meccanen müsaade buyurulacak ve eğer bu yerlerin ashabı varsa şirket sahiplerini irza ve iskât edecektir (râzî edip susturacaktır). Ve şirketin su icrası için şimdiye değin haritaları mucibince imal edip Nafia Nezareti'nce kabul-i kat'isi icra kılınmış olan ameliyatın vâki olduğu mahaller hakkında dahi bu maddenin hükmü cari olacaktır.

Onuncu madde: Suyollarının ve müteferriatının inşaat-ı iptidaiyesi için gerek memalik-i devlet-i âliyeden ve gerek diyar-ı ecnebiyeden celb ve tedrik olunacak demir borular ve maden kömürü ile makinalar ve sair âlât ve cdevat ve levazımat gümrük resminden muaf tutulacağı gibi şirketin müddet-i imtiyaziyesi zarfında arazi ve ebniye ve sermayesiyle varidatı üzerine bir gûna vergi tarh olunmayacak ve şirketin çıkaracağı hisse senedatı ve tahvilâtı ile işbu mukavelename ve merbut şartname damga resminden muaf olup fakat muamelat-ı sairesinde damga resmine tâbi olacaktır.

Onbirinci madde: Suların taksim ve tevziine kâfi başlıca bir kısmının imalâtı ikmal olunduğu şirket tarafından ihbar olundukta Nafia Nezareti tarafından mansûb bir fcn komisyonu marifetiyle bi'l-muayene iktiza eylediği halde muvakkaten ahz ve kabul olunacak ve kabul-i muvakkat tarihinden itibaren bir sene sonra yine bir fcn komisyonu marifetiyle ameliyat vakia tekrar bi'l-muayene kaide-i fenne muvafık ve şartname ahkâmına mutabık olduğu tahakkuk eylediği halde işbu komisyonun tanzim edeceği rapor üzerine Nafia Nezareti tarafından kat'iiyen kabulü muamelesi icra olunacaktır. İşbu muayene komisyonlarının bi'l-cümle masarifi şirkete ait olacaktır.

Onikinci madde: Şirket gerek ana yollarını ve gerek maksimelerle bi'l-cümle müteferriatını ve âlât ve cdevat-ı sabite ve mütharrikesini müddet-i imtiyaziye zarfında masarifi kendine ait olmak üzere daima tamir ve hüsn-i halde muhafaza edecektir. Aksi hal vukuunda şartnamenin onikinci maddesi mucibince muamele olunacaktır.

Onüçüncü madde: Şirket umumun mîrur ve ubur (geçip aşacağı) edeceği yollarda vücuda getireceği ameliyatın umur-ı zabitasına ve hüsn-i muhafazasına müteallik olup el-yevm mevcut bulunan ve ilerde tanzim olunacak bi'l-cümle nizamât-ı devlet-i aliyyeye tevfi-k-i hareket etmeye mecburdur. Şirketin kusurundan nâşi suyollarının bir kısmında veyahut mecmuunda su icrası tatil olunduğu halde hükûmet masarifi ve zarar ve hasârı şirkete ait olmak üzere suların muvakkaten tevzi ve cereyanını temin için şartnamenin onikinci maddesine tevfikân tedabir-i lâzime ittihaz edecektir.

Öndördüncü madde: Şirketin İstanbul cihetinde icra edeceği suyun mukavele-i evveliyeye hükmünce yirmibeş kıyyesinin fiyatı nihayet beş para olmak üzere fûruht olunacak ve iki numaralı ve "ı" harfi işaretli haritada gösterilen borulardan maada suların tevzii için temdid kılınacak su boruları ahali tarafından talep vukubuldukça ve nihayetü'l-nihaye abonelerin bedel-i senevîsi tevzi-i meyhâh (suların dağıtımı) için şirket tarafından ihtiyar olunacak ve masarifin yüzde yirmibeş raddesine balığ oldukça derhal vaz ve temdid kılınacaktır.

Onbeşinci madde: Şirket taahhüdât-ı vakiasının icrasını teminen müceddeden (ycni olarak) şcref-tastir buyrulacak ferman-ı âlînin isdarı kendisine teliğ

olunduğu tarihten itibaren bir mah zarfında Bank-ı Osmanî'ye ya nakden veya piyasa fiyatı ile esham olarak ikibin lira kefalet akçesi tevdi edecek ve şu kadar ki esham tevdi eylediği halde tedenni-i fiyattan (fiyat gerilemesinden) dolayı terettüb edecek noksanı ikmal edileceği bir banka tarafından taahhüt ettirilecektir. Ve mezkûr kefalet akçesi tevdi olunduğunu müteakip ferman-ı âli kendisine teslim olunacaktır. İşbu kefalet akçesi ameliyat kat'iyen kabul olunduktan sonra iade olunacaktır. Zikrolunan bir mah müddetin inkızasına (bitmesine) değin şirket kefalet akçesini tevdi etmediği halde kendisine ihtara hacet olmaksızın işbu mukavelenameyle haiz olduğu hukuk-ı cedidesinden sâkit (yeni hukukundan düşmüş) olacaktır. Şu kadar ki şirket işbu kefalet akçesini nakit veya esham olarak bankaya aynen tevdi etmek veya bankaya ile uyuşup tevdi etmiş hükmünde bir senet getirmekte muhayyerdir (seçimde serbesttir).

Onaltıncı madde: Müceddeten (yeniden) ita olunacak ferman-ı âlî tarihinden itibaren kırkbeş sene mürrurundan sonra hükûmet-i seniyye bir sene evvelinden şirkete haber vererek işbu mukavelenameyi fesh ile şirketin kâffe-i tesisat-ı meyahiyesini iştiraya hakkı olacak ve bunun için yetmişbeş sene müddet-i imtiyaziyenin inkızasına değin kaç sene kalmış olursa o miktar sene zarfında bir meblâğ-ı maktu-ı senevîyi tazminat olarak tediye buyuracak ve bedel-i iştiranın muntazaman tediyesi hususunu hükûmet-i seniyye şirkete temin edeceğinden işbu bcdcl-i iştirâ hakkında tarafeyn beyninde teati-i mukavele edilecektir.

Hükûmet-i seniyye haiz olduğu hakk-ı iştiradan istifade eylediği halde şirkete tediye olunacak bir meblâğ-ı maktu-ı senevî âtide beyan kılındığı üzere tayin olunacaktır. Şöyle ki tarih-i mübayaadan evvelki beş sene zarfında şirketçe istihsal olunacak hasılat-ı safiye-i seneviye cem edilecek ve tarih-i mübayaaya bir senenin vasatına olmayıp senenin nihayetine tesadüf eyleyecektir. Ve işbu beş senenin içinde en ziyade hasılat veren senenin hasılatı ile en az hasılat veren senenin hasılatı tenzil olunduktan sonra kalan üç senenin hasılat-ı safiyesinin hadd-i vasatı bulunacaktır.

Cem edilen kömür ve su boruları ve yedek olarak ihzar edilen âlât ve eşya ve edevat ve inşaat için celb edilen kereste ve edevat-ı madeniye şirketçe talep olunduğu halde muhamminler marifetiyle takdir edilerek taraf-ı hükûmet-i seniyyeden mübayaaya olunacağı gibi bilmukabele talep hükûmet-i seniyye vuku bulduğu takdirde şirket bunları muhamminlerin takdir edeceği kıymet ile terke mecbur olacaktır.

Onyedinci madde: İmtiyazın müddeti munkaziye oldukça (bittiğinde) Devlet-i âliye şirketin suyolları ile müteferriatı ve âlât ve edevatı üzerinde bulunan kâffe-i hukukunu haiz olacak ve tesisat ile müteferriatının hasılatından istifade edecektir. Her gûna düyun (borçlar) ve taahhüdatdan varest olmak şartıyla suyollarıyla müteferriatının Devlet'e teslimi ve edevat ve levazimatın suret-i mübayaası şartnamenin onaltıncı maddesinde munderic ahkâma tâbi olacaktır.

Onsekizinci madde: Şirketin seyyar memurları hükûmet-i seniyyenin tayin ve kabul edeceği kıyafette bulunacaklar ve bhusus fcs giyeceklerdir. Şirketin rüçasıyla (başkanlarıyla) fenn-i ameliyat ve fenn-i hesap memurlarından maada istihdam olunacak memurîn ve tahsildar ve hademe ve ameleli tebe'a-i Devlet-i aliyye'den olacaktır.

Ondokuzuncu madde: Devlet-i aliyye suyolları ile menbalar cihetinde lüzum göreceği mahallerde istihkâmat inşa edebilecek ve o babda vuku bulacak masarîf Devlet'e ait olacaktır.

Yirminci madde: Ameliyat esnasında zuhur edebilecek asar-ı atika Devlet'çe mevzu' nizamnamesine tâbi olacak ve fakat şirket bu hususta istida vermek ve ruhsat almak mecburiyetinden müstağni bulunacaktır.

Yirmibirinci madde: Esbab-ı mücbireden madud bir mâniin vukuu tahakkuk etmeksizin şirket müddet-i muayyene zarfında imalâta mübaşeret etmediği veya başlayıp da ikmal eylemediği ve tevzi-i meyahi tatil eylediği veya işbu zeyl mukavelenameden münbais taahhüdât-ı sairesini icra edemediği halde işbu zeyl mukavelename ile haiz olduğu hukuk-ı cedide-i imtiyaziyecisinden sâkât olacak ve bu halde şartnamenin ondördüncü maddesinde gösterildiği veçhile muamele olunacaktır.

Yirmiikinci madde: Evkaf-ı hümayun hazinesi mevcut olan bendleri bir şahsa veya bir şirkete ihale ve ilzam edecek olursa şerait-i mütesaviye ile ol babda Dersaadet Su Şirketi'nin hakk-ı rüşhanı olacaktır.

Yirmiüçüncü madde: Evvelki mukavelenamede münderic mevaddın iş bu zeyl ile ahkâmı fesh veya tadil veya tağyir olunmıyanları kemâkân (eskiden olduğu gibi) bâki ve câri ve Dersaadet imtiyazı hakkında dahi mer'î olacaktır.

22 Zilhicce 1304 (1887) ve 29 Ağustos 1303 (1887-88)

Tarih-i teâtî 22 Muharrem 1305 (1887) ve 29 Eylül 1303 (1887-88)

• Terkos Gölü Suyunun Dersaadet'e Celp Ve Tevzii İmtiyazına Dair Şart-name

Birinci fasıl: Levayih (levhalar) ve inşaat ve imalat ve alat ve cdevat beyanındadır.

Birinci madde: Şirket masarif ve zarar ve ziyânı kendisine ait olmak üzere zeyl mukavelenamede muayyen olan müddetler zarfında İstanbul cihetine su celp ve tevzii için muktazi olan kâffe-i imalât ve inşaatı zeyl mukavele ve işbu şartname ahkâmına tevfikân icra etmekliğı taahhüt eder.

İkinci Madde: Mukavelenamenin altıncı maddesi mucibince şirketin Nafia Nezareti'ne takdim edeceği harita melfufat-ı âtiyeyi (ilerdeki ekleri) muhtevi olacaktır. Şöyle ki: Suyollarının güzergâhı ve havuzlar ve bacalar ve suları boşaltmaya mahsus musluklar ve çeşmeler ve harik muslukları ve sairinin mahal ve mevkiini mübeyyin beşinde bir mikyasında bir harita-i umumî ve işbu haritaya suyunun hatt-ı mutavassıtından itibaren bir kıl'a makta-ı tûlânîsi ile bazı mahallerin makta-ı arzanîsi ve meyillerinin cetveli ile en mühim olan imalât-ı sınıayenin maktaları ilâve olunacaktır. Zikrolunan makta-ı tûlânî (uzunlamasına kesit) tûl itibariyle beşinde bir ve irtifa itibariyle beşyüzde bir mikyasında tanzim olunacak ve suyunun derece-i irtifai dahi deryanın sath-ı mutavassıtına nisbetle tayin kılınacaktır. İşbu maktain altına ufka muvazi üç hat tersim olunup birinci ana yolunun mebdinden itibaren biner metre olarak mesafeler ve ikinci yol üzerinde iniş ve yokuşların tûliyle derece-i meyelanı (eğilim derecesi) ve üçüncü yol üzerinde kat'at-ı müstakimnin (düz kesitlerin) ve kat'at-ı münhaniyenin (eğri kesitlerin) müstakim imtidadı ve herbirinin nısıf kutrunun tûlü gösterilecektir.

Üçüncü madde: Bacalar ve suları boşaltmaya mahsus musluklar ve vantuz tabir olunan menfczler kifayet miktarı olmak lâzım gelecek ve bunların miktar ve mevkileri şirketin teklifi üzerine canib-i hükûmet-i seniyyeden tayin olunacaktır.

Fakat şurası mukarrerdir ki bacalar beyninde olacak mesafe-i vasatiye bir kilometreyi tecavüz etmeyecektir.

Dördüncü madde: Tarik-i âm taltında olarak icra edilecek her türlü ameliyat hususunda şirket Devlet-i âliyye'nin nizamât-ı belediye-i haliye ve müstakbesine tevlikan hareket edecektir. Tarik-i âm üzerinde su borularının tefriş ve tevzii ameliyatı tarik-i mezkûre üzerinde mürur ve ubur kâmilan münkati (kesilmiş) olmayacak bir surette icra edilecek ve boruların vaz'ından sonra tarikin bozulmuş olan kaldırım ve şoselerini masarifi kendisine ait olmak üzere şirket hâl-i sabıkına irca edecektir. Bu yerler işbu ameliyattan dolayı ilerde bozulduğu halde şirket tamire mecbur olacaktır. Suyollarının mürur edeceği mahallerdeki umuma mahsus bilcümle tarikler ile hususi tariklerin meyil ve istikamet-i asliyeleri ibka edilecektir. İmalâtın tesisinden dolayı eskiden mevcut olan yolların mevkiileriyle maktalarını tahvil veyahut tadil etmek lâzım gelir ise tebdil ve tahvil olunacak kısımların iniş ve yokuşlarının meyli behemihal tarik-i mevcudenin iniş ve yokuşlarının meyli-i sabıkının nihayet derecesini tecavüz etmeyecektir.

Beşinci madde: Şirket suyolları ameliyatıyla cereyanına halel gelmiş veyahut mecrası tebdil olunmuş olan suları kendi masarifine olarak mecra-i kadimlerine ircaa mecbur olacak ve yolun tesadüf edeceği nehir ve çaylar ve cetvellere yapılacak kemerlerin kavaid-i fenne tatbiken medahil ve maharici (giriş ve çıkışları) şirketin teklifi üzerine Nafia Nezareti tarafından tayin olunacaktır. Bilâ-icab suyollarından akıtılacak sularla havuzlardan taşan sular ortalığı çamur etmemek üzere mahsus lağım vasıtasıyla en karib (yakın) olan dere ve lağımlara icra edilecek ve dahil-i şchirde mezkûr lağımın üzeri kapalı olacaktır. Kezalik çeşmelerin ve bir de tezyin-i belde maksadiyle havuzlar inşa ediliyorsa işbu havuzların dahi etraf ve havalisi kuru ve rutubetten ârî kalmak üzere suları en karib lağımlara icra edilecektir.

Altıncı madde: Şirket icra olunacak ameliyatta âlâ cinsinden edevat ve levazımat istimal edecek ve kâlf-i imalâtın gayet metin ve müstahkem olması için bi'l-cümle kavaid-i fenniyyeye tatbik-i hareket eyleyecektir. Açıkta akar sular ve umuma mahsus yollarla hususî tarikler üzerine inşa olunacak imalât-ı sınaie kâr-gir olarak veya demirden tesis edilecek ve kereste yalnız temeller için istimal olunabilecektir.

Yedinci madde: Mukavelenamenin üçüncü maddesinde şirketin İstanbul cihetine vaz edeceği beyan olunan harik muslukları suyollarının vaz' ve temdidıyla beraber inşa olunacaktır. Vc Beyoğlu ile Galata ve Boğaziçi taraflarında mevcudundan fazla olarak yapılacak harik muslukları dahi ferman-ı âlî-i cedd tarihinden itibaren nihayet altı mah zarfında vaz' kılınacak ve diğer harik muslukları borular temdid olundukça vaz' ve tertib edilecektir. Bi'l-cümle harik musluklarının bulunduğu mahaller mezkûr musluklara en karib olan ebniyyeye birer levha-i mahsusa ta'likıyla (asılmasıyla) irae edilecektir. Mezkûr harik musluklarının maktaları kapalı zarf derununda olarak etfaiye kumandanı tarafından verilecek emir üzerine istimal olunmak üzere askerî ve polis karakolhanelerine bırakılacaktır. Bunların suret-i istimalini öğrenmiş neferat tarafından kullanılması şarttır. Mezkûr muslukların hüsn-i halde muhafazası masarifi şirkete aittir.

Sekizinci madde: Tesviye-i tûrabiyye (toprak tesviyesine) lâzım olan toprağın ihracında hasıl olan çukurların sath-ı maillerinin derce-i meycları iktiza-i mevkiye göre tayin kılınacaktır ve su lağımının üzerleri toprak imlâsıyla setr

(doldurulmasıyla kapatılmadığı) edilmediği halde bu yığmaların gerek üstü ve gerek sath-ı mailleri tanzim ve tahkim edilecektir.

Dokuzuncu madde: Şirket takdim edeceği harita-i umumiye bacalarla suları boşaltmaya mahsus muslukların ve menfezlerin ve imalât-ı sınaıye-i saire ile icra edeceği ameliyatın eşkâl ve hey'etini mühceyyin ve meşruh (gösteren ve açıklanmış) bir cetvel rapt edecektir. Bacalarla imalât-ı sınaiyenin haritaları ikiyüzde bir mikyasında tanzim olunacaktır.

Onuncu madde: Suyollarıyla havuzların ve ebniyinin ve suların bend ve ccm' ve tevziine muktazi imalât-ı sairenin mahal ve güzergâhı tasdik olunduktan ve zemin üzerinde kazıklar rekziyle (dikilmesiyle) tayin kılındıktan sonra zeyl mukavelenamenin dokuzuncu maddesinde gösterildiği vechile imalât ile müteferriatının tesisine lüzumu olan arazinin mübayaası ve teslimi muamelâtına mübaşeret olunacaktır. İşbu araziden üzerinde ebniye olmayan mahallerin haritası beşbinde bir mikyasında ve üzerinde ebniye olan veyahut bağ ve bahçe olan mahallerin haritası binde bir mikyasında tanzim kılınacaktır.

Onbirinci madde: Zeyl mukavelenamenin onbirinci maddesinde zikrolunan başlıca kısımlardan herbirinin inşaatı kâmilten hitam-pezir olduktan (sona erdikten) sonra şirket masarif-i vâkıası kendisine ait olmak üzere yapılmış köprü ve bacalarla suların akıttırılmasına mahsus musluklar ve menfezler ve havuzların ve imalât-ı sınaıye-i sairenin mufassal ve meşruh defter ve haritasını hükûmet ve memurlarının taht-ı nezaretinde olarak bi'l-tanzim bunların birer suret-i musaddakasını (tasdikli suretini) Nafia Nezareti'ne takdim eyleyecektir. Mârrû'l-beyan (beyanı geçmiş) defterin tanziminden sonra yapılacak imalât-ı sınaıye dahi Nafia Nezareti'ndeki deftere kayıt ve ilâve edilecektir.

İkinci fasıl: Ameliyatın hüsn-i halde muhafazasıyla işletilmesi beyanındadır.

Onikinci madde: Şirket kâffe-i imalât ile müteferriatını ve âlât ve cdevât-ı sabitesini ve makinaları daima hüsn-i halde ve suyun tedarik ve tevzii hususunu teşhil (kolaylaştırma) ve temin edecek bir surette bulundurmaya ve kaza ve yol bozulması misillü hâlâtın vukuunu icab ettirir bi'l-cümle esbabdan muhafaza etmeye itina edecektir. Şirketin kusurundan nâşî suyollarının bir kısmı veya umumu üzerinde suların celb ve icra muamelatı ta'til edildiği halde masarif ve zarar ve ziyarı şirkete ait olmak üzere zikrolunan su celb ve icrası muamelatının temini zımında canib-i hükûmet-i seniyyeden tedabir-i lâzime itihaz edilcek ve bu uğurda vuku bulacak masarif şirketin hasılatından istifa olunacak (tamamıyla alınacak) ve kifayet etmez ise şirkete itmam ettirilcektir.

Onüçüncü madde: Her sene şirketin abonelerinin miktarını mübeyyin olmak ve hasılat ve masarif-i seneviyesini muhtevi bulunmak üzere ikişer kıt'a muvazzah (açıklanmış) defter tanzim ve birer adedini Nafia Nezareti'ne ve birer adedini dahi Şehremaneti'ne takdim edecektir. Defatir-i mezkûrenin tetkik ve tatbiki zımında lcd'e-icab (gerektiğinde) Nafia Nezareti memurları vasıtasıyla şirketin defatir-i asliyesini teftiş hakkını haizdir.

Üçüncü fasıl: İmtiyazın feshi ile taraf-ı Devlet'ten mübayaası hususunda ve inkıza-i müddet-i (sürenin bitiminde) imtiyaziyede olunacak muamelata dairdir.

Öndördüncü madde: Şirket zeyl mukavelenamenin yirmibirinci maddesinde muayyen olan esbabdan dolayı zeyl mukavelename ile haiz olduğu hukuk-ı cedidesinden sakıt olduğu halde kendisine beherinde üçer mah ara verilercek iki defa

ihbar-ı keyfiyet edildikten sonra ifa-i vazife etmezse zcyl mukavelename mucibince kendisine ita olunan imtiyazattan istifade zımnında inşa ettirmiş olduğu kâffe-i imalât ile imalât-ı mezkûreye müteferri' (ilgili olan) edevat ve arazi zaptedilecek ve işbu cıval-i mazbuteyi hükûmet-i seniyye dilediği gibi tasarruf edecektir ve kefalet akçesi dahi henüz iade olunmamış olduğu halde taraf-ı Devlet'ten zaptolunacaktır.

Onbeşinci madde: Devlet-i aliyye mukavelenamenin onaltıncı maddesi mucibince tesisatı mübayaa eylediği halde o vakit mevcut bulunan kömür ve mefruş (döşenmiş) ve gayr-i mefruş boru ve âlât ve yedek takımları ile inşaat ve tamirata muktazi kereste ve edevatın ve sair eşya-i menkulesinin kâffesini muhamminlerin takdir edecekleri bedel mukabilinde işlira edecek ve bu tahmin muamelesi âlât ve edevat-ı mezkûrenin o vakitki hâl-i hazırları nazar-ı dikkate alınarak icra kılınacaktır ve imtiyazın mübayaa masarifi hükûmet-i seniyyeye ait bulunacaktır.

Onaltıncı madde: İmtiyazın müddeti munkazi oldukça şirket havuzları ve anayollarıyla tevzi borularını ve harik musluklarını ve suyun terfiine mahsus ve sair makinaları ve tamirat fabrikalarını ve cemi' edevata mahsus mağazaları ve işletme umuruna müteallik ebniyye ve inşaatı ve suların tevzii umuruna muktazi bi'l-cümle eşya-i gayr-i menkuleyi hüsn-i halde ve her türlü düyunattan ârf (borçtan arınmış) olarak bilâ-bedel hükûmet-i seniyyeye teslim etmeye mecbur olacaktır ve mahrukat ile işletme umuruna müteallik âlât ve edevat ve sair bi'l-cümle eşya-i menkûleden yalnız altı aylık idareye kâfi miktarını muhamminler tarafından takdir olunacak kıymet üzerinden hükûmet-i seniyye işlira eyleyecektir. Müddet-i imtiyazıncın hitamından beş sene evvel imalâtın hüsn-i hâlde olmadığı inde't-teftiş devletçe anlaşıyor ise bir müddet tayiniyle ıslahı için şirkete ihtar-ı keyfiyet edilecek ve bu ihtarin semeresi görölmezse hükûmetin derhal imalât ve müteferriatını yedd-i idaresine alıp şirket hesabına olarak tamirat-ı lâzımeyi icra ile imalâtı hüsn-i hâlde vaz' etmeye selahiyeti olacak ve hasılatın işletme ve tamirat masarifi çıkarıldıktan sonra fazlası şirkete ita olunacak ve noksan zuhur ederse ikmal ettirilecektir.

22 Zilhicce 1304 ve 29 Ağustos 1303

Tarih-i teati: 22 Muharrem 1305 ve 28 Eylül 1303

• Dersaadet Osmanlı Anonim Su Şirketi Nizamname-i Dahilisi

Fasl-ı evvel: Şirketin nev'i ve isim ve şöhreti ve müddet-i devamı ve merkezi beyanındadır.

Birinci madde: Muharrirînü'l-imza, Ternau Beyc'endi, Société Générale Ottomane Bankası, Banque de Constantinople namı banka, Mösyö Camondo ve kumpanyası, Mösyö Onihim ve Alberti ve kumpanyası, Banque d'escompte nam banka, Banque de Paris et des Pays-Bas nam banka, Mösyö Efrosel ve kumpanyası Société générale pour favoriser l'industrie et le commerce nam banka, Compagnie générale de support étranger nam şirket, Mösyö E.Stern ve kumpanyası, Laurent Décourt, Mösyö Rot, Mösyö Epistil, Mösyö Mac Swiney ve kumpanyası, Mösyö Roussel, Mösyö Tissolit, Mösyö Finali, Mösyö Alando, Mösyö Rosenraacl, Mösyö Toris. Ber-vech-i zîr (altta olacağı gibi) tedavüle çıkarılacak hisseler ashabı beyninde bir Anonim Osmanlı Şirketi akd ve teşkil olunmuş ve işbu şirket kavanin ve nizamat ve mehakim-i saltanat-ı seniyye ahkâmına tâbi olup (Dersaadet Su Şirketi) ismiyle tevsim kılınmıştır.

İkinci madde: Şirket-i mezkûrenin müddet-i devamı işbu nizamname ahkâmının hükûmet-i seniyye canib-i âlîsinden tasdik buyurulacağı tarihten itibaren kırk sene olacaktır.

Üçüncü madde: Şirketin merkezi Dersaadet'te olacak ve Paris'te dahi şubesi bulunacaktır.

Faslı-ı sani: Şirketin maksadı beyanındadır.

Dördüncü madde: Şirket-i mezkûrenin sebeb-i teşkili akdinden beri olan Ternau Bey'c bâ ferman-ı âlî ihsan buyurulan imtiyazı fiile götürmek maksadındır.

Beşinci madde: Mümaileyh Ternau Bey ferman-ı âlî ahkâm-ı münî fesiyle şartname mantûğınca Terkos Gölü ile Kızılder nehrinden ahz ve ihrac edeceği içilir suyun İstanbul ve Beyoğlu ve Galata ve Boğaziçi savahilinde vâki kuraya kadar celb ve icrası ve zikrolunan ferman-ı âlî ve şartnamede gösterilen şeraite tatbikan fûruhtu (satışı) için kırk sene müddetle haiz olduğu hukuk-ı imtiyaziyeyi şirket-i mezkûrceye terk ve ferağ ettiği cihetle şirket-i merkumun zikrolunan suyu mevaki-i mezkûrceye celb için fenn-i meyaha (su fennine) tatbikan imalât ve inşaat-ı muktaziyeyi icra ve tamir ve idare etmeye hak ve selâhiyeti olacaktır.

Altıncı madde: Kefalet akçesi olarak mümaileyh Ternau Bey tarafından tevdi olunan oniki bin liralık konsolide ile tertip ve tanzim ettirilen veyahut nezdinde bulunan umum harita ve keşifnameler ve sair bi'l-cümle evrak hasb'ül-ferâğ şirket-i merkumunun yedd-i temellük ve tasarrufuna geçecek ve işbu kefalet akçesinin red ve iadesi ferman-ı âlîde musarrâh olan zamanda icra kılınacaktır.

Faslı salis: Şirketin sermayesi ve hisse senedatı ve takasiti beyanındadır.

Yedinci madde: Şirketin sermayesi sekizyüz seksen bin adet Osmanlı lirası yani yirmi milyon frank olup beheri beşyüz franklık yani yirmiiki adet liralık olmak üzere kırkbin hisseye taksim olunacaktır.

Sekizinci madde: Hisse senedatı kıymet-i mevzualarının nisfı tediye oluncaya kadar isme muharrer olup nisfı ifa olunduktan sonra hâmiline ait senedata munkalib olacaktır. Şirketin sermayesi tezyid olunur ve yeni hisseler ihdas olunacak olursa yeni hisseler kıymet-i mevzualarından dün (nominal değerlerinden aşağı) fiyatla tedavüle çıkarılamayacaktır. Ve işbu cedid hisselerden iştirâ ve ahzı hususunda atik (eski) hisseler ashabının mutasarrıf oldukları hisselerin miktarı nisbetinde bir hakk-ı rüçhan ve imtiyazları olacaktır. Ve nisf-ı diğerinin iştirâ ve ahzında dahi elliüçüncü maddede beyan olunan müccsis hisseleri ashabı imtiyazlı olacaktır. İmtiyaz-ı mebhusun anıdan (sözü edilmiş olandan) istifade edebilmek için ne muamelat icra kılınmak lâzım geldiği ve bunların ne kadar müddet zarfında ikmalî itkiza ettiğini kararlaştırmak meclis-i idareye ait bir vazifedir.

Dokuzuncu madde: Şirketin suret-i kat'iycede teşkil olunmuş addolunması sermayenin rub'u (dörtte biri) ifa kılınmış olmasına mutavakkıftır. Bir hisse bedelinin rub'u itfa olunduktan sahibine numaralı bir kıt'a ilmühaber i'tak olunarak muahharen vukubulacak teslimat ona kayıt ve işaret kılınacaktır. Hisselerin bâki üç rub'u şirketin ihtiyacı zuhur ettikçe şirket idare meclisi kararıyla Dersaadet ve Paris'in işker kıt'a gazetesi marifetiyle neşrolunan ilân tarihinden lâ-akal (en az) onbeş gün mürur ettikten sonra talep olunabilecektir.

Onuncu madde: İfasında teehhür vukubulan takasitin ihtara ve ikame-i davaya ihtiyaç mess etmeksizin (hasıl olmaksızın) lüzum-ı tediyesi tarihinden itibaren yüzde onikiden faiz işleyip şirkete mal edilecektir.

Onbirinci madde: Hissedaranın mesuliyeti hisselerinin bedeline münhasırdır.

Onikinci madde: Hisselerin nisfından fazla lâ-akal bir tancesine malik olmaları şartıyla şürekâdan mürekkep bir meclis-i umumî ekseriyet-i ârâ ile (oy çoğunluğu ile) şirketin sermaye-i asliyesinin tezyidine karar verebilir.

Onüçüncü madde: Her bir hissedarın malik olduğu hisselerin adedine göre şirketin emlak ve emvaline ve temelluatına şeriktir.

Ondördüncü madde: Hisse senedat-ı kat'ıyyesi koçanlı bir defterden ihrac olunup herbiri birer numarayı hâvî olacağı gibi meclis-i idare azasından iki kişinin veyahut bir aza ile meclis-i idareden tevkil olunmuş bir kimsenin imzasını ve şirketin mührünü mutazammın olacaktır. Hisse senedatı isme muharrer oldukça emr-i ihalesi şirket defatirinde vuku bulacak kayıt ve işaret ile icra kılınır. İşbu emr-i ihale meclis-i idare veyahut âtîde gösterilecek meclis-i idare şubesi marifetiyle ve hisse senedatı hâmiline muharrer senedata tahvil olunduktan sonra emr-i ihalesi senedin elden ele teslimiyle icra olunur.

Onbeşinci madde: Şirketin hisseleri kabil-i taksim olmayıp herbir hisse bir kişiye ait olabilir. Bir hisseye malik olan kimse şirket nizamnamesi ve meclis-i umumî kararlarını makbul tutmayı taahhüt etmiş olur.

Onaltıncı madde: Bir hissedarın vercesi veya eshab-ı matlubu hiçbir nam ve bahane ile şirketin emlak ve emvalinden birinin haciz veya tevdiini veyahut fûruhtunu talebe müstahak olmadıkları misillü şirketin umur ve mesalihinin idaresine müdahale edemeyip hukuklarının muhafazası kaziyesinde şirket tarafından tanzim olunan bilanço ve muvazene defterleriyle meclis-i umumî kararlarını tamamiyle muteber tutmayı mecburdurlar.

Onyedinci madde: Tekasit muayyenesinden birinin ifasında tevhür (gecikme) vukua gelecek hisse senedatının numaraları Dersaadet'de iki ve Paris'te iki kıl'a gazete vasıtasıyla neşir ve ilân olunacak ve tarih-i ilânından yirmi gün sonra mesuliyet ve zararı kâmilan hisse sahibine ait olmak ve bununla beraber şirketin hisse sahibi aleyhine olan hukuku ber-kemal kalmak üzere şirketin hisse-i mebhusun anhayı Dersaadet ve Paris borsalarında fûruht etmeye hak ve selahiyyeti olacaktır. Şirket hisse-i mezbureyi fûruht edebilmek için muamelât-ı resmiye ve adliyeden hiçbirini icraya mecbur olmayacaktır. Ve bu veçhile fûruht olunan hisselerin senedat-ı atikesi keenlemeyekün hükmünde tutulup yeni müşterilere eski numaralarla murakkam müceddeten diğer senedat verilecektir. Hisse-i mezkûrenin fîruhiyle hasıl olan meblağdan masarîf bi't-tenzil bakiyesi eski hisse sahibinin şirkete olan borcuna mahsub kılınacak ve fazlası zuhur ederse eski hisse sahibine iade kılınacağı gibi noksanı yine ayrıca kendisine tazmin ettirilecektir.

Fasl-ı rabî: Şirketin idaresi beyanındadır.

Onsekizinci madde: Şirketin umur ve mesalihi nihayet oniki âzadan mürekkep olan ve meclis-i umumî tarafından intihab kılınan bir idare meclisi tarafından rüyet olunur. Ancak bilâ-istisna ilk defa teşekkül eden meclis-i idare âzası şirketin tanzimi için akdolunacak mukavelename sırasında müessisin canibinden intihab ve tayin kılınacaktır. Ve işbu meclis-i idare beş sene icra-i memuriyet edecektir.

Müddet-i merkume hitamından sonra her sene meclis-i idare âzasının birer rub'u çıkarılacaktır. Çıkacak âzanın isimleri üç sene kur'a keşidesiyle tayin olunur. Ondan sonra en çok hizmeteden âza çıkarılacaktır.

Ancak bunların tekrar intihabları caizdir. Ondan sonra en çok zaman hizmette bulunmuş olan âza infisal edecektir.

Dersaadet'de teşekkül edecek idare meclisinin vazaili âtîde beyan olunacak meclis-i idare şubesi marifetiyle tanzim olunacak bir kıt'a talimat ile tayin olunacaktır.

Dersaadet meclis-i idare âzasından bazıı muvakkaten Paris'te bulunacak olursa rey verebilmek selâhiyetiyle meclis-i idare şubesine devam etmeye selâhiyeti hâiz olacaktır. Şu kadar ki idare meclisinde bi't-tetkik asaleten veya vekâleten beyan-ı rey ettikleri mevad için tekrar rey vermeye selâhiyeti bulunmayacaktır.

Öndokuzuncu madde: Meclis-i idare âzasının herbiri âzalığı müddetinde fûruhtu mücaz olmayan elli adet hisseye mutasarrıf olacak ve işbu hisseler senedatı kabil-i fûruht olmadığını müş'ir bir damga ile damgalanarak şirket sandığına hıfz olunacaktır.

Yirminci madde: İdare meclisinde bir veya birkaç âzalık memuriyeti açık kaldığı halde meclis-i mezkûr zikrolunan memuriyetlere diğer âza intihab ve tayin eder ve işbu emr-i intihab muvakkat olup meclis-i umumî birinci içtimaında intihaba suret-i kat'iyede kendisi mübaşeret eder. Bu suretle nasbolunan âzanın memuriyeti yalnız yerlerine kaım oldukları âzanın müddet-i memuriyeti hitanına kadar imtidad eder.

Yirmibirinci madde: Meclis-i idare kendi âzasından birini reis nasb ve tayin eder. Reis mevcut bulunmadığı halde onun vazifesini idare meclisi tarafından tayin olunan bir âza ifa eder.

Yirmiikinci madde: İdare meclisinin bir kısmı şube namıyla suret-i daimede Paris'de ikamet edecektir. İşbu meclisin lâ-akal dört âzası Dersaadet'de sâkin olup gerek hükûmet-i seniyye ve gerek burada cfrad ile şirket beyinde zuhur edecek mesalihte onlar merci-i mes'ul olacaktır.

Yirmiüçüncü madde: İdare meclisi her ne vakit şirketin umur ve mcsalihi için iktiza cyler ise Dersaadet'de veya Paris'te içtima eder. Mecliste bulunan âzanın isimleri her def'a tutulan zabıtname bâlâsına zikr ve derc olunur.

Yirmidördüncü madde: Suret-i daimede veya muvakkaten mahall-i aharda bulunan meclis-i idare âzası esna-i müzakeratta kendi taraflarından beyan-ı rey etmek için refiklerinden birini tevkil edebilirler. Şu kadar ki bu veçhile tevkil olunan âzanın kendi rey-i zatîsi dahi dahil olduğu halde ikiden ziyade reyi olamaz.

İşbu vekâlet tahriren ve bir âdî mektup ile ita olunabileceği gibi bâlâda zikrolunan talimatta gösterilecek ahar surete tatbiken dahi verilebilecektir.

Yirmibeşinci madde: Kararlar mevcut bulunan âzanın ekseriyet-i ârâsı ile hasıl olur. Tesavi-i ârâ vukuunda müzakere sonraki içtima ta'lik olunur ve yine tesavi-i ârâ vukua gelirse müzakere edilen teklif red olunur.

Âzanın ekseriyeti mevcut bulunmayınca müzakere edilemez.

Yirmiialtıncı madde: İdare meclisi bir madde-i mahsusa için veya bir müddet-i muayyene ile vazâifinin mecmuunu veya bir miktarını bâ-vekâlet-i mahsusa mürckkep olduğu âzadan birine devir ve ihale edebiliyor.

Yirmiyedinci madde: Meclis kararları reisin veya idare âzasından birinin imzasını hâvi olacaktır. Karar surellerinin muteber tutulması reis veya idare âzasından birinin aslına mutabıktır diye tasdikini mutazammın olmasına mütevakıftır.

Yirmisekizinci madde: Meclis-i idare şubesi şirketin umur ve mesalihi-nin idaresi hususunda mezuniyet ve selâhiyet-i kâmileyi hâizdir ve ez-cümle hisse taksitlerinin vakit ve suret-i tediyesi ile nakit mevcudun suret-i istimalini kararlaştırır.

Şirketin nizamâtını tanzim eyler.

Masarîfini kararlaştırır.

Şirketin memurları hey'etini teşkil eder.

Şirketin memurlarını ya bizzat veya bi'l-vasıta nasp ve azl eyler.

Memurların vazayifini tayin eyler.

Maaşlarını ve mükâfatlarını ve lüzumu takdirinde kendilerine kefalet tarihiyle depozito ettirilcn akçenin miktarını tayin ve tahdid eyler. Bu vechile depozito olunan mebalîğin iadesini icra eyler.

Gerçek devair-i resmîye ve gerçek eşhas ile şirket menalîine muvafık ad ve itibar eylediği her nevi mukavele ve muamele ve müsalahaya girişmeye ve her nevi mübayaat icrasına ve şirketin istihkakı tahtında bulunan iltizamat-ı mütecevvanın ve şirkette ait emlak ve emvalin âhara fûruht veya ihalesi hususlarına mezuniyet ve selahiyeti vardır.

Meclis-i umumiye irae olunacak hesabâtı kat' eyler.

Her sene şirketin umur-ı maliyesi ile emval ve mesalihi hakkında meclis-i umumiye bir kıt'a rapor ita eder.

Meclis-i idarenin vazâifî umur ve hususat-ı mezkûreye münhasır olmayıp bunlar emsal kabilinden olmak üzere irae kılınmıştır.

Yirmidokuzuncu madde: İdare meclisi âzası hasbe'l-menuriye şirket namına icra edecekleri taahhüdattan şahsen asla mesul ve zâmin olmayıp yalnız vazifelerinin suret-i icrasından mes'uldurlar.

Otuzuncu madde: İdare meclisi mesalih-i cariye'nin rüyet ve idaresince hâiz olduğu hukuku âzadan bir veya ikisinc veyahut âzadan olmayan bir müdürce devir ve ihale edebilir.

Otuzbirinci madde: İdare meclisi âzasına devam edecekleri içtimaat için meclis-i umumî tarafından takdir olunacak miktar yevmiye ita olunur. Bundan mâada kırkdokuzuncu maddede muharrer olduğu vechile hasılat-ı safiye'nin bir miktarı dahi onlara aittir.

Fasl-ı hâmis: Meclis-i umumî beyanındadır.

Otuzikinci madde: Usulü vechile akdolunan meclis-i umumî umum hissedaran hükmündedir.

Otuzüçüncü madde: Meclis-i umumi lâ-akal yirmibeş hisseye mâlik olan bi'l-cümle hissedarandan mürekkeptir.

Otuzdördüncü madde: Meclis-i umumîde reye müstehak olan herbir hissedar kendi yerinc âharı tevkilc mezundur. Ancak tevkil cylediği kimsenin meclis-i umumîde kendi namına dahi beyan-ı reye mezun ve müstehak diğer bir hissedar olması şarttır.

Vekâlet senedatının suret-i tertibini meclis-i idare şubesi tayin edecektir. İşbu vekâlet senedatı meclis-i umumînin yevm-i içtimaidan üç gün evvel tahsis olunacak mahalle bırakılacaktır.

Otuzbeşinci madde: Meclis-i umumîde bulunan her hissedarın malik olduğu ve her yirmibeş hisse için bir rey vermeye hak ve selâhiyeti vardır. Şu kadar ki hiçbir hissedar gerek asaleten ve gerek vekâletten hâmil olduğu hisselerden dolayı yirmi reyden ziyade rey veremeyecektir.

Otuzaltıncı madde: Bir hissedarın meclis-i umumiye dahil olabilmesi mutasarrıf olduğu hisselerin kendi namına mukayyet olduğunu veyahut meclis-i umumînin yevm-i içtimandan lâ-akal yirmi gün evvel hâmil olduğu hisse senedatını meclisin hisse senedatı sandığına depozito etmiş olduğunu ispat etmesince mutavakkıftır.

Her bir hissedara bir kıt'a duhuliye bileti teslim olunacaktır. İşbu bilet isme muharrer ve şahsî olup hâmilî tarafından kaç hisse depozito edilmiş olduğunu nâttır.

Otuzyedinci madde: Meclis-i umumî idare meclisinin beyan eylediği mahal ve vakitte senede bir kere akdolunur.

Bundan başka idare meclisi lüzumunu gördüğü vakitlerde dahi meclis-i umumîyi fevkalâde olarak akd ve teşkil eder ve mahall-i içtimainı tayin eyler.

Otuzsekizinci madde: Meclis-i umumînin yevm-i içtimandan lâ-akal kırk gün evvel keyfiyet Dersaadet'de iki ve Paris'de iki kıt'a gazete vasıtasıyla neşir ve ilân olunacaktır.

Otuzdokuzuncu madde: Meclis-i umumîye idare meclisi reisi ve bulunmadığı halde meclis-i idarenin intihabiyle idare âzasından biri riyaset eder. Mevcut bulunan hissedarandan ikisi ta'dad-ı rey eyler. Umur-ı kitabeti icra edecek kimsenin tayini meclisin teşkil edeceği encümene aittir.

Kırkinci madde: Meclis-i umumînin müzakereye girişebilmesi mevcut bulunan hissedarının tedavüle çıkarılan hisselerin lâ-akal rub'una malik olmalarına mutavakkıftır. Şu kadar ki birinci içtimada o kadar âza bulunmadığı halde meclis-i umumînin bi't-tekrar akd ve teşkili zımında lâ-akal onbeş gün ve nihayet hir ay sonra bir ilân vuku bulacak ve ilân-ı mezkûr tarihinden itibaren meclisin yevm-i içtimana kadar güzêran eden (geçen) müddet o vakit yirmi güne tenzil kılınacaktır.

İşbu ikinci içtimada ne kadar hissedaran mevcut bulunursa bulunsun meclis müzakereye girişebiliyor. Ancak birinci içtimada rüyeti karargir olan mevaddın müzakeresiyle mükellef olup başka bir keyfiyet fâslına mezuniyet ve selâhiyeti yoktur.

Kırkbirinci madde: Kararlar meclis-i umumîde gerek bi'l-asale ve gerek bi'l-vekâle âzanın ekseriyet-i ârâsı ile hasıl olur. Müzakereye vaz' olunacak mevad idare meclisi marifetiyle tayin ve tahdid kılınır. Mevadd-ı müzakere idare meclisi tarafından tefrik ve tayin olunan hususat ile şirket sermayesinin hamsine mâlik olan lâ-akal on hissedarın mevki-i müzakereye vaz'ını meclisin yevm-i içtima'ından lâ-akal yirmi gün evvel idare meclisinden tahriren imzası tahtında talebeyledikleri keyfiyattan ibarettir.

Mevadd-ı mezkûrenin hâricinde hiçbir işin rüyeti caiz değildir.

Kırkikinci madde: Şirket sermayesinin ta'dili ve müddet-i şirketin temdidi veya şirketin vakt-ı muayyeninden evvel feshi ve gerek diğer bir veya müteaddit kumpanyalarla iştiraki kaziyeleri müzakere olunabilmek için meclis-i umumînin birinci içtimasında mevcut bulunan hissedarının şirket sermayesinin nısfına mâlik olmaları lâzımdır. Şu kadar ki birinci içtimada hazır olan hissedaran bu miktara balığ değillerse lâ-akal bir ay sonra müceddeden (yeniden) akd ve teşkil

olunan meclis-i umumîde asaleten veya vekâleten mevcut ne kadar hissedaran bulunursa bulunsun meclis hususat-ı mezkûreyi müzakere edebilir.

Kırküçüncü madde: Şirket muhasebatının tahkik ve muayenesi zımında meclis-i umumî gerek hissedarandan ve gerek hariçten bir veya birkaç nef'îr komiser tayin edebilecektir.

Kırkdördüncü madde: Meclis-i umumî şirketin vuku bulacak bi'l-cümle muamelatının ahvalini mübeyyin idare meclisi tarafından her sene tanzim kılınan mazbatayla muhasebat-ı şirket hakkında komiser veya komiserler canibinden verilen raporu nazar-ı mütâlâaya alacaktır. İrae olunan hesabatı bi't-tedkik tasdik veya reddedeyler. Tevzi olunacak kârın miktarını kararlaştırır. İnfisal eden idare meclisi âzası yerine idare meclisinin delaletiyle âza intihap ve tayin eyler.

İktiza-i halde şirket sermayesinin tezyidi ve şirketin kable'l-vade (vadesinden önce) feshi veya şirket nizamnamesinin tadili hususatı hakkında müzakere eder. Muhasebatı tedkik ve rüyce memur olan bir veya mücaddid komiserleri intihab eder ve elhasıl şirketin menafîine mücallik mevad hakkında suret-i kat'iyede karar verir ve henüz muayyen olmayan keyfiyyat hakkında meclis-i idareye selâhiyet ve mezuniyet-i lâzimeyi îta eder.

Kırkbeşinci madde: İşbu nizamname ahkâmına tatbikan meclis-i umumî tarafından verilen kararlar mecliste mevcut bulunmayan veya muhalif reyde olan âza hakkında bile ma'mûlün-bih (yürlükte) ve mcr'iyü'l-icra olacaktır.

Kırkaltıncı madde: Meclis-i umumî kararları bir defter-i mahsusa zapt ve derc ile meclisin riyaseti ve kitabet heyeti canibinden imza kılınacaktır. Her bir alâkadara irac olunmak üzere zabıtnameye melfuf (ekli) bir kıt'a varakada veyahut derkenar suretiyle zikrolunan zabıt varakasında meclis-i umumîde mevcut bulunmuş olan şürekânın isimleri ve mutasarrıf oldukları hisseler nisbetince gerek asaleten ve gerek vekâleten beyanına müstahak oldukları reylerin adedi kayıt ve işaret olunup şirket merkezinde zabtolunacaktır.

Kırkyedinci madde: Meclis-i umumînin kararname suretleri mcr'î ve muteber tutulmak için idare meclisi rcisinin ve bulunmazsa idare âzasından iki kişinin tasdikini mübeyyin olacaktır.

Fasl'ı sadis: Muvazene ve hesabat-ı seneviye beyanıdır.

Kırksekizinci madde: Şirketin muamelatı her sene kânun-ı sani ibtidâsından bed'en (başlayıp) ile kânun-ı evvelin otuzbirinde kapanır. Ancak birinci def'a muamelat-ı şirket hesabatı bilâ-istisna işbu nizamnamenin tasdiki tarihinden itibaren ertesi sene kânun-ı evvelin otuzbirinde kapanacaktır.

Her sene hitamında idare meclisi marifetiyle şirketin bi'l-cümle emlâk ve emval ve matlubat ve zamim ve düyununu nâuk bir defter-i umumî tanzim kılınacaktır.

Her sene akdolunan meclis-i umumînin içtimâından kırk gün evvel muhasebat komiserlere irac olunduktan sonra meclis-i umumîye takdim olunur. Meclis-i umumî dahi muhasebat-ı mezkûreyi tasdik veya reddeder. Gerek idare meclisinin ve gerek komiserlerin raporu bade'l-kırâa (okunduktan sonra) tevzi olunacak temettüün miktarını kat' ve teccid eyler.

Fasl-ı sabi': Temettüatın tevzii beyanıdır.

Kırkdokuzuncu madde: Şirketin umum masarifi tenzil olunduktan sonra varidat-ı bakiye-i safiyesi temettü demek olur. İşbu temettüden tedavüle çıkarılan

hisselerin tediye olunan takasiti için yüzde altı faiz verilecek kadar her sene akçe ifraz ve ihrac olunduktan sonra bakiyesinin ber-vech-i zir taksim ve tevziine ibtidar kılınır. Şöyle ki:

Bakiye-i mezkûrenin yüzde beşi ihtiyat akçesi namıyla ithar olunacaktır.

Yüzde onu idare meclisinin rey ve tensibine tevfiikan sarf ve istimal olunmak üzere ifraz olunacaktır.

Yüzde onbeşi müessislere verilecektir.

Ve bâki yüzde yetmiş hissedaran beyinde tevzi olunacaktır.

Ellinci madde: Lüzum-ı idaresi tarihinden itibaren beş sene zarfında ifası taleb olunmayan temettü zaman müruru hasebiyle şirkete mal ettirilir.

Ellibirinci madde: İhtiyat akçesi sermaye-i şirketin öşrtüne (onda birine) bâliğ olduktan sonra onun tedariki zımında ber-vech-i bâlâ icra edilecek ifraz muamelesinin terk ve tadili caiz olacaktır.

Ellikinci madde: İhtiyat akçesinin surt-i istimaline karar vermek idare meclisine aittir.

Fasl-ı samin: Müessisin hisseleri beyanındadır.

Ellüçüncü madde: Şirket müessislere verilmek üzere ikibin adet müessis hissesi ihdas olunacaktır.

İşbu hisseler hâmiline muharrer olacaktır.

Şirketin müddet-i devamında işbu nizamnamenin kırkdokuzuncu bendi al-kâminca temettüat-ı seneyyeden yüzde onbeşi hisas-ı mezkûre mutasarrıflarına ait bulunacaktır. Lâkin hisas-ı mezkûreye mutasarrıf olmakla ne şirket umur ve hususatinin idaresine müdahaleye ne de şirket sermaye veya ihtiyat akçesine iştirake asla ve kat'a hak ve selahiyet kesb edilmeyecek ve muahharen başka müessisin hissesi ihdas olunmayacaktır.

Fasl-ı tasî: Likidasyon yani şirketin feshinden sonra muamelât-ı cariye-nin tesviyesi ve idare meclisinin ona dair olan vazaiif beyanındadır.

Ellidördüncü madde: İdare meclisi şirketin feshi veya temdid müddeti veya sair şirketlerle ictima ve iştiraki hususları hakkında müzakere olunmak ve karar verilmek için her ne vakit tensib ederse meclis-i umumîyi fevkalâde olarak teşkil edebilir.

Ellibeşinci madde: Şirket sermayesinin rub'u telef olursa meclis-i umumîye şirketin feshi teklif olunabilir. Bu takdirde meclisin teşkili ve müzakereci hususlarında oluzüçüncü maddede gösterilen kaideye tevfiken muamele olunur.

Ellialtmıncı madde: Şirketin vadc-i muayyinesinde veyahut kable'l-vade feshi vukuunda idare meclisinin teklifi üzerine meclis-i umumî likidasyon yani muamelat-ı cariye-nin surt-i tesviyesini kararlaştırır ve onu icra etmek memuriyet-i mahsusası ile bir veya müteaddid vekiller intihab eyler.

Elliyedinci madde: Likidasyon yani mülga şirketin muamelât-ı cariyesi-nin tesviyesi reside-i hitam olununcuya (bitime erişinceye) kadar meclis-i umumî yine vazaiif-i sabıkası ile mükellef olur. Ve muamelat-ı mezbure muhasabatını tasdik ve o bapta lâzım gelenlerin zimmetini ibra eyler. Ve muamelât-ı mezkûrenin tesviyesine memur olanlar meclis-i umumîden ruhsat aldıktan sonra şirket-i mün-fesihanın hukuk ve müdde ve vazaiif hükümet-i seniyyeye müracaatla istihsal-i ruhsat olunduktan sonra bir şirkete veya bir şahsa devir ve terk edebilir. İşbu tes-

viye memurları tayin olunduğu müddetten itibaren idare meclisi âzasının memuriyeti hitam bulur.

Fasl-ı âşir: Münazaat (ihtilâf) beyanıdır.

Ellisekizinci madde: Şirketin menafi-i umumiyesine mütcellik bir hususdan dolayı umum idare meclisi veya azasından birisi aleyhine dava ikame etmek selâhiyeti bi'l-müzakere meclis-i umumîye münhasırdır. Böyle bir dava ikame edecek hissedar meclis-i umumînin yevm-i ictimaından lâ-akal bir ay evvel keyfiyeti meclis-i idareye beyan etmeye ve meclis-i idare dahi bu teklifi meclis-i umumîde müzakereye vaz ettirmeye mecburdurlar.

Eğer meclis-i idare bu teklifi red ederse hissedarandan hiçbirini onu kendi namına olarak tahdid edemez. Eğer meclis-i umumî ona muvafakat eylerse ikame-i dava etmek memuriyetiyle bir veya birkaç komiser tayin eder. Ve o vakit umum tebligat komiserlere icra kılınır. Bunun hilafına olarak vuku bulan tebligat kecn-lemeykûn hükmünde tutulur.

Fasl-ı hadi aşır: Madde-i muvakkata ve ilânât beyanıdır.

Ellidokuzuncu madde: İlk defa teşekkül edecek meclis-i idare âfide muharrerü'l-esami âzadan mürekkep olacaktır.

Paris'te Mösyö Henry Blount, Comte de Camondo, Laurent-Descourt, A. Pestel, Viconte Reille, Jacques Stern, Albert Talandier, mülkiye mühendisi Mösyö Gustave Marchand, Dersaadet'de Ternau Bey, Mösyö Leonidas Zarifi, Mösyö Salomon Fernandez.

Altmışınca madde: Hîn-i hacette işbu nizamname ile şeref-sadır olacak irade-i seniyyeyi neşir ve ilân etmeye hâmilî mezundur.

5 Cemaziyelâhır 1299 (1882) ve 12 Nisan 1298 (1882)¹

*

* *

Terkos Su Şirketi'nin 29 Mayıs 1907 tarihli genel kuruluna sunulan yönetim kurulu raporunda, bir yıl önceki yaz ayında vaki olmuş kuraklık nedeniyle bendlerde su sıkıntısının hasıl olduğu ve dolayısıyla mütattan daha büyük bir su sarfıyatı olduğu ve belediyenin birçok kamu çeşmesini besleyebilmek için şirketin tevzi şebekesine başvurmak zorunda kaldığı, böylece de daimî olmamakla birlikte 1906 gelirinin memnurluk verici şekilde artmış olduğu ve de temettüün altmış kuruştan altmışbeş kuruşa çıkarıldığı beyan ediliyor.

Yine çıkan yılda (1906) aboneler tarafından tümü satın alınmış 632 bağlantı daha yapılmış. Öbür yandan yıl içinde konmuş 1.031 sayaçtan 820'si kiralanmış, 211'i satılmış. Çıkan 31 Aralık'ta fiilî abone sayısı 9.194 olup geçen yılın

¹ Osman Nuri; C.III, s.721-33. Terkos Su Şirketi mukavelenamesi. Mecmua-i mukavelat, C. 2, s.684; müteakip mukavelename C.4, s.301; Nizamname-i dahili C.2, s.1114'den alınmış.

8.821'ine karşılık 373 abone artış göstermiş. Bu aynı raporda kamu idarelerinden alacakların tahsilinde sıkıntı çekildiği kaydediliyor.

27 Mayıs 1908 raporunda çıkan yılın ıslak bir yıl olup gelirde düşme olduğu, yaz boyunca belediye ek sulama yapmayıp kamu çeşmelerinin beslenmesini talebetmediği dolayısıyla temettüde bir artışın mümkün olamayacağı bildiriliyor.

Çıkan yıl sonunda abone sayısı 9.120'ye geriliyor. 1907'de abonelerce tümü satın alınmış 390 yeni bağlantı yapıp 594'ü kiralanmış ve 174'ü satılmış 768 sayaç konmuş.

26 Mayıs 1909 raporunda şunları okuyoruz: "Son yıl çalışmasının sonuçları bir önceki yılınkinden çok az yüksektir. Bunun nedenini İstanbul'un geçici olarak karışık durumuna¹ bağlıyoruz. Bir geçiş döneminde bulunduğumuzu ve bunu daha verimli bir durumun takip edeceğini ümit etmek için çok sebep var. Hiç şüphesiz hükûmetin çabaları emniyeti artırıcı, ülkenin kredisini pekiştirici ve sınıfl işlere hız verici yönde olacaktır ki bundan şirketimiz haliyle faydalanacaktır. Maalesef kamu idarelerinin borcu 1908 sonunda 444.002,67 franka yükselmiş olup su üretiminde ufak artışla birlikte bu neden size bir temettü artışı teklif etmemizi önlüyor".

4 Haziran 1913 raporunda da okuduklarımız şöyle: "Son toplantımızdan beri Türkiye'de ağır politik olaylar meydana gelmiştir². Bunlar işletmemiz için çok elverişli olmamışlardır; bununla birlikte hükûmetin ve kamunun iyi niyeti sayesinde ağır zarara girmeden bu krizi atlatabilmiş durumdayız ve size basında yayılan rivayetlerin aksine olarak Terkos'daki tesislerimize hiç birşey olmadığını bildirmekle mutluuz".

1914'de Birinci Dünya Savaşı başlamış olmakla şirket genel kurul toplantılarına zorunlu olarak ara veriyor ve bundan sonra bunların ilkinin 10 Aralık 1919'da yapıyor. Sunulan rapordan, savaşın başlamasıyla hükûmetin şirket direktörüne işten el çektirip memurlardan birine teslim ettiği işletmeyi ele almış olduğunu öğreniyoruz. Şirket hükûmetin işlerine karışmasının çok kötü sonuçlar doğurmuş olduğunu ve savaş halinin vermiş olduğu zararlarını talep edeceğini ifade ediyor: "Bakım işleri eksikliği, işletmenin kötü örgütlenmesi, Bruxelles'de Caisse générale de Reports et de Dépôts'ya tevdi edilmiş bulunan 2.100.000

1 Hürriyet'in ilânı ve Abdülhamid'in halli

2 Balkan savaşı, Babiâli baskını vs.

franklık ihtiyat akçesinden 500.000 frankın çekilmiş olması gibi hususlar, oldukça uzun sürecek bir hesaplaşmada vâki olacak taleplerimizden bazılarıdır”.

13 Ekim 1920 genel kurul toplantısında yönetim kurulu raporu şöyle başlıyor: “...Bildiğiniz gibi barış görüşmelerine müteallik müzakereler çok uzun sürmüş olup andlaşma ancak çıkan 10 Ağustos’ta imzalanabilmişti¹. Bu gecikme ülkenin hâlâ kritik durumda olan ekonomik durumuna ancak zarar vermiştir. Kömür ve işçilik fiyatları çok yüksektir; her ne kadar tarifelerimizin önce iki katını elde etmişsek de işletmenin gelirleri bu güne kadar masrafların altında kalmıştır. Bununla birlikte 1921 için daha normal bir verim beklemekteyiz. İstanbul ve Beyoğlu üzerine sevk edilecek suyu artırmak amacıyla yönetim kurulu önemli işlerin, özellikle isale hattının sifonlarının artırılmasının icrasına karar vermiştir; gerekli kaynaklar 1 Temmuz 1920’den itibaren tatbik edilip de hükûmetçe 28 Ağustos’ta onaylanan dört katına çıkarılmış tarifelerle sağlanacaktır”. 31 Aralık 1919’da fiilî abone sayısı 11.997 olup geçen yılıkinden 250 kadar fazladır.

21 Haziran 1922 raporu yine zarar kaydediyor. 31 Aralık 1921’de abone sayısı çıkan yılınkine göre 1.026 artışla 13.435’e yükselmiş.

6 Haziran 1923 genel kuruluna 31 Aralık 1922’de kesilmiş bilançonun artık zarar kaydetmediğini ancak kâr oranının bunu gelecek yıla aktarmayı gerektirecek kadar az olduğu bildiriliyor. Bütün bu raporlardan Cumhuriyet döneminin başlarına kadar Terkos şebekesinden su alan abone sayısının aslında ne denli az olduğu görülüyor.

Terkos Su Şirketi’nce Aralık 1882’de başlatılan çalışmalar, kısmî işletmenin ilk yılı olan 1885’e kadar sürüyor. Terkos Gölü kıyılarının düzenlenmesi, yükleme havuzunun inşası ana isale hattının ve Feriköy yakınına tünel şeklinde geliş hattının döşenmesi yerel girişimlere bırakılıyor: Bunlar sırasıyla Righetti ve Abdürrahman Ağa girişimi, Vassilaki Johannidès girişimi ve Mavrogordato² girişimi olmuştu; ama Beyoğlu, Galata ve Boğaziçi’nin Avrupa yakasında mecra işleri Fransız Dalmas et Cie firmasınca yüklenilmişti; işleri mühendis Cholle idare ediyordu. İki yıldan fazla bir süre dörtte üçü Osmanlı olan 900 işçi çeşitli şantiyelerde kullanılmıştı. 1893’te mecraların uzunluğu 260 kilometreye ve isale hatları da 70 kilometreye varmıştı. Bu hususlarda Ternau Bey’in Dahiliye Nâzırı Ethem Paşa’ya raporları bulunuyor.

1 Sèvres Andlaşması

2 İstanbul bankerlerinden olup büyük kârgir köşktü Tarabya koyuna bakan tepedeydi.

İşletmenin ilk on yılında 1886'da 313.000 franktan 1895'te 1.000.000 franka yükselen gelirlerin bir tedrici artışına tanık olunuyor. Ancak 1882'den itibaren gelir yükselmesine ters düşen bir abone sayısı azalması görülüyor: Bu olgu, eski evlerin yerini şirketin defterlerinde sadece bir abone olarak kaydedilmiş binaların almasından ileri geliyor. Oysa ki bu tek abone ona yerini vermiş olan dört veya beş tanesinden çok daha fazla su sarfediyor¹.

Su Şirketi İle İlgili Yazışmalar

• *Su Şirketi Tarafından Cadde Ve Sokaklarda Açtırılan Bacaların Beheri İçin On Kuruş Ve Hendeklerin Beher Metre Tûlânîsinden Kırk Para Kaldırım Masarîf-i Tamiriyesi Alınmasına Dair Meclis-i Emanet Kararı 26 Nisan 1309 (1893).*

Dersaadet Su Şirketi tarafından tamirat ve tevsiat için bi'l-icab açılan baca ve hendeklerden dolayı şosa ve kaldırımlar bozulup birinci defa olarak mehma-emkân kapatılmaya bırakılmaları kabil olmamakta olduğuna ve bu makule bozuk yerlerin ikinci defa iktiza eden tamiratı masarîfine mukabil olmak üzere mezkûr şirket tarafından küşad edilen bacaların beheri için lira yüz kuruş hesabıyla on kuruş ve tariklerin tûlünce esas boruların ferşi zımında açılan hendeklerin beher metre tûlânîsinden kırk para alınması Aluncî Daire-i Belediye ile şirket heyinde kararlaştırılıp mucibince iki üç ayda bir kere Daire'nin matlubatını mübeyyin şirket tarafından tanzim olunan hesap defteri bi't-tedkik hâvi olduğu mebalîğin teslim-i vezne ettirilmeekte olduğu bi'l-isti'lâm Daire-i mezkûre müdiriyetinden zeylen yazılan ilâmda gösterildiğine mebnî devair-i sairecc bu usul ve muamelenin taamünümün (genelleşmiş olarak) mevki-i icraya vaz'ı temin-i maksada kâfi görünmekle ve bu suretle şirket direktörü tarafından vekâleten meclise müracaat eden şirket kâtibi Siron Efendi dahi muvalakat eylemekle o veçhile hareket ve muamele olunması zımında zikrolunan şirket idaresiyle devair-i belediye müdiriyetlerine tebligat icra buyurulması ve hendeschaneyc malûmat itası tezekkür kılındı (toplanıp konuldu)².

• *Su Şirketi Tarafından Cadde Ve Sokaklarda Açılmakta Olan Hendek Ve Bacalardan Dolayı Kaldırım Parası Namiyle Alınacak Mebalîğe Dair İzahatı Hâvi Meclis-i Emanet Müzekkeresi (üst makama sunulan yazı) 26 Temmuz 1313 (1897).*

Şirket tarafından bi'l-icab açılan baca ve hendeklerden dolayı kaldırım ve şosaların birinci defa kapatılmakta hey'et-i asliyelerine ırcı münîktin olamayarak bunlar bi'l-âhare devair-i belediyecc tamir ve ıslah edildiğinden işbu masarîfe mukabil şirket tarafından beher baca için lira yüz kuruş hesabıyla on ve hendeklerin beher metre tûlünce bir kuruş itası kararlaştırılmış ve o veçhile icabı icra kılınmakta bulunmuş ise de anahtar taharrisi ve iska musluklarının tamiri gibi cüz'iyattan olan şeyler için de devaircc onar kuruş talebedilmekte olup halbuki bu gibi hafriyat bir metre murabbain rub'unu bile tecavüz etmemekte olduğundan bu mi-

1 Jacques Thobie, *a.g.e.* s.142.

2 Osman Nuri, C. V, s.465-66

sillû hafriyat-ı cüz'îye için üçkuruş ahz ve taleb olunmasının mutedil ve muvafık olacağı cihetle keyfiyetin o suretle devair mütalâasına emir ve izbar buyurulması (yazılma ve bildirilmesi) hakkında Dersaadet Su Şirketi müdiriyetinden vârid olan (gelen) 13 Mart 1312 tarihli takrir üzerine kayda ledc'l-müracaa (müracaat üzerine) şirkct-i mezbure tarafından tamirat ve tevsiat için hasbe'l-icab açılan baca ve hendeklerden dolayı şosa ve kaldırımlar bozulup birinci defa olarak mehma-emkân (mümkün olduğu kadar, olabildiği derecede) kapatılmakla bırakılmaları kabil olmamakta olduğundan bu makule (tür) bozulan yerlerin ikinci defa iktiza eden tamirâtı masarifine mukabil olmak üzere mezkûr şirket tarafından küşad edilen (açılan) bacaların beheri için lira yüz kuruş hesabıyla on kuruş ve tarikin tûlince esas boruların ferî zımnında açılan hendeklerin beher metre tûlünden bir kuruş alınması Altıncı Daire-i Belediye ile şirket beyninde kararlaştırılıp mucibince iki üç ayda bir kere Daire'nin malûbatını mübeyyin şirket tarafından tanzim olunan hesap defteri bi't-tecdik hâvi olduğu mebalîğin teslim-i vezne ettirilmekte olduğu ledc'l-isti'lâm (bilgi için yüksek makamdan alta sorulduğunda) daire-i mezkûreden zeylen yazılan ilâmda gösterildiğine mebni devair-i sairece de bu usul ve muamelenin tamimcn mevki-i icraya vaz'ı temin-i maksada kâfi görülmekle bu surete şirket direktörü tarafından vekâleten meclise müracaat eden şirket kâtibi Siron Efendi dahi muvafakat cylemekle o vechile hareket ve muamele olunması zımnında zikrolunan şirket idaresiyle devair-i belediye müdiriyetlerine tebligat icra buyurulması kararlaştırılarak takdim kılınan 21 Nisan 1309 (1893) tarihli müzakere üzerine icabının icra buyurulduğu anlaşılmış ve ahiren meclise müracaat eden Siron Efendi şirketin işbu takriri mealini tekrar ile rub'u metre murabai tecavüz etmeyen hafriyat-ı cüz'îye için dahi on kuruş verilmesinin şirketçe fahiş görüldüğünü tezkâr eylemiş (hatırlatmış) olmakla bi't-tekrar müzakere-i keyfiyetle bir mahalde anahtar taharrisi taaddüd eylediği yani kazılan yerde anahtar zuhur etmeyip de yakında diğer bir çukur daha hafredildiği halde ber-mucib-i karar on kuruş kaldırım bedeli alınması ve taaddüd etmediği (birden çok olmadığı) ve açılan bacanın muhiti yarım metreyi tecavüz eylemediği surette dahi üç kuruş ahzı ve hendeklerin beher metre tûlünde ber-vech-i sabık bir kuruş alınması muvafık görüldüğünden ve iska (su verme) muslukları hakkında dahi ber-vech-i muharrer muamele icrası tabîi idüğünden o vechile icra-i muamele olunmasının devair-i mütcellikasına tebliği ve hendeschane ile şirkete malûmat ita buyurulması kararlaştırılarak takdim kılınan 27 Mayıs 312 (1896) tarihli müzekkere üzerine tebligat-ı lâzimesi ifa buyurulmuştu. Ahiren İkinci Daire-i Belediye'den bi'l-varid (gelen) havale buyurulan 24 Kanun-ı sani 312 tarihli tezkerede yarım metre muhitinde olan mahallin fennen kutru ancak onaltı santimetre olabileceğince göre bu suretle açılacak bacaların muhiti mi yahut kutru mu yarım metre olacağına tereddüt ve iştibah (şüphe) edilmekle istifsar olunmuş (sorup anlaşılmış) olduğundan tekrar müzakere-i keyfiyet olundu. Küşad edilecek olan bacalar için akdemce (evvelce) tayin olunan yarım metre muhitin kifayet edemeyeceği anlaşıldığından bunun kutra tahvili ve şu halde yarım metre kutur itibariyle tersim olunacak dairenin muhiti bir metre clli küsur santimetre olacağından bir mahalde kaç baca küşad ediliyorsa edilsin muhiti birbuçuk metreyi tecavüz etmeyenlerin beherinden üçer ve tecavüz edenlerden onar kuruş ahzı kararlaştırılmış olmanın o vechile ifa-i muamele olunmak üzere devaire tebligat icra ve hendeschane de malûmat itası meclis-i mezkûrun 19 Temmuz 1313 (1897) tarihli kararı iktizasından bulunmuş ve ber-mucib-i karar devair-i belediye müdiriyetlerine tebli-

gat-ı lâzime icrası derdest (elde) bulunduğundan malûmatı mutazammın işbu müzekkere hendesehaneye tevdi kılındı¹.

· Cadde Ve Sokaklarda Kaldırım Altına Vaz' Ve Tefriş Olunacak Mecari Hakkında Nazar-ı Dikkate Alınacak Hususatı Mübeyyin Tezkere-i Emanetpenahî 28 Mayıs 1331 (1915).

(Bu tezkere, Türkiye'nin I. Dünya Savaşı'na girmesiyle hasım durumuna gelmiş Fransa kökenli Su Şirketi'nin geçici olarak işten el çektiği bir tarihte kaleme alınmış. Anlaşıldığı kadarıyla belediye, işlerin eskisi gibi devamını, kendi olanaklarıyla sağlama çabası içine girmiş).

Yolların hüs-n-i halde muhafazasıyla beraber mürur ve uburun temin-i selâmeti için orta kaldırımlarda hafriyata meydan verilmemesi elzem olduğundan hem bu hususun temini hem de lede'l-hacc (ihtiyaç halinde) tahte'l-arz bulunan meccarinin muaynesine lüzum görüldüğü takdirde muayene edilecek noktanın suhuletle ve en az hafriyat icrası suretiyle kolaylıkla bulunabilmesi için muhtelif tahte'l-arz mecariden beherinin yol altında muayyen bir istikamet takibeylemesi muktazidir. Binaenaleyh harik mahalleriyle henüz ferşiyat icra edilmemiş olan sokaklarda tatbik olunmak ve piyade kaldırımlarının arzına göre muhtelif meccariye yol üzerinde tahsis olunan mahalleri nüş'ir bulunmak üzere tanzim edilmiş olan makat-ı arzaniyeden (enine kesitlerden) birer kopya leffen gönderilmiştir. Bunların tetkikinden anlaşılacağı vechile su meccarisinden maada diğer bi'l-cümle meccarinin piyade kaldırımları altında olması ve su meccarisinin ise piyade kaldırımının arzı (genişliği) üç metreden dūn olduğu takdirde orta kaldırımı kısmında ve üç metre ve daha ziyade bulunduğu halde piyade kaldırımı tahtında bulunması icab ettiğinden meccarinin bu suretle tayin ve tahsis edilen mahallere ferş edilmesi lâzım gelmektedir. Ahval-i mecrudeye (mezkûr) nazaran bâdema ale'l-umum meccari ya yolun mihverine nazaran her iki cihetinde tahsis olunan muntakadan mürur edecek yahut yalnız bir cihetten müruruna mecburiyet hasıl olduğu veya bidayeten (başlarda) yolun bir tarafına ferş edilmiş bulunduğu takdirde karşı cihetin şube yollarını temin için lüzumuna göre mesafe mesafe karşı tarafı kadar kaldırım altına borular ferş olunup o taraf şube yollarına mahsus kablolar işbu borulardan karşı taraf için şube yolları olacaktır. Ber-vech-i bâlâ esbabından dolayı orta kaldırımından mürur cylemesi kabul olunan su boruları müstesna olmak üzere şube yollarının tesisi için ba'de'l-izin orta kaldırımın açılmasına hiçbir suretle müsaade edilmeyeceğinden keyfiyet malûm olarak ona göre îlâ-i muktezası hey'et-i fenniye ifadesiyle beyan olunur.

*

* *

Bu arada 18 Kânunuevvel 1329 (1914) tarihli bir "Sokakların tevsiî veya esbab-ı saire dolayısıyla mevzû (döşenmiş) olan boruların yerlerinin değiştirilmesi hâlinde ihtiyar olunacak masarîfin şirketlere tahmil edilmeyip masarîf-i mezkûrenin bu kabil ameliyatı icraya şirketleri icbar eden daire tarafından tesviyesine dair

Şûrâ-yı Devlet kararı" var ki bunun metnini buraya dercetmiyoruz¹. Anlaşıldığı kadarıyla şirketler (Terkos ve Üsküdar) bu hususta sızlanmışlar... Bu sızlanmanın ardı kesilmemiş.

• *Terkos Su Şirketi'nin Bazı Metalib (Talepler) Ve Müddeiatı (İddiaları) Hakkında Tafsilâtı Hâvî Şûrâ-yı Devlet Kararından Bâhis Dahiliye Nezareti Tezkeresi 17 Temmuz 1322 (1906).*

Terkos Su Şirketi'nin müstediya (dilekçeleri) hakkında istişare üzcirinc kalceme alınan mütalâaname ve evrak-ı müteferrianın leffîyle (ekli olarak) bi't-takdim Şûrâ-yı Devlet'e havale buyurulan tezkere-i âcizî üzerinde Ticaret ve Nafia Nezaret-i celilesi ve Emanet-i celileleri ile bade'l-muhabere mülkiye dairesinden tanzim ve meclis-i mahsus-u vükelâda kıraat edilen mazbatada Şirket-i mezkûrenin metalibinden birincisi Kâğıthane menba sularının hükümet-i seniyye tarafından cem'îyle şehir merkezine tevziinden dolayı şirketin inkiza-i müddetine (müddetinin bitimine) kadar zarar-ı vâki ile mütenasip bir meblâğ itası ve bade'l-izin bu yolda tevziata şirketten başkasının hakkı olmadığına tekiden tasdiki hususu olup mezkûr Kâğıthane suları canib-i hükümet-i seniyyeden celbiyle isale ve meccanen tevziatı icra edilmiş olduğu cihetle bu talebin hükm-i mukavlenameye muhalif ve binaenaleyh bundan dolayı tazminat iddiası muhakk (haklı) ve şâyân-ı kabul olmadığı ve ikincisi emakin-i mevcude-i askeriyye (mevcut askerî mckânlara) meccanen ita edilmekte olduğu su miktarının tayin ve tahdidi ve şimdiye kadar emakin-i mezburece lüzumundan fazla sarf olunan suya mukabil şirkete tazminat itası maddesi olup mukavlenamenin dördüncü maddesinde emakin-i askeriye için bir had tayin edilerek lüzumu mikdar su itası taahhüd edilmiş olmasına nazaran şimdi emakin-i mezkûreye verilecek su miktarının tayin ve tahdidi ve bundan dolayı tazminat itası hakkındaki talebi hükm-i mukaveleye muvafık olmayıp ancak şirketçe iddia edilen israfat vâki ise bunun men'i lâzım geleceği üçüncüsü inşaat-ı ibtidaiye için celb ve tedarik olunacak eşya ve levazımın gümrük resminden muafiyeti hususu olup şirket-i mezkûre ile Üsküdar ve Kadıköy Su Şirketi'nin inşaat-ı ibtidaiyesi hitam bulduğu cihetle bade'l-izin yalnız ana boruların istisnası ile eşya ve levazım-ı sairenden usulü vechile gümrük resmi alınması karar-ı vâki iktizasından olduğundan şirketin talebi vechile bu babda muafiyet itasına mahal olmadığı dördüncüsü şirketin fûruht eylediği suyun her metre mikâbî için doksaniki santim yani altın akçe dört kuruş istifasına (almasına) selâhiyeti maddesi olup halbuki mukavlenamede suyun yirmibeş kıyyesi nihayet beş paraya fûruht olunacağı gösterilmiş olmasına nazaran her metre mikâbî için altın akçe olarak üç kuruş otuzaltı paradan ziyade bedel istifasına şirketin hakkı olmadığı beşincisi Şirket tarafından ashabı yedinden (sahiplerinin elinden) iştirâ (satınalma) yahut muamele-i istimlâkiyesi icra edilmiş olan arazinin ashabı zuhuriyle bunların şirket alcyhine ikame-i dava eylemlerinden mütehaddis mesail olup bunlardan hükümet-i seniyyenin müdahale ve müşareketi olmaksızın şirketin ashabı yedinden doğrudan doğruya iştirâ eylediği birinci kısım için kanunen lâzım gelen mes'uliyeti şirketin kabul eylemesi icabederck ikinci kısmı olan ve hükümet-i seniyye'nin marifetiyle istimlâk edilen mahaller için ashab-ı emlâk takdir olunan bedclata razı olmayıp da her-mucibi kararnamc-i mahkeme-i müteallikasına müracaatlarında lâhik olacak (ulaşacak) hükme göre

muamele îfâsı tabîî ise de bu suretle istimlâk olunup da bedelleri sahib-i mal olmak üzere irae edilen kesana (kimselere) îta veyahut yüzde yirmi fazlasıyla bankaya tevdi için tahaddüs edecek davaya şirketin hedef olması muvafık-ı muadelet olamayacağından bundan tevellüt edecek mes'uliyetin nüsebbihlerine tahmili icab-deceği gösterilmiş ve metalib-i hamse-i mezkûre (mezkûr beş talep) hakkında ber-vech-i muharrer ittihaz olunan karar muvafık-ı hal ve musalâhal (uzlaşmalar) görülmüş olup metalibin diğeri olan muafiyet bahsine gelince kabul-i kat'iden sonra mukavelenamenin ondördüncü maddesi mantığınca masarifin yüzde yirmibeşi nisbetinde abone temininc ta'liken (bağlı olarak) şirketçe icrası mecburî olan imalât ait borular gümrük resminden muaf tutulduğu gibi bunun levazımından olan makina ve tulumlarla muhtelif ccsamet ve kıt'ada.... maslaklarına dahi teşmili bir de inşaat-ı âtiye ta'lik edilen iki sifon hattından birinin imalâtına mahsus olmak üzere mevcut hattın ameliyat-ı tamiriyesinde istimal edilmek üzere sureti Hariciye Nezaret-i celilesinden gönderilen defter mucibince celb olunacak edevatın tesiat-ı ihtidaie levazımından madudiyeti ve binaen-aleyh gümrük resminden muafiyeti tabîî olduğundan ona göre îfa-i muktezasının Ticaret ve Nafia Nezaret-i celilesine havalesi ve emakin-i askerieye şirketin iddiası vechile su sarfıyatınca israfat vâki ise men'i hususunun taraf-ı vâlâ-yı seraskerîye ve şirkete ait deavide (davalarda) iltizam-ı tezriat ve usul ve kanun dairesinde irae-i teshilât olunmasının Adliye Nezaret-i'ne tebliği ve Hariciye Nezaret-i'ne malûmat îtasıyla beraber Emanet-i celilelerine tebliğ-i keyfiyet olunması tezekkür ve mucibince tebligat icrası 6 Temmuz 320 (1904) tarih ve 1152 numaralı tezkire-i samiyede izbar buyurulmuştur (yazılmıştır)¹.

Bu tezkereden açıkça görüldüğü gibi şirket, imtiyaz mukavelenamesinin bahsettiği haklardan azamî ölçüde faydalanıp taahhütlerini îfadan imkân nisbetinde kaçınmış. Böylece de Mutlakiyet ve Meşrutiyet dönemlerinde zaman zaman teşebbüse geçilmiş ama her teşebbüsün sonunda esasen yapmak zorunluluğunda bulunduğu işler, aşağıda şirket genel kurul raporlarında görüleceği gibi, satış tarifesinin artırılması türünden talep ve bu yolda hizmetten kaçmanın olanak ve yolunu bulan şirket, yukardaki tezkire içeriğinde olduğu gibi imtiyaz mukavelesini hiçe saymak eğiliminde olmuş, imtiyaz sınırı içinde, bunu yapan hükûmet dahi olsa, başka bir kimse tarafından su tesisatı yapılamayacağını ileri sürerek yapılanlar için hükûmetten tazminat talep etmiş, halkın su gereksinmesini karşılayacak tesislerin meydana getirilmesini önlemeye kadar ileri gitmiş².

• *Terkos Su Şirketi'nce diğer belediye hastahaneleri misillû Etfal Hastahanesi'ne de meccanen su ita edilemeyeceğine dair Şûrâ-yı Devlet kararını mübelliğ Dahiliye Nezaret-i Tezkeresi 20 Teşrinievvel 1325 (1909-1910).*

10 Eylül 325 tarihli ve 514 numaralı tezkire-i behiyyeleri cevabıdır. İdaresi Emanet-i behiyyelerine terk ve tevdi olunan Osmanlı Etfal Hastahanesi'nin belediyeğe ait memleket hastahanelerinden add ve itibar olunması lâzım geleceğine ve

1 Aynı yer, s. 562-3

2 İstanbul Sular İdaresi. *Tarih boyunca İstanbul'un su davası*, İstanbul 1950, s. 19

Dersaadet Su Şirketi mukavelenamesinin müctemmimi ve müfessiri demek olan 28 Eylül 303 (1887-1888) tarihli mukavelenamenin dördüncü maddesinde "Şirket gerek kadimen dahil-i daire-i imtiyazî olan mahallerde ve gerek İstanbul cihetinde elyevm mevcut ve yapılacak kışlalar ile mekâtib-i askeriye ve nizamiye ve zabıta karakolları ve askerî hastahaneler ve harik'a mahsus hazine ve havuzlar için lüzumu miktar meccanen su vereceği gibi Tophane'de kâin Belediye Hastahanesi'le Haseki'de vaki Nisa ve Yenibahçe'de Guraba Hastahaneleri ki cem'an üç adet hastahane her yatan için yevmî kırk kıyye nisbetinde olmak üzere kezalik meccanen su ita cdeceği" zikir ve tasrik edilmiş bulunmasına nazaran Belediye Hastahanesi olarak beyan ve tahdik edilen mezkûr üç hastahaneden gayri ahizen o âdata dahil olan Etfal Hastahanesi için de meccanen su itasına Şirket'in icbar edilemeyeceği Şûrâ-yı Devlet Nafia ve Maarif Dairesi'nden taraf-ı sami-i sadaret-penahiye bi't-takdim tevdi buyurulan mazbatada gösterilmiştir.

• *Bend Ve Halkalı Sularının Şerait-i Fenniye Dairesinde Demir Borular Derununda İstanbul'a İsalesi İçin Yapılacak Ameliyat Ve İnşaat Dolayısıyla Sarfı Tahmin Olunan İkiyüz Bin Liranın Evkaf Nezareti, Şehremaneti Ve Devair-i Resmiye İle Hanelerine Vakıf Sular İsale Edilmekte Olan Ashab-ı Emlâk Tarafından Suret-i Tedarik Ve Tesviyesine Ve İnşaata Başlamadan Evvel İki binbeşyüz Lira Sarfıyla Keşfiyat-ı Kat'iyeye İcrasına Dair Şûrû-yı Devlet Kararı 7 Mayıs 1327 (1911)*

Evsaf-ı halileriyle sıhhat-ı umumiye ıras-ı mazarrat etmekte bulunan Dersaadet'e câri (akın) suyollarının icabat-ı fenniyece tatbikan ıslahı için cereyan eden muhaberat üzerine Daire'den mukaddema takdim ve tanzim kılınan mazbatada bend sularının derece-i vücudba (gereklilik derecesinde) bulunan sür'at-i inşa ve ıslah-ı meccarisi için icra ettirilen keşf-i ibtidaiyesine göre yüzbin Osmanlı altını masraf vuku bulacağı ve bunun şu suretle tamamiyle hazine-i Evkaf'a tahmili muvafık görülememekle beraber suyollarının hâl-i harabide bırakılması dahi kat'iyen caiz olamayacağı cihetiyle masarif-i mezkûrenin ya Maliye ve Sıhhiye ve Evkaf Nezaretleriyle Şehremaneti beyinde ihtiyar olunmak veya Evkaf'ın hazine-i Maliyece düyun-ı gayr-ı muntazama meyanına idhal olunan matlubatından tesviye kılınmak üzere hükümet tarafından bir banka vasıtasıyla yüzbin altın için bir hesab-ı câri açtırılmak suretiyle Evkaf hesabına inşaata başlattırılmak şıklarından birinin tensibi arz ve beyan kılınmış olması üzerine Maliye Nezareti'nce düyun-ı gayr-ı muntazamaya mahsuben akçe itası mümkün olmayıp ancak Evkaf hasılatından tediyeye olunmak şartıyla bir bankadan o miktarda bir istikraza kefalet olunabileceği beyan olunmuş ve Evkaf Nezareti ise mezkûr bend suyollarının cevami-i şarife ve müberrat-ı saireye lüzumu olan suyun tedarikiyle beraber şehrin ihtiyacat-ı umumiyesine tahi temin-i maksad-ı mübecceliyle (ululanmışıyla) vücuda getirildiği ve bu hayrattan birçok devair-i resmiye ile hanelerine su câri ashab-ı emlâkin ve çeşmelerinde kâff-i ahalinin istifade ettiği cihetle masarif-i mezkûrenin devair-i mütcellika ve müstefide beyinde taksim ve ashab-ı emlâktan dahi tasarruf ettikleri su nisbetinde bir bedel-i iştirâk ahz olunması metallibatında bulunmuş olmasına mebnî bir komisyon teşkiliyle âcilen bu babda bir suret-i tesviye kararlaştırılması lüzumu da âhiren bâ-mazmata arz ve beyan kılınmıştır.

Karar-ı mezkûrun tebliği üzerine Maliye ve Evkaf ve Nafia ve Sıhhiye Nezaretleriyle Şehremaneti memurinden mürakkab teşkil olunan komisyon tarafından tanzim ve Şehremaneti'nden bâ-tezkere irsal kılınan mazbata suretinin takdimini

mutazamının Dahiliye Nezareti'nin Şûrâ-yı Devlet'e havale buyurulan 26 Mayıs 326 (1910) tarihli ve yediyüz altmışkız numaralı tezkeresi ve melfûfatı (ekleri) Nafia ve Maarif ve Maliye dairesinden lede'l-kıraa (okunma sırasında) mazbata-i mezkûrede Dersaadet'e câri suların her türlü telvisat (kirlenme) ve tesisat-ı hariciyeden muhafazaları için menbalardan inünteha-i meccralarına (mecralarının sonuna) kadar tamamen demir borular dahilinde cereyan ettirilmesi muktaziat-ı fenniye ve sıhhiyeden ve şu halde yalnız mevzu-ı bahis olan bend suları meccarisinin ıslahiyle iktifa edilmeyerek Halkalı ve Bend sularına karışan diğer menabi ve taksim sularının dahi meccralarının demir boruya tahvili lâzımden olup bu takdirde masarif-i inşaiye için tahmin ve tensip olunan yüzbin altın ancak Dersaadet bend sulanının meccari-i asliyesiyle şehir dahilindeki şubelerine kâfi olduğu ve bend sulanının Beyoğlu ve Taksim cihetinde ve Rumeli sahilindeki şube-i meccarisine ve Halkalı suyunun Dersaadet'e kadar olan esas meccrasıyla şehir dahilindeki şubelerine dahi başka yüzbin altının sarfı tahmin olunduğu cihetle buraları nazar-ı dikkate alınarak Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nce deruhte edilemeyen masarif-i inşaiyesinin minhayse'l-mecmu balığ olacağı ikiyüz bin altının tedariki tecmmül (etrafıca düşünülp) ve müzakere oluncukta neticesinde ikiye taksim olunan meyah-ı mezkûrenin hayrat ve müberrata (aklanmışlara) cari olan masarifinin Evkaf-ı hümayun ve devair-i emiriye ile emakin-i şahsiyeye câri olan kısm-ı diğeri masarifinin de devairle eşhasa ait bulunduğuna nazaran masarif-i inşaiyenin külliye hazine-i Evkaf'a ırcı vakf'a tevavüz olacağı ve hayrat ve müberrata mahsus olup Evkaf'a ait olan kısma isabet edecek masarifin de cihat-ı saireye (başka yönlere) atf ve tahmili şerait-i vakfiyeyi muhill (bozucu) bulunacağı derkâr ve hıdayeten tesis-i meccari eden selâtin-i âzam (büyük sultanlar) hazaratiyle eslâf-ı kirâmın isale eyledikleri meyahın temin-i hüsn-i cereyan-ı daimisi için varidat-ı kâfiye vakıf ve tahsis ettikleri aşikâr olduğundan hayrat ve müberrata câri meyah miktarına isabet eden masarif-i inşaiyenin hazine-i Evkaf'tan ve devair-i emiriye ile mesakin-i şahsiyeye (özel meskenlere) câri kısmın da devair ve eşhas tarafından tesviye kılınması ve mikyas-ı mahsus ile tevzin olunan mekadir-i (miktarlar) meyahın komisyonca esas mütalâa itihazına cedir (uygun) bir derecede destres olunamayan (ulaşılamayan) vakfiye ve senedat-ı resmiye ve işaret-ı kaydiyenin telfik (birleştirme) ve tetkikiyle tebeyyün ve her kısma tercetüb eden masarifin mikyasa göre müttesaviyen tevzi ve tayin edilmesi umur-ı tabiiyeden olup bu suretle devair-i emiriye her lüle suya isabet edecek masarifi bilâ-istiskar (çok görmeden) tesviye eyleyeceği cay-i bahis (uygun bahis) olmakla beraber eşhas tarafından istiksarı vehleten (ilkin) hatıra gelirse de hiçbir haneye bir lülenin sekizde biri olan bir masura ve nihayet iki masuradan fazla su cereyan etmemekte olduğu vecihile senede yüzde on nisbetinde olarak tesviye olunacağı nazar-ı dikkate alınırsa hanelerine bir masura su almak iktidarında bulunanların bu suretle masrafa iştiraktan beyan-ı aciz ve münacbet (sakinme) etmeleri gayr-ı muhtemel olmasına mebnî şu mütalâaya muhalif olarak yine masarif-i munkasımeyi îtadan istinkâf ve taannüd eden (inadeden) su sahiplerinin mutasarrıf oldukları su miktarı bedeli Evkaf Nezareti'nce bi't-tesviye kef-i yed (ele alınarak) ettirilerek âhara lüruhte Nezaret-i müşarûn-ileyhin muhtar bırakılması ve mülk sulardan mahlûl olan ve suların demir borularla zâyî olmaksızın isale ve birçok menba sularının yeniden ilâvesinden dolayı takriben husule gelecek kırk elli lüle fazla suyun tutarı da masarifin yekûnundan tenzil ve her bir lüle suya isahet edecek hisse-i masarifte mikdar-ı mütchakkına göre ta'dil olunarak cihat-ı adîdesinden (birçok cihetten) mukassatan (taksitle) tahsil olunmak üzere Evkaf-ı hümayun hazinesince on senede tesviye edilmek şartıyla ve Maliye Nezareti'nin kefaletiyle hemen ikiyüz bin altınlık bir istikrazın akdedilmesi ve

keşfiyat-ı fenniyenin icrasına mübaderet (hemen girişme) ile nukat-ı münaseb-i müteaddeden (uygun çeşitli noktalardan) inşaata başlanılarak müddet-i kalile (az sürede) zarfında ikmaline ikdam ve müsaraat olunması tezekkür edildiği gösterilmiştir. Bi'l-muhaberc Evkaf-ı hümayun Nezareti'nden alınan tezkerede mezkûr suların sıhhat-ı umumiyeye derece-i tesiri hasebiyle mccarisinin bir an evvel intizama ifrağı vecaibden (görevden) olduğu gibi zikr olunan suyollarının vakfa taalluku itibariyle de bu babdaki teşebbüsat ve icraatın Evkaf'a aidiyeti tabîi olarak ancak mezkûr komisyonca sarfına lüzum gösterilen ikiyüz bin altının nezaretçe tedariği düşvan (güç) ve masarif-i vakıya sıhhat-i umumiye nokta-i nazarından Şehremanctı'nın ve istifade-i maddiye cihetinde dahi devair-i sairenin iştiraki lüzumu derkâr olmasına nazaran Evkaf'ın istitaat-ı maliyesi (malî gücü) dairesinde yetmişbeşbin altın verilme üzere Şehremanctı tarafından yetmişbeşbin ve devair-i âliyenin almakta olduğu sular münasebetiyle hazine-i maliye tarafından dahi cllibin altının tahsisi muktazi olup şu kadar ki müstaceliyet ve ehemmiyeti müstağni-i tezkâr (düşünülmesi gereksiz) bulunan inşaata bir an evvel başlanabilmek için mebalîğ-i muktaziyenin def'aten elde edilmesi lâzımeden bulunmasına ve makadir-i mezkûre (sözü edilen miktarlar) dairesinde hazine-i cllile ile Şehremanctı'ya iştirak olunmak üzere ikiyüz bin altının Maliye Nezareti'nin kefaletiyle ve mutedil faizle istikrazından başka çare görülmecinsine binacın ona göre iktiza-i halim ifası ve bidayeten sarfı iktiza eden ve hey'et keşfiye masarifi karşılığı bulunan ikibin beşyüz altının dahi hazinc-i Evkaf'tan tesviyesi münasib olacağı bi'l-havale cncümen-i mahsus-ı Evkaf'tan ifade kılındığı bcyanıyla istihdamına lüzum görülecek mcmurîn-i fenniye ve saire tahsisatı hakkında Nafia mühendislerinden Feyzi Bey tarafından verilen raporun suretinin ve mezkûr bend sularından hayrat ve müberrat-ı vakfiye ile devair-i âliye ve mebani-i hususiyeye cari suların makadirini havi pusulanın gönderildiği... kılınmış olmasıyla surct-i iş'ara nazaran bu bab'da mütalâa Maliye Nezareti'nden istifsar olunmuştu (sorulmuştu). Cevaben alınan 23 Mart 327 (1911) tarihli tezkerede bend ve Halkalı ve Turunçlu sularından devair-i hükûmetce isale edilmekte olan suyun mikdarını mübeyyin olarak bi'l-muhaberc Evkaf-ı hümayun Nezareti'nden celb edilen defter mündericatına nazaran şubat-ı hükûmete Turunçlu namıyla yad olunan Halkalı suyundan cem'an scksendokuz masura üç çuvaldız ve Kırkçeşme suyundan dahi cem'an altı lüle doksanbir masura iki çuvaldız su isale edilmekte olduğu anlaşılmış ve vakıf olan mezkûr suların rakabe tevliycti (sahipliği mütevelliliği) Evkaf-ı hümayun Nezareti'ne ait olması hasebiyle mccari-i hazırasının ıslah ve fenne muvafık bir suret ve tarzda inşası hususunda Evkaf Nezareti menfaatlar ve işbu suların şerait-i fenniye dairesinde isalesi mes'clesinin sıhhat-ı umumiyeye şcdid taalluku itibariyle Şehremanctı'ni dahi ehemmiyetle alâkadar bulunmasına mebni masarif-i inşaiyeye Nezaret ve Emanet müşartın-ılcyhımanın iştiraki tabîi bulunmuş olup ancak devair-i resmîye bu suların cşhas-ı saire misillü istifade etmekte olduğundan Nezaret ve Emanet müşarün-ıleyhımanın sarf edebilecekleri miktardan mütebakisi bu suların istifade edenlere taksim edilmek icabettiği takdirde hazinc-i Maliyenin dahi Evkaf Nezareti'nin iş'arı vechile ellibin altın vermek suretiyle değil devair-i hükûmete câri olan suyun mikdarına ve suların müstefid olan cşhas-ı sairenin nisbet-i iştirakine göre masarif-i inşaiyeye iştiraki lâzım geleceği dermeyan kılınmıştır.

Tafsilat-ı mcsrudeden (bildirilen tafsilattan) müteban olduğu üzere İstanbul'a câri bend suları ile Boğaziçi'nin Rumeli sahiline ve Beyoğlu'na câri suyollarının kavaid-i fenniye dairesinde inşa ve ıslahı komisyonun mazbatasında gösterildiği üzere ikiyüz bin altın masarif ihtiyarına mutavakkıf olarak Evkaf-ı hümayun Nezareti'nce meblâğ-ı mezburun Maliye Nezareti'nin kefaletiyle ve on sene müd-

dette tesviye olunmak üzere istikraz surctiyle tedariki ve masarifi-i mezkûreden hazine-i Evkaf'ca yetmişbeş bin ve Şhremaneti'nce kezalik yetmişbeş bin ve Maliye Nezaretci'nce clli bin altına iştirak olunmak surctiyle devair beyrinde taksimi icab edeceği dermeyen kılındığı halde Maliye Nezaretci tarafından bu surct-i tesviyeye yanaşılmayıp devair-i hükûmetc cârî olan suyun mikdarına ve suların müstefid olan eşhas-ı sairenin nisbet-i iştirakine göre masarifi-i inşaiyeye iştirak olunmak lâzım geleceği beyan olunmasına ve fi'l-hakika vakıf olan mezkûr suların rakabe ve tevliyeti Evkaf-ı hümayun Nezareti'ne ait bulunmak itibariyle mecar-i hazırasının ıslahı vazifesi Evkaf Nezareti'ne ait ise de bu habda teşkil olunacak bir komisyon tarafından bir surct-i tesviye bulunması Şûrâ-yı Devlet'çe ittihaz olunan karar iktizasından olarak hayrat ve müberrata cârî sular mikdarına isabet edecek masarifat hazinc-i Evkaf'tan ve devair-i emiriye ile eşhas tasarrufunda bulunan mesakine cârî sular masarifinin de devair ve eşhas tarafından tesviyesi hakkında mezkûr komisyonca ittihaz olunan karar Maliye ve Evkaf Nezaretlerinden i'zam olunan memurların huzur ve muvafakatlariyle ittihaz olunmuş olmasına göre Nezaret-i müşarün-ileyhaca şu surct-i tesviyeye itiraz olunamayacağına mebni Maliye Nezareti'yle Şhremaneti'nin bu suların istifadeleri derecesinde masarife iştirakları ve suların müstefid olan ashab-ı emlâkin de hisselerine isabet edecek miktarı tesviye etmeleri surcti dairece de münasip görüldüğünden masarifi-i vakıya o surctle iştirak olunması icabeder. Gerçi inşaat-ı mezkûre inşaat-ı umumiyyeden olmak itibariyle Evkaf-ı hümayun Nezareti'ne ait olmak lâzım geleceği varid-i hatır olursa da mezkûr inşaat sıhhat-ı umumiyyenin muhafazası maksadıyla kendine taalluku olmadığı halde bir fedakârlık olarak Nezaret-i müşarün-ileyhaca deruhte edilmiş ve bu nokta-i nazardan mecarinin esasından tebdili lâzım gelmiş olmasına göre devaire cârî sularla ashab-ı emlâka ait suların devair ve ashab-ı emlâkin tasarruf etmekte oldukları su mikdarına göre masarife iştirak cylemeleri lâzım geleceğine ve ancak masarifi-i inşaiye olmak üzere komisyonca beyan olunan ikiyüz bin lira keşfiyat-ı kat'iye neticesi olarak beyan kılınmayıp alc't-tahmin gösterildiğine ve böyle keşfiyat icra edilmeksizin tahmini bir surette dermeyen olunan masarifin muameleye esas ittihazi tecviz edilemeyeceğine binaen inşaata Nafia Nezareti hey'et-i fenniyesinin iştirak ve nezaretiyle ve Evkaf-ı hümayun Nezaretci'nce kabul olunduğu üzere iş bu hey'et için sarfı iktiza eden iki bin beşyüz altının hazine-i Evkaf'ça keşfiyat-ı kat'iye icra edilerek inşaatın ne miktar masarifle meydana geleceği anlaşıldıktan ve suların umumu kaç lülece bâliğ olduğu takdirde ve her bir lüleeye isabet edecek masarifi-i tebeyyün ve takrir edilerek her lüleeye ve ona kıyasen her masuraya isabet edecek masarifi-i miktarı alâkadarınca malûm olmak üzere gazetelerle ilân olunduktan sonra inşaata mübaşeret olunması ve inşaatın resmî ve hususî devair ve hanelerin hududuna kadar getirilip ondan ilerisi ashab-ı meyhaye ve fersude (eskimiş) boruların hususî olanları ashabına ait olmak üzere icrası münasip görülmüş ve hanelerine su cârî olan ashab-ı emlâk hisse-i müsibelerini (isabet eden hisselerini) itadan istinkâf ettikleri takdirde bunların ashabı yedindenden (elinden) mübayaası lâzım gelip ancak istimlak kanunu bu kabil suların istimlakine ait muamelâta mütedair olmadığına binaen bu husus hakkında bir madde-i kanuniye tanzimi dahi muktazi bulunmuş olmakla surct-i ma'ruza vecchile if'a-i muktezasının Maliye ve Evkaf-ı hümayun ve Nafia Nezaretleri'ne ... ve Şhremaneti'ne tebliği bususunun Dahiliye Nezareti'ne havalesi menut-i rey-i âlîdir (yüksek oya bağlıdır).

*

* *

İstanbul'un su sorununun başta Şehremaneti ve suların bir kısmının aidiyeti cihetiyle Evkaf Nezareti'ni hayli meşgul ettiğini görüyoruz. Artık herkes "terakkıyat-ı fenniye"ye uyarak suların (dökme) "demir borular" içinden akıtılmasının zorunluğuna inanmış ama bugün bile içinde yaşadığımız "fon" eksikliği nedeniyle sorunun çözümü için çırpınıp durmuş. Aşağıdaki belge de yine bu keyfiyeti vurguluyor.

. Bendlerin Islahı Hakkında Cemiyet-i Umumiye-i Belediye İle Meclis-i Emanet'in Nokta-i Nazarları 14 Kânunsani 1327 (1911).

İstanbul ve Beyoğlu ve Üsküdar cihetlerindeki su yollarının terakkıyat-ı fenniye tevfiikan demir borulara tahvil suretiyle tanzim ve ıslahı emrindeki teşebbüs-i mühimmin hız-ı fiile isalesi zımında ihtiyar olunacak masarife Emanet'çe her sene mebalığ-ı muayyine iltası suretiyle iştiraki takarrür etmiş olmasına ve bu babdaki ameliyata esas olmak üzere evvel emirde vücuda getirilmesi merteb-i vücubda (vacib mertebesinde) bulunan harita ve projelerle teferruatının tanzimi hususu bi'l-münakaşa takarrür eden bedel ile mütehasıs bir kumpanyaya ihale olunarak icabeden mukavelname derdest-i teati bulunmasına binaen ihtiyar edilecek masariften Emanet'çe sene-be-sene iltâ edilecek kısmın sene-i haliyeye ait mikdarının Evkaf'ça sarf edilecek mebalığe ilâve olunmak üzere sür'at-i mümkün ile irtsaline dair Evkaf-ı hümayun Nezaret-i celilesinden mürsel 29 Kânun-ı evvel 327 tarihli ve 30521/180 numaralı tezkeresi ve cemiyet-i umumiye-i belediyenin 22 Kânun-ı evvel 327 tarihli karar sureti birleştirilerek meclis-i Emanet'te lede'l-kıraa karar-ı mezkûrda mukaddemâ cereyan eden muhabere ve muamele üzerine sene-i âtiyede işbu su yolları tamirâtı için yetmişbin lira sarfı Evkaf-ı hümayun Nezareti'nce taahhüt edildiği anlaşıldığı cihetle Emanet'le Nafia ve Evkaf Nezaretlerinden intihab edilecek üç mühendis marifetiyle tahkikat ve keşfiyat-ı fenniye icra edilmek üzere şimdilik sene-i haliye bütçesinin tasarruflar-ı umumiyesinden üçbin liranın sarfı ve ameliyat-ı mezkûre masarilinin temini için gelecek seneden itibaren bütçeye münasip miktar tahsisat vaz'ı ve ancak masarifi vakıya mukabil bu sulardan belediyelerce temin-i istifade sokakların iskası (sulanması) ve hariklerin iltfası zımında Emanet'çe tensib edilecek mahallere musluklar vaz'ı ile beraber hasılat-ı vakfiyesiyle mine'l-kadim bu sulardan istifade etmekte olan hanelerden kanun-ı mahsus ile alınacak olan rüsumdan nisfının Emanet'e terki esbabının istikmali (kemale getirilmesi, bitirilmesi) lâzım geleceği gösterilmiş ve şu halde harita için verilecek hisse-i masarifi umumiyeye iştirak için de o hisse nisbetinde para verilmesini icab ettireceğinden ve Nezaret-i müşarün-ileyhin tezkeresinde üçyüz bin lira olarak tahmin edilen masarifi umumiyenin sülüsüne (üçte birine) Emanet'in iştirak etmesi teklif olunup bu da meclisce istikrar edildikten (çok görüldüğünden) ve ancak cemiyet-i mezkûrenin kararında zikredildiği vechile sokakların iskası ve harik vukuunda iltfası için musluklar vaz'ı ve hasılat-ı vakfiye ile mine'l-kadim bu sulardan istifade etmekte olan ashab-ı meyahtan alınacak olan rüsumun rub'unun (dörtte birinin) Emanet'e terki suretiyle fevaid hasıl olmasına mukabil masarifi vakı'anın rub'una Emanet'in iştiraki meclisce muvafık görüldüğü gibi bu yapılacak haritanın birer kopyasının da Emanet'e iltâ edilmesi şartının ilâvesiyle gerek harita ve gerek masarifi tamiriye ve inşaiyeye bu nispette iştirak muvafık olacağından Evkaf-ı hümayun ve Dahiliye Nezaret-i celilelerine cevap yazılmak üzere keyfiyetin bir kere de cemiyet-i umumiye-i belediyeye havale buyurulması tezekkür ve tensip kılındı.

• *Cemiyet-i Umumiye-i Belediye Kararı*

İşbu müzekkere ve meclufatı kıraat olunur. Bu babda cereyan eden müzakerat neticesinde suların demir borularla isalesi halinde sokakların iskası ve sıhhat-i umumiyenin muhafazası va harikten tahaffuz gibi meclis-i maddiye hasıl olacağına nazaran esbab-ı mesrudeden (serdedilmiş-bildirilmiş sebeplerden) dolayı ihtiyar edilen masarif-i sıhhiye ve Belediye'nin an-bc-an tenakusu (eksilmesi) derpiş olunarak masarif-i mühimminin rub'una iştirak için Emanet'e me'zuniyet verilmesi ve Kadıköy'ü cihetlerinin dahi nazar-ı dikkate alınmış ve evvelce verilen kararda ahaliden alınacak rüsumun nısfına Emanet'in iştiraki lüzumu gösterilmişse de masarif-i daimeye iştirak etmemek suretiyle bu rüsumun kâmilin Evkaf Nezaret-i celilesine terki mümkün olabileceğinin dahi Emanet-i aliyye'ye tebliği karargir oldu. 14 Kânun-ı sani 1327 (1911).

Parasızlıktan her kurum topu birbirine atmış. Ama bu arada suların bundan böyle “(dökme) demir borular içinden” isalesinin bir zorunluk olduğu bilincinin yayılmış gibi olduğu da görülüyor. Devam edelim belgeleri irdelemeye.

• *Salma Suretiyle Cereyan Eden Suların Tarafeyninde Kırkar Arşın Fasıla Olmadıkça Ebniye İnşasına Ruhsat Verilmemesine Dair Nizamnameden Bâhis İlmühaber Sureti 8 Recep 1274 (1858).*

Burada vermediğimiz¹ bu ilmühaber bize bir şehircilik anlayışının uyanmaya başladığını mı haber veriyor?... Devam edelim. Aşağıdaki Şûrâ-yı Devlet kararı aynı doğrultuda olmanın ötesinde su isalesi işlerinin tarihçesi hususunda önemli bir belge oluyor. Bu kararın I. Dünya Savaşı sırasında alınmış olması ayrıca dikkate değerdir.

• *Salma Suyollarının Muhafaza-i Safiyeti İçin Tatbik Edilecek Olan Usul Hakkında İzahatı Hâvi Şûrâ-yı Devlet Kararı 14 Haziran 332 (1916).*

Dahiliye Nezaret-i'nin Şûrâ-yı Devlet'e havale buyurulan 27 Nisan 331 (1915) tarih ve ikiyüzbeş hususî numaralı tezkeresi Şehremaneti'nin mecluf (eklenmiş) tezkeresi sureti ile teferruatı mülkiye maarif dairesinde kıraat olundu.

Şehremaneti'nin tezkeresi suretinde Boğaziçi'nde Baltalimanı'nda kâin olup mahalle halince ifrağ edilen Reşitpaşa arazi-i vakfiyesinden yirnidördüncü adanın bu kere ifraz muamelesinin icrasına ait istikamet haritasının tersim ve tasdiki sırasında oradan mürur eden salma suyun demir boru içersine aldırılmasına müsaade olunması Yeniköy dairesinden iş'ar ve suyun mürur cylediği kısmın tarafeyninden lâ-akal beşer metre mesafe bırakılmak ve herhalde lâğımın mecralarının üstünden geçirilmek şeraitiyle suların demir boru dahilince alınmasında bir mahzur-ı sıhhi tevellüd etmeyeceği de hey'at-ı sıhhiye müdiriyetinden izhar edilmesi (bildirilmesi) üzerine keyfiyet cncümen-i Emanet'e lede'l-havale salma suretiyle cereyan eden suların tarafeyninde bulunan arazide hane inşası halinde su mecrasının her iki cihetinde kırkar arşın² boşluk bırakılmak suretiyle inşaata müsaade îtası 8 Receb 1274

1 Bkz. Osman Nuri; C. V, s.593-5

2 Yaklaşık 28'er metre

(1858) tarihli nizamname muktezasından olduğu anlaşılmasına binaen mezkûr nizamnamenin bir suret-i meyah vakfiye müdiriyetinden celb ve mütalâa edildiğinde bunda gerek salma gerek kanavat (suyolları) vasıtasıyla cereyan eden suların tarafeyninde nizam-ı kadim vechile kırkar arşın boşluk bırakılması suların muhafaza-i safiyeti için muktazi olmasına göre hükm-i nizamın idame-i mah'luzi-yetinin beyan edildiği anlaşılmış ve bunun iradc-i seniyye-i hazret-i padişahîye iktiran eylemiş olması cihetiyle nizam şeklinde mer'iyeti tabîi bulunmuş ise de nizamname suretinde münderic olan nizam-ı kadim kaydına tedkikat ve taharriyat-ı vakıaya rağmen destrest olunamadığından bu gibi salma तरीکیyle cereyan eden suların tarafeyninde bina vücuda getirilmesinden nâşi telvis edilmesi (kirlenmesi) ihtimaline karşı suyun her iki canibinden kırkar arşın bir fasla bırakılmasının suların temin-i maksadına müstenid olması münfelim olduğundan (düşünüldüğünden) hey'et-i sıhhiyye dermeyer edildiği üzere suların demir boruya alınmış ve tarafeyninde lâ-akal beşer metre boşluk bırakılarak lâğım mecralarının dahi borunun imrarı halinde suların mahfuziyeti daha ziyade temin edilmiş olacağına göre beca (yerinde) olup su şirketlerinin İstanbul ve Üsküdar cihetlerinde cereyan ettiriclikleri sular dahi dökme borular vasıtasıyla mecraların üstünden imrar eylemekte olmaları da müdüriyet-i müma-ileyhimanın mütalâatını teyid eylemekte olmasından buna ve beyan olunan nizam-ı kadime ve bunu müeyyed olan irade-i seniyye-i hazret-i padişahîye nazaran bu ve emsali hakkında edilecek muamelâta esas olmak üzere Şûrâ-yı Devlet'çe tedkik ve hall-i mesele olunmasına lüzum gösterilmiştir.

İcra kılınan muhaberattan Evkaf-ı hümayun ve Maliye Nezareti ile Defter-i Hakanî ve şehremanetlerinde nizam-ı kadimin kaydına destrest olunamadığına ve Divan-ı Hümayun Beylikçiliğinden (Divan-ı hümayun zâbitliğinden) celbolunarak tedkik edildikten "ana tariklerinin hariç ve dahil surda salma ve gerek kanavat ile câri olan mahallere karib ve tariklerin esfelinde (aşağısında) olarak kuyu hafır ve müceddeden ebniye inşa olunacak olduğu halde hakkında ziyade su alınacağı cihetle çirkâb-ı (çirkef) mazaratından sâlim olunamayacağından bu makuleler nizam-ı kadimi vechile kırk arşın mesafe olmadıkça ruhsat buyurmamak" deyu muharrer olduğu ve meskûn emr-i âlî dahi hafır olunacak (kazılacak) abara (su kuyularına) mütedair bulunduğu ve ilmühaber dahi su nâzırlarının vazifesine ve suyollarının hüsn-i muhafazası ile su bey' ve fûruhtuna ait idüğü görülmüştür. İktizası lede't-teemmül düşündükçe demir boru istismali usulünün icad ve ihdası üzerine Üsküdar ve İstanbul ciheti su şirketlerine dahil ve haric-i surda demir boru isti'maline ruhsat verilmiş olmasıyla mezkûr nizam-ı kadimin hükmü eski usuldeki suyollarına münhasır ve yeni usulün her vechile eski usule müreccah bulunması hasebiyle mezkûr arsadan geçen atık suyolunun demir boruya tahvilinde bir mani-i nizamî mevcut olmamakla beraber sıhhaat-ı umumiyye ve umran-ı memleket noktasından mucib-i muhsinat (iyiliğe sebep olan) olup ancak demir boruya tahvil keyfiyetinin yalnız arsa dahiline hasrı halinde su bedelinin arsaya dühul ve huruc noktalarında yapılacak mebanî suyolunun arsa haricinde kalan aksamına hadd-i nizamîden ziyade takarrub edebileceğinden (yaklaşabileceğinden) hükm-i nizamı muhafazaten dühul noktasından geriye ve huruc noktasından ileriye doğru kırkar arşın suyolu aksamının dahi arsa sahibi tarafından demir boruya tahvil edilmesi muktazi ve Şehremaneti'nden iş'ar olduğu üzere masarîf arsa sahibine ait olmak ve vaz'olunacak demir borular lâğım mecralarına tesadüf ettiği takdirde mutlaka onların üstünden geçirilmek ve ciheteyninden lâ-akal beşer metre mesafe dahilinde bina inşasına müsaade olunmamak şartı ile suların demir boruya aldırılması ve emsali hakkında dahi o vechile muamele icrası münasip olacağının Şehremaneti'ne lâcîl'ü't-tebliğ (ivedi tebliğ) Dahiliye Nezareti'ne havalesi ve Evkaf-ı hümayun Nezareti'ne

malûmat îtası ve maahaza keyfiyetini bir kere de hey'et-i umumiyyede mütalâası teşekkül kılındı.

Bu tezkere üzerine Şûrâ-yı Devlet hey'et-i umumiyesi, teklifi “bir suretle muhsinatı mucip” bulmakla birlikte bunun bir genel kanun çerçevesi içine alınmasının gereğini vurgulayıp cevabî zeyli ait olduğu makamlara gönderiyor. Bu zeyli dercetmiyoruz¹.

• *İstanbul'a Cari Surların Bend Ve Mecarisinin Suret-i İmar Ve İslahı Ve Umumiyetle Kabil-i Şurp (İçilebilir) Sular Hakkında İzahat-ı Fenniyyeyi Hâvi Olarak Dahiliye Nezaret-i Celilesine Takdim Olunan Tezkere-i Emanetpenahi 23 Teşrin-i sani 1332 (1916)*

Salma suyollarının demir borular içine alınması hakkında arasına vâki olan müracaat üzerine ayrı ayrı kararlar ittihazından ise umumî ve muttarid (sıralı, düzgün) bir esas vücuda getirilmesi daha muvalık-ı maslahat olacağından tedkikat-ı umumiye ve umkiye (derinlemesine) bi'l-âhare bu hususta etraflıca bir lâyiha-ı kanuniye tanzim ve irsalı teliğ-i samî-i sadaretpenahîye atfen 30 Haziran 332 (1916) tarihli ve 3413/117 numaralı tezkere-i aliyye-i nezaretpenahîlcriyle emir ve iş'ar buyurulmasına binaen lddet-tebliğ bu babda hey'et-i fenniyyeden şehre câri unum sular hakkında yazılan mufassal mütalâanamenin bir sureti leffen takdim kılınmıştır. Mütalâanamede İstanbul'a câri bend, Halkalı, Terkos ve Kâğıthane suları hakkında izahat îta ve şehrin suya olan ihtiyacı teşrih ve bu ihtiyacın izalesi esbabının münhasıran Belediye'ye teveccüh ettiği tafsilen dermeyeran olunmakla beraber emsali bilâd-ı mütameddineye (uygar kentlere) nazaran İstanbul'da ihtiyacat-ı umumiye için gerek nüfus başına yevmî ne kadar suya lüzum olduğu da gösterilmiştir. Netice olmak üzere de İstanbul sularının Belediye'ce teksir (çoğaltma) ve ıslahı cihetine gidilmek için evvel-emirde suların Emanet'in yedd-i idaresinde bulunması lâzım gelip bunun için de bend ve Halkalı sularının esasat-ı vakfiye halledar edilmemek şartıyla idaresinin Belediye'ye terki Terkos Şirketi mukavelelenmesi mucibince hükûmetin haiz olduğu bi'l-cümle hukukun Emanet-i âcîze devri mütalâası dermeyeran olunmuş ve mütalâat-ı vakfa muvafık bulunmuş olup vakfa ait suların ve Terkos Şirketi hukukunun Emanet-i âcîze devir ve terki gibi hususata hükûmetin muvafakatı anlaşılmadıkça lâyiha-i kanuniye tanzimi bir faydayı müntic (sonuç veren) olmayacağından esasat-ı maruza Nezaret-i celilerince musîb (isabetli) görüldüğü takdirde Şûrâ-yı Devlet'çe bi'l-unum sular hakkında tanzim edilecek kanun için esbab-ı mucibe şu suretle ihzar edilmiş olacağından lâyiha-i kanuniyenin Bâbîâlî'ce tanzimi lüzumu arz olunur.

Şehremaneti'nin bu tezkere içeriğinden “Belediye'ye bağlı bir Sular İdaresi”nin ufukta görülmeye başlandığını istidlâl edebiliriz. Şimdi bu husustaki “mütalâaname”yi okuyalım:

• *Mütalâaname*

Salma suyollarının borular içine alınması hakkında vakit vakit vâki olan müracaat üzerine ayrı ayrı kararlar ittihazından ise umumî ve muttarid esas vücuda

getirilmesi daha muvafık-ı maslahat olacağından tedkikat-ı umumiye ve umkiye (derinlemesine) bi'l-âhare bu babda etraflıca bir lâyiha-i kanuniye tanzim ve irsali hakkındaki Şûrâ-yı Devlet kararıyla Dahiliye Nezaret-i celilesinin işbu tezkeresi mütâlâa olundu fi'l-hakika salma sudan kırk arşın mesafe olmadıkça enbiye inşasını men' eden nizam-ı kadim mes'elenin cihet-i fenniyesi düşünülürse bu gibi mahallerde vuku bulacak telvisattan (kirlenmelerden) mecranın tahaffuzunu (korunmasını) temin edemeyeceğinden nizam-ı mevzu' (vaz edilmiş) suyun geçtiği araziden müteessir olmaması çaresi henüz bulunmamış olan ve telvisatın suret-i intişarı henüz malûm olmayan bir zamana ait yarım bir tedbirdir.

Suyun bina yapılacak mahallerde demir boru derununa alınması cihetine gelince; bir su muhtelif tarlalardan geçtiği halde bir tarla derunundaki kısmını demir boru derununa almak bir şeye yaramaz. Çünkü bu tarla derunundaki hayvanat ve insanlardan husule gelecek ifrazat-ı muzirrcnin tahic'larz takibedeceği güzergâh malûm değildir. Binaen-aleyh işbu müzirü's-sihha ifrazat başka bir noktada yine salma suya karışabilir. Kezalik tarlanın iki başından itibaren demir boru hududunu diğer tarlalara doğru bir miktar temdid etmek sureti de varsa da bu miktarın tayini gayr-ı mümkün ve bir de boru tefriş olunacak kısımda boru kutrunu (çapını) tayin mes'clesini şayan-ı tedkidir. Çünkü akan bir suyun herbir noktasındaki boru kutrunun tayini için suyun mebd'inden nihayetine kadar mecrasının projesi yapılmalıdır. Bilhassa bu misillü sular İstanbul'un umumî sularına ait bir su ise sarfiyatının fazla olması ve âtiyen umumî projenin tanzimi sırasında tezyidi ihtimal-i kavisi bulunmak hasebiyle muhakkak surette umumî projenin tanzimine bağlıdır. İstanbul suları umumî projesinin hîn-i tanziminde suya başka güzergâh tayini ihtimali dahi vardır. Ve'l-hasıl gerek nizam-ı kadimi tatbik ve gerek bu kere tasavvur edilen usul işbu suların telvisine mâni teşkil edemeyeceğinden böyle münferiden su geçen yerlerde ve yollarda ebniye inşa ettirmemek cihetine gidilmeden ise umumiyetle mevcut suların mahreclerinin fennî surette ıslahı için icab eden projenin tanzimi ile bir an evvel İstanbul sularının sıhhi bir su şekline ifrağı cihetine gidilmesi daha muvafıktır. Maahaza sular hakkında Şehremaneti tarafından teklif olunacak kanun lâyihası yalnız bu tedbire maksun (ayrılmış) olmamak lâzım gelir.

Çünkü bir şehrin suları mevzu-ı bahis oldukta şerait-i sıhhiye dairesinde ve şehrin nüfus ve mesaha-i umumiyesine göre kâfi miktarda temiz su isalesi tecmmül edilmelidir (etrafıca düşünülmelidir). Demek oluyor ki yalnız bâlâdaki suların sıhhileştirilmesi İstanbul su mes'clesini halletmez. Mes'cleyi daha umumî bir surette düşünmek ve tedabir-i muktezayı iltihaz etmek icabeder. İstanbul'un su mes'clesini umumî surette düşünerek tedabir iltihaz edecek merci Şehremaneti iken bugün umumî suların ancak yevmiye takriben bin metre mikâbı su veren Kâğıthane suları Şehremaneti'nin yedd-i idaresinde olup bi'n-nisbe miktar-ı mühim olan bend ve Halkalı menabi' suları Evkaf Nezaret-i'nin ve Terkos suyu da şirketin idaresinde ve hattâ bunun teftişi bile Nafia Nezaret-i'nde bulunmaktadır. Şehremaneti tarafından şehre gelen suların kemiyet ve keyfiyeti hakkında mezkûr suların idaresi doğrudan doğruya elinde olmadığından gayr-ı müsmir bulunmakta ve hal böyle iken şehir dahilindeki kuyulara ait herhangi bir tedbir iltihazı da bi'n-netice mühmel (ihmal edilmiş) kalmaktadır. Halbuki ahalinin suya ihtiyacından şikâyetle müracaatları pek tabii olarak Şehremaneti'nedir. Elfaie teşkilâtının en mühim rûknünü de su teşkil eder. Şehirde hane, han, otel ve apartmanların şerait-i sıhhiyeyi haiz olmaları için bunların münasip surette yıkanmaları ve helâların, sifonların temizlenmesi için daima kâfi miktarda su bulunması mülevves (pis) olan kuyuların ka-

panması lâzımdır. Bunun hakkında da Şehremaneti'nce tedabir ittihazı lâzım ve bu da şehir kâfi miktarda su gelmesine mutavakkıftır. Sokakların sulanması sükkân-ı beldenin (kentte oturanların) sıhhat ve istitahatı şeraitinden olarak Şehremaneti'nin cümle-i vezaifindedir. Bunun da kemahi hakkıyla (hakkıyla) tatbiki şehrin su istihlâkâtının tanzimi Şehremaneti'nin yedd-i idaresinde bulunmasına mutavakkıftır. Şehir deniz kenarı ve liman olmak itibarıyla gerek harice işleyen vapurlara su itası ve şehir dahilinde müesses veya tesis olunacak dabbaglıhane, değirmen sair fabrikalara lâzım gelen suyun tedariki ile yine Şehremaneti'nin meşgul olması şehrin menfaati iktizasındandır. Binaen-aleyh evvel-emirde İstanbul'a gelen tekml suların idaresine ve behemhal münhasıran Şehremaneti hâkim olmalıdır. Bundan sonra Emanet-i mezkûr suların kemiyet ve keyfiyetini mütalâa eder ve programını bi't-tanzim icabeden tedabiri ittihaz eder. İstanbul suları kemiyet ve keyfiyet (miktar ve nitelik) itibarıyla umumî bir surette tedkik edilirse mezkûr sular şunlardır:

1. Bend ve Halkalı menba suları, Evkaf Nezareti'nin idaresinde,
2. Terkos Suyu Şirketin idaresinde,
3. Kâğıthane menba suları Şehremaneti idaresinde.

"Bend suları" altı bendin topladığı sulardan ibaret olup bu bendlerin mecmu havzaları sahası 17.067.000 metre murabbadır. Senevî düşen yağmurların irtifa-i vasatîsi İstanbul'da 700 milimetre olduğuna göre senevî düşen suların mecmuu 11.947.900 metre mikâbı ve bunun sülüsü bendlere vâsıl olduğuna göre bu miktar senevî 3.982.300 metre mikâbı ve yevmî takriben 11.000 metre mikâbı suya teka-bül eder. Mezkûr suların keyfiyetine gelince bunların sıhhi olması için havzalar derunundaki köylerin ve yolların kaldırılması, havza dahiline ayak basılmaması, bendlerin temizlenmesi ve tamiri, yolların fennî bir surette ıslahı, şehir dahilindeki şebekenin demir borulara tahvili ve suların *şehre girmeden süzülmesi*¹ lâzımdır. İşbu ameliyatın istilzam edeceği mecmu masarif yarım milyon lira tahmin edilmektedir.

Halkalı menba suları; bu suların sarfiyatı Su Nezareti'nce 1306 (1888) senesinde tertip ve bir suretine dest-res olunan cetvele nazaran 6000 metre mikâbı kadar olması icabeder. Keyfiyete gelince menba suyu olmak itibarıyla kabil-i şurb olması icabediyorsa da yolların bozukluğu ve gayr-ı fennî şebekesi şebchiyle el-yevm mülcvestir (bugün kirlidir).

Terkos Gölü suyu; Terkos Gölünün yevmî verebileceği suyu takdir için vesaike dest-res olunamadığından (vesaike uzanılmadığından) tedkik edilmemiştir. Ancak Terkos kumpanyasının makinaları yevmî kırk bin metre mikâbı su isalesine muktedir ise de hâl-i hazırda vadilerde suyu isale eden sifonların ancak yevmî yirmioç bin metre mikâbı suyun geçmesine müsait olduğu tahkik edilmiştir. Binaen-aleyh bu sifonlar taz'if edilirse (ikinci katına çıkarılırsa) Terkos şebke-i hazırası İstanbul'un bir kısmında mevcut olup şehrin mürtefi mahallerine su gelmemektedir. Bu kısımlara da suyun çıkabilmesi için Edirne kapısında bir su kulesi tesisi hakkında müzakerat cereyan cylemiş ve mezkûr inşaatın şebekesi ile beraber yeni boru tefrişatı 250.000 liraya çıkacağı keşf ve tahmin edilmiştir. Keyfiyetine gelince: Mezkûr suyun sıhhi ve kabil-i şurb olması imtiyaz mukavelesi ahkâmından ise de bu cihet Şirket'çe temin edilmediğinden ve süzülme havuzlarıyla

süzülmeksizin şehre geldiğinden *sıhlî bir su değildir*¹. Bunun dahi ıslahı lâzımdır. Gerçi Şehremaneti'nin Nafia Nezareti nezdinde müteaddid teşebbüsleri neticesinde Şirket arazi alarak süzülme havuzları inşasına teşebbüs etmişse de Harb-i Umumî'nin zuhuru üzerine işbu teşebbüs akim kalmıştır.

Kâğıthane menabi suları sarfiyatı: Takriben 960 metre mikâbı olup kabil-i şurb ve temiz bir sudur. Binaen-aleyh İstanbul ve Beyoğlu cihetlerine gelmesi mümkün olan sular yevmî cem'an 40.000 Terkos, 10.000 bendler, 6.000 Halkalı, 960 Kâğıthane ki cem'an 56.960 metre mikâbı sudan ibarettir. Menabi sularının bir miktar tekessürü (artırılması) mümkün olursa gelebilecek suyun mecmuu yevmî 60.000 metre mikâbı farzolunabilir. Şehrin İstanbul ve Beyoğlu cihetlerinin nüfus-ı umumiyesi bir milyon farzolunsa nüfus başına 60 litre su isabet eder. Halbuki medcnî bir şehirde nüfus başına bu kadar su kat'iyen kifayet etmez... .

Binaen-aleyh İstanbul'un suları gerek kemiyet ve gerek keyfiyet itibariyle kâfi ve muvafık olmayıp muhtac-ı ıslah ve tezeyyüddür. Ancak mevcut sular ıslah ve sıhlî bir şekle ifrâğ olunursa yevmî adam başına yıkanmak ve mutbak için 30, çamaşır için 15, ve abdesheceler için 15 litre su sarfiyatı farzolunursa yevmî altmış litrenin ihtiyacat-ı beytiyyeye (ev ihtiyaçlarına) kifayet edeceği anlaşılar. Bundan sonra sokak sulamak, harik ve tanzifat ve tathirat-ı umumiye için (umum lâğım) ve şehirde mevcut sair mücssesat-ı umumiye için ayrıca su aranması lâzımdır.

İhtisarcın scrd ve beyan olunan esbab-ı mucibe İstanbul sularının şehrin bu gibi ihtiyacat-ı umumiyesini teemmül ve tedarik ile mukellef olan Şehremaneti'nin yecd-i idaresinde bulunması lüzumunu ispata kâfidir. Bunun için Terkos suyu şirketinin mukavelesi mucibince hükûmetin haiz olduğu bi'l-cümle hukukun Emanet'c devir ve terkiyle Emanet'çe fiiliyatı için ise bu meyandaki hakk-ı iştirâ zaman-ı münasibde tatbik olunmak üzere murakabe ve nezaretin müstemirren (sürekli) ifası ve tevsiat-ı muktaziynin sir'at-i icrası esbabı istikmal olunmalıdır (*kemale getirilmelidir*)². Kezalik bend ve Halkalı sularının csat-ı vakfiye haldar edilmemek şartıyla idaresi Şehremaneti'ne terk ve tevdi olunarak bunların menabi ve mecarisinde (masarif-i lâzimesi alâkadarana nisbet-i muktaziye vecchile tevzi olunmak üzere) elzem olan ıslahat ve tevsiat Şehremaneti'nce ifa ve meyah-ı mezburda hal ve zamana muvafık bir surette şehre icra ve istihlâkatı tanzim kılınmalıdır ki Şîrâ-yı Devlet'in tanzimine lüzum gösterdiği kanun lâyihası mevzuu da bunlardan gayri bir şey olmayacağı maruzdur³.

İstanbul'da kolera ve sularla ilgili önlemler

12 Ağustos 1893'te ilk kolera vak'ası görülüyor. Kimi hekim buna "ileri derecede gastro-enterit" teşhisi koyuyorsa da Altıncı Daire-i Belediye doktorlarından Ayvazyan Efendi bunun kolera olduğunda, haklı çıkacağı gibi, ısrar ediyor.

Hastalığın yayılması üzerine yaş incir ve şeftali gibi taze meyvelerin kente girişi yasaklanıyor.

1 Tarafımızdan belirtildi

2 Tarafımızdan belirtildi

3 Osman Nuri; C. V, s. 599-604

İstanbul'daki bu durum Paris'e aksedince Pasteur, Paris sefaretimize başvuru-
rarak bir uzmana ihtiyaç olması halinde Fransa Devair-i Sıhhiye Müfettiş Muavini
Dr. Chantemesse'in gönderilmesini teklif eder. Sefaret Müsteşarı Misak Efendi,
bunu telgrafla Saray'a arzeder. Çok memnun olan Abdülhamid Dr. Chantemesse-
'in hemen gönderilmesini talebeder ve doktor İstanbul'a gelir.

Genel hıfzıssıhha babında gerekli tıbbî ve bakteriyolojik tertiplerin yanısıra,
kolera için alınan önlemler arasında sularla ilgili olanlar var.

Chantemesse İstanbul'un sularını inceliyor. Bildiğimiz Fransız şirketinin
sattığı su dışında semt çeşmeleri de kullanılıyordu. Bendlerin üstü açıktı. Yoğun
yağışta sel suları her türlü atığı bunlara taşıyordu. Petra (Belgrad köyü) Büyük
Bend'in ve onu besleyen derelerin kenarlarına yayılmıştı. Chantemesse bu köyün
domuz ahırları ile Kömürcü ve Bağçecik köylerinin lâğım sularının su bendine
aktığını saptayınca bent sularını tahlil ederek bu köylerin Büyük Bend'in (Bend-i
Kebir) yanından kaldırılmasının gerektiğini padişaha rapor eder. Bunun üzerinc
önce bentlerin mecralarını saptayan haritalar yaptırılır. Bent suları tıbbî muaye-
neye tâbi tutulur. Padişahın iradesiyle Belgrad ve Kömürcü köylerinin tamamı,
Bağçecik köyünden de sekiz ev istimlak edilir ve buraları boşaltılır.

Kullanma suyunun mikroplardan korunması için Üsküdar ve Kadıköy'e su
sağlayan Göksu Bendi'ne Paris'ten getirtilen kum filtreli süzgeç takılır. Ayrıca
İstanbul yakası ve Beşiktaş'a su getiren bendlere de aynı sistemde bir süzgeç
konması kararlaştırılır.

Bu kolera salgını, şehir suyu üzerindeki ilgiyi kamçılar. "Ertesi sene bütün
bendlerin temizliğinden sorumlu Binbaşı Yusuf Ziya ile Kolağası İsmail Ali ver-
dikleri raporda, bendlere bir taaffün kokusu geldiğini, bu nedenle duvarlarının
yükseltilmesi ve bir kere de Hıfzıssıhha-i Umumiye Fevkalâde Komisyonu üyeleri
ile Dr. Mahe tarafından kontrol edilmesi gerektiğini bildirirler. 1894 yılında,
Bend-i Kebir'in suları boşaltılıp 3000 m³ çamur çıkartılarak toz haline getirilmiş
kömür dökülür. Halkalı suyollarının Divanyolu-Ayasofya terazileri arasında bu-
lunan kurşun borular demir borularla değiştirilir... Bentler-Taksim arasındaki
mecrada bulunan bacaların etrafına duvar yapılarak üzerlerine kapak konur... Şe-
hir suları düzenli bir biçimde Bakteriyolojihane-i Şâhâne'de kontrol edilir"¹.

1 Nuran Yıldırım; "1893'te İstanbul'da kolera salgını", *Tarih ve Toplum*, 129, Eylül 1994, s. 14-20

Şirketler Döneminin Sonu

‘Şirketler Dönemi’ nin bir kısa tahlili bizi, bütün bu yazışmaların ışığında, şu sonuçlara götürüyor:

Emperyalist güçlerin doğası gereği iktisaden geri kalmış (sanayileşememiş) ülkelerin azamî ölçüde sömürülmesi prensibinde İstanbul suları istisna teşkil etmemiş şöyle ki şirketler, kolayca isale edilebilen yerlere suyu götürmüşler, sair yerleri bin dereden su getirerek ihmal etmişler. Bunun dışında şehre verilen suyun standart anlamıyla ‘kabil-i şurb’ olup olmadığı da onları fazlaca kaygılandırmamış, Nafia Nezareti’nin, ne denli baskı yapabildiyse, zorlayarak yaptırdığı göstermelik bazı filtrasyon tesislerinin dışında hiçbir yatırıma gidilmemiş. Nitekim, “İstanbul’u geniş bir surette alimante eden Terkos göl suyu da şehre verilmeden evvel, benim¹ bu işle meşgul olmamla tarihi başlayan²... bir seyir takip etmiş olan fizik ve şimik bir tasviye görmektedir.

“Terkos Gölü suyunun iri taşlar ve kumlar arasından geçirilerek fizik bir ıslaha tâbi kılınmasına, Terkos şirketi yarım asır evvel teşekkül ettiği zaman göl civarında teşebbüs edilmiş ve gölden galeri filtranla alınan su kifayet etmediğinden ham suyu filtre havuzlarından geçirerek süzmek istemişlerdir. Anderson filtreleri şeklinde olan bu tesisatın çalışmasından alınan o zamana ait raporlardan da anlaşıldığı üzere, yeter bir sonuç alınamamıştır. Hemen hemen doğrudan doğruya şehre akıtılan göl suyunun tesviyesine ancak Cumhuriyet devrinde başlanmıştır. Terkos’tan şehre kadar mesafenin uzunluğunu nazar-ı dikkate alan Cumhuriyet hükûmeti filtrasyon tesisatının şehir civarında kurulmasını muvafık gördüğünden ilk defa 1926’da Kâğıthane’de filtrasyon istasyonunu 4 prefiltre 8 filtre havuzu olmak üzere Şirket’e tesis ve yapılan tesisatın işletilmesinin de günün hijyeninin istediği murakabe tahtında yerine getirilmesinin temini isteniyor”³.

Yani Terkos’tan Şirket’çe İstanbul’a sevk edilen su, yukarda dercettiğimiz 23 Teşrinisani 1332 tarihli Şehremaneti tezkeresinde de açık ve seçik olarak ifade edildiği gibi “... sihhî ve kabil-i şurb (içilebilir) olması imtiyaz mukavelesi ahkâmından ise de bu cihet Şirket’çe temin edilmediğinden ve süzülme havuzlarıyla süzülmesizin şehre geldiğinden sihhî bir su değildir”. Ancak Cumhuriyet hükûmeti Şirket’i zorlayıp ona bu filtrasyon istasyonunu yaptırtabilmiş.

1 Saadi Nazım Nirven

2 Yani ancak Cumhuriyet döneminin 1940-50 yılları

3 Saadi Nâzım Nirven; *İstanbul Suları*, s.201

İstanbul sularının tarihi bakımından çok önemli bir belge oluşturan bu tezkerede yine bu suların artık bir elden idaresinin ve de, yine çok çarpıcı olarak, “hakk-ı iştira (satın alma hakkı) zaman-ı münasipte tatbik olunmak...” gereği ifade ediliyor. ‘Zaman-ı münasip’, 1932 yılında gelmiş! Bu uygulamanın ne denli yerinde bir hareket olduğunun yukarıda özetle verdiğimiz, Şirket’in elli yılda yaptığı ile Cumhuriyet döneminin on yıl içinde başardığı işlerin kıyaslama rakamları açıkça gösterir. Eloğlundan adama hayır gelmez.

Dersaadet Su Şirketi ile Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi’nin satın alınmaları Türkiye ile Fransa arasında 1929’dan itibaren başgösteren bir ekonomik ve malî kriz bağlamı içinde mütalaa edilecektir. Ortada Fransız sermayesinin ağırlıkta bulunduğu iki imtiyaz sahibi şirket vardır ve Türk tarafında olabildiğince bağımsız bir iktisat politikasını yerine oturtmak arzusunun gerektirdiği ciddi malî ve ekonomik önlemler, Türkiye’nin Osmanlı Devleti’nin % 60’ı Fransız olan eski alacaklılarına ödeme ve bunların savaş öncesi yatırımları hususundaki taahhütlerini yeniden bir tartışma konusu haline getirmişti. Özellikle Türkiye’de bütün ağırlığıyla hissedilmiş 1929 dünya krizi Türk-Fransız uyuşmazlığını derinleştiriyor ve iki ülke arasındaki ilişkileri kemiren esas çelişkiyi bütün çıplaklığıyla açığa vuruyor şöyle ki dövizden yana fakir olan Türkiye Fransız piyasasındaki alacaklılarına borçlarını ancak mal satarak ödeyebiliyordu; bu mallar ise bu piyasada fazla tutulmuyordu. Gerçi her iki taraf da alacakları iyi kötü ödeme hususunda birlikte önlemler alıyorlarsa da bu, ülkeler arasındaki ilişkilerde az çok bir zedelenmeye götürüyordu. Fransız tarafında eski çıkarları koruma arzusu devam etmekle birlikte Paris’in mümkün olduğu kadar dostane sürdürmek istediği Ankara ile genel ilişkileri tehlikeli şekilde zedelenmemek şartı da gözönünde tutuluyordu; bu istek, 1937-38’den itibaren uluslararası durumun ağırlaşması karşısında Paris ve Londra’nın ne pahasına olursa olsun Türkiye’nin ittifakının elde edilmesinin gerektiği değerlendirmesiyle daha da pekişmişti.

Bu itibarla İstanbul ve Üsküdar-Kadıköy su şirketlerinin satın alınma keyfiyetini bir kez de işbu Türk-Fransız genel ilişkileri ve zincirleme giden Fransız sermayesi ağırlıklı şirketlerin satın alınmaları süreci içinde ele alacağız. İzmir ve İstanbul Rıhtım Şirketleri’nin Devlet’e geçmelerinin öyküsü hayli hareketli. Abdülhamid 1901’de İstanbul Rıhtım Şirketi’ni almaya teşebbüs ettiğinde Fransız donanmasının işe müdahale tehdidi ile karşılaşmıştı. Ama artık silâh üstünlüğü konuşmayacaktı. Kaldı ki bazı şirketler için alınan abdest kurbağaya değecek miydi?... Ankara, taahhütlerine sadık kalmaya özen gösteriyordu, bunların makul ve tahammül edilebilir olınası şartıyla. O halde Fransız tarafından geleceği idare etmek daha akılcıca bir davranış olmaz mı? Hariciyelerini yardıma çağıran Fransız

sermayedarlar, ondan daha çok nasihat almışlardı şöyle ki bakanlık onları destekleyeceğini beyan ediyordu ve Fransa'nın temsilcisi şirketin ülkeye sağladığı iyilikleri övdükten sonra görüşmecilere, müvekkillerinin çıkarlarını korumanın en iyi çaresinin bir uzlaşmayı tartışıp onu gerçekleştirme olduğunu telkin ediyordu. Konuşmalar yeniden başlıyor ve görüşmeciler hemen manevra alanlarının darlığının farkına varıyorlar.

Bittabi bu genel anlatım çerçevesi zaman, şirketin önemi, onu elinde tutanların malî portelerine göre az veya çok değişebiliyor. Ancak her taşın altından Osmanlı Bankası çıkıyor. Onu doğruca ilgilendiren büyük bir geri alma işi Ereğli Kömür Madenleri oluyor. Bu güçlü teşebbüs, 1923'ten 1930'a kadar görülmemiş ölçüde bir kazanç sağlıyor şu kadar ki sermayenin verimi % 40 ile 60 arasında oynuyor. Bu hikâyenin ayrıntılarına girmeyeceğiz. Ama aynı dönemde iki Fransız sermayesi ağırlıklı hizmet şirketi geri alınıyor. İstanbul Su Şirketi'ne, daha 1931'de Devlet'in suların idaresini, hükûmet için ciddî siyasî önemi olan Belediye'nin ellerine tevdi etme azmi bildiriliyor. Compagnie Générale des Eaux de Paris (Paris Suları Şirketi) ile Osmanlı Bankası bu Şirket'in en büyük hissedarlarıdır. Kârlar elle tutulur mertebededir şu kadar ki 1928'den 1932'ye kadar hisse senetlerine % 6 temettü ödeniyor¹. Satınalma sürecine girildiğinde Şirket kötü kalitede su sağlamakla suçlanıyor. Bununla birlikte Türklerin hedefi imtiyaz mukavelelerine uygun olup sonunda anlaşmaya varılıyor ve Şirket, Belediye'nin tekliflerini kabul ediyor: satın alma anlaşması 29 Aralık 1932'de imzalanıyor.

Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'nin satın alınmasıyla, Fransızların deyimi ile senaryo, bu kez daha keskin olmak üzere yenileniyor. Savaş Tazminatı Komisyonu'nun bir talebinden sonra bu Alman öncesi iş, sermayeyi temsil eden 25 TL'lık 12.000 aksiyondan 11.000'ine sahip Société Lyonnaise des Eaux et de l'éclairage (Lyon'lu Sular ve Aydınlatma Şirketi) tarafından yeniden ele alınıyor. 1935 başından itibaren Şirket satış fiyatının indirilmesine zorlayan ve davaların takibettiği vergi denetimlerine başvuran Türk hükûmeti tarafından hırpalanıyor. Kötü kalitede su nedeniyle mukaveleyi hükümsüz sayma tehdidi karşısında görüşmeler başlıyor. Şirket 27 sene 109.000 TL'lık ödenti talebediyor, hükûmet 10 sene 40.000 TL teklif ediyor. Société Lyonnaise des Eaux et de l'éclairage'nın direktörü de Vitry, "bu koşullar bir gerçek müsadereye (zoralıma) eşittir" diye yazacaktı. Ama Osmanlı Bankası'na tevdi edilmiş 250.000 TL'nın deblokajına (serbest bırakılmasına) hükûmetin karşı çıkması ve böylece fazla kazanmak isterken her şeyi kaybetme riski göze alınabilir miydi? Sonunda hükûmetin koşulları 17 Şubat

¹ O dönemlerin ekonomik koşullarında bu oran çok iyi bir gelir sayılıyor.

1937’de kabul ediliyor: bu sonuncusu Şirket’in direktörüne başlatmış olduğu takibattan vazgeçiyor ve 250.000 TL’nin transferi için mal ihracına izin veriyor. Görüşmeciler Şirket tarafından Paris’te banker J.Ménasché ile yönetim kurulu asbaşkanı İsmail Hakkı, Türk tarafından ise Nafia Vekili Ali Çetinkaya Bey’dir. Fransa ticaret ateşesi Lorand bunu “anlaşma çok yetersiz gibi görünebilir ancak koşullar, daha önce satın alınmış bazı başka imtiyazlarınsıyla kıyaslandığında, o kadar fena sayılmayabilir” şeklinde yorumluyor. Nitekim yukarda sözü edilen İstanbul Rıhtımları Şirketi’nin satın alınma tartışmaları sırasında Ali Bey, eski imtiyazların “yeterince doydukları nedeniyle az çok tazminatsız” olarak ortadan kaldırılmasının gereğine inanıyordu¹.

Bütün faaliyeti sırasında Terkos Su Şirketi’nce yapılmış tesisler şunlardır:

1. Terkos Gölü’nün Karadeniz’e akan ayağı üzerinde su seviyesini + 3,25 kotuna kadar tutan bir bağlama.
2. Terkos Gölü kenarında günde 37.000 m³ su basacak kapasitede buhar makineleriyle müteharrik bir terfi merkezi ve müştemilatıyla, suyu 110.70 kotunda Pınarbaşı mevkiindeki toplama havuzuna ulaştıran bir terfi hattı.
3. Pınarbaşı ile Kâğıthane sırtları arasında yaklaşık 40 kilometre uzunluğunda ve günde en fazla 32.000 m³ su geçirecek kabiliyette, sifonlarla mücehhez kârgir galeri.
4. Kâğıthane sırtlarında ve isale galerisi sonunda 4 prefiltre ve 8 filtreden teşekkül eden batî sistem (yavaş ve ağır süzen) arıtma tesisleri (bu arıtma tesisleri 1926 yılında inşa edilerek, o tarihten itibaren çalışmaya başlamıştır).
5. Beyoğlu cihetinde Feriköy ve İstanbul cihetinde Edirnekapi su depoları ve Kâğıthane ile bu depolar arasında ikinci kademe isale hatları.
6. Beyoğlu ve Boğaz mıntıkasında toplam 19.607 m³’lük 6 adet su deposu ve Bomonti’de bir su kulesi ve bunlara bağlı tazyik dereceleri, arazi durumuna göre değişik 4 gruba ayrılmış, toplam 221,67 km uzunluğunda tevzi şebekesi.
7. İstanbul cihetinde 2500 m³’lük Edirnekapi su deposu ve iki gruba ayrılmış toplam 143.56 km. uzunluğunda su şebekesi².

1 Jacques Thobie.- Un contexte de crise: les relations économique-financières entre la Turquie et la France de 1929 à 1944. IIIrd Congress on the social and economic history of Turkey, Princeton University 24-26 August 1983. Proceedings edited by H. W. Lowry and R. S. Hattox. ISIS yay. 1990, s.162-166

2 Kerim Esmer; a.g.e. s.45-47

Terkos Su Şirketi'nin Satın Alınması

Gelişen ve gereksinimleri her gün artan İstanbul'un önemli konularının başında içme suyu isalesi geldiği gibi kendi çıkarlarının ötesinde hiçbir şey düşünmeyen imtiyazlı yabancı şirketlerin bu konuya gerektiği gibi eğilmemeleri sonucu imtiyazının 50. yılı olan 1932 sonunda aktedilen bir mukavelename ile Terkos Şirketi satın alınmış ve 1 Ocak 1933'ten itibaren faaliyete geçen İstanbul Sular İdaresi'ne devredilmiştir.

Anlaşmaya göre 864.000 lira olan satış bedeli İstanbul Sular İdaresi tarafından 20 yıl süreyle yıllık eşit taksitler halinde ödenerek 1954'de tamamen itfa edilmiştir.

27 Aralık 1932 tarihinde aktedilen bu mukavelename, 27 Mayıs 1933 tarihinde *Resmî Gazete*'de intişar eden 2198 sayılı kanunla onaylanmış olmaktadır.

Bu kanunun metni aynen şöyledir:

• *İstanbul Su İmtiyazının İştirası Hakkında 27 Kânunuevvel 1932 Tarihli Mukavelename Ve Bunu Musaddık Kanun (20 Mayıs 1933)*

Madde 1. Nafia Vekilliği ve İstanbul Belediyesi ile İstanbul Türk Anonim Su Şirketi'nin selâhiyetli Murahhası arasında 1932 yılı Kânunuevvelî'nin 27'nci günü muvakkaten imzalanan ve şirketin imtiyazı ile bütün tesisatının satın alınmasına dair olan mukavelename tasdik edilmiş ve kat'î olarak imzası için Nafia Vekili'ne¹ selâhiyet verilmiştir.

Madde 2. Terkos Gölü civarında bulunup Millî Müdafaa Vekilliği ile şirket arasında aidiyeti ihtilâflı olan dekovil bütün teferruatıyla birlikte İstanbul Belediyesi'ne bırakılmıştır.

Madde 3. Terkos Gölünün taşarak yaptığı tahribattan dolayı Evkaf İdaresi şirket aleyhine açtığı zarar ve ziyan davasından vaz geçecek ve gerçek şirket ve gerekse Belediye'den bir şey istemeyecektir.

Madde 4. Şirkete verilecek senelik taksitlerin tediyesine, Belediye hesabına tahsil edeceği resim kesirlerinden alıkoymak şartıyla, Hükûmet namına, Maliye Vekili kefalet eder.

Madde 5. Bu kanunun hükmü neşri tarihinden başlar.

Madde 6. Bu kanunun hükmünü icraya İcra Vekilleri Hey'eti memurdur.

(*Resmî Gazete*, no 2411).

• Mukavelename

Bir taraftan Nafia Vekili Hilmi Beyefendi Hazretleri tarafından temsil edilen Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ve İstanbul Vali ve Belediye Reisi Muhittin Beyefendi tarafından temsil edilen İstanbul Belediyesiyle;

Diğer taraftan Beyoğlu... noterliğince musaddak ... tarihli selâhiyetnamıca istinaden hareket eden Mösyö Castelnau tarafından temsil edilen ve aşağıda muhtasaran (Şirkct) tesmiye edilen; İstanbul Türk Anonim Su Şirketi: Bcyninde aşağıda yazılı mukavele akdedilmiştir. Şöyle ki:

Madde 1. Şirket 4 Cemaziyelâhır 1290 tarihli ferman ve 8 Reccep 1291 tarihli mukavele ve 28 Eylül 1303 tarihli mukavele-i munzama ve bunların merbutu bulunan şartnameler ve teferruatı mucibince inşa ve tesis ettiği bendleri, su şebekesini, tevzi borularını, vana ve yangın musluklarını ve suyun terfiine mahsus mevcut ve muattal bilmümle makinalarını ve terşih ve tasviye havuzlarıyla su depolarını ve tamirat fabrika ve atölyelerini ve bütün edevata mahsus mağazalarını ve suların terfi ve tevzi umuruna muktazi bilmümle âlât ve edevat ile Terkos Gölünden Karaburun'a kadar mevcut dekovil hattı ile muharrik ve müteharrik malzemesini ve yedek aksamını ve mağaza ve fabrika atölye ve depolarında mevcut bilmümle yedek aksamını müstamel, gayrimüstamel âlât, edevat ve eşyasını ve hüflâsa 31 Kânunuevvel 1932 tarihinde mevcut menkul ve gayrimenkul bilmümle eşyasını bugünkü hal ve vaziyetleriyle ve bunların üzerinde ukud-u imtiyaziyeden mütevellit haklarını ve işletme hakkını 1 Kânunusani 1933 günü İstanbul Belediyesi'ne devir ve temlik eyler. Bundan maada Şirket Beyoğlu'nda kâin idaresi merkezinde mevcut bilmümle demirbaş eşyasıyla vesait-i nakliyesini ve imtiyaz hakkı haricinde hakikaten veya hükmen mâlik olduğu menkul ve gayrimenkul emvali dahi İstanbul Belediyesi'ne gayrikabil-i rücu olmak üzere devir ve teslim eyler.

Madde 2. Şirket her türlü düyun ve taahhüdattan ârif olarak devir ve temlik ettiği bu tesisat ve emvale mukabil Hükûmetde Şirketi imtiyazlarından mütevellit bilmümle vaccaipten beri olduğunu kabul ve tasdik eyler.

Madde 3. Şirket, harp zararı unvanı altında Hükûmetten bir gûna mütalebede bulunmadığını ve su bedeli ve saireden mütevellit resmî dairelerden 1 Kânunusani 1932 tarihine kadar matlubu olan meblağı talep etmemeyi kabul ettiği gibi bilmukabele Hükûmet de dekovil malzemesi ile buna müteferri mütalebat için şirketten bir gûna mütalebede bulunmamayı ve Terkos Gölü civarındaki bendin, civar araziye ika ettiği iddia olunan hasardan dolayı şirket aleyhine açılmış olan davadan ve bu işten dolayı serdolan diğer mütalebatından Evkaf'ın feragat etmesini temin etmeyi kabul ve taahhüt eder. Ve tarafeyn bu meselelerden dolayı yekdiğerinin hukukunu mütakabilen ibra eder.

Madde 4. İşbu devir ve temlik dolayısıyla İstanbul Belediyesi Şirketin matlup kambiyo hesabına olarak 1933 senesinden itibaren imtiyaz müddetinin nihayetine kadar her sene muntazaman 31 Kânunuevvel tarihinde mübayaa bedel ve tazminatı olarak İstanbul'da Şirket tarafından gösterilecek bir bankaya Fransız Frangı olarak 1.300.183 (bir milyon üç yüz bin yüz seksen üç) Frank tediye etmeyi ve gayrikabil-i rücu olmak üzere taahhüt eyler. İşbu meblağda Şirket obligasyonlarının faiz ve amortismanlarının karşılığı olan yüzbin yüz seksen üç Fransız Frangı dahil olup bunların tediyesi Şirkete ait olacaktır.

Yukarda zikredilen senelik taksitlerin memleket haricine çıkarılması hususunda emsaline nazaran dün bir muamele yapmamayı Hükûmet taahhüt eder. İstanbul Belediyesi, yeni Su İşletme İdaresi'nin temin edeceği gayrisafi hasılatından yukarda zikrolunan taksitleri tediye edecektir. İşbu taksitlerden herhangi birinin bedelâtı cda edilmediği takdirde vadesi hululünde bunun tediyesini Hükûmet tekeffül eder.

Madde 5. Şirket, her sene ayırmakta olduğu (büyük tamirat) ve (makinalar teddid akçesi)ni 1932 senesi bilânçosunda dahi tefrik edecek ve bu meblâğı 1 Kânunusani 1933'de tesisatın devir ve tesellümünde şebekenin 1933 senesi zarurî tamirâtı karşılığı olarak İstanbul Belediyecisi'ne tediye edecektir. İşbu meblâğın altmışyedibin beşyüz lira olarak tesbit olunması tarafıncıncı kabul edilmiştir.

Madde 6. Şirket Türkiye Cumhuriyeti dahilinde kalan veya işbu mukavelenin aktinden sonra dahil olacak olan esham ve tahvilâtına ait kuponların tediyyatını Paris'teki kuponların tediye tarihlerinde İstanbul'da tediye etmeyi ve sermayenin iadesi hususunda Şirket heyet-i umumiyesince usulü daîresinde müttehaz mukarrerattan Türkiye'deki hâmilleri de aynı derecede müstefit etmeyi kabul ve taahhüt eder. İstanbul'da hâmillere yapılacak her nevi tediyyat, aynı tarihte yapılan tediyyatın o günkü Fransız Frangı borsa rayici üzerinden hesap edilecektir.

Madde 7. Şirket, işletme umurunun istilzam ettiği bilcümle kuyudun ve abonelere ait câri hesap ve depozito defterleriyle 1933 senesi 1 Kânunusani'de mer'î veya munkazi olup da henüz teddit edilmemiş mukavelenmelerini, abone, kontör listelerini, bidayeti teşekkülünden itibaren istihlâk istatistiklerini; bilcümle şebeke ve tesisatına ait plân, işletme talimatnamesi ve saireyi ve menkul ve gayrimenkul emvalinin demirbaş listesini hülâsa tesisat ve abonelerle alâkadar işletme; idare, câri hesap ve tasarrufa müteallik her nevi vcsaik kuyut ve defterlerini 31 Kânunuevvel 1932 akşamı İstanbul Belediyecisinin selâhiyet-i ammeyi haiz memurlarına mazbata mukabilinde teslim etmeği deruhte ve taahhüt eder. Kezalik Şirket işbu mukavelenamenin imzası tarihinden itibaren en çok bir ay zarfında gayrimenkul mallarına ait tapu kayıtlarının İstanbul Belediyesi namına tescili için icab eden takrirleri vermek üzere İstanbul Belediyesi'nin göstereceği zatı selâhiyet-i kâmile ile tevkil etmeği taahhüt eder.

Madde 8. 1932 senesi nihayetine kadar Şirketin aboneler nezdinde tahakkuk eden alacak hesapları aynı seneye ait bilânçonun tanziminde kat'î surette tesbit edilecek ve bu alacaklar Şirkete ait olacaktır.

Bu hesaplar iki kısma ayrılacak ve 1932 senesi hususî abone hesapları birinci kısma ve 1932 senesi Hükûmet Daireleri hesaplarıyla aynı sene evvelki zamanlara ait hususi abone hesapları ikinci kısma dahil bulunacaktır.

İstanbul Belediyesi birinci kısım hesaplarına ait Şirketin alacaklarını 1933 senesi nihayetine kadar Şirkete tediye edecektir.

İkinci kısım hesaplarına ait alacaklardan tahsil edebileceği mikdarları keza Şirkete tediye edecek ve her iki kısma ait tahsilâtın hasıl olan meblâğın % 5 (yüzde beş) tahsil ücreti olacaktır.

Bu maddede yazılı bütün tahsilâtın hasıl olacak meblâğın Türkiye haricine çıkarılması hususunda 4'üncü madde tatbik edilecektir.

Bilmukabele Şirket 1 Kânunusani 1933'te başlayan devreye ait olup Şirkete evvelden tahsil edilmiş abone bedellerini ve abonelerden alınmış bil'umum depozito akçelerini nakden kuyudatını aynı Belediye'ye devrî teslim edecektir.

Madde 9. İşbu Mukavelenamenin 5'inci maddesinde mevzu bahis teddid akçesi hariç olmak üzere 31 Kânunuevvel 1932 tarihinde katolunacak hesap üzerine tanzim olunacak bilânçoya nazaran Şirket kasasında ve Bankalarda Şirket hesabına mevcut bilcümle nükudun bir sene zarfında taksitle memleketten ihracına Hükûmetce müsaade olunacaktır.

Madde 10. Zeyli mukavelenameye merbut şartnamenin 15'inci maddesinde musarralı olduğu veçhile imtiyazın mübayaa masarifi ile gayrimenkullerin intikal ve tescillerine ait masraflar ve işbu mukavelenamenin pul bedelleri İstanbul Belediyesi'ne aittir. Ancak mukavelenamenin 4'üncü maddesi mucibince senevî taksitlerin makbuz pulları şirkete ait olacaktır.

İşbu mukavelename mucibince Şirkete ait bulunan bilcümle mebalîğ 23 Eylül 1303 tarihli mukavele-i munzamanın 10'uncu maddesi mucibince kemakân her türlü vergilerden muaf olacaktır.

Madde 11. İşbu mukavelenamenin tatbik ve tefsirinden dolayı zuhur edecek bütün ihtilâfların hakemler marifetiyle halledilmesini iki taraf kabul etmişlerdir. İhtilâf vukuunda her iki taraf birer hakem tayin edecek ve bu iki hakem arasında fikir mutabakatı hasıl olmadığı takdirde Temyiz Mahkemesi Birinci Reisi tarafından üçüncü bir hakem intihap edilecek ve üçüncü hakemin vereceği karar her iki taraf için muta olacaktır.

Bu satın alma keyfiyetinin bir ilginç ayrıntısını da vererek konuyu kapatalım.

Terkos Şirketi'nin satın alma müzakeresini esas itibariyle belediye yürütmüştür. Müzakerede Belediye'yi Vali ve Belediye Reisi Muhittin Üstündağ'ın başkanlığında bir komisyon temsil etmiş olup, bu komisyon Bayındırlık Bakanlığının temsilcisi Mustafa Ârif, Maliye Bakanlığı'nın temsilcisi Tahir Kevkep, Belediye Fen İşleri Müdürü Ziya Erdem'den oluşmuştur. Şirketi, önceden Mösyö Castelnau ve sonradan da Maître Salem temsil etmiş. Hacı Âdil Bey de hukukçu sıfatıyla müzakereye iştirak ettirilmiştir. Hayli tartışmadan sonra şöyle bir çözüm yoluna varılmış:

Şirket'in imtiyaz sonundaki vaziyeti, müzakere edildiği zamana irca edilerek hesap görülmesi esas kabul edilmiş:

1. İmtiyazın ana mukaveledeki bitimine kadar her yıl imtiyaz mukavelenamesinde kabul edilmiş olan sermayesine % 6 bir kâr ödenecek.
2. Sermayesi şirkete iade edilecek.
3. Şirket'in çıkarmış olduğu ve henüz tamamıyla ödeyemediği obligasyonlar da her yıl ödenecek.

Bu üç esas kararlaştırılmıştı. Bunlardan sermayeye mukabil Şirket nam ve hesabına bankada nakit mevcudu olan 780.000 kiisur lirayı % 4 faizle, imtiyazın bitimine 22 yıl kalmış olduğuna göre şirketin sermayesine tekabül ettirilmiştir.

Öbür iki madde için de hesap edilerek her yıl 108.000 Türk Lirası ödenmesi esas kabul edilmiş. Fakat Maître Salem, imtiyaz mukavelenamesinde Frank olarak yazıldığı için hesabın Türk parası olarak yapılmış olmasına rağmen taksitlerin Türk Lirası olarak ödenmesine kesinlikle razı olmayarak bu ödemenin Fransız

Frankı ile yapılmasında ısrar etmiş. Bu da 1.300.000 Frank tutmuş. Sonraları Frank'ın kıymetinin çok düşmesiyle Belediye Terkos Şirketi'ne ödenen taksitlerde çok kazançlı çıkmış¹.

Böylece de nefsî İstanbul, Galata ve Beyoğlu'nun içme suyu öyküsünün Terkos Su Şirketi'nin satın alınmasına kadarki bölümünü bitirmiş olduk.

Basında İstanbul'un Suyu

Daha 1919 Mütareke yıllarından itibaren on yıl süre ile basın aşağıda naklettığımız yayınlarıyla su şirketlerini ağır şekilde eleştirmekten geri kalmamış ve böylece de bunların satın alınmaları hususunda kamuoyunu hazırlamıştır.

Bu yazılar tarih sıralarına göre şunlardır :

1) *Tasvîr-i Efkâr* (17 Temmuz 1919)

• *Su Mes'ele*

İstanbul'un son günlerde susuzluk yüzünden çekmekte olduğu sıkıntıyı takdir etmeyen yoktur. İstanbul muhtelif mahallerden gelen sular ve bunların tezyîdi mümkün olup olamayacağı hakkında Şehr-emâneti ve Sıhhiye Müdüriyeti nezdinde icrâ ettiğimiz tahkikat neticesinde ber-vech-i âtî malûmata dest-res olduk!

Terkos Suları:

Fiyatlarına son günlerde zam ettirmek isteyen Terkos Kumpanyasının teklifi İstanbul Nafia Müdüriyeti'nce tedkik ve kabul edilmiştir. Esasen cihet-i askeriyenin harâb ettiği horu ve sâirenin getirtilmesi, amelc ve levâzımın ihzârı, pahalılık gibi vesilelerle ücretlerine zamâim-i icrâ ettirmiş kumpanya son günlerde şehrin susuzluktan yanmasına rağmen tekrar bire üç misli zamma müsaâde istihsâl eylemiştir. Şayân-ı hayrettir ki 32-33 senelerinde ve iki misli nisbetinde icra edilen zam neticesinde kumpanya mukavele şerâitinin hiçbirine riayet etmedikten mâ'dâ dört seneden beri Nûr-u Osmaniye ve civarında Edirnekapı'ya kadar olan yüksek mahallere ne muntazaman su vermiş ne de böyle bir teşebbüste hulunmuştur.

İstanbul Nafia Müdüriyeti'nin kendince esbab-ı makûle bularak Terkos suyu ücretlerince zam icra etmesine mukabil, hiç olmazsa, bundan sonra İstanbul halkına su ihtiyacı vevle kısmen te'min edilebilmiş olsaydı... Terkos gölü civarındaki süzgeçlerin bile tamir edilmeyerek Sıhhiye Nezâreti ile Bakteriyolojihane tarafından yaptırılan tahlilât neticesinde birçok mikroplar bulunması kumpanyanın faaliyet ve hüsn-i niyetine makûs bir delil teşkil etmektedir.

Vakıf Suları:

İstanbul şehrinin ilk su menâbii vakıf sular idi. Şehre Terkos Gölünden su getirtilmeden evvel ve hattâ sonraları bu sularla İstanbul'un su ihtiyacı def' edildiğini nazar-ı dikkate alan Sıhhiye Müdüriyeti Şehr-emâneti ile Evkâf Nezâretine müracaatla mezkûr suların Emânete devredilmesini talep etmiştir. Vakıf suların "Katma"ları yekdiğeri ile birleştirilerek demir borularla şehre sevkedilecektir. Bu iş

1 *İstanbul Sular İdaresi'nin 1933-1947 yıllarındaki çalışması* (Broşür). s.35.

صو مسئله سی

حقنه جبل باشاك ياناي

شهرimizden çok uzakta bir yerde
merous qalaları mevlur . herkesi jeda yizar
abın yovusuzlu dırdıne qarşı şher amanetde nekı
tesvurı jıvırdı olubıñ aklamıñ olırdı dıñ
herdlerı jıvırdı bırı şher abını dıvırdı jıl başıñ
zıbartıñ jıñşı vaktıñde , şherman alıñdı :
tolıs avıñ başıñde şherman :

— صو مسئله سی اماق دوشودیرمەن
دکادر . شهرکده طهری ایچون ایجابایدی صو ترفوس
لوماییندن آتی حقنه . بولونشوق . خلک
اجناسی ده بالبح دوشودی . هط مد کرد
قوبایینک حکومتین بولیک لیا قدر بر مطاری
اولدیندن و جازده آلامدیندن صو مسئله
مشکل بر جیسه دلیق اولمشور . ویکل طریقی
سولیک بیکلرکی اوقال سورلرینده استاده ایتک
قابل اولامایور . شیدی یایلان کانه ایقن لومای
نییک مطاری جیلاننوه ایتک ولارمکن تصیری
بمدالجرامو تولوی بر شکل انتظامه صولمدر . جازیک
دواتر دکدر اکثری دربان تسویه اظهار
تعل ایدیرور . لومایانیه یالکرمانک بولجری
ویردک ارنه ایتک قابل اولامایور .

حکومتی ورم و نظارتی :

یالکر مسئله سنه دکل شهره حاد
هر مسئله حکومتک نیایت و نظارتی انصاف
ایتنک شهرمانق قندر حنیت صاحب اولورده
اولسون هیچ برشی بائال . بونصوه قلیا
ابن اولمیدور . بوموه کدیک زمان حکومتین
هردرلوطاقری کوزمکی طریقتیم معالاف
بوکون بولمدر . هرهم . دیرک تعلیم و تنطیمی
حکومتی ورم و نظارتی ایتک جیلاننوه
قابل حصولدور .

تصویر افکار

خلک اک زیاده خراج اولدی صو
ایچلهک صوند . بولک تدارک ابه ترفوس
قوبایینک (۱۰۰) ییک لیا بولورک کی قنطره متواف
دکادر . دواتر دولته بولار نظارتی باین ایتک
ویرآزده هاگراک جالیشق سابه سنه قابل شرب
صونستین جیلاننوه ایتک قابل اولور استاده .
ترفوس قوبایینک مطاری اولان (۱۰۰) ییک
لیا بولک جیل باشاک بول مطاری تسویه
خصوصه قوبایینک دادتاده ایدر طرزد . نیاتده
بولونمک نیایتیدور . متادالیه و حکومتک کی متغیر
ابین قوبایینک حکومت و خلک قارشی قندلری
ای ایتک خصوصه قدر الصاف ووجده ایتک
بول ایدمه جی ایشلر بایندری ونه صرکتک
حیدره حواله افکار . هرحد . زاردن ایل بیلر .

Şehrimiz halkının susuzluktan pek çok müşkilâta maruz kaldıkları malûmdur. Herkesi cidden bizar eden bu susuzluk derdine karşı Şehr-emaneti'nde ne gibi tasavvurlar mevcut olduğunu anlamak üzere dün muharrirlerimizden biri şehrimini doktor Cemil Paşa'yı ziyaret etmiş ve âtideki malumâtı almıştır.

Terkos Kumpanyasının matlubatı

Su meselesi Emaneti düşündürmemiş değildir. Şehrin temizliği için icap eden suyu Terkos Kumpanyasından almak teşebbüsünde bulunmuştuk. Halkın ihtiyacatını da bittabi düşünüyorduk. Fakat mezkûr kumpanyanın hükûmetten yüzbin lira kadar bir alacağı olduğundan ve bu parayı da alamadığından su meselesi müşkil bir safhaya dahil olmuştur. Diğer taraftan söylediğimiz gibi Evkaf sularından da istifade etmek kabil olamıyor. Şimdi yapılacak yegâne iş kumpanyanın alacağını hemen tasfiye etmek ve lâzım gelen tedbirlerin hemen icra ile su tevziini bir şekli intizama sokmaktır. Halbuki davaya devletin ekserisi duyûnâtı tasfiyede etkili olamıyor ve kumpanyayı da yalnız emanetin borçlarını vererek ırzâ etmek kabil olamıyor.

Hükûmetin yardım ve desteği

Yalnız su meselesinde değil şehre ait her mescelede hükûmetin muavenet ve desteği gerçekleşmedikçe şehr-emini ne kadar hüsnüniyet sahibi olursa olsun hiçbir şey yapamaz. Bu hususa katiyyen emin olmalıdır. Bu mevkiye geldiğim zaman hükûmetten her türlü desteği göreceğimi zannetmiştim. Maalesef bugün bunlardan mahrumum. Şehrin temizliği ve tanzimi, halkın susuzluktan kurtarılması ancak ciddi bir destekle kabili hasıldır.

• Tasvîr-i Efkâr'ın Yorumu

Halkın en ziyade muhtac olduğu su içilecek sudur. Bunun tedariki ile Terkos Kumpanyasına 100.000 lira vermek gibi külfetlere müteallik değildir. Dava devletin biraz desteğini temin etmek ve biraz da fedakârane çalışmak sayesinde çözülmesi kabil olan su meselesini behemahal

halletmek kabil olur itikadındayız. Terkos Kumpanyasının matlubu olan 100.000 liraya gelince, Cemil Paşa'nın bu borcun tasfiyesi hususunda kumpanyayı âdeta müdafaa eder tarzda beyanatta bulunmasına tecessüf ederiz. Kendileri bu memleketteki muhtelif cencebi kumpanyaların hükûmet ve halka karşı taahhütlerini ifa etmemek hususunda ne kadar insaf ve vicdanın kabul edemeyeceği işleri yaptıklarını ve ne sabırları taşıran hilelere tevessül eylediklerini herhalde bizlerden iyi bilir. Biz emin ki, Terkos Kumpanyasının istediği 100.000 lira hakkında dürüst tahkikat yapılsa kumpanyanın hakiki alacağını belki 10.000 lirayı bile bulmadığı meydana çıkar. Fikrimizce Terkos'u ifa-i taahhüdata mecbur etmek onun fahiş matlubatını kabullenmek ile değil, kendisini kanuna riâyete davet ile mümkün olur.

Vaktile İsmail Canbulat Bey şehremanetinde bulunduğu vakit kumpanyalara pek güzel hadlerini bildirmeye başlamıştı. Vakıa hugün ile o zamanlar arasında çok fark vardır ve bugün hükûmet istihsal-i hak hususunda hayli den hayliye engellere maruzdur. Fakat bu mânileri şehreminine bildirmeli, adı geçenin; hükûmetin arka çıkmamasından doğan şikâyetlerden ziyade, kumpanyalara karşı hakkı infaz ettirmek eshabına tevessül eylemelidir.

3) *Tasvîr-i Efkar* (24 Temmuz 1919)

• *İstanbul'u Kerbelaya Çeviren Şirket*

Su şirketinin bütün taleplerini kabul ederken Nafia Nezareti, bu şirketin kasden İstanbul'daki Müslüman mahallelerine bir damla bile su akıtmadığını düşünmedi mi? Şirket ve Nezareti ayıplarız.

İstanbul ahalisinin birçok derdlerinden başka bir de susuzluk derdi vardır ki bu, bir an evvel halledilmesi lâzım gelen meselelerin en mühimi ve en mübremidir. Malûm olduğu üzere harbdan evvel Terkos Su Kumpanyası aynı vesait ile İstanbul ve Beyoğlu'nun ihtiyacını şikâyetle pek o kadar meydan vermeyecek bir halde temin etmekte idi. Harb esnasında ise birçok evler ciheti askeriye tarafından işgal olundu. Efradı askeriye evlerdeki su musluklarını muntazaman idare etmesini bilmediklerinden, su sarfiyatı gittikçe arttı ve mevcut su şehrin yüksek yerlerine çıkamaz oldu. Ahval-i harbiye dolayısıyla bunu bittahi mazur görmek lâzımdır. Fakat mütarekeden sonra su kumpanyası hükûmetten her ne istediye nail olduğu halde taahhüdâtını ifa etmemek yolunda mütemadiyen ısrar edip duruyor. Kömürsüzlüğü bahane eden kumpanyaya hükûmet kömür çaresini buldu. Kömürlerin naklinde duçar müşkilât olduğunu ileri sürünce bunların naklini de temin eyledi. Zarar ettiğini iddia eylediği zaman su ücretlerini iki kat arttırdı. Hülâsa kabil olan bütün kolaylıkları gösterdi. İnsafsızlığı kendisine şiar edinen bu kumpanya en nihayet hükûmetten matlubatını istirdad etmedikçe işlerin düzelemeyeceğini kemal-i katiyetle kestirip attı.

Şehrimizin susuzluk derdinden ne kadar mutazarrır olduğunu bilmeyen yoktur. Bilhassa sık sık vukua gelen yangınların özellikle su kıtlığından dolayı önü alınamıyor ve güzel şehrimiz bu âfetin ve dolayısıyla Terkos Su Kumpanyasının kurbanı olup gidiyor. Suların muntazaman tevzii ve isalesinde serdedilecek başka hiçbir mazeret kalmadığı halde kumpanyanın hüsnüniyetle hareket ederek halkın şiddetle ihtiyacını temin ve giderecek yerde hâlâ bir takım bahaneler aramada devamını biz cidden pek garib ve tahammül-fersa buluyoruz. İşin en garibi su ücretlerinde mütarake akabinde icra edilen iki misli zammı şimdi nâ-kâfi gören kumpanyanın, malûm olduğu üzere tekrar Nafia Nezareti'ne müracaatında Nafianın

şirketin bu talebini muvafık görerek tekrar bir misli zam daha icrası hakkında bir kararname tanzimi ile acele olarak tasdiki için Şûrâ-yı Devlete takdime gayretkeşlik göstermesidir. Nezaret hiç düşünmüyor ki, bu yolsuz mütalebi terviç ve tasvib etmekle menafii âmmeyi feci bir surette çiğneyerek hükûmeti bir şirketin maneviyat-ı ihtikârpervanesini temine alet edinmiş oluyor. İstanbul ahalisini Kербela meydanına rahmet okutacak bir derecede susuzluk yüzünden kıvranırken Beyoğlu cihetinde, hattâ Şişli ve Nişantaşı gibi İstanbul'da daha müreffeh olan bir semtde kâin apartımanların en yüksek katlarına kadar muntazaman su veren şirketin birçok kabahatlerinden başka bilhassa tevzi hususundaki tarafgirliği de nazar-ı dikkate alınacak olursa ücretleri artırmaktan evvel kumpanyayı taahhüdâtını ifaya mecbur etmenin daha muvafık bir tedbir olacağı kendiliğinden tezahür eder. Binaenaleyh karar-ı vaki henüz katıyyen tasdike iktiran etmeden evvel Şûrâ-yı Devletçe bütün bu söylediklerimiz nazar-ı dikkate alınarak ona göre hareket olunmasını hal-kin menfaatleri noktasından elzem addetmekteyiz.

• Nafia Nezareti Ne Diyor?

İş bu merkezde iken maalesef Nafia Nezareti şirketin şimdiye kadar halkı ne derecede elim bir kısıntı içinde bıraktığını nazar-ı dikkate almayarak ahaliiden ziyade kumpanyanın menfaatini himaye ve korumaya taraftar görünmektedir. Nafia Nezareti umur-ı nafia müdür-i umumîsi Sırrı Bey'in bu hususuta bir muharririmize vâki olan beyanatı şayan-ı ibret bir zihniyeti ortaya koymaktadır. Adı geçen kişi şirketi bakınız nasıl müdafaa ediyor:

Kömür Meselesi

"Kumpanyayı zam talebine icbar eden kömür meselesidir. Eskiden 100 kuruşa tedarik ve 115 kuruşa mal ettiği kömürü kumpanya bugün 32 liraya alıyor. Binaenaleyh masarifinin yüzde seksenini kömüre veriyor demektir."

Kumpanya iflas edecekmiş!

"Nafia müsteşarı beyin Şehremaneti ve heyet-i fenniye müdürlerinden mürekkep bir komisyon son günlerde şirketin hesabâtını iyiden iyiye tedkik etti. Neticede şirketin üç seneden beri hissedarlarına para vermediği anlaşıldı. Hatta şirketin ihtiyat akçesinden de sarf etmeye başladığını ve zammın icra edilmediği takdirde iflâsa mahkûm olduğunu beyan cyledi. Binaenaleyh memlekete faydası olan ve Türk sermayesi ile vücuda getirilmesi imkân haricinde bulunan böyle bir şirketin mahfından ise "ihyası" tercih edilerek komisyon son zammı kabul etti."

Türkçede bir mesel vardır: "Davacın kadı ise yardımcın Allah olsun" derler. Terkos Su Şirketinin veya benzer müesseselerin kusurlarını, sayesinde geçindikleri halka karşı irtikâb eyledikleri günahları gördükçe, merci-i tabiî olan hükûmetin nazar-ı dikkat ve intibahını celbe ediyoruz. İka edilen her türlü yolsuzlukları def ve izale ile selâmet-i âmmeyi temine müvekkel olan hükûmet lenalıklara göz yumar, yolsuzluk edenleri himayeye hasr-ı mesâî ederse zavallı halk, hakkının müdafaa ve korunması için artık kimlere başvurabilecektir. Özet olarak, fakat mânâ ve delilleri zedelemekten naklettığımız ifadesinde Nafia Müdürü Sırrı Bey şirketin üç senedir tenettü tevzi edemediğinden ihtiyat akçesini kullanmaya başladığından bahsederek ücretlerin artırılması kararını gerekli ve haklı göstermek istiyor. Dünyanın altını üstüne getiren bir harpten mevcudiyetini olsun kurtardığına şükretmeci lâzım gelen şirketin temettüünü falan düşünmek Nafia Nezaretini bilemeyiz ki ne derece alâkadar etmelidir. Harp bittiği halde, Edirne Kapısı'ndan Ayasofya'ya kadar İstanbul'un yüksek mahalleleri hâlâ içmek için bir damla su bulamazken, hiçbir

memlekette misli görülmeyecek bu faciaya, şirketin elli defa, yüz defa feshini mucib olacak böyle bir rezaletle karşı Nezaret tamamen lâ-kayt kalır da, sonra onun kâr ve zararının müdafaacısı kesiliyor! İş başında bulunanların gaflet ve günahdan şu zavallı halkı Yârab ne vakit kurtaracaksın! Nafia Nezareti'ne tavsiye ederiz meseleye alâkadar memurlarını İstanbul sokaklarında şöyle bir dolaşırsın, çeşme başlarında erkek, kadın, çocuk susuzluk derdinden yanan birçok biçarelerin hâli tevacümünde saatlerce çektikleri sıkıntılara şahit olsun. Bu feci sahneleri doya doya seyrettikten sonra şirketin kârı ile temettüü ile uğraşmak muvafık mı değil mi hükmetsin. Nafianın hepimizi meys edecek bu hareketine karşı medar-ı ümit bir şey varsa, hükûmetin bir bu nezarettten ibaret olmayıp, verilen karar hakkında henüz son sözün söylenmemiş bulunmasıdır. Azasından birçoğu susuzluk belâsından şüphesiz haberdar bulunan Şûrâ-yı Devlet meseleyi tedkik ederken öyle zannediyoruz ki, Nafia Nezareti'nin tarz-ı hareketindeki sakatlığı takdir ederek kararı ya büsbütün reddedecek veyahut tezyid-i ücret nimetinden müstefil etmeden evvel şirketi İstanbul'un her tarafına eşit olarak su tevziine mecbur tutacaklar. Susuzluk-tan yüreği yanan İstanbul'un zavallı ve muhtac-ı himaye halkı namına Şûrâ-yı Devletin böyle gerçekçi bir kararına intizar cyleriz.

تصویر افکار

مستقل افکار غرض : مبروطین سوکره مؤسس :
مؤسس : مبروطین سوکره مؤسس :
مؤسس : مبروطین سوکره مؤسس :

استانبولی کر بلايه چویرن شرکت !

شركتكم بوتون مطالبتي قبول ايدوركن نافعہ نظارتی ، بوشركتكم عن قصد
استانبولدهكي مسلمانان عملدريته بر دایله بيله صو آقيدادينني دوشونمه مديتي ؟
شركتي ونظارتني تقييح ايدوزر !

كومور مسئلهتي :

— قومانيه يي ضم طايحه ايدايدين كومور
ميشيدور . اسكندريه (١٠٠) عروشه تدارا
ور (١١٥) عروشه مال استانبول كوموري قومانيه
يوكون (٩٧) ليدايه آيدور . نافعہ طايحه مصادرك
موزده سكتاشي كومورله وريوز ديمكدور .
قومانيه افلاس ايدومك اعش !

استانبول اهاليهك بر چوق درذلدن باشقه

برده سوسزلي دودي واريدركه پور كن اول
حل ايدلي لازم مسلك اك مهمني والكميريدور .
مداوم اولديني اولوزه جريدن اول نفعين حيدور
قومانيه يي ميني وساططايه استانبول و بك اوغلاش
احتياجاي شكايتي يك اوغدر ميدان و برميدهك بر
تامين ايجكمه ايدى . محروپ استانبولده اسه بوجور
اولر جيت عسكريه طرفدن اشغال اولوندي . اولر

4) Vakit (22 Şubat 1922)

• Lağım Şirketi Şark Demiryolları Kumpanyası İle Uyuştur

Kanalizasyon şirketi Sirkeci'de yaptırmakta olduğu hafriyattan çıkan taş ve toprakları Şark Demiryolları kumpanyasının Sirkeci İstasyonu medhal istinad duvarını yıkmak suretile duvarın inhidamına ve vagonların duçar-ı hasar olmasına sebebiyet vermiş ve bu yüzden aralarında İstanbul İkinci Hukuk Mahkemesi'nde bir dava tahaddüs etmişti. Geçenlerde mahkeme bu davayı intaç ederek kanalizasyon şirketini onbin küsur liraya mahkûm eylemişti.

Mahkûmiyet-i vâkıa üzerine kanalizasyon şirketinin yeni müdürü mühendis doktor Şönman Tatsol suret-i dostanede meseleyi halletmeye tâlip olmuş ve Şark Demiryolları da bu talebi kabul etmiştir. Bu konuda bir anlaşma şekli bulmak üzere kanalizasyon şirketi tarafından yeni hukuk müşavirleri Doktor Leon Şönman ve demiryolları kumpanyası tarafından dava vekilleri Hasan Ferid Bey ihtihab olunmuştur.

Mösyö Şönman ve Hasan Ferid Bey kanalizasyon şirketinin duvarı yeniden inşa ve vagonların hasarını tamir ve hasarat-ı saire ile masarifi mahkeme ve saire için de ayrıca sekizbin küsur lira îta etmesi hakkında anlaşmışlar ve bu cihet de şirket müdürleri tarafından kabul ve tasvib edilerek mesele kapatılmıştır.

5) Vakit (22 Şubat 1922)

• İstanbul Emlâk Sahiplerini Pek Yakından Alâkadar Eden Mesele

Kanalizasyon Hafriyatı Tehlikeli midir? Lağım yapmak için kazılan sokakların iki tarafındaki binalar niçin ve nasıl mâil-i inhidâm bir hale geldiler?

Kanalizasyon hafriyatı yapılan bazı sokakların iki tarafındaki bina sahipleri tarafından son zamanlarda şikâyetler neticesinde bundan birkaç gün evvel Şirket mahkeme kararı ile zarar ve ziyana bile mahkûm olmuştur. İstanbul'da bulunan emlâk sahiplerini pek ziyade alâkadar eden bu hadise üzerine gazetemiz selâhiyattar bazı mahafilde tetkikat icra etti. Kanalizasyon hafriyatının neden dolayı sokakların iki cihetindeki bazı binaların mail-i inhidâm bir hale girmesine sebep olduğu hakkında fikirleri aydınlatmak istedi. Tahkikatımızın neticesi şudur:

لغيم شرکتی
شرق ديمير يوللاری
قومانایا سیرلر او بوندری
فانالیزاسیون شرکتی سرکهجیده یاپدیبر
مقدمه اولدی بئ حفریاتدن چیقان ملاش
و طوبراقی شرق دیمیریوللاری قومانیاستن
شرکتی اساسین مدخل اشتاد دیوادی
یمنق دورته دیوارک اهدامنه وواغونلرک
دیوار خسار اوله سییت ویرمش دی
یوزدن آزارلنده اسنا بول ایتکی خوق
عکسند بر دعوی تحذت ایتدی
کیمارده عکمه بودعوی انتاج اهدک
فانالیزاسیون شرکتی اون بیک کور لیرایه
تکرم ایتدی
عکوبیت واقعه اوزرته فانالیزاسیون
شرکتک بیکمدیری همنس دوقور شونان
تاسول صورت دوستانده تالیف بینه طالب
اولی وشرق دیمیریوللاری ده طلب وادی
قبول ایتدی . خصوصیمیکور حنده
بر شکل ائتلاف تقریر ایتک اوزرته فانالیزاسیون
شرکتی طرفندن بیک حقوق مشاورری
دوره ورتون شونان و دیمیریوللاری قومانیایی
طرفند ده دعوی وکیلری حین فرید بک
انتخاب اولتدی
موسیو شونان وحسن فرید بک
فانالیزاسیون شرکتک دیوادی یکدن انتا
وواغونلرک خسارینه یمنق وخیلوات سائر
ایله ماصروف محکم و سائر همنس وواغونلرک
سکر سکر کورلرک ایتک ایتدی
ائتلاف ایتک ایتدی وواغونلرک شرکتک
طرفندن قبول واهوب ایتک ایتک
فانالیزاسیون شرکتک

Kanalizasyon hafriyat ve inşaatından dolayı mevcut binalara vehn (güçsüzlük) âriz olması bazı mübalağalı iddialara vesile olabilir. Fakat mesele aslında düzme bir iddiadan da ibaret değildir. Çünkü sokak ortalarında açılan derin çukurlar esbab-ı fenniyeden ve mihaniden dolayı yan taraftaki binaların temellerinde rahneler açılmasına sebep olabilir.

Meseleyi daha açık bir surette ifade etmek için çizmiş olduğumuz resme dikkat edilsin. Bu resim iki tarafı binalar bulunan ve ortasında(n) hendek kazılmış bulunan bir sokağın görüntüsünü göstermektedir. Malumdur ki, (fenn-i mihaninin) kaidesine göre gerek bu taraftaki, gerek öbür taraftaki binaların haiz olduğu (B K), (T K) sikketleri temeller üzerine şakulî olarak icra-yı tesir eder. Fakat binaların tarz-ı inşaatından, yahut temellerin istinad ettiği toprakların tarz-ı teşkilâtından dolayı bazen (B K) sikketi (E H) istikametine doğru bir dereceye kadar ulkî bir tesir icra eder. Eğer (N) hendek kazılmamış ise bina sikketlerinin her iki cihetden ulkî istikametteki tesiri haiz ehemmiyet değildir. Çünkü sokağın zeminindeki salâhetden mütevellit bir makûs kuvvet ve tesir mukavemet edebilir. Halbuki (N) hendeki açıldıktan sonra sokağın zeminindeki mukavemet kuvveti kalmaz. Bundan dolayı (B K) sikketinden (D H) istikametine doğru gelen tazyik bu taraftaki kaldırımı, keza (T K) sikketinde (D H) istikametine doğru gelen tazyik de bu cihetteki kaldırımı ileriye atar. Bînetice kaldırımlar ile binaların temelleri arasında rahne husule gelir. İşte bu hadisenin vukuu binaların resanetini (sağlamlığını) ihlâl eden en mühim bir sebeptir. Bu hâl günün birinde binanın çökmesince sebep olabilir.

Bu izahattan anlaşılır ki kanalizasyon inşaatı için sokak ortalarından açılan hendekler sürat ile kapanır ve hendeklerin açılıp kapanmaları arasında hiçbir ârıza vukua gelmezse iki taraftaki binalar için şikâyeti mucip bir hâlin zuhur etmemesi lâzım gelir.

Fakat işin hakikati böyle değildir. Sokağın ortasından açılan hendek kapandıktan sonra dahi yine iki taraftaki binaların temellerinde bir müddet sonra rahne açılması mümkündür. Bunun sebebi de açılan hendek kapanırken, çürük toprak ile doldurulmasıdır. Filhakika hendek toprak ile kapanır, fakat doldurulan toprak gayet zayıftır. Üstünden toprağın eski sağlamlığını ve sertliğini verecek bir tazyik geçirilmemiştir, bir hakîk ki meselâ yukarıki resimde gösterilen (N) hendeki toprak ile doldurulduktan sonra bile sanki hiç doldurulmamış addedilebilir. Hendeki doldurmak için dökülen topraklar (D H) ve (D H) istikametlerinden gelen ulkî tazyiklere mukavemet etmediği için bir müddet sonra yine iki taraftaki binaların temellerinde sarsıntı vukua gelebilir.

Nitekim Ebusuud Caddesinde hasara uğrayan bir eve ait olarak mahkemeye cereyan eden ve şirket için mahkûmiyet ile neticelenen dava esnasında şirket heyet-i fenniyesi açılan hendekleri çürük toprak ile doldurmak noktasından itham edilmiştir.

İhtimal ki bazı bina sahipleri şimdi bu vaziyetten istifade ederek şirket aleyhine bir dereceye kadar mübalağalı taleplerde bulunabilirler. Fakat bu gibi taleplerin vuku bulması kanalizasyon inşaat ve hafriyatının heyet-i umumiyesi ile fennî usuller dairesinde cereyan ettiğini gösteremez.

Diğer taraftan kanalizasyon hafriyatından dolayı bir binada herhangi şekilde bir hasar gelmesinde o binanın tarz-ı inşasına, yahut binanın istinad ettiği zeminin tarz-ı teşkilâtına ait bazı kusurlar da icraî tesir edebilir. Fakat bu nevi kusurların vücudu da kanalizasyon şirketini tamamen kusursuz addetmeye bittabii sebep teşkil etmek lâzım gelir.

sağlamak istiyoruz. Fakat çok paraya ihtiyaç gösterdiği için Evkaf yalnız başına bu işi yapamaz. Her halde Sıhhiye ve Şehr-emaneli'nin muavenetine lüzum vardır. Bizde bir vakıf suları idaresi vardır ki, su sahiplerinden kiralari tahsil eder, yolların, çeşmelerin tamiratını icra eder ve bu gibi işlerle meşgul olur. Suların sıhhi olup olmaması sıhhat meselesi olduğu için bununla alâkadar olmaz."

• Tevhid-i Efkâr'ın Yorumu

Evkaf doğrudan doğruya sıhhat-i umumiye ile alâkadar olmayabilir. Fakat evkaf sularının içilmesi gayr-ı kabil olduktan sonra bu suları içilebilecek ve sıhhat-i umumiyeyle ihlal etmeyecek surette ıslah eylemek elbette evkafa da terettüb eden bir vazifedir. Eğer evkaf hen sıhhat-i umumiye ile alâkadar değilim, diyerek bu suların içilmeye müsait olmamasına göz yumar, diğer devair de biz evkaf sularına karışmayız diyecek olurlarsa, bundan zarar görecekt yine bizler değil miyiz? Binacınaleyh suların ıslahı meselesi ile evkafın da uğraşması ve bir an evvel faaliyete geçmesi lâzım geleceğine şüphe yoktur.

7) Cumhuriyet (17 Eylül 1928)

• Cemiyet-i Belediye Terkos Şirketi'nin Feshini İstiyor

Şehremini Muhittin Bey'in riyasetinde Ankara'ya bir hey'et gidecek ve şirketin feshi için teşebbüsatta bulunacaktır.

Cemiyet-i belediye Terkos şirketinin feshini istiyor

Şehremini Muhittin beyin riyasetinde Ankara'ya bir hey'et gidecek ve şirketin feshi için teşebbüsatta bulunacak-tır

Şehremini Muhittin beyin riyasetinde Ankara'ya bir hey'et gidecek ve şirketin feshi için teşebbüsatta bulunacak-tır

Şehremini Muhittin beyin riyasetinde Ankara'ya bir hey'et gidecek ve şirketin feshi için teşebbüsatta bulunacak-tır

8) Cumhuriyet (31 Kanunusani 1929)

• *Terkos Mes'elesi*

Bizce mes'ele demek, galiba hallolunmayacak iş demektir, ve işte Terkos mes'elesi de bu cümledendir. İstanbul'un Limanı ve Rıhtımı bu cümleden olduğu gibi. İstanbul'un yolları ve caddeleri bu cümleden olduğu gibi. İstanbul'un ekmek mes'elesi bu cümleden olduğu gibi. İstanbul'un et mes'elesi bu cümleden olduğu gibi. V.s... v.s... Herhangi bir vesile ile bu mes'elelerden herhangi birine temas olununca etrafında biraz gürültü olur, biraz geçer, herkese usanç gelme neticesinde mes'ele bırakılır ve unutulur, başka bahisler üzerinde başka laflar edilir. İki sene, üç sene sonra aynı mevzular üzerinde aynı dipsiz kile boş ambar lafların tekrerrür ettiği görülür. Gene biraz gürültü olmak, gene usanılmak, gene bırakılıp geçilmek ve unutulmak için!...

Tatavla yangınında Terkos Su Şirketi'nin ne kadar kusurunun bulunduğu araştırılıyor. Bu vesile ile ortaya Terkos Şirketi mes'elesi tekrar çıkmış bulunuyor. Terkos Şirketi'nin yalnız Tatavla yangınında kusuru olduğunu ve olacağını farz etmekte ne büyük hafızasızlık vardır! Koca İstanbul'u yarı yarıya yakan ve eğer bu haliyle bırakılacak olursa zaman ile üst tarafını da yakacak olan Terkos Kumpanyası değil midir? Hangi yangında Terkos Şirketi'nin suyu bulundu da Tatavla'da bulunacaktır? Sultan Mahmut türbesindeki Şehremaneti binasında yangın çıksa onu söndürmek için kâfi Terkos Suyu bulunacak mıdır? Şehremaneti'nin üst katlarına Terkos Suyu çıkıyor mu?... Aynı seviyede olan bizim matbaanın ikinci ve üçüncü katlarına Terkos Suyu çıkmıyor. Biz bu katlara su çıkarmak için uzun boylu külfet ve masraf ihtiyar ederek hususî tertibat ittihaz ettik. Eğer Şehremaneti'nin suya ihtiyacı yoksa ona ihtiyacı olan yanbaşındaki eve sorsun. Görecaktır ki orada muntazam Terkos Suyu yoktur ve hele bu su üst katlara çıkmaz. Kışın gelmeyen bu su ise yazın hiç gelmez. Geçen yaz İstanbul susuzluktan kınıldı. Biz bile taa Kissingen'den makale yazarak Terkos Şirketi'nin f'csh ve ilgası fikrine taraftar olmuş idik!

Sahi, o zaman Cemiyet-i Umumiye-i Belediye Terkos Su Şirketi'nin ilgası için kuvvetli esbab-ı mucibe bularak azimkâr kararlar ittihaz etmiş ve bunların takib ve intacını Şehremini beyin yedd-i iktidarına tevdi etmişti. Ne oldu o kararlar? Unutuldu tabii değil mi?... Heyhat!

Efendim mes'ele şudur: Dört tarafı su ile dolu olan İstanbul şehri susuzluktan kırılıyor, ve daha fenası yanıp kül oluyor. Bu umumî hizmeti Abdülhamit zamanında, ve tabii pek fena şerait ile bir şirket deruhte etmiş. Gördük ve görüyoruz ki bu şirket bu hizmeti ifa etmemektedir. Ve bu hizmetin ifa edilmesi İstanbul gibi büyük bir şehir için birinci hayat şartıdır. Böyle bir vaziyet karşısında alınacak hattı hareket ne olabilir acaba? Böyle bir vaziyet karşısında alınacak hattı hareket ikiden hâlî değildir:

1- Şirketi adam akıllı vazife ifasına davet etmek ve su bahsinde yapılacak asrî hizmetin mahiyet ve mikyasında onunla anlaşmak.

2- Eğer şirket böyle bir anlaşmaya yanaşmıyorsa onu bertaraf ederek hizmeti başka suretle ifa eylemek.

Her ne pahasına olursa olsun yapılacak iş işte bundan ibarettir. İstanbul Şehremaneti ile hükûmetin içinden çıkamadığı mes'ele işte bu kadar basittir. Bu vazifelerin ifasına bedel ikide bir Ankara'ya gidip gelen Muhittin Bey'in son seferinde kanalizasyon tetkikatı için Avrupa'ya bir hey'et göndermek teklifini takip

etmiş olduğu gazetelerin neşriyatından anlaşıldı. Bereket versin Dahiliye Vekâleti bu teklifte mümaşat etmemiş. Öyle ya vaktiyle diğer bir Esmâ zamanında bu tetkik yapılmıştı. Şimdi tetkikati tekrar etmektense onun dosyasını okumak kâfi olmalıdır, ve arada boş kalacak zamanlarda da şu Terkos mes'elesi gibi ufak tefek işler hallolunarak eğer mukadderse İstanbul şehri tamamen kül olmakta kurtarılmalıdır.

Tekrar ederiz ki mes'le çok basittir, ve bir tanedir: İstanbul şehrini kâfi, yani mebzul su ile tehiz etmek. İstihlaf olunacak çok aşikâr gaye budur: Ya bu Şirketle, ya başka suretle. Fakat vakit geçmeksizin. Çünkü, çok fena bir hastalığımız var, biraz vakit geçerse hemen unutuyoruz, ve hain Terkos Şirketi'ni de kendimize güldürüyoruz.

Bu Şirket hakikaten hain ve namussuz bir şirkettir. Küre-i arz üzerinde bunun kadar namussuz ve çirkef şirket yoktur denilse hata olmaz. Bunu bütün kat'iyyetle temin ve ilân ederiz. (Yunus Nadi)

Terkos mes'elesi

[illegible][illegible]

Sahi, u zaman Cemiyeti umu-
miyeyi Belediye Terkos su birkeil-

nin ilgisiz için kuvvetli sebebi mu-
cibe bularak azînkâr kararlar ilâ-
haz etmiş ve bunların tahip ve in-
tacını Şehremini beyin yedi itidâ-
rının sevdâ etmiş. Ne oldu o karar-
lar? unutuldu tabii değil mi?..
Heyhat!

İşlendim me'vile şudur. Dört taraflı su ile dolu olan İstanbul şehri nüsusuzlukla kırıltıyor, ve daha lenasız yapıp küll oluyor. İstanbula me'vuz su lazımdır. Bu umumî himezle vakıf, Aşkıtlıhıttı zamanında, ve tabii pek fazla gerisi ile bir şirket deruhtu elmiş. Gördük ve görüyörüz ki bu şirket bu himezle ile cimektektedir. Ve bu himezlin ifadecilisi İstanbula şğıb büyük bir geyir için binlerce hayat gartırır. Böyle bir vaziyet karşısında alınacak hattıhareket ne olabilir acaba? Niyette bir vaziet karşısında alınacak hattı hareket ikiden fazla değildir:

1 - Şirketi adam utullu vazife ilasino du'et etmek ve su bahsinde yapılacak işri hızmelin mahiyeti ve mikyasında oruntla anlaşılmak.

2 - Eger ölekel böyle bir anlaşmaya yanaşmıyorsa onu bertaraf ederek hizmetini başka surette ifa ettirmek.

Her yeri namusuna nurlanmış
yapılabir işte bundun ibaretilir,
İsabetin Şeherebanı ile kalbünin
İsminden cümleahale meşre ile
kudus basilestir. Ne yazdelerin
İsmi bedel ikide bir Anıyura gidiş
geçer Anıbilin Beyin senelerinde
Kantarcıların tekihtin ile Avrupa
ya bir heyet göndermek tekihtin
takip emir udduğu cücelerin ne
tırtıyından anıyıldı. Herkele vermiş
Öntilile "Vakıtları bu tekihtin
sarı emirle. Öyleye, vakıhtile diler
ben lann zamanında bir tekihtin
yapılabir. Şimdi tekihtin okuma
yapılabir. İsminden dınyanın okuma
kâli olmahtır. Bu arada bu kalacak
zamanında da şu Terkos me'les
gibi ilak
lelek işler halıların

© 1999 by John Wiley & Sons, Inc.
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or by any information storage and retrieval system, without permission in writing from John Wiley & Sons, Inc.

Lebrun ederiz ki mestere çok basandır, ve bir tuncedir; İstanbul şehrinin kâhı, yadı mebzul su ile tehliz etince, istihful olumak çok aşkâr gaye, budur: Ya bu Şirkette ya başka suretle. Fakat vakfı geçinmezsiniz. Çünkü, çok tene bir hasılgımız var, biraz vakfı geçersen hemen unuttuysanız, ve hald Terhos

Şirketini de kendimize güldürüyoruz.

Bu Şirket hakikaten hain ve namussuz bir şirkettir. Kürel arz üzerinde bunun kadar namussuz ve çirkef çirkef yoktur denilse hain olmaz. Bunu bütün kar'fiyetle temin ve ilân ederiz.

Yunus Nadi

ÜSKÜDAR SULARI

Baştan beri gördüğümüz gibi “İstanbul’daki bütün vakıf su tesislerini dört ana gruba ayırmak mümkündür. Bunlar surlar içerisindeki tarihî yarımada’nın suyunu temin eden ve Belgrad Ormanları’ndan şehre su isale eden Kırkçeşme Suları ile surların batısındaki bölgeden gelen Halkalı Suları, Haliç’in kuzeyindeki bölgeyi besleyen Bahçeköy’deki bendlerden gelen Taksim Suları ve nihayet Üsküdar Suları’dır. Bu dört büyük grubun dışında Hamidiye Suyu, Kayışdağı Suyu ile yüzlerce çeşmeyi besleyen menba sularına ait küçük su tesisleri de vardır”¹.

Osmanlı döneminde Üsküdar’ın suyunu sağlayan en az 18 bağımsız vakıf isale ile bu isalelerin beslediği çeşmelerin, şadırvanların, camilerin dışında birçok tek vakıf çeşmesi de vardır. Vakıf Defteri’nde Üsküdar sınırları içindeki (Çamlıca, Kuzguncuk, Dudullu vb yerler hariç) çeşme, cami, dergâh, kilise gibi su dağıtılan yerlerin sayısı 144 olarak saptanmıştır.

Sözü edilen 18 büyük isale hattının vâkıfları, yapılış tarihi ve vâkıfların kimlikleri şöyle sıralanabilir.

1. Mihrimah Sultan I ve Mihrimah Sultan II (Kanunî’nin kızı) 954/1547.
2. Solak Sinan (Solakbaşı Sinan Ağa) 954/1547.
3. Atik Valide Sultan (Nurbânû, III.Murat’ın annesi) 990/1582-3.
4. Aziz Mahmut Hüdayî (Celvetî tarikatının kurucusu) 1019/1610.
5. Mahpeyker (Kösem Sultan, I.Ahmet’in hanımı) 1052/1642.
6. Arslan Ağa (Valide Kethüdası) 1056/1646-47.
7. Selâmi Ali Efendi (Şeyh Selâmi Efendi) 1088/1677.
8. Sarayağası veya Kapuağası Yakub Ağa, 1089/1678.
9. Çınar veya Hacı Halil Efendi (Matbah Emîni) 1119/1707.
10. Cedit Valide veya Gülnuş Valide Sultan (III.Ahmet’in annesi) 1121/1709.

11. Tophanelioğlu Mustafa Efendi, 1140/1720.
12. Damat İbrahim Paşa (Vezir-i azam) 1131-1141/1718-1728.
13. Ayazma (III.Mustafa) 1174/1760.
14. Selimiye (III.Selim) 1217/1802.
15. Mihrişah Sultan (III.Selim'in Annesi) 1217/1802.
16. Altunîzade (Altunîzade İsmail Zühtü Paşa) 1282/1862.
17. Paşa Limanı veya Cevri Kalfa (Cevri Kalfa veya Hüseyin Avni Paşa) 1291/1874.

Öbür küçük isale hatları ise şunlardır: Kemankuş Çeşmesi suyu, Maktul Selim Ağa suyu, Talip Efendi suyu, Halil Paşa suyu, Defterdar Tahir Efendi suyu, Beylik Çeşme suyu, Halit Ağa Çeşmesi suyu, Ayşe Hatun Çeşmesi suyu, Saraçlar Çeşmesi suyu, Korucular Çeşmesi suyu, Demirci Çeşmesi suyu, Meleksima Çeşmesi suyu, Ahmet Efendi Çeşmesi suyu, Kısıklı Çeşmesi suyu, Büyük Çamlıca suyu, Benli-Zade Raşit Efendi Çeşmesi suyu, Çınar Çeşmesi suyu¹.

Elmalı şehir suyu bendi, bir taraftan Alemdağı cihetinden gelen dereciklerin yaptığı Çavuşbaşı deresi, diğer taraftan Kayışdağı'ndan gelen dereciklerin suyunu toplayan Kemer deresi ve bunun uzantısı olan Budak deresinin birleşmesinden meydana gelen Elmalı deresinin sularının toplanmasından husule gelir. Göksu deresinin başına yakın bir yerde kurulmuş bent duvarının arkasında toplanan bu geniş su kitlesine civar tepelerden de ayrıca yağmurlardan şişen dereciklerin aktığı da görülür².

Elmalı Su Tesisatının Kuruluşu

Bağdat demiryolunun inşasıyla birlikte Üsküdar, Kadıköy ve Haydarpaşa'dan itibaren Boğaz'ın bu yakası gerek sadece yazlık, gerekse daimî iskân alanı olarak sürekli bir genişleme arz etmiş ve bunun sonucunda da su ihtiyacı giderek çok artmıştır. Buna çare olarak o zamanların belki de çeşitli nedenlerle zorunlu bir alışkanlığı halinde olan yabancı şirketlere imtiyaz verme yolu burada da tutulmuş ve Osmanlı Bankası memurlarından Karabet Sivacıyan Efendi ile 17 Teşrinievvel 1304 (1888) tarihinde ayrıntılarını aşağıda verdiğimiz bir imtiyaz mukavelesi aktedilmiş.

1 Kâzım Çeçen; *Aynı eser*, s.24,35-37

2 Saadi Nâzım Nirven, *İstanbul Suları*, s.215

Sıvacıyan Efendi aldığı bu imtiyazı, bu gibi işlerde hep görüldüğü gibi, ertesi yıl Stuttgart'daki Devlet-i Aliyye şebkenderi İstangile, Baron de Vandor, havagazı şirketi müdürlerinden Simon ve kendi arasında Elmalı (Üsküdar-Kadıköy) Osmanlı Anonim Su Şirketi adı altında kurdukları şirkete devrediyor.

Elmalı (Üsküdar-Kadıköy) Su Şirketi Mukavelenamesi

Bir taraftan Devlet-i Aliye namına hareket eden Nafia Nâzırı devletlü Zihni Paşa hazretleri ile diğer taraftan Bank-ı Osmanî memurlarından izzetlü Karabet Sıvacıyan Efendi beyinde mevad-ı âtiye kararlaştırılmıştır.

Birinci madde: Göksu vadisinde ve lüzum görüldükte suları Riva'ya akan Paşaköy vadisinde bentler tesis etmek ve bu bentler vasıtasıyla cümmedeceği yağmur sularını makina ile bi'l-terfi bir taraftan (Kandilli dahil olduğu halde) Kandilli hududuna ve diğer taraftan (Erenköy dahil olduğu halde) Erenköy hududuna kadar vâki bi'l-cümle mahallere tevzi ve icra etmek üzere müma-ileyh Karabet Sıvacıyan Efendi'ye taraf-ı Devlet-i Aliyye'den imtiyaz verilmiştir.

İkinci madde: Müddet-i imtiyaziye ferman-ı âlî tarihinden itibaren altmış-beş senedir.

Üçüncü madde: İşbu imtiyazın dairesi dahilinde vâki mahallerden su celp ve tevzii sahib-i imtiyaza münhasırdır. Hükûmet-i seniyye mahall-i mezkûrenin gayrı yclerden dahi su celp ve imtiyaz dairesi dahilinde tevzii için diğer şahıs ve kumpanyaya imtiyaz vermeyecektir. Elhalet-i hüda mevcut olan menbalar ile bundan sonra gerek hükûmet-i seniyye tarafından ve gerek ashab-ı hayrat caniblerinden inşa olunup meccanen icra edilecek sulardan ve sair menabiden ve ilerde zuhur edecek bu gibi menbalardan fıçı ve şişe ve testi gibi kaplarla su fûruhtu kemakân (eskiden olduğu gibi) serbest ve müstesna olacak ve o civarda vâki kura ahaliyle çiftlikât ashabının evvelden olageldiği veçhile muhtaç oldukları suyu ahzetmek hukukuna sahib-i imtiyaz mâni olmayacaktır.

Dördüncü madde: Sahib-i imtiyaz ferşedeceği borulardan kutru yetmiş milimetreden ziyade olanların üzerinde bu'd-ı vasatîsi ikiyüz metreyi tecavüz etmemek üzere Nezaret'in kabul ve tasdik edeceği surete göre vidalı harik muslukları tesis ile bunlara meccanen su vermeyi ve Şehremanctı'nın tayin ve irac cyleyeceği nukatta Terkos Su Şirketi tarafından Beyoğlu'nda ve Galata'da yapılan çeşmeler gibi dakikada 20 litre su vermek üzere şimdilik umuma mahsus küçük çeşme inşasıyla kezalik meccanen su vermeyi taahhüd eder. İşbu vidalı harik musluklarıyla çeşmelerin masarif-i inşaiye ve saireleri dahi sahib-i imtiyaza aittir. Ve umuma mahsus çeşmelere ahali tekkessür ve ihtiyaç tezayüd cylediği takdirdi beş adet çeşme daha inşa ve ilâve olunacaktır.

Beşinci madde: Sahib-i imtiyaz dahil-i daire-i imtiyazî olan mahallerde clyevm mevcut ve ... yapılacak kışlalarla mekâtib-i askeriye ve nizamiye ve zabıta karakolları ve harika mahsus hazine ve havuzlar için lüzumu miktar meccanen su vereceği gibi Belediye ve umum hastahanelere hıncr yatak için yevmî altmış litre nispetinde olmak üzere kezalik meccanen su ita edecek ve ancak emakin-i mezkûreye en karib bulunan ana su yolundan bed' ile (başlayarak) inşa olunacak şube yollarla emakin-i mezkûre derununda tevzi için yapılacak yolların masarif-i ve mezkûr harik havuzlarının inşa ve tamiri dairelerine ait olacaktır ve işbu imtiyaz dairesi dahilinde bulunan meydan ve sokakları sulamak için devair-i belediyece

istenildiği halde bir bedel mukabilinde su alınacak ve bunun şeraiti belediye dairelerinden vuku bulacak talep ve iş'ar üzerine Nafia Nezareti ile sahib-i imtiyaz bey-ninde kararlaştırılacaktır.

Altıncı madde: Sahib-i imtiyazın icra ve tevzi edeceği sular berrak olacak ve Boutron ve Diénerit usulüne tevfiken nizamü'l-mâ' âletıyla muayene edildikte 15 dereceden ziyade göstermeyecektir. Ve derununda bulunan klorür miktarı beher litre için 15 miligramı tecavüz etmeyecek yani azotat darjanla muayenesinde hafifçe bulanarak derhal kabil-i müşahede bir tortu pcyda etmeyecektir. Bir de mezkûr sulara bulunabilecek mevadd-ı hayvaniye ve nebatiyenin miktarı sıhhat-ı umumiye muzir olacak derecede olmayacaktır. Ve sahib-i imtiyazın celp ve icra edeceği sula-rın tasfiyesi hakkında tayin olunan derecat-ı taahhüdâtın icrası sekizinci maddede ikmal-i ameliyat için tayin olunan müddetin inkızasından (bitmesinden) muteber olacaktır.

Yedinci madde: Sahib-i imtiyaz ferman-ı âlinin itası ve işbu mukavelenamenin teatisi tarihinden itibaren onsekiz ay müddet zarfında beyan olunduğu veçhile keşfiyat-ı kat'îye üzerine suyollarının mükemmel harita ve layihasını tanzim ile Nafia Nezareti'ne takdim edecektir. Ve Nezaret işbu harita ve layihayı tarihi takdiminden itibaren üç mah zarfında bi't-tedkik yolunda olduğu surette haliyle ve olmadığı takdirde icab eden tadilât ve tashihhatın icrası ile tasdik eyleyecektir. Ve onuncu maddede gösterildiği üzere istimlâkine lüzum görülen arazi ve emlâkin haritalarını keşfiyat-ı kat'îye haritaları ile beraber takdim edecek ve suyollarının suret-i teftişi ile suların tevziine ve inşaatın muhafazasına dair nizamnameleri işbu mukavelenamenin tarih-i teatisinden itibaren üç sene zarfında Nafia Nezareti'nin tasvib ve kabulüne arz edecek ve işbu nizamnameler üzerine vuku bulacak tadilât sahib-i imtiyazın inzıam-ı malûmatıyla icra kılınacaktır. Fakat ilerde hîn-i hâcette mezkûr nizamnamelerin tadil ve tebdilini teklif edebilecektir.

Sekizinci madde: Sahib-i imtiyaz masarif ve zarar ve ziyânı tarafına ait olmak üzere işbu mukavelenamenin tarih-i teatisinden itibaren 21 mah zarfında ameliyata mübaşeret etmeyi ve tarih-i mübaşeretten itibaren üç sene müddet zarfında ikmal eylemeyi taahhüt eder. Ameliyat kavaid-i fenniye ve merbut şartname ahkâmına ve kabul ve tasdik olunan harita ve layihalara tatbiken icra oluncaktır. Fakat esbab-ı mücbireden münbais hâlât müstesna olup bu misillü ahvalden dolayı ameliyat ne kadar müddet tatil olunursa müddet-i ikmalîye dahi o kadar temdid edilecek ve şu kadar ki esbab-ı mücbirenin vukuunu derhal Şehremancti'nc ve Nafia Nezareti'ne ihbar eylemekle sahib-i imtiyaz mecbur bulunacaktır.

Dokuzuncu madde: Nafia Nezareti ve Şehremaneti ameliyatta suret-i icra-yesini ve hitamında ve kabul olunmazdan evvel bi't-tekrar ameliyat-ı vakıayı ve müddet-i imtiyaziye zarfında idare ve tevzi ve taksim muamelatını ve tesisatın hüsn-i halde muhafaza olunup olunmadığını birer komiser vasıtasıyla muayene ve teftiş eyleyecektir. İşbu teftiş ve muayene masarifine mukabil sahib-i imtiyaz ameliyata mübaşeret için tayin olunan müddetten itibaren müddet-i imtiyaziyesinin hitamına kadar beher mah Nafia Nezareti ve Şehremancti emrine tediyeye olunmak üzere senevi ikiyüz lira îta edecektir.

Onuncu madde: Suların cem'ine ve suyollarıyla havuz ve müteferriatının inşasına muktazi olan ve icra-i ameliyattan evvel veya sonra tesisata halcl getireceği taayyün eden arazi ve emlâkdan ve efrad uhdesinde olan veyahut devair-i umumiye ve hususiyeye ait bulunanların ve ameliyat icrasından dolayı ashabının mutazarrır olacağı arazi ile ebniye-i sairenin ve mîrîye ait cbniyeli emlâkin müba-

yaası hususunda sahib-i imtiyaz ashabiyle uyuşmadığı halde istimlâk kanununa tevfik-i muamele edecek ve arazi-i mezkûre dahilinde arazi-i emiriye-i hâliye bulunduğ u hakle sahib-i imtiyaza meccanen terk olunacak ve gerek hîn-i ameliyatta ve gerek taş ve saire ihracı için muvakkaten istimali lâzım gelen mahaller hükümet-i mahalliye marifetiyle sahib-i imtiyaz tarafından ashabına tazminat verilmek şartıyla muvakkaten istimal olunabilecektir. Suların cem'i ve tasfiyesi ve icra ve tevzii için gerek ahad nas (tek kişi) uhdesinde bulunan ve gerek umuma ve kura ahalisine ve devaire ait olarak intikal ve ferağ i câiz olmayan arazi dahilinde yapılacak ameliyat için îras edilen hasara muadil ve muhamminlerin tahmini üzere sahib-i imtiyaz bir defalık tazminat verecektir. İmalât için muktazi taş ve kum ve kireç çıkarılacak yerler arazi-i emiriye-i haliyeden ise imalât müddetince taraf-ı hükûmet-i seniyyeden meccanen müsaade buyrulacak ve eğer bu yerlerin ashabı varsa sahib-i imtiyaz ashabını razı ve iskât edecektir. Ve ameliyat için iş tıra olunacak bilcümle mahaller kumpanya namına mahsus olmak üzere istimlâk olunacaktır. Ve kumpanya esna-i ameliyatta muvakkaten istimal edeceği mahallerde bağ ve bostan ve değirmen ve taşocakları bulunup da onlara îras-ı zarar ederse tazminat îlasına mecbur olacaktır.

Onbirinci madde: Suyollarının ve mütefferriatının inşaat-ı iptidaiyesi için gerek memalik-i Devlet-i Aliyyeden ve gerek diyar-ı ecnebiyeden celb ve tedarik olunacak demir borular ve maden kömürüyle makinalar ve sair âlât ve edevat ve levazimat gümrük resminden muaf tutulacak ve şirketin müddet-i imtiyaziye zarfında arazi ve sermayesiyle varidatı üzerine vergi tarh olunmayacağı gibi çıkaracağı hisse senedatından damga resmi alınmayacaktır.

Onikinci madde: Suların taksim ve tevziine kâfi başlıca bir kısmın imalâtı ikmal olunduğ u sahib-i imtiyaz tarafından ihbar olundukta Nafia Nezareti tarafından mensub bir fen komisyonu marifetiyle bilmuayene iktiza eylediğ i halde muvakkaten alız ve kabul olunacak ve kabul-i muvakkat tarihinden itibaren bir sene sonra yine bir fen komisyonu marifetiyle ameliyat-ı vâkâ tekrar bi'l-muayene kaide-i fenne muvafık ve şartname ahkâmına mutabık olduğ u tahakkuk eylediğ i halde işbu komisyonun tanzim edeceği rapor üzerine Nafia Nezareti tarafından kat'ıyyen kabul muamelesi icra olunacaktır. İşbu muayene komisyonlarının masarifi sahib-i imtiyaza ait olmak üzere Nafia Nezareti ile kumpanya beyinde kararlaştırılacaktır.

Onüçüncü madde: Sahib-i imtiyaz anayollarını ve maksemlele bilcümle mütefferriatını ve âlât ve edevat-ı sabite ve müteharrikesini müdlet-i imtiyaziye zarfında masarifi kendisine ait olmak üzere daima tamir ve hüsn-i halde muhafaza edecektir. Aksi hal vukuunda şartnamenin onikinci maddesi mucibince muamele olunacaktır.

Ondördüncü madde: Sahib-i imtiyaz umumun mürur ve ubur edeceği yollarda vücuda getireceğ i ameliyatın umur-ı zabitasına ve hüsn-i muhafazasına müteallik olup elyevm mevcut bulunan ve ilerde tanzim olunacak olan bilcümle nizamât-ı Devlet-i Aliyye'ye tevfik-i hareket etmeye mecburdur. Sahib-i imtiyazın kusurundan naş i suyollarının bir kısmında veyahut mecmuunda su icrası tatil olunduğ u halde hükûmet masarifi ve zarar ve hasarı sahib-i imtiyaza ait olmak üzere suların muvakkaten tevzii ve cereyanını temin için şartnamenin onikinci maddesine tevfiken tedabir-i lâzıme ittihaz edecektir.

Onbeşinci madde: Sahib-i imtiyazın icra ve tevzi edeceği suyun yüz litresinin fiyatı nihayet onbeş para veyahut bir metre mikâb suyun nihayet fiyatı üç kuruş otuz para olmak üzere fûruht olunacak ve Nafia Nezareti tarafından tasdik ve tasvib edilecek haritada gösterilen borulardan maada suların tevzii için temdidî kılı-

nacak su boruları ahali tarafından talep vuku buldukça ve nihayetü'l-nihaye ahonc-
lerinin bedel-i senevîsi tevzi-i meyah için sahib-i imtiyaz tarafından ibtiyar oluna-
cak masarifin yüzde yirmibeşi raddesine balığ oldukça derhal vaz' ve temdid kılı-
nacaktır.

Onaltıncı madde: Sahib-i imtiyaz taahhüdât-ı vakıasının icrasını teminen
ferman-ı âlinin ısdarı kendisine tebliğ olduğu tarihten itibaren bir mah zarfında
Bank-ı Osmanî'ye ya nakden veya piyasa fiyatıyla esham olarak binbeşyüz lira ke-
falet akçesi tevdi edecek ve şu kadar ki esham tevdi eylediği halde tedenni-i fiyattan
dolayı terettüb edecek noksanın ikmal edileceği banka tarafından taahhüd ettiri-
lecektir ve mezkûr kefalet akçesi tevdi olduğunu mütcakip ferman-ı âlî kendisine
teslim olunacaktır. İşbu kefalet akçesi amelîyat kat'îyyen kabul olunduktan sonra
iade olunacaktır. Zikrolunan bir mah müddetin inkızasına değin sahib-i imtiyaz
kefalet akçesini tevdi etmediği halde kendisine ihtara hacet olmaksızın hakk-ı imti-
yazdan sakıt olacaktır.

Onyedinci madde: Ferman-ı âlî tarihinden itibaren otuz sene mürrurundan
sonra hükûmet-i seniyye bir sene evvelinden sahih-i imtiyaza haber vererek işbu
mukavelenamcyi fesh ile imtiyazın kâffe-i tesisat-ı meyahiyesini iştiraya selâhiyeti
olacak ve müddet-i imtiyaziyenin inkızasına kaç sene kalmış olursa o miktar sene
zarfında bir meblâğ-ı maktu-ı senevîyi tazminat olarak tediye buyuracak ve bedel-i
iştiranın muntazaman tediyesi hususunu hükûmet-i seniyye sahib-i imtiyaza temin
edeceğinden işbu bedel-i iştirâ hakkında tarafeyn beyinde teati-i mukavele edile-
cektir. Hükûmet-i seniyye haiz olduğu hakk-ı iştiradan istifade eylediği halde sahib-
i imtiyaza tediye olunacak bir meblâğ-ı maktu-ı senevî âtîde beyan kılındığı üzere
tayin olunacaktır. Şöyle ki: Tarih-i mübayaadan evvelki beş sene zarfında şirketçe
istihsal olunan hasılat-ı safiye-i seneviye cemmedilecek ve tarih-i mübayaa bir
senenin vasatında olmayıp senenin nihayetine tesadüf eyleyecektir ve işbu beş
senenin içinde en ziyade hasılat veren senenin hasılatıyla en az hasılat veren senenin
hasılatı tenzil olunduktan sonra kalan üç senenin hasılat-ı safiyesinin hadd-i vasatı
bulunacaktır.

Cemmedilen kömür ve su boruları ve yedek olarak ihzar edilen âlât ve eşya
ve edevat ve inşaat için celbedilen kereste ve edevat-ı madeniye şirketçe talep
olduğu halde muhamminlerin marifetiyle takdir edilerek taraf-ı hükûmet-i seniyye-
ye'den mübaya olunacağı gibi bilmukabele talep hükûmet-i seniyye'ce vuku bul-
duğu takdirde sahib-i imtiyaz bunları muhamminlerin takdir edeceği kıymet ile
terke mecbur olacaktır.

Onsekizinci madde: İmtiyazın müddeti munkaziye oldukça Devlet-i
aliyye sahib-i imtiyazın suyollarıyla müteferriatı ve âlât ve edevatı üzerinde
bulunan kâffe-i hukukunu haiz olacak ve tesisat ile müteferriatının hasılatından
istifade edecektir. Her gûna düyun ve taahhüdâtın vâreste olmak şartıyla
suyollarıyla müteferriatının Devlet'e teslimi ve edevat ve levazımâtın suret-i
mübayaası şartnamenin onaltıncı maddesinde mündcriç ahkâma tâbi olacaktır.

Ondokuzuncu madde: Şirketin memurîn-i fenniyeden maada istihdam
edeceği bilcümle memurîn ve tahsildar ve hademe ve ameleşi teb'a-i Devlet-i aliyye-
yeden olacağı gibi hükûmet-i seniyyenin tayin ve kabul edeceği kıyafette buluna-
caklar ve fes giyeceklerdir.

Yirminci madde: Devlet-i aliyye suyollarıyla menbalar cihetinde lüzum
göreceği mahallerde istihkâmât inşa edebilecek ve o babda vuku bulacak masarîf
Devlet'e ait olacaktır.

Yirmibirinci madde: Ameliyat esnasında zuhur edebilecek asar-ı atika hakkında Devlet'çe mevzu' nizamname hükmüne tevlik-i muamele olunacaktır.

Yirmiikinci madde: Esbab-ı mücbireden madud bir mâni'in vukuu tahakkuk etmeksizin sahib-i imtiyaz müddet-i muayyine zarfında imalâta mübaşeret etmediği veya başlayıp da ikmal etmediği ve tevzi-i meyahrı tatil eylediği veya işbu mukavelenameden münhais taahhüdât-ı sairesini icra edemediği halde işbu mukavelename ile haiz olduğu hukuk-ı imtiyaziyesinden sâkit olacak ve bu halde şartnamenin ondördüncü maddesinde gösterildiği vechile muamele olunacaktır.

Yirmiüçüncü madde: Sahib-i imtiyaz taahhüdât-ı vakiasının icrası için ferman-ı âlî tarihinden itibaren bir sene müddet zarfında merbut şirket nizamnamesi esasına tevfikân Osmanlı bir anonim teşkiline mecburdur.

Yirmidördüncü madde: Sahib-i imtiyazın ve onun makamına kaim olacak anonim şirketin işbu mukavelename ile merbut şartnamenin icra-i ahkâmından ve tevli ve tefsirinden dolayı vuku bulacak ihtilâfatı Şûrâ-yı Devlet'te ve cfrad ve ahali arasında tahaddüs edebilecek her nev'i ihtilâfat ve deavi ait olduğu mehakim-i Osmaniye'de rüyet ve faslolunacaktır.

23 Sefer 1306 ve 17 Teşrînevvîl 1304

(Mecmua-i mukavelat, C. 4, s. 667)

• Elmalı (Üsküdar-Kadıköy) Su Şirketi'nin Şartnamesi

Birinci fasıl: Levayih ve inşaat ve imalât ve alât ve edevat beyanındadır.

Birinci madde: Sahib-i imtiyaz masarîf ve zarar ve ziyânı kendisine ait olmak üzere mukavelenamede muayyen olan müddetler zarfında mukavelenamenin birinci maddesinde tayin olunan mahallere su celp ve tevzii için muktazi olan kâff-i imalât ve inşaatı mukavele ve işbu şartname ahkâmına tevfikân icra etmekliği taahhüt eder.

İkinci madde: Mukavelenamenin yedinci maddesi mucibince sahib-i imtiyazın Nafia Nezareti'ne takdim edeceği harita melfuat-ı âtiyeyi (aşağıdaki ilişkileri) muhtevi olacaktır. Şöyle ki: suyollarının güzergâhı ve havuzlar ve bendler ve bacalar ve suları boşaltmaya mahsus musluklar ve çeşmeler ve harik muslukları ve sairenin mahal ve mevkiini mübeyyin beşbinde bir mikyasında bir harita-i umumiye ve işbu haritaya suyunun hatt-ı mutavassıtından itibaren bir kıt'a maktâ-ı tûlânîsi (boyuna kesit) ile bazı mahallerin maktâ-ı arzanîsi (enine kesit) ve meyillerinin cetveli ile en mühim olan imalât-ı snaiyenin maktaları ilâve olunacaktır. Zikrolunan maktâ-ı tûlânî tûl itibariyle beşbinde bir ve irtifa itibariyle beşyüzde bir mikyasında tanzim olunacak ve suyunun derece-i irtifa dahi deryanın sath-ı mutavassıtına (denizin ortalama yüzeyine) nisbetle tayin kılınacaktır. İşbu maktân altına ulka muvazi üç hat tersim olup birinci anayolun mebdcinden itibaren biner metre olarak mesafeler ve ikinci yol üzerinde iniş ve yokuşların tûliyle derece-i meyelanı üçüncü yol üzerinde katıat-ı müstakimenin tûlü ve katıat-ı münhaniyenin müstakimen imtidadı ve her birinin nısıf kutrunun tûlü gösterilecektir.

Üçüncü madde: Bacalar ve suları boşaltmaya mahsus musluklar vantuz tâbir olunan menfezler kifayet miktarı olmak lâzım gelecek ve bunların miktar ve mevkileri sahib-i imtiyazın teklifi üzerine canib-i hükûmet-i seniyye'den tayin olunacaktır. Fakat şurası mukarrerdir ki bacalar beyrinde olacak mesafe-i vasatiye bir kilometreyi tecavüz etmeyecektir.

Dördüncü madde: Tarik-i âm tahtında olarak icra edilecek her türlü ameliyat hususunda sahib-i imtiyaz Devlet-i aliyye'nin nizamât-ı belediye-i haliye ve müstakbesinc tev'fik-i hareket cdecektir.

Tarik-i âm üzerinde suyollarının tefrişi ve tevzii ameliyatı tarik-i mezkûre üzerinde mürur ve ubur kâmilten munkati olmayacak bir surette icra edilecektir ve boruların vaz'ından sonra tarikin bozulmuş olan kaldırım ve şosalarını masarifi kendisine ait olmak üzere sahib-i imtiyaz hâl-i sabıkına irca cdecektir. Bu yerler işbu ameliyattan dolayı ilerde bozulduğu halde sahib-i imtiyaz tamire mecbur olacaktır. Suyollarının mürur edeceği mahallerdeki umuma mahsus bîlcümle tariklerle hususî tariklerin meyl ve istikamet-i asliyeleri ibka edilecektir. İmalâtın tesisinden dolayı eskiden mevcut olan yolların mevkilerleriyle maktalarını tahvil veya tahvil etmek lâzım gelir ise tebdil ve tahvil olunacak kısımlarının iniş ve yokuşlarının meyl-i behemhal tarik-i mevcudenin iniş ve yokuşlarının meyl-i sabıkının nihayet dereccesini tecavüz etmeyecektir.

Beşinci madde: Sahib-i imtiyaz suyolları ameliyatıyla cereyanına halel gelmiş veya mecrası tebdil olunmuş suları kendi masarifine olarak mecrâ-i kadimlerine ircaa mecbur olacak ve yolun tesadüf edeceği nehir ve çaylar ve celvellere yapılacak kemcilerin kavaid-i fenne tatbikan medahil ve maharici (methaller ve mahreçler) sahib-i imtiyazın teklifi üzerine Nafia Nezareti tarafından tayin olunacaktır. Bilâ-icab suyollarından akıtılacak sularla havuzlardan taşan sular ortalığı çamur etmek üzere mahsus lâğım lar vasıtasıyla en karib olan dere veya lâğım lara icra edilecek ve dahil-i şehirde mezkûr lâğım ların üzeri kapalı olacaktır. Kızalıklar çeşmelcerin ve bir de tezyin-i belde maksadıyla havuzlar inşa ediliyor ise işbu havuzların dahi etraf ve havalisi kuru ve rütubetten âri kalmak üzere suları en karib lâğım lara icra edilecektir.

Altıncı madde: Sahib-i imtiyaz icra olunacak ameliyatta âlâ cinsinden edevat ve levazımat istimal edecek ve kâffe-i imalâtın gayet metin ve müstahkem olması için bîlcümle kavaid-i fenniyye tatbik-i hareket eyleyecektir. Açıkta akar sular ve umuma mahsus yollarla hususî tarikler üzerine inşa olunacak ameliyat-ı sinaiye kârgir olarak veya demirden tesis edilecek ve kcreste yalnız temeller için istimal olunabilecektir.

Yedinci madde: Mukavelenamenin dördüncü maddesinde sahib-i imtiyazın vaz' edeceği beyan olunan harik muslukları suyollarının vaz' ve temdid-i beraberi inşa olunacaktır. Bîlcümle harik musluklarının bulunduğu mahaller mezkûr musluklara en karib olan ebniyye birer levha-i mahsusa ta'likıyla (asılmasıyla) irac edilecektir. Mezkûr harik musluklarının miftahları (anahtarları) kapalı zarf derununda olarak ctfaiye kumandanı tarafından verilecek emir üzerine istimal olunmak üzere askerî ve polis karakolhanelerine bırakılacaktır. Bunların suret-i istimalini öğrenmiş neferat tarafından kullanılması şarttır. Mezkûr muslukların hüsn-i hâlde muhafazası masarifi sahib-i imtiyaza aittir.

Sekizinci madde: Tesviye-i türabiyye (toprak tesviyesine) lâzım olan toprağın ihracında hasıl olan çukurların sath-ı maillerinin derecc-i meylânı iktiza-i mevkiye göre tayin kılınacaktır ve su lâğım larının üzerleri toprak imlâsıyla setr (doldurulmasıyla kapatılmadığı) edilmediği halde bu yağmaların gerek üstü ve gerek sath-ı mailleri tanzim ve tahkim edilecektir.

Dokuzuncu madde: Sahib-i imtiyaz takdim edeceği harita-i umumiyye bacaklarla suları boşaltmaya mahsus muslukların ve menfezlerin ve ameliyat-ı sinaiye-i saire ile icra edeceği kâffe-i ameliyatın eşkâl ve hey'etini mübeyyin ve meşruh

bir cetvel raptedecektir. Bacalarla imalât-ı sâinenin haritaları ikiyüzde bir mikyasında tanzim olunacaktır.

Onuncu madde: Suyolları ve bendlerle havuzların ve ebniyenin ve suların bend ve cem' tevziine muktazi imalât-ı sairenin mahal ve güzergâhı tasdik olunduktan ve zemin üzerinde kazıklar rekziyle tayin kılındıktan sonra mukavelenamenin onuncu maddesinde gösterildiği vechile imalât ile müteferriatının tesisine lüzumu olan arazinin mübayaasına ve teslimi muamelatına mübaşeret olunacaktır. İşbu araziden üzerinde ebniye olmayan mahallerin haritası beşbinde bir mikyasında ve üzerinde ebniye olan veyahut bağ ve bahçe olan mahallerin haritası binde bir mikyasında tanzim kılınacaktır.

Onbirinci madde: Mukavelenamenin onikinci maddesinde zikrolunan başlıca kısımlardan herbirinin inşaatı kâmilan hitampezir olduktan sonra (sona erdikten sonra) sahib-i imtiyaz masarif-i vakıası kendisine ait olmak üzere yapılmış köprü ve bacalarla suların akıttırılmasına mahsus musluklar ve menfezler ve havuzların ve imalât-ı sâine-i sairenin mu'assal ve meşruh (izahlı) defter ve haritasını hükümet memurlarının taht-ı nezaretinde olarak bi't-tanzim bunların bir suret-i musaddakasını Nafia Nezareti'ne takdim eyleyecektir. Marrû'l-beyan (beyanı yukarda geçmiş) defterin tanziminden sonra yapılacak imalât-ı sâine dahi Nafia Nezareti'ndeki deftere kayıt ve ilâve edilecektir.

İkinci fasıl: Ameliyatın hüsn-i halde muhafazasıyla işletilmesi beyanındadır.

Onikinci madde: Sahib-i imtiyaz kâffe-i imalât ile müteferriatını ve âlât ve edval-ı sabitesini ve makinaları daima hüsn-i halde ve suyun tedarik ve tevzii hususunu teshil ve temin edecek bir surette bulundurmaya ve kaza ve yol bozulması misillü hâlâtın vukuunu icabettirir bi'l-cümle esbabdan muhafaza etmeye itina edecektir. Sahib-i imtiyazın kusurundan naşi suyunların bir kısmı veya umumu üzerinde suların celb ve icra muamelâtı tatil edildiği halde masarif ve zarar ve ziyarı sahib-i imtiyaza ait olmak üzere zikrolunan su celb ve icrası muamelatının temini zımında canib-i hükümet-i seniyye'den tedabir-i lâzime ithiaz edilecektir. Ve bu uğurda vuku bulacak masarif sahib-i imtiyazın hasılatından istifa olunacak ve kifayec etmezse sahib-i imtiyaza itmam ettirilecektir.

Onüçüncü madde: Her sene sahib-i imtiyaz abonelelerinin miktarını mübeyyin olmak ve masarif ve hasılat-ı seneviyesini muhtevi bulunmak üzere bir kıt'a muvazzih (açıklayan) defter tanzim ve Nafia Nezaretine takdim edecektir. Defatir-i mezkûrenin telkik ve tatbiki zımında lede'l-icab Nafia Nezareti memurları vasıtasıyla sahib-i imtiyazın defatir-i asliyesini teftiş hakkını haizdir.

Üçüncü fasıl: İmtiyazın feshi ile taraf-ı Devlet'ten mübayaası hususunda ve inkıza-i müddet-i imtiyaziycede olunacak muamelâta dairdir.

Öndördüncü madde: Sahib-i imtiyaz mukavelenamenin yirmiikinci maddesinde muayyen esbabdan dolayı mukavelename ile haiz olduğu hukuk-ı cedidesinden sâik olduğu halde kendisine beherinde üçer mah ara verilerek iki defa ihbar-ı keyfiyet edildikten sonra ifa-i vazife etmezse mukavelename mucibince kendisine îta olunan imtiyazattan istifade zımında inşa ettirmiş olduğu kâffe-i imalât ile imalât-ı mezkûreye müteferri' (ilgili) cdevat ve arazi zaptedilecek ve işbu emval-i mazbutayı hükûmet-i seniyye dilediği gibi sarf edecektir. Ve kefalet akçesi dahi henüz iade olunmamış olduğu halde taraf-ı Devlet'ten zaptolunacaktır.

Onbeşinci madde: Devlet-i aliyye mukavelenamenin onyedinci maddesi mucibince tesisiat-ı mübayaa cylediği halde o vakit mevcut bulunan kömür ve mcf-ruş ve gayr-ı mcf-ruş boru ve âlât ve yedek takımları ile inşaat ve tamirata muktazi kereste ve edevatın ve sair eşya-i menkulesinin kâffesini muhamminlerin takdir edecekleri bedel mukabilinde iştirâ edecek ve bu tahmin muamelesi âlât ve edevat-ı mezkûrenin o vakitki hâl-i hazırları nazar-ı dikkate alınarak icra kılınacaktır. Ve imtiyazın mübayaa masarifi hükûmet-i seniyye'ye ait bulunacaktır.

Onaltıncı madde: İmtiyazın müddeti münkazi oldukta sahib-i imtiyaz havuzları ve ana yollarıyla tevzi borularını ve harik musluklarını ve suyun terfiine mahsus sair makinaları ve tamirat fabrikalarını ve cem'-i edevata mahsus mağazaları ve işletme umuruna müteallik ebniye ve inşaatı ve suların tevzii umuruna muktazi bi'l-cümle eşya-i gayr-ı menkuleyi hüsn-i hâlde ve her türlü düyunattan ârî olarak bilâ-bedel hükûmet-i seniyye'ye teslim etmeye mecbur olacaktır. Ve mahrukat ile işletme umuruna müteallik olan edevat ve sair bilcümle eşya-i menkuleden yalnız altı aylık idareye kâfi miktarını muhamminler tarafından takdir olunacak kıymet üzerinden hükûmet-i seniyye iştirâ cyleyecektir.

Müddet-i imtiyaziyenin hitamından beş sene evvel imalâtın hüsn-i halde olmadıği inde't-teftiş (teftiş sonunda) Devlet'çe anlaşılırsa bir müddet tayiniyle ıslahı için sahib-i imtiyaza ihtiyar-ı keyfiyet edilecek ve bu ihtarın semeresi görülmezse hükûmetin derhal imalât ve müctferriyatını yedd-i idaresine alarak sahib-i imtiyaz hesabına olarak tamirat-ı lâzımcıyı icra ile ameliyatı hüsn-i hâlde vaz' etmeye sclâhiyeti olacak ve hasılattan işletme ve tamirat masarifi çıkarıldıktan sonra fazlası sahib-i imtiyaza ita olunacak noksan zuhur ederse ikmal ettirilecektir.

23 Sefer 1306 ve 17 Teşrin-i evvel 1304.

(*Mecmua-i mukavelât*, C.4, s.675).

• *Elmalı (Üsküdar-Kadıköy) Osmanlı Anonim Su Şirketi'nin Nizamname-i Dahilisi*

Zirde vazîül-imza Stuttgart'da mukim Devlet-i aliyye şehbenderi mösyö Stangile ve Bank-ı Osmanî tercüme odası müdürü izzetlü Sivacıyan Karabet Efendi ve sabıka sefaret kitabetinde bulunan Baron de Vandor ve Dersaadet Havagazi Şirketi müdiranından mösyö F. Simon Kandilli'den Erenköyü'nc kadar olan mahallere su celbi ameliyatının inşası ile idare ve işletilmesi için 18 Rebiül-evvel 1306 (1888) tarihli ferman-ı âlf mucibince taraf-ı Devlet-i aliyyeden Sivacıyan Karabet Efendi'ye verilen imtiyaz ve bi'l-mukabele edilen taahhüdâtın icrası için şerait-i âtiyeye tevfikân bir anonim şirketi teşkil eylemişlerdir:

Birinci fasıl: Şirketin teşkili ve maksadı ve ismi ve merkezi beyanındadır.

Birinci madde: Teati olunan mukavele ve şartname ahkâmına tevlikân Kandilli'den Erenköyü'nc kadar olan mahallere su celp ve icrası ameliyatının inşası ile idare ve işletilmesi için zirde tarif olunacak hissedaran beyninde bir Osmanlı anonim şirketi teşkil olunmuştur.

İkinci madde: Şirketin unvanı Üsküdar ve Kadıköy Kariyesi Su Şirketi olacak ve tâbiyeti sıfatıyla tabî Devlet-i aliyye'nin kavanin ve nizamât-ı umumiyesine tâbi bulunacaktır.

Üçüncü madde: Şirketin merkezi Dersaadet'de veya memalik-i Osmaniye'nin sair bir mahalinde olacak ve memalik-i cecchiyede dahi şubeleri bulunabilecektir.

Dördüncü madde: Şirketin müddeti bazı esbabdan dolayı fesh veya müddet-i temdid gibi bir hal vukua gelmedikçe imtiyaz müddeti olan altmışbeş seneden ibaret olacaktır.

İkinci fasıl: İmtiyazın şirkete devri beyanındadır.

Beşinci madde: Sahib-i imtiyaz suretleri işbu nizamname-i dahiliye melfuf olan mukavele ve şartname ahkâmınca bâ-ferman-ı âlî kendisine verilen hukuk ve taahhüdatı şirkete devretmiş ve şirket sahib-i imtiyaz sıfatını haiz ve kâffe-i hukuk ve vezaiife onun makamına kaim olmuştur. Binaen-aleyh sahib-i imtiyaz ferman-ı âlî ile imtiyaza müteallik kâffe-i evrakı şirkete teslim etmeye mecburdur.

Altıncı madde: Şirketin sermayesi ellibin lira-i Osmanî'den ibaret olup beheri 25 liralık ikibin hisseye münkasımdır. Hey'et-i umumiyenin işbu sermayeyi yüzde clli derecesine kadar tezyid etmeye selâhiyeti olacaktır.

Yedinci madde: Şirket sermayesinin tamamı imza ve yüzde onu istihsal olunduktan sonra suret-i kat'iyede teşekkül etmiş addolunacak ve takasidi mütebbyin muvakkat senedat verilecek ve sermayenin nisfının tediyesinde ashabı yedinde bulunan senedat-ı muvakkata senedat-ı asliyeye tahvil edilecektir. Şirketin hisse senedatının bir tarafı Türkçe ve diğer tarafı Fransızca veya sair lisanlarla tanzim olunacaktır. Sermayenin baki kalan yüzde doksanı ihtiyacatına göre meclis-i idarenin kararıyla Dersaadet ve sair lâzım gelen mahallerde elcinc-i muhtelifde çıkan resmî ve gayr-ı resmî gazetelerle otuz gün evvel ilân-ı keyfiyet olunarak mütalعه olunacaktır.

Sekizinci madde: Hisseler bedelinin nisfı tediye olununcaya değin senedat ashabının ismine muharrer olacak ve bedelinin yüzde onu tediye olunmadıkça kabil-i havale ve fûruht olamayacaktır. Ve bunların havali ve fûruhtu şirketin delterine kaydedilerek zîri (aşâğısı) bâyi ile müşteri ve müdirandan biri tarafından imza olunmakla icra olunacak ve keyfiyet-i havale ve fûruhtu senedde dahi zikr ve işaret kılınacaktır. Bedelin nisfı tediye olunduktan sonra senedat hâmiline ait olmak üzere muharrer bulunacaktır.

Dokuzuncu madde: Hisse senedleri şirket nazarında kabil-i inkisam değildir. Ve şirket her hisse için bir sahip tanır. Bir hissedarın vâris veya dâyinleri (alacaklıları) hiçbir vesile ile şirketin emval ve emlâkinin taht-ı hacze vaz'ını talep ve şirketin umur-ı idaresine hiçbir vechile müdahale edemezler ve istifa-i hukuk için şirketin sene muhasebe defatiri ile hey'et-i umumiyenin kararlarını kabule mecburdurlar.

Onuncu madde: Evkat-ı muayyinde takasidi tediye olunmayan hisse senedatının sahiplerinden tehhürat-ı vâkıadan dolayı ihtar-ı keyfiyete hacet kalmaksızın taksidin hulûlü gününden itibaren senevî yüzde altı hesabıyla faiz alzulunacaktır.

Onbirinci madde: Şirketin taksidleri vaktiyle tediye edilmeyen senedat ashabı aleyhine ikame-i dava etmeye ve hisseleri dahi satmaya selahiyeti olacaktır ve bu makule satılması lâzım gelen hisse senedatının numaraları gazeteler marifetiyle neşir ve ilân olunarak tarih-i ilânından onbeş gün sonra şirket hiçbir gûna ihtara ve muamelât-ı adliye mecbur olmamak ve zarar ve ziyânı sahibine ait

olmak üzere Dersaadet ve ... borsalarında henüz alınıp satılması kabul olunmamış ise müzayedede tarikiyle hisseleri sattıracaktır.

Bu vechile fûruht olunan senedat iptal olunacak ve müşterilere eski senetlerin numaralarını hâvi olmak üzere yeni senedat îta kılınacaktır. Şirketin matlubu tevkif olunduktan sonra fazlası satılan hisse senedatının ashabına îta ve esman-ı mezkûre (zikrolunmuş bedeller) şirketin tesviye-i matlubuna kifayet etmediği takdirde noksanı kendisinden talep ve istifa olunacaktır.

Üçüncü fasıl: Şirketin idare-i dahiliyesi beyanındadır.

Onikinci madde: Şirketin umur ve masalihi (işleri) hey'et-i umumiye tarafından mansub (tayin edilmiş) ve beşten onbire kadar âzadan mürekkep bir meclis-i idareye ihale olunacak ve şu kadar ki ilk üç sene müddet için teşkil olunan meclis-i idare hey'eti yâveran-ı hazret-i padişahîden ve ferikân-ı kiramdan saadetlî ... Reşit Paşa hazretleri ve Brüksel havagazı şirketi müdir-i umumisi mösyö Teodor Verstratin ve Devlet-i aliyyenin Stuttgart serşehbenderi Mösyö Stangile ve sabıka sefaret kitabetine bulunan Baron de Vandor ve Dersaadet havagazı şirketi müdiranından mösyö F. Simon ve Bank-ı Osmanî tercüme odası müdiri izzetlî Sıvacıyan Karabet Efendi nam zatlardan ibaret olup tasdik-i memuriyetleri hey'et-i umumiyenin tasvibine arz olunmak lâzım gelmeyecektir.

Onüçüncü madde: Üç sene müddet için tayin olunan âzanın müddet-i memuriyetleri hitam bulduktan sonra meclis-i idareye intihab olunacak âzanın ilk teccidinde kur'a ile ve ondan sonra kıdem itibarıyla her sene bir veya ikisi çıkarılarak yerlerince âharı intihab ve tayin kılınacaktır şu kadar ki çıkan âzanın tekrar intihabı caiz olacaktır.

Ondördüncü madde: Meclis-i idarenin ictimai icab-ı maslahata tâbi olacak ise de ayda bir defa toplanması lâbüddür (gereklidir). Meclis-i idare şirketin merkezi olan Dersaadet'de ictima edecektir. Müzakcratın muteber olması lâ-akal nisfından ziyade azanın bizzat huzuruna menuttur (bağlıdır). Meclis-i idarenin kararları hazır bulunan âzanın ekseriyet-i ârâsiyle muteber olur. Tesavi-i ârâ vukuunda keyfiyet-i ictima âtfıye ta'lik edilir ve onda dahi tesavi-i ârâ vuku bulursa mevzu-i bahis olan madde red olunur.

Onbeşinci madde: Meclis-i idarenin müzakeratı zabıt defterine kaydolunur. Ve zîri reis ile hazır-ı bi'l-meclis bulunan âza tarafından imza edilir. Zaptın sureti veya bir fıkra-ı muhrecesi (çıkarılmış kısmı) muteber olmak için reis veya vekili tarafından imza olunmak lâzım gelir.

Onaltıncı madde: İdare meclisi azasından herbiri şirketin beş hisse senedatına mâlik olması lâzım gelir. Senedat-ı mezbure şirketin sandığına tevdi olunacak ve müddet-i memuriyetleri zarfında satılamayacaktır. Bunların üzerine fûruhtu (satış) caiz olmadığını mübeyyin bir damga vurulacaktır.

Onyedinci madde: Meclis-i idare azasından bir veya birkaçının vefatı veya istifası vukuundan veya sair bir sebepten dolayı bir veya birkaç âza yeri münhal kalırsa meclis-i idare onların yerine muvakkaten âza tayin eyleyecek ve intihab-ı kat'î gelecek hey'et-i umumiye tarafından icra olunacaktır.

Onsekizinci madde: Meclis-i idare her sene içlerinden birini reis ve reis vekili intihab eder ve reisin veya vekilinin gıyabında vekâlet etmek üzere âzadan birini tayin eyler.

Ondokuzuncu madde: Âzadan memalik-i ecnebiyede bulunanlar veya muvakkaten gaybubet edenler esna-i müzakcratta kendilerine vekâlet etmek üzere

âzadan birini tayin edebiliyorlar. Şu kadar ki vekâlet edecek azanın kendi reyinden başka birden ziyade rey olamayacaktır.

Yirminci madde: Meclis-i idare şirketin umur ve emvalinin idaresi için iktidar-ı tamî haizdir. Bundan maada sulh olmak ve hakem tayin etmek selâhiyetine dahi mâliktir. Ve hesabatını tanzim ile hey'et-i umumiye arz ve tevzi olunacak temettüün mikdarını teklif eder. Meclis-i idarenin reisi gerek müddei ve gerek müddeialehy sıfatıyla huzur-ı mehakimde bizzat veya bi'l-vekâle vekâlet cyler.

Yirmibirinci madde: Meclis-i idare mevad-ı mahsusa ve bir müddet-i muayyine için haiz olduğu iktidarını kısmen veya tamamen azasından bir veya birkaç zata bâ-vekâlet-i mahsusa ihale edeceği misillü mesalih-i cariyenin rüyet ve tesviyesi için hariçten dahi bir veya birkaç zatı tevkil eyleyciliyor.

Yirmiikinci madde: Meclis-i idare âzası ahzedecekleri hisse-i temettüattan başka mecliste hazır bulundukları günler için bir ücret dahi ahzedeceklerdir. İşbu ücretin miktarı hey'et-i umumiye tarafından tayin kılınır.

Dördüncü fasıl: Hey'et-i umumiye beyanındadır.

Yirmüçüncü madde: Suret-i muntazamada akd-i ictima eden hey'et-i umumiye bi'l-cümle hissedarının vekilidir.

Yirmidördüncü madde: Hey'et-i umumiye her sene şehr-i Nisan'da (Nisan ayında) meclis-i idare tarafından tayin olunacak mahalde suret-i adiyede akd-i ictima eder. Bundan başka meclis-i idare icab ettikçe suret-i fevkalâdede olarak hey'et-i umumiye davet edebiliyor.

Yirmibeşinci madde: Hey'et-i umumiye vekâleten veya asaleten lâ-akal iki hisseye mâlik olan bi'l-cümle hissedarandan mürekkep olacaktır. Hey'et-i umumiyede gerek asaleten ve gerek vekâleten hazır bulunan hissedarının her iki hisse için bir rey olacak ve şu kadar ki yüzden ziyade rey olamayacaktır.

Yirmialtıncı madde: Davetnameler yevm-i ictimadan lâ-akal bir mah evvel yirmidördüncü maddede beyan edildiği vechile gazetelerle ifân olunacaktır.

Yirmiyedinci madde: Hey'et-i umumiye gerek asaleten ve gerek vekâleten şirket sermayesinin bir rub'una müsavi (dörtte birine eşit) hisse senedatına malik hissedarlar bulunursa teşekkül etmiş addolunur. Hey'et-i umumiyede hazır bulunacak hissedarının mutasarrıf oldukları hisselerin salî'ü'z-zikr bir rub'a müsavi olup olmadığı anlaşılmak üzere hisse senedlerini on gün zarfında meclis-i idare tarafından irae olunacak mahalle teslim etmeleri davetnamelerde ihtar olunacaktır.

İşbu hey'et-i umumiyenin def'a-i ûlâ (birinci defa) ictimasında hazır bulunan hissedarının asaleten ve vekâleten hâmil oldukları hisse senedatının mikdarı derece-i kifayede olmadığı hâlde hey'et-i umumiye ikinci defa olarak ictimaa davet edilir.

İşbu ikinci ictimada hazır bulunan hissedarın hisselerinin miktarı ne olusa olsun birinci ictimada müzakere olunmasına karar verilmiş olan hususat hakkında icra-i müzakerat edeceklerdir. Ve bu vechile cereyan eden müzakerat mer'î ve mu-teber olacaktır. Birinci ictima ile ikinci ictima beynindeki müddet onbeş günden dîn ve bir mahtan ziyade olmayacak ve ikinci ictimain davetnameleri yirmi gün evvel icab edenlere gönderilecektir.

Yirmisekizinci madde: Hey'et-i umumiyede meclis-i idare reisi riyaset eder. Ve reis mevcut olmadığı halde meclis-i idare azası içlerinden birini reis vekâletine intihab ederler. Hey'et-i umumiyede hazır olup en ziyade hisseye mâlik

olanlardan iki hissedar rey toplamak hizmetini ifa eder. Hey'et-i umumiye kâtibi reis ile rey toplamaya memur olanlar tarafından tayin olunur.

Yirmidokuzuncu madde: Hey'et-i umumiyede müzakere olunan hususata ekseriyet-i ârâ ile karar verilir. Müzakere olunacak mevaddın cetveli meclis-i idare tarafından tanzim edilir. İşbu cetvele dahil olacak mevad meclis-i idarenin teklifatı ile hey'et-i umumiye azasından olup hâmil olduğu hisselerin bedeli şirket sermayesinin lâ-akal yüzde onuna bâliğ olan hissedaran tarafından yevm-i içtimadan lâ-akal yirmi gün evvel vuku bulacak teklifattan ibaret olacaktır.

İşbu cetvele dahil olmayan hususat hey'et-i umumiyede müzakere olunamaz.

Otuzuncu madde: Hey'et-i umumiye bi'l-cümle hesabatın tetkiki için gerek hissedarandan ve gerek haricden bir veya müteaddid müfettiş tayin eder.

Otuzbirinci madde: Hey'et-i umumiye şirketin umur ve masalihine dair her sene meclis-i idare tarafından takdim olunan lâyiha ile hesabata dair müfettişler tarafından verilen raporu kıraat eder. Ve bunları lode'l-müzakere ya kabul veya red eder ve hisse-i temettüü tayin eyler. Tebdili iktiza eden meclis-i idare azasının yerlerine diğerlerini nasp eder ve şirketin bi'l-cümle umuru ve hususatı hakkında bi'l-müzakere karar-ı kat'î ita ve meclis-i idarenin icap eylerse iktidarını tevsi eyler. Fakat hey'et-i umumiyede asaleten ve vekâleten şirketin sermayesinin lâ-akal sülûsanına (üçte birinc) müsavi hisseler ashabının ekseriyet-i ârâsı olmadıkça sermayenin tezyidine karar verilemez.

Otuzikinci madde: Hey'et-i umumiyenin zabtolunan müzakeratı bir defter-i mahsusla kayıt ve zîri hey'et-i umumiye reisi ile rey toplamaya memur olanlar ve kâtip tarafından imza edilir. Hey'et-i umumiyenin her ictimâında hazır bulunan hissedarının esamisiyle ikametgâhını ve her birinin hâmil olduğu hisselerin mikdarını mübeyyin bir cetvel tanzim ile mevcut olanlar tarafından imza edilip zabıt defterinin o günkü varakasına rabt ve talep vukuunda alâkadarana tebliğ olunur.

Otuzüçüncü madde: Lâacclü'l-ihtiyaç ibraz olunacak hey'et-i umumiyenin zabıt sureti veya fıkaret-ı müstahreccesi (çıkarılmış fıkralar) meclis-i idare reisi veya vekili tarafından imza edilir.

Otuzdördüncü madde: Hey'et-i umumiye tarafından işbu nizamname ahkâmına tevfiқан verilecek kararların kabulü gâib olan veya muhalif reyde bulunan hissedaran için dahi mecburidir.

Beşinci fasıl: Hesabat-ı seneviye ve müfredat defteri beyanındadır.

Otuzbeşinci madde: Şirketin sene-i maliyesi Kânun-ı sani ibtidasından bed' ile Kânun-ı evvel'in otuzbirinci günü hitam bulur. Fakat birinci sene imaliye müstesna olarak şirketin suret-i kat'iyede teşkili tarihi ile ertesi Kânun-ı evvel'in otuzbirinci günü beynindeki müddeti şâmil olacaktır. Meclis-i idare her sene nihayetinde şirketin mallubat ve düyunatını hâvi bir defter-i umumî tanzim ve işbu defterle muvazene defterini ve hesabatı hey'et-i umumiyenin ictimâından kırk gün evvel müfettişlere irae ve tebliğ edecek ve hîn-i ictimâında takdim eyleyecektir. Hey'et-i umumiyeye dâhil olmak selâhiyetini hâiz olan her hissedar mezkûr defterleri ve hesabatı mütalâa ve muayene edebilir.

Altıncı fasıl: Temettüatın suret-i taksimi ve re'sül-mâla (ana paraya) mahhub akçe beyanındadır.

Otuzaltıncı madde: Şirketin temettüat-ı safiye-i seneviyesinden evvelâ bilâ-istisna hisselerin cümlesine tediye olunan sermaye mikdarı için faiz olarak

yüzde altı ve saniyen ihtiyat akçesini teşkil etmek üzere yüzde beş ifraz olunduktan sonra kusurunun yüzde onu mütesaviyen müdirana ve yüzde doksani hisse-i temettü namıyla hissedarana tevzi edilir.

Otuzyedinci madde: Hey'et-i umumiye hisse senedatının her sene bir mikdarı kur'a keşidesiyle tedavülден alınmak üzere hasılat-ı safiyeden her sene yüzde beş miktarı akçenin ifrazına karar verebilir.

Ve şu halde kur'a isabet eden hisse senedatı için kemakân hisse-i temettü verilecek ve fakat faiz ita olunmayacaktır.

Yedinci fasıl: İhtiyat akçesi.

Otuzsekizinci madde: Otuzaltıncı madde mucibince temettüat-ı seneviyeden hâsıl olacak ihtiyat akçesi masarif-i fevkalâde ve gayr-ı melhuzeye karşılık tutulacak ve işbu akçenin mikdarı şirket sermayesinin öşrunc müsavı bir raddeye bâliğ oldukta ihtiyat akçesi ifraz olunmayacaktır.

Otuzdokuzuncu madde: Hasılat-ı seneviye hisse başına yüzde altı faiz itasına kifayet etmediği takdirde noksanı ihtiyat akçesinden ikmal edilebilecektir.

Kırkıncı madde: Şirketin inkıza-i müddetinde bi'l-cümle taahhüdât-ı ifa ve hesabı kat' ve tesviye olunduktan sonra ihtiyat akçesi bi'l-cümle hissedaran bey-ninde taksim olunacaktır.

Sekizinci fasıl: Şirketin temdid-i müddeti ve feshi ve kat' muamelâtı beyanındadır.

Kırkbirinci madde: Meclis-i idare her vakit ve her ne sebeple olursa olsun hey'et-i umumiye-yi ictimaa davetle şirketin müddetinin temdidini veya feshi ile kat' muamelâtını veyahut sair şirketle birleşmesini teklif edebilir. Şu kadar ki temdid-i müddet ile şirketin sair şirket ile birleşmesi maddeleri hükümet-i seniyyenin ruhsatına mutavakkıftır.

Kırkikinci madde: Meclis-i idare şirket sermayesinin üç rub'u zâyi olduğu halde şirketin feshine veya devamına karar verilmek üzere hey'et-i umumiye-yi davet eder.

Kırk üçüncü madde: Şirketin müddeti munkazı oldukta veya müddeti tekemmül olmaksızın fesh olundukta ictima eden hey'et-i umumiye şirketin suret-i kat'-ı muamelât ve hesabına karar verecek ve kat'-ı hesab için bir veya birkaç memur tayin edecektir. Hey'et-i umumiye şirketin mevcut olduğu zamanlarda olduğu gibi kat'-ı muamelât esnasında dahi iktidar ve sclâhiyetini istimalc devam edecektir. Kat'-ı muhasebe memurları hey'et-i umumiyenin kararı ve hükûmet-i seniyyenin müsaadesiyle şirket-i mefsuhanın hukuk ve senedat ve taahhüdâtını diğer bir şirkete veya âhar bir kimseye devir ve ferağ edebileceklerdir.

Kırkdördüncü madde: İşbu faslın hâvi olduğu maddelerde gösterilen hususata karar vermek üzere davet edilecek hey'et-i umumiyede şirket sermayesinin lâ-akal nısfına müsavı hisse senedatını hâmil hissedaran hazır olmadıkça cereyan edecek müzakarat makbul ve muteber olamaz.

18 Rebiü'l-îlîhr 1307 (1889) ve 28 Teşrin-i sâni 1305 (1889)

(Mecmua-i mukavelât, C. 5, s. 813)

• Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'nin Su Tevziyatına Dair Nizamname-i Dahilîsi

Birinci fasıl: Şerait-i iştır.

Birinci madde: Her bir müşterinin abonesi nüshateyn (iki nüsha) olarak tanzim kılınacak bir kıt'a senede müstenid olacaktır. İşbu senedin bir tarafı Türkçe ve diğer tarafı Rumca veya Ermenice veyahut Fransızca yazılacaktır. İşbu senet şirketin tarife-i musaddakası mucibince ita olunacak suyun miktar-ı yevmîsini ve abone ücretini ve suyun suret-i teslim ve istimalini yani ihtiyacı-ı beytiye (ev ihtiyacı) ve sinaiye ve saireden hangisine sarf olunacağını mübeyyin olacaktır. Abonman müddeti abone senedinde muharrer olacak ve bir aydan dün olmayacak ve abonman her ayın ibtidasından itibar edilecek ve ne kadar su sarf olunursa abone senedinde muharrer şeraite tevfikân o kadarının bedeli ahzolunacaktır ve abone müddetlerinde sene-i mâliye muteber olacak ve tediyat altın akçe olarak icra edilecektir. Sular ashab-ı emlâke veyahut bunların alc'l-usul mezuniyetine hâiz müstecirlerinc fûruht olunacak ve bu vechile icra-i taahhüt edenlere şirket sahib-i emlâk nazarıyla bakacaktır.

Saat ile su itası

İkinci madde: Bu usul üzerinde abone olan kimse tarafından istenilen miktar su daimî veyahut fasılalı surette îta olunacak ve bir mah zarfında sarf ve istihlâk olunan suyun mikdarı ertesi ayın ibtidasında abone ile şirket memurları tarafından tayin olunacaktır. Şayet sarf olunan su abone senedinde muayyen suyun mikdar-ı yevmîsi bi'l-hesap bir maha isabet eden mecmu miktarı tecavüz ederse beher metre mikâb fazlasının bedelini tarifedeki fiyat üzerine derhal ödemeye abone mecbur olacaktır. Bir mah zarfında sarf olunan suyun mikdarı abone senedinde muharrer mikdarı bi'l-hesap bir maha isabet eden mikdara bâliğ olmadığı halde mezkûr senedin nâtık olduğu bedel abone tarafından şirkete tamamen tediyeye olunacaktır. Su saatının tatili vukuunda müddet-i tatil zarfında sarf edilen su mukaddemki senenin o günlerinde vuku bulmuş olan yevmî sarfiyat nisbetinde hesab olunacaktır. Şayet evvelki sene zarfında tatil vuku bulmuş ise tatil-i mezkûrdan evvelki üç ay zarfında bi'l-hesap vasatî yevmî sarf olunan suyun mikdarı nisbetinde hesap edilecektir. Saatin kutru abone senedinde muayyen suyun mikdarı nisbetinde bulunacak ve müşterinin talebi üzerine şirket Türkçe işaretli saatler verecektir. Saatlar şirkette müntehab ve Ticaret ve Nafia Nezareti'nce musaddak olan şekilde olacak ve masarifi abonelere ait olmak üzere îta ve vaz' ve hüsn-i hâlde muhafaza ve tamir edilecek veyahut tarife fiyatı üzerine şirket tarafından icar edilecektir (kıraya verilecektir) ve icar olunduğu hâlde abone müddeti zarfında hüsn-i hâlde muhafazasıyla tamiri masarifi bi'l-hesap icar bedeli ona göre tayin olacaktır. Bâîâda beyan olunan tarife ilerde Ticaret ve Nafia Nezareti'ne îta edilecektir. Masarifi abonelere ait olarak vaz' olunan saatlerin muhtac olacağı tamirat şirket tarafından abonelere bildirilecektir. Ve işbu tamirat bilâ-imhal (hiç vakit geçirmeden) icra olunacak ve aksi takdirinde abonenin musluğu kapatılacaktır. Saatin bozukluğu müşterinin kusrundan neş'et etmemiş ve ilk sene vuku bulmuş ise tamirat masarifi şirkete ait olacaktır. Şirket tarafından verilen saatlerin bedel-i icarı abone ücreti ile beraber tediyeye olunacaktır. Saatlar daima şirket memurları marifetliyle işlettilirilir onlar tarafından irac edilecek mahallere vaz' olunacak ve şirket münasip gördüğü halde masarifi aboneye ait olmak üzere saatların ağızına bir emniyet musluğu vaz' kılınacaktır. Saatlar gayetle ufka muvazi bir mahalde vida veya lehimle rabt ve vaz' edilecek ve suyun duhul ve hurucuna mahsus olan künklerin nokta-i irtibatları kurşunlanıp şirket tarafından damga vaz edilecektir. Bağ yahut mühürleri söken abone aleyhine şirket ikame-i dava ile zarar ve ziyan talebine hakkı olacaktır. Şirket memurlarına müracaat olunmaksızın abone tarafından saatin âlâtıyla mütefferiatı veyahut mevkii

tağyir ve tebdil olunmayacaktır. Şirket memurları saatların vaz' olunduğu mahallere kendi talepleri ve aboncinin muvafakatı üzerine gireceklerdir. İşbu memurların duhullerine aboneler tarafından bilâ-özür makbul muhalefet vuku bulursa bu halde bir hile istidlâl olunacağı cihetle şirket ilerde o misillü abonelerin aleyhine ikame-i dâva edebilecek ve abone olan zat suyun ücretini tediye ettiği müddetçe şirketin suyu kat'a selâhiyeti olmayacaktır. Memurlar tarafından suyun miktar-ı sarfiyatı sıhhat üzere görülüp sebt-i defter (deftere yazma) edilebilmek üzere saatların münasip ve mezkûr memurlar için duhulü kolay mahallere vaz'ı lâzimedendir. Şirket istediği vakitte saatların reviş (çalışmasını) ve hareketini tedkik ve teftiş edecektir. Bir saatin gösterdiği hesap hakkında şüphe âriz oldukta mahallinden kaldırılıp şirket fabrikalarında ve alâkadarın muvaceshinde tecrübe edildikten sonra şayet sehvi fazla veya noksan olarak yüzde beşi tecavüz ederse saat tamir olunacak ve yüzde beşten ziyade olmadığı tahakkuk edip de muayenesi abone tarafından talep olunmuşsa muayene masarifi ona ait olacaktır. Vc aksi vukuunda işbu masarif şirkete tahmil edilecektir. Şirkete müracaat olunmaksızın su saatinden geçen miktardan fazla su almak maksadıyla suiistimali vukubulan abone aleyhine ikame-i dava olunacaktır.

Suların inkıta-ı cereyanındaki muamelât

Üçüncü madde: İncimattan (donmaktan) ve kuraklıktan ve suyollarıyla kemerlerin ve havuzların tamirinden veyahut işleyen makinaların tatilinden vukubulan bu misillü sair halâtın ve ale'l-husus esbab-ı mücbire vukuundan nâşi suyun tevzii muvakkaten tatil olunduğu takdirde şirketten tazminat talebine abonelerin asla hakkı olmayacağı gibi suyun tevzii kâmilin veya kısmen tatil olunduğu halde dahi şikâyatı defter-i mahsusuna kaydolunmak üzere derhal şirket şubelerinden birisine bi'l-müracaâ ifade-i hâl etmeleri lâzımdır. Ve abonelerin talebi üzrince vuku-ı müracaatı müsbet olmak üzere (abone) tarafından bir ilm-i haber verilecektir.

Şikâyatı defter-i mahsusuna kaydolunduğu günden itibaren suyun tatili üç günü tecavüz ederse mezkûr üç günden maada susuz kaldıkları günlere isabet eden abone ücretini bi'n-nisbe tenzile hakları olabilecektir. Suyun tatil-i cereyanına hiçbir vechile şirket tarafından sebebiyet verilmeyip bu hal abonenin bir kusurundan tevellüd etmişse bu babda icabedecek tamirat masarifi aboneye ait olacak ve şu halde müşteri abonman bedelinden talebi tenzilât hakkını zâyi cyleyecektir. Gerek abonenin iddiası üzerine ve gerek bir suiistimalden veyahut bir dikkatsizlikten dolayı künklerin kapatılıp yeniden açtırılması lâzım gelirse bu uğurda vuku bulan masarif aboneye râci olacak ve işbu masarif borunun esna-i küşadında şirketin makbuz ilmühaberinin iracesinde abone tarafından tediye olunacaktır.

İkinci fâsıl: Borular ve musluklar beyanındadır.

Dördüncü madde: Her bir hanenin kendisine mahsus bir su borusu olacak ve işbu boru sokaktaki ana borudan hane derununa vaz' ve tendid edilecektir. Bir mutasarrıfa ait olarak yekdiğerine iltisakı cihetiyle dahilen yekdiğerinden ihtilâta bulunan vc bir hane addolunabilecek olan iki veya ziyade hane işbu kaideden müstesna tutulabilecektir.

Beşinci madde: Hanelere temdid olunacak hususî boruların sokaktaki ana borusuna bitiştikleri noktalarda anahtarlı kapak tahtında suyu durdurmaya mahsus bir musluk vaz' olunacaktır. Aboneler haneleri derununda ve saatin arka cihetine doğru diğcr bir tevkif musluğu dahi vaz' ettirebiliyorlarsa da istimal edecekleri anahtar şirket ycdinde bulunan yedek anahtardan farklı olacaktır. Şirket ycdinde

bulunan ycdck anahtarlar şeklinde anahtar istimal veyahut mezkûr anahtarı nezdle-
rinde hıfzeden abone alcyhinde ikame-i dava olunacaktır.

Hanelere temdid olunacak hususî boruların masarifi

Altıncı madde: Su saatından bed' ile sokak borularına rabtolunacak hususî borular Devlet'çc musaddak tarifeye tevfikân şirket tarafından inşa olunacak ve bunlardan dolayı bozulacak kaldırım ve lâğımların tamiri şirkete ait olacaktır. İnşaat-ı mezkûrenin icrası için lâzım gelen masarîl'in pusulası şirket memurları tarafından aboneye verilecek ve işbu pusulanın hâvî olduğu bedel tahsil olunduktan sonra ameliyata mübaşeret olunup hitamında masarîf-i vâkıanın hesab-ı kat'îsi bi't-tanzim keزالık aboneye îta olunacaktır. Zikrolunan ameliyat ve inşaat su saati clahi dahil olduğu halde hususî borunun ve tıpa ve müteferriat-ı sairinin îtasıyla vaz'ından ve hüsn-i hâlde muhafazasından ibarettir. Şirket tensib cylediği ve ashab-ı emlâk tarafından talep vukubulduğu takdirde hususî yollar masarîfinin üç aydan üç aya verilme üzere dört taksidde tediyesine muvafakat edebilecek ve bu hâlde birinci taksit abone senedinin imzası günü tediye olunmak lâzım gelecektir. Bir de hususî yolların bedeli taksid-i senevî ile tediye olunmak suretiyle aboneler tarafından işlira olunmasına şirket râzı olabilecektir ve bu halde abone suyu ne usul üzere almışsa ona göre yapılan hususî yola beş sene nihayetinde mutasarrıf olmak üzere beş sene zarfında sene-be-sene şirketin tarifnamesinde muharrer mebalîği tediye etmek icab eder. Aylık yahut senelik taksidlerin ve su esmanının (bedelinin) tediyesini tatil eden abone şirket tarafından müddet tayin ve ihtarname irsaliyle tediye-i mebalîğe davet olunacak ve müddet-i meşrûta zarfında îfa-i deyn etmediği hâlde evvelce vukubulmuş olan tediye ile hâiz olduğu hukuku kaybedecek ve hususî yol dahi derhal şirketin taht-ı tasarrufuna geçecektir. Suyun icra ve îtası tatil edilmemiş olup da yeni bir abone eskisinin yerine kaim olarak mezkûr üç aylık veya senelik taksitlerin tediyesine devam etmeye mezuun olduğu takdirde evvelki abonenin hukukuna müdahale olunamayacaktır.

Hususî boruların surct-i icarı

Yedinci madde: Hususî su borularının tûlû hane dahilinde bir metre mesafeye kadar ölçülüp onbeş metreyi tecavüz etmediği ve kuturları dahi yirmi milimetreden ziyade olmadığı takdirde şirket işbu yolları icar edebiliyor. Haneler derununda bir metre mesafeden ilerde bulunan borular dahil-i tesisattan mağdud olduğu cihetle aboneye aittir. İşbu icar-ı hususî için şirket bizzat sahib-i mülk ile veyahut onun tarafından mezuun bulunacak müstecirler ile akd-i mukavele edecektir. Bu hususî yolun icar ve hüsn-i muhafazası masarîl'i üç aydan üç aya ber-vech-i peşin su bedeli ile beraber tediye olunacak. Ve fakat birinci seneliği abone senedinin hân-i imzasında aylık su bedeli ile beraber teminat olmak üzere ber-vech-i peşin tamamen îfa kılınacaktır. Mezkûr icar bedeli ve hüsn-i muhafaza masarîl'i bedeli sahib-i mülkün su borusuna mâlik olacağı güne değin talep olunacaktır ve daha ziyade ehemmiyetli ve cesim suyollarının icar edilmesi dahi mümkün olabilecek ve bunun şeraiti şirkette abone beyinde kararlaştırılacaktır. Hane derununda icra edilen tesisat işbu maddenin ahkâmı haricinde olup daima aboneye ait olacak ve csmânı ber-vech-i peşin tediye edilecektir.

Suyun vakt-i itası

Sekizinci madde: Aboneye ait ameliyat masarîl'i tesviye olunduğunu müteakip mezkûr abonenin suyu şirket tarafından cereyan ettirilecek ve şu kadar ki suyun bırakıldığı gündün itibaren aboneliğin mer'î olacağı müddet crtesi ayın birinci gününe değin îta olunacak suyun ücretini dahi abone tediye edecektir.

Aboneler tarafından iştirâ olunan şube borularıyla saatların hüsn-i tamiri ve muhafazası

Dokuzuncu madde: Esmâni aboneler tarafından takasid-i muhtelif ile tediye edilecek şube borularıyla su saatları Ticaret ve Nafia Nezareti'nce tasdik olunacak tarifede muharrer fiyat üzere masarifi abonelere ait olarak şirket canibinden hüsn-i muhafaza edilir. Hüsn-i muhafaza ameliyatının icrasına ve tevkif musluğunun ve anahtarlı kapak ve saat parçalarının ve sairinin tamir ve teccidine şirketçe lüzum görülürse abone buna itiraz etmeyecek ve şirketin malı olan tevkif musluğu ile anahtarları kapak müstesna olmak üzere ameliyat-ı mezbure esmanını tarife mucibince tediye edecek ve ameliyata mübaşeret olunmazdan akdem esman-ı mezbureyi tediye edeceği taahhüdünü hâvi kendisinden bir sened talep olundukta abone işbu senedi vermekten imtina' etmeyecek ve aksi hâl vukuunda derhal suyun itası tatil edilecektir. Aboneler tarafından takasit-i muhtelif ile derdest-i iştirâ bulunan suyollarıyla saatların hüsn-i muhafazası şirket tarafından götürü olarak deruhte ve icra olunabilir. Şu kadar ki tarife-i musaddakasındaki fiyat-ı sceneviye üç aydan üç aya ber-vech-i peşin tediye olunmak meşruttur. Götürü olarak hüsn-i muhafaza ameliyatı âlâtın eskimesinden ileri gelen tamirattan ibaret olup fakat harik ve incimad (donma) gibi esbab-ı mücbireye bunun şumulu olmayacaktır.

Hane dahilinde icra olunacak ameliyat

Onuncu madde: Aboneler şirket tarafından mevzu' saatin ön tarafında icrası lâzım gelen inşaat ve tertibatı ihtihabgerdeleri olan müteahhitlere icra ettirmekte muhtar olacaklardır. Şu kadar ki inşaat-ı mezkûrede istimal olunacak borular şirket tarafından teklif ve Ticaret ve Nafia Nezareti'nce kabul ve tasdik edilecek kutur ve sihanda (çap ve kalınlıkta) olacağı gibi muslukların suret-i inşasıyla sistemleri dahi Ticaret ve Nafia Nezareti'nce tasdik kılınacaktır.

Harik muslukları

Onbirinci madde: Şirket münasip gördüğü halde şerait-i âtiye üzere harik muslukları için su ita edebilir. İşbu muslukların dahilen kutru şirket tarafından tayin olunacak ve bir mühr-i mahsus ile kapanacağı gibi yalnız harik zuhurunda açılabilir ve yirmidört saat zarfında şirkete ihbar-ı keyfiyet edilecektir. Şirketin rızası olmaksızın mezkûr muslukları sair vakitle açanlar hakkında yirmidördüncü maddede muharrer olan muamele ifa kılınacaktır. İşbu harik muslukları için ayrıca akd-i mukavale olunur.

Kırba ile su fûruhtu (satışı) için tesis olunacak çeşmeler

Onikinci madde: Şirketin kırba ile su fûruhtu için çeşme ihdasına selâhiyeti olacaktır. Beheri bir kırba su itibarında olmak üzere imal olunan mukavvadan zımbalı pullar mahal ve mevakiin başlıca mağazalarıyla şirketin idare ve şubelerinde bulundurulacak ve su mübayaasını arzu edenler işbu pullardan alıp çeşme memuruna verdikleri halde kırba-ları memuru tarafından doldurulacaktır.

Sefain ve dubalara verilecek su

Onüçüncü madde: Şirket bir gûna imtiyaz tahtında olmaksızın sefain ve dubalara lâzım olan suyu fûruht etmek üzere tedabir-i lâzım ittihaz edebilecek ve su almak isteyenlerle akd-i mukavele edecektir.

Üçüncü fasıl: Suret-i tediyeata dairdir.

Öndördüncü madde: Suyun bedeli peşin olmak üzere müşterinin imza etmiş olduğu mukavelede muayyen vakitlerde şirket müdiriyetinin makbuz senedi

mukabilinde tediye olunacaktır. Tamirat ve hüsn-i muhafazadan dolayı vuku bulan ameliyat masarifinin hesap defteri ibraz olundukta işbu masarif ile su ücretinin velev yalnız bir taksidini vakit ve zamanı ile tediye etmeyen müşterilere ait tevkif musluğu evvelce kendilerince ihtar-ı keyfiyet edilerek semercesiz kaldıktan sonra kapatılarak şube yolu şirket tarafından kat'edilecektir ve o misillü müşterileri ve yahut kefillerini taahhüdâtını icraya mecbur etmek veyahut şirketin onlarla akdeylemiş olduğu mukaveleyi fesh ve ilga ve bu yüzden zarar ve ziyan talep eylemek üzere aleyhlerine ikame-i dava olunacaktır.

Dördüncü fasıl: Mevadd-ı umumiye

Abonelerin mcs'uliyeti beyanındadır.

Onbeşinci madde: Hanelerine vaz'olunan su yolu ameliyatı veyahut bu yolların vücudu sebebiyle onlara vâki olacak zarar ve ziyandan dolayı terettüb edecek mcs'uliyet sırf abonelere ait olacağı gibi esbab-ı mezkûreden nâşi bizzat kendileri dahi mutazarrır oldukları takdirde tazminat talebetmek üzere şirkete müracaat edemeyecektir. Şu kadar ki hasarın su-i inşaattan veya şirketçe icra olunan ameliyatta istimal edilen malzemenin fenalığından neş'et eylediği ve ameliyatın hitamından itibaren bir sene zarfında vukubulmuş olduğu abone tarafından isbat olduğu takdirde şirket mes'ul olacaktır. Kezalik suların ccreyanından dolayı ancak abone mcs'ul olup bu babda vukua gelen kâffe-i hasar ve mazarattan şirket mes'ul olmayacaktır. Kezalik bedeli tamamen îfa edilmemiş olan inşaat harik zuhurunda veyahut esbab-ı saireden nâşi mahv ve harab olursa aboneler işbu inşaat bedelatını ve haneleri dahilinde bulunan saat ve borulara incimattan veya harikten dolayı âırız olan zararın bedelini tediye mecbur olacaklardır. Esbab-ı mücbire vukuuna dair olan müddeiyat dahil olduğu halde kâffe-i ihtilâfâtın suret-i hal ve faslı mukavelenamcının yirmidördüncü maddesi ahkâmına tâbi olacaktır.

Hususî boruların muamele-i teftişyesi

Onaltıncı madde: Şirket şube yollarının tesisi için icra edeceği ameliyatı sebt-i defter edecek ve bu defterde boruların kutur ve tülü ve muslukların mikdar ve cinsi ve saatların kutru muharrer olacak ve abonelerden isteyen olursa işbu defterin bir sureti kendilerince vcrilecek ve işbu suret behemhal Türkçe yazılacaktır. Aboneler boruların mevkiini değiştirmek ve boruların üzerinden ilâveten diğer boru rabt ve temdid etmek hususunda şirketin vesatetine (araya girmesine) müracaat edecekler ve saatin önünden icabeden ilâvatı ise istedikleri vesaitle icra ettirebileceklerdir. Ber-vech-i muharrer şirketin vesatetiyle icrası meşrut olan imalâtı âhar vasılayla icra ettiren aboneler herşeyi hâl-i sabık ve kadimine irca ettikten başka almakta oldukları su esmanının üç seneliği nisbetinde tazminat verceklerdir. Dahilî ve haricî su borularından ziyat veyahut bir sakatlık vukuunda bilâ-avk (geciktirme) ve tehhür şirkete malûmat verilmesi lâzımdır.

Nezaret ve teftiş

Onyedinci madde: Emlâk-i hususiye ile apartımanlarda icra olunacak suyun tevzii muamelâtı ale'd-devam şirket memurunun nezaret ve teftiş tahtında bulunacağı gibi hilâf-ı nizam hareket vukuunda suyun îtası tatil edilecek ve masarifi şirkete ait olmak ve şirket memurları abonenin sarf ve istihlâk eylediği suyun miktar-ı sahihini bi'l-hesap anlamak için abonenin hususî borusuna bir su saati vaz' ederek tecrübe edebileceklerdir.

Onsekizinci madde: Aboneler tarafından şirket memurlarına bahşış ve saire namıyla akçe îtası memnudur.

Fesh-i mukavele

Öndokuzuncu madde: Abone ile şirket beyinde teati olunan mukavele-name müddetinin hitamından bir ay evvel şirket müdüriyetine haber verilmedikçe suyu almaktan kef-i yec edemeyeceklerdir. Fakat vefat ve nakil gibi hâlât müstesna olup işbu hâlâtın vukuunda aboneler ve verese tarafından vuku bulacak ihbar tarihinden itibaren bir ay sonra mukavele fesh olunabilecektir. Aboneler fesh-i mukavelelerini mübeyyin müdüriyet-i mezkûreden bir kât'a ilmühaber talep etmeye ve iddia ve ihtilâf zuhurunda mezkûr ilmühaberi ibraz eylemeye mecburdurlar. Aksi hâl vukuunda o misillü abonelerin aboneliğine daha bir sene için tecdid edilmemiş nazarıyla bakılacak ve mukavele-i cariye zımnen sene-be-sene devam edecektir.

Ashab-ı emlâkin vuku-ı tebdilinde olacak muamelât

Yirmisekizinci madde: Şirketin suyunu almak üzere abone olmuş olan emlâk ve emakinin fûruht ve mübadelesinden dolayı emlâk-i mezkûrenin aboneliği fesh edilmeyecektir. Sahib-i mülk veya vekil veyahut vârisleri madde-i sâbıkada muharrer muameleyi ifa ve ikmal edinceye kadar abone bedeli için mes'ul olacaklar ve evvelki sahib-i mülkün almış olduğu sudan sahib-i cedidin istifade eylediği zaman için işbu sahib-i cedidden şirket hukukunu arayacaktır.

Bir müstecirin (kıracının) vuku-ı tebdilinde olunacak muamelat

Yirmibirinci madde: Bir müstecir ikamet etmekte olduğu haneyi terk etlikde şirkete haber verip aboneliğin inkızasına değin taksitlerini tediye edecektir ve bu vchile muamele etmediği hâlde sahib-i mülk mes'ul olmayıp şirketin müstecirden talbetmeye hakkı olacaktır ve mucir müstecirin abonman senedine ke'âlet etmişse mesul olacaktır.

Mukavelenin feshinde su tevziine mahsus âlâtın ibtali (battal ve hükümsüz bırakılması)

Yirmiikinci madde: Abonenin feshinde abone olan kimse hususî suyu-luyla saatin sahibi ise bunları gerek şirkete ve gerek kendi yerine kaim olacak diğer bir aboneye satabilir. Ancak kendi yerine kaim olan kimse yol sahibiyle uyuşmayıp diğer bir yol inşası için şirkete müracaat etmediği veya yol sahibi kendi arzusuyla yolun kat' ve ref'ini talep eylemediği halde şirket yolu kat' edebilecektir. Vuku bulacak talep üzerine kat' ve ref'i iktiza eden yolun ağzındaki kapaklı anahtar ibka olunacak ve kat' ve ref' masarifi kat' ve ref' ettiren kimseden istifa kılınacak (tamamıyla alınacak) ve şirketin mezkûr saati alâkadarın muvacehesinde muayene edip doğruluğunu anlamaya selâhiyeti olacaktır.

Masarif-i icraiye

Yirmiüçüncü madde: İki nüsha olarak tanzim olunacak abone senetlerinin pul bedelâtı abonelere ait olacaktır.

Hilâf-ı nizam harekât ve abone senedinde muayyen suyun istimalinde su-i muamelât

Yirmidördüncü madde: Her ne suretle olursa olsun suiistimalât vukuunda suyun îtası tatil olunduktan başka şirket zarar ve ziyan talebedebilecektir. Abone senedinde muharrer suyun istimalince işbu nizamname ahkâmına mugayir bir hareket ve hile vukuu mahkmece bi'l-muhakemc sabit olacak ve zarar ve ziyanın tahakkuku mahkmece bi'l-muhakemc südur edecek hükme tâbi bulunacaktır.

Yirmibeşinci madde: Şirket memurlarının işbu nizamnameye mugayir ef'al ve harekât hakkında tahkikat icrasına selâhiyetleri olup fakat ol babda tanzim

edecekleri zabıtnameleri Ticaret ve Nafia Nezareti'nden ve Şehremaneti'nden men-sup komiserlere tasdik ettirmeleri meşruttur. Şu suretle yapılacak zabıtnameler hi-lâfî sabit oluncaya değin mahkemce muteber ma'mulün-bih (yürürlükte) tutulacaktır.

26 Rebiü'l-evvel 1312 (1894) ve 14 Eylül 1310

(*Mecmua-i mukavelat*, C. 6, s. 1939)

• Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'nin Umur-u Zabıtasına Dair Nizamname

Birinci fasıl: İmalâtın hüsn-ı hâlde muhafazasına dairdir.

Birinci madde: Su lâğımlarının hendek ve şosa ve toprak imlâları ve taş kaldırımları ile imalât-ı sınaîye ve sairesini bozan ve baca ve kapaklarını ve sifon bacalarının kapıları ile vantuz tabir olunan menfez ve tathir borularını ve anahtarlı kapak ve harik musluklarını ve umuma mahsus müteharrik küçük çeşme ve fıskiye ve çit ve saireyi bozup kıran ve şirketin mağaza ve destgâh (tezgâh) ve depolarında mevcut olan veyahut mahall-i imalâtta ve suyollarında cem' ve tedarik ettirilen dökme demirler ve makina ve her nev'i âlât ve levazımatı tahrib veya sirkat eden aleyhine şirketin iddiaya selâhiyeti vardır.

Vâki olan zarardan nâşi tazminat alsınlar almasınlar arazisi üzerinde boru vaz'ına muvafakat etmiş olan ashab-ı emlâk suyolları civarında amelîyat icrasıyla zarar îka ettikleri halde şirketin bu makulelerden zarar ve ziyan iddiasına selâhiyeti bulunacaktır. Emlâki suyollarına civar olan ashab-ı emlâk evvelce istihsal-i ruhsat etmeksizin düz ve halî mahallere müsadif olan suyollarının her iki cihetinde beş metre mesafe dahilinde hafriyat icra edemeyecektir. İşbu beş metrenin haricinde düz mahalde icra edilen hafriyatın umku (derinliği) amelîyat-ı mezkûre ile hafriyat beyninde bulunan ufkî mesafenin nisfını tecavüz etmeyecektir. Her halde hafriyat-ı mezkûre suyolları inşaatının vaziyetini düçar-ı tehlike etmeyecek surette icra edilecektir. Su şirketi müstahdemlerinden bulunmayan kesânın (kişilerin) suyollarıyla havuz ve fabrikalara duhulleri ve havuzların kapakları üzerinden müruru memnudur. Suyollarına veyahut havuzlara taş ve toprak misillî şeylerle hayvanat ve ale'l-umum her nevi eşya ve mevad atmak memnudur. İşbu memnuiyet hilafında hareket edenler aleyhinde şirketin ikame-i davaya selâhiyeti vardır.

İkinci madde: Şirketin suyunu meccanen istimal etmek veyahut hile ile sairlerine bu sudan istifade ettirmek maksadıyla vesait-i gayr-ı münasib istimal edenler ceza kanunu ahkâmına tevfi'kan haklarında terettüb edecek mücazattan başka hile ile almış oldukları suyun esmanını beher metre mikâbî için Osmanlı altını yüz kuruş hesabıyla üç kuruş otuz paradan tediycye mecbur bulunacaklardır. İşbu suyun tayin-i miktarı mümkün olmadığı halde bir altından on altına kadar tazminat ita eyleyeceklerdir.

Şirkete mensub olmayan bir kimsenin tedbirsizliğinden veyahut su-i niyetinden nâşi bir kaza vukubuldukta bundan şirket ve müstahdemlerine hiçbir gûna mes'uliyet terettüb edemeyeceği gibi keza'lik esbab-ı mücbireden dolayı vukubulan kazalar için dahi onlar mes'ul tutulmayacaklardır.

İkinci fasıl: Mugayir-i nizam-ı ahval ve harckât vukuunda icra olunacak tahkikat ve takibata dairdir.

Üçüncü madde: İşbu nizamnamenin birinci ve ikinci maddeleri ahkâmına mugayir fiil ve hareket vukuunda şirket tarafından Ticaret ve Nafia Nezareti ve Şehremaneti komiserlerinden birine bilâ-terhir ilhar-ı keyfiyet edilecektir. Vak'adan

haberlar edilen komiser şirketin memurîni müstashaben (beraberinde alarak) derhal icabeden mahalle azimetle icra-i tahkikat edecektir. Öyle bir fiil ve hareketin vukuunu derhal komiserlerden birine ihbar mümkün olamadığı halde şirketin memuru tahkikat icrasıyla zabıtname tanzim edebilir ise de bu muamelenin hitamını müteakip zikrolunan komisere malûmat verecektir. İşin taht-ı hükme alınması mahakim-i nizamiyeye aittir.

Dördüncü madde: İşbu nizamname ahkâmınca lâhık olan (eklenen) hükme dair mahakimden ale'l-usul sadır olacak ilâmat üzerine tahsil kılınacak ceza-i nakdînin nısfı Darülaceze sandığına ve nısf-ı diğeri şirket memurları için iane akçesi teşkil olunmak üzere şirkct veznesine teslim cđilecektir.

26 Rebiü'l-evvel 1312 (1894) ve 14 Eylül 1310

(Mecmua-i mukavelât, C. 6, s. 1950)

• Üsküdar-Kadıköy Su Şirketinin 1327 (1909) Senesinde İlan Ettiği Tenzilli Tarifesi

Evvelen : Adi abonman

Ayda dört metre mikâb su için altın akçe olarak 15 kuruştur

" 5 ilâ 10 " " " " beher metresi 3,75 "

" 11 " 40 " " " " " 3 "

" 41 " 80 " " " " " 2,50 "

" 80 mafevkine (üstüne) " " " 2 "

Saniyen : Altı aylık abonman (Hamamlara ve bahçelere ve sanayiye sarf olunacak suların abonmanı)

Altı aylık yüzelli metre mikâb su abonmanı için altın akçe 400 kuruş fazlası için beher metresi 3 kuruştur

Altı aylık 200 metre mikâb su abonmanı için altın akçe 750 kuruş fazlası için beher metresi 2,50 kuruştur

Altı aylık 450 metre mikâb su abonmanı için altın akçe 1.000 kuruş fazlası için beher metresi 2 kuruştur

Altı aylık 600 metre mikâb için altın akçe 1.200 kuruş fazlası için beher metresi 2 kuruştur

Altı aylık 1.000 metre mikâb su abonmanı için altın akçe 1.500 kuruş fazlası için beher metresi 1,50 kuruştur

Salisen : Senelik abonman

Bir sene için 250 metre mikâb su abonmanı altın akçe 750 kuruş fazlası için beher metresi 3 kuruştur.

Bir sene için 500 metre mikâb su abonmanı altın akçe 1.250 kuruş fazlası için beher metresi 2,50 kuruştur

Bir sene için 750 metre mikâb su abonmanı altın akçe 1.500 kuruş fazlası için beher metresi 2 kuruştur Bir sene için 1.000 metre mikâb su abonmanı altın akçe 1.750 kuruş fazlası için beher metresi 1,75 kuruştur

Bir sene için 1.200 metre mikâb su abonmanı altın akçe 2.000 kuruş fazlası için beher metresi 1,50 kuruştur

• Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi İmtiyazına Mütedair 21 Mart 1305/2 Nisan 1889 Tarihli Mukavelenameye Müzeyyel (Eklenmiş) Mukavelename

(25 Recep 1332 (1913) ve 7 Haziran 1330)

Bir taraftan hükûmet-i seniyye namına hareket eden Nafia Nâzırı devletlü Mahmut Paşa hazretleriyle diğer taraftan Üsküdar ve Kadıköy Su Şirketi nam ve hesabına hareket eden idare meclisi azasından Ahmet Cemal Bey ve şirket inidiri Mösyö Karl Nike beyinde ber-vech-i âti mevad karargir olmuştur:

Birinci madde: Hükûmet-i seniyye Üsküdar ve Kadıköy Su Şirketi'nin hudud-ı imtiyaziye-i hazırasının merbut haritada irae ve tayin olunduğu üzere Boğaziçi cihetinden Kanlıca'nın ve Kadıköy cihetinden Maltepe'nin münteha-i hududuna kadar temdidine müsaade eder.

İkinci madde: Üsküdar ve Kadıköy Su Şirketi'nin müddet-i imtiyaziyesi 18 Rebiü'l-evvel 1306 (1890) tarihli ferman-ı âlî tarihinden itibaren doksandokuz senedir.

Üçüncü madde: İşbu imtiyazın yeni ve eski muntakaları dahilinde vâki mahallere su celb ve tevzi hakkı Şirket'e münhasırdır. Hükûmet-i seniyye 21 Mart 1305 (1889) ve 2 Nisan 1889 tarihinde teati olunan mukavele ile işbu mukavele-i munzamada tayin olunan mahallerin gayrı yerlerden dahi su celb ile yeni ve eski menatık-ı imtiyaziye dahilinde tevzii için diğer şahıs ve şirkete imtiyaz vermeyecektir.

Kadimden beri mevcut olan ve evkaf ve hayrata müteallık bulunan çeşmelerin suları kemakân akacaktır. El-haletü'l-hüda mevcut olan menbalar ile bundan sonra gerek hükûmet-i seniyye tarafından ve gerek ashab-ı hayrat caniblerinden inşa olunup meccanen icra edilecek sulardan ve ilerde zuhur edecek bu gibi menbalardan fıçı ve şişe ve tesli gibi kaplarla işbu imtiyazın yeni ve eski muntakaları dahilinde su fûruhtu kemakân serbest ve müstesna olacaktır. O civarda vâki kur'a ahaliyle çiftlikler ashabının evvelden olageldiği vechile muhtac oldukları suyu ahzetmek hukukuna şirket mâni olamayacaktır.

Dördüncü madde: İşbu mukavele-i munzamanın tasdikini mutazammın irade-i seniyyenin ceride-i resmiyye ile neşri tarihinden itibaren şirketin tefriş edeceği boruların kutru elli milimetreden dün olmayacaktır¹.

Şirket her üçyüz metre tûlündeki cedid borular üzerinde masarifi şirkete ait olmak üzere birer vidalı "rakkor" harik musluğu tesis edip harik vukuunda lüzum gelen suyu meccanen ita edecektir.

El-yevm mevcut olan kanalizasyonlara gelince Şehremaneti yeni harik musluğu tesis etmek arzu eylediği mahalleri Şirket'e irae edecektir. Şirket işbu mahallerde her musluk için ikiyüz metre tûlündeki kanalizasyonu elli milimetrelük borulara tahvil eyleyecek ve elli milimetre kutrunda masarifi Şirket'e ait olmak üzere mevcuda ilâveten kırk adet harik musluğu daha vaz'ederek harik vukuunda lüzumu olan suyu meccanen îta edecektir.

Tadilât-ı mezkûre işbu mukavele-i munzamanın tasdikini mutazammın irade-i seniyyenin ceride-i resmiyye ile neşri tarihinden itibaren nihayet üç sene zarfında icra ve itmam edilmiş bulunmalıdır.

Bundan maada işbu mukavele-i munzamanın birinci maddesi mucibince kanalizasyonunu tevsi edeceği muntaka-i cedide dahilinde el-yevm mevcut olan dört kariyenin herbirinde birer çeşmeden masarifi kendisine ait olarak cem'an dört adet

1 İrade-i seniyye 9 Temmuz 1330 tarihli 1885 numaralı Takvim-i Vakayi ile neşr olunmuştur.

yeni çeşme tesis edecek ve ilerde tessüs edecek yüzellişer hanelik her kariyede meccanen su tevzi etmek üzere birer çeşme inşa eyleyecektir.

Emraz-ı müstevliyeden yahut diğer esbab-ı mücbireden dolayı Evkaf'a ait veya umuma mahsus eski çeşmelerin seddi (kapatılması) lâzım geldiği takdirde Şehremaneti'nin Şirket'ten yeni çeşmeler ihdasını talebe hakkı olacaktır. Şirket masarifi Şehremaneti'ne ait olmak ve isale olunacak suyun beher metre mikâbı altın akçe elli paradan Emanet-i müşarün-ileyhima tarafından tediye kılınmak şartıyla işbu çeşmelerin inşasını şimdiden kabul eyler.

Şurası meşruttur ki çeşmelerin ihdasını mucib olan esbab izale edildiği takdirde işbu çeşmeler derhal seddedilecektir. Ancak esbab-ı mezkûrenin izale edildiğini Şehremaneti ihbar edecek ve Şehremaneti'nin mezuniyet-i tahririyesi olmadıkça çeşmeler seddedilmeyecektir.

Beşinci madde: Şirket daire-i imtiyaziyesi dahilindeki mahallerde el-yevm mevcut bulunan ve bâd-ezin (bundan sonra) yapılacak olan zîrde muharrer mebaniye hükûmetce irae olunacak hadd-i azam istiabi üzcrinden muktazi suyu meccanen ita eyleyecektir. Yirmidört saat zarfında hadd-i azam olarak verilecek suyun miktarı ber-vech-i âtidir:

Kışlalarda leylî mekâtib-i askerîyede (askerî rüşdiyeler dahil değildir) nefer ve talebenin herbirinc 50 (elli) litre ve her beygire 100 (yüz) litre;

Nizamiye ve jandarma ve polis karakolhanelerinde efradın herbirine 30 (otuz) litre;

Askerî hastahanelerinde yatak başına 200 (ikiyüz) litre;

Leylî mekâtib-i idadiye-i resmîyede (mülkî rüşdiye mektepleri dahil değildir) her talebe başına 30 (otuz) litre;

Neharî idadî ve rüşdî mekâtib-i resmîyede talibe başına 10 (on) litre.

Suları sarf-ı harik esnasında istimal olunacak hazinc ve havuzlara muktazi suyun dahi meccanen itasını şirket deruhte eder.

Şurası meşruttur ki mebani-i mezkûre dahilinde suyun israf edilmemesine ve dahildeki boruların ve muslukların tamirat-ı mütemadiyesi icra olunarak hüsn-i hâlde muhafazasına dikkat olunması için mebani-i mezkûre idarelerine avamir-i muktaziye ita olunacağını hükûmet-i seniyye taahhüt eder. Bundan maada Şehremaneti'ne ait hastahane ve bimarhane ve tecridhane ve dispanserlere ve Evkaf ve Maarif Nezaretlerine ve Hilâl-i Ahmer'e ait olan hastahanelere ve bi'l-umum hasta ve yaralıların meccanen tedavi edildiği sair hastahanelere yirmidört saatte yatak başına yetmiş litre suyu meccanen ita edecektir. Ancak emakin-i mezkûreye en karib bulunan ana su borusundan bed' ile (başlayarak) inşa olunacak şube yollarıyla emakin-i mezkûre derununda su tevzii için icra kılınacak tefrişatın masarifi ve mezkûr harik havuz ve hazinelerinin masarif-i inşaiye ve termimiyesiyle (onarım) hüsn-i hâlde muhafazası için muktazi masarifi ait olduğu daire-i mahsusa tarafından tesviye olunacaktır.

Bâlâda zikrolunan inşaat ve boru tefrişatı Şehremaneti tarafından tasdik edilmiş tarifeler mucibince şirket tarafından inşa edilecektir. Ve Harbiye Nezareti namına icra kılınacak inşaat için Nezaret-i müşarün-ileyha Şehremaneti tarafından tasdik edilen tarifeyi kabul etmediği takdirde Şirket ile beyinde takarrür edecek fiyatlar istifa kılınacaktır.

Şehremaneti ile dcvair-i Belediye tarafından caddelerin sulanması taleb olunursa irae olunacak işbu caddelere masarifi Şirket'e ait olmak üzere canib-i Şirkct'-ten iska (sulama) muslukları vaz' olunacaktır.

Paket kaldırım mefruş olan yollar beher metre murabbaina iki ve şoselerin beher metre murabbaina dört litre su sarf edilmek şartıyla ve lans hortumu vasıtasıyla ve ücuratı şirket tarafından tesviye olunacak amele marifetiyle sulanacaktır. Şehremaneti mar'üz-zikr sulamak için sarf olunacak suyun bedelini beher metre mikâbı altın akçe elli paradan her iki ay nihayetinde Şirket'e tesviye ve îta cılycecektir.

İşbu caddelerin yıkılması Emanet tarafından taleb olunursa her metre murabba mahalle onbeş litre su isabet etmek üzere sarf olunacak suyun bedeli beher metre mikâbı altın akçe elli paradan her iki ay nihayetinde Şirket'e tesviye ve îta olunacaktır.

İşbu yıkamak hizmeti dahi kezalik kâffe-i masarifi Şirket'e ait olmak üzere ve lans hortumu vasıtasıyla ve ücuratı Şirket tarafından tesviye olunacak amele marifetiyle icra olunacaktır.

Şehremaneti lüzum görürse muhtelif mahallerde Şirket'in memuru hazır olduğu halde tecrübeler icrasıyla yıkamak için iktiza eden suyun miktarını tayin ederek ona göre bedelini tesviyede muhtar ve Şirket bu yolda vukua gelecek bir teklifi kabule mecburdur.

Gerek sulamak ve gerek yıkamak zamanları Şehremaneti tarafından tayin olunacak ve beş gün akdem (önce) Şirket'e ihbar edilecektir. Şehremaneti ikinci ve üçüncü derecede addcylediği sokakları kendi sulamak, "arozör" makinalarıyla veya fıçılarla iska eylemek isterse bunlara su itası için mevaki-i lâzimedeki masarifi Emanet'e ait olmak üzere Şirket tarafından mahsus musluklar ihdas ile bunlara suyun bedeli metre mikâbı altın akçe elli paradan her iki ay nihayetinde Emanet tarafından Şirket'e tesviye olunacaktır.

Altıncı madde: Şirket masarif ve zarar ve ziyarı kendisine ait olmak üzere işbu mukavele-i munzamanın tasdikini mutazammın irade-i seniyyenin ceride-i resmiye ile neşri tarihinden itibaren üç ay zarfında ameliyata mübaşeret etmeyi ve tarih-i mübaşeretten itibaren üç sene müddet zarfında ikmal cylemeyi taahhüt eder.

Ameliyat kavaid-i fennîyeye ve mukavele-i asliyeye merbut 29 Teşrin-evvel 1304 tarihli şartname ahkâmına ve Nafia Nezareti'nin 27 Teşrin-i evvel 1328 ve 29 Zil-kade 1330 tarihli 15/26566 numaralı tezkeresiyle kabul ve tasdik olunan harita ve projelere tatbikan icra olunacaktır.

Fakat esbab-ı mücbireden münbais hâlât müstesna olup bu misillü ahvalden dolayı ne kadar tatil olunursa müddet-i inşaat dahi o kadar temdid edilecek şu kadar ki Şirket esbab-ı mücbirenin vukuunu derhal Şehremancti'ne ve Nafia Nezareti'ne ihbar cylemeye mecbur olacaktır. Esbab-ı mücbireden madud bir mâniin vukuu tahakkuk etmeksizin Şirket müddet-i muayyene zarfında işbu mukavele-i munzama mucibince icrasını taahhüt cylediği ameliyata mübaşeret etmediği veya başlayıp da ikmal eylemediği halde hakkında mukavele-i asliyenin yirmiikinci maddesi mucibince muamele olunacaktır.

Yedinci madde: Nafia Nezareti ve Şehremaneti csna-i imalâtta ameliyatın suret-i icraiesini ve hitamında kabul olunmazdan evvel bi't-tekrar ameliyat-ı vâkı-ay ve imtiyaz müddeti zarfında idare ve tevzi ve taksim muamelâtını ve tesisatın hüsn-i hâlde muhafaza olunup olunmadığını komiserler vasıtasıyla muayene ve

teftiş eyleyecektir. İşbu teftiş ve muayene masarîfince mukabil Şirket ameliyata mübaşeret için tayin olunan müddetten itibaren müddet-i imtiyaziyenin hitamına kadar beher mah Nafia Nezareti ve Şehremaneti emrine tediye olunmak üzere senevî yüz ve Şehremaneti'ne ikiyüz lira hesabıyla cem'an üçyüz lira tediye edecektir.

Sekizinci madde: İşbu mukavele-i munzamının tasdikini mutazammın irade-i seniyyenin ceride-i resmiye ile ilân tarihinden itibaren yirmibeş sene mürurundan sonra hükümet-i seniyye Üsküdar ve Kadıköy Su Şirketi imtiyazını her zaman mübayaa etmek hakkına haizdir. Emr-i mübayaa Şirket'in rey ve tasvibine göre âtide muharrer iki şıktan birine tevfikân icra edilecektir.

Birinci suret-i mübayaa

Şikk-ı evvel - Evvelen:

İmtiyazın inkızasına ne kadar müddet kalmışsa o müddet zarfında her sene şirkete mübayaanın icra edileceği seneden evvelki beş senenin hasılat-ı safiye-i vasatisine müsavi bir taksid-i senevî îta olunacaktır. Maahaza Şirket'e verilecek takasid-i seneviyenin mikdarı hiçbir vechile mübayaanın icra edildiği seneden bir evvelki senenin hasılat-ı safiyesinden dūn olmayacaktır.

Her senenin hasılat-ı safiyesini hesap ve tayin için hasılat-ı gayr-ı safiyeden

a) İmalât ve âlât ve edevatın hüsn-i halde muhafaza ve teddid-i için ihtiyar edilen masarîf dahil olmak ve fakat birinci imtiyaz ile işbu mukavele-i munzama mucibince sarf olunan sermayenin ve imalât-ı munzama sermayesinin faiz ve amortismanı dahil hesabedilmek şartıyla işletme için ihtiyar edilip hissedaran ictima-i umumîlerinde tasdik olunacak bilançolar ile taayyün eden masarifat-ı seneviyye;

b) Onbirinci maddede beyan edildiği vechile Şehremaneti'ne îta olunacak tahsisat-ı seneviye tenzil edilecektir.

Eğer işbu mukavele-i munzamanın tasdikini mutazammın irade-i seniyyenin ceride-i resmiye ile neşri tarihinden itibaren kırk senenin mürurundan evvel imtiyazı mübayaası cihetine gidiliyor ise bâlâda zikredildiği vechile hesabedilecek olan takasid-i seneviye imtiyazın mübayaa olduğu sene ile mezkûr kırkıncı sene arasında ne kadar sene varsa o kadar def'a takasid-i mezkûrenin yüzde birbuçluğu zammolunacaktır.

Hükümet-i seniyye imtiyazın mübayaası için tediye edeceği takasid-i seneviyeyi yüzde beş hesabıyla sermayeye bi'l-tahvil def'aten tesviye eylemek hakkına haizdir.

Saniyen.-Mübayaanın icra edileceği seneden evvelki onbeş sene müddet zarfında takdim olunan projelere tevfikân usulü dairesinde mevki-i tatbik vaz'edilip mübayaa esnasında mevcut olan ilâve ve inşaat masarîfından işbu ilâve ve inşaatın ikmalinden itibaren mürur eden ve her bir sene için onbeşinde bir nisbetinde tenzilât bade'l-icra istihsal edilecek miktara müsavi bir meblâğ ita olunacaktır.

Bundan başka hükümet-i seniyye Şirket'e ait olup mağazalarında bulunan yahut derdest-i nakil olan âlât ve edevat ve müstahzaratı mübayaa edecektir. İşbu eşyanın bedeli bilâ-îtilâf tayin ve uyusulamadığı takdirde ehl-i hibre marifetiyle takdir olunacak ve esmanî hükümet-i seniyyeye tesliminden itibaren nihayet altı mah zarfında tesviye kılınacaktır.

İkinci suret-i mübayaa

Şikk-ı sani.- İşbu maddenin nihayetinde gösterildiği vechile imtiyazın sermayesi ve işbu mukavele-i müzeyyile mucibince sarf olunacak sermaye ile ilâve-i inşaat için sarf olunacak sermayeden tesviye edilmiş olan amortisman miktarları bade't-tenzil mütebaki mebalîğ şirkete tesviye olunacaktır.

Eğer işbu mukavele-i munzamanın tasdikini mutazammın irade-i seniyyenin ceride-i resmiye ile ilânı tarihinden itibaren kırk senenin mürurundan evvel imtiyazın mübayaası cihetine gidilirse bâlâda zikredildiği vechile hesabedilecek olan mübayaa bedelinin imtiyazın mübayaa olduğu sene ile mezkûr kırkinci sene arasında ne kadar sene varsa o kadar defa kezalet mübayaa bedelinin yüzde birbuçluğu zammolunacaktır.

Hükûmet-i seniyye müddet-i imtiyazın inkızasına değin her sene ber-vech-i muharrer taayyün edecek olan mebalîği yüzde beş faizle imha için icab eden takasid-i seneviyeye müsavi bir meblâğ tevdiye etmek suretiyle ifa-i deyn etmek hakkını haizdir.

Bundan başka hükûmet-i seniyye şirkete ait olup mağazalarında bulunan veya derdest-i nakil olan âlât ve edevat ile müstahzaratı mübayaa edecektir. İşbu eşyanın bedeli bilâ-tilâf tayin ve uyuşulmadığı takdirde ehl-i hibre marifetiyle takdir olunacak ve esmanî hükûmete tarih-i teslimlerinden itibaren nihayet altı mah zarfında tesviye kılınacaktır.

Şurası mukarrerdir ki Şirket emr-i mübayaa hakkında şıkkeynden herhangisini ihtiyar ederse etsin onuncu maddede beyan olunan intizar-ı hesabının miktar-ı mütebakisi hükûmet-i seniyye canibinden ayrıca tediye olunacaktır. İşbu maddede zikrolunan ehl-i hibre biri Nafia Nezareti canibinden ve diğeri Şirket tarafından ve üçüncüsü dahi bilâ-tilâf iki evvelki ve uyuşulmadığı takdirde mahkeme-i temyiz reisi tarafından intihab edilmek üzere üç âzadan mürekkep olacaktır.

Tarafeynden herbiri kendi tarafından intihab olunan ehl-i hibre veya hakemin masarifini deruhte edecek ve üçüncü ehl-i hibre veya hakemin masarifi dahi münasafeten (yarı yarıya) tarafeyne tahmil olunacaktır.

Birinci imtiyazın sermayesiyle işbu mukavele-i munzama mucibince sarf olunacak sermaye ve ameliyat-ı mütemmim sermayesi zirde muharrer surette tayin olunacaktır.

Birinci imtiyazın sermayesiyle işbu mukavele-i müzeyyile mucibince sarf olunacak sermaye hissedaranın ictima-ı umumîsinde tasdik edilecek bilânçolarda muharrer olup 21 Mart 1305 ve 2 Nisan 1889 tarihli mukavelede tayin olunan imalâtın ve Nafia Nezareti'nin 27 Teşrin-i evvel 1328 ve 21 Zi'l-kade 1330 tarihli ve 15/24566 numaralı tezkeresiyle tasdik edilen ameliyatın icrası için kabul-i kat'î muamelesine kadar sarf olunan mebalîğden ve masarifi umumiyyeden ve temettü olarak bu mebalîğin yüzde onbeşinden ve mebalîğ-i mezkûre mecmuunun inşaaat mübaşeretten işletmeye ibtidar edilinceye değin güzëran eden (geçen) müddet zarfındaki faizinden ibarettir.

Müessesat-ı munzama sermayesi ise hissedaran ictima-ı umumîsinde tasdik edilecek bilânçolarda muharrer olup işbu mukavele-i munzama ile tayin olunan ameliyatın kabul-i kat'î muamelesinin icrasından mübayaa tarihine kadar Nafia Nezareti'nin müsaadesiyle suyuolları ile müştemilâtı üzerinde inşa edilecek ameliyat-ı mütemmim için Şirket tarafından sarf olunan mebalîğ ile bu mebalîğin inşaat müddeti zarfındaki faizi mecmuundan ibarettir.

Dokuzuncu madde: İmtiyazın müddeti munkaziye oldukça hükümet Şirketin suyolları ile müstemilatı ve âlât ve edevatı üzerinde bulunan kâffe-i hukukunu haiz olacak ve tesisatla müstemilatının hasılatından istifade edecektir. Her gûna düyun ve taahhüdattan varest olmak şartıyla suyolları ile müstemilatının Devlet'e teslimi ve edevat ve levazımatın surct-i mübayaası şartnamenin onaltıncı maddesinde münderic ahkâma tâbi olacaktır. Ehl-i hibrenin surct-i intihabı işbu mukavele-i munzamanın sekizinci maddesine tevfikân icra kılınacaktır.

Bundan başka hükümet-i seniyye imtiyaz müddetinin tarih-i inkızasında mevcut olup da mezkûr tarihten evvelki onbeş sene zarfında Nafia Nezareti'nin teklif veya tasvibiyle vücuda getirilmiş olan imalât ve tesisat-ı mütemmime için hissedaran ictima-ı umumîlerinde tasdik olunan bilânçolarla tayin edeceği vechile ihtiyar olunan masarıftan her bir imalâtın tarih-i ikmalinden itibaren mürur eden beher sene için bedelinin onbeşte bir miktarı bade't-tenzil hasıl olacak meblâğı Şirket'e tediyedecektir.

Onuncu madde: Üsküdar ve Kadıköy Su Şirketi işbu mukavele-i munzama mucibince yapılacak ameliyatın icrasına muktazi sermayenin tedariki için mikdarı Nafia Nezareti'nce kabul ve tasdik olunmak şartıyla ve tahvilât ve hisse senedatı ihracı suretiyle sermaye-i hazırasını tezyide mezundur.

Surct-i fevkalâdede ictima edecek heyet-i umumiye tarafından îta olunacak mezuhiyete müsteniden idare meclisi salifü'z-zıkr hisselerle tahvilâtın şeklini, mikdar-ı faizini, mevki-i tedavüle vaz'ı ve itfası şeraitini tayin edecektir.

Hasılat-ı safiye-i seneviye ihtiyat akçesi için bu hasılat-ı safiyenin yüzde beşi ifraz olunduktan sonra hisselerden mürckkep sermayeye senevî yüzde alı faiz ita ve müddet-i imtiyaziye zarfında itfa için iktiza eden meblâğdan dün olursa farkı "intizar hesabı - bekleme hesabı" namı tahtında açılacak bir hesab-ı mahsus kaydolunacaktır.

Şu kadar ki hesab-ı mezkûrun makabline şumulü olamayacağından Şirket bu hesaba işbu mukavele-i munzamanın tasdikini mutazammın irade-i seniyyenin ceride-i resmiye ile ilânı tarihinden itibaren evvelki zamana ait farkları kayıt ve ithal edemeyecektir.

Şayet bir senenin işbu hasılat-ı safiyesi hisselerden mürckkep sermayenin yüzde altıdan faiziyle itfasına muktazi meblâğdan fazla olursa işbu fazla temettüü teşkil edeceğinden işbu temettü evveleminde intizar hesabının tasfiyesine hasır ve tahsis kılınacaktır.

İşbu intizar hesabı tasfiye olunduktan sonra temettü zîrde muharrer surette taksim kılınacaktır:

Evvelen.- Müsavi hisselerle taksim olunmak üzere yüzde onu idare meclisi âzalarına.

Saniyen.- İkinci temettü olarak yüzde dosanı hissedarana.

Şirket'in idare meclisi hissedaran hey'et-i umumiyesi tarafından tasdik olunmak şartıyla işbu yüzde doksanın tamamını veya bir kısmını fevkalâde ihtiyat akçesi teşkiline tahsis edebilir.

Şirket nizamname-i dahilisinin altıncı ve otuzaltıncı maddeleri o vechile tadil olunacaktır.

Onbirinci madde: Üsküdar - Kadıköy Su Şirketi fûruht ve bedeli tahsil kılınmış olan suyun her metre mikâbı başına Şehremanctı'ne bir tahsisat-ı seneviye

İta edecektir. İşbu tahsisat zîrde muharrer surette hesap ve tayin olunacaktır. Şöyle ki:

Bir milyon iki yüzbin metre mikâbtan bir milyon altı yüzbin metre mikâba kadar fûruht ve bedeli tahsil olunmuş su miktarının beher metre mikâbına altın akçe on (10) para.

Bir milyon altıyüz bin metre mikâbdan iki milyon metre mikâba kadar fûruht ve bedeli tahsil olunmuş su miktarının beher metre mikâbına onbeş (15) para.

İki milyon metre mikâbtan itibaren fûruht ve bedeli tahsil olunmuş su miktarının beher metre mikâbına altın akçe yirmi (20) para.

Şirketin nezdindeki komiserlerin fûruht ve bedeli tahsil olunmuş su miktarını teftiş eylesesini teshilen Şirket bi'l-cümle tedabiri ittihaz eyleyecektir.

Şurası meşruttur ki şimdiki mukavele ile işbu mukavele-i munzamanın dördüncü ve beşinci maddeleri mucibince Şehremaneti ve devair-i Belediye ve kışlalar ve karakollar ve hastahaneler ile saireye tenzilli fiyat ile fûruht olunan metre mikâb suyun miktarı fûruht ve bedeli tahsil olunan su metre mikâbının mecmu miktarından tarh olunacak ve bâlâda muharrer tahsisat-ı seneviye fûruht ve bedeli tahsil olunmuş metre mikâb su miktar-ı mütebakisi üzerine hesap ve tayin olunacaktır. Tahsisat-ı seneviye işbu mukavele-i munzama mucibince icra olunacak ameliyatın kabul-i kat'î muamelesini takibeden efrencî senenin birinci gününden itibaren tatbik olunacaktır. Mezkûr tahsisat-ı seneviyenin tarih-i tediyesi idare meclisi tarafından tanzim ve İta kılınan sene-i sabıka rapor ve bilânçosunun her senenin hissedaran hey'et-i umumiyesi tarafından tasdik olunduğu şehrin (ayın) son günü olacaktır.

Tahsisat-ı seneviyenin miktarı hissedaran hey'et-i umumiyesi tarafından tasdik kılınan raporda münderic erkam (rakamlar) esas tutularak hesap ve tayin olunacaktır.

Şirket salifü'z-zikr tahsisat-ı seneviyeden başka Şirket'in şimdiiye kadar yollar üzerine vaz' ettiği veyahut ilerde tefriş edeceği ana borularının beher kilometresi için Şehremaneti'nc her sene altın akçe on kuruş İta edecektir.

Onikinci madde: Mukavele-i asliynin ondokuzuncu maddesi ahkâmı mahfuz kalmak üzere işbu mukavele-i munzamanın tasdikini mutazammın irade-i seniyyenin ceride-i resmiye ile neşri tarihinden itibaren beş sene sonra Şirket'in müdür ve muhasebeci ve bendlerdeki fabrikasının müdürü ile iki mühendisinden ve on sene sonra Şirket'in müdür ve muhasebeci ve bendlerdeki fabrika müdüründen maada bi'l-cümle müstahdemini teb'a-i Devlet-i aliyyeden olacak ve işbu müstahdemîn Şehremanetinin tayin ve kabul edeceği kıyafette bulunacaklardır. İşbu mukavele-i munzamanın tasdikini mutazammın irade-i seniyyenin ceride-i resmiye ile neşri tarihinden bed' ile on senenin hitamından itibaren Şirket'in muhasbe defterleri ve bi'l-cümle evrak-ı dahiliyesi Türkçe lisan ile yazılacaktır. Tahsildar ve amele gibi Şirket müstahdemini hakkında vazifelerine ait hususattan dolayı idarcten muamele icrası talebiyle şikâyet vukuunda Şirket nezdinde bulunan hükûmet-i seniyye komiseriyle Şirket tarafından tayin olunacak memur marifetiyle tahkikat-ı lâzime icra ettirilerek hasıl olacak neticeye göre muamele-i muktaziye icra olunur.

Onüçüncü madde: Şehremaneti tarafından görülecek lüzum üzerine cadde ve sokakların ve meydan mahallerinin tesviyesi terfi veya tenzil ediliyorsa su borularının tebdil-i mevkii ve mahallerine vaz'ı masarifi Şehremaneti'nc aittir.

Ancak yolların tevsi halinde Şirket'çe su borularının tebdil-i mevkii lâzım olursa inşaat-ı mezkûre masarifi Şirket'e aittir.

Sokakların güzergâhının tebdili veyahüt yeniden yollar küşadı lâzım gelir ve bu suretle Şirket'in mevcut su borularının tebdili icabederse ameliyat-ı mezkûre masarifi Şirket'e ait olacaktır. Şurası meşruttur ki işbu su borularının tebdil-i mevkii ameliyatı Şirket tarafından icra olunacaktır.

Öndördüncü madde: Nafia Nezaretci veya Şehremancti ile Şirket beyninde işbu mukavelenamc-i munzama ile şartname ve tevziat-ı meyahiye nizamnamesinin icra-i ahkâmından ve te'vil ve tağyirinden dolayı vuku bulacak ihtilâfat Şûrâ-yı Devlet'te rüyet ve fasl olunacaktır. Ve kaide-i umummiye vechile bunların aslı olan Türkçe muteber olacaktır. Şirket ile efrad-ı ahali arasında zuhur edecek ihtilâfat Şehremancti'nin vâki olacak daveti üzcrine Şirket'ten gelecek memurun huzuru ile encümen-i Emanet'te tedkik olunacaktır. Encümen-i Emanet'in kararını kabul etmeyen tarafın ait olduğu mehakim-i Osmaniyece müracaata hakkı olacaktır.

Onbeşinci madde: Yeniden inşa olunacak bendin hitam-ı inşasında sularla mevcut ve kısmen mahlûl (eriyik) hâlinde bulunan mevaddan suların tamamıyla tasfiyesi için süzûlme havuzlarında tadilât-ı lâzimenin icrasını Şirket taahhüt eder. Ancak kısmen mahlûl halinde bulunan mevaddan mihanikî süzme usulüyle suların tasfiyesi mümkün olup olmadığını ve mihanikî süzme havuzlarının nev'ini tayin için Nafia Nezareti ve Şehremancti'nin sıhiyye dairesi ve Şirket taraflarından tayin kılınacak zevatdan mürekkep bir komisyon tarafından tedkikat-ı mahalliye yapıldıktan sonra tahlilât-ı lâzıma icra edilecek ve icabında Avrupa laboratuvarlarında dahi tahlil ettirilecektir.

Avrupa'daki tahlilat masarifi Şirket'e aittir. Her halde suyun şurbe salih (içilmeye elverişli) olması ve sıhhata muzir bulunmaması şarttır.

Onaltıncı madde: 21 Mart 1305 ve 2 Nisan 1889 tarihinde teati olunan mukavele-i asliyenin onbeşinci maddesinde bir metre mikâb suyun l'üruht bedel-i azamı olarak tayin olunan altın akçe üç kuruş otuz parayı altın akçe üç kuruş yirmi paraya tenzil elmeyi Şirket taahhüt eder. İşbu tenzilât bin üçyüz otuzbir sene-i maliyesi Kânun-ı evvelinin ondokuzuncu gününden itibaren icra kılınacaktır.

Onyedinci madde: Mukavele-i asliye ile merbutu şartnamcının işbu mukavele-i munzama ile tadil olunmayan ahkâmı kemakân câri olacaktır.

Onsekizinci madde: Şirket'in Çamlıca'ya ve Beykoz kariyesinin mün-teha-i hududuna kadar ne gibi şeraitle su isale ve tevzi edileceğine dair iki kıt'a beyanname işbu mukavele-i munzama ya rabtolunmuştur.

Ondokuzuncu madde: İşbu mukavele-i munzamanın aslı olan Türkçe metni mutabedir.

14 Haziran 1330 (1914)

Şirket müdiri Meclis-i idare azasından Nafia Nâzırı

(imza) Nike (imza) Cemal (imza) Mahmud

(Bu ek mukavele 9, 18, 20, 25, 26 Temmuz 1330 tarihli *Takvim-i Vekayi'*-lerle neşir ve ilân kılınmıştır).

•Beyanname

Çamlıca'da sath-ı bahrdan itibaren ikiyüzon metre irtifai tecavüz etmeyen mahallere su isal ve tevzi etmek için iktiza eden inşaat ve ameliyatın icrasını Üsküdar ve Kadıköy Su Şirketi taahhüt eder.

Çamlıca'ya su isali talebine dair Nafia Nezareti'nin tezkeresi tarihinden itibaren altı mah zarfında tanzim ve takdim olunacak planlar ve projeler ve keşifnamelerin nezaret-i müşarün-ileyhaden tasdiki tarihinden itibaren iki sene zarfında ameliyat-ı mezkûre icra olunacaktır.

Şirket'in Çamlıca muntakasına isal ve tevzi edeceği suyun beher metre mik-âbı altın akçe beş kuruş fiyatla fûruht olunacaktır. Çamlıca muntakası dahilinde fûruht olunacak sudan hasıl olacak varidat-ı gayr-ı sâfiye:

Evvelen: Bi'l-cümle imalât ile teferruatının tamiri ve hüsn-i hâlde muhafazası masarifi ile işletme masarifinin;

Saniyen: Salifü'z-zikr keşif mucibince tayin olunacak sermayenin yüzde altı faiziyle müddet-i imtiyaziye zarfında itfasının tediyesine kifayet etmediği takdirde fark Üsküdar ve Çamlıca belediye daireleri tarafından ikmal edilecek ve bu maksadın temini zımında iktiza eden varidat tahsis kılınacaktır. İşbu varidat Şirket ile müttefikan tayin edilir edilmez bâlâda muharrer müddet zarfında ikmâl edilmek üzere ameliyatta Şirket tarafından bed' olunacaktır. Mukavelename-i ibtidai ve şartname ve su tevziatına ve umur-ı zabıtasına dair nizamname ile mukavele-i munzamanın işbu beyanname ile tadil olunmayan ahkâm ve şeraiti bâlâda gösterildiği vechile sath-ı bahrdan itibaren ikiyüzon metre irtifaında bulunan mahalleri câmi' olacak Çamlıca muntakasına tatbik olunacaktır.

14 Haziran 1330

Meclis-i idare azasından Şirket müdiri

(imza) Cemal (imza) Nike

•Beyanname

Beykoz kariyesinin münteha-i hududunu ve sath-ı bahrdan itibaren yetmişbeş metre irtifai tecavüz etmeyen mahallere su isal ve tevzi etmek için iktiza eden inşaat ve ameliyatın icrasını Üsküdar ve Kadıköy Su Şirketi taahhüt eder.

Beykoz'a su isali talebine dair Nafia Nezareti'nin tezkeresi tarihinden itibaren altı mah zarfında tanzim ve takdim kılınacak planlar ve projeler ve keşifnamelerin nezaret-i müşarün-ileyhimadan tasdik tarihinden itibaren iki sene zarfında ameliyat-ı mezkûre icra olunacaktır.

Şirket'in Beykoz muntakasına isal ve tevzi edeceği suyun beher metre mik-âbı nihayet altın akçe üçbuçuk kuruş fiyatla fûruht olunacaktır.

Beykoz muntakası dahilinde fûruht olunacak sudan hasıl olacak varidat-ı gayr-ı sâfiye:

Evvelen. Bi'l-cümle imalât ile teferruatının tamiri ve hüsn-i hâlde muhafazası masarifi ile işletme masarifinin;

Saniyen. Salifü'z-zikr keşif mucibince tayin olunacak sermayenin yüzde altı faiziyle müddet-i imtiyaziye zarfında itfasının tediyesine kifayet etmediği takdirde farkı Kanlıca ve Beykoz daire-i belediyeleri tarafından ikmal edilecek ve maksadın

temini zımında iktiza eden varidat tahsis kılınacaktır. İşbu varidat Şirket'le müt-tefikan tayin edilir edilmez bâlâda muharrer müddet zarfında ikmal edilmek üzere ameliyata Şirket tarafından bed' olunacaktır.

Mukavelename-i ibtidâî ve şartname ve su tevziatına ve umur-ı zabıtasına dair nizamname ile mukavele-i munzamanın işbu beyanname ile tadil olunmayan ahkâm ve şeraiti bâlâda gösterildiği vechile sath-ı bahrdan itibaren yctmişbeş metre irtifai tccavüz etmeyen ve Beykoz kariycsinin muntcha-i hududuna kadar olan mahalleri câmi' olacak Beykoz mintakasına tatbik olunacaktır.

14 Haziran 1330

Meclis-i idare azasından Şirket müdürü

(imza) Cemal (imza) Nikc

• *Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'nin Su Tevziatına Mütedair 26 Rebi'l-evvel 1312 (1894) Tarihli Nizamname-i Dahilîsinin Bazı Mevadd-ı Muaddile Ve Müzeyyilesi*

Birinci madde: Her bir müşterinin abonesi nüshateyn (iki nüsha) olarak tanzim kılınacak bir kıt'a senede müstenid olacaktır. İşbu senet Şirket'in tarife-i musaddakası mucibince ita olunacak suyun mikdar-ı yevnîsini ve abone ücretini ve suyun surc-i teslim ve istimalini yani ihtiyacat-ı beytiye ve sâine ve hangisine sarf olunacağını mübeyyin olacaktır. Abonman müddeli abone senesinde muharrer olacak ve üç ve altı aylık veya bir senelik olacaktır. Abonman her ayın ibtidasından itibar edilecek ve ne kadar su sarfolunursa abone senesinde muharrer şeraite tevfiikan o kadarının bedeli ahz olunacaktır. Vc bu abone müddetlerinde senc-i maliye muteber olacak ve tediyat altın akçe olarak icra edilecektir. Sular ashab-ı emlâke veyahut bunların ale'l-usul mezuniyetini haiz müstecirlerine fûruht olunacak ve bu vechile icra-i taahhüd edenlere Şirket sahib-i emlâk nazarıyla bakacaktır.

İkinci madde: Su saatleri Avrupa su kumpanyalarında ekscriyetle kabul olunan şekilde olacak ve sistemi basit olup sıhhati Emanet'çe tasdik edildikten sonra istimal olunacaktır.

Saatla su îtasında müşteri olan kimse tarafından istenilen miktar su daimî veyahut fasılalî surette îta olunacaktır. Ve her üç ay zarfında sarfedilen su miktarı dördüncü ayın evailinde müşteri ile Şirket memuru tarafından tayin olunacaktır şöyle ki:

Şirket memuru müşteri olan kimse veya adamı hazır olduğu halde saati muayene edecek ve sarf olunan suyun miktarını ve yevm ve tarih-i muayeneyi müşteri nezinde bulunan matbû varaka tahrir edecektir.

İşbu muayene mümkün olduğu kadar aynı tarihlerde icra olunacak ve her halde beynlerdeki tefavüt (aralarındaki fark) beş günü tccavüz etmeyecektir.

Şirket mikdar-ı sarfiyatı her ay nihayetinde dahi tayin ve marû'z-zikr varakaya kayıt ve tahrir ettirilebilir.

Ancak sarf olunan su abone senedindeki muayyen mikdarı tccavüz cylediği takdirde fazlasının beher metre mikâbî bedelini tarife-i câriyedeki fiyat üzerine üç ay nihayetinde derhal ödemeye abone mecburdur. Sarf olunan su abone senesinde muharrer miktara balığ olmasa bile abone senedinin nâtik olduğu bedeli müşteri Şirket'e tesviye ve îta eyleyecektir.

Su saatinin tatili vukuunda müddet-i tatil zarfında sarf edilen su inukaddemki senenin o günlerinde vuku bulmuş olan yevmî sarfiyat nisbetinde hesab olunacaktır. Şayet evvelki sene zarfında tatil vuku bulmuş ise tatil-i mezkûrdan evvelki üç ay zarfında bi'l-hesap vasatî yevmî sarf olunan suyun miktarı nisbetinde hesap edilecektir. Saatin kutru abone senesinde muayyen suyun miktarı nisbetinde bulunacak ve müşterinin talbi üzerinc Şirket Türkçe işaretli saatler verecektir. Saatlar Şirket'çe münhtab ve Nafia Nezaret-i celilesince musaddak olan şekilde olacak ve masarifi müşterilere ait olmak üzere îta ve vaz' ve hüsn-i hâlde muhafaza ve tamir edilecek veyahut tarife fiyatı üzerine Şirket tarafından icar edilecektir. Vc icar olduğu halde abone müddeti zarfında hüsn-i hâlde muhafazasıyla tamiri masarifi bi'l-hesap icar bedeli ona göre tayin olunacaktır.

Bâlâda beyan olunan tarife ilerde Nafia Nezaretî'ne îta edilecektir. Masarifi müşterilere ait olarak vaz' olunan saatların muhtac olacağı tamirat Şirket tarafından müşterilere bildirilecektir. Ve işbu tamirat bilâ-imhal (hiç vakit geçirmeden) icra olunacak ve aksi takdirinde müşteriye ait olan musluk kapatılacaktır. Saatin bozukluğu müşterinin kusurunda neş'et etmemiş ve ilk sene vuku bulmuş ise tamirat masarifi Şirket'e ait olacaktır. Şirket tarafından verilen saatlerin bedel-i icarî abone ücreti ile beraber tediye olunacaktır. Saatlar daima Şirket memurları marifetiyle işlettirilip onlar tarafından irac edilecek mahallere vaz' olunacak ve Şirket münasip gördüğü halde masrafi müşteriye ait olmak üzere saatların ağızına bir emniyet musluğu vaz' kılınacaktır.

Saatlar gayetle ufka muvazî (ufukla aynı hizada) bir mahalle vida ya da ic-himle rabt ve vaz' edilecek ve suyun dühul ve hurucuna mahsus olan künklerin nokta-i irtibatları kurşunlanıp Şirket tarafından damga vaz' edilecektir. Bağ ve mühürlöri söken müşteri aleyhine Şirket'in ikame-i dava ile zarar ve ziyân talebine hakkı olacaktır. Şirket memurlarına müracaat olunmaksızın abone tarafından saatin âlâtıyla mütcferriatı veyahut mevkii tağyir ve tebdil olunmayacaktır. Şirket memurları saatların vaz' olduğu mahallere kendi talepleri ve müşterinin muvafakatı üzerine gireceklerdir. İşbu memurların dühullerine müşteriler tarafından bilâ-özüri makbul muhalefet vuku bulursa bu halde bir hile istidlâl olunacağı cihetle Şirket ilerde o misillü müşteriler aleyhinde ikame-i dava edebilecek ve müşteri olan zat suyun ücretini tediye ettiği müddetçe Şirket'in suyu kat'a selahiyeti olamayacaktır.

Memurlar tarafından suyun miktar-ı sarfiyatı sıhhat üzerine görülüp sebt-i defter edilebilmek üzere saatların münasip ve mezkûr memurlar için dühulü kolay mahallere vaz'ı lâzimedendir. Şirket istediği vakitte reviş (gidiş) ve hareketini tedkik ve teftiş edecektir.

Bir saatin gösterdiği hesap hakkında şüphe ârız oldukta mahallinden kaldırılıp Şirket fabrikalarında ve alâkadarın muvaccesinde tecrübe edildikten sonra şayet sehvi (yanlışlığı) fazla veya noksan olarak yüzde beşi tecavüz ederse saat tamir olunacak ve yüzde beşten ziyade olmadığı tahakkuk edip de muayenesi müşteri tarafından taleholunmuş ise muayene masarifi ona ait olacaktır. Ve aksi hâl vukuunda işbu masarifi Şirket'e tahmil edilecektir. Şirket'e müracaat olunmaksızın su saatinden geçen miktardan fazla su almak maksadiyle su-i istimali vukubulan müşteri aleyhine ikame-i dava olunacaktır.

Şirket tarafından icar veya fûruht olunacak ycnî saatlar abonelere verilmeyen evvel Şehremanctî'nin memur-ı mahsusı tarafından muayene ve tedkik edilecek ve sıhhat-i ayarının tahkikinde kurşun damga vaz' edecektir.

Şirket muayene ve kurşun damga vaz' olunacak cedid su saatlarının adet ve numaralarını Şehremaneti'ne veyahut Emanet canibinden tayin olunan memur-ı mahsus bir mektupla bildirecektir.

İşbu mektup tarihinden itibaren üç gün zarfında mezkûr cedid su saatlarına Şirket'in imalâthanesinde Şehremaneti'nin memurları tarafından muayene edilerek kurşun damga vaz' olunmayacak olursa mezkûr su saatları Şirket tarafından aboneler nezdine vaz' olunacak ve Şehremaneti'ne bu su saatlarına aboneler nezdinde kurşun damga vaz' ettirebilecektir.

Şirket tarafından abonelere fûruht veya icar suretiyle verilen saatları Şehremaneti her ne vakit arzu ederse Şirket memurları huzurunda muayene ve teftiş etmek hakkını haizdir.

Şirket'in memurları hazır olduğu halde bozukluğu veya sıhhat-ı ayarı yine haleldârî olduğu (belirdiği) tebeyyün eden saatları yirmidört saat zarfında Şirket tebdile mecburdur.

Abone nezdindeki saatin bozukluğu ve sıhhat-ı ayarına haleldârî olduğu Şirket memuru tarafından görülüp anlaşıncı saatin gösterdiği erkamı (rakamlar) abone nezdindeki sarfiyat pusulasına bu memur tarafından kayıt ve işaret ve yevm ve tarih tahrir edildikten sonra keyfiyet aboneye tahiren bi'l-ihbar saat hera-i tamir abone nezdinden alınır. Yerine muvakkaten konulacak saatin erkamı herhalde sıfırdan başlamış olmak lâzım gelir. Saatin tamirinden sonra ve mahalline vaz'ından evvel erkamın sıfıra ırcar muktazidir. Saatların tamirinden sonra ve abone nezdine vaz'ından evvel Şehremaneti'nin memur-ı mahsus tarafından muayene icra ve sıhhat-i ayarlarını mübeyyin kezalik kurşun damga vaz' olunacaktır.

Cedid su saatlarının muayenesi hakkında bâlâda beyan olduğu vechile işbu saatlar için dahi Şehremaneti'nin memur-ı mahsus tarafından muayenesi ve kurşun mühür vaz'ı için üç gün müddet tayin olunmuştur.

Üçüncü madde: İncimattan (donmadan) ve kuraklıktan ve suyollarıyla kemirlerin ve havuzların tamirinden veyahut işleyen makinaların tatilinden vukubulan bu misillü sair hâlâtattan ve ale'l-husus esbab-ı mücbirc vukuundan nâşi suyun tevzii muvakkaten tatil olduğu takdirde Şirket'ten tazminat talebine müşterilerin asla hakkı olamayacağı gibi suyun tevzii kâmilten veya kısmen tatil olduğu halde dahi şikâyatı defter-i mahsusuna kaydolunmak üzere derhal Şirket şubelerinden birisine bi'l-müracaâ ifade-i hâl etmeleri lâzımdır. Ve abonelerin talebi üzerine vuku-ı müracaatı müsbet olmak üzere Şirket tarafından bir ilm-i haber verilecektir. Şikâyatı defter-i mahsusuna kaydolunduğu günden itibaren suyun tatili üç günü tecavüz ederse mezkûr üç günden maada susuz kaldıkları günlere isabet eden abone ücretini bi'n-nisbe tenzile hakları olabilecektir. Suyun tatil-i cereyanına hiçbir vechile Şirket tarafından sebebiyet verilmeyip bu hal müşterilerin kusurundan tevellüt etmiş ise bu bahla icabedecek tamirat masarifi müşteriye ait olacak ve şu halde müşteri abonman bedelinden talebi tenzilât hakkını zâyi cyleyecektir. Gerek müşterinin iddiası üzerine ve gerek bir su-i istimalinden veyahut bir dikkatsizlikten dolayı künklerin kapatılarak yeniden açtırılması lâzım gelirse bu uğurda vuku bulan masarifi müşteriye râci olacak ve işbu masarifi borunun esna-i küşadında Şirket'in makbuz ilmi-i haberinin iraesinde müşteri tarafından tediyе olunacaktır.

Muvakkaten suyu kapatmak isteyen abonelerden gerek su musluğunun kapanması ve gerek bir müddet sonra açılması için Şirket Şehremaneti'nce musaddak tarife mucibince ücret alacaktır. Ancak bir mahalde müşterinin tebdiliyle su

kapatılıp tekrar açılmak lâzım geldiğinde yeni aboneden bir gûna ücret istifasına Şirket'in hakkı olamayacaktır.

Altı aylık veya bir senelik müşterilerin talebi üzerine musluğun kapalı kaldığı müddet zarfında alınmayan suyun bedeli müşteri tarafından tediye olunmayacaktır. Fakat henüz güzeran etmeyen (geçmeyen) üç aylık hadd-i asgar abone bedelini tediye edeceklerdir.

Altıncı madde: Su saatinden bed'en sokak borularına rabtolunacak hususî borular Şehremaneti'nce musaddak tarifeye tevfikân Şirket tarafından inşa olunacak ve bunlardan dolayı bozulacak kaldırım ve lâğımların tamiri Şirket'e ait olacaktır. İnşaat-ı mezkûrenin icrası için lâzım gelen masarifin pusulası Şirket memurları tarafından müşteriye verilecek ve işbu pusulanın hâvi olduğu bedel tahsil olunduktan sonra ameliyata mübaşeret olunup hitamında masarif-i vakıanın hesab-ı kat'îsi bi't-tanzim kezalik müşteriye îta olunacaktır.

Zikrolunan ameliyat ve inşaat su saati dahi dahil olduğu halde hususî borunun ve tıpa ve teferruat-ı sairenin itasıyla vaz'ından ve hüsn-i hâlde muhafazasından ibarettir.

Şirket tensib eylediği ve ashab-ı emlâk tarafından talep vukubulduğu takdirde hususî yollar masarifinin üç aydan üç aya verilmek üzere dört taksidde tediyesine muvafakat edebilecek ve bu halde birinci taksid abone senedinin imzası günü tediye olunmak lâzım gelecektir. Bir de hususî yolların bedeli taksid-i senevî ile tediye olunmak suretiyle müşteriler tarafından iştirâ olunmasına Şirket razı olabilecektir. Bu halde müşteri suyu ne usul üzere almışsa ona göre yapılan hususî yola beş sene nihayetinde mutasarrıf olmak üzere beş sene zarfında sene-be-sene Şirket'in tarifesinde muharrer mebalîği tediye etmek icabeder.

Aylık yahut senelik taksitlerin ve su esmanının (değerinin) tediyesini tatil eden müşteri Şirket tarafından müddet tayin ve ihtarnâme irsaliyle tediye-i mebalîge davet olunacak ve müddet-i meşrûta zarfında îfa-i deyn etmediği halde evvelce vuku bulmuş olan tediye ile hâiz olduğu hukuku kaybedecek ve hususî yol dahi derhal Şirket'in taht-ı tasarrufuna geçecektir. Suyun icra ve îtası tatil edilmemiş olup da yeni bir müşteri eskisinin yerine kaim olarak mezkûr üç aylık veya senelik taksitlerin tediyesine devam etmeye meczun olduğu takdirde evvelki müşterinin hukukuna müdahale olunamayacaktır.

Su ücreti tarifesindeki hadd-i azamca tenzilât icrası halinde yapılacak tarife bir ay evvel Nafia Nezareti'nce irsal olunacak ve ahaliye ilân kılınacaktır. İşbu tarifenin tekrar hadd-i azama iblâğı nezaret-i müşârin-ileyhadan müsaade istihsaline mutavakkıf olacaktır. Müşterilere satılacak veya icar edilecek su saatlarının kıymetini ve bedel-i icarını mutazammın Şirket'çe tanzim olunacak tarifeler Nafia Nezareti'ne tasdik ettirilecektir.

Şube yollarının masarif-i tesisîyesini hâvi tarife Şehremaneti'nden musaddak olacaktır. Gerek bu tarife gerek suyun miktar-ı sarfiyatına göre alınacak fiyat hakkındaki tarife her aboneye bilâ-bedel tevzi ve îta olunacaktır.

Onuncu madde: Müşteriler Şirket tarafından mevzu' saatin ön tarafında icrası lâzım gelen inşaat ve tertibatı ihtihabgirdelci olan müteahhitlere icra ettirmekte muhtar olacaklardır. Şu kadar ki inşaat-ı mezkûrede istimal olunacak borular Şirket tarafından teklif ve Nafia Nezareti'nce kabul ve tasdik edilecek kutur ve sihanda (kalınlıkta) olacağı gibi muslukların suret-i inşasıyla sistemleri dahi Nafia Nezareti'nce tasdik kılınacaktır.

Şirket'in tarifesini pahalı gören kimseler işbu maddeye tevfi kan mebanı derunundaki tefrişatı Şirket'ten gayri bir müteahhide yaptırabilir. Şirket bu hakka muhalefet edemez.

Yirmibirinci madde: Bir müstecir ikamet etmekte olduğu haneyi terk ettiğinde Şirket'e haber verip aboneliğin inkızasına değin taksitleri tediye edecektir. Ve bu vechile muamele etmediği halde sahib-i mülk mes'ul olmayıp Şirket'in müstecirden talebetmeye hakkı olacaktır.

Bir mahallin mutasarrıf veya müstecirinin tebdili halinde eski mutasarrıf veya müstecirinin su bedelinden borcu bulunmasından dolayı yeni mutasarrıf veya müstecirine su itasından Şirket imtina edemez. Bir mahallin mutasarrıfı müstecirin alacağı suyun bedelini tediyeye kefalette muhtardır.

Mutasarrıf müstecire kefalet ettiği ve müstecirin su bedelinden değni kaldığı takdirde mutasarrıf kefaletin mikdarını tazmine mecburdur.

Mutasarrıf kefaletten istinkâf eylediği surette Şirket müstecirden istimal edeceği suyun her üç aylık bedelini peşin almak üzere su vermeye mecbur olacaktır.

Yirmibeşinci madde: Şirket memurlarının işbu nizamnameye mugayir ef'al ve harcât hakkında tahkikat icrasına selâhiyetleri olup fakat o babta tanzim edecekleri zabıtnameleri Nafia Nezareti'nden ve Şhrçmancti'nden mensub komiserlere tasdik ettirmeleri meşruttur. Şu suretle yapılacak zabıtnameler hilâfı sabit oluncaya değin mahakimce muteber ve ma'mulün-bih (yürürlükte) tutulacaktır.

Nizamname-i mezkûra ilâve olunan madde

Yirmialtıncı madde: Bi'l-umum tebligat ve müşterilere ait bi'l-cümle evrak Türkçe lisan ile olacaktır. Ancak müşteriler tarafından talep vukuunda evrak-ı mezkûrenin başka lisan ile yazılması caizdir.

İlâve

Şirket'in su tevziatına ve umur-ı zabitasına dair olan nizamnamesinin bu kere tadil olunmayan ahkâmı kemakân câri olacaktır.

25 Rccc 1332 (1914) ve 7 Haziran 1330

(27 ve 30 Temmuz 1330 tarihli ve 1909, 1905 numaralı *Takvim-i Vakayi* ile neşrolunmuştur)¹.

• *Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'nin Sokaklara Mefruş Ana Boruları İçin Emanet'e İtası Muktazi On Kuruşun Kabul-i Kat'ie Talik Edilmeyerek Tesviyesi Lüzumuna Dair Şûrâ-yı Devlet Kararı (11 Temmuz 1332/1916)*

Dahiliye Nezareti'nin Şûrâ-yı Devlet'e havale buyurulan 10 Teşrin-i evvel 332 tarihli ve 3929/597 numaralı tezkercesi Maliye ve Dafia Dairesinde okundu.

Mecalinde imtiyazlı şirketlerden hükümetçe istifa edilen hisse-i menfaanın bin üçyüz otuzbir senesinden itibaren belediyelere terk edildiği 26 Şubat 330 tarihli (1914) rûsum-ı belediye kanununun yirmibirinci maddesinde muharrer olup Üsküdar - Kadıköy Su Şirketi'nin teccid ve temdid-i imtiyazı hakkında hükümet-i seniyye ile Şirket arasında akdolunan 7 Haziran 330 tarihli mukavvelename-i munzamin

onbirinci maddesinde Şirket'in şimdiye kadar yollar üzerine tefriş eylediği veya ilerde tefriş eyleyeceği ana borularının beher kilometresi için Şehremaneti'ne her sene altın akçe on kuruş îta edeceği musarrah olduğu halde Şirket ahval-i hazırda dolayısıyla inşaatın ikmal edilememiş ve kabul-i kat'î muamelesinin dahi icra kılınmamış olmasını bahane ittihaz ederek Emanet'e ait hisseyi tesviyeden istinkâf eylemekte bulunduğundan ve halbuki Şirket elyevm hâl-i faaliyette olup aidat-ı mezkûrenin tesviyesini hitam-ı inşaata ve kabul-i kat'înin icrasına ta'lik edilmesi muvafık olmayacağından ve gerçi yine madde-i mezkûrda Şirket'çe fûruht edilmiş ve bedeli tahsil kılınmış olan suyun her metre mikâbı başına Emanet'e aidat-ı seneviye îta edileceği muharrer ve maahaza işbu aidat-ı seneviyenin ameliyatın kabul-i kat'î muamelesini takib eden onuncu senenin birinci gününden itibaren tatbik olunacağı musarrah olmakla bu kısım aidatın şimdiden metalebesi hükm-i mukavelemeye mugayir ise de ana borularının beher kilometresi için Şirket'in îta edeceği altın akçe on kuruş aidatın evvelki fıkra ile bir münasebeti olmayıp ana boruları aidatının mukavele-i munzamı tarihinden itibaren tesviyesi tabîî görülmüş ve binaen-aleyh mes'ele Emanet ile Şirket arasında bir ihtilâf şeklini almış olduğundan bahis ile 17 Teşrin-i evvel 304 (1888) tarihli mukavelenamenin yirmidördüncü maddesi mucibince ihtilâf-ı vakiin Şûrâ-yı Devlet'çe tedkiki lüzumu Şehremancti'nin işarına atfen bildirilmiştir. Bu hususa dair kumpanya ile cereyan eden muhabereye müteallik olup Emanet-i müşarûn-ileyhadan celb olunan evrak müfadinan (anlamından) kumpanyaca Şehremaneti'ne verilecek tahsisat-ı seneviyenin mukavele-i munzamanın onikinci maddesinde işbu mukavele mucibince icra olunacak ameliyatın kabul-i kat'î muamelesini takib eden onuncu senenin birinci gününden itibaren tesviye ve îta olunacağı muharrer bulunmasına binacın taleb olunan hisse-i temettü ve aidatın zaman-ı tediyesi hulûl etmediği iddia olunmakta ve Emanet hukuk müşavirliğince yazılan derkenarda dahi tahsisat-ı seneviye ameliyatının kabul-i kat'î muamelesini takib eden efcencî senenin birinci gününden itibaren tatbik olunacağı 7 Haziran 330 tarihli mukavele-i müzeyyilenin onbirinci maddesinde sarahaten muharrer olmakla şimdiden mütalebesi hükm-i mukaveleye mugayir bulunduğu ve mefruş boruların beher kilometresinden alınacak on kuruşun mebde-i tahsilini tayin için madde-i mezkûrenin fıkra-i ahırası tefsire muhtaç görüldüğü mütalâası dermeyan kılınmakta olduğu anlaşılmıştır.

İcabı tecemmül olundu. 14 Haziran 330 tarihli mukavele-i müzeyyilenin onbirinci maddesinin birinci fıkrasında "Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi fûruht ve bedeli tahsil kılınmış olan suyun her metre mikâbı başına Şehremaneti'ne bir tahsisat-ı seneviye îta edecektir. Ve tahsisat-ı seneviye işbu mukavele-i munzama mucibince icra olunacak ameliyatın kabul-i kat'î muamelesini takib eden onuncu senenin birinci gününden itibaren tatbik olunacaktır" diye münderic ve madde-i mezkûrenin fıkra-i ahırası ise "Şirket salifu'z-zikr tahsisat-ı seneviyeden başka Şirket'in şimdiye kadar yollar üzerine vaz' ettiği veyahut ilerde tefriş edeceği ana borularının beher kilometresi için Şehremaneti'ne her sene altın akçe on kuruş îta edecektir" suretinde muharrer olup son fıkra fıkarat-ı evveliyeden ayrı ve müstakil olarak yazılmış ve îtası kabul-i kat'înin icrasına müteallik olan Emanet hissesinin yalnız tahsisat-ı seneviye olduğu maddede sarahaten mezkûr olmasına mebni elyevm mefruş bulunan ana boruları için Şehremaneti'ne îtası muktazi on kuruşun kabul-i kat'îye ta'lik edilmeyerek tesviyesi lâzım gelir. İşin tefsire taalluku hasebiyle bir kerre de hey'et-i umumiyye tevdii ekseriyetle tezekkür kılındı.

Hey'et-i umumiye'den alınan zeyl surtidir

Maliye ve Nafia Dairesinin işbu mazbatası hey'et-i umumiye'de kıraat olundu. İcabi lede't-teemmül daire-i müşarün-ileyha ekseriyet-i âzasınca ittihaz olunan karar musîb görüldü.

Ona göre Dahiliye Nezareti'ne tebligat ifası.

*

* *

Daha önce de ifade etmiş olduğumuz gibi bu gibi imtiyazlı şirketler, ve tabîi bu arada Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi, sömürü derecesine varan kazanç peşinde koşup kendi vecibelerini yerine getirmekte sürekli nazlanmışlar. Nitekim Nafia Nezareti'nin aşağıdaki tezkeresi yukarıdaki karardan oniki yıl önce böyle bir durumu açıkça ortaya koyuyor.

• Su kesilerek saati kaldırılmış fakat boru yerinde bırakılmış olsa gûya su alınmakta devam edilmiş gibi şirketçe bedel istifasına cevaz olmadığına dair nafia nezareti tezkeresi

(15 Kanun-ı evvel 1321/1906).

Halep vilâyeti mektupçusu csbak saadetlü İzzet Efendi hazretlerinin Kadıköy'ünde Haydarpaşa rıhtımı civarında mukim bulunduğu hane ittisalindeki icarı hanesinin müstecir-i sabıkının Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'nden birkaç sene mukaddem bir müddet su alındıktan sonra haneyi tahliye ederken Şirket'e bi'l-ihbar hesabını kesmiş ve Şirket'çe yalnız su saati kaldırılıp su borusu yerinde bırakılmış olduğu hâlde şimdi yolun istimal edilmeyen dört senelik icaresi verilmedikçe müstecire Şirket'çe su verilmediğinden şikâyet edilmesi üzerine Şirket'çe icra kılınan tebligat-ı mükerrereye cevaben dermeyan edilen itirazattan ve o babda meclis-i Emanet'çe müzakerattan bahisle ifa-i muktaziyesine dair 26 Teşrin-i evvel 331 tarihli ve otuzycdi numaralı tezkere-i aliyye-i Emanetpenahilcri Nafia idaresine lede'l-havale Şirket'in bu yoldaki hareketi tevzii meyah nizamnamesinin yedinci maddesinin ikinci fıkrasında "şube borusunun bedel-i icarı sahib-i mülkün malik olacağı günc değin talep olunacaktır" diye muharrer bulunmasına istinad edilmekte ise de fıkra-i mezkûrenin müfadi (anlamı) nizamnamenin fıkara ve mevadd-ı saire-i müteferriasi mündericatının delalet eylediği vehile bunun bedel-i icarı ve hüsn-i hâlde muhafazası masarifinin sahib-i mülkün su borusuna mâlik olacağı günc değin istifası müddet-i isticarına ve mukavle ve istimalinin devamıyla meşrutiyetini tazammun edip yoksa işbu yolların istimal edilmediği zaman için abonelerin icare itasıyla mükellef tutulması hiçbir surette caiz olmayacağı cihetle Şirket-i mezkûrenin fıkra-i mebhusun-anhayı (bahsi geçen yöneltici fıkrayı) o yolda tefsir ve tatbika kıyımı haksız olduğundan mezkûr fıkranın mâna-i hakikisini tayin için meclis-i Emanet'çe mütalâa olduğu üzere fıkara ve mevad-ı müteferriasına müracaatla ahkâm-ı mündericesini (içinde bulunan) yekdiğcriyle ve o babdaki ahkâm-ı umumiye ile mukayese ve telif etmek lüzumuna mebni o vehile edilen tetkikatın neticesinde şube yollarının icarından maksat tarifnamedeki şerait nazaran su almak isteyip de mezkûr şube yolunun bedelini def'aten veya mukaseten tediyecye iktidarı olmayana veya muvakkaten su alacağı cihetle bunu bi'tabi mübayaa etmeyeceklerc itasını teshil maddesi olarak müddeti su ahzının devamı ettiği müddetle mahdud olmak lâzım gelip abonmanın hitamı veya feshinden sonra istimalsiz kalacak olan

şube yoluna ait icarın devamında ve binaen-aleyh icare îtasında bir gûna sebebi makul olamayacağına ve marû'z-zikr maddenin diğer bir fıkrasının işbu bedel-i icarın birinci seneliğinin teminatı olmak üzere peşin olarak def'aten ifası meşrut bulunması şube yolunu isticar tarikiyle su iştirâ edip de müddet-i kalîeden sonra sarf-ı nazar eden olursa bunun kaldırılması masrafa mebni Şirket'in zarardan vikayesi maksadına müstenid olup maahaza bu misillü abonmanlardan tatile uğrayanlar bir cüz'ü kalîl teşkil cylediği cihetle bedel-i icarın devam-ı istifası lâzım geldiği hakkında Şirket'çe dermeyeran olunan izar-ı vâhî (boş bahaneler) idüğünce ve bunların kaldırılmasına dair nizamnamenin hiçbir mahallinde kayıt ve işaret olmamasından sahibinin bunları kaldırıp kaldırmamakta muhtar olduğu müstedill (kanıtla ispatlanmış) olup müstecirin bunlar için bedel îtasına mecbur olduğu mânası istihrac olunamayacağına ve Şirket'in iddiası vechile yolların istimal edilmeyen müddeti için bedel-i icar verilmek lâzım gelseydi bunlar iki kısma tefrik edilerek tûlû onbeş ve kuturları yirmibeş milimetreyi mütecaviz olanlara ait icarın rıza-i tarafcyne talikine kat'iiyyen mahal olamayacağına binaen fıkra-i mebhusun-anhanın mânası icarın ve istimalin devamıyla bedelin istifa olunacağı ve altıncı maddede muharrer taksit ile yolun mübayaasında vâki olduğu misillü bu suretle verilen bedel ile abonce yolun mâlikiyeti ihraz olunamayıp yolun başkaca istimlâk olunması lâzım geldiğinden ibaret olduğu tahakkuk cylemekte olduğu esare-i mezkûreden ifade ve mecele-i celile ahkâmınca bilâ istifa' alınan bedel-i icar lâzım gelmeyeceğince binaen Şirket'in iddiası şerait-i imtiyaziye ve ahkâm-ı umumiye-i kanuniye bil'vücuh muhalif idüğü beyanıyla ber-vech-i muharrer Şirket'e tebligat ifası lüzumu Nezaret hukuk müşavirliğinden ilâve olunmuş ve o vechile Şirket'e tebligat ifa kılınmış olmakla o babda ¹...

Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'nin Satın Alınması

Terkos Şirketi gibi Üsküdar - Kadıköy Su Şirketi de imtiyazının ellinci yılında akdedilen 17 Haziran 1937 tarihli mukavelename ile satın alınmış ve bu mukavele 11 Haziran 1938 tarih ve 3359 sayılı kanunla tasdik edilerek tesisler protokol tarihinden itibaren İstanbul Sular İdaresi'ne devredilmiştir. Bu şirket tesislerinin satın alınma bedeli 400.000 lira olup on yıllık eşit taksitler halinde ödenerek 1947 yılında borç tamamıyla itfa edilmiştir.

• Üsküdar-Kadıköy Türk Anonim Su Şirketi İmtiyazı İle Tesisatının Satın Alınmasının Dair Mukavelenin Tasdiki Hakkında Kanun

(11 Haziran 1938, Kanun No: 3359)

Madde 1. Üsküdar ve Kadıköy Türk Anonim Su Şirketi imtiyaz ve tesisatının satın alınması hakkında 17.6.1937 tarihinde Nafia Vekilliği ile İstanbul Belediyesi ve şirket murahasları tarafından imza edilmiş olan bağlı mukavelename tasdik edilmiştir.

Madde 2. İşbu satın alma mukavelenamesi damga resimlerinden muaf olduğu gibi bu mukavelename ile Belediye'nin tesviyesini üzerince aldığı resim ve harçlar da affedilmiştir.

Madde 3. Üsküdar ve Kadıköy sularının işletme işlerini İstanbul Sular İdaresi 2226 numaralı kanun hükümleri dairesinde idare eder.

İstanbul Belediyesi Sular İdaresi'nin Kadıköy su tesisatının tevsi için celsedeceği bi'l-cümle malzeme, makina, âlât ve edevat gümrük resminden muaftır.

Madde 4. Üsküdar ve Kadıköy ve havalisi su tesisatının işletilmesinden temin edilecek olan hasılâtın işletme masrafları ve taksit bedelleri İstanbul Belediyesi'nce tamamen ödendikten sonra fazla kalan mebalîğ tesisatın ıslah ve tevsiine sarf olunur.

Ancak hasılâtın kifayetsizliği şirkete verilecek taksitlerin ödenmemesine sebep teşkil etmez.

Madde 5. Anadolu ve Rumeli cihetinde su tevzi ve satışına müteallik usul ve esaslarla tarifeler bu kanunun neşri tarihinden itibaren bir sene içinde İstanbul umumî meclisince tesbit ve Nafia Vekâleti'nce tasdik olunarak tatbik olunur.

Bu muamelenin ifasına kadar Terkos suları tevziatı hakkında câri usul ve esaslar dairesinde hareket edilir.

Madde 6. Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 7. Bu kanunun hükümlerini icraya Dahiliye, Maliye, Nafia ve Gümrük ve inhisarlar vekilleri memurdur¹.

*

* *

Yabancı şirketlerin satın alınmaları ve İstanbul suları idaresinin tek elden İstanbul Sular İdaresi'ne devrinden önce yine sularla ilgili birçok konuda yazışmalar vâki olup bunlardan bazılarının başlıklarını vermekle yetiniyoruz.

• *Terkos Su Şirketi'nin bazı metalip ve müddeiatı hakkında tafsilâtı hâvi Şûrâ-yı Devlet kararından bâhis Dahiliye Nezareti tezkeresi (17 Temmuz 1322/1906).*

• *İstanbul'da zuhur eden yangınların men-i tevsi ve sirayeti zmnunda ne gibi tedabir ittihaz ve icrası lâzım geleceğine ve Terkos Su Kumpanyası'nın harik muslukları vaz'ı ve borularda su bulundurması gibi hususatta derece-i mükellefiyetine dair izahatı hâvi Şûrâ-yı Devlet kararı (20 Mart 1328/1912).*

Çok uzun olan bu kararı özetleyecek olursak yangınlar sırasında şebekede gerektiği kadar ve çoğu kez de hiç su bulunmaması nedeniyle bu yangınların büyük alanları içine aldığı, Şirket'in de mukavele gereğince "iktiza eden" suyu sağlayamamasını boru çaplarının azlığı ve basıncın yeterli olmadığı bahanesinin arkasına sığındığı vâkıası dile getiriliyor. Şirket'e yöneltilen yangın mahallinde yeterli çap ve basınçta boru bulundurmamış olması eleştirisi, onun döşediği boru-

ların Nafia Nezareti'nin onaylamış bulunduğu plan ve projelere uygunluğu ile sağ-
vuşturuluyor. Anlaşıldığına göre mukavele bu yönden önemli eksikliği içeriyor¹.

• *Vakıf arazi dahilinde nebean eden sulardan her ne nam ile olursa olsun Evkaf Nezareti'nce para alınması gayr-ı caiz fakat Belediye'ce alınmakta olan res-
min kemakân istifası muvafık olduğuna dair Şûrâ-yı Devlet kararı (19 Nisan
1327).*

• *Menabi-i marûfe sularından alınacak resme, kapların suret-i imlâsına
(doldurulma şekline) ve menbaların şerait-i sıhhiyyeye dair izahatı hâvi tezkere-i
Emanetpenahi (8 Mart 1327).*

• *Kabil-i şurp suların menbalarında ittihazi muktazi tedabire ve suların su-
ret-i nakline dair izahatı hâvi tezkere-i Emanetpenahi (7 Temmuz 1332).*

• *Binüçyüz otuz iki senesinden itibaren menba sularının fıçı ve damacana-
larla ve ağızları kurşun damgalı olarak nakil ve fûruht olunacağına dair tezkere-i
Emanetpenahi (10 Mart 1332)².*

Ve Devlet şart koşmuş:

• *Dersaadet Su Şirketi'nin devair-i hükûmetle lisan-ı resmî olan Türkçe ile
muhabere etmesine dair Şûrâ-yı Devlet kararından bâhis Dahiliye Nezareti
tezkeresi (15 Teşrinsani 1306/1891).*

• *Şirketlerin bilcümle muamelât ve muhaberatının kat'iyen Türkçe olarak
icrasına ve bu babda Türkçeden gayri bir lisan-ı ecnebi istimaline meydan veril-
memesine dair tezkere-i Emanetpenahi (8 Temmuz 1331)³.*

Faaliyette bulunduğu elli yıl içinde Üsküdar - Kadıköy Su Şirketi aşağıdaki
tesisleri meydana getirmiştir:

1. Göksu'da Elmalı deresi üzerinde Birinci Elmalı Barajı. 1.700.000 m³ bir
göl hacmi sağlayan ve 1891-1893 yılları arasında inşa edilen bu toprak baraj son-
radan kısmen yıkılmış ve 1926'da aynı şirket tarafından tamir edilmiş. (1948'de
baraj İstanbul Sular İdaresi tarafından yükseltilmiştir.)

2. Üretilen suyu süzebilecek kapasitede bir arıtma tesisi.

3. Elmalı Barajından günde en çok 8500 m³ su basabilen buharlı bir terfi
merkezi.

1 Osman Nuri, C. V, s.562-578

2 Aynı eser, s. 611-620.

3 Aynı eser, s. 583-85.

4. Elmalı Barajından Bağlarbaşı'na kadar 325 milimetre çapında iki adet isale hattı.

5. Toplam 6000 m³ su alan iki gözlü Bağlarbaşı su deposu.

6. Anadoluhisarı'ndan Bostancı'ya kadar olan alanda toplam 187 km uzunluğunda ve çoğunluğu 40-50 mm çapında font borulardan oluşmuş dağıtım şebekesi¹.

1 Kerim Esmer, s.48-49.

İSTANBUL SULAR İDARESİ

İstanbul Sular İdaresi'nin Statüsü

Cumhuriyet'ten sonra resmî adı 'İstanbul Türk Anonim Su Şirketi' olan Terkos Şirketi'nin satın alınmasıyla tesisatın devralınıp işletilmesi, 1 Ocak 1933'de muvakkaten göreve başlayan ve 1 Haziran 1933'te *Resmî Gazete*'de yayınlanıp yürürlüğe giren 2226 sayılı kanunla resmen teşekkül eden 'İstanbul Sular İdaresi'ne verilmiştir.

1933 yılında kurulan Sular İdaresi'nde, satın alınan Terkos Şirketi'nin direktörü Castelnau, mukaveleli müdür olarak iki yıl süreyle işine devam etmiştir. Böylece de idare değişikliği herhangi bir sorun yaratmamıştır.

Aşağıda verdiğimiz belgelerin incelenmesinden bu idarenin resmî formalitelere bağlı olmayan, tüzel kişiliğe haiz tamamıyla özerk bir özel kurum olarak kurulduğu, kanunun ona bir tüccar gibi hareket etmesini sağlayan hükümleri içerdiği görülür (İstanbul Hukuk Fakültesi büyük hocalarından Ord. Prof. Sıddık Sami Onar'ın Üniversite'de okuttuğu İdare Hukuku notlarında İstanbul Sular İdaresi'nin 'nev'i şahsına münhasır bir idare' olduğu vurgulanmış olup böylece başka resmî kurumlara benzemeyen bir idarenin kurulmuş olduğu belirtilmiş).

İstanbul Sular İdaresi'nin kurulmasıyla Belediye'nin yıllardır düşünüldüğü bütün İstanbul suları idaresinin bir elde toplanması hususu da gerçekleşmiş oluyor. Şöyle ki Cumhuriyet döneminde İstanbul'da ve hattâ Türkiye'de bir yabancı imtiyazlı şirketin satın alınması suretiyle kurulan ve bu tip kurumların ilki olan İstanbul Sular İdaresi'ne Terkos sularının tedviri işinin yanısıra evvelce Vakıflar İdaresi'nde iken 1926 yılında yürürlüğe giren 831 sayılı kanunla İstanbul Belediyesi'ne geçen Vakıf Sular adı altındaki atalar yadigârı suların idaresi de 2226 sayılı kanunun ikinci maddesi gereğince 1933 yılında İstanbul Sular İdaresi'ne verilmiştir. Keza 3359 sayılı kanun gereğince satın alınan Üsküdar - Kadıköy Su Şirketi tesisleri de aynı kanun hükümlerine göre 1937 yılında bu İdare'ye devredilmiştir.

15 Mayıs 1933 ve Başvekâlet Muamelât Müdürlüğü 6/1511 sayılı tezkere ile Başvekil İsmet (İnönü) kanun lâyihasını T.B.M.M.'ne sunuyor:

•Büyük Millet Meclisi Yüksek Reisliğine

İstanbul Belediyesi'ne bağlı Sular İdaresi teşkili hakkında Dahiliye Vekilince hazırlanan ve İcra Vekilleri Hey'etinin ... tarihli toplantısında yüksek Meclise arzı kararlaştırılan kanun lâiyhası, esbabı mucibesıyla birlikte, yüksek huzurlarına sunulmuştur.

Başvekil: İsmet

Esbab-ı mucibe

İstanbul halkının mühim bir ekseriyeti için haizi ehemmiyet olan ve İstanbul Belediyesi tarafından devren satın alınan Terkos suyu imtiyazını işletmek üzere tesisi mukarrer olan Sular İdaresi'ne en muvafık şekli bulmak için bilhassa Garp Belediyelerinin iktisadî teşekkülleri uzun uzadıya mütalâa edilmiştir.

Garp şehirlerinde bu gibi amme hizmetlerini ifa eden teşekküllere belediyeçilik noktasından ne kadar ehemmiyet atfolunduğu birçok şehirlerde bu gibi hizmetlerin kazanç temini takib eden hususî şirketlere verilmeyip muhtelif şekillerde vücuda getirilen 'Régie'lere verildiği görülmüştür.

Terkos suyunun yeni idare şekli tesbit edilirken, 1929 senesinde Barcelona şehrinde toplanmış olan 'Belediyeler ve Mahallî İdareler Beynelmilel Kongresi' müzakeratı ehemmiyetle mütalâa edilmiştir. Bu kongre, Belediyeler tarafından yapılacak iktisadî şirketlerin en muvafık şekilde idare tarzlarını ve mütehassısların bu husustaki nokta-i nazarlarını tetkik cylemiştir.

Tetkikat neticesinde muhtelif memleketlerde bu nevi müesseselerin bilhassa 4 şekilde kurulduğu görülmüştür:

1. Muhtar idareler
2. Komünler arasında kooperatifler
3. Müşterek menfaatli idareler
4. İmtiyazlı hususî şirketler.

Kongrenin notice-i müzakeratında muhtelif memleketlerde en ziyade tesadüf edilen ve maksada en uygun olan idare şeklinin 'Muhtar İdareler' olduğu anlaşılmıştır. Ezciümle Fransa'da Paris müstesna hemen bütün şehirlerde, su, elektrik, havagazı gibi umuma ait hizmetler komünlere merbut muhtar idareler tarafından görülmektedir.

Belçika'da bu dört idare tarzı şu suretle tatbik olunur:

1. Muhtar İdareler	% 56,62
2. Komünler arasında kooperatifler	% 21,68
3. Müşterek menfaatli idareler	% 6,2
4. Hususî şirketler	% 15,68

Kooperatifin tarzı: Nüfusu 5.000 ilâ 30.000 arasında değişen küçük komünlerin birleşerek vücuda getirdikleri teşekküllerde bu nevi teşekküllere bugün için hemen Belçika'da tesadüf edilir.

Almanya'da mevcut 2071 teşekkülden 1966, yani % 95,02'si muhtar idare şeklindedir.

Bütün sermayeleri şehir idarelerinin elinde bulunan anonim şirketler bu sahada kendilerinden beklenen faydayı temin edememektedirler. Anonim şirketler için

bütün memleketlerde ticaret kanununun vaz ettiği murakabe tarzı, münhasıran kâr temini gayesini takip eden müesseseleri istihdaf ettiğinden umumî hizmetlerle alâkadar bu gibi işlerin idare ve murakabe şekli, anonim şirket şekli ile kabil-i telif görülmemektedir.

Müşterek menfaatli şirketler: Kısa müddetlerle kurulmaktadır. Belediyeler yeniden tesisat ıcrası mevzu-ı bahis olduğu zaman tesisat vücuda getirilen şirketler kısa müddetle ortak olmakta ve bilâhare bütün tesisatı satın alındığından bu gibi idareler dahi bir müddet sonra “Muhtar İdare” tarzına çevrilmektedir.

Muhtar İdareler, hemen bütün memleketlerde umumî hizmetlerin ifası için en ziyade tercih olunan idare şeklidir. Bu nevi idarelerde mes’uliyet, netice itibariyle Belediye’ye tevcih edilmekle beraber, mevzuun hususî ve kısmen ticarî mahiyette ve bu itibarla istilzam-ı elastikiyete binaen İdare’ye muhtariyet verilmekte ve doğrudan doğruya resmî idarenin tâbi olduğu kayıt ve hükümlerden serbest bırakılmaktadır.

Esasen bu idare tarzı memleketimiz için de yabancı addedilemez. Filhakika İnhisar İdareleri mütedavil sermaye ile tedvir ettikleri muameleleri de muhasebe-i umumiye kanunu ile müzayede ve münakasa kanunları hükümlerine tâbi olmayarak tamamen muhtar bir şekilde idare edildikleri gibi Seyrüsafain İdaresi ve hususî bir kanunla teşkil edilmiş olan “Ankara İmar Müdiriyeti” de aynı suretle müzayede ve münakasa kanunu hükümleri haricinde bırakılmıştır.

Yapılan tetkikat neticesinde “Muhtar İdare” şekli esas itihaz edilmiş ve Terkos suyunun idare şeklinin de bu esas dahilinde teşekkül ettiği takdirde, mevzuatın ehemmiyetle münasip bir idare tarzına varılmış olacağı kanaati hasıl olmuş ve bu kanun lâyihası ihzar ve teklif edilmiştir.

T.B.M.M. Dahiliye Encümeni’nin 27 Mayıs 1933 tarihli ve Karar No:35 ve Esas No:696/1 sayılı tezkeresiyle konu Meclis riyasetine havale edilmiş.

• Yüksek Reisliğe

İstanbul Belediyesi’ne bağlı Sular idaresinin teşkili hakkında Dahiliye Vekilliği’nce hazırlanan İcra Vekilleri Hey’etinin 15/5/1933 tarihli kararıyla Başvekâlet’ten yüksek Meclis’e gönderilen kanun lâyihası Encümenimizce havale buyurulmakla Dahiliye Vekili Beyefendi ve mahsus memuru huzurile tetkik ve müzakere olundu.

Bağlı esbab-ı mucibesinde bütün medenî memleketlerde umumî hizmetlerin ifası için en ziyade beğenilen idare şeklinin “Muhtar İdareler” tarzında olduğu ve bu nevi idarelerde mes’uliyet, netice itibariyle, Belediyelere tevcih edilmekle beraber mevzuun hususî ve kısmen de ticarî mahiyette ve bu itibarla istilzam ettiği elastikiyette binaen idareye muhtariyet verildiği ve doğrudan doğruya resmî bir idarenin tâbi olduğu kayıt ve hükümlerden serbest bırakıldığı izah olunmuş; ve bu şeklin İnhisarlar, Seyrû Sefain, Ankara İmar Müdürlüğü gibi bir takım teşekküllerin Muhasebe-i Umumiye kanunile müzayede ve münakasa kanunlarına tâbi tutulmayarak mütedavil sermaye ile iş görmeleri suretile bize de yabancı bir şekil olmadığı ilâve edilmiştir.

İstanbul Terkos suyu gibi mühim ve büyük bir halk kütesinin hayat ve sıhhatile alâkadar olan bir işin resmî kayıt ve şartlara tâbi tutularak idaresine imkân bulunmadığına ve İstanbul Belediyesi için yeni ve millî bir iş olup muvafakiyetle başarılması da iktiza ettiğine binaen; bu idare tarzı Encümenimizce de muvafık görülmüş ve maddelerin müzakeresine geçilmiştir.

Birinci madde aynen kabul olunmuştur.

İkinci madde halen Belediye idaresinde bulunan ve bundan sonra Belediye'ye geçecek olan su işlerinin bu idareye verilmesinde İstanbul Umumî Meclisi muhtar bırakılmak için 'verilir' fiili 'verilebilir' tarzında tadil edilmiştir.

Üçüncü madde tahrir tarzının tadili surctile kabul edilmiştir.

Dördüncü madde iki kısma ayrılarak idarenin teşekkül tarzı 4. madde ve bu idarenin vazifesi 5. madde olarak tesbit edilmiştir.

İstanbul Umumî Meclis Azası murakıp ve hcm mes'ul mevkide bırakılmamak için âzasının, Sular İdare Hey'etine seçilmemelerini teminen 6. madde kabul edilmiştir.

Beşinci madde, 7. madde olarak ve bazı tâdilâtla kabul edilmiştir.

Altıncı madde, 8. madde olarak ve bir fıkra ilâvesile kabul olunmuştur.

7, 8 ve 9. maddeler, 9, 10, ve 11. madde olarak aynen kabul edilmiştir.

Tasvip ve tasdik, Yüksek Hey'etin reyine bağlıdır.

• *İstanbul Belediyesine bağlı 'İstanbul Sular İdaresi' teşkili hakkında kanun*

Kanun No: 2226

Kabul tarihi: 27.5.1933

2416 sayılı *Resmî Gazete* neşir tarihi: 1.6.1933

Madde 1. İstanbul Belediyesi'ne bağlı olmak üzere 'İstanbul Sular İdaresi' adı ile hükmî şahsiyeti haiz hususî bir İdare teşkil olunmuştur.

Madde 2. İstanbul Sular İdaresi Terkos sularının işletme işleriyle uğraşır. Hâlen Belediye idaresinde bulunan ve bundan sonra Belediye'ye geçecek olan su işleri de İstanbul Belediye Meclisi kararnyla bu İdare'ye verilebilir.

Madde 3. Sular İdaresi Muhasebe-i Umumiye ve Müzayede ve Münakasa ve İhale Kanunu ve Belediye Muhasebe Nizamnamesi hükümleriyle bağlı değildir. Bu işler hakkında İstanbul Belediye Meclisi'ncc tanzim ve Dahiliye Vekâleti'nce tasdik olunacak Talimatname hükümleri tatbik olunur.

Madde 4. Sular İdaresi bir müdürle beş kişilik bir İdare Hey'eti'nden ve lüzumu kadar müstahdemlerden mürekkeptir. Müdür ve İdare Hey'eti azası Belediye Reisi'nin inhası ve Dahiliye Vekili'nin tasdiki ile tayin olunur. Değişiklikler de aynı usule bağlıdır. Belediye Reisi, İdare Hey'eti'nin reisidir. Bulunmadığı zaman âzadan birine vekâlet ettirir.

Madde 5. Sular İdaresi'nin işlerini çevirme mcsuliyeti, müdür ve İdare Hey'eti ile Belediye Reisi'ne aittir.

Madde 6. İstanbul Belediye Meclisi âzaları İdare Hey'eti'ne ve murakıplığa seçilemezler.

Madde 7. İdare Hey'eti'ni teşkil edenlere İstanbul Belediye Meclisi'nce tesbit olunacak bir çalışma ücreti verilir. Bunlar arasında başka taraftan maaş alanlar bulunursa onlar da bu ücretten istifade ederler.

Madde 8. Her sene nihayetinde İdare'nin bilânçosu İstanbul Belediye Meclisi'ne tevdi olunur. Meclis bu hesapları tetkik ve tasdik eder.

Madde 9. Sular İdaresi, Terkos Şirketi'nin haiz olduğu haklardan ve imtiyazlardan istifade eder.

Madde 10. Bu kanun 1 Haziran 1933 tarihinden muteberdir.

Madde 11. Bu kanun hükümlerini icraya Dahiliye Vekili memurdur.

(Bu kanun 6349 sayılı kanunla tadil edilmiş olup bu metin değiştirilmiş
şeklidir)¹

*

* *

İstanbul Sular İdaresi daha sonra bazı mevzuata tâbi tutulmuş:

a. Personel konusu:

1939 yılına kadar personel alınması ve çıkarılmasıyla aylık ücret statüsü, müessesenin kendi yaptığı yönetmeliğe göre idare edilmekte iken, personel konusunda İktisadî Devlet Teşekkülleri için 1939 senesinde neşredilen 3659 sayılı kanuna tâbi tutulmuştur.

b. Malî kaynak konusu:

Metreküp maliyet fiyatı gözönüne alınarak tesbit edilen tarifesine göre satılan suyun gelirlerinden ayrılan ihtiyat akçeleri, İdare'nin yapmaya mecbur olduğu yatırımları karşılamaya yetmediğinden 1946 yılında yayınlanan 4889, 4891 sayılı kanunlar ve 1947 yılında yayınlanan 5116 sayılı kanunla köprüler resmî ve nakil araçlarından alınan vergilerden 4/5'inin ve asker ailelerine yardım faslından artan paralardan Belediye Meclisi'nce ayrılacak münasip bir kısmının İstanbul'un su işlerinde sarfedilmek üzere İstanbul Sular İdaresi'ne verilmesi kabul edilmiştir. Bu mali kaynaklar Sular İdaresi yatırımları için önemli bir destek olmuştur.

c. Yönetim organında yapılan değişiklikler:

2226 sayılı kanun gereğince İstanbul Sular İdaresi İstanbul Belediye Başkanının Başkanlığında 5 kişilik bir idare hey'eti ile yönetilmekte iken, 1960 yılında neşredilen 23 sayılı kanun, İktisadî Devlet Teşekküllerindeki idare hey'etlerini lâğv ederek, yerine Genel Müdür'ün başkanlığında ikisi tayin ve birisi de memur ve işçiler tarafından seçilmek suretiyle gelen üç kişilik Müdürlük Kurulu oluşmasını öngördüğünden ve İdare'nin de bu kanuna tâbi olduğu İçişleri bakanlığınca tebliğ edildiğinden yönetim kurulu bu esasa göre oluşturulmuştur.

1964 yılında neşredilen 440 sayılı İktisadî Devlet Teşekkülleri Kanunu ile 23 sayılı kanun lâğvedilmiş olmakla birlikte 440 sayılı kanunun geçici 5. maddesine göre 23 sayılı kanunla kurulan organ tarafından yönetilmeye devam edilmiş (440 sayılı kanunun ilgili maddeleri) ve Bakanlar Kurulu kararıyla Sular İdaresi

1 Kerim Esmec, s.168-171

A, B, C olarak 3 sınıfa ayrılan İktisadî Devlet Teşekkülleri arasında B sınıfına alınmıştır.

d. Büyük projelerin uygulanmasında Devlet'in ilgisi:

1968 yılında yayınlanan Ankara-İstanbul ve nüfusu 100.000'den yukarı olan kentlerde içme, kullanma ve endüstri suyu sağlanması hakkındaki 1053 sayılı kanunla büyük su projelerinin belirli kısımlarının uygulanma konusunu Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü üstlenmiştir.

e. Sular İdaresi Genel Müdürlüğü'nün görev alanlarının genişletilmesi.

Resmî Gazete'nin 11 Aralık 1980 gün ve 17187 sayılı nüshasında neşredilen 34 sayılı Millî Güvenlik Konseyi kararına dayalı 1. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı'nın 9 Şubat 1981 gün ve 57 sayılı bildirisi gereği 24 çevre belediyesi 16 Şubat 1981 tarihinden itibaren İstanbul Belediyesi'ne bağlanmış ve adı geçen Belediye Başkanlığı'nın 13.2.1981 gün ve 26 numaralı bildirisi ile de bağlanan çevre belediyelerinin su hizmetleri 16.2.1981 tarihinden itibaren İstanbul Sular İdaresine devredilmiştir. Birinci Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığının 11 Mart 1981 gün ve Gen. Sek. 7130-304-81 sayılı emriyle 22 köy de İstanbul Belediye-si'ne bağlanarak bu köylerdeki su birimleri de Sular İdaresi'ne devredilmiştir. Böylece de yeni 46 yerleşim alanında mevcut toplam 300.000 abone Sular İdaresi-ne intikal etmiştir.

İstanbul Sular İdaresi'nin kentin tüm ihtiyacını karşılamak amacıyla yaptığı çalışmalar ve sağladığı malî kaynaklar ve alınan sonuçlar bakımından beş döneme ayrılabilir.

a. Birinci Dönem : 1933-1952 (dahil) yılları arası

b. İkinci Dönem : 1953-1962 yılları arası

c. Üçüncü Dönem : 1963-1972 yılları arası

d. Dördüncü Dönem: 1973-1982 yılları arası

e. Beşinci Dönem : 1982'den sonra, İSKİ dönemi.

İstanbul Sular İdaresi'nin Birinci Dönem Çalışmaları (1933-1952)

Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'ne ait su tesisleri 1937'de satın alınmış olduğuna göre İdare'nin 1938 yılına kadar olan ilk çalışmaları Terkos Tesisleriyle Vakıf sulara ait olmuş. Bir yandan günün ihtiyacını, öbür yandan da gelecek yıllarını karşılamak üzere Terkos Gölünden basılan suyu ilk önce 45.000, daha sonra 65.000 ve üçüncü aşamada da 165.000 m³'e çıkarmak için bir ıslâhat pro-

jesi ve programı düzenlenmiş. Bu programın ilk aşaması mevcut tesisatın ıslah ve takviyesini, ikinci aşamada da ıslah ve takviyeleri sürdürmekle birlikte yeni tesisler vücuda getirmeyi amaçlamış. Ayrıca sağlanacak finansman kaynaklarıyla programın üçüncü aşamasının gerçekleştirilmesi öngörülmüş.

Bu esasa göre 1933-52 yılları arasında birinci dönem çalışmaları ve elde edilen sonuçlar şunlardır.

1) 1952'de elektrik enerji hattı yapılana kadar buhar makinalarıyla çalışan pompaların oluşturdukları terfi merkezinin Terkos Şirketi'nin son çalışma yılı olan 1932'deki kapasitesi yılda $13.712.300 \text{ m}^3$ iken ilâve tesislerle bu kapasite 1949'da %105,6 artışla $28.407.200 \text{ m}^3$ 'e yükselmiştir.

2) Terkos-Kâğıthane arasındaki galerinin vadilere tesadüf eden kısmında 600 mm çapında borularla yapılmış sifonlar 900, 1000 mm çapındaki font borularla değiştirilerek, galerinin günlük su geçirme kapasitesi ilk hamlede günde 45.000 m^3 'e çıkarılmış ve daha sonra yapılan tamir, takviye ve ıslâhlarla galeri kapasitesi günde 70.000 m^3 'e yükseltilmiştir.

3) Kırkçeşme sularının fazlasından Terkos şebekesinde faydalanılmak üzere gerektiğinde kullanmak için Manglova mevkiinde dizel gruplu bir terfi istasyonu ile Terkos galerisine kadar bir basınç hattı tesis edilmiş olup bu istasyon 1951'de elektrifiye edilmiştir.

4) Kâğıthane'de ağır ve yavaş süzen tipte arıtma tesisleri inşa edilmiştir.

5) İkinci kademe isale hatlarından Kâğıthane-Edirne hattının kapasitesi takviye edilerek günde 7.000 m^3 'den 20.000 m^3 'e; Kâğıthane-Feriköy hattı da günlük 15.000 m^3 'den 40.000 m^3 kapasiteye çıkarılmıştır.

6) Şehir şebekesinde çürük ve küçük çaplı borular yeni ve daha büyük çaplı borularla değiştirilmiş ve susuz bölgelerle, yeni teşekkül etmiş siteler istikâmetinde ve içinde geniş şebeke ağırları tesis edilmiştir.

7) Büyükada su şebekesi: 1939 yılında şebeke tesis edilmiş ve İdare Deniz-yolları Umum Müdürlüğü ile anlaşarak adaya layterlerle su vermeyi kararlaştırmış olup Maden tarafında kumsal denilen yerde sağladığı arsada bir terfi üzünü yaptırmıştır. Layterin yanaşabileceği bir iskele de inşa edilmiş ve 19 Ağustos 1939 gününden itibaren Büyükada'ya su verilmeye başlanmıştır.

1939'da 67 adetten ibaret abonelere 1243 m^3 su verilmişken 1946'da abone sayısı 478'e, verilen su miktarı da 85.592 m^3 'e yükselmiştir.

Çapı 40 mm'den 250 mm'ye değişen ve toplam uzunluğu 13.617 m olan şebeke üzerinde 11 adet yangın musluğu tesis edilmiştir. Cihan harbinden önce

başlanmış olması itibariyle şebeke ve gerekli depolar tamamlanamamıştır. Bu itibarla boru hattı olmadığı için abone olamayan bazı kimselere her yıl ilkbaharda hortumla veya arozözle su vererek sarnıçlarını doldurabilmek kolaylığı gösterilmiştir.

8) Şehiriçi terfi istasyonları: Başlıcaları Taksim ve Şişli’de olmak üzere şehrin su çıkmayan yüksek bölgelerini besleyebilecek müteaddid terfi istasyonu kurulmuş ve Bomonti’de 1.000 m³ su alan bir su kulesi inşa edilmiştir. Taksim’deki Taksim suyu deposundan da, taksim terfi istasyonu vasıtasıyla, Terkos şebekesine ilâve su verilmiştir.

9) Terkos Şirketi’nin son faaliyet yılı olan 1932’de gölden bastığı su miktarı yılda 10,5 milyon ve günde 28.826 m³ iken 1949 yılında İdare yılda 25.990 milyon ve günde 71.208 m³ su basmıştır.

II. Dünya Savaşı koşullarının getirdiği kısıtlamalara rağmen hedefleri tutturarak İdare artan ihtiyaç karşısında 1946 yılında aşağıda gösterilen yeni bir program düzenlemiştir.

Programın Avrupa yakasına ait kısmı:

a) Çırpıcı’da artezyen kuyuları açılması ve bir terfi merkezi tesisi.

b) Terkos ile Kâğıthane arasında ilk hamlede günde 60-70.000 ve lüzumu halinde bu miktarı bir terfi ile yüzde 20, 2. bir terfi ile de keza yüzde 20 artırmak suretiyle elde edilecek 120.000 m³ kadar suyu geçirebilecek kapasitede 1000 mm çapında font boru ile ikinci bir isale hattı tesisi.

c) Silâhtarğa ile Terkos terfi merkezi arasında 40 km uzunluğunda bir havai yüksek gerilim hattı tesisi suretiyle, terfi merkezinin elektrik motorlarıyla çalışır hale getirilmesi.

d) Terkos terfi merkezinin ilk hamlede günde 120.000 m³ ve iki yıl içinde günde 200.000 m³ su basacak elektrikli pompalarla teşhizi, terfi merkezinin basma kudretinin ileride günde 300.000 m³’e çıkarılması.

e) Arıtma tesislerinin Terkos’tan verilebilecek azamî su miktarını arıtacak şekilde kuvvetlendirilmesi ve genişletilmesi.

f) Gerek Terkos’tan ve gerekse Çırpıcı’dan, şehre verilecek suyun şehrin en yüksek ve en uzak bölgelerine kadar iletilmesini ve dağıtılmasını sağlayacak şekilde şebekenin ve şehiriçi tesislerinin genişletilmesi ve takviyesi öngörülmüştür.

Programın uygulamasına gelince:

a) Çırpıcı artezyen tesisleri: Çırpıcı'da açılan 18 artezyen kuyusunun 16'sından günde 10.000 m³ kadar su sağlanmış ve bu suyu Bakırköy bölgesine ve artanı İstanbul'da Edirnekapı su deposuna basacak bir terfi merkezi 1947 yılında tesis edilmiştir.

b) Bakırköy su şebekesi kurularak, buraya su verilmiş ve Çırpıcı ile Edirnekapı arasında 600 mm çapında font boru ile bir terfi hattı tesis edilmiştir.

c) Terkos ile Kâğıthane arasındaki 1000 mm'lik isale hattı inşaatına 1947 yılında başlanmış ve 40 km uzunluğunda olan bu hat 1951 yılında ikmal edilerek servise girmiştir.

d) Silâhtar-Terkos yüksek gerilim hattı: 40 km ve havai hat şeklinde 1950 yılında yapımına başlanan bu hat inşaatı, 1951 yılında ikmal edilerek Terkos terfi merkezine elektrik cereyanı verilmiştir.

e) Bu tarihe kadar buhar makineleriyle çalışan Terkos terfi merkezi, buhar makineleri yerine yeterli kapasitede elektrik motopompları tesis edilerek çalışmaya başlamıştır.

f) Kâğıthane arıtma tesisleri de bu kapasitelere uygun bir şekilde tevsi ve takviye edilmiştir.

g) 1950 yılında ayrıca Hacıosman bayırında bir arıtma tesisi vücuda getirilerek günde 3000 m³ kadar Taksim suyunun, Kefeliköyü'nden Terkos şebekesine verilmesiyle bu mıntıka su durumunun takviyesi sağlanmıştır.

Programın Asya yakası Elmalı tesislerine ait kısmı:

Elmalı tesislerinin İstanbul Sular İdaresi'ne devri tarihi olan 1937'den 1952'ye kadar 15 yılda uygulanan programla yapılan işler ve alınan sonuçlar aşağıda gösterilmiştir.

a) Elmalı terfi merkezinden basılan suyun miktarını arttırmak için önce buharlı pompalar tamir edilmiş ve sonra elektrik cereyanı sağlanarak, buharlı pompalar yerine, elektrikle çalışan pompalar konulmuştur.

b) Arıtma tesisleri islâh edilmiş ve javelizasyon (sodyum hipo klorid) tesisatı yapılmıştır.

c) Savaklara müteharrik kapaklar konulmak suretiyle, Birinci Elmalı barajında su seviyesi önce 29 m'ye, sonra da yapılan takviye ile 32 m'ye çıkarılmıştır.

d) Kozyatağı'nda 3500 m³'lük bir depo inşa edilmiştir.

e) İsale hatları üzerinde 3 adet röle istasyonu kurularak hatların kapasiteleri artırılmıştır.

Bu sayılanlara göre Elmalı terfi merkezinden yılda basılan su miktarı 2.379.093 m³'den 4.092.879 m³'e artmış; yeniden 4445 abone kaydedilerek abone sayısı 12.641'e yükseltilmiş; yeniden 28 çeşme tesis edilerek bunların sayısı 52'ye çıkarılmış ve ilâve edilenlerle yangın musluğu toplamı 260 olmuştur.

1950 yılında Anadolu yakası için yeni bir program hazırlanmıştır. Bu yakanın nüfusunun 180.000'e varacağı düşünülerek nüfus başına 200 litre hesabıyla günde 36.000 m³ su verilmesi öngörülmüştür. Bunun gerçekleşmesi için:

a) Elmalı deresi üzerine İkinci Elmalı barajı inşası.

b) 600 mm çapında font borudan 10 km'lik yeni bir isale hattı tesisi ve şebekenin büyük çaplı borularla takviyesi.

c) Sarfiyatın tanzimi için isale hattı sonunda yeni su depoları inşası.

d) Arıtma tesislerinin bunlara göre büyütülmesi, bu programda öngörülmüş olup rezervuar hacmi 10.000.000 m³ olan 2. Elmalı barajı 1951 yılında Billard namındaki bir Fransız firmasına ihale edilmiştir.

Şirket'in son yılı olan 1932 rakamlarıyla 1952'lerin karşılaştırması şöyle oluyor:

Yıllar	Avrupa yakasına verilen yıllık su miktarı (m ³)	Asya yakasına verilen yıllık su miktarı (m ³)
1932	10.521.734	2.379.093
1952	40.185.906	4.501.094

Yıllar	Ortalama günlük su miktarı (m ³)	Şehir nüfusu	Nüfus başına günlük su (litre)
1932	35.346	713.420	50
1952	122.432	1.043.000	117

Şirket'in 50 yılda vücuda getirdiği 365,2 km'lik şehir su şebekesinin tevsii için İdare'nin 17 yılda (1949'a kadar) susuz bölgelere döşediği boru uzunluğu, önemli kısmı II. Dünya Savaşı yıllarına rastlamak üzere, 138 km'dir. Bu arada, yukarıda söylendiği gibi, Büyükkada'ya da şebeke tesis edilerek su verilmiştir. Şirket zamanında İstanbul yakasına 143,56 km, Beyoğlu ve Boğaz yakasına 221,67

km boru döşenmiş, yani şebekenin %39'u İstanbul yakasında, %61'i Beyoğlu yakasında tesis edilmişti. İdare, şebekenin tevsi ve takviyesi sırasında İstanbul yakasının Şirket zamanında maruz kaldığı mahrumiyeti de göz önünde tutmuş, 138 km borunun 96 km'sini İstanbul cihetine döşeyerek iki yaka arasındaki büyük nisbet farkını ortadan kaldırmıştır.

Şirket'ten devralınan 93 çeşmeye iki katı daha ilâve edilmiş, halk çeşmelerinin sayısı 1949'da 278'e çıkarılmıştır. Şirket zamanında çeşmelere verilen suyun azamî miktarı 204.571 m³ iken 1949 yılında halk çeşmelerine 744.562 m³ su verilmiştir. Anadolu yakasında ise terfi borusu üzerinde bulunan ve bazılarının önemli ölçüde su kaçırdığı görülen ve bazılarının da kullanılmayacak derecede harap oldukları saptanan vanalar tamir edilip yenilenmiştir.

İdare eline aldıktan sonra Erenköy, Haydarpaşa ve Üsküdar'da çeşitli sokaklara 4400 m uzunluğunda 50-80 mm'lik yeni boru döşenmiştir. 1937'de Elmalı'dan başlayıp 10,5 km tutan 325 mm çapında 2 boru hattından ibaret olan isale ile günde ancak 7300 m³ kadar su terfi edilebilmekteydi. Bu miktar su, şehrin yaz mevsimindeki ihtiyacını karşılayamadığından Suadiye, Göztepe, Erenköy ve Kalamış taraflarının önemli bir bölümüne ancak gecenin birkaç saatinde su verilebiliyordu. Kuzguncuk'da elektrikle işler bir terfi istasyonu inşa ve tesis edilerek şehre verilecek suyun miktarını günde 11.000 m³'e çıkarmak olanağı elde edilmiştir ki bu miktar Üsküdar-Kadıköy havalisinin gereksinimini uzun zaman karşılamak için 1947 yılında yeterli görülmüştür. İsale borusu bu miktar suyu geçirebilecek bir hale getirildiği gibi Kuzguncuk'ta İcadiye'den, Kızıltoprak'da Bağdat caddesine kadar 1450 metre 200 mm, 618 metre 250 mm ve 4776 metre 300 mm çapında; Kalamış, Bağdat caddesi, Çiftelavuzlar ve Kadırğa sokaklarına 3135 metre 150 mm çapında borular döşenmek suretiyle bu bölgede yüksek yerlere yeterli bir basınçla suyun çıkması sağlanmıştır.

Şehir dağıtımını ihlâl etmeden limanın su ihtiyacını sağlayabilmek ve aynı zamanda Büyükkada'ya su gönderebilmek için Bağlarbaşı havuzundan Üsküdar su iskelesine kadar 2125 metre 200 mm'lik boru döşenmiştir (1939). Sair ayrıntılara girmiyoruz.¹

1 Kerim Esmer, s.50-62 ve İstanbul Sular İdaresi. *İstanbul'un su davası*, 1950, s.24 ve 1933-47 yıllarındaki çalışma raporu s.28-29.

İstanbul Sular İdaresi'nin İkinci Dönem Çalışmaları (1953-1962)

İstanbul'un hızla sanayi şehri olarak gelişmesi buna paralel nüfusunun hızla artması karşısında, yapılan bunca tesise ve üretilen suyun büyük oranda artırılmasına rağmen, kısa zamanda yeniden su sıkıntısı çekileceği gözönüne alınarak 1952 yılında bir program hazırlanmıştır.

Bu programda ilk hamlede o tarihlerde 1.250.000'e varacak şehir nüfusuna, nüfus başına günde 200 litre hesabıyla günde 250.000 m³ su sağlanması öngörülmüştür. Bu miktarın günde 200.000 m³'ü Terkos'dan, 10.000 m³'ü Çırpıcı'dan ve 40.000 m³'ü de Elmalı'dan verileceği tasarlanmıştır. Bu programın ikinci kısmında; şehir nüfusunun kısa bir sürede 1,5 milyona ulaşacağı tahmin edilerek, nüfus başına günde 250 litre hesabıyla, şehre günde 375.000 m³ su vermek gerekeceği düşünülmüştür.

Bu programın birinci kısmının o zamanki rayice göre 37 milyon liraya çıkacağı anlaşılmış, İdare bütçesinin ihtiyat akçeleriyle diğer gelirlerin bu programın tatbikine kâfi gelmeyeceği anlaşılmış, 1953 yılında Emlâk Kredi Bankası'yla 23 milyon liralık bir istikraz mukavelesi akdedilerek yatırımlara geçilmiştir. (Bu kredi 1957 senesine kadar kullanılmış ve o dönemde yapılan, ve aşağıda açıklanan yatırımlara büyük katkısı olmuştur. Daha sonra 1960-1970 arasındaki dönemde faizleri ile 43 milyon liraya baliğ olan bu borç, resmî daireler arasındaki alacakların tahkim ve terkinine müteallik olmak üzere neşredilen bir kanunla evvela tahkim ve sonradan da terkin edilerek herhangi bir ödemede bulunulmadan, İstanbul Sular İdaresi bu borçtan kurtulmuştur.)

O tarihte uygulamaya geçilen programın birinci kısmı aşağıda gösterilmiştir.

- a. Terkos Gölünden yeni su alma tesisatı,
- b. Gölde alınacak fazla suyu Terkos terfi merkezine getirecek yeni galeri,
- c. Terkos terfi merkezi için yeni pompalar,
- d. Terkos-Pınarbaşı isale hattının takviyesi,
- e. Terkos-Kâğıthane arasındaki eski galerinin tamiri,
- f. 1000 mm'lik isale hattı üzerine terfi istasyonları tesisi (Röleler),
- g. Kâğıthane arıtma tesislerinin genişletilmesi,
- h. Kâğıthane-Feriköy galerisi,
- i. Kâğıthane-Münzevi isale hattı,
- j. İlâve su depoları inşası,

- k. Kâğıthane-Boğaz isale hattı ve Baltalimanı deposu,
- l. Yeşilköy, Florya, Rami, Heybeliada isaleleri ve şebekesi,
- m. İstanbul ve Beyoğlu şebeke takviyesi ve uzatılması,
- n. İkinci Elmalı Barajı inşası,
- o. Elmalı arıtma tesisleri,
- p. Anadoluhisarı-Beykoz isale hattı ve şebekesi,
- r. Anadoluhisarı-Altunizade isale hattı ve depo inşası,
- s. Anadolu yakası şebeke takviyesi ve uzatılması,
- t. Adalara su temini,
- u. Vakıf su tesislerinde yapılacak onarımlar ve yenilemeler.

Bu programa gerektiğinde bazı ilâveler yapılarak uygulanmıştır. Bu suretle 1953-1962 yılları arasındaki 10 yıllık dönemde yapılan önemli işler aşağıda gösterilmiştir:

. Avrupa Yakasında yapılan işler:

- a. Terkos Gölünden yeni su alma tesisatı, vücuda getirilmiştir.
- b. Terkos Gölünden günde 150.000 m³ suyu Terkos terfi merkezine getirecek, 1,70 m çapında bir beton boru hattı inşa edilmiştir. Bu hattın uzunluğu 1830 m'dir. Bu şekilde su alma hattının kapasitesi % 146 artırılmıştır.
- c. Terkos elektrik motopomplarının kapasitesi artırılmış, yeni ilâve edilen elektropomplarla terfi merkezi toplam kapasitesi günde 297.000 m³'e çıkarılmıştır. Artış oranı % 180'dir.
- d. Terkos-Pınarbaşı arasında 3300 m uzunluğunda 800 mm çapında yeni bir isale hattı tesis edilmiştir.
- e. 1000 mm'lik 2. isale hattı üzerinde denge bacaları inşa ve hattın noksan işleri tamamlanmıştır.
- f. Eski galeri yeniden tamir edilmiştir.
- g. 7,5 km uzunluğundaki Kâğıthane-Baltalimanı 600 mm'lik isale hattı tesis edilmiştir. Bu isale hattının Şişli-Büyükdere yolu altına tesadüf eden kısmında 860 m'lik bir su tüneli inşa edilmiştir. Bu hattın su geçirme kabiliyeti günde 220.000 m³'dür.

h. Kâğıthane-Münzevi isale hattı 7,5 km uzunluğunda olup 900 mm'lik çelik boru ile tesis edilmiştir.

i. Kâğıthane arıtma tesisleri genişletilmiş, hızlı süzen sistemde yeni çöktürme ve süzme havuzları inşa edilerek, arıtma tesislerinin kapasitesi artırılmıştır.

Beyoğlu'nda Feriköy'de ve Baltalimanı'nda, İstanbul cihetinde Münzevi mevkiinde ve Beyazıt'ta, Asya yakasında Altunizade mevkiinde olmak üzere toplam beş yerde silindirik gömme su deposu inşa edilmiştir. Hacimleri şöyledir. Feriköy'de 2 depo 15.000 m³, Baltalimanı'nda 2 depo 8000 m³, Edirnekapi civarında münzevi mevkiinde 4 depo 45.000 m³, Beyazıt deposu 11.250 m³ Anadolu cihetinde Altunizade mevkiinde 2 adet depo 8000 m³'dür.

Bu suretle yeni inşa edilen depoların hacmi 86.250 m³'dür. Yeni depolarla şehirdeki depo hacmi 115.000 m³'e yükselmiştir.

j. Terkos Gölünün Karadeniz'e akan ayağı üzerinde yeni bir bağlama inşa edildi. Bu bağlama Terkos Şirketi tarafından 1888 yılında yaptırılmış bulunan ve yenisinin inşasıyla iptal edilen eski bağlamaya nazaran suyu + 1,25 m daha fazla yani + 4,50 m kotuna kadar tutacak şekilde göl seviyesinin yükseltilmesi sağlanmış, Terkos Gölünün kapasitesi 120 milyon m³ olmuştur.

k. Zeytinburnu'nda artezyen kuyuları açılarak bu mıntıkada o günün ihtiyacına göre çeşmeler tesis edilmiş bölge şebekesine hâkim bir noktada 150 m³'lük bir su kulesi ve kuyuların suyunu kuleye basan bir pompaj dairesi tesis ve inşa edilmiştir.

l. Florya'da 1952'den itibaren belediye tarafından açtırılmış 10 adet derin kuyunun işletilmesi ve bakımı idarece devralınmıştır.

Bunun öyküsü şöyle olmuş:

Florya'nın modern bir plaj lokali olarak gelişmesinde buraya su sağlanması sorunuyla İstanbul Belediyesi ilgilenererek Sular İdaresi alâkalandırılmış ve yapılan çalışmalar sonucunda Florya plajının su gereksinimini ilk bakışta karşılayacak bir su tesisatı vücuda getirilmiştir. Hidrojeolojisi Bakırköy su havzasınıninkine benzeyen bu bölgede 1935'te yapılan araştırmalarda bura toprağına göre iyi bir kalitede addolunabilecek birkaç suya rastlanmıştı. Bu menba sularından birinin kaynağı Florya plajının tren istasyonunun arkasında, o zamanki haliyle kırılıktaki buğday tarlasının ekinleri arasındaki bir ağacın altında bulunuyordu. 1935 Haziran'ında bu su Sular İdaresi Tabibi Dr. Saadi Nazım Nirven tarafından tahlil ediliyor: Berrek ve serin su numunesi 18 toplam sertlik derecesi arz ediyor ve verimi de 24 saat için 26 m³ olarak ölçülüyor.

Bu civarda rastlanan başka bir su da bu tren istasyonu arkasındaki kır yama-cındaki bir akıntıdan oluşuyordu. Bu su da aynı sertlikte idi. Plaj istasyonunun arkasındaki ağaçlıkta bulunan gazino havuzuna akan su ise Florya'da bulunan su-ların verim açısından en önemlisini oluşturuyordu. Bunun da sertliği 18'di. Bak-teriyolojik ve şimik olarak tamamen temiz olduğu anlaşılan bu suların kaynakla-rında kaptajları yapılarak hepsi bir süzme havuzundan geçirilmişti ki böylece Florya'nın ilk su tevzi şebekesi kurulmuştu¹.

m. Şenlik köyünde de bir artezyen kuyusu açtırılmış ve günlük 800 m³'lük verimi ile köy ihtiyacı karşılanmıştır.

n. Kemberburgaz'da bir röle terfi istasyonu inşa edilerek 1000 mm çapındaki ikinci isale hattına ikinci bir pompaj yapılmak suretiyle hattın verimi artırılmıştır.

.Asya yakasında yapılan işler:

a. İkinci Elmalı Barajı: Göksu'da Elmalı deresi üzerinde Birinci Elmalı Ba-rajından menbaina doğru 1,2 km uzakta yapılmıştır. 16 ayaktan müteşekkil hafif-letilmiş ağırlık barajıdır. Reseruar hacmi 10 milyon m³ olup Birinci Elmalı Barajıyla beraber bu yakanın 10 yıllık ihtiyacını karşılamak üzere 1952 yılında inşa-sına başlanmış ve 1955 yılında ikmal edilerek hizmete girmiştir.

b. Arıtma tesisleri: Mevcut batı filtrelelere ilâveten 24 m çapında 2 adet çö-keltme havuzu 7 adet de hızlı süzme tesisatı yapılmıştır. Arıtma kapasitesi bu ilâ-velerle % 220 artırılmıştır.

c. Arıtma tesislerinden Altunizade deposuna kadar 13,25 km uzunluğunda 600 mm çapında font'tan bir terfi hattı tesis ve bu hattın verimini arttırmak için depoya yakın kısmında 825 m uzunluğunda bir boru tüneli inşa edilmiştir.

.Adalar su tesisleri:

1939'da tesis edilen Büyükada şebekesine ilâveten, Heybeliada su iskelesi ve su deposu inşa edilmiş ve döşenen şebeke ile 1961 yılında bu ada halkına da su verilmiştir.

. Vakıf sular:

a. Ayvat, Karanlık, Sultanmahmut, Topuzlu, Kirazlı ve Büyükbendlerin esaslı tamirleri yapılmıştır.

b. Kayışdağı suyunun menba ve isaleleri tamamen yeniden inşa edilmiştir.

1 Kerim Esmer; s.62-66; Saadi Nazım Nirven, a.e. s.242-243

c. Galata Kulesi dibindeki Bereketzade çeşmesi yeniden inşa edilmiş, Azap-kapı'da tarihî Saliha Sultan çeşme ve sebili ile Üsküdar meydanındaki III. Ahmet Çeşmesi ve Tophane'deki tarihî çeşme eski durumlarına uygun olarak yeniden restore edilmiş, Beşiktaş'da Barbaros Türbesi ve Meydanı inşası dolayısıyla orada bulunan Taksim suyu çeşmesi, Açıkhava Tiyatrosu karşısına, Tophane'de Nüzhetiye Camii duvarında bulunan çeşme, yolun tevsii dolayısıyla Maçka Parkı içine alınmıştır.

Yukarıda bahsedildiği üzere programın ikinci kısmı için 1,5 milyon nüfusa günde 250 litre hesabıyla, günde 375.000 m³ su verilmesi öngörülmüştü.

Bu kısmın realize edilmesi için yeni bir bağlama ile yükseltilen Terkos Gölü'nün bu kez artan suyunu 1,75 m çapında ve 40 km uzunluğunda ön gerilmeli beton borudan müteşekkil üçüncü bir isale hattı tesisi için gereken proje ve ihale dosyası hazırlanmış ve ihaleye de çıkarılmış ve bazı ecnebî firmalardan da teklifler alınmışsa da neticelendirilmesine maddî bakımdan imkân bulunamamıştır. Bunun yerine 1963-1972 arası Terkos'un fazla sularının üçüncü isale hattı yerine, Terkos-Alibey arası inşa edilecek aktarma tesisleri ile Alibey Barajına aktarılması projesi kabul edilmiştir.

Günde 259.000 m³ kapasitesi olan ve 3-4 senede bitirilmesi mümkün görülen bu hat yapılsaydı, 1962 yılı sonunda bu hattın getireceği su ile şehrin Avrupa yakasının su durumu uzun bir süre için ıslâh edilmiş olacaktı.

• 1953-1962 İkinci dönemi olan 10 yılda her iki yakada yapılan önemli ilâve tesislerle takviye ve ıslâh ameliyeleri sonunda birinci dönemin son yılı ile ikinci dönemin son yılında alınan sonuçlar aşağıda gösterilmiştir.

Nüfus (milyon)	Avrupa yakasına verilen yıllık su miktarı (m ³)	Asya yakasına verilen yıllık su miktarı (m ³)
1952: 1,043	40.185.906	4.501.094
1962: 1,555	64.613.585	12.907.415

Avrupa yakasına verilen günlük su miktarı (m ³)	Asya yakasına verilen günlük su miktarı (m ³)	Nüfus başına düşen miktar (litre)
1952: 110.100	12.332	117
1962: 177.022	35.363	136

İstanbul Sular İdaresi'nin Üçüncü Dönem Çalışmaları (1963-1972)

İstanbul Sular İdaresinin sağladığı kısıtlı malî imkânlarla yapabildiği büyük tesislere rağmen, İstanbul'un bir sanayi şehri olarak gelişmeye devam etmesi, (Türkiye sanayiinin ortalama % 55'i İstanbul'da toplanmıştır) ve buna bağlı olarak göçler sebebiyle nüfusun yılda ortalama 250.000 civarında artması, Çekmece'lerden Tuzla'ya kadar uzanan ve büyük İstanbul diye adlandırılan, metropol bölgenin 1985 yıllarına kadar uzanacak acil su ihtiyacının karşılanması zarureti ortaya çıkarmıştır.

1. Bu önemli sorunu çözümlmek üzere DSİ Genel Müdürlüğü ile müştereken yapılan etüdleri içeren (İstanbul içme suyu istikşaf raporu) 1962 yılında tamamlanmıştır.

Bu rapora nazaran şehrin yakınında bulunması dolayısıyla ilk olarak,

a) Avrupa Yakasında:

Terkos 3. isale hattının

Alibey (Deresi) Barajının ve isale tesislerinin,

b) Asya Yakasında:

Riva deresi üzerinde Ömerli Barajı ve tesislerinin yapılması ve her iki yaka tesislerinin Boğazaltı geçişi ile birleştirilmesi suretiyle bu alanın muvazeneli bir sistem dahilinde beslenmesi öngörülmüştür.

2. Bu tesislerin yapılması halinde şehre verilecek günlük su miktarı 1 milyon m³'e çıkacaktır.

3. Ancak bu tesisler idare bütçesiyle karşılanamayacak derecede büyük yatırımlara, (o tarihte 540 milyon lira) ihtiyaç gösterdiğinden, bu tesislere derhal başlanmadığı takdirde şehrin çekeceği su sıkıntısı da belirtilerek, durum 1964 yılı başında bütün bakanlıklara bildirilmişti.

Bu suretle İstanbul'un su derdi Türkiye çapında tanıtıldığı gibi bununla da yetinilmeyerek dış yardım temini gayesiyle konu AİD teşkilâtıyla Dünya Sağlık Teşkilâtına da duyurularak İstanbul'un su sorunu, dünyanın sayılı finansman kaynaklarının ilgisini çeken bir problem haline getirilmiştir.

4. İstanbul Sular İdaresi'nin ısrarlı teşebbüs ve takibi sonunda Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığınca, (Ankara ve İstanbul şehirlerine içme-kullanma ve endüstri suyu temini hakkında) bir kanun teklifi hazırlanarak 9.5.1964 tarihinde

Başbakanlığa sunulmuştur. Bu tasarı diğer illere de teşmil edilerek 1968 yılında kanun haline gelmiştir.

5. Ayrıca DSİ Genel Müdürlüğünce, İstanbul-İzmit sahasına içme -kullanma ve endüstri suyu getirilmesi gayesiyle, Terkos Gölü, Alibey Deresi üzerinde Alibey Barajı, Riva Deresi üzerinde Ömerli Barajı; Kirazlı Dere, Sapanca Gölü, Sakarya-Sapanca Derivasyonu konularını muhtemel kaynaklar olarak kısa adı TAMS olan (Tippet-Abet-Mc Carty-Statton) Müşavir firmasına bir Master Plan hazırlattırılmıştır. Bu Master Planda DSİ ve İstanbul Sular İdaresinin çalışmalarından istifade edilmiş, bu meyanda Terkos Gölü'nden azamî istifadeyi sağlayacak Terkos-Kâğıthane 3. isale hattı yerine, Terkos Gölü'nün fazla sularını, Alibey Barajı rezervuarına iletecek derivasyonu ihtiva etmek üzere hazırlanan alternatif proje daha iktisadî görülerek bu Master Plana alınmış ve bu şekil tavsiye olunmuştur.

Bu Master Plana göre:

a) Alibey Deresi üzerinde bir toprak barajın pompaj ve isale tesislerinin inşası,

b) Yıllık emniyetli verimi 120 milyon m³ olarak hesaplanan Terkos Gölü'nden azamî istifadeyi sağlamak üzere, Terkos-Alibey Barajı derivasyonunun inşası. (Bu suretle 3. isale hattı yerine Alibey Barajı'na derivasyon yapılması öngörülmekte ve tavsiye edilmektedir). Bu şekilde Terkos'tan ilâve, günde 230 bin m³, Alibey Barajı 100 bin m³ olmak üzere Terkos- Alibey kompleksinin günlük verimi 330 bin m³ olacak, eski galeri ve ikinci isale hattı verimleri toplamı olan günde 170 bin m³ suyun ilâvesiyle, Terkos Gölü'nden günde toplam yaklaşık 500 bin m³ kadar su alınacaktır. (Alibey Barajı'ndan alınacak günde 100 bin m³ su ile birlikte.)

c) Yıllık emniyetli verimi 180 milyon m³ olan Ömerli Toprak Barajı ile pompaj, isale ve arıtma tesislerinin inşası tavsiye edilmiştir.

6. Sular İdaresinin bu teşebbüsleri üzerine Dünya Sağlık Teşkilâtından gelen iki uzman ve İstanbul Sular İdaresi (İstanbul Belediyesi Kanalizasyon Şubesinden de alınan bilgilerle) tarafından İstanbul Şehri, Büyük İstanbul Ve Civardaki Süratle Gelişen Endüstri Sahasının İçme, Kullanma Ve Endüstri Suyu İle Kanalizasyon İşlerinin Islâhı Ve Tevsii İçin Master Plan, Fizibilite Raporları, Ön Mühendislik Çalışmaları, Diğer Teşkilât Etüdleri Yapılması Hususunda Birleşmiş Milletler Özel Fonundan Yardım Temini İçin, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Tarafından Hazırlanan Talepname şeklinde düzenlenen rapor, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığınca aynen kabul edilerek, projelerin hazırlanma-

sında hibe şeklinde yardım sağlanmasına ve projelerin hazırlanmasından sonra da, Dünya Bankası'ndan kredi teminine esas olmak üzere, Dışişleri Bakanlığınca 1965 yılı programına alınmak üzere 4 Aralık 1964 tarihinde T.C. Hükümeti talepnameşi olarak, Birleşmiş Milletler'in Ankara'daki mümessiline gönderilmiştir.

1965 yılında (sonradan adı Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı olan) Birleşmiş Milletler özel fonunca aynen kabul edilen bu taleplemede Birleşmiş Milletler özel fonunun yapacağı hibe şeklinde yardım ile, hükümetin aynî ve nakdî iştirâk payı gösterilmiş ve özet olarak:

a) Kısa vadeli 1980 yılına kadar olan acele su ve kanalizasyon proje, program ve fizibilite raporlarının hazırlanması,

b) Proje sahası için uzun vadeli su ve kanalizasyon master planı hazırlanması,

c) Türk elemanlara burs temini suretiyle dış ülkelere gönderilerek ihtisaslarının artırılması,

d) Gerekli malzeme, ayrıca laboratuvar malzemeleriyle su kaçağı arama cihazları temini ve taşıt vasıtaları sağlanması,

e) Projelerin uygulanması için kredi teminine yarayacak hazırlıklar,

f) Bu işler için icra organı kabul edilen Dünya Sağlık Teşkilâtından uzman müdür ile, Türk Hükümetinin icra organı olan DSİ'den atanacak Türk Müdür ve DSİ, İSİ ve İstanbul Belediyesi'nden verilecek uzman elemanlarla, bir büro kurulması ve çalışmalara hemen başlanması ve iş programına göre bütün bu işlerin 3 yılda bitirilmesi öngörülmüştür.

g) DSİ, İSİ ile İstanbul Belediyesi arasında 10 Şubat 1967 tarihinde akdedilen protokol da bu taleplemede Türk Hükümetinin iştirâk payı olarak gösterilen meblâğın,

% 45'nin DSİ,

% 33'nün İSİ,

% 22'sinin de İstanbul Belediyesi'nce ödeneceği tesbit ve kabul edilmiştir.

Bu şartlarla çalışmaya başlayan müşterek büronun çalışmaları 1971 yılına kadar sürmüş ve Dünya Sağlık Teşkilâtı tarafından DAMOC Konsorsiyomuna ihâle edilen (İstanbul şehri, Büyük İstanbul ve civarında sür'atle gelişen endüstri sahasının içme, kullanma ve endüstri suyu ile kanalizasyon işleri) için 1. merhalesi 1985 yılına kadar olan âcil ihtiyaçları karşılayacak tesislere ait fizibilite raporu

proje ve programlarıyla 2. merhalesinde 2020 yılına kadar ihtiyaçları da karşılayacak bir Master Plan hazırlanmıştır.

h) Projenin 1. merhalesi 1985 yılına kadar olan ihtiyacı karşılayacak tesislerdir ki bunlar yukarıda da bahsedildiği gibi Avrupa yakasında Terkos-Alibey derivasyonu, Alibey Barajı; Asya yakasında Ömerli Barajı ve iki yaka sistemini birleştiren Salacak-Sarayburnu denizaltı geçiştir ki bunlar için bir proje ve fizibilite raporu ve uygulama planı hazırlanmıştır.

i) Programın 2. merhalesinde ise,

Avrupa yakasında Küçükçekmece Gölü ve Büyükçekmece Gölü; Asya yakasında ise Darlık Barajı, İsaköy Barajı ve Tavşanlı Barajı ve tesislerinin inşası öngörülmektedir ki ana proje 2. merhale tesislerine ait Master Planı ihtiva etmektedir. Bu projenin su ile ilgili kısmının tamamı 1971 yılında idaremize ve kanalizasyon tesislerine ait kısmı da İstanbul Belediyesi'ne teslim edilmiş ve bu suretle bu büronun çalışmaları da son bulmuştur.

Bu projeler hakkındaki bilgiler ve İstanbul Sular İdaresinin kendi proje bürosunun bu konudaki çalışmaları tarih sırasına göre ayrıca açıklanacaktır.

j) Birleşmiş Milletlerin bu yardımı İdaremiz için pek faydalı olmuştur. Şöyle ki: Acil ve müstakbel ihtiyaçları karşılayacak bu mühim proje, program ve Master Planlar, Türk Hükümetinin mukabil katılma payının % 33'ü kadar bir bedele mal olmuştur.

7. Büyük projeler ve Master Planlar hazırlanıncaya ve 1965 yılı başında İstanbul su sorununu da ilgilendiren tasarı kanun haline gelinceye kadar, geçecek zamanı değerlendirmek için, projelerin değişmeyecek esas menbalarını teşkil eden Alibey Barajı ve Terkos-Alibey Kompleksiyle, Ömerli Barajına başlamak üzere DSİ Genel Müdürlüğü ile, biri 1966 yılında, diğeri de 1968 yılında olmak üzere idare arasında aktedilen protokollar mucibince DSİ tarafından 1966 yılı sonunda Alibey Barajının temeli atılmış ve Terkos göl seviyesini idarece yaptırılan yeni bağlama kotuna çıkaracak seddelerin inşasına başlanmıştır.

1968 yılına kadar DSİ Bursa bölgesince realize edilen bu işler, 1968 yılında DSİ Genel Müdürlüğü'nce işlerin önemine binaen İstanbul'da, 14. Bölge Müdürlüğü kurulmuş ve 1968 yılının Temmuz ayında da Ömerli Barajının temeli atılmıştır.

8. 1965 yılında Millet Meclisi'ne sevk edilen tasarı yeni seçimler dolayısıyla bir defa kadük olmuş, yeni seçimlerden sonra tekrar Millet Meclisi'ne sunulan tasarı (Ankara-İstanbul ve nüfusu 100 binden yukarı şehirlerin içme-kullanma ve

endüstri suyu hakkındaki kanun) adıyla ve 1053 numara tahtında 1968 Temmuz sonlarında neşredilerek yürürlüğe girmiştir.

Bu tasarının kanunlaşması için İstanbul Sular İdaresi Meclis Encünemlerine varıncaya kadar, ısrarla takip etmiş ve sonunda Ankara ve İstanbul'la beraber Türkiyemizin nüfusu 100 binden yukarı birçok şehirlerinin menba, ana isale ve arıtma tesisleri gibi esaslı kısımlarının devlet eliyle yapılması sağlanmış bulunmaktadır.

9. Bu kanunun neşrini müteakip kanunun tatbikatı konusunda DSİ Genel Müdürlüğü ile İstanbul Sular İdaresi arasında yeni bir protokol aktedilmiştir.

10. Kanunda İstanbul'un acil su tesisleri için 1964 rayiçlerine göre 540 milyon liralık bir limit kabul edilmişse de zamanla maliyetlerin çok yükselmesi dolayısıyla, ilâve edilmesi gereken tahsisat D.S.İ Genel Müdürlüğünün senelik bütçe kanunlarına konulan ilâve meblâğlarla karşılanmıştır. Halen uygulama bu şekilde devam etmektedir.

11. DAMOC Projesi ve İSİ Proje Dairesi çalışmaları:

Yukarıda da bahsedildiği üzere Çekmecelerden Gebze'ye kadar uzanan ve Büyük İstanbul diye adlandırılan metropol alanın gereken su ihtiyacının kısa ve uzun vadeli olmak üzere iki aşamada vücuda getirilecek tesislerle karşılanması öngörülmüştür. 1985 yılına kadar olan ihtiyacı karşılayacak tesislerin inşalarına bu dönemde başlanmış ve aşağıda görüleceği üzere bir kısmı da devreye girmiş bulunmaktadır.

İkinci aşama tesislerinin DAMOC projesindeki nüfus hesaplarına göre 2020 yılına kadar ihtiyacı karşılayacağı düşünülmüş ise de İSİ Proje Bürosunun yaptığı etüdler bu tesislerin, daha realist nüfus tahminlerine göre, ancak 1995 yılı ihtiyaçlarını karşılayacağı tahmin ve tesislerin buna göre inşalarının doğru olacağı mütalâa ve teklif olunmuştur. (Yapılacak tesisler her iki teklifte de aynıdır) her iki teklifteki nüfus tahminleri ve tesislerin hizmete girmesi gereken tarihler aşağıdaki cetvelde gösterilmiştir.

NÜFUS TAHMİNLERİ VE SU TALEBİ TABLOSU

	Yıl	Nüfus (milyon)	Su Talebi (milyon m ³ /yıl)	Su Talebi (lt/gün/adam)
DAMOC raporuna göre	1985	4, 181	350	229
	1995	5, 700	520	250
	2020	7, 140	800	307
İ.S.İ proje Dairesi teklifi	1975	3, 701	282	209
	1978	4, 372	361	226
	1985	5, 568	519	255
	1995	6, 888	707	281

DAMOC'un nüfus tahminleri ve su talebi 1966-1970 arası etüdlerine göre hazırlanmış, İSİ etüdları ise 1970 yılından sonraki nüfus artışına göre düzenlenmiştir ki daha realist bir görüşü yansıtmaktadır.

12. Mevcut tesislerle ilâve tesisler için etüdler, projeler ve uygulama konularında özet açıklamalar:

a) Terkos Gölü sistemi 60 milyon m³/yıl kapasite, biri 1000 mm'lik font ve diğeri asırlık kâgir galeri olmak üzere iki isale hattı Kâğıthane arıtma tesislerine ve şehrin Avrupa yakasına su vermekte idi. Kâğıthane'de 200 bin m³/gün kapasiteli arıtma tesisleri mevcut idi.

b) Toplam 15 milyon m³/yıl kapasiteli tarihi (Belgrad Ormanı, Bahçeköy Bendleri) Barajlar ve Bakırköy yöresindeki derin kuyular.

c) Anadolu yakasındaki iki Elmalı Barajı toplam ortalama 18 milyon m³/yıl kapasite ile şehre su veriyordu.

1967 yılında hükümet Dünya Sağlık Teşkilâtı ve Birleşmiş Milletler Özel Fonu işbirliği ile DSİ, İSİ ve İstanbul Belediyesi Çekmece'den Sakarya'ya kadar Büyük İstanbul Bölgesinin içme, kullanma ve endüstri suyu ve kanalizasyon Master Planını DAMOC müşavir firmasına yaptırttı ve kontrol etti. Ayrıca yağmır suyu drenaj Master Planını Scandia Consult firmasına yaptırttı ve kontrol etti.

İleriki yıllarda gerçekleştirilecek işleri, nüfus artışı, yerleşme bölgeleri, realize edilebilecek su kaynakları, dağıtım şebekeleri, depolar, pompa istasyonları, arıtma tesisleri ve hangi yıllarda servise gireceği ve kaçta malolacağı gözönüne alınarak yapılan bu çalışmalar 1971 yılında tamamlandı.

13. DSI'ce yapılan işler:

1969 yılında İstanbul'un en fazla su sıkıntısı çeken Bakırköy bölgesine su vermek amacıyla, Uzuncadere'de kuyular açıldı ve ϕ 600 mm çapında çelik boru döşenerek, pompa istasyonu ve depolar inşa edildi ve Bakırköy yöresine 5 milyon m^3 /yıl su sağlandı.

Aynı biçimde 1970 yılında yeraltı suyundan Bayrampaşa (Sağmalcılar) bölgesine 1,2 milyon m^3 /yıl su verildi.

II. Elmalı Barajının sağ sahilindeki yamaç tahkim edilerek kapasite % 20 civarında arttırıldı. Kısa süreli ve küçük kapasiteli bu tedbirler yanında kapasite yönünden 1985 yılına kadar İstanbul'a su sağlayacak büyük projelerden Alibey Barajına 1966 sonunda, Ömerli Barajına 1968 yılında, Terkos Gölü'nün tevsii (kapasiteyi 60 milyon m^3 /yıl'dan 120 milyon m^3 /yıl'a çıkarma) işine 1968 yılında başlandı.

Terkos Gölü tevsii projesi gölün + 3,25 m olan maksimum su kotunu + 4,5 m'ye çıkaran seddeler ve büyütilen rezervuar hacminde biriktirilen suyu, pompa istasyonuna ileten 1,4 km kapalı galeri ve suyu buradan 81 m'ye yükselten pompa istasyonu ve 2,3 km uzunluk ve 4,2 m^3 /sn kapasiteli ve 185 cm çaplı öngerilmeli beton boru pompaj hattı, 11,6 km Alibey-Terkos aktarma kanalı ve tüneli ile birlikte 1972 yılında bitirilmiştir. Terkos Gölü ilâve suları bu tesislerle Alibey Baraj Gölü'ne aktarılmıştır.

Alibey Barajının menba batardosu 1967 yılında tamamlanarak 1968 yılından itibaren Alibey Deresi'nin suları İstanbul Sular İdaresi'nce aynı yılda döşenen 1000 mm çapında ve 5,5 km uzunluğundaki Alibey-Kâğıthane isale hattı vasıtasıyla şehre verilmeye başlanmıştır.

14. Mevcut projenin esası-arıtma tesisleri, pompalar ve isale hatlarıyla ilgili tatbikat programları:

Alibey Barajı temel zemini çürük olduğundan, yavaş inşa edilen toprak bir barajdır. İnşaat bitirildiğinde 39 milyon m^3 /yıl kendi suyunu biriktirecektir. Terkos Gölünden aktarılan suyla birlikte içme suyu ve taşkın kontrolü olmak üzere iki amaçlıdır. Baraj yüksekliği 29 m'dir. Alibey Pompa İstasyonunda 1,5 m^3 /sn debili 6 pompa suyu 89 m yüksekliğe basarak her biri 5,5 km uzunluğunda 1850 mm çaplı öngerilmeli biri beton ve biri de 1000 mm çaplı çelik borularla, 1978'de bitirilmesi düşünülen 300 bin m^3 gün kapasiteli yeni ve 315 bin m^3 /gün kapasiteli mevcut Kâğıthane Arıtma Tesislerine iletilecektir.

Ömerli Baraj inşaatına 1968 yılında başlanmış, ve 1972 yılında bitirilmiştir. Toprak dolgu bir barajdır. Şehre yılda emniyetli şekilde 180 milyon m³ su verecektir. 300 bin m³/gün kapasiteli ilk merhale arıtma tesislerinin 1978'de bitirileceği tahmin edilmektedir. Yapılan programa göre gölden suyu arıtma tesislerine basacak hamsu pompa istasyonu 3x2,2 m³/sn debiyi 89 m'ye basabilir. Ayrıca 3 adet 0,7 m³/sn pompa ise 1979 yılında monte edilecektir.

Temiz su pompa istasyonu Batıya gidecek 6,4 m³/sn debiyi 18m'ye basacaktır. Emirli-Küçük Çamlıca ana isale hattı toplam 23 km uzunluğunda 2200, 2000 ve 1850 mm çaplı ön gerilmeli beton borulardan oluşacaktır. Debilerin toplamı 6,4 m³/sn'dir Dudullu'da 10.000 m³'lük Küçük Çamlıca'da 14.000 m³'lük olarak inşa edilecek ana depoları besleyecektir.

Küçük Çamlıca-Salacak ana isale hattı Boğazaltı su borusunun Ömerli Barajının fazla suyunu 1980 yılında Sarayburnu'na akıtacak şekilde inşası programlanmıştır. Boğazaltı geçişi 2 adet 1000 mm çaplı 2 km uzunluğunda olacaktır. Bunlara ek olarak şehrin Avrupa yakasında Kâğıthane-Bomonti arasında 6 km uzunluğunda 1000 mm çaplı, Kâğıthane-Silahtar, Edirnekapı-Bağcılar arasında 600 mm ile 1000 mm çaplı 16,7 km uzunluğunda; Silahtar-Küçükköy arasında 700 mm çapında 3,3 km uzunluğunda; Kâğıthane-Kuştepe arasında 1600 mm çapında 2,7 km uzunluğunda çelik borular döşenecektir.

Anadolu yakasında ise Dudullu-Kozyatağı arasında ø 1000 mm ve ø 800 mm çaplı 7,2 km uzunluğunda çelik boru hatları inşa edilecektir. Kurtköy-Gebze çelik boru hattı, İller Bankası'nca 1969 yılında yapılmış olan 900 mm çaplı asbest boru hattından beslenecektir. Ayrıca Kâğıthane ve Silahtarağa'da iki pompa istasyonu ve Kâğıthane'de 7.000 m³'lük ana depo inşa edilecektir.

Bir kısmı bitirilmiş bir kısmı da 1972-1982 döneminde ikmal edilecek bu tesisler hizmete girdikleri zaman şehre verilen yıllık su miktarı 370 milyon m³'e çıkarılmış ve birinci aşama programı ikmal edilmiş olacaktır. Bir taraftan büyük proje hazırlanıp bir kısmının inşaatına başlanırken diğer taraftan 1962-72 yılları arasında:

- Kâğıthane'de hızlandırılmış dekantasyon sağlayan dekantörle çabuk süzen 8 filtre havuzu inşa edilmiştir.

- Çırpıcı artezyenlerinde basit bir dekantörle Zeytinburnu artezyenlerinde kum çökertme havuzları ve 4000 m³'lük gömme su deposu yapılmıştır. Osmaniye bölgesinde açılan iki kuyudan beslenen 1500 m³'lük gömme su deposu pompa istasyonu ve 150 m³'lük ayaklı su deposu inşa edilmiştir.

- Gaziosmanpaşa bölgesini beslemek için Kırkçeşme suyu galerisi tamir edilerek Keçesuyu kemeri civarında 1967 yılında bir arıtma tesisi ve pompa istasyonu vücuda getirilmiş ve daha evvel Gaziosmanpaşa'da inşa edilmiş gömme ve ayaklı su depoları ile pompa istasyonu vasıtasıyla bu bölgenin su ihtiyacı karşılanmıştır.

- Burgaz ve Kınalı Adaları su depoları bu dönemde inşa ve tesis edilmiştir.

15. Dünya Bankası Kredisi

Büyük İstanbul'un 50 yıllık geleceğini de kapsayan su ve kanalizasyon ihtiyaçlarını karşılayacak tesislerin kısa yoldan ve mümkün olduğu kadar az masrafla projelendirilmesi ve uygulamaya geçilip su ve kanalizasyon bakımından büyük sıkıntılara düşülmeden tesislerin inşa ve ikmali için büyük yatırımlar gerekmektedir. Bu maksatla bir taraftan devlet yardımını sağlayacak kanun çıkarılması için çaba harcanırken, bir taraftan da Dünya Bankası'ndan kredi temini yolları aranmıştır. İlk hazırlanan raporun Birleşmiş Milletler özel fonunca öncelikle kabulü ve gereken yardımların yapılması ve projelerin Birleşmiş Milletler'in icra organı sıfatıyla Dünya Sağlık Teşkilâtı delâletiyle hazırlanmış olması, Dünya Bankası'ndan kredi temininin zeminini de hazırlamakta idi. Esasen bu yoldan hareket edilmesi, hem projelerin çok az masrafla hazırlanması ve hem de dış kredinin kolaylıkla sağlanması amacını güdüyordu. Nitekim bu metodun çalışması ile, özel fondan temin edilen fonla projeler hazırlandığı gibi 1053 sayılı kanunla devletin de yardımı sağlanmış, bir taraftan inşaata başlanarak Dünya Bankası'ndan kredi teminine teşebbüs edilmiştir. 1972 Haziran ayında Dünya Bankası'yla 37 milyon dolarlık bir kredi anlaşması yapılarak projelerin uygulanmasının devamı ve inşaatın 1. aşamasının ikmali için esaslı bir kaynak sağlanmış bulunmaktadır.

Bütün bu izahattan anlaşılacağı üzere bu dönemde İstanbul Sular İdaresi'nin ısrarlı gayret ve teşebbüsleri, İstanbul su sorununun 50 yıllık geleceğini de kapsayacak şekilde hallini sağlayacak proje ve programlarının hazırlanması, devlet yardımını sağlayan kanunun çıkarılması, iç ve dış finansman kaynaklarının temini ve bu sayede uygulamalara da geçilmesi suretiyle, İstanbul'umuzun su sorunu, İstanbul'un diğer sorunları arasında en ilerlemiş bir noktaya getirilmiş ve bu arada kanalizasyon sorununu da halledecek proje ve programların hazırlanmasını da sağlamış bulunmaktadır. Bu çalışmalar aynı zamanda kanalizasyon projelerinin uygulanması için, mali kaynak temini sağlayacak, müstakil bir idarenin teşkilinin de zaruretinin ortaya çıkarmış ve 1981'de 2560 sayılı kanunla kurulan ve özerk ve modern bir müessese olan İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi'nin (İSKİ) kurulmasına da zemin hazırlamıştır.

16. '37 milyon' dolarlık kredi anlaşmasına ait bilgiler ve '3 milyon' Kuveyt Dinarı, Kuveyt Anlaşması

Haziran 1972 tarihinde Dünya Bankası (İBRD-Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası) ile imzalanmış olan 844 TU numaralı Birinci Aşama İstanbul Su Temin Projesi İkraz Anlaşması, 30 Eylül 1972 gün ve 14322 sayılı *Resmî Gazete*'de yayınlanmıştır. Bu anlaşma ile sağlamış olduğumuz İBRD kredisinin tutarı 37 milyon dolardır ve aşağıda belirtildiği şekilde kullanılmıştır.

İSİ tarafından kullanılmış miktarı	13.475.000 \$
DSİ tarafından kullanılmış miktarı	21.100.000 \$
Faiz miktarı	<u>2.425.000 \$</u>
TOPLAM	37.000.000 \$

(Anlaşmanın imza tarihinde bir US Dolar=14,15 TL.)

Ancak İBRD'den 844 TU numaralı İkraz Anlaşmasıyla sağlanmış olan 37 milyon dolar tutarındaki kredi birinci aşama İstanbul Su Temin Projesine yeterli olmamış ayrıca Küveyt Arap Ekonomik Fonundan 3 milyon Kuveyt Dinarı toplamında bir kredi sağlanmıştır.

Bu kredi tümüyle DSİ tarafından Ömerli Barajı ve tesislerinin ikinci aşama Ana İsale Hatlarının inşasında kullanılmaktadır.

17. 1963-1972 üçüncü dönemi olan 10 yılda her iki yakada yapılan önemli ilâve tesislerle takviye ve ıslâh ameliyeleri sonunda alınan neticeler:

Yıllar	Avrupa yakasına verilen yıllık su miktarı (m ³)	Asya yakasına verilen yıllık su miktarı (m ³)	Nüfus (milyon)
1962	64.613.585	12.907.415	1.555
1972	102.283.450	18.319.550	2.545

Yıllar	Avrupa yakasına verilen günlük su miktarı (m ³)	Asya yakasına verilen günlük su miktarı (m ³)	Nüfus başına düşen miktar
1962	177.022	35.363	136
1972	279.326	50.190	129

Bu dönemde su artışı % 55, ve nüfus artışı da %62,3 olmuş, bu durumda nüfus başına düşen su miktarı %5,15 eksilmiştir. Yine bu dönemde büyük tesisler tespit ve projelendirilmiş ve finansman kaynakları da temin edilerek inşaata başlanmış olmakla beraber, pek az kısmı servise girmiş olduğundan uygulamanın büyük sonuçları bundan sonraki devrede alınmıştır.

18. Sular İdaresi'nin işe başladığı tarihten itibaren 1972 yılına kadar 40 yılda yapılan işlerle alınan neticeler karşılaştırıldıkları takdirde:

Yıllar	Avrupa yakasına verilen yıllık su (m ³)	Asya yakasına verilen yıllık su (m ³)	Ortalama günlük su (m ³)	Nüfus başına	Nüfus (litre)
1932	10.521.734	2.379.093	35.346	713.420	50
1972	102.283.450	18.319.550	329.516	2.545.000	129

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere 40 yılda verilen su miktarındaki artış %823, nüfus artışı ise %253 olarak gerçekleşmiş, böylece nüfus başına isabet eden su miktarı %160 artmıştır.

İstanbul Sular İdaresi'nin Dördüncü Dönem Çalışmaları (1973-1982)

Bir evvelki 1963-1972 döneminde proje ve programları hazırlanıp, finansman kaynakları da sağlanan ve kanuni müeyyideye de bağlanarak inşasına başlanan 1. aşama su tesislerinden, inşaatları devam edenlerle, bu tesislerden üretilen ilâve suların şehre iletilmesini sağlayacak ana isale hatları, pompa istasyonları, arıtma tesisleri, su depoları ve tâli isale hatları program ve projelerinin Devlet Su İşleri (DSİ) ve İstanbul Sular İdaresi (İSİ) tarafından müştereken uygulanması ve faydalı neticelerinin alınması, bu dönemde mümkün olmuştur.

Bu on yıllık dönemde; İstanbul İçme Suyu Projesi'nin (DAMOC) 1985 yılı hedefi bulunan, 1. aşama programına ait tesislerin tamamı bitirilme sınırlarına getirilmiştir. Sular İdaresi teknik elemanları tarafından Küçükçekmece'den Gebze'ye kadar olan bölgelerde, Su Şebeke Hesabı programlanarak Boğaziçi Üniversitesi bilgisayarlarında 1/25.000 ölçekli anahtar ve 1/5000 ölçekli şebeke projeleri yapılmıştır. Civar belediyelerin ilhakından evvel tespit edilmiş bulunan İstanbul'un eski belediye hudutları içinde kalan bölgelerin 1/1000 ölçekli paftalarına da işlenerek bu kısımlara ait şebeke projeleri de hazırlanmıştır.

1974 yılında Avrupa yakasında 8 belediye ve 3 muhtarlığın kurduğu Mahmutbey Su Birliği ile Asya yakasında 12 belediye ve 2 muhtarlığın kurduğu Kartal Su Birliği ve Bayrampaşa, Alibeyköy, Kâğıthane, Çeliktepe, Küçükköy Belediye-

leri abone kaydedilerek İstanbul Belediyesi'nin dışındaki bu belediyelere de su verilmiştir. Avrupa ve Asya yakasında su dağıtım şebekesi bulunmayan büyük nüfuslu sitelere de su şebekeleri tesis edilerek su almaları sağlanmıştır.

Bu dönemde gerek DSİ ve gerekse İSİ tarafından kanun uyarınca düzenlenen protokola göre yapılmış bulunan ve aşağıda tafsilatıyla gösterilen tesisler tamamlanıkça üretilen su miktarı tesislerin kapasitesi nispetinde her yıl bir miktar arttırılarak, proje hedeflerine büyük ölçüde yaklaşılmıştır. İnşa edilmiş olan belli başlı büyük tesisler ve boru hatları:

• Avrupa Yakasında Yapılan Tesisler

1. Terkos Gölü ve Alibeyköy Baraj Sistemi

a) Terkos Gölü aktarma pompa istasyonu

1982 yılında pompa istasyonu ile aktarma arasında 3 km uzunluğunda 1000 mm'lik çelik boru terfi hattı inşa edilmiştir (İ.S.İ.).

b) Alibey Barajı

Alibey Barajı'nın temeli çürük bir alüviyon tabakasına oturduğundan toprak baraj dolguları kademe kademe yapılmaktadır. Yapılan her dolgu tabakasının oturması için bir süre beklenmektedir. Bu sebepten 1966 sonunda inşasına başlanan baraj gövdesi bu dönemde ancak + 22 m'ye yükseltilebilmiştir. Baraj gövdesinin tüm yüksekliği + 29 m olacaktır.

Su alma tüneli ve su alma kulesi inşa edilmiştir. Alibey Hamsu pompa istasyonunda 6 adet motopomp tesis edilmiştir. Motopompların toplam azamî debisi 720.000 m³/gün'dür. Pompa istasyonunun baraj gölünden aldığı su 4,5 km 1850 mm'lik öngerilmeli beton boru terfi hattı vasıtasıyla Kâğıthane Arıtma Tesislerine basılmaktadır (DSİ). Alibey Barajı tamamlandığı zaman aktarmayla beraber azami 550.000 m³/gün suyu arıtma tesislerine terfi edecektir.

c) Kâğıthane eski arıtma tesisleri

Yeniden 3 adet 50.000 m³/gün kapasiteli dekantör inşa edilmiştir (İSİ). Bu suretle dekantör sayısı 4'de 7'ye ve toplam dekantör azami kapasitesi 200.000'den 350.000 m³/gün'e ulaşmıştır. 60.000 m³/gün kapasiteli batı filitrelere birlikte eski arıtma tesisinin dekantasyon kapasitesi azami 410.000 m³/gün'e çıkmıştır.

Kâğıthane eski arıtma tesisleri arazisi içinde bir temiz su pompa istasyonu inşa edilmiştir. Bu pompa istasyonunda 4 adet motopomp vardır. Ve bu pompaların toplam azami debisi 63.000 m³/gün'dür (DSİ).

d) Kâğıthane yeni arıtma tesisleri

Bu dönemde inşa edilen yeni arıtma tesislerinde yumaklaştırıcılar, çökerticiler, (Dekantörler) seri filtreler ve 14.000 m³ hacminde su deposu inşa edilmiştir. Tesisin günlük proje kapasitesi 300.000 m³'dür (DSİ).

e) Ana isale hatları

Terkos Gölü ve Alibey Barajı sisteminde bu dönemde toplam 36,9 km uzunluğunda, çeşitli çap ve cinsten borulardan müteşekkil ana isale hattı döşenmiştir. Bunlar:

(c1) Kâğıthane-Bomonti isale hattı 3,9 km uzunluğunda, 1000 mm çapında çelik boru (DSİ).

(e2) Kâğıthane-Kuştepe-Levent isale hattı: 4,9 km uzunluğunda, 1600 mm ve 1000 mm çapında çelik boru.

(e3) Kuştepe-Mecidiyeköy isale hattı: 2 km 1000 mm'lik çelik boru (DSİ).

(e4) Kâğıthane-Silâhtar isale hattı: 3,5 km uzunluğunda 1000 mm çapında çelik boru (DSİ).

(e5) Silâhtar-Münzevi isale hattı: 6,5 km uzunlukta 700 mm'lik çelik boru.

(e6) Silâhtar-Küçükköy isale hattı: 6,1 km uzunluğunda 800 mm (DSİ) ve 700 mm çaplarında çelik boru (İSİ).

(e7) Kâğıthane-Münzevi isale hattı: 7,6 km uzunluğunda 1000 mm'lik ve 900 mm'lik çelik boru (İ.S.İ).

(e8) Kâğıthane-Feriköy isale hattı: Bu isale hattında mevcut galeriler boruya tebdil edilmiş ve Kâğıthane Deresi'nin islâhı nedeniyle boru güzergâhı değiştirilmiştir. Yapılan bu ameliyeler için 2,4 km 1200 mm çapında çelik boru döşenmiştir. İsale hattının Kâğıthane deresi geçişini temin için, 50 m uzunluğunda bir adet çelik köprü (Boru köprüsü) inşa edilmiştir (İSİ).

f) Talî (Şehiriçi) isale hatlarının ayrıntılarına girmiyoruz.

g) Su depoları

(g1) 1000 m³ hacminde Münzevi ayaklı su deposu (İSİ).

(g2) 1250 m³ hacminde Büyükdere Gömme Su Deposu: Deponun isale hattı ile bağlantısı 289 m uzunlukta 600 mm çapında çelik boru ile sağlanmıştır (İSİ).

(g3) 500 m³ hacminde Küçükköy ayaklı su deposu (İSİ).

(g4) Levent Su deposu: Türkiye’de ilk defa 2 katlı su deposu tatbikatı bu depoda gerçekleştirilmiştir.

h) Pompa istasyonları

(h1) Levent pompa istasyonu: Pompa istasyonunda 8 adet pompa tesis edilmiştir. Toplam azamî debi 180.000 m³/gün (İSİ).

(h2) İstinye pompa istasyonu: Pompa istasyonunda 3 adet pompa tesis edilmiştir. Toplam debi 3300 m³/gün (İSİ).

(h3) Silâhtar pompa istasyonu: Pompa istasyonunda 6 pompa monte edilmiştir. Toplam azamî debi 150.000 m³/gün (DSİ).

(h4) Hacıosman pompa istasyonu: Pompa istasyonuna 2 adet pompa monte edilmiştir. Toplam azamî debi 4200 m³/gün (İSİ).

i) Su dağıtım şebekesinin ayrıntılarına girmiyoruz.

2. Ataköy, Çırpıcı, Uzuncadere, Zeytinburnu, Florya, Osmaniye Derinkuyu Sistemi

a) Derin kuyular: Bu dönemde 17 derin kuyu açılmıştır.

Bulunduğu yer	Adedi	Debisi
Ataköy	5	56 lt/sn
Çırpıcı	2	17 lt/sn
Osmaniye	1	8 lt/sn
Florya	4	117 lt/sn
Uzuncadere	4	75 lt/sn
Zeytinburnu	1	21 lt/sn
Toplam	17	25.401,6 m ³ /gün

b) İsale hatları:

(b1) Uzuncadere-Bakırköy isale hattı: 3,3 km uzunlukta 600 mm çapında çelik boru (DSİ)

(b2) Uzuncadere-Yeşilyurt-Yeşilköy isale hattı: 5,2 km uzunlukta 500 mm çapında fontdüktül boru (İSİ)

c) Su depoları: Florya Şenlik Mahallesiinde 100 m³ hacminde bir su deposu ile kunsuzlandırma havuzu inşa ettirilmiştir (İSİ).

d) Pompa istasyonları: Florya'da derin kuyulardan alınan suyu şebekeye basmak üzere mevcutlara ilâveten bir adet pompa istasyonu inşa ettirilmiştir.

e) Su dağıtım şebekesi: Yeşilköy: 24 km uzunlukta 100-150-200 mm çapında borulardan müteşekkil su dağıtım şebekesi.

- Asya Yakasında Yapılan Tesisler

1. Ömerli Barajı Sistemi

a) Ömerli Barajı:

1968 yılında inşasına başlanıp 1972 yılında bitirilmiş olan toprak dolgu bir barajdır. Yıllık emniyetli verimi 180 milyon m³'dür (DSİ).

b) Hamsu pompa istasyonu:

Barajdan alınan hamsuyu Arıtma Tesislerine terfi eden pompa istasyonunda 6 adet motopomp monte edilmiştir. Bu pompaların azami toplam debisi 900.000 m³/gün'dür (DSİ).

Pompa istasyonu ile arıtma tesisi arasında 1,3 km uzunluğunda 2200 mm çapında beton borudan müteşekkil bir terfi hattı tesis edilmiştir (DSİ)

c) Arıtma tesisi:

Yumaklaştırıcılar, çökelticiler, seri filitreler ve 14.000 m³'lük su deposundan müteşekkil tesisin günlük proje kapasitesi 300.000 m³/gün'dür (DSİ).

d) Temiz su pompa istasyonu:

Pompa istasyonunun toplam azami debisi 600.000 m³/gün olan 4 adet motopomp monte edilmiştir (DSİ).

e) Ana isale hatları:

Bu dönemde çeşitli çap ve cinsten borudan oluşan toplam 139,4 km uzunluğunda ana isale hattı inşa edilmiştir.

f) Su depoları:

(f1) 10.000 m³ hacminde Dudullu gömme su deposu (DSİ).

(f2) 14.000 m³ hacminde Küçük Çamlıca gömme su deposu (DSİ).

(f3) 7.000 m³ hacminde Bulgurlu gömme su deposu (İSİ).

g) Pompa istasyonları:

Küçük Çamlıca Pompa İstasyonu: Pompa istasyonuna 8 adet motopomp monte edilmiştir. Bunların toplam azamî debisi 71.000 m³/gün'dür (DSİ).

h) Su dağıtım şebekelerinin ayrıntılarına girmiyoruz.

2. Elmalı Barajı Sistemi

a) Elmalı Barajı: Yeni barajın sağ sahilindeki tahkim işinin eksik kalan kısımları tamamlanmıştır.

b) Elmalı Barajı pompa istasyonu: Mevcut pompalara iki adet motopomp ilâve edilmiştir. Bu motopompların toplam azamî debisi $22.000 \text{ m}^3/\text{gün}$ 'dür. Bu suretle pompa istasyonundaki pompaların adedi 8'e ve pompaların toplam azamî kapasitesi de $74.000 \text{ m}^3/\text{gün}$ 'e yükselmiştir.

c) Elmalı Barajı arıtma tesisi: Elmalı barajında mevcut iki dekantöre $50.000 \text{ m}^3/\text{gün}$ kapasiteli bir adet dekantör ilâve edilmiştir. Mevcut batî ve seri filtreler yeni seri filtreler ilâve edilmek suretiyle arıtma tesisinin kapasitesi $70.000 \text{ m}^3/\text{gün}$ 'e yükseltilmiştir (İ.S.İ).

d) Ana isale hatları: Bu dönemde Elmalı Barajı sistemine 15,1 km uzunluğunda ana isale hattı ilâve edilmiştir. Bunlar:

(d1) Elmalı-Beykoz isale hattı: 2,3 km uzunluğunda 600 mm ve 700 mm çapında çelik boru (İ.S.İ).

(d2) Elmalı -Kavacık isale hattı: 2,8 km uzunluğunda 600 mm çapında fondüktil boru (İ.S.İ).

e) Tali isale hatları:

Beykoz-Anadolukavağı boru hattı: 58 km uzunlukta 100, 150, 200, 250 mm çapında asbestli çimento boru (İ.S.İ).

f) Su depoları:

Beykoz gömme su depoları: 3 adet 3000 m^3 hacminde gömme su deposu. Toplam hacmi 9000 m^3 (İ.S.İ).

g) Su dağıtım şebekeleri:

(g1) Kavacık mahallesi: 16 km uzunlukta 100,150 mm çapında borulardan müteşekkil su dağıtım şebekesi (İ.S.İ).

(g2) Çengelköy-Bahçelievler mahallesi: 10 km uzunlukta 100, 150, 200 mm çapında borulardan müteşekkil su dağıtım şebekesi (İ.S.İ).

2. Adalar Bölgesinde Yapılan Tesisler

a) Kınalı ve Burgaz adaları:

17 km uzunluğunda 80 ilâ 400 mm çaplarında asbestli çimento borudan müteşekkil su dağıtım şebekeleri (İ.S.İ).

b) Kınalıada terfi hattı ve pompa istasyonu bağlantıları:

1 km uzunluğunda 300 mm çapında font boru, 61 m 300 mm çapında çelik boru, 120 m 200 mm çapında font boru (deşarj hattı) (İSİ).

c) Burgazada terfi hattı ve pompa istasyonu bağlantıları:

663 m 300 mm çapında font boru, 76 m 300 mm çapında çelik boru, 70 m 200 mm çapında font boru (deşarj hattı) (İSİ).

d) Kınalı ve Burgaz adaları su alma iskeleleri ve pompa istasyonları (İSİ)

3. Tuzla Öngerilmeli Beton Boru Fabrikası (DSİ)

İstanbul şehri ana isale hatlarında kullanılacak büyük çaplı öngerilmeli beton boruların imali için Tuzla'da bir öngerilmeli beton boru fabrikası tesis edilmiştir.

• 1972-1982 dördüncü dönem sonunda 10 yılda alınan sonuçlarla, Sular İdaresi'nin işe başladığı tarihten itibaren 1982 yılına kadar 50 yılda yapılan işlerle alınan sonuçların karşılaştırılması.

a) 1972 ilâ 1982 yılları arasında alınan sonuçlar:

Yıllar	Avrupa yakasına verilen yıllık su miktarı (m ³)	Asya yakasına verilen yıllık su miktarı (m ³)	Nüfus (milyon)
1972	102.283.450	18.319.550	2.545
1982	215.951.990	114.978.493	5.000*

Yıllar	Avrupa yakasına verilen günlük su miktarı (m ³)	Asya yakasına verilen günlük su miktarı (m ³)	Nüfus başına düşen miktar (litre)
1972	279.326	50.190	129
1982	591.649	315.009	181

*(yaklaşık)

Tablolardan da anlaşılacağı gibi bu dönemde su miktarında sağlanan artış %174, kentin nüfusundaki artış ise %96 olarak gerçekleşmiş, bu sayede de nüfus başına düşen su miktarı %40'a varan bir çoğalma göstermiştir.

b) Sular idaresinin işe başladığı tarihten itibaren 1982 yılı sonuna kadar 50 yılda yapılan işlerle alınan sonuçların karşılaştırılması.

Yıllar	Avrupa yakasına verilen yıllık su (m ³)	Asya yakasına verilen yıllık su (m ³)	Ortalama günlük su (m ³)	Nüfus	Nüfus başına (litre)
1932	10.521.734	2.379.093	35.346	713.420	50
1982	215.951.990	114.978.493	906.658	5.000.000	181

Bu rakamlara göre 50 yılda sağlanan su miktarı artışı %2476 olurken aynı zaman içinde kentte yaşayan nüfusun artışı %600 olarak gerçekleşmiştir. Nüfus başına isabet eden su artışı ise %262'dir.

Beşinci Dönem Çalışmaları (İSKİ)

Böylece gelmiş olduk 23 Kasım 1981 tarihli *Resmî Gazete*'de yayınlanan 2560 sayılı kanunla kurulmuş İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (İSKİ) dönemine. O zamana kadar Belediye Fen İşleri Müdürlüğü'nde bir şube (Mecari şubesi) şeklinde idare edilen kanalizasyon işleri de bu tam anlamıyla özerk kuruluşa dahil edilmiştir.

Yasada, İstanbul'un giderek artan su sorununun, sadece kent Belediyesi'nin değil, hükümetlerin, ilçe belediyelerinin ve ilgili odaların da sorunu olduğundan hareketle geniş katılımlı bir genel kurul oluşturulmuş ve İSKİ çok özel ve özerk bir yapıya kavuşturulmuş.

Vali, Belediye Başkanı, Belediye Başkanı'nın müdürler arasından seçeceği 8 üye, ilgili 12 bakanlığın seçeceği 12 üye, çevre müsteşarlığı, İller Bankası, DSİ Genel Müdürlüğü ve İstanbul Sanayi Odası'nca görevlendirilecek birer üye ve İSKİ'nin hizmet alanına alınan belediyelerin başkanları ve muhtarların kendi aralarında seçecekleri 5 üye ile 31 kişilik genel kurul oluşturulmuş. Genel kurulun yılda iki kez, Mayıs ve Ekim aylarında İstanbul valisi tarafından toplantıya çağrılması ilkesi benimsenmiş.

1984 yerel seçimleri sonucunda göreve gelen ANAP'lı belediye başkanı Bedrettin Dalan döneminde, 3009 sayılı yasayla 2560 sayılı yasanın bazı maddeleri değiştirilmiş. Böylece İSKİ Genel Kurulu ortadan kaldırılmış, genel kurul yetkisi İstanbul Büyük Şehir Belediye Meclisi'ne verilmiş ve bakanlıklardan valiyer, İller Bankası'ndan odalara kadar tüm kişi, kurum ve kuruluşlar devre dışı bırakılmış. Nitekim kısa süre sonra DSİ, İstanbul'da kurduğu bölge temsilciliğinin faaliyetini neredeyse durdurmuş ve barajların yapımı, bakımı ile birlikte tüm su tesislerinin yapımı, kanalizasyon işleri, sadece abonelerden aldığı paralarla yaşamını sürdüren İSKİ'ye yüklenmiş.

Bu arada hızla artan nüfus, İstanbul su sorununun katlanarak büyümesine neden olmakta, şehir içi su şebekesinin önemli bir bölümü ömrünü tamamlamış olup esasen kıt olan suyun yüzde 50 gibi önemli bir bölümü toprağa karışır duruma gelmiştir.

Nüfusun % 60'ı Avrupa, % 40'ı Anadolu yakasında; oysa su rezervlerinin % 40'ı Avrupa, % 60'ı ise Anadolu yakasında bulunan İstanbul'un su kaynakları ile nüfus dağılımı arasındaki bu ters orantı, çekilen su sıkıntısının önemli bir nedeni olmaktadır. Bir başka neden de, barajlar arasında bağlantı bulunmayışıdır (Büyüamin Çelebi, "İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi-İSKİ" *İst. Ans.*)

1982'den bu yana yapılması tasarlanmış işler özetle şunlar olmaktadır.

1. Önceki dönemden inşaları 1982'den sonraya kalanlar:

a) Terkos-Alibey sistemine dahil Alibey Barajı (DSİ); Ayazağa-Hacıosman isale hattı (İSİ). Bunların her ikisinin 1985 yılında bitirilmesi planlanmıştır.

b) Derin kuyu sistemi: 1985 yılı programına alınmış Yeşilköy-Florya isale hattı.

c) Ömerli sistemine dahil Ömerli 2. kademe arıtma tesisleri (İSİ);

Ömerli-Kartal isale hattı (DSİ); Kartal-Cevizli-Küçükalyalı isale hattı (DSİ);

Sarayburnu-Yedikule-Çırpıcı-Bahçelievler isale hattı (DSİ);

Bakırköy-Behçelievler pompa istasyonu ve gömme su deposu (DSİ);

Dudullu pompa istasyonu (İSİ);

Dudullu-Bakırdağ isale hattı (İSİ);

Dudullu-Şerifali-Kayışdağ isale hattı (İSİ).

Böylece birinci aşama proje ve programına dahil bütün tesislerin 1985 yılı sonuna kadar tamamlanmaları tasarlanmıştır.

2. 1985'ten sonra yapımı öngörülmüş tesisler de şunlar oluyor:

a) Avrupa yakasında: Büyükçekmece sistemi; Küçükçekmece sistemi: 1990'a sarkması düşünülen bu projelerde her iki gölün denizle bağlantıları kesilecek ve böylece de tuzdan arınan ve tatlılaşan su, tekrar arıtma tesislerinden geçirilerek içilecek hale getirilecek ve beslenme alanlarına dağıtılacaktır.

b) Asya yakasında: İsaköy barajı; Darlık barajı; Tavşanlı sistemi: Tahminlere göre 1995'te bitmiş olacak olan bu 2. aşama tesisleriyle kişi başına 31 l lt/gün su sağlanmış olacaktır¹.

İSKİ'nin kuruluş yıllarında tasarlanıp uygulanmaya konmuş olan işleri saydıktan sonra bu kurum tarafından fiilen gerçekleştirilmiş işleri, bu kez de onun kendi süreli yayınından² takibedelim.

"İski Yönetimi olarak bugünün ve yarının sorunlarını çözerken bizden sonraki kuşaklara kent dokusuyla bütünleşmiş temiz ve güzel bir çevre bırakmamız gerektiğinin bilincindeyiz" derken Genel Müdürlük, İSKİ'nin İstanbul su ve kanalizasyon sorununa bundan böyle çok daha geniş kapsamlı açıdan yaklaştığını ifade etmiş oluyor.

İSKİ müjde veriyor: "Terkos'un sorunu 1991'de çözülüyor". Bunun için iki proje 1991'de bitirilecek. Bunlardan biri Terkos'tan yeni bir isale hattı, öbürü de sıkıntı halinde Terkos'tan su alacak semtlerin bir bölümünü besleyecek ve Büyükçekmece Barajı'na bağlanacak yedekleme hattı.

Bunların dışında Terkos ve Alibeyköy barajlarından beslenen bölgelerin su sorunlarını çözmek amacıyla çalışmaları tamamlanan (Mayıs 1990) ve ihaleye çıkarılan projeler şunlardır:

- Çeliktepe pompa istasyonu,
- Çeliktepe-Ayazağa isale hattı,
- Ayazağa deposu,
- Ayazağa-Büyükdere isale hattı ve Büyükdere pompa istasyonu,
- Büyükdere-Maden isale hattı ve Maden deposu ve pompa istasyonu,
- Büyükdere deposu.

Öbür yandan geliştirilen bir başka proje de Yalova-Kuruçeşme su taşıma projesi oluyor. Buna göre Yalova'ya gelip de kullanılmayan 30.000 m³/gün su, deniz tankerleriyle Kuruçeşme'ye taşınacak. Burada bir bağlı tanker üstünde kurulacak pompa istasyonu ile Kuruçeşme, Beşiktaş, Kireçburnu, Taşkışla, Zincirlikuyu ve Taksim çevresinin su gereksiniminin bir bölümü karşılanmış olacak: 60 bin aile günde 0,5 m³ suya kavuşmuş olacak.

1 Kerim Esmec, *a.g.e.*, s.51-111

2 İSKİ'nin yayın organı; *Su dergisi* (İlk sayı Mayıs 1990)

Terkos-Alibey baraj sistemine bağlı semtlerde su sıkıntısına getirilen bir başka çözüm de Haliç Geçişi projesidir. DSİ tarafından yaptırılan Salacak-Gülhane Boğaz geçişi, Ömerli Barajının suyunu Güney Haliç bölgesine aktarıyordu. Bu hattan Beyoğlu yakasına su vermek üzere 60 bin m³ kapasiteli Haliç Geçişi girişiminde bulunulmuştur.

İstanbul'un mevcut su sorununa çözüm getirmek için İSKİ'nin en önemli ve ivedi tasarılarından biri Avrupa Yakası Su Projesi olup kentin bütün su kaynakları arasında bağlantı kurulmasını amaçlamıştı. Bu projede 4 yeni depo ve pompa istasyonunun Esenyurt deposu, Avcılar deposu, Avcılar pompa istasyonu, Avcılar-Esenyurt isale hattının ihaleleri 1989'da sonuçlanmıştır.

1980'lerin sonuna kadar suyunu kuyulardan sağlamaya çalışan Büyükçekmece ilçesine içme suyu götürecek olan isale hattının inşaatı tamamlanmıştır.

Bütün bunların yanısıra İSKİ, kısa vadeli acil önlemleri de ihmal etmemiş olup Ömerli Barajı Haliç'in güneyini beslemeye başlamıştır. Mevcut tanker filo-suna eklenecek 60 tankerle sayının 146'ya çıkarılması kararlaştırılmıştır. Ve İSKİ ayda 100 km içme suyu şebekesi döşemektedir.

1990 Temmuz'unda Ömerli Barajı Terkos'a bağlanmıştı. Bunu İSKİ üç ay gibi kısa bir süre içinde, planlamasından mühendislik hizmetlerine ve işçiliğine kadar Haliç Geçişi projesini gerçekleştirerek sağlamıştır.

Bu aynı ay içinde Yalova'dan Su Taşıma Projesi de uygulamaya konulmuş olup, bununla, Kuruçeşme, Beşiktaş, İstinye ve çevresinin su gereksiniminin bir kısmı karşılanacaktır.

Bu proje ile, günümüze kadar uzun vadeli projeler kapsamında düşünülen Sazlıdere, Yeşilçay, Kuzey Istranca Dereleri Projeleri, aynı paketin aşamaları olarak ele alınmış ve bu sonuncular 1991 yılında başlayacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Bununla hedeflenen su miktarları da, 1992'de şöyle olacaktır:

Terkos, Alibey, Elmalı, Ömerli	364 milyon m ³
Büyükçekmece ve Darlık barajları	197 milyon m ³
Kuzey Istranca dereleri 1. ve 2. kısım	110 milyon m ³
Sazlıdere barajı	56 milyon m ³
Yeşilçay	68 milyon m ³

Eylül 1990'da Yalova suyu İstanbul musluklarından akar oluyor ve Kuzey Istranca Deresi ve Sazlıdere Projelerinin ihalesi gerçekleşiyor.

Aranan çözümler çerçevesinde “Yapay Yağış” da İSKİ’nin gündemine giriyor ve İstanbul Teknik Üniversitesi Meteoroloji kürsüsü ile birlikte konu ele alınıyor ve uygulama Kasım 1990’da başlıyor. Her tarafta sonuç başarılı oluyor.

Büyükçekmece Barajından beslenen bölgelerin su sıkıntısını hafifletmek amacıyla üniversitelerle yapılan işbirliği sonucu kullanılabilir rezervleri saptanan Bakırköy Bölgesi’nde kuyu açma çalışmalarına başlanmış olup sondaj çalışmaları devam eden 8 kuyudan günde 25 bin m³ su sağlanması planlanmıştır.

Nisan 1991 başında Sazlıdere Barajı’nın yapımına başlanmış olup ayrıca bu barajla Istranca Dereleri regülatörlerinin temelleri atılmıştır. Tam arıtmada ikinci adım olarak Küçükçekmece Tam Arıtma Tesisi’nin ihale sözleşmesi yapıldığı gibi Küçükçekmece gölü suyunu Büyükçekmece’ye aktaracak isale hattının yapımına da başlanmıştır.

Ve nihayet heyecan verici bir gazete haberi: Japonlar, Bolu’daki Melen Çayı’nın suyunu İstanbul’a pompalayacak. Önümüzdeki günlerde imzalanacak anlaşmaya göre bol rezerve sahip Melen Çayı’nın suyu İstanbul çevresinde kurulacak göletlerde toplanacak. Buralarda arıtılarak musluklara pompalanacak. Bu Japon kredisi İstanbul’u 30 yıl su sıkıntısından kurtaracak¹.

Sular İdaresi İle İlgili Bazı Kişisel Anılar

1942-50 arası ve birkaç yıl da ötesi Sular İdaresi’nin çeşitli bölüm müdür ya da şefleriyle yakın arkadaşlığımız, evimizin o dönemdeki İdare binasının hemen karşısında bulunması ve İdare’ye bazı döküm ve makina imalât taahhütlerinde bulunmuş olmamız itibarıyla bu arkadaşlarla sık temasımız belleğimize şu anıları işledi.

Yüksek Mühendis Mektebinin (İ.T.Ü.) hidrolik kürsüsü başkanı Ord. Prof. Burhanettin Berken (“Sucu Burhan”) hoca², mizac itibarıyla hayli ceberut olup sokakta şapkasız veya traşsız bir öğrencinin selâmını almaz, aksi halde, yılın hangi ayı olursa olsun, şapkasını Avrupa usulü çıkararak törensel şekilde selâma karşılık verirdi. O denli tutucu bir Batı burjuvası tavrı vardı ki, çok başarılı bir mühendis olan Faruk Özerengin’in, kulağına gelmiş bazı çapkınlıkları nedeniyle, primini kestirmişti. O da hemen istifasını vermişti.

1 *Hürriyet*, “İstanbul” eki, 08.04.1993

2 “Burhan”lar iki taneydi. Öbürü “Elektrikçi Burhan” (Sezerar) hoca olup “Sucu”nun daha Paris’te tahsilden arkadaşındı. Biri Ponts et Chaussées, öbürü Ecolc supérieure d’électricité mezunuydu.

Burhan Hoca Sular İdaresi'nin İdare hey'eti âzası ve başmüşaviri idi. Umum Müdür İhsan Göze Bey de onun Mektep'te muavini, hoca emekliye ayrıldığı zaman da kürsüde yerini alacak kişiydi. Tabîî bunun için hocanın ona iyi sicil vermesi gerekiyordu. Bu nedenle de İhsan Bey onun etrafında pervane gibi döner, İdare'de bir sözünü iki etmezdi. Hoca'nın her konuda dediği dedikti.

Günü gelip Çırpıcı'ya artezyenlerin açılması kararı alınıyor. Hoca, "bunların yerini ben tayin edeceğim" dediği için kimse işe başlayamıyor. Hoca da bu yer gösterme işini sallıyor da sallıyor. Nihayet bir gün Avrupa'ya gideceği bir sırada İdare'nin müşaviri Prof. Kâmuran Görgün ile Üzinler müfettişi Y.Müh.(Prof.) Faruk Özerengin onu yakalayıp gitmeden şu yerleri göstermesini rica ediyorlar. O da eline bir kırmızı kalem alıp harita üzerinde "bir tane şuraya, bir tane şuraya..." diye işaretleyip gidiyor.

Rahmetli Kâmuran'la Faruk bu konudaki literatürü karıştırıyorlar ve bir de görüyorlar ki hocanın gösterdiği yerlere, yani o sıklıkta kuyular açılırsa bunlar birbirinin suyunu çalacak ve şu kadar kuyudan neredeyse tek kuyu debisi elde edilecek! Bunlar, başta İhsan Bey olmak üzere işi herkesten gizleyerek kuyuları aralıklı açıyorlar, kimse de işin farkına varmıyor.

Sular İdaresi'nin ilginç kişilerinden biri de İnşaat Müdürü Mülhime İnce ablamızın muavini olan Naci Yüngül, nam-ı diğer "Karyoka Naci" idi. Çok çalışkan ve bilgili, birkaç dile sahip, İdare hakkında birçok değerli kitap yazmış bir mühendis olan Naci'nin bunlara karşın eli çok ağırdı. Her işi çok yavaş yapardı ve bu nedenle de nekre kişiler olan Levazım Müdürü Kemal Kalpakçı (Galatasaray-Güneş'li, ünlü millî futbolcu Papaz Kemal) ile Vakıf Sular Müdürü rahmetli Y. Müh. Macit Işık, ona takılır dururlardı.

Çırpıcı kuyuları açıldıktan sonra 600 mm'lik boru isale hattı tesis edilmiş ve bunun için gerekli olan, sactan bir denge bacası dikilmişti. Bu yüksek bacayı muvakkaten bir ahşap iskele tutuyordu. Kâmuran'la Faruk bunu yere ankrajla bağlayacak dört tane tel lente ile tespit etmeyi en basit ve ucuz çözüm olarak görmüşlerdi ki hoca "betonarmer iskele" fetvasını vermişti! Bu iskelenin hesabı da "ivedi" kaydı ile Karyoka Naci'ye havale edilmişti. Papaz Kemal'le Macit arada bir "Naci, ne durumda senin ivedi işin?" diye takılırlardı.

Naci kendini toparlayıp bir şeyler meydana getirene kadar bir gece bir fırtına bacayı da, geçici ahşap iskeleyi de yerle bir etmişti. Naci ellerini ovuşturuyordu: "Azizim, denge bacası devrildi, işin ivediliği kalmadı!..."

Atatürk'ün Florya deniz köşkü, 1935'de Sular İdaresi'nce yapılmış olup inşaatı o zaman Belediye Hey'et-i Fennîye Reisi Ziya Erdem Bey (sonradan, İhsan

Göze'den önce Sular İdaresi Umum Müdürü) idare ediyordu. Biz o tarihlerde orada oturuyorduk ve babamızın arkadaşı olan Ziya Bey sık sık bize gelir, sohbet edilirdi. Ziya Bey, köşkün mimarı Seyfi Arkan Bey'den çok şikâyetçiydi: uygulanması mümkün olmayan şeyler istemiş. Meselâ büyük salonun tavanına boydan boya bir buzlu cam taktırıp gerisinden ışıktandırılınsın diye ısrar ediyormuş.

“Bu koca cam kitlesi nasıl tutturulacak?”

“Görünmeyen ince tellerle”

“İnce tel bu ağırlığı taşır mı? Sonra bir ampul değiştirmek gerekirse, nasıl olacak?...”

İnşaatın formeni Liman isimli bir Alman'dı. Bina, balyozla çakılan demir kazıklar üzerine oturacaktı. Bu balyoz sallama işi için Kürt kökenli işçiler getirilmişti. Bir sabah Liman geldiğinde bir de bakıyor ki tek bir işçi kalmamış! Meğer bunlar Alevî imişler ve bizim bahçede çokça bulunan tavşanları gören trene atladığı gibi kaçmışmış!...

Kâzım Çeçen hocanın anlattığına göre Başbakan Demirel İTÜ'den 1949'da mezun olunca 12 lira gündelikle 45 gün Sular İdaresi'nde, o zamanlar döşenmekte olan 1000 mm'lik boru isale hattında çalışmışmış.

Bu arada, “Mecari Şubesi” ile de olan ilişkilerimizden bazı anıları da zikre delim. 1940'larda, İstanbul Vali ve Belediye Reisi Dr. Lütfi Kırdar zamanında, 1936'da Türkiye'ye çağırılmış, İstanbul Belediyesi'nin sözleşmeli kent tasarımı uzmanı Fransız mimar Henri Prost (1874-1959), tam yetki ile Sular İdaresi ve Mecari Şubesi dahil, her yerin buyrukçusu idi. Kendisiyle bir görüşmemizde İstanbul'un çok engebeli olması nedeniyle özellikle yokuşlarda yağmur sularının yolu genişlemesine kesecek kanallardan toplanmasına onu ikna etmiş ve Resim 23, 24 ve 25'de görülen uzunlamasına dizilmiş rögar ızgaraları tarafımızdan çizilerek onayı alınmış ve dökülerek yerlerine konmuştu. Keza Taksim Bahçesi'nin tanzimi sırasında Prost Mecari Şubesi'nden çiçek parterlerinin etrafına konacak rögarlar için “süslü” ızgara resmi çizilmesini istemiş, başmühendis Naci Bengisu ağabeyimiz de bu işi bize yıkımtı. Resim 27'de (Maalesef fotoğrafı bulunmayan ama dökülüp yerlerine konmuş) ızgaraların orijinal resmi ile Prost'un onay imzası görülüyor. Tarih 25. VII. 1945.

İSTANBUL KANALİZASYONUNUN TARİHÇESİ

İstanbul kanalizasyonu ve suyu konusuna, ileri görüşlü bir Belediyeci, aynı zamanda Doktor ve Operatör olması dolayısıyla ciddi şekilde ilk önem veren, 1924-1928 yılları arasında İstanbul Şehir Eminliğini (Belediye Başkanlığını) üstlenen Operatör Doktor Emin (Erkul) olmuştur.

İstanbul kanalizasyonu için dünyaca meşhur Alman uzman Wild'e bir proje yaptırılarak, inşaat işi gayet ciddi bir Alman müteahhit firmasına ihale edilmişti. Bu projenin uygulanması sonucunda şehrin bir kısmındaki fenni kanalizasyon da o zaman yaptırıldı. Şehrin sıhhi bir şekilde su ve kanalizasyona kavuşmasını amaç bilen Emin Bey, imtiyaz mukavelesindeki şartlara rağmen şehre arıtmadan hamsu veren Terkos Şirketi'ni de, yapmaya mecbur olduğu arıtma tesislerini Kâğıthane'de yapmaya zorlayarak ve kontrol için başlarına bir doktor bakteriyolog tayin ettirerek şehre arıtılmış su verilmesini sağlamıştır.

Bu arada Vakıf Sulardan Kayışdağı suyu ve diğer bazı vakıf sularının memba ve isale hatlarını da tamir ettirmiş ve bu suların daha mazbut ve muntazam akıtılması bu çabayla kabil olmuştur.

Bugüne kadar İstanbul için 5 Kanalizasyon Proje çalışması yapılmıştır.

• A) Osmanlı devrinde 1918-20 yılları arasında bir Fransız firmasınca hazırlanmış bulunan genel kanalizasyon projeleri.

• B) Cumhuriyet devrinde Berlin'li mühendis Wild tarafından hazırlanmış bulunan genel kanalizasyon projeleri ve tatbikatı (1925-1937).

• C) 1959-1966 yılları arasında Prof. Dr. Habil D. Kehr teknik yönetimindeki kanalizasyon proje bürosunda hazırlanmış bulunan pis su ve yağmur suyu genel kanalizasyon projeleri (Kehr Projeleri).

• D) Dünya Sağlık Teşkilâtı proje müteahhidi DAMOC firmasınca hazırlanmış bulunan İstanbul Kanalizasyon Master Planı.

• E) Dünya Sağlık Teşkilâtı proje müteahhidi Scandia-Consult firmasınca hazırlanmış bulunan İstanbul yağmur suyu kanalizasyon Master Planı.

Ayrıca Camp. Tek-Ser firmasınca yapılmış bulunan Master Planı revizyon çalışmasını, 1979-1980 yılında Ne-De-Co firmasınca yapılmış bulunan dar kap-

samlı proje çalışmasını sayabiliriz. Söz konusu bu 5 projeye göre de İstanbul'da kanalizasyon uygulamaları yapılmıştır.

Günümüzde İstanbul'un kanalizasyon ihtiyacı pis su çukurları, kara kanallar ve modern kanallarla karşılanmaktadır. Pis su çukurları kullanılmış suların depo edildiği ve zaman zaman vidanjörlerle boşaltıldığı çukurlardır. Kara kanallar eski devirlerden kalmış tonozlardır. Bunlar; horasan, harçlı ve kuru taş duvarlarla örülmüş kanallardır. Kontrol bacaları yoktur. Bu yönden yerleri tam olarak bilinmemektedir. Modern kanallar Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ve Cumhuriyet devrinde bir projeye dayanarak yapılmış boru kanal ve kollektörlerdir.

Son yıllarda kanalizasyon yatırımlarının hızlandırılmasıyla pis su çukurlarının bulunduğu bölgeler gittikçe küçülmektedir. Florya, Şenlikköy, Suadiye, Bostancı, Bağdat Caddesi'nin güneyinde kalan bölgeler, Acıbadem Mahallesi, Boğaz, Küçük Çamlıca sırtlarında yeniden oluşan gecekondü bölgeleri kanalizasyon ihtiyacının pis su çukurlarıyla giderildiği bölgelerdir. Eski İstanbul'un hemen bütün sokaklarında kara kanallar vardır. Fakat kullanma sürelerini geçirme nedeniyle şikâyetlere neden olan bu kanallar bugün bir program dahilinde yerlerini modern boru kanallara bırakılmaktadırlar. İstanbul'da ilk bilimsel kanalizasyon çalışmaları Birinci Dünya Savaşı sırasında başlamıştır.

1918-1920 Fransız Projeleri

Bir Fransız firmasınca düzenlenen kanalizasyon projelerinin küçük bir kısmı uygulanmıştır. Fransız kanalları diye adlandırılan bu kanallar Fatih, Lâleli ve Beyazıt'ın bazı sokaklarında günümüzde de iyi bir biçimde hizmet görmektedirler.

Wild Projeleri

Wild projeleri şehri üç kanalizasyon bölgesine ayırmıştır: İstanbul, Beyoğlu ve Anadolu.

1. İstanbul Kanalizasyon Bölgesi; surlar ile çevrelenen tarihi yarımada ve Eyüp oluşturur. Bu bölgede Eyüp dışında karışık kanalizasyon sistemi önerilmiştir. Kullanılmış suların Cibali, Yenikapı, Ahırkapı ve Eyüp'te kurulacak mekanik arıtma tesislerinden geçirildikten sonra denize verilmesi planlanmıştır. Eyüp'te ayrı kanalizasyon sistemi önerilmiştir.

2. Beyoğlu Kanalizasyon Bölgesi; Söğütözü, Okmeydanı sırtları, Şişli, Büyükdere Caddesi, Ortaköy sırtları bu bölgenin sınırlarını oluşturur. Bu bölgenin tümünde karışık kanalizasyon sistemi önerilmiş, Hasköy, Kasımpaşa, Kabataş, Beşiktaş ve Ortaköy'de olmak üzere 5 mekanik arıtma tesisi planlanmıştır.

3. Anadolu Kanalizasyon Bölgesi; Beylerbeyi Sarayı, Kuzguncuk sırtları, Bağlarbaşı, Koşuyolu, Kızıltoprak, Fenerbahçe yarımadası bu bölgenin sınırlarını oluşturur. Bölge 1440,98 hektar büyüklüğündedir. Bölge demiryolunun güneyinde Kurbağalı Dere'nin çevresinde ufak bir bölge ve Kalamış koyunda 18 hektarlık bir bölgenin dışında karışık kanalizasyon sistemi önerilmiş ve Kuzguncuk, Üsküdar, Harem, Kadıköy, Mühürdar, Fenerbahçe'de olmal üzere 5 mekanik arıtma tesisi planlanmıştır. Ayrıca Söğütliçeşme'de kullanılmış suları Altıyol'a basan, Moda'da ise toplam suyu Bahariye Caddesi'ne basan 2 pompa istasyonu önerilmiştir. Bütün proje alanında yağmur suları uygun noktalarda savaklandıktan sonra (inceltilmiş, kullanılmış) kıyı toplayıcıları ile mekanik arıtma tesislerine iletilmektedir. Wild projelerine göre 1959 yılına değin özellikle İstanbul bölgesinde birçok ana toplayıcı gerçekleştirilmiştir. Bunların başlıcaları Eyüp'te İslâmbey ve Düğmeciler Caddesi, Fener, Abdülezelpaşa, Unkapanı, Ragıp Gümüşpala Caddesi'ni izleyen kıyı ana toplayıcıları Atatürk Bulvarı ile Gülhane Parkı arasındaki Süleymaniye yamacındaki Şebeke ve ana toplayıcılarıdır. Ayrıca;

a. Vatan Caddesi (Yenibahçe Deresi) ana toplayıcısı surlardan başlayarak Vatan Caddesi'ni izler. Aksaray meydanında Millet ve Ordu Caddeleri ana toplayıcılarını alarak Namık Kemal Caddesi'ni izler ve Küçük Langa Caddesi kavşağından itibaren yağmur suyu deşarj kanalı olarak Yenikapı'dan denize dökülür. 3400 m uzunluğundadır.

b. Haseki Caddesi ana toplayıcısı Ziya Gökalp Caddesi, Çukurbostan ve Millet Caddesi kavşakları arasında 70/120 kesitinde yaklaşık 1800 m uzunluğundadır.

c. Millet Caddesi ana toplayıcısı Topkapı Caddesi kavşağı ile Aksaray Meydanı arasında uzanır. Yaklaşık 2000 m uzunluğundadır.

Wild'ın projesinde pis suların, Cibali'de ızgaradan geçirildikten sonra Haliç'e verilmesi öngörülüp, tatbik edilmiştir. Bu seviyede o tarihlerde, arıtma yeterli görülmüştü. Beyazıt Meydanı'nda kurulan ve sonradan kaldırılan büyük havuz ve altındaki deponun (Kumkapı'dan deniz suyu ile beslenen) Haliç'e inen ana kolektörün yıkama havuzu olduğu bilinmektedir.

Kehr Projeleri

Kehr projeleri şehri 4 kanalizasyon bölgesine ayırır.

1. Batı Kanalizasyon Bölgesi ki Küçükçekmece ile surlar arasında uzanan bölgedir. Bu bölge için ayrı kanalizasyon sistemi tavsiye edilmiştir. Vadi toplayıcıları ile kıyılara iletilen kullanılmış suların kıyı toplayıcıları ile Küçükçekmece,

Ataköy ve Hipodrom'da planlanan biyolojik arıtma tesislerinden geçirildikten sonra Marmara'ya Ayamama deresine ve Ayvalıdere'ye verilmesi önerilmiştir.

2. Orta Kanalizasyon Bölgesi batıda surlar, Küçükköy, Şişli, Mecidiyeköy, Beylerbeyi, Kuzguncuk sırtları, Bağlarbaşı, Doğu'da Acıbadem ve Bahariye Caddeleri arasında uzanır. Bu bölge için Eyüp, Ortaköy, Nuhkuyusu, Acıbadem Caddesi arasında kalan bölgenin dışında karışık kanalizasyon sistemi önerilmiştir. İstanbul yakasında Kabataş, Haliç kıyı toplayıcıları, Haliç sifonu, Sarayburnu, Küçüklanga Caddesi kollektörleri ile Yenikapı'ya iletilen kullanılmış suların bir mekanik arıtmadan sonra denize verilmesi planlanmıştır. Vadi kollektörleri ile kıyılara iletilen kullanılmış suların bir mekanik arıtmadan sonra denize verilmesi planlanmıştır. Vadi kollektörleri ile kıyılara iletilen kullanılmış suların yağışlı havalarda 1/4 oranında inceltildikten sonra kıyı toplayıcılarına verilmesi öngörülmekte idi.

Anadolu yakasında Üsküdar Şemsipaşa'da bir mekanik arıtma tesisi planlanmıştır.

3. Doğu Kanalizasyon Bölgesi batıda Bahariye Caddesi, doğuda Çamaşırcıdere arasında uzanan bölgedir. Bu bölgenin tamamında ayrı kanalizasyon sistemi önerilmiştir. Kullanılmış suların Bağdat Caddesi Kurbağalıdere toplayıcıları ile iletilerek Kurbağalıdere doğu kıyısı Ankara Asfaltı güneyinde ve Çamaşırcıdere kıyısında planlanan 2 biyolojik arıtma tesisinden geçirildikten sonra Kurbağalıdere'ye ve Çamaşırcıderesi'ne verilmesi önerilmiştir. Bağdat Caddesinin güneyinde kalan bölgeler için, İstanbul yakasında kıyı kollektörleri üzerinde yükseltici ara pompalar planlanmıştır.

4. Kuzey ve Adalar Kanalizasyon Bölgesi Ortaköy, Beylerbeyi'nin kuzeyinde kalan yukarı boğaz ve adaları içerir. Bütün bölgede ayrı kanalizasyon sistemi ve 30-50 m'lik kısa deşarjlar önerilmiştir.

Kehr projelerine göre 1960-70 yılları arasında birçok ana toplayıcı gerçekleştirilmiş böylece surların içinde kalan bölgenin kıyı toplayıcıları dışında bütün ana toplayıcıları tamamlanmıştır.

1) Yeşilköy ana toplayıcısı yaklaşık 626 m uzunluğunda 60/90 yumurta profil kesitinde olup, Yeşilköy ve Yeşilyurt'un kullanılmış sularını Ataköy arıtma tesisine iletmektedir.

2) Bahçelievler Zuhuratbaba ana toplayıcıları 2103 m uzunluğunda $\varnothing 50$, $\varnothing 60$, 60/90, 80/120 kesitinde bir kollektör bölgesinin sularını Ataköy biyolojik arıtma tesisine iletir.

Ataköy arıtma tesisi 60.000 nüfusa göre planlanmış 1960'larda 20.000 kişilik ilk ünitesi tamamlanmış kum tutucu ön ve son çökeltme havuzları damlatmalı sistemden oluşan biyolojik kademeli, balçık çürütme kuleli ve klorlama havuzlu bir arıtma tesisidir. Fakat bugün Yeşilköy Bahçelievler'in bağlanması ile kapasitesi çok aşılmış biyolojik kademesi çalışmamaktadır. Ataköy'de yükseltici ara pompa istasyonu bulunmaktadır.

3) Kartaltepe-Aksu ana toplayıcısı 1190 m uzunluğunda $\emptyset$ 40, $\emptyset$ 60 kesitinde bir toplayıcı İncirli Cadde ve Kartaltepe'nin kullanılmış sularını iletir.

4) Ayvalıdere ana toplayıcısı 2649 m uzunluğunda 120/120, 140/140 kesitinde büyük bir bölgenin kullanılmış sularını Hipodrom'da planlanan arıtma tesisine, şimdiki Ayvalıdere'ye iletmektedir. Sonradan bu kollektör DAMOC Projeleri'ne göre 1214 m kuzeye uzatılmıştır.

5) Çırpıcı deresi ana toplayıcısı 1125 m uzunluğunda 70/105, 80/120 kesitinde mermer sitesi kullanılmış sularını Ayvalıdere toplayıcısına iletir.

6) Küçüklanga Caddesi ana toplayıcısı 60/90, 70/150, 80/120, 90/135, 100/150, 140/140, 160/160 kesitinde Yedikule'den başlayarak Kocamustafapaşa Caddesi'nin güneyinde kalan bölgenin kullanılmış ve yağmur sularını Namık Kemal Caddesi toplayıcısına iletir. 3 adet yağmur suyu deşarjı vardır.

7) Hekimoğlu Alipaşa Cadde ana toplayıcısı 70/105, 120/120, 140/140, 100/150, 90/135 kesitinde Millet Caddesi güneyinde kalan bölgenin kullanılmış ve yağmur sularını Küçüklanga Caddesi'ne iletir.

8) Salmatomruk ve Draman Caddeleri ana toplayıcısı 70/105, 80/120, 90/135, 140/140 kesitinde olup surlar ile Çarşamba arasında kalan bölgenin kullanılmış ve yağmur sularını Balat'ta bir tonozla ve Haliç'e iletir.

9) Şabandere kollektörü 60/120 kesitinde olup Hasköy'de bir bölgenin kullanılmış ve yağmur sularını Haliç'e iletir.

10) Sirkeci deresi ana toplayıcısı; Beyoğlu yakasının en büyük ana toplayıcısıdır. Abide-i Hürriyet Caddesi'nden başlayarak Okmeydanı surları ile Halaskârgazi Caddesi ile arasında kalan bölgenin kullanılmış ve yağmur sularını Piyalepaşa Camiinden sonra eski bir tonoz ile Haliç'e iletir. Ancak bu kollektörün önemli bir kısmı Piyalepaşa Bulvarı yapımı sırasında ve sonradan toprak ve çöp dökümü nedeni ile yüksek bir toprak tabakası altında kalmış, bakımı yapılamadığından 1979 yılı sonunda Feriköy civarında patlayarak büyük bir göl oluşmasına neden olmuştur. Toprak altında kalan kısım 1980 yılında yenilenmiştir.

11) Dolapdere Caddesi kollektörü Cumhuriyet ve İstiklâl Caddeleri Feriköy sırtları arasındaki bölgenin kullanılmış ve yağmur sularını Kasımpaşa'dan Haliç'e iletir.

12) İhlamur deresi kollektörü Halaskârgazi Caddesi güneyindeki bölgenin kullanılmış ve yağmur sularını Beşiktaş tonozuna iletir.

13) Kuştepe kollektörü Mecidiyeköy-Kâğıthane arasında kalan bölgenin kullanılmış sularını Kâğıthane kollektörüne iletir. Fakat bugün kötü kullanma nedeniyle bu toplayıcının önemli bir kısmı devreden çıkmış bulunmaktadır.

14) Üsküdar Toptaşı Çavuşdere ve Halk Caddesi Bülbüldere ana toplayıcıları: Bu toplayıcılar Üsküdar'ın büyük bir kısmının kullanılmış ve yağmur sularını Üsküdar araba vapuru iskelesinden denize iletir. 60/90, 70/105, 80/120, 140/140, 160/160, 210/130 kesitindedirler.

15) Koşuyolu ana toplayıcısı, Nuhkuyusu ve Acıbadem Caddeleri arasındaki bölgelerin kullanılmış sularını Haydarpaşa koyuna iletir.

16) Bağdat Caddesi ana toplayıcısı 1800 m uzunluğunda 80/120, 120/120, 140/140 kesitinde Selamiçeşme-Kurbağalıdere arasındaki bölgenin kullanılmış sularını Kurbağalıdere'ye iletir.

Kehr projelerine göre ayrıca Ortaköy deresi, Bakırköy İncirli ve Gençler Caddesi'nde Zeytinburnu 22.sokak, surdışı Topkapı-Yedikule, Sarıyer Sular Caddesi'nde yağmur suyu ana toplayıcıları yapılmıştır.

DAMOC Projeleri

1966-1970 arasında Dünya Sağlık Teşkilâtı'nın (WHO) müteahhidi DAMOC Konsorsiyumu tarafından "İstanbul Su Temini ve Kanalizasyon Master Planı ve Fizibilite Etüdü" hazırlanmış. Bu proje, hâlâ uygulanan sistemin esasını oluşturmaktadır. 1970-71 arasında SCANDIA-CONSULTI firması, "İstanbul'un Yağmur Suyu Drenajı Master Planı"nı hazırlamış, 1974-75 arasında DAMOC projesi CAMP-TEKSTER konsorsiyumu tarafından revize edilmiş, 1978-80 arasında da NEDECO firması "Güney Haliç Kollektörleri Yenikapı Ön Arıtma Tesisi ve Ahırkapı Deniz Deşarjı" sisteminin uygulama projesi ile ihale belgelerini hazırlamış. İSKİ kurulduktan sonra da, 1. ve 2. Aşama Kanalizasyon Projeleri hazırlattırılmış, Silivri-Gebze arasındaki tüm alanı içine alan "Büyük İstanbul Kanalizasyon Projesi" devreye sokulmuş.

Bundan böyle bütün iş İSKİ'nin sırtına yüklenmiş. Buna göre belirli deşarj alanlarında, (Baltalimanı, Adalar, Biiyükkçekmece, Terkos ...) biyolojik arıtma çalışmaları sürmektedir. Kadıköy deşarjının yerinin değiştirilip Riva Deresi cıva-

rında kurulacak biyolojik arıtma tesislerinden geçirilerek Karadeniz'e verilmesi ve Dragos'un batısında kalan kesimin atıksularının Kadıköy Havzası'ndan çıkarılarak Tuzla Arıtma Tesisi'ne bağlanması kararlaştırılmış ve çalışmalara başlanmıştır.

Ama ne çare ki işin arkasının alınmasının hâlâ uzağında bulunmaktadır. Aksine sorun her gün, bilinen nedenlerden büyümekte ve durum, kanalizasyon karıştığı için Elmalı Barajı'nın devreden çıkarılmasına kadar varmıştır!

Bu vesileyle yukarda sözünü ettiğimiz Prost'un en büyük yanılığının, İstanbul nüfusunun 800.000'de duracağını farzedip bir Batılı olarak kısıtlı kalacağını sandığı sanayiinin Haliç bölgesine yerleştirilmesinin olduğunu zikrederim.

Bu projelerin ayrıntıları aşağıda verilmiştir (İstanbul atıksularının kimyasal ve teknolojik sorunlarının ayrıntıları için bkz. Sevim Budak, "Atıksu", *İst. Ans.*).

DAMOC projeleri şehri 5 Kanalizasyon bölgesine ayırır.

1. Batı Kanalizasyon Bölgesi: Küçükçekmece ile Bakırköy İncirli Caddesi batısı arasında uzanır. Bu bölgede Küçükçekmece ve Ataköy'de olmak üzere 2 denizaltı deşarjı önerilmiştir.

2. Merkezî Avrupa Yakası Kanalizasyon Bölgesi: Şehrin Rumeli yakasında batı bölgesi sınırlarından Ortaköy sırtlarına kadar uzanır. Bölgede yalnızca Yenikapı'da bir denizaltı deşarjı önerilmiştir.

3. Merkezî Asya Yakası Kanalizasyon Bölgesi: Şehrin Anadolu yakasında Beylerbeyi sırtlarından Çamaşırcı Deresi'ne kadar uzanır. Bu bölge için Şemsi Paşa ve Kadıköy'de olmak üzere 2 denizaltı deşarjı önerilmiştir.

4. Kuzey Kanalizasyon Bölgesi: Ortaköy ve Beylerbeyi sırtlarının kuzeyinde Rumeli ve Anadolu Kavaklarına kadar uzanan yukarı boğaz bölgesidir. Bu bölgede Baltalimanı, Tarabya, Paşabahçe ve Küçüksu da olmak üzere 4 denizaltı deşarjı ve kullanılmış suları bu deşarjlara ileten Bebek, Emirgân, Yeniköy-Sarıyer, Beykoz, Kanlıca, Vaniköy olmak üzere 4 kıyı toplayıcısı önerilmiştir.

5. Kartal ve Adalar Kanalizasyon Bölgesi: Bostancı ile Pendik arasında uzanır ve 4 adayı içerir. Bölgede biri Kartal'da diğeri Adalar'da olmak üzere 5 denizaltı deşarjı planlanmıştır. DAMOC birçok ana toplayıcıyı 2 kademeli olarak planlamıştır. Ancak sonradan Türkiye şartlarına göre daha ekonomik olacağı düşünüldükçe bu toplayıcılar bir kademeye indirgenmiştir.

DAMOC projelerinin Kehr projelerinden farkları:

- Bütün şehir için ayrı bir kanalizasyon sistemi,

- Kullanılmış suların biyolojik arıtma yerine denizaltı deşarjları ile uzaklaştırılmasının önerilmiş olmasıdır. Vadi ve kıyı toplayıcıları Kehr projelerindeki gibi aynı güzergâhları izlerler. Kıyı toplayıcıları üzerinde ve Merkezî Asya Bölgesinde Bağdat Caddesi güneyinde kalan kıyı şeridinde olmak üzere 30 adet yükseltici ara pompa istasyonu ve ayrıca her denizaltı deşarjı için toplam 14 pompa istasyonu planlanmıştır. Ara pompa istasyonlarından ve Kurbağalıdere'dekinin sonradan yapılan çalışmalarla kaldırılabilceği saptanmıştır.

DAMOC Master Planları proje alanı 27.150 hektardır ve bunlara göre 1968 yılından günümüze kadar birçok ana toplayıcı gerçekleştirilmiştir. Başlıcaları:

a) Doğu Bölgesi ana toplayıcısı; bu toplayıcı Bağdat Caddesini izleyerek Bostancı'ya kadar uzanan bölgenin kullanılmış sularını Mühürdar'daki geçici pompa istasyonuna iletir. Doğu Bölgesi toplayıcısı İstanbul Belediyesi'nce 1969 yılında yapılmış ilk ve en büyük ve önemli kanalizasyon yatırımlarından biridir. 1969 yılında başlayan yapım 1973 yılında bitirilmiş ve 1968 fiyatlarına göre 13 milyon TL'na malolmuştur. Bu kollektör $\bar{y}$ 60, $\bar{y}$ 70, $\bar{y}$ 100, $\bar{y}$ 140, $\bar{y}$ 180 kesitinde olup yaklaşık 700 m uzunluğunda $\bar{y}$ 200 kesitinde bir tüneli de içermektedir. Toplayıcının yaklaşık uzunluğu 8 km'dir.

b) Küçükköy-Alibeyköy ana toplayıcısı Haliç, Güney kıyı toplayıcısının menbainı oluşturur. Gaziosmanpaşa-Küçükköy sınırından başlayarak Küçükköy deresini izler ve Fil köprüsü yanında Alibeyköy deresine ulaşır. Ana toplayıcı $\emptyset$ 50, $\emptyset$ 70, $\emptyset$ 80, $\emptyset$ 90, $\emptyset$ 100, $\emptyset$ 140 kesitinde yaklaşık 4,5 km uzunluğundadır.

c) Kâğıthane kollektörü dereyi izleyerek dere ağzında 0,70 m kotunda Haliç'e bağlanır. Ana toplayıcı $\bar{y}$ 140, $\emptyset$ 200 kesitinde yaklaşık 3 km uzunluğundadır. Menbainın eski kotta bulunması Havagazı Fabrikasının artıkları ve diğer sürüntü maddeleri nedeni ile bugün kesidi önemli ölçüde dolmuş bulunmaktadır.

d) Ortaköy kıyı kollektörünün yol yapımı nedeniyle Spor Caddesi ile Kabataş arasında $\emptyset$ 140 kesitinde yaklaşık 500 m'lik bir bölümü inşa edilmiştir. Fakat kullanılmamaktadır.

e) Ayvalıdere mansap ana toplayıcısı: 23. sokağı izleyen Demiryolu geçidine kadar uzanan $\emptyset$ 140 kesitinde yaklaşık 700 m uzunluğundadır.

f) Florya ana toplayıcısı: $\emptyset$ 150 kesitinde yaklaşık 700 m uzunluğundaki toplayıcı Florya istasyonundan Küçükçekmece deşarjına uzanmaktadır. Küçükçekmece deşarjına bir başlangıç olması için gerçekleştirilmiştir. Bugün bu toplayıcı pis sular için kullanılmamaktadır.

g) Siyavuşpaşa deresi ana toplayıcısı: Londra asfaltının kuzeyinde Kocasi-nan bölgesinin sularını Ataköy arıtma tesisine iletir. Bu toplayıcı DAMOC tara-fından çift kademeli olarak önerilmiş ise de tek kademe inşa olunmuştur.

h) İstinye deresi ana toplayıcısı: Bu toplayıcı İstinye deresini izleyerek va-pur iskelesi çevresinde planlanmış pompa istasyonuna kadar gerçekleştirilmiştir.

ı) Üsküdar kıyı toplayıcısı: Bu toplayıcı bugün kullanılmamaktadır. Çalışır duruma getirilmesi 1979 yılında yapılan Üsküdar pompa istasyonu ve kıyı kolek-törü ihalesi ile düşünülmüşse de işin tasfiye edilmesi nedeni ile gerçekleşmemiştir.

j) Kurbağalıdere ana toplayıcısı: İmar İskân Bakanlığı ödeneği ile 1975'de yapımına başlanmış ve Ankara Asfaltı ile doğu bölgesi kolektörü arasında $\bar{y}$ 160 kesitinde toplam 2 km uzunluğundaki bu toplayıcı tamamlanmış bulunmaktadır.

k) Zeytinburnu Pompa İstasyonu ve Bakırköy kıyı kolektörü: Halen ya-pımı devam etmekte olup, daha önceki yıllarda tamamlanmış bulunan Ayvalıdere ana toplayıcısının mansabını oluşturmaktadır.

Pompa istasyonu DAMOC Projesinde 4125 litre sanayi kapasiteye göre planlanmış ise de son nüfus artışları dikkate alınarak bu kapasite artırılmıştır.

l) Cin deresi ana toplayıcısı ki Kurtuluş'un Kasımpaşa'ya bakan yamacının kullanılmış sularını Dolapdere Caddesine iletir. Güzergâhının önemli bir kısmı sahipli araziye izlediğinden ancak bedelsiz geçit hakkı kurulabilen mansabından 500 m'lik bir kısım gerçekleştirilebilmiştir.

m) Kaptan Arif, Çolak İsmail, Noter Sokak ana toplayıcısı Suadiye Kozya-tağı'nda büyük bir toplama alanının mansabını oluşturur. $\emptyset$ 50, $\emptyset$ 60 kesitlerinde yaklaşık 1000 m uzunluğundadır. Bağımsız çevre belediyelerce de mansapları İstanbul Belediyesi sınırları içinde bulunan ana toplayıcılar menbalarına doğru uzatılmıştır. Ayvalıdere, Çırpıcı, Siyavuşpaşa dereleri ana toplayıcıları gibi, bazı çevre belediyeler ise kullanılmış sularını doğrudan doğruya göl ve derelere ver-mişlerdir. Küçükçekmece gölü, Ayamama ve Alibeyköy, Kâğıthane, Küçüksu de-reeleri gibi.

Dünya Sağlık Örgütü Proje Müteahhidi Scandia-Consult Firması'nca hazır-lanmış yağmur suyu Master Planlarına göre de yağmur suyu ana toplayıcıları ger-çekleştirilmiştir:

a) Şemsettin Günaltay Caddesi, Bengi, Telli Kavak sokakları, Erenköy Hat-boyu, Nurettin Ali Berkol, Noter sokakları, Bağdat Caddesi ana toplayıcıları $\emptyset$ 100, $\emptyset$ 120, $\emptyset$ 140, $\emptyset$ 160, $\emptyset$ 200 kesitlerinde yaklaşık 1895 m uzunluğundadır.

b) Şemsettin Günaltay Caddesi, Çelebi, Ongun sokakları Hatboyu ana toplayıcısı $\varnothing$ 80, $\varnothing$ 90, $\varnothing$ 100, $\varnothing$ 120 kesitinde 920 m uzunluğundadır.

c) Erenköy İstasyon Caddesi ana toplayıcısı $\varnothing$ 90, $\varnothing$ 100 kesitinde yaklaşık 420 m uzunluğundadır.

d) Şemsettin Günaltay Caddesi Kavisli Ayşe Çavuş sokakları, Suadiye Hatboyu yağmur suyu ana toplayıcısı $\varnothing$ 120, $\varnothing$ 140 kesitlerinde yaklaşık 1180 m uzunluğundadır.

e) Beylerbeyi Çamlıca yolu yağmur suyu ana toplayıcısı $\varnothing$ 80, $\varnothing$ 100, $\varnothing$ 120 kesitlerinde 538 m uzunluğundadır.

f) Üsküdar Doğancılar Caddesi yağmur suyu ana toplayıcısı $\varnothing$ 80, $\varnothing$ 100, $\varnothing$ 120 kesitlerinde 741 m uzunluğundadır.

g) Kayışdağı Caddesi, Abdi Bey Sokak, Kasıralı Caddesi yağmur suyu ana toplayıcısı $\varnothing$ 50, $\varnothing$ 60, $\varnothing$ 90, $\varnothing$ 140, $\varnothing$ 160 kesitlerinde 809 m uzunluğundadır.

h) Bakırköy Terakki, Kartaltepe, General Şükrü Kanatlı Hatboyu, Aksu Caddesi yağmur suyu ana toplayıcısı $\varnothing$ 100, $\varnothing$ 120, $\varnothing$ 140 cm çapında yaklaşık 1745 m uzunluğundadır.

ı) Bakırköy Taşocağı, Aksu Caddeleri yağmur suyu ana toplayıcısı $\varnothing$ 120, $\varnothing$ 200 cm çapında yaklaşık 982 m uzunluğundadır. Ayrıca İstinye, Kurbağalı derelerde Yeşilköy Dört Kardeşler, doğru yol sokaklarında yağmur suyu ana toplayıcıları gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamalarla özellikle Kurbağalıdere'nin doğusunda kalan Kadıköy bölgesinde Scandia-Consult yağmur suyu Master Planında önerilmiş ana toplayıcıların çoğu tamamlanmış bulunmaktadır.

İSKİ'ye Devredilen İşler

İstanbul Belediyesi'nce Belediye Tahsisatı ile ihale edilip İSKİ'ye devredilen, devam eden ve bitirilen işler ise şunlardır: (Mayıs 1983 itibariyle)

1. Ayvalıdere-Zeytinburnu pis su kolektörü ve pompa istasyonu inşaatı.
2. Asya yakası müteferrik boru kanal, kolektör ve ızgara inşaatı.
3. Avrupa yakası İstanbul ciheti müteferrik boru kanal, kolektör ve ızgara inşaatı.
4. Şişli Kazası Feriköy (Baruthane) deresi karışık sistem kolektörü II. Kısım inşaatı.
5. Bakırköy bölgesi 17.1. No'lu pompa odası ile Rüştüye Sokak ve iltisakları boru kanal inşaatı.
6. Kadıköy Kurbağalıdere kolektörü inşaatı.

7. Dolayoba Kocadere, Pendik Papatyaderesi yağmur suyu açık hendek ve pis su boru kanal inşaatı.

8. Alibeyköy 1 No'lu gecekondü önleme bölgesi boru kanal inşaatı.

9. Avcılar 1.Kısım kanal inşaatı.

10. Küçükçekmece kanalizasyon 3.kısım inşaatı.

11. Ümraniye kanalizasyon 1.kısım inşaatı.

12. Küçükyalı Kanalizasyon 1.kısım inşaatı.

13. Sefaköy kanalizasyon inşaatı.

14. Avrupa yakası İstanbul ciheti müteferrik kanalizasyon işleri (I-V.kısım) inşaatları.

15. Avrupa yakası Beyoğlu ciheti müteferrik kanalizasyon işleri (I-III.kısım) inşaatı.

16. Asya yakası müteferrik kanalizasyon işleri (I-III.kısım) inşaatı.

17. Üsküdar ilçesi sahil kollektörü deşarj ve pompa istasyonu inşaatı.

18. Kadıköy P.18-1, P.19-1, P.19-2 pompa odaları ile pis su kollektörü cebri boru inşaatı.

19. Zeytinburnu- Ayvalıdere atık su (pis su) kollektörü ve pompa istasyonu ikmal inşaatı.

20. Sefaköy atık su kollektör ve ana toplayıcıları kanalizasyon inşaatı.

21. Küçükçekmece atık su kollektörü kanalizasyon inşaatı.

22. Yeşilbağ-Yenibosna atık su kollektörleri kanalizasyon inşaatı.

23. Kadıköy (Mühürdar) tahkimat duvarı ve pompa istasyonu inşaatı.

24. Küçükyalı-Maltepe grubu kanalizasyon ana toplayıcıları ve kollektörleri inşaatı.

25. Pendik grubu kanalizasyon ana toplayıcıları ve kollektörleri inşaatı.

26. Soğanlı grubu kanalizasyon ana toplayıcıları ve kollektörleri inşaatı.

27. Kartal grubu kanalizasyon ana toplayıcıları ve kollektörleri inşaatı.

28. Ataköy-Küçükçekmece ön arıtma ve deşarj tesisleri inşaatı.

29. Ataköy, Küçükçekmece deniz deşarjları inşaatı.

30. Kadıköy Şerifali kanalizasyon kollektör inşaatı.

31. Pendik kanalizasyon kollektör ve geçici deşarj inşaatı.

32. Tuzla ön arıtma tesisleri pompa, cebri boru ve ana kollektör inşaatı.

33. Haydarpaşa ve Moda sahil kolektörleri, 16-1 pompa istasyonu ikmali ve cebri boru inşaatı.

İSKİ Genel Müdürlüğü Kanalizasyon Çalışmaları

Şubat 1990'da yaklaşık 8 km uzunluğundaki Kabataş-Baltalimanı tünelleri- nin temeli atıldı. Bu inşaat, Büyük İstanbul Kanalizasyon Projesi kapsamında yer alan Kuzey Haliç Havzası Projesi'nin çok önemli bir bölümünü oluşturuyor. Bu önemli proje ile sözkonusu havzada gelecekte iki milyona ulaşacak nüfusun Haliç'e ve Boğaz'a boşalarak ciddi bir kirliliğe yol açan atıksuları biyolojik arıtmadan geçirilerek uzaklaştırılmış olacaktır. Kuzey Haliç Havzası Projesi'nin ilk bölümü Kuzey Haliç Kolektörü'dür. Nisan 1987'de başlamış inşaat ödeme güçlükleri nedeniyle Şubat 1990'a kadar durmuştu. Kabataş-Baltalimanı Kolektör tünelleri, Beşiktaş-Akaretler'den Baltalimanı'na kadar uzanan toplam yaklaşık 8 km uzunluğunda 3 tünelden oluşuyor. Kuzey Haliç Havzası'nın kanalizasyon sorunlarını temelden çözecek olan ve 4 ana bölümden oluşan bu büyük projenin son aşamaları ise Baltalimanı Biyolojik Arıtma Tesisleri ile Deniz Deşarjı olup bunlar projenin canalcı noktasını oluşturmaktadırlar. Baltalimanı Tam Arıtma Tesisleri'nin birinci aşaması olan Baltalimanı Ön Arıtma Tesisleri inşaatı sözleşmesi tanınmış bir müteahhit şirketle İSKİ arasında imzalanmıştır.

İstanbul'da giderek artan çevre kirliliğine çözüm bulmak üzere İSKİ öncülüğünde bir Çevre Sorunları Bilim Kurulu oluşturulmuştur. Haziran 1989'dan bu yana kurul İSKİ'nin uygulayacağı somut politikaları saptama çalışmaları yapmıştır. Bunlardan biri Haliç'teki kolektör kapaklarının kapatılması doğrultusunda hazırlanmış rapor olmaktadır.

Büyükşehir Belediyesi eski yönetimi bu kapaklardan Haliç'in suyu çekilerek Yenikapı Fiziksel Arıtma Tesisleri'ne, oradan da Marmara Denizi'ne verilmesi suretiyle Haliç'in temizleneceği ve bu sirkülasyon yoluyla atıksuların Boğaz'ın dip akıntılarıyla Karadeniz'e gideceğini sanmıştı. Oysa ki her iki tarafta da tamamen aksi sonuç alınmıştı. Bu nedenle de Kurul'un raporu ışığında Haliç'in kapakları kapatılmıştır.

Daha önceleri fiziksel arıtma olarak projelendirilen tesisler İSKİ'nin genel ilkeleri doğrultusunda arıtma tesislerine dönüştürülmüş ve projelendirilmeleri için gerekli çalışmalara başlanmıştır. Biyolojik arıtmaya tabi tutulacak atıksuların bir daha arıtılarak park va bahçe sulamasıyla bazı sanayi tesislerinde soğutma ve kulanma suyu olarak geri kazanılması için ilke kararı alınmış, bu konuda ön çalışmalara başlanmıştır.

Evsel atıksuların arıtılması sonucu oluşacak çamurların, belli merkezlerde yapılacak çamur yakma tesislerinde zehirli gazların tutularak yakılması kararlaştırılmış ve bu konuda ciddi çalışmalara başlanmıştır. Küçükçekmece ve Tuzla Biyolojik Atıksu Arıtma Tesisleri'nin bulunduğu alanlar çamur yakma merkezleri olarak seçilmişlerdir. Bu çerçevede planlanmış ve çalışmaları başlamış olan tesisler şunlardır:

- Terkos ana toplayıcı sistemi, atıksu arıtma tesisi ve deniz deşarjı,
- Küçükçekmece biyolojik atıksu arıtma tesisi ve deniz deşarjı,
- Tuzla ana toplayıcı sistemi, biyolojik atıksu arıtma tesisi ve deniz deşarjı,
- Büyükçekmece ana toplayıcı sistemi, biyolojik atıksu arıtma tesisi ve deniz deşarjı,
- Kadıköy ana toplayıcı sistemi, biyolojik atıksu arıtma tesisi ve deniz deşarjı,
- Adalar ana toplayıcı sistemi, biyolojik atıksu arıtma tesisi ve deniz deşarjı,
- Paşabahçe ana toplayıcı sistemi, biyolojik atıksu arıtma tesisi ve deniz deşarjı,
- Tarabya ana toplayıcı sistemi, biyolojik arıtma tesisi ve deniz deşarjı,
- Üsküdar ana toplayıcı sistemi, fiziksel arıtma tesisi ve derin deniz deşarjı.

Büyük İstanbul Kanalizasyon Projesi içinde yer alan çalışmalarla derelerin çevreye verdikleri zararın giderilmesi ve bu derelerin yağmur suyu atıksu toplayıcılarına bağlanarak temizlenmesiyle denizin kirlenmesinin de önlenmesi amaçlanmaktadır. Bahis konusu dereler 42 adet olup, bunlardan en önemli olan 28 taneisinin projesi 1990 yılında onaylanmıştır. Daha önce önem sırasına göre ihalesi yapılmış olup da inşaatına başlanamamış olan Ayamama (Sefaköy), Baruthane, Baltalimanı, Tarabya, Ayvacık, Bekâr ve İstavroz derelerinin inşaatına Temmuz 1990'da fiilen başlanmıştır.

Öte yandan daha önce DSİ tarafından ihalesi yapılan Kurbağalıdere'nin İSKİ, DSİ, Büyükşehir ve Kadıköy Belediyeleri işbirliğiyle dere ıslahı, atıksu kollektörleri, yağmur suyu toplayıcıları ve rekreasyon alanlarıyla birlikte üç yıl içinde tamamlanması planlanmıştır. Eylül 1990'da Kâğıthane Belediyesi sınırları içinde bulunan Keçideresi'nin ıslahat ve atıksu kanalizasyon inşaatının temeli atılmış olup, 800 günde bitirilmesi planlanmıştır. Tuzla Biyolojik Atıksu Arıtma Tesisleri'nin temeli ise Kasım 1990'da atılmış olup, 30 ayda tamamlanması hedeflenmiştir.

Tuzla Biyolojik Atıksu Arıtma Tesisleri Projesi, Tuzla drenaj alanı içinde yer alan Gebze, Tuzla, Darıca, Çayırova, Pendik ve Dragos gibi başlıca yerleşim bölgelerindeki potansiyel kirlenme olgusu ile Marmara Denizi ve kıyılarındaki ekolojik etkiler bir bütün olarak ele alınarak gerek mevcut kirlenmenin önlenmesi, gerekse kirlenmeye neden olan unsurların giderilmesini ve çözüm yollarını birlikte sunan bir proje olarak ortaya konmuştur.

Büyük İstanbul Kanalizasyon Projesi içinde yer alan Kadıköy-Moda kollektör tünel inşaatının Dalyan ile Kurbağalıdere arasındaki Dalyan Tüneli diye adlandırılan kısmı Kasım 1990'da tamamlanmıştır. Bundan başka yine aynı tarihlerde Kurbağalıdere ile Moda-Mühürdar arasındaki 1206 m'lik Moda Tüneli'nin 311 m'si, Dalyan Tüneli ile Moda Tüneli'ni birbirine bağlayan 103 m uzunluğundaki Kurbağalıdere Geçişi inşaatının tamamı bitirilmiş duruma gelmiştir.

İSKİ'nin İstanbul'un su kaynaklarının planlandığı ve DSİ ile birlikte hazırladığı çalışmalarının başında Master Plan geliyor. Master Plan ile sadece 2000'li yılların değil, daha uzak bir geleceğin İstanbul'u gözönüne alınarak çalışma programı oluşturulmuş ve İstanbul'un 50 yıllık su kaynakları planlanmıştır.

Hazırlanan bu Master Plan kapsamında yer alan Sazlıdere Barajı ve Kuzey Istranca Dereleri Projeleri, su sorununun önemi ve ivediliği gözönüne alınarak yeniden değerlendirilmiştir. Sazlıdere Barajı'na ilişkin çalışmalar 1992 yılı başında başlatılmış olup, 20 ayda bitirilmek üzere ünlü bir firmaya ihale edilmiştir. Keza Kuzey Istranca Dereleri Regülatörlerinin de 1992 sonunda işletmeye alınması planlanmıştır.

Tam arıtmanın çevre korumada önemli bir adım olduğu hiç unutulmayacaktır. Mayıs 1991'de açık bir kanalizasyon görünümünde olan Kâğıthane Deresi ıslah çalışmalarına başlanmıştır. Eylül 1990 tarihinde ıslah ve atıksu kanalizasyon inşaatına başlanan Keçideresi Islah Projesi kapsamında yer alan Kâğıthane Deresi'nin ilk aşamada 'cendere yolu başlangıcı' olarak adlandırılan kısmının yapımına başlanmıştır. Nisan 1991'de ihale sözleşmesi imzalanan Küçükçekmece Tam Arıtma Tesisi, 20 bin hektarlık bir alanda, ilk aşamada 500 bin son aşamada 4 milyon kişiye hizmet verecek şekilde projelendirilmiştir. Büyük İstanbul Kanalizasyon Projesi kapsamında yer alan ve 1991 ortalarında tamamlanmış bulunan Kadıköy-Moda Kollektör Tüneli ve Dragos-Fenerbahçe Kuşaklama Kollektörleri ile yaklaşık 3 milyon kişinin evsel ve endüstriyel atık suları Mühürdar'a, burada toplanacak atık sular da tam arıtmadan geçirilmek üzere Riva'da yapılması planlanan Riva Tam Arıtma (Kadıköy) Tesisi'ne iletilecektir.

Haliç'in temizlenmesi konusu tek başına ele alınamayacak olup burasının ancak kenti kuşatan tüm denizlerle, Boğaz'la, Marmara ile birlikte mütalâası gerekir. Soruna tam bir çevre anlayışıyla yaklaşmanın zorunluğuna İSKİ İdaresi inanmıştır.

İSKİ'nin Büyük İstanbul Kanalizasyon Projesi kapsamında yer alan ve ıslah çalışmalarına başlanmış olan Kurbağalıdere, Kâğıthane ve Pendik Dereleri'nin ardından Eylül 1991'de Ayamama ve Baltalimanı Dereleri'ne sıra gelmiştir. Ayamama Deresi Islah Projesi kapsamında ve Ataköy, Yenibosna, Sefaköy, İkitelli olarak dört bölüm halinde sürdürülen çalışmalarla bugüne kadar Ataköy'de 1300, Yenibosna'da 700, İkitelli'de 560 metrelik bölümün ıslahıyla toplam 2560 metrelik ıslah çalışması tamamlanmıştır. Ayamama Deresi'nin tamamının 1993 başlarında bitirilmesi öngörülmüştür. İSKİ'nin yukarda sözü edilen çalışmalar kapsamında Baltalimanı Deresi de ele alınmış durumdadır. 1993 yılı başında 4323 metrelik dere ıslahı tamamlanmış olacaktır.

Suyun sağlıklı bir şekilde dağıtılması kadar arıtılması da İSKİ için büyük önem taşımaktadır. Gebze'den Çatalca'ya kadar İstanbul'un tüm bölgelerine kanalizasyon hizmeti veren İSKİ Kanalizasyon Daire Başkanlığı; Başkanlık, Müdürlük, Yenikapı İşletme Teknik Şefliği, Kanal Pompa İstasyonları Laboratuvarları İşletme Teknik Şefliği, Kontrol Laboratuvarları İşletme Şefliği'nden oluşmaktadır.

Kanalizasyon Daire Başkanlığı, dev kollektörlerin yanısıra İstanbul'un 16 değişik bölgesinde kurulacak Biyolojik Arıtma Tesislerinin işletmesini de üstlenmiş bir birimdir. Arıtma tesislerinin kurulması kadar işletilmesi de o denli önemlidir. Bu anlamda inşasına başlanan tesislerin yanısıra kurulacak arıtma tesislerinde görev alacak teknik kadronun eğitim ve uzmanlığı önem kazanmaktadır.

Yapımı devam eden ve tam arıtma tesislerinin ilk halkasını oluşturan Tuzla Tam Arıtma Tesisleri'nden sonra ikinci olarak Küçükçekmece Tam Arıtma Tesisleri'nin temeli 1992 Martının sonunda atılmıştır. Böylece İSKİ "Marmara Yaşayacak" projesini aralıksız sürdürmektedir.

İstanbul Evsel Atık ve Endüstriyel Çamur Yönetimi Etüdü Projesinin ihale sözleşmesi 1991 Kasım'ının ortalarında İSKİ ile American Environmental Engineering and Technology (EE and T) firması arasında imzalanmıştır.

İstanbul'da bulunan tüm endüstriyel arıtma tesislerinden alınacak atık çamurlarla, İSKİ tarafından gerçekleştirilecek toplam 17 milyon eşdeğer nüfusa hizmet edecek arıtma tesisleri entegrasyonundan ve üçüncü kademe arıtma ünitelerinden alınacak arıtma çamurlarının yeniden deniz ve öbür su kaynaklarını kirlletmesini önleyecek olan bu çalışmaya yaklaşık 15 ay sürecektir.

İSKİ'nin Kabataş'tan Baltalimanı'na kadar uzanan bölgenin atıksularını toplamak amacıyla projelendirdiği Kabataş-Baltalimanı Tünelleri'nin 730 m'lik bölümü ülkemizde ilk kez kullanılan Pipe-Jacking (boru itme) yöntemiyle açılmıştır. İSKİ bu yöntemi ilk kez Kuzey Haliç Kollektörleri'nin yapımı sırasında kullanmış olup toplam uzunluğu 9250 m olan bu projenin 5200 m'lik kısmını tüneller oluşturmaktadır. Bu tünellerin 452 m'si pipe-jacking yöntemiyle gerçekleştirilmiştir.

Eylül 1992'de Pendik 2. Kısım Atıksu Kanal İnşaatı'nın temeli atılmıştır. Böylece, 21. yüzyılda 14 bin km uzunluğunda bir kanalizasyon şebekesine gereksinim duyulacak olan İstanbul'da bugün, yaklaşık 8000 km kanalizasyon uzunluğuna ulaşılmış olmaktadır.

Eylül 1992'de yapımı tamamlanan Üsküdar Ön Arıtma Tesisi ile inşaatı kısmen tamamlanmış olan Üsküdar deniz deşarjının işletmeye alınması, civardaki kıyı şeridinin görünüm ve estetiğini düzeltecek, bölge sakinlerinin şikâyetlerini giderecek, denizcilik faaliyetleri açısından da büyük ölçüde iyileşme sağlayacaktır.

Büyük İstanbul Kanalizasyon Projesi kapsamında inşa edilen ve birbirini tamamlayan iki ayrı üniteden oluşan Üsküdar Ön Arıtma Tesisi ile Deniz Deşarjı Sistemi Kasım 1992'de hizmete girmiştir. Kuzguncuk, Nakkaştepe, Bağlarbaşı, Zeynep Kâmil, Salacak ve Harem bölgesinin atık suları ön arıtmadan geçirilerek Üsküdar Deniz Deşarjı Hattı'yla kıyı şeridinden 280 m açığa ve 42 m derine deniz tabanından deşarj edilmektedir.

*

* *

Evet, Bizans'tan bize miras kalmış İstanbul'umuzun yaşamsal gereksinimi suyun öyküsü burada noktalanıyor. Dileriz ki daha sonra yazılacak olanlarda mutlu sonuçlar dile getirilmiş olsun.

“Saçma ey göz eşkden gönlümdeki odlara su
Kim bu denli dutuşan odlara kılmaz çare su
Suya virsün bağban gülzarı zahmet çekmesün
Bir gül açılmaz yüzün tek virse bin gülzare su

...

Dest busi arzusuyla ölürsem dostlar
Kûze eylen toprağım sunun anınla yâre su”
(Fuzuli).

BELGELER

Arşivlerden seçmiş olduğumuz 62 adet belgenin konuları özetle aşağıda verilmiş olup her birinin arşiv tasnif numarası da eklenmiştir.

Bu belgelerin tetkikinden, İstanbul sularının öyküsü hususunda bazı genellemelere gitmenin mümkün olabileceği anlaşılmaktadır. Şöyle ki:

Osmanlı idaresini su sorununun âcilen çözümüne iten âmiller arasında, çok hızlı olmasa bile yine de vâki olan nüfus artışının yanısıra İstanbul'u arada bir yoklayan kolera salgını ile sık görülen ve büyük ıstırapı mucibolan yangınlar sayılabilir. Nitekim XIX. yüzyılın sonlarında Avrupa ve Asya'dan intikal eden kolera nedeniyle suların temizliğinin gerektiği, karantina amacıyla ülkenin birçok yerinde tahaffuzhanelerin kurulduğu, İstanbul'a gelen gemilere de Büyükkada ile Mudanya arasındaki bölgede karantina uygulandığı biliniyor. Bu gerçekler karşısında gerek teknolojik, gerekse malî olanaksızlıklar içinde çırpınan Osmanlı idaresi çareyi Osmanlı öncü kişilerin peşinde yabancı şirketlere imtiyaz vermede bulmuş ve kitabın metninde de gördüğümüz gibi iki yabancı şirket 1940'lara kadar İstanbul sularına egemen olmuştur.

Bu şirketlerle Osmanlı idaresi arasındaki ilişkilerin tetkikinde kapitülasyonların varlığı gözden uzak tutulmayacaktır. Buna rağmen de idare şirketlere tam teslim olmamış ve hukukunu korumada zaaf göstermemiştir. Nitekim yabancı sermaye ile kurulacak şirketin bir 'Osmanlı Anonim Şirketi' olması ve böylece de Osmanlı kanunlarına tabi olarak kazaî merciin Osmanlı mahkemelerinin kabulü şart koşulmuştur. Hakemlik görevini de Şûrâ-yı Devlet üstlenecektir.

Yine belgelerden daha Hicrî 1300'lerden itibaren Sakarya nehrinden İstanbul'a su getirilmesi düşüncesinin uyanmış olduğu anlaşıyor ki keyfiyet gerçekten dikkate değer bir olaydır. Bazı suyollarının tamiri Hicrî 1312 (1894) yılında vukubulan büyük İstanbul depremi sonrasına rast geliyor. Belgelerdeki bazı yazışmalardan da Terkos Gölünün Bezm-i Âlem Valide Sultan tarafından vakfedilmiş olduğu anlaşıyor. Dikkati çeken bir başka husus da gerek Şehremaneti gerekse sair devair-i resmiyenin, özellikle inşaat işlerinde mühendis sıkıntısı çekmekte olup çoğu kez cihet-i askeriyeden işi görececek istihkâm subayı talebetmesidir. Anlaşı-

dığı kadarıyla istihkâm subayı okulu, Mühendishane-i Berr-i Hümayun'dan daha üstün bir eğitim vermektedir.

Fiiliyata geçememiş bazı imtiyaz talepleri ve bunlara bağlı olarak mukave-
lename ve şartname taslakları kitabın metnine dercedilmeyip sadece belgelerde
verilmiştir. Bazı belgelere ilişkin önemli haritaların fotokopilerinin arşivden alın-
ması, ısrarlı taleplerimize rağmen, maalesef mümkün olmamıştır. Arşivlerden
çıkarılan bütün belgelerin fotokopileri, kitabın hacmini gereksiz yere
büyüteceğinden konmamış bunların özetlerini zikretmekle yetinilmiştir.

BELGE 1

Mimar Sinan'ın evine nizama mugayir su aldığına dair. Mimarbaşı Sinan'ın
Sultan Süleyman su yolundan su alıp bunu kendi kapısı önünde inşa ettiği hazneli
çeşmeye çevirdiği ve böylece de Tıp medresesi ile diğer üç medresenin susuzluk
çekmesine sebep olduğu çok sayıda müracaat ile şikâyet edilmesi üzerine durumun
tetkiki için İstanbul kadısına hüküm. Gurre-i Receb 985 (Mühimme Defteri C.31,
s.250, Hüküm 551).

Bu belgenin metninin tamamı daha önce verilmişti.

BELGE 2

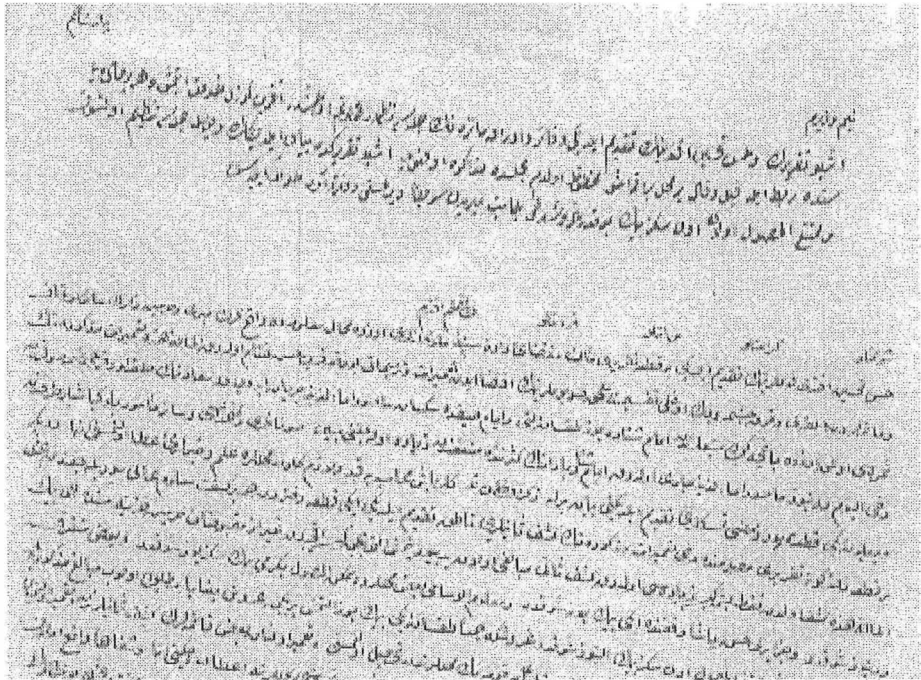
Yenibahçe yakınındaki Ahveyn mahallesi halkının müracaatı üzerine Yeniçeri Odaları'nın Yeni Odalar tarafındaki suyolları orada olmakla bir burma lüleli çeşme inşa edilip su verilmesi için İstanbul kadısı ve Su Nâzırı Davud Çavuş'a mimarbaşı Sinan ile görüşüp gereğinin yerine getirilmesine dair hüküm (Mühimme Defteri C.31, s.332, H.740).

BELGE 3

Halkalı, Kırkçeşme ve Beyoğlu taksimine bağlı suyollarında yapılan tamirat ile ilgili hatt-ı hümayun. 12341 16. Tasnif No. 50700. Üst bölümde görülen yazı bizzat II. Mahmut'un el yazısıdır. Bu yazı aynen şöyledir:

Benim vezirim

İşbu takririn ve Hasan Tahsin Efendi'nin takdim eylediği defatir (defterler) ve evrak-ı sairenin cümlesi ımanzur-ı hümayunum olmuştur. Aferin güzel hizmet etmiş ve herbir maddeyi senede rabt ile kılukaale bir mahal bırakmamış, mahzuz oldum (hoşlandım). Mecliste müzakere olunup işbu takririnde beyan cylediğin vecchile tanzim olunsun ve mümteni'l-husul olan onsekizbin bu kadar kuruş dahi canib-i mîrîden serian verilmesini defterdara havale eylesin".

BELGE 4

Rusya elçisinin vâki müracaatına karşılık sefarete su tahsisi ile civarda yapılan bir çeşmeye su verilmesiyle ilgili hatt-ı hümayun. 1250117. Tasnif No.43040.

BELGE 5

Bozulan Bayezid ve Mahıud Paşa camileri suyollarının tamiri ile ilgili hatt-ı hümayun, 1250118. Tasnif No.50735.

BELGE 6

Galata'da Kulekapısı'nda suyun azlığı nedeniyle oraya yeni bir çeşme inşası için Evkaf Nâzırı'nın takriri üzerine yapılan tetkikatta suyu kesik ve yolları bozuk mevcut iki çeşmenin tamiri cihetine gidilmesi bâbında yazışma (İradeler. Meclis-i Vâlâ, 17 Şevval 1265, No.4097).

BELGE 7

Su Nezareti'ne Hacı Galip Ağa'nın tayinine dair dahilî irade No.44924, 8 Zilhicce 1288

BELGE 8

İsimleri belgede yazılı bendlerde halen mevcut olan su miktarını gösterir cetvelin takdimi hakkında dahilî irade No.44709, 6 Şevval 1288.

BELGE 9

Sultan Süleyman vakfı olan Süleymaniye sukemerlerinden üç gözün tamiri tamamlanmak üzere olduğundan âmedî halifelerinden Pertev'in hazırladığı tarih kitabesinin takdim edildiği münasip görülürse gereğinin yapılacağına dair arıza. Üstte padişahın (Sultan Mahmud) kendi el yazısıyla onayı bulunuyor. Padişah aynen şunları yazmış:

“Benim vezirim

Pertev'in yaptığı tarihin mısra-ı tarihinde bizim yaptırdığımıza delâlet eder lafız yogise de kasidesi selis olmağla mahall-i merkuma tahrir olunsun”.

Padişah, kendisinden söz edilmemiş olmasına biraz burulmuşsa da âmedî hulefasından Pertev Efendi'nin düşürdüğü tarihi kabul edip bunun hakedilmesine izin vermiş.

Belgede tarih olmamakla birlikte arşiv tasnifinde yılı H.1233 olarak kaydedilmiştir (Hatt-ı hümayun, No.50652).

BELGE 10

Kâğıthane'den Taksim'e su sevki için Avrupa'dan getirtilen makinaların inşa masrafı ile yarım kalmış binaların tamamlanması için gereken masraf keşif ve göstergesi (11 Şevval 1288- İradeler Dahiliye No.44755).

BELGE 11

Selimiye dergâhı şeyhi Said Efendi'nin Kayışdağı'ndan Kadıköy'e su getirilmesi için imtiyaz talebi hakkında Sadaret Dairesi Umur-ı Nafia Komisyonu tezkeresi ve Şûrâ-yı Devlet'in imtiyaz mukavelesi taslağı. Altta Şûrâ-yı Devlet'in mührü var. (20 Sefer 1298 ve 10 Kânunusani 1296, Yıldız Arş. Res.9/55).

BELGE 12

Dersaadet ve Beyoğlu'nun su ihtiyacını karşılamak üzere Bend-i Kebir ile Valde Bendi'nin sedd ve duvarlarının üçer arşın yükseltilmesi hususunda yazışmalar. 18 Ramazan 1299 ve 21 Temmuz 1298.

BELGE 13

Terkos Su Şirketi'nin Ereğli'den kömür satın alma imtiyazı karşılığında Kasımpaşa Deresi'ni temizleyip tanzim etme teklifi hakkında Meclis-i Vükelâ mazbatası (19 Ca 1304, C.17, s.13).

BELGE 14

İstanbul cihetine akıtılacak suyun yolları Rami kışlası yakınından geçirileceği cihetle Şirket mühendislerinin sadece suyollarının güzergâh ve yönünü saptamaları ile yetinmeleri ve bunların oralarda harita yapmalarına engel olunması hususunda Makam-ı Ser-askerî tezkeresi (Yıldız mütenevvi maruzat evrakı No.29-12, 16 Teşrinisani 1303).

BELGE 15

Kâğıthane Deresi'nden Beyoğlu'na su sevkeden makinaların tamir edildiğine ve eskisi gibi 38 lüle su çıkarıldığına dair Şehremaneti tezkeresi (Yıldız mütenevvi maruzat evrakı, No.31-63, 23 Mart 1304).

BELGE 16

Kâğıthane Deresi'nden makinalarla alınan suyun yetersizliği ve dolayısıyla su sıkıntısı çekilmesi nedeniyle çare düşünülmesi ve bu arada Burgos nahiyesinde bahçelere su çevrilmesine son verilmesi hakkında Bâbîâlî, Yıldız Sarayı ve Şeh-

remaneti tezkereleri (Yıldız mütenevvi maruzat evrakı, No.27-89, 4 Zilhicce 1304).

BELGE 17

Sakarya nehrinden Üsküdar'a su getirilmesinin olanaksızlığı nedeniyle Riva deresi üzerinde bulunan Hüseyinli ve Paşaköyü civarında bendler inşası ile su sağlanması, bu hususta Terkos Şirketi ile bir şey yapılamayacağı anlaşılarak mu-teber tüccardan Nemli Zade Hamdi Efendi'nin bir şirket tesisi ile sorunun çözül-mesine dair Meclis-i Vükelâ mazbatası (Meclis-i Vükelâ mazbataları, No.27-14, 6 R. 1305).

BELGE 18

Üsküdar ve Kadıköy'e su dağıtımı için Göksu, Subaşı mevkiinde yapılacak bendin doldurulması halinde 1,800 km uzunluk ve 35 m eninde, takriben onyedi küsur yeni dönüm araziye su altında bırakacağından bu arazinin Şirket'e ferağı veya imtiyaz süresi olan altmışbeş yıl için bir maktu bedelle Şirket'e kiraya veril-mesi hususunda Şirket'in, bu arazinin sahibi olan Hazine-i Hassa Nezareti'ne di-lekçesi. Dilekçe'nin altında Şirket müdür-i umumisi F. Simon'un imzası ile Şirket-'in mührü görülüyor (24 Eylül 1306).

Talebin muvafık bulunduğu ve bir mukavele akdinin gerektiği hususunda Hazine-i Hassa Nâzırı'nın padişaha arzı (10 Zilkade 308 ve 5 Haziran 307).

Ve mukavelename sureti (Yıldız mütenevvi maruzat evrakı, No.51-29).

BELGE 19

Taksim suyunda kolera mikrobulunun zuhuru ve özellikle Tophane ve civarı ahalisini etkilemesi nedeniyle âcilen önlem alınması gereği ve Terkos suyu ver-menin çaresinin aranması hususunda Bâbîâlî, Daire-i Sadaret'in tezkeresi, 17 Şa-ban 311 ve 11 Şubat 309 (Şehremaneti İradeler No.1800-144-7).

BELGE 20

Terkos ile Karaburun arasında Su Şirketi tarafından tesis edilecek tramvay hattı (fotoğraflarını vermiş olduğumuz dekovil hattı) hususunda yazışma, 12 Mu-harrem 1301 ve 2 Teşrinsani 299 (Yıldız arş. 22-17).

BELGE 21

Terkos Su Şirketi'nin Bezm-i Alem Valde Sultan vakfı olan Terkos Gölü'-nün Karadeniz'e açılan boğazı üzerinde sed ve sair tesis inşa ederek göle verdiği

zararın giderilmesi amacı ile Vakıf ile Şirket arasındaki ihtilâfın izalesi hakkında yazışma, 10 Muharrem 305 (Meclis-i Vükelâ mazbataları No.24-55).

BELGE 22

Üsküdar'a su icrası için sadr-ı sabık Said Paşa tarafından hazırlanan rapor gereğinin yapılması için Terkos Şirketi'nin araştırma yaparak Sakarya ve Riva nehirlerinden su getirilmesi hususunda görevlendirilmesi hakkında Meclis-i Vükelâ mazbatası, 20 Cemaziyelâhır 304, No.24-2.

BELGE 23

Göksu ve Paşaköyü vadilerinde bendler tesisi ile toplanacak suların makina ile yüksek yerlere çıkarılarak Kandilli ile Erenköy arasındaki bölgeye dağıtım için Osmanlı Bankası memurlarından Karabet Sıvacıyan Efendi'ye otuz yıl süre ile imtiyaz verilmesi ve bunun şeraiti hakkında Meclis-i Vükelâ mazbatası 29 Sefer 305, No.34-46/1.

BELGE 24

Büyükkada'da buhar makinası ile su çıkarıp dağıtmak isteyen tüccardan Gazoğlu Hristo'ya Nizam semtinde açacağı kuyulardan çıkaracağı suyun dağıtım ve imtiyaz şartı hakkında Meclis-i Vükelâ mazbatası 18 Cemaziyelevvel 303 ve 12 Mart 302, No.8-60/2.

BELGE 25

Terkos'ta kurulu makinaların çalıştırılması amacıyla Şirket'in Ereğli'den satın alacağı kömürün Karaburun'a çıkarılabilmesi için bu yerde kumsal sahilde bir taşkaldırım inşası hakkında Makam-ı Ser-askeri'nin mütalâası 4 Zilkade 310 ve 8 Mayıs 309 (Yıldız mütenevvi maruzat evrakı No.28-30)

BELGE 26

Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi mukavelenamesinde yapılan bazı düzenlemelerle ilgili Hazine-i Hassa Tezkeresi (Yıldız mütenevvi maruzat evrakı No.51-29, gurre-i Zilkâde 1308 ve 27 Mayıs 307).

BELGE 27

Bendlerle suyollarının temizlenme ve tamiri için gerekli yedi milyon beş bin kuruşun Vakıflar, resmî daireler ve su sahipleri arasında ne şekilde bölüştürüleceğine dair Meclis-i Vükelâ mazbatası (11 Muharrem 308 ve 15 Ağustos 306, C.56, Hüküm 64).

BELGE 28

Dersaadet Su Şirketi'nin, mukavele hükümleri gereğince askerî birliklere gerektiği kadar suyu meccanen vermeye mecbur olduğu halde Orhaniye kışlası hamamına ihtiyaca yetecek suyu vermediği, buna icbar edici bir kararın alınması için konunun müzakeresine dair Meclis-i Vükelâ mazbatası, 7 Ca. 1309 ve 27 Teşrinisani 307, C.68, H.53.

BELGE 29

Dersaadet Su Şirketi'nin askerî birliklere gereken suyu vermemesi nedeniyle Şirket'e gerekli uyarının yapılmasına, buna rağmen durumun devamı halinde şartname hükümlerindeki muamelenin yapılması gerektiğine dair Şûrâ-yı Devlet kararı (Meclis-i Vükelâ mazbataları, C.68, H.71, 2 Cemaziyelâhır 309).

BELGE 30

Şirket'in askerî birliklere gerektiği kadar su verebilmesi için ne miktar suya ihtiyaç olduğunun bildirilmesi hâlinde mukavele hükümlerinin yerine getirileceği hususunda cevabî yazısı üzerine durumun Meclis-i Vükelâ'da müzakere mazbatası (Meclis-i Vükelâ mazbataları, C.68, H.88, Gurre-i Receb 309 ve Kânunsani 307).

BELGE 31

Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'nin Göksu'da kurulu bendinde toplanan sular ve bendin inşa sureti ile ilgili raporun Meclis-i Vükelâ'da mütalâası, 5 Receb 311 ve 2 Teşrinievvel 309, (Meclis-i Vükelâ mazbataları, C.76, H.118).

BELGE 32

Bendlerin etrafında bulunup da düşen dal ve yaprakları çürüyerek suların kirlenmesine neden olan ağaçların kesilmesi ve bu suretle elde edilen odunun satılarak kesme masrafının çıkarılmasına dair Makam-ı Sadaretle Evkaf Nezareti arasındaki yazışma, 6 Zilhicce 311 ve 29 Mayıs 310 (Yıldız mütenevvi maruzat evrakı, No.70-29).

BELGE 33

Tamirâtı devam eden Kırkçeşme suyollarından Bend-i Kebir'den İvad kemerine kadar olan kısmın tamiri için gerekli paranın kışdan önce sağlanması ve Kırkçeşme ve Halkalı suyollarının tamirat masrafının hesap özeti üzerine tetkik komisyonu, Evkaf Nezareti ve Sadaret arasında yazışma, 4 Cemaziyevvel 312 ve 22 Teşrinisani 310 (Yıldız arş. No.73-4).

BELGE 34

Dahiliye Nâzırı Münir Paşa tarafından Çakaldağı adlı mahal ile arazi-i hâli-yede açtırılan dokuz adet kuyudan çıkan suyu Tophanelioğlu vakfı mecrasına katmak ile hanesi civarına almak istediği dört masura su hususunda Evkaf ile vâki ihtilâfın halline dair Meclis-i Vükelâ mazbatası, 22 Ra.307 ve 5 Teşrinsani 305 (Meclis-i Vükelâ mazbataları No.49-2).

BELGE 35

Yıldız Sarayı'na akan Taksim suyolunun tamir masrafı olan 169.200 küsur kuruşun temin şekline dair Meclis-i Vükelâ mazbatası, 2 Muharrem 306 ve 28 Ağustos 304 (Meclis-i Vükelâ Mazbataları No.35-60).

BELGE 36

Su Şirketi'nin imtiyaz sınırları içinde su bulunan mahalleri muayene ve Kuşkaya adlı mahallin sularını toplayarak bunların Dâye Hatûn kariyesine nakli hususunda keşif ve güzergâh tayini için komisyon kurulmasına dair Meclis-i Vükelâ mazbatası, 24 Recb 307 ve 6 Kânunuevvel 305 (Mecl. Vük. mazb. No. 49/74-1,2).

BELGE 37

Bend sularına zarar vermeleri dolayısıyla Bahçecik karyesinden sekiz hane-nin kalkması yeterli olmadığından yeniden keşif ve tahkikat icrasına dair Yıldız Sarayı'nın tezkeresi, 5 Muharrem 312 ve 27 Haziran 310 (İrade-i Hususiye, No.539-59-59).

BELGE 38

İstanbul cihetinde ve Altıncı Daire dahilinde bulunan Kırkçeşme ve bend sularında yapılan tamirat dolayısıyla susuz kalan otuz kadar çeşmeye geçici olarak Terkos suyu akıtılması hususunda Terkos Su Şirketi'ne yapılan tebligata cevaben Şirket'in ileri sürdüğü şartlara dair Yıldız Sarayı tezkeresi, 6 Safer 312 ve 28 Temmuz 310 (İr.hus., No.704/272-63).

BELGE 39

Kırkçeşme suyollarının tamirine memur edilen reis ile iki görevlinin adlarını belirten pusulanın takdimi (pusula arşivde bulunamadı), 12 Rebiülâhır 312 ve 20 Eylül 310 (İr.hus. No.971/493-33).

BELGE 40

Suları boşaltılan bendlerin çamurlarında oluşan zararlı durumun giderilmesi için alınacak önlemleri içeren istizân ve raporlar, 18 Safer 1312 ve 12 Ağustos 310 (İr.hus., No.766/306-97).

BELGE 41

Bendlerin tamiri nedeniyle ahalinin su gereksinimini bir an önce karşılamak üzere tamirat işini hızlandıracak uzman on adet istihkâm subayının bu işe memur edilmesi babında yazışma, 18 Ağustos 310 (İr.Hus. No.803/335-126).

BELGE 42

Bendlerin tamiratı nedeniyle suların bulanık gelmekte olması nedeniyle uygun yerlere Terkos suyu verilmesi düşünülmüş, Taksim deposunda bulunan dinlenmiş ve berrak suyun Beyoğlu'nun aşağı bölümündeki çeşmelere verilmesi halinde kırkbeş gün süre ile yeteceği, bu suyun içilebilir durumda olduğunu tevsik eden muhtelif ilgililerin hazırladığı rapor, 30 Muharrem 312 ve 21 Temmuz 310 (İr.hus. No.654/133-133).

BELGE 43

Ucu çelikli boru ile artezyen kuyusu tâbir edilen kuyulardan bir adedinin Dersaadet'in Galata'dan başlayan uygun bir yerinde nümune olarak açılması, bu hususta daha önceki Selânik kentinde açılan ve içinde saf su çıkan bir kuyunun resminin takdim edildiği, bu işin Karamanyan'a ikibin lira üstadiye vaad edilerek gerçekleştirilmesinin düşünüldüğü hakkında Yıldız Sarayı tezkeresi, 24 Safer 312 ve 15 Ağustos 310 (İr.hus.No.792/326-117).

BELGE 44

Bendlerin tamiratı sebebiyle Feshane fabrikasına akan su kesildiğinden ve fabrika ordu için çuha elbise ve sair giysiler yaptığından fabrikanın çalışmasını sürdürebilmesi amacıyla başka mahalle emsal olmamak üzere Terkos suyu verilebilmesi için Dersaadet Su Şirketi Müdürü Mösyö Leon Siliye ile yapılan görüşme sonucu Dersaadet suru haricindeki fabrikaya su akıtılması hususunda Makam-ı Seraskerî'den arîza, 27 Muharrem 312 ve 19 Temmuz 310 (İr.Hus. No.634/135-135).

BELGE 45

Suyu boşaltılan bendlerin çamurundaki taaffünatı önlemek amacıyla üzerine kömür tozu dökülmesi ve sair hususların tetkiki için kurulan komisyonun raporu, 13 Safer 312 ve 4 Ağustos 310 (İr.Hus. No.766/306-97).

BELGE 46

Kırkçeşme suyollarının tamiratına gerekli levazımatın satın alınması için Evkaf Nezareti'nin hey'etine hesap işlerini bilen bir memur ile Bâb-ı Seraskerî inşaat dairesinden inşaat işlerine vâkif bir zatın eklenmesi hususunda Yıldız Sarayı tezkeresi, 16 Rebiyelâhır 312 ve 4 Teşrinevvel 310 (İr.hus. no.996/504-48).

BELGE 47

Susuzluğa nihayet çare bulunduğunu, bunun gerçekleşmesi için padişahın çok fazla para tahsis ettiğini bildirerek şükranla alınması gereken önlemler arasında özellikle: Kırkçeşme sularının yüzelliden fazla bacasının bulunduğu, bunların evler içinde olduğu, 1272 yılında bir irade ile bu evlerin tulumba koymamak koşuluyla kuyudan olduğu gibi bacalardan kova ile su aldıkları, temizliğe dikkat etmedikleri cihetle bunların içlerine kirletici nesnelerin atıldığı, geçen yıl ortaya çıkan hastalığın bunlardan yayıldığı ve bunların tümünün altlarının kapatılmasının gerektiğine dair görüş ile Belgrad Bendi'nin temizliğinin sağlanması için alınması gereken önlemleri belirten bu işe memur Kurmay Tuğgeneral İbrahim Ethem Paşa'nın sunduğu rapor, 7 Eylül 310 (Yıldız Mütenevvi maruzat evrakı, No.105-42).

BELGE 48

Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de kullanılan tatlı suların her türlü ihtimale karşı emniyet altına alınması için gerekli tedbirler ile Bend-i Kebir'in iki metre yükseltilmesi ve Belgrad köyünün nakli hususunda Meclis-i Vükelâ mazbatası, 8 Ca 311 (Meclis-i Vükelâ mazbataları, C.78, H.52).

BELGE 49

Terkos Gölü'ne yabancı maddelerin karışmaması için göl kordon altına alındığına göre burada balık avı mültezimi iki Bulgar'ın dikkatlerinin çekilmesi hususunda Meclis-i Vükelâ mazbatası, 29 C.311 ve Kânunevvel 309 (Mecl.Vük.mazb. C.78,H.20).

BELGE 50

Belgrad bendinin tamiri ve bendin asıl yola bağlantısı için gereken masraflar ile inşaatla ilgili taşın sağlanması hakkında maiyet-i seniyye mühendislerinden André Bertier'nin raporu ve Bend-i Kebir seddinin iki metreye yükseltilmesi hususunda Evkaf Nezareti'nin arzı, 26 Ca. 1311 ve 22 Teşrinsani 1309 (Yıldız mütenevvi maruzat evrakı, No.87-189).

BELGE 51

Belgrad bendinin iki metre yükseltilmesi ve su yollarının tamiri ile ilgili fennî keşif raporu, 5 Ca. 1311 ve 1 Teşrinisani 1309 (Yıldız müt.mar.evr. No.87-23).

BELGE 52

Bendler sularına zarar vermekte olan Belgrad, Kömürcü ve Bahçecik karyelerinin nakledilmelerinin gerektiği hakkında Meclis-i Vükelâ mazbatası, 22 Safer 311 ve 16 Şubat 309 (Mecl.Vük.mazb. C.79, H.45).

(Arşivdeki kayıtlara göre içinde kilise bulunan köylere karye denilmektedir).

BELGE 53

Belgrad karyesi ahalisinin herhangi bir sorun çıkmadan nakledildiğine dair Üsküdar Polis Meclisi Reisi Hüsnü Efendi'nin arzı ile tamir edilen bendin su sızdırdığına dair raporu, 6 Teşrinsani 310 (Yıldız.Müt.mar.evr. 109-1).

BELGE 54

Suyollarının tamiratının başarı ile bitirildiği ve bu iş için görevlendirilen şahısların ödüllendirilmeleri için Sadaret'e yazıldığı hakkında Evkaf Nezareti arzı, 5 Ramazan 312 ve 18 Şubat 310 (Yıldız müt.mar.evr. No.116-31).

BELGE 55

Alemdağı çiftlik-i hümayunu merbutatından Vakıf Kuru dahilindeki Taşdelen ve Elmalı ve mütevellî sularının sağlığa yararlı olmaları itibarıyla bunların halka belli bir ucuz bedelle satılmaları şartıyla on yıl süreyle iltizama verilmesi hususunda Hazine-i Hassa Tezkeresi, 7 Şaban 314 ve 20 Kânunuevvel 312 (Yıldız müt.mar.evr. No.150-24) ile Karakulak ve Göztepe ve Kayışdağı ve bunlara mümasil umuma ait suların tekel altına alınmasının daha önceki bir irade-i seniyye ile men edildiğinden bahisle iltizama karşı çıkan tezkere (21 Kânunuevvel 312).

BELGE 56

Büyütkada'da inşa edilen camiye su akıtacak olan kuyunun açılması ve tumba takılması için gerekli paranın sağlanması için Şehremaneti tezkeresi, 10 Ramazan 314 ve 21 Kânunusani 312 (Yıldız müt.mar.evr. No.151-20).

BELGE 57

Almanya imparatorunun Sultanahmet meydanında yaptırmakta olduğu çeşmeye su isalesi hakkında Sadaret tezkeresi 29 Cemaziyelâhır 318 ve 11 Teşrinievvel 316 (Yıldız A.Rcs. No.109-35).

BELGE 58

Bazı menbalardan ve açtıracığı kuyulardan Makriköyü'ne (Bakırköy'e) su getirilmesi için Bâbîâli Telgraf ve Posta müdiri Fahri Bey'e altmış sene müddetle imtiyaz verilmesi hususunda Sadaret arzısı ve ilişkisinde mukavelename ve şartname taslakları, 1 Rebiülevvel 319 ve 5 Haziran 317 (Yıldız Sadaret resmî maruzat, No.113).

BELGE 59

Dersaadet Su Şirketi'nin Feriköy'deki tesislerinin işgal ettiği yerlerin sahiplerinin ortaya çıkmasıyla işin çözüme bağlanması için bir komisyon kurulması hakkında Ticaret ve Nafia Nezareti'nin Sadaret'e arzısı, 7 Cemaziyelevvel 1325 ve 5 Temmuz 323 ile aynı konuda yazışmalar (Yıld.A.Res, No.148-43).

BELGE 60

Dersaadet ve civarından seçilecek ünlü menbalardan fen ve sağlık koşulları altında suyun kaplara doldurulup halka satılması amaçlı beşbin Osmanlı lirası sermayeli, merkezi Dersaadet'te bulunacak "İstanbul Menba Suları Osmanlı Anonim Şirketi" namı altında bir şirket teşkili için Vehbi Zade Fuat Bey'e ruhsat verilmesi hususunda Sadaret'in ve Dahiliye Nâzırı Talât Bey'den Şehremaneti'ne tezkereleri, sırasıyla 21 Şaban 334 ve 9 Haziran 332 ile 12 Haziran 332 (İdare-i Umumiye No.61-4).

Sadaret tezkeresinin ekindeki irade-i seniyyenin altında padişah Sultan Reşat'ın ve İttihat ve Terakki kabinesi azalarının imzaları bulunmaktadır, ezcümle Sadrazam Mehmet Said, Şeyhülislâm Musa Kâzım, Harbiye Nâzırı ve Bahriye Nâzırı vekili Enver, Dahiliye Nâzırı ve Maliye Nâzırı vekili Talât, Hariciye Nâzırı ve Adliye Nâzırı vekili Halil, Ticaret ve Ziraat Nâzırı Ahmed Nesimi, Maarif Nâzırı

ve Posta ve Telgraf ve Telefon Nâzır vekili Ahmed Şükrü, Nafia Nâzırı Abbas, Şûrâ-yı Devlet Reisi ve Evkaf-ı Hümayun Nâzırı vekili İbrahim.

BELGE 61

Belgrad mirî ormanlarından cihet-i askeriyece odun kesilmesi büyük boyutlara vardığından bunun yaratacağı olumsuz durumlardan bahisle durdurulması talebini içeren İstanbul Vilâyeti tezkeresi, 20 Cemaziyevvel 334 ve 12 Mart 332.

BELGE 62

Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'nin ana boruların beher kilometresi için Ema-net'e vereceği on kuruş aidat hakkında Şehremaneti'nin tezkeresi, 16 Zilhicce 334 ve 1 Teşrinievvel 332 (İdare-i Umumiye, No.67/2-10) (Bu tezkerenin tam metni daha önce ilgili bahiste verilmişti).

Bazı belgelerde tarih bulunmamakta, ama arşiv kayıtlarında ait olduğu yıllar, hizalarında gösterilen yıllar olarak kayıtlıdır.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed Refik, *On birinci asr-ı hicrîde İstanbul hayatı, (1592-1688)*, İstanbul 1988
- Ahmet Refik, *Hicrî on ikinci asırda İstanbul hayatı (1100-1200)*, İstanbul 1930
- Ahmet Refik, *Eski İstanbul*, İstanbul 1931
- Ahmet Refik, *Onaltıncı asırda İstanbul hayatı (1553-1591)*, İstanbul 1935
- Ali Saim, *İstanbul ve eski eserleri*, İstanbul 1933
- Arseven, Celâl Esad, *Eski Galata ve binaları*, İstanbul 1989
- Arseven, Celâl Esad, *Eski İstanbul (Abidât ve Mebânîsi)*, İstanbul 1989
- Ataçeri, Ergon, "İstanbul'da bilinmeyen bir Bizans sarnıcı", *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, No. 4, 1962
- Ataçeri, Ergon, "İstanbul'da yeni bulunan birkaç Bizans su sarnıcı", *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, No. 6, 1965
- Aytöre, Ayhan, "Türklerde su nîmarîsi", *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi bildirileri, 1959*, Ankara 1962
- Ayverdi, Ekrem Hakkı ve Yüksel, İ. Aydın, *İlk 250 senenin Osmanlı mimarîsi*, İstanbul 1976
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı mimarîsinde Fatih devri 855-886 (1451-1481)*, C. IV, İstanbul 1974
- Bayrı, Mehmet Halit, *İstanbul folkloru*, İstanbul 1972
- Berger, Albrecht, "Ahilleus hamamı", *İstanbul Ansiklopedisi*
- Budak, Sevim, "Atıksu", *İstanbul Ansiklopedisi*
- Compagnie des eaux de Constantinople. Rapport du Conseil d'Administration. Rapport de la commission de Vérification des Comptes. Résolutions adoptées par l'Assemblée*, Paris 1907
- Çeçen, Kâzım, "Mağlova Kemerî", *İstanbul Ansiklopedisi*
- Çeçen, Kâzım, "Maksemler", *İstanbul Ansiklopedisi*
- Çeçen, Kâzım, "Mazul Kemer", *İstanbul Ansiklopedisi*

Çeçen, Kâzım, *Halkalı suyolları*, İSKİ yay., İstanbul 1991

Çeçen, Kâzım, *İstanbul'da Osmanlı devrindeki su tesisleri*, İstanbul 1948

Çeçen, Kâzım, *Mimar Sinan ve Kurkçeşme tesisleri*, İSKİ yay., İstanbul 1988

Çeçen, Kâzım, *Süleymaniye suyolları*, İSKİ yay., İstanbul 1986

Çeçen, Kâzım, *Taksim ve Hamidiye suları*, İSKİ yay., İstanbul 1992

Çeçen, Kâzım, *Üsküdar suları*, İSKİ yay., 1991

Çelebi, Bünyamin, "İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi İSKİ", *İstanbul Ansiklopedisi*

Dalman, Knut Olof, *Der Valens-Aquädukt in Konstantinopel*, Banberg 1933

Duché, Jean, *Histoire du monde. Le feu de Dieu*, Flammarion 1960

Elginkan Vakfı, *Tarihî gelişim içinde musluklar*, İstanbul 1993

Eremya Çelebi Kömürcüyan, *İstanbul tarihi. XVII. asırda İstanbul*, terc. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1952

Ergin, Osman, *İstanbul'da imar ve iskân hareketleri*

Esmer, Kerim, *Tarih boyunca İstanbul suları ve İstanbul su ve kanalizasyon sorunu*, İSKİ yay., İstanbul 1983.

Evlîya Çelebi Seyahatnamesi, haz. Mehmed Zıllîoğlu, C.I, İstanbul Üçdal yay. (t.y.)

Eyice, Semavi, "Cağaloğlu hamamı", *İstanbul Ansiklopedisi*

Eyice, Semavi, "Dökmeciler hamamı", *İstanbul Ansiklopedisi*

Eyice, Semavi, "Hamamlar", *İstanbul Ansiklopedisi*

Eyice, Semavi, "İstanbul (Tarihî eserler), Hamamlar", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 5A

Eyice, Semavi, "İstanbul (Tarihî eserler), Su tesisleri", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 5A

Eyice, Semavi, "Pantokrator sarnıçları", *İstanbul Ansiklopedisi*

Gavand, E., *Projet de distribution d'eau de Galata, de Péra, des faubourgs et des villages de la côte d'Europe du Bosphore*, Octobre 1869 (İmprimerie Emile Mandouze, Péra).

Gülersoy, Çelik, "İlk Belediyemiz", *Cumhuriyet (gaz.)*, 10.09.1990

Gülersoy, Çelik, *İstanbul estetiği*, İstanbul 1983

İnciciyan, P. Ğ, *18. Asırda İstanbul*, Çev. Hrand D. Andreasyon, İstanbul 1976

İSKİ- Su Dergisi, sayı 1-17, Mayıs 1990-Mart 1993

İstanbul Sular İdaresi'nin 1933-1947 yıllarındaki çalışması (broşür)

İstanbul Sular İdaresi, *Tarih boyunca İstanbul'un su davası*, İstanbul 1950

Karakaya, Enis, "Etmeydanı sarnıcı", *İstanbul Ansiklopedisi*

Karakaya, Enis, "Hippodrom sarnıcı", *İstanbul Ansiklopedisi*

Koyunlu, Alpaslan-Atasoy, Sümer-Soyhan, Cihan, "Tuzla civarındaki adalarda yapılan araştırmalar", *MTRE Bülteni*, sayı 5-6, Nisan 1976

Kuban, Doğan, "Mese", *İstanbul Ansiklopedisi*

Mantran, Robert, *Réflexions sur les problèmes de l'eau à Istanbul du XVIe au XVIIIe siècle. IIIrd congress on the social and economic history of Turkey*, Princeton University 24-26 August 1983. Proceedings ed. by H. W. Lowry and R. S. Hattox, İSİS yay., İstanbul 1990

Mardin, Ebülûla, "İstanbul vakıf katma suları", *Prof. Cemil Birsell'e Armağan*, İstanbul 1939

Meydan Larousse, Mad. "pereme"

Nirven, Saadi Nâzım, *İstanbul suları*, İstanbul 1946

Nirven, Saadi Nâzım, *İstanbul'da Fatih II.Sultan Mehmed devri Türk su medeniyeti*, İstanbul 1953

Oğuz, Burhan, *Türkiye halkının kültür kökenleri*, C. II/1, İstanbul 1982

Osman Nuri, *Mecelle-i umur-u belediye*, C.I-V, İstanbul 1330-1338

Ostrogorsky, George, *History of the Byzantine state*, Oxford 1968

Ödekan, Ayla, "Kentiçi çeşme tasarımında tipolojik çözümleme", *Semavi Eyice Armağan*, İstanbul yazıları, İstanbul 1992

Pasinli, Alpay-Soyhan, Cihat-Birgili, Turhan, "İstanbul Küçük Ayasofya semtinde bulunan bir Bizans sarnıcı", *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, No 10, 1985

Pirenne, Jacques, *Les grands courants de l'histoire universelle*, T. I, Neuchatel 1947

Rich, Anthony, *Dictionnaire des antiquités romaines et grecques*, trad. M. Chéruef, Paris 1983

Saî Çelebi, *Tezkiretü'l Bünyan* (Mimar Sinan'ın kendi ağzından hayat ve eserleri), haz. Sadık Erdem, İstanbul 1988

Tanman, M. Baha, "Ayasofya hamamı", *İstanbul Ansiklopedisi*

Tezcan, Hülya, "Topkapı sarayındaki büyük su haznesi "dolab ocağı"", *Semavi Eyice Armağanı-İstanbul yazıları*, İstanbul 1992

Thobie, Jacques, *Intérêts et impérialisme français dans l'empire Ottoman (1895-1914)*, Paris 1977

Thobie, Jacques, *Un contexte de crise: les relations économique-financières entre la Turquie et la France de 1929 à 1944. III rd Congress on the social and economic history of Turkey*, Princeton University 24-26 August 1983. Proceedings ed. by H. W. Lovry and R. S. Hattóx, İSİS yay., İstanbul 1990

Treuttel et Würtz (publ.), *Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore*, d'après les dessins de M.Melling, Paris 1819

Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977

Ülgen, Ali Saim, "Hamam", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 5

Ünver, Süheyl, *Fatih'in oğlu Bayezid'in su yolu haritası dolayısıyla 140 sene önceki İstanbul*, 1945

Vasiliev, A. A., *Histoire de l'Empire Byzantin*, Paris 1932

Yıldırım, Nuran, "1893'te İstanbul'da kolera salgını", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 129, Eylül 1994

İNDEKS

- Abbas (Nafia Nâzırı) : 284
Abdi Bey Sokak : 264
Abdullah Bey : 109
Abdülaziz : 109
Abdülezelçapa : 257
Abdülhamid : 11, 14, 72, 149, 151, 168
Abdurrahman Ağa : 132
Abdurrahman Paşa : 73
Abide-i Hürriyet Caddesi : 259
Acemi Oğlanlar hamamı : 31
Acıbadem : 256, 258, 260, 261, 267
Acıbayırı Katması : 71
Acıelma : 70, 71
Acımsuluk Sarnıcı : 17
Açıkhava Tiyatrosu : 230
Adalar : 246, 258, 260, 261, 267
Adliye Nezareti : 137
Adliye Şûrası : 94
Adriyatik balıkları : 19
Aetius sarnıcı : 15, 28
Ağabahçesi : 27
Ağacamisi : 78
Ahırkapı : 256, 260
Ahilleus Hamamı : 35
Ahmed Cemal Bey : 194
Ahmed Çavuş, Uncuzade : 60
Ahmed Çeşmesi, III. (Üsküdar meydanındaki) : 230
Ahmed Efendi Çeşmesi suyu : 172
Ahmed Nesimi (Ticaret ve Ziraat Nâzırı) : 283
Ahmed Paşa : 46
Ahmed Şükrü (Maarif Nâzırı ve Posta ve Telgraf ve Telefon Nâzir vekili) : 283
Ahmed Vefik Efendi (Evkaf Nâzırı) : 91
Ahmed, I. : 44
Ahmed, III. : 58, 67, 70
Ahveyn mahallesi : 273
AİD teşkilâtı : 231
Akalan : 114
Akdeniz : 19, 39
Aksaray : 63
Aksaray hamamı : 36
Aksaray meydanı : 257
Aksu ana toplayıcısı : 259
Aksu Caddesi : 264
Alaca hamamı : 36
Alando : 122
Albert Gabriel : 27
Alberti : 110, 122
Albrecht Berger : 36
Alemdağı : 172, 282
Alexios Strategopulos : 29
Ali Çetinkaya : 153
Ali Rıza Paşa : 166
Alibey (Deresi) Barajı : 57, 77, 230, 231, 232, 234, 237, 242, 243, 249, 251
Alibey Pompa İstasyonu : 237, 242
Alibey vadisi : 95
Alibey-Kâğıthane isale hattı : 237
Alibey-Terkos aktarma kanalı : 237
Alibeyköy : 26, 100, 105, 241, 250, 262, 263, 265
Almanya imparatoru : 283
Almanya : 216
Altımermer : 15, 16, 21, 28
Altıncı Daire : 11, 12, 13, 91, 93, 94, 95, 97, 98, 101, 103, 105, 133, 134, 279
Altıyol : 257
Altunizade : 172, 227, 228, 229
Amasya kadısı : 49
American Environmental Engineering and Technology (EE and T) firması : 269
Anadolu : 19, 31
Anadolu Kanalizasyon Bölgesi : 257
Anadolu Kavağı : 261
Anadoluhisarı : 46, 213, 227
Anastas, I. : 28
Anastasius, I. : 16
Anatol, Patrik : 25
Anderson filtreleri : 150
Andreasyan : 26, 27, 28
Ankara : 151
Ankara Asfaltı : 263
Ankara İmar Müdüriyeti : 217
Anonim Osmanlı Şirketi : 122
Apoditerium : 30
Arabacı Mandırası Deresi : 71
Arıtma tesisleri : 229
arka hamalı : 49, 60
arka sakaları : 59, 61
Arkadia : 75
Arkadius hamamı : 32
Arnavut kökü : 54
Arnavutlar : 51
Arseven, C. E. : 17, 30
Arslan Ağa : 171
Artezyen kuyuları : 92, 93, 94, 97, 98, 99, 100, 106, 222, 223, 228, 229, 253, 280
Arz Odası : 27
Aspar, vezir : 10, 15, 24, 25

Asya Yakası Kanalizasyon Bölgesi : 261, 262
 at sakaları : 59, 61
 Ataçeri : 22
 Ataköy arıtma tesisi : 258, 259, 263
 Ataköy : 244, 258, 259, 261, 265, 269
 Atatürk : 253
 Atatürk Bulvarı : 15, 22, 257
 Atenais-Eudokia : 35
 Athyras (Büyükçekmece) : 29
 Atış Okulu : 52
 Atışalanı köyü : 15
 Atışalanı : 55
 Atik Valide Camii : 37
 Atik Valide Sultan : 171
 Atikalipaşa : 12, 52
 Atlamataşı camii : 22
 Atmeydanı : 20, 26
 Atpazarı : 52
 atrium : 31
 Ahtar Halil Ağa çeşmesi : 67
 Augusteion : 35
 Avarlar : 18, 48, 49
 Avcılar : 251, 265
 Avlonyalılar : 51
 Avrupa : 79, 81, 93, 275
 Avrupa Yakası Kanalizasyon Bölgesi : 261
 Avrupa Yakası Su Projesi : 251
 Aya Mokimos (Mokus) kilisesi : 28
 Ayamama : 258, 263, 267, 269
 Ayasofya : 17, 25, 26, 27, 35, 45, 64, 76, 162
 Ayasofya Camii : 36
 Ayasofya hamamı : 36, 37
 Ayasofya terazisi : 149
 Ayazağa : 70, 250
 Ayazağa deposu : 250
 Ayazağa-Büyükdere isale hattı : 250
 Ayazağa-Hacıosman isale hattı : 249
 Ayazma : 28, 114, 172
 Aydın Yüksel : 30
 Ayşe Hatun Çeşmesi suyu : 172
 Ayvacık : 267
 Ayvad Bendi : 58
 Ayvad Deresi : 57, 77
 Ayvad köyü : 45
 Ayvalidere atık su kollektörü : 265
 Ayvalidere : 52, 258, 259, 262, 263, 264
 Ayvat : 229
 Ayvazyan Efendi (Altıncı Daire-i Belediye doktorlarından) : 148
 Azapkapı : 230
 Azaplar hamamı : 36
 Aziz Mahmut Hüdayi : 171

Bâb-ı Hümayûn : 27

Bâb-ı Seraskerî inşaat dairesi : 281

Bâbrâli : 14, 90, 97, 145

Badanacılar : 49

Bağcılar : 238

Bağçecik köyü : 149

Bağdat caddesi : 225, 256, 258, 260, 262, 263

Bağdat demiryolu : 172

Bağlarbaşı : 37, 213, 225, 257, 258, 270

Baha Tanman : 37

Bahariye Caddesi : 257, 258

Bahçecik karyesi : 279, 282

Bahçekapı : 35

Bahçeköy : 70, 78, 92, 171

Bahçeköy bendleri : 91, 93, 236

Bahçeköy Kemeri : 58, 70

Bahçeköy suları : 74, 90

Bahçelievler mahallesi : 246

Bahçelievler : 249, 258, 259

Bakırdağ isale hattı : 249

Bakırköy : 16, 19, 46, 47, 223, 236, 237, 244, 252, 260, 264

Bakırköy Çukurbostanı : 16

Bakırköy İncirli Caddesi : 261

Bakırköy kıyı kollektörü : 263

Bakırköy Osmanîye mahallesinde : 16

Bakırköy Sarnıcı : 16

Bakırköy su havzası : 228

Bakırköy su şebekesi : 223

Bakırköy Taşocağı : 264

Bakırköy-Bahçelievler pompa istasyonu : 249

Bakraç deresi : 45, 55, 57

Bakteriyolojihane : 149, 158

Balaban Deresi : 70

Balabandere Katması : 71

Balabanköy : 70

Balat : 26, 259

Balıkli ayazması : 29

Balıkli Havuz : 58

Balıkli Kilisesi : 29

Balıklidere : 45

Baltalimanı : 143, 227, 228, 260, 261, 266, 267, 269, 270

Bank-ı Osmanî : 118, 176, 180

Banque d'escompte : 122

Banque de Constantinople : 110, 122

Banque de Paris et des Pays-Bas : 110, 122

Baptisterium : 30, 32

Barbaros Türbesi ve Meydanı : 230

Barbié du Bocage : 74

Barborini : 101, 102, 103, 104, 105

Barbyses : 77

Barselona : 216

Baruthane : 267

Basil : 26

Basilica Sarnıcı (Yerebatan) : 17, 25

Basiliki Kinoterna : 26

Başhavuz : 50, 57, 58

Başvekkâlet Muameclât Müdürlüğü : 215

Batı imparatorluğu : 10

Batı Kanalizasyon Bölgesi : 257, 261

Bayezid, II. : 39, 58, 60, 62

Bayrampaşa Deresi : 16, 53

Bayrampaşa : 53, 237, 241

Bebek : 90, 261

Bedclik : 114

- Bedrettin Dalan : 248
 Bekâr deresi : 267
 Belçika : 216
 Belediye Fen İşleri : 157, 248
 Belediye Hastahanesi : 138
 Belediye Kanunu : 14
 Belediye Muhasebe Nizamnamesi : 218
 Belediyecilik : 14
 Belediyeler ve Mahallî İdareler Beynelmilcl
 Kongresi : 216
 Belgrad : 41, 54, 92, 95, 101, 282
 Belgrad bendi : 281, 282
 Belgrad dere suları : 55
 Belgrad kemerleri : 101
 Belgrad köyü : 28, 76, 281
 Belgrad ormanı : 15, 41, 74, 77, 79, 80, 81,
 171, 236
 Belgrad suyu : 77
 Belisarios : 76
 bend suları : 79, 138, 139, 140, 146, 147, 148,
 279
 Bend-i Cedid : 58
 Bend-i Kebir : 58, 149, 275, 278, 281, 282
 bendler : 40, 42, 79, 92, 93, 148, 149, 274,
 276, 277, 278, 280, 281, 282
 Bengi sokağı : 263
 Benlizade Raşit Efendi Çeşmesi suyu : 172
 Bereketzade çeşmesi : 230
 Berthier Paşa (İstihkâm Feriki) : 73
 Bertier, André : 282
 Besim Ömer Paşa : 73
 Beşiktaş tonozu : 260
 Beşiktaş : 64, 70, 90, 149, 250, 251, 256, 266
 Beyazıt : 34, 48, 64, 228, 256
 Beyazıt (Hürriyet) Meydanı : 15, 22, 52, 257
 Beyazıt camisi : 274
 Beyazıt deposu : 228
 Beyazıt hamamı : 36
 Beyazıt medresesi (Kütüphanesi) : 22
 Beyazıt suyu : 53, 54, 62
 Beyhan Sultan : 74
 Beykoz : 69, 201, 202, 203, 227, 246, 261
 Beykoz Belediyesi : 202
 Beykoz gömme su deposu : 246
 Beykoz-Anadolukavağı boru hattı : 246
 Beylerbeyi : 258, 261, 264
 Beylerbeyi Çeşmesi : 39
 Beylerbeyi Sarayı : 257
 Beylik Çeşme suyu : 172
 Beylik suyu : 53, 54, 55
 Beyoğlu : 11, 13, 14, 31, 57, 58, 64, 66, 70,
 72, 73, 90, 91, 93, 96, 101, 102, 103, 104,
 109, 112, 114, 115, 120, 123, 132, 139,
 140, 142, 148, 153, 155, 158, 161, 162,
 173, 224, 228, 251, 259, 265, 273, 275,
 280
 Beyoğlu Kanalizasyon Bölgesi : 256
 Bezni-î Âlem Valide Sultan : 271, 276
 bilâd-ı selâse : 12, 42, 281
 Billard : 224
 Binbirdirek sarnıcı : 17, 26, 79
 Bir Türk Çocuğunun Portresi : 50
 Birgözü köyü : 69, 73
 Birinci Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı : 220
 Birleşmiş Milletler : 233, 234, 236, 239
 Bitinya bölgesi : 20
 Biyolojik Arıtma Tesisleri : 269
 Bizans : 9, 10, 11, 12, 15, 16, 19, 20, 22, 23,
 25, 27, 28, 29, 32, 34, 38, 41, 43, 48, 49,
 50, 75, 77, 78, 80, 90, 270
 Bizans dönemi : 18, 20, 35, 39
 Bizans hamamları : 29, 30, 34
 Bizans İmparatorları : 10, 17, 24
 Bizans sarayı : 76
 Bizans sarnıcı : 22
 Bizans Suriye'si : 32
 Blount : 110, 111
 Boccacio : 24
 Bodrum (Mesih Paşa) Camii : 18
 Bodrum Camii Sarnıcı : 19, 21
 Boğaz : 66, 115, 224, 256, 266
 Boğaziçi : 9, 12, 26, 38, 64, 70, 79, 81, 90,
 94, 106, 109, 110, 112, 120, 123, 132,
 140, 143
 Boğaziçi Üniversitesi : 241
 Boğazköy : 94
 Bolu : 252
 Bomonti : 153, 222, 238, 243
 Bongofski Paşa : 73
 Bonkovski : 109
 Bonos Sarnıcı : 15, 18, 19
 Bonus, patrisyen : 28
 Bordeano : 99
 Boru köprüsü : 243
 Bostancı : 37, 213, 256, 261, 262
 Boulton : 174
 Bozdoğan kemeri (Valens aködüğü) : 15, 17,
 19, 40, 44, 48, 49, 50, 52, 77, 78, 79
 Briksel Havagazı şirketi : 182
 Bryennios Leontari : 29
 Budak deresi : 172
 Bulgurlu gömme su deposu : 245
 Buondelmonti : 22
 Burgaz : 79, 239, 275
 Burgaz ada : 246
 Burgaz aködüğü : 76
 Burgaz köyü : 40, 76
 Burgazada : 247
 Burhanettin Berken : 252
 Burma lüleler : 59
 Burma lüleli çeşme : 273
 Bursa : 11, 234
 Bursa kadısı : 49
 Bülbüldere ana toplayıcıları : 260
 Bülbülderesi : 64
 Bünyamin Çelebi : 249
 Büyük Bend : 15, 58, 74, 149
 Büyük Postahane : 17
 Büyüktaka : 221, 224, 225, 271, 277, 283
 Büyüktaka su şebekesi : 221, 229

Biyükbent : 58, 229
 Biyükkçekmece : 251, 252, 260, 267
 Biyükkçekmece İbarajı : 250, 252
 Biyükkçekmece Gölü : 234
 Biyükkçekmece sistemi : 249
 Biyükdere : 54, 76, 78, 79, 227
 Biyükdere Caddesi : 256
 Biyükdere deposu : 250
 Biyükdere Gömme Su Deposu : 243
 Biyükdere köyü : 81
 Biyükdere pompa istasyonu : 250
 Biyükdere vadisi : 74
 Biyükdere-Maden isale hattı : 250
 Biyükhane : 114
 Byzantion : 9, 21, 27
 Çağaloğlu : 35
 Çağaloğlu Hamamı : 36, 37
 Caisse générale de Reports et de Dépôts : 131
 Caldarium : 30, 32
 Callimachi (Paris büyükelçisi prens) : 90
 Camegân : 30
 Camondo : 110, 111, 122
 Camp-Tek-Ser firması : 255, 260
 Campus Martis : 19
 Campus Tribunalis : 19
 Caracalla hamamı : 31, 32
 Castelnau : 155, 157, 215
 Cebeciköy : 45
 Cebeciköy Deresi : 57
 Cedit Valide (Gülüş Valide Sultan) : 171
 Cedren : 50
 Cedrenos : 26
 Cehennemlik : 30
 Cem sokağı : 20
 Cemal Nadir sokağı : 17
 Cemil Paşa : 159, 160, 161
 Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane : 109
 Cemiyet-i Umumiye-i Belediye : 168
 Cendere : 69, 73
 Cenevizliler : 13
 cephe çeşmeleri : 66, 67
 Cerrah Mehmed Paşa : 53
 Cerrah Paşa hamamı : 36
 Cerrah Paşa Suyu : 53
 Cerrahpaşa suyu : 53, 54
 Cevizli isale hattı : 249
 Cevri Kalfa : 172
 Chantemesse (Fransa Devair-i Sıhiye Müfettiş Muavini) : 149
 Chantemesse : 149
 Charrier : 111
 Chartarion (Kâğıthane suyu) : 77
 Cholle (mühendis) : 132
 Cibali : 256, 257
 Cico Çiftliği : 52
 Cihan harbi : 221
 Cin deresi ana toplayıcısı : 263
 Codinos : 26

Commenus, I. : 50
 Compagnie des eaux de Constantinople : 110
 Compagnie générale de support étranger : 122
 Compagnie générale des eaux de Paris : 110, 152
 Comte de Camondo : 130
 Comte de Choiseul-Gouffier : 74
 Constantinopleos topographia : 27
 Constantinopolis : 35
 Constantinus : 9, 19, 35, 37
 Constantinus Forumu : 35
 Constantinus hamamı : 31, 32
 Constantinus sarayı : 35
 Constantinus Suru : 18
 Copronymus : 48
 Cuma pazarı hamamı : 36
 Cumhuriyet Caddesi : 260
 Cumhuriyet devri : 150, 255, 256
 Cumhuriyet dönemi : 132, 151, 215
 Cumhuriyet hükümeti : 150

Çakaldağı : 279
 Çamaşırçı Deresi : 261
 Çamaşırcıdere : 258
 Çamlıca : 69, 171, 201, 202, 264
 Çamlıca suyu : 69
 Çamlıca suyu : 172
 Çardaklı hamamı : 34
 Çarşamba : 259
 Çatalca : 269
 Çatalçeşme : 67
 Çavuşbaşı deresi : 172
 Çavuşdere : 64
 Çaydere : 114
 Çayırağzı : 52
 Çayirova : 268
 Çeçen hoca : 68, 78
 Çekmece : 103, 104, 231, 235, 236
 Çelebi sokağı : 264
 Çelik Gülersoy : 10
 Çeliktepe : 241, 250
 Çemberlitaş : 28, 35, 37
 Çengelköy : 246
 çeşme : 63, 64, 65, 66, 67, 68, 274
 Çevre Sorunları Bilim Kurulu : 266
 Çınar Çeşmesi : 172
 Çırağan Sarayı : 74
 Çırçır suyu : 69
 Çırpıcı : 222, 223, 226, 244, 249, 253, 259, 263
 Çırpıcı artezyenleri : 106, 223, 238
 çift ilçe : 72
 Çiftchavuzlar : 225
 Çinili hamamı : 36
 Çolak İsmail : 263
 Çubuklu : 69
 Çukur hamamı : 36
 Çukurbostan : 15, 16, 28, 257
 Çukurçeşme : 27, 67

Çırdere : 114
çuvaldız (lüle çinsi) : 72

Dahiliye Encümeni : 217

Dahiliye Nezareti : 139, 141, 142, 143, 144,
146, 169, 207, 209, 211, 212, 217, 218

Dalman : 49, 51, 52, 55, 77, 132

Dalyan Tüneli : 268

Damat İbrahim Paşa : 172

DAMOC : 233, 235, 236, 241, 255, 259, 260,
261, 262, 263

Dar Sokağı' : 37

Darbhane : 27

Darıca : 268

Darlık Barajı : 234, 250, 251

Darülaceze sandığı : 193

Davud Ağa (Su Nâzırı) : 55, 61

Davud Çavuş (Su Nâzırı) : 273

Davudpaşa : 24

Daye Hatun : 114, 279

Decamcrone öyküleri : 24

Defter Emni : 12

Defter-i Hakanî : 144

Defterdar Tahir Efendi suyu : 172

Degousée : 90, 91

Demirci Çeşmesi suyu : 172

Demirel : 254

Demirkapı : 27, 52

Deniz Deşarjı : 266

Denizaltı deşarjı : 261

Denizyolları Umum Müdürlüğü : 221

Derbent : 70

Dergâh-ı âlî çavuşları : 59

Derin kuyu sistemi : 249

Dersaadet : 42, 275

Dersaadet Havagazı Şirketi : 180

Dersaadet Su Şirketi : 114, 119, 122, 133, 134,
138, 151, 212, 278, 283

Devlet Şûrası : 98, 101

Dışişleri Bakanlığı : 232, 233

Diéneri usulü : 174

Dimitri Kantemir : 51

Diocletianus hamamı : 31

Divan-ı Hümayun : 59, 144

Divanyolu : 34

Dizdariye Çeşmesi sokağı : 21

Dizdariye Yokuşu : 21

Doğan Kuban : 34

Doğancılar Caddesi : 37, 264

Doğancılar Makserni : 71

Doğu Bölgesi toplayıcısı : 262

Doğu İmparatorluğu : 10

Doğu Kanalizasyon Bölgesi : 258

Doğu Roma İmparatorluğu : 9, 10, 24, 25

Dolab Ocağı : 43, 44

Dolapdere Caddesi : 260, 263

Dolmabahçe : 64

Domitius Modestus : 28

Don nehri : 39

Dökmeciler Hamamı : 37

Dragos : 261, 268

Draman ana toplayıcısı : 259

DSİ (Devlet Su İşleri) : 220, 231, 232, 233,
234, 235, 236, 237, 240, 241, 242, 243,
244, 245, 247, 248, 249, 251, 267, 268

Dudullu : 171, 238, 249

Dudullu gömme su deposu : 245

Dudullu pompa istasyonu : 249

duvarlar : 49

Düğmeciler Caddesi : 257

Dükalk Sarayı : 50

Dünya Bankası : 233, 239, 240

Dünya Coğrafyası : 26

Dünya Sağlık Teşkilâtı (WHO) : 231, 232, 233,
236, 239, 255, 260

Dünya Savaşı, I. : 11, 135, 143

Dünya Savaşı, II. : 222, 224

Ebussuûd Caddesi : 165

Ebussuûd suyolları : 53, 54

Ebüssuud Efendi : 60

Echos d'Orient (Dergi) : 20

Edgard Stern : 111

Edirne : 11, 49, 221

Edirnekapı : 15, 18, 21, 28, 29, 52, 62, 63,
104, 147, 153, 158, 162, 223, 228, 238

Elfrosel : 122

Eğri Kemer : 57, 77

Eğrikapı : 16, 47, 60

Eğrikapı makseni : 58, 71, 72

Eirene Kulesi : 35

Ekrem Hakkı Ayverdi : 30

Elecek : 114

Elmalı : 225, 226, 246, 251, 282

Elmalı (Üsküdar-Kadıköy) Osmanlı Anonim Su
Şirketi : 173, 177, 180

Elmalı arıtma tesisleri : 227

Elmalı Barajı : 212, 223, 224, 227, 229, 236,
237, 246, 261

Elmalı deresi : 172, 212, 224, 229

Elmalı şehir suyu : 172

Elmalı terli merkezi : 224

Elmalı tesisleri : 223

Elmalı-Kavacık isale hattı : 246

Emevi halifeleri : 32

Emin Bey : 73

Emin Erkul : 255

Emirgân : 261

Emirli-Küçük Çamlıca ana isale hattı : 238

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı : 231, 232

Enis Karakaya : 28, 37

Enver (Harbiye Nâzırı ve Bahriye Nâzırı vekili)
: 283

Eodokia Hamamı : 35

Epistol : 122

Ereğli : 152, 275, 277

Erenya Çelebi Kömürçüyan : 24, 40, 46

Erenköy : 173, 180, 225, 263, 264, 277

Ermeni : 27
 Esenyurt deposu : 251
 Eski Hamam : 37
 Eski Helen : 10
 Eski İmaret : 38
 Eski Saray : 42
 Eskibağlar Deresi : 70, 71
 Esmâ Sultan çeşmesi : 67
 Et'âiye teşkilâtı : 146
 Etfal Hastahanesi : 137, 138
 Ethem Paşa (Dahiliye Nâzırı) : 132
 Ethem Paşa (Nafia Nâzırı) : 93
 Etmeydanı Sarnıcı : 24
 Evkaf : 99
 Evkaf İdaresi : 154
 Evkaf Nâzırı : 274
 Evkaf Nezareti : 41, 42, 69, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 146, 147, 158, 195, 212, 278, 281
 Evkaf suları : 160, 166, 167
 Evkaf-ı hümayun : 113, 114, 139, 142, 144
 Evliya Çelebi : 20, 21, 36, 39, 40, 42, 47, 51, 57
 Exokinion'da (Altımermer) : 15
 Eyice : 68
 Eyüp : 11, 36, 63, 64, 256, 257, 258
 Ezniköy : 114

Fahri Bey (Bâbîâli Telgraf ve Posta müdürü) : 283

Faraggi : 111
 Faruk Özerengin : 252, 253
 Fatih : 18, 44, 53, 256
 Fatih Camii : 18, 28, 50, 52
 Fatih dönemi : 31, 43
 Fatih II (Ebu'l-Feth Mehmed Hân) : 12, 42
 Fatih semti : 48, 52, 63
 Fatih suyu : 53, 54
 Fatih suyu : 52, 55
 Fausto Zonaro : 50
 Fazlı Paşa Konağı : 17
 Fazlıpaşa : 26
 Fener : 257
 Fenerbahçe : 257
 Fenerbahçe Kuşaklama Kollektörleri : 268
 Ferik Cemal Paşa konağı : 22
 Feriköy : 90, 96, 102, 104, 106, 132, 153, 221, 226, 228, 243, 259, 260, 283
 Feriköy (Baruthane) deresi : 264
 Fernandez : 110, 111
 Feshane fabrikası : 280
 Feyzi Bey : 140
 Fındıklı : 64, 70, 72
 Fil köprüsü : 262
 Fildanı : 16
 Filevi : 16
 Filköprü : 105
 Finali : 122
 Flavius Ardaburius Aspar : 24

Florya : 227, 228, 229, 244, 245, 249, 256, 262
 Florya deniz köşkü : 253
 Florya istasyonu : 262
 Florya plajı : 228
 Florya Şenlik Mahallesi : 244
 Forum Tauri : 22
 François, I. : 19
 Fransa : 151, 152, 216
 Fransız genelkurmayı : 20
 Fransız kanalları : 256
 Fransız ordusu : 20
 Fransız sermayesi : 151, 152
 Fransızlar : 76, 152
 Frenkler : 11
 Frigidarium : 30, 32
 Fuat Bey, Vchbi-zade : 283
 Fuat Paşa : 93
 Fuat Paşa konağı : 22
 Furet : 99

Gabriel d'Aramon (Fransa elçisi) : 19

Gaîtan d'Ostoya : 91, 92
 Galata : 11, 13, 36, 64, 66, 70, 72, 90, 91, 109, 110, 112, 120, 123, 132, 158, 173, 274, 280
 Galata Kulesi : 230
 Galata Sarayı Suyolları : 58
 galeri kazıcılığı loncası : 51
 Gavand : 89, 90, 96, 100, 101, 103, 104, 105, 106
 Gazay, A. : 111
 Gaziosmanpaşa : 239, 262
 Gazoğlu Hristo : 277
 Gebze : 235, 241, 268, 269
 Gedikpaşa : 21
 Gençler Caddesi : 260
 Gentile, Ressim : 50
 Georges Coronio : 110
 Gérard, A. : 111
 Germenler : 25
 Gilles : 19, 20
 Giove : 95, 97, 98, 102
 Giove projesi : 98, 99, 104, 106
 Godleski : 91
 Gotlar : 25
 Göksu : 212, 229, 276, 277, 278
 Göksu bendi : 149
 Göksu deresi : 172
 Göksu vadisi : 173
 Göztepe : 69, 225, 282
 Grek (Bizans) imparatorları : 79, 80
 Grek kültürü : 10
 Guarracino : 93, 94, 95, 100, 101
 Guraba hastahanesi : 115, 138
 Gurlitt : 33
 Gustave Marchand : 110, 130
 Gülersoy : 25
 Gülhane Boğaz geçişi : 251

Gülhane hastahanesi : 27
 Gülhane Parkı : 27, 257
 Gilmütkhane Çarşısı : 60
 Güncy Haliç Kollektörleri : 260
 Gürcü Mehmed Paşa çeşmesi : 67
 Güzelce Kemer : 57, 58, 77
 Güzelcehisar : 46
 Gyllius : 16, 26, 27, 28, 77

Habil D. Kehr : 255

Hacı Âdil Bey : 157
 Hacı Beşir Ağa : 67
 Hacı Galip Ağa : 274
 Hacı Halil Efendi : 97, 98, 171
 Hacıkadın hamamı : 22
 Hacıosman bayırı : 223
 Hacıosman pompa istasyonu : 244
 Hadriyan : 14
 Hafızpaşa : 52
 Hagios Mocius su hazinesi : 15
 Hakkı Bey (Evkaf müdürü) : 166
 Halaskargazi Caddesi : 259, 260
 Haliç : 14, 38, 64, 66, 72, 89, 90, 92, 94, 109, 112, 115, 171, 251, 257, 259, 260, 261, 262, 266, 269
 Haliç Geçişi projesi : 251
 Haliç kıyı toplayıcıları : 258
 Haliç sifonu : 258
 Halil Paşa : 28
 Halil Paşa suyu : 172
 Halit Ağa Çeşmesi suyu : 172
 Halk Caddesi : 260
 Halkalı : 15, 17, 40, 54, 77, 145, 148, 273
 Halkalı suları : 45, 52, 53, 54, 55, 62, 68, 138, 139, 140, 145, 146, 147, 148, 171, 278
 Halvet : 30
 Hamidiye Suyu : 72, 73, 171
 Hamidiye tesisleri : 72
 Hammer : 9, 50, 51
 Harbiye : 70
 Harbiye Nezareti : 195, 283
 Harem : 257, 270
 Hariciye Nezareti : 137, 283
 Harik muslukları : 189
 harik musluğu : 194
 Hasan (Suyolu nâzırı) : 62
 Hasan Fehmi Paşa : 110, 111
 Hasan Ferid Bey : 164
 Hasan Paşa, Cezayirli Gazi : 45
 Hasan Tahsin Efendi : 273
 Hasan, Kulekapılı Scyyit (mühendis) : 62
 Haseki : 115
 Haseki Caddesi : 257
 Haseki Hamamı : 37
 Hasib Paşa suyu : 69
 Hasköy : 11, 64, 256, 259
 Hatice Sultan : 73, 74
 Haussmann, Baron : 109
 Haussenville : 111

Havagazı Fabrikası : 262
 Havarîyûn Kilisesi : 50
 Haydar Paşa Çeşmesi : 39
 Haydar Paşa hamamı : 36, 39
 Haydarpaşa : 172, 209, 225, 260
 Haydarpaşa sahil kollektörleri : 266
 Hayri Bey : 166
 Hazer Denizi : 39
 Hazine-i Evkaf : 138, 139, 140, 141
 Hazine-i Hassa Nezareti : 276
 Hazine-i hitimayûn : 27
 Hazine-i Maliye : 140
 Hebdomon Sarayı : 16, 19
 Hekimoğlu Alipaşa Caddesi : 63, 67, 259
 Hekimoğlu Alipaşa suyolları : 53, 55
 Helenistik uygarlığı : 10
 Hendese-i Mülkiye : 73
 Henri Prost (Fransız mimar) : 254
 Henry Blount : 111, 130
 Heraclius : 18, 28, 48, 76
 heretik : 25
 Heybeliada : 227, 229
 Hıfzıssıha-i Umumiye Fevkalâde Komisyonu : 149
 hilâl (lile çinsi) : 72
 Hilâl-i Ahmer : 195
 Hilmi Beycendi (Nafia Vekili) : 154
 Hipodrom : 28, 32, 35, 258, 259
 Hottinguer, R. Baron : 111
 Hulusi Bey (Hendese-i Mülkiye-i Şahane muallimlerinden) : 73
 Hunlar : 24
 Huret : 111
 Hünkâr suyu : 69
 Hürrem Sultan : 37
 Hüseyin Ağa : 34
 Hüseyin Avni Paşa : 172
 Hüseyin Efendi (İhtisab Ağası) : 14
 Hüseyinli : 276
 Hüsnî Efendi (Üsküdar Polis Meclisi Reisi) : 282
 Hüsrev (Mimar) : 36
 Hydralis : 77
 Hypocaustum : 30

İhlamur Deresi : 97, 260

Irgat hamamı : 36
 Istranca : 114
 Istranca Dereleri : 251, 252, 268

İbn-i Batuta : 13

İbrahim (Şûrâ-yı Devlet Reisi ve Evkaf-ı Hitimayûn Nâzırı vekili) : 284
 İbrahim Ethem Paşa (Kurmaya Tuğgeneral) : 281
 İbrahim Paşa Sarayı : 20
 İbrahim Paşa Suyolu : 71, 72
 İbrahim Paşa, Vezir : 14

- İBRD (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası) : 240
- İcadiye : 225
- İcra Vekilleri Hey'eti : 217
- İhsan Göze : 253
- İkinci Daire-i Belediye : 134
- İkitelli : 269
- İktisadî Devlet Teşekkülleri : 219, 220
- İller Bankası : 238, 248
- İlyas Bey Camii : 18
- İmameyn Çeşmesi : 40
- İmar İskân Bakanlığı : 263
- İmrahor : 18, 64
- İnciyan : 26, 27, 28, 40
- İncir Adası : 17, 21
- İncirli : 260
- İncirli Cadde : 259
- Ioannis : 29
- Ioannis Prodromos Kilisesi : 18
- ipekçiler : 17
- İran : 19, 28
- İsa : 28
- İsaköy Barajı : 234, 250
- İsaurialı (Küçük Asya'nın Kıbrıs'a mukabil olan bölgesi) : 10, 25
- İSİ (İstanbul Sular İdaresi) : 154, 210, 211, 212, 215, 218, 219, 220, 223, 226, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 247, 249
- İskender Çelebi bağçesi : 43
- İskenderiye : 98
- İSKİ (İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi) : 248, 249, 250, 251, 252, 260, 264, 266, 267, 268, 269, 270
- İslâm Bey mahallesi : 45
- İslâmbey Caddesi : 257
- İslambol : 9, 57
- İsmail Ali, Kolağası : 149
- İsmail Canbulat Bey : 161
- İsmail Hakkı : 153
- İsmail Zühtü Paşa : 172
- İsmailiye suyu : 98
- İsmet İnönü : 215
- İstanbul : 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 52, 112
- İstanbul Ansiklopedisi : 7
- İstanbul Arkeoloji Müzesi : 67
- İstanbul atıksuları : 261
- İstanbul Belediye Başkanı : 219
- İstanbul Belediye Meclisi : 218, 248
- İstanbul Belediyesi : 154, 155, 156, 210, 211, 215, 216, 217, 218, 220, 228, 233, 234, 236, 242, 254, 262, 263, 264
- İstanbul Belediyesi Kanalizasyon Şubesi : 232
- İstanbul çeşmeleri : 59
- İstanbul depremi : 271
- İstanbul Evsel Atık ve Endüstriyel Çamur Yönetimi Etüdü Projesi : 269
- İstanbul Gazhanesi : 14
- İstanbul hamamları : 36
- İstanbul İçme Suyu Projesi : 241
- İstanbul İkinci Hukuk Mahkemesi : 164
- İstanbul kadısı : 59, 62, 272, 273
- İstanbul Kanalizasyon Bölgesi : 256
- İstanbul Kanalizasyon Master Planı : 255
- İstanbul Kanalizasyon Projesi : 260, 266, 267, 268, 269, 270
- İstanbul kanalizasyonu : 255
- İstanbul mahalleleri : 95
- İstanbul Menba Suları Osmanlı Anonim Şirketi : 283
- İstanbul Nafia Müdüriyeti : 158
- İstanbul papazları : 23
- İstanbul Rıhtım Şirketi : 151
- İstanbul Rıhtımları Şirketi : 153
- İstanbul sakaları : 60
- İstanbul Sanayi Odası : 248
- İstanbul Sayfiyeleri : 26
- İstanbul Su Şirketi : 112, 152
- İstanbul Su Temin Projesi : 240, 260
- İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi : 239
- İstanbul Subaşı : 11
- İstanbul Suları : 7, 110
- İstanbul tarihi : 24, 26
- İstanbul Teknik Üniversitesi Meteoroloji kürsisi : 252
- İstanbul topografyası : 18, 26
- İstanbul Türk Anonim Su Şirketi : 154, 155, 215
- İstanbul Umumi Meclisi : 218
- İstanbul valisi : 248
- İstanbul yağmur suyu kanalizasyon Master Planı : 255
- İstanbul'un Yağmur Suyu Drenajı Master Planı : 260
- İstangile (Stuttgart'daki Devlet-i Aliyye şehbenderi) : 173
- İstavroz deresi : 267
- İstihkâm subayı okulu : 272
- İstiklâl Caddesi : 260
- İstınpolis : 9
- İstinye : 251, 264
- İstinye deresi : 263
- İstinye pompa istasyonu : 244
- İt alayları : 30
- İttihat ve Terakki kabinesi : 283
- İvad kemeri : 278
- İzmir ve İstanbul Rıhtım Şirketleri : 151
- İzzet Efendi (Halap vilâyeti mektupçusu) : 209
- Jacques Stern : 110, 130
- Janin : 18, 20, 27, 28
- Japonlar : 252
- Johannes Cinnamus : 50
- Jouan : 111
- Justinian : 17, 21, 25, 26, 27, 32, 48, 74, 76, 77
- Justinien, II. : 48, 76
- Justinyen Kemeri : 77

- K**
Kabataş : 256, 258, 262, 266, 270
Kadıköy (Kalkedonya) : 14
Kadıköy : 20, 37, 64, 66, 143, 149, 172, 194, 209, 211, 225, 257, 260, 261, 265, 267, 268, 275, 276
Kadıköy Belediyesi : 267
Kadıköy Su Şirketi : 136, 151, 152, 180, 185, 192, 193, 194, 197, 199, 202, 203, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 215, 220, 277, 278, 284
Kadırğa : 225
Kadırğa limanı : 67
Kâğıthane : 69, 73, 105, 148, 150, 153, 221, 222, 223, 226, 227, 232, 236, 238, 255, 260, 263, 269, 275
Kâğıthane arıtma tesisleri : 223, 226, 228, 236, 237, 242
Kâğıthane Belediyesi : 241, 267
Kâğıthane Deresi : 15, 57, 71, 72, 93, 243, 268, 275
Kâğıthane eski arıtma tesisleri : 242
Kâğıthane kollektörü : 260, 262
Kâğıthane Köyü : 72
Kâğıthane menba suları : 69, 136, 147, 148
Kâğıthane ovaları : 56
Kâğıthane projesi : 106
Kâğıthane suları : 61, 62, 69, 73, 100, 101, 102, 104, 136, 145, 146
Kâğıthane vadisi : 17, 89
Kâğıthane yeni arıtma tesisleri : 243
Kâğıthane-Boğaz isale hattı : 227
Kâğıthane-Boimonti isale hattı : 243
Kâğıthane-Edirne isale hattı : 221
Kâğıthane-Feriköy galerisi : 226
Kâğıthane-Feriköy isale hattı : 221, 243
Kâğıthane-Kuştepe-Levent isale hattı : 243
Kâğıthane-Münzevi isale hattı : 226, 228, 243
Kâğıthane-Silâhtar isale hattı : 243
Kalamış : 225, 257
Kamariçe Kalması : 71
***kamış (lüle çinsi)**, 72
Kâmil Bey (Hariciye teşrifatçısı ve İstanbul'da ilk belediye reisi) : 109, 112, 114
Kâmuran Görgün : 253
Kanal Pompa İstasyonları Laboratuvarları İşletme Teknik Şefliği : 269
Kanalizasyon Daire Başkanlığı : 269
Kandilli : 173, 180, 277
Kanlıca : 194, 202, 261
Kanlıkavak : 41
Kaptan Arif : 263
Kara Ali Beğ, Sekban : 60
kara kanallar : 256
Karabet Sıvacıyan Efendi : 172, 173, 277
Karaburun : 113, 114, 155, 276, 277
Karadeniz : 39, 93
Karağümürük : 18, 52
Karakemer : 73
Karakulak : 69, 282
Karamanyan : 280
Karanlık Bend : 58, 229
Karl Nike : 194
Kartal : 261, 265
Kartal Su Birliği : 241
Kartal-Ömerli isale hattı : 249
Kartalepe : 52, 259, 264
Kasaplar Caddesi : 52
Kasım Ağa suyolları : 53, 55
Kasımpaşa : 45, 64, 70, 72, 105, 256, 260, 263
Kasımpaşa Deresi : 97, 275
Kasrıali Caddesi : 264
Kastamoni kadısı : 49
katmalar : 92, 158
Kavacık mahallesi : 246
Kavisli Ayşe Çavuş sokakları : 264
Kayıdağı Suyu : 171, 229, 255
Kayıdağı : 69, 172, 249, 264, 275, 282
Kazancıbaşı Sokağı : 71
Kâzım Çeçen : 7, 52, 62, 72, 77, 254
Kazlıçeşme (Kazçeşme) : 46, 47
Keçe suyu : 69
Keçeci Fuat Paşa konağı : 21
Keçesuyu kemeri : 239
Keçideresi : 267, 268
Kefeliköyü : 223
Kehr Projeleri : 255, 257, 258, 260, 261, 262
Kemal Kalpakçı (Levazım Müdürlüğü) : 253
Kemankuş Çeşmesi suyu : 172
Kemankuş Mehmet Ağa : 34
Kemer deresi : 172
Kemerburgaz : 57, 73, 77, 229
kemerler : 91, 92
Kerim Esmer : 7
Kerz Nikola (Üstat) : 45
Kestane suyu : 75
Khalkon Tetrasyon : 22
Khrisoloras : 28
Khronikon Paskhale : 22
Kınalıada : 239, 246, 247
Kırım Savaşı : 11
Kırkçeşme : 17, 40, 47, 53, 54, 55, 57, 58, 62, 71, 73, 140, 166, 171, 221, 239, 273, 278, 279, 281
Kırkmaritler Kilisesi : 22
Kısıklı Çeşmesi suyu : 172
Kışla : 114
Kızıldeniz : 39
Kızıldere : 110, 112, 113, 114, 123
Kızıltoprak : 225, 257
Kızlar hamamı : 27
Kieffer (sekreter-tercümanı) : 74
Kirazlı : 57, 58, 69, 229, 232
Kireçburnu : 250
Kissingen : 168
Koca Mehmed Paşa hamamı : 36
Koca Reşit Paşa : 11
Kocadere : 265
Kocamustafapaşa : 53, 55, 67, 259

Kocasinan bölgesi : 263
 Kodinos : 18
 Koğacılar Hamamı : 34
 kolera : 148, 149, 276
 Konstantin : 9, 18, 20, 26, 32, 55, 77, 80
 Konstantinopolis : 9, 10, 18, 24, 25, 32, 34, 50
 Kontrol Laboratuvarları İşletme Şefliği : 269
 Korintien tarzı : 17
 Korucular Çeşmesi suyu : 172
 Koşuyolu : 257
 Koşuyolu ana toplayıcısı : 260
 Kovukkemer : 58, 73
 Kozyatağı : 223, 238, 263
 Kömür Meselesi : 162
 Kömürcü köyü : 149, 282
 Köprülü suyolları : 53, 54
 Kulekapısı : 274
 Kumbaracılar ocağı : 62
 Kunkapı : 257
 Kurbağalıdere : 257, 258, 260, 262, 263, 264, 267, 268, 269
 Kurşunlu Han : 35
 Kurt Kemer : 45
 Kurtuluş : 70, 263
 Kuruçeşme : 250, 251
 Kuşkaya : 279
 Kuştepe : 238, 243, 260
 Kuveyt Anlaşması : 240
 Kuzey Haliç Havzası : 266
 Kuzey Haliç Kollektörleri : 270
 Kuzguncuk : 171, 225, 257, 258, 270
 Kılıçk Ayasofya Camii : 34
 Kılıçk Ayasofya semti : 23
 Küçük Çamlıca : 238, 245, 256
 Küçük Koğacılar hamamı : 33
 Küçük Langa Caddesi : 24, 257
 Kılıçkçekmece : 241, 249, 257, 261, 265, 267
 Kılıçkçekmece deşarjı : 262, 265
 Küçükçekmece Gölü : 234, 252, 263
 Küçükçekmece Tarn Arıtma Tesisi : 252, 268, 269
 Küçükköy : 69, 238, 258, 262
 Küçükköy ayaklı su deposu : 243
 Küçükköy Belediyesi : 241
 Küçükköy deresi : 262
 Küçükköy-Alibeyköy ana toplayıcısı : 262
 Küçükköy-Silâhtar isale hattı : 243
 Küçüklanga Caddesi : 258, 259
 Küçüksu : 261, 263
 Küçükyalı : 265
 Küçükyalı isale hattı : 249
 Kydaros (Alibey Deresi) : 77

Lacretelle : 74
 Lâleli : 67, 256
 Lâleli suyolları : 53, 55
 Lasseron : 97, 98
 Lâtin İmparatorluğu : 29

Launay : 93, 94
 Laurent Décourt : 110, 122, 130
 Ledoulx, A. : 111
 Leon Siliye (Dersaadet Su Şirketi Müdürlüğü) : 280
 Leon Şönman : 164
 Leon, I. : 10, 15, 24, 25, 29, 35
 Leonidas Zarifi : 111, 130
 Les Augustins de l'Assomption : 20
 Leval (Altın Daire Belediyesi'nde mühendis) : 101, 102, 103, 105
 Levent : 243
 Levent Çiftliği : 54
 Levent pompa istasyonu : 244
 Levent Su deposu : 244
 Liman (Alman formen) : 254
 Londra : 109, 151
 Londra asfaltı : 263
 Longinos : 26
 Lorand (Fransa ticaret ateşesi) : 153
 Luigi Gritti : 14
 Löküncüler loncası : 51
 Lüle : 72
 Lütfi Kırdar : 254
 Lykos : 16
 Lyon : 27

Maarif Nezareti : 139, 195, 283
 Mac Swiney : 110, 122
 Macaristan : 14
 Macit Işık (Vakıf Sular Müdürü rahmetli Y. Milh.) : 253
 Macneill (İngiliz mühendis) : 93, 105
 Macuncu mahallesi : 21
 Macuncular : 28
 Maçka Parkı : 230
 Maden deposu ve pompa istasyonu : 250
 Maden Şürası : 98
 Mağlova Kemer : 57, 58, 77
 Mahe (doktor) : 109
 Mahe, Dr. : 149
 Mahmud Kemer : 70, 71
 Mahmud Paşa (Nâfia Nâzırı) : 194
 Mahmud Paşa (Sırdar) : 53
 Mahmud, I. : 36, 45, 55, 58, 81
 Mahmud, II. : 7, 34, 58, 67, 273
 Mahmud, Sultan : 80, 274
 Mahmudpaşa camisi : 274
 Mahmudpaşa suyolları : 53, 55
 Mahmutbey : 55
 Mahmutbey Su Birliği : 241
 Mahmutpaşa : 34, 35, 48
 Mahpeyker : 171
 Maître Salen : 157
 Makhleva (Alibey Deresi) : 77
 Maklava kemeri : 45
 Makriköyü : 283
 maksem : 70, 71, 72
 Maksima sarnıcı : 28
 Maktul Selim Ağa suyu : 172

- Maliye Nezareti : 138, 139, 140, 141, 144, 157
 Maliye ve Nafia Dairesi : 207, 209
 Maltepe : 194, 265
 Maltepe yolu : 53
 Mangan mevkii : 27
 Manglova kemeri : 55, 57
 Manglova mevkii : 221
 Manifaturacılar Çarşısı : 22
 Manuel Bryennios Leontari : 29
 Manuel Comnenus : 50
 Maria Palcologos : 29
 Marie de Launay : 93
 Markianos : 24
 Marmara : 17, 93, 258
 Maslak : 70
 Maslak Kemer : 102, 104
 Maslak su terazileri : 91
 masura (lüle çinsi) : 72
 Mathieu Deval : 74
 Mavrogordato : 132
 Mazhar Bey (Kurmaz binbaşı) : 102, 105
 Mazhar Paşa (Şehremini) : 14
 Mazhar Paşa : 14
 Mazul (azledilmiş- devre dışı bırakılmış) kemer : 15, 17, 54, 55
 Mecari şubesi : 248, 254
 Mecidiyeköy : 70, 258, 260
 Mecidiyeköy isale hattı : 243
 Meclis-i Mebusan : 14
 Meclis-i Vükelâ : 277
 meclis-i Emanet : 142
 Mehmed II. (Fatih Sultan Mehmed) : 11, 29, 33, 35, 36, 39, 42, 43, 46, 50, 52, 53, 55
 Mehmed Portresi : 50
 Mehmed, II. : 35, 80
 Mehmed, III. dönemi : 52
 Mehmet Said, Sadrazam : 283
 Meliksima Çeşmesi suyu : 172
 Melen Çayı : 252
 Melling, Anton Ignaz : 73, 74, 75, 76, 78, 80, 81
 Ménasché, J. : 153
 menba suları : 69
 Mercan : 34
 Merzifon kadısı : 49
 Meşe : 34
 Meşrutiyet dönemi : 137
 Mevlânakapısı : 64
 meydan çeşmesi : 67, 68
 Mısır : 31
 Mısır bağlarbağı : 49, 60
 Mısırçarşısı : 13
 Michel Baudier : 40
 Mihail Paleologos : 29
 Mihrimah Sultan : 43, 45, 58, 171
 Mihrimah suyolları : 53
 Mihrîşah Sultan : 172
 Miletus'lu Pseudo-Hesychios : 35
 Millet Caddesi : 257, 259
 Millî Güvenlik Konseyi : 220
 Millî Müdafaa Vekillliği : 154
 Millingen, A. van : 16
 Mimar Sinan : 7, 37, 43, 44, 45, 55, 56, 57, 58, 61, 77, 78, 272, 273
 Mirclaiion Manastırı : 18, 19
 Misak Efendi (Şefaret Müsteşarı) : 149
 Mocus sarnici : 28
 Moda : 20, 257, 268
 Moda sahil kolektörleri : 266
 Moda Tüneli : 268
 Moda-Mühürdar : 268
 Modestus, vali : 28
 Moltke : 106
 Mortman (doktor) : 109
 Mudanya : 271
 Muhasebe-i Umumiye ve Müzayede ve Münakasa ve İhale Kanunu : 218
 Muhtittin Bey (Şehremini) : 167, 168
 Muhtittin Beyefendi (İstanbul Vali ve Belediye Reisi) : 154
 Muhtittin Üstündağ : 157
 muhtar idareler : 216, 217
 Murad, II. : 29
 Murad, III. : 37
 Musa Kâzım (Şeyhülislâm) : 283
 Musluklar" kitabı : 30
 Mustafa Ârif : 157
 Mustafa Asım Efendi (Şeyhülislâm Mekkizade) : 41
 Mustafa Dede, Seyyid : 34
 Mustafa Efendi, Tophanelioğlu : 172
 Mustafa Saî Çelebi (nakkâş ve şair) : 55
 Mustafa, III. : 27, 36, 58, 172
 Mutlakiyet dönemi : 137
 Mühendishane-i Berr-i Hümayun : 272
 Mühürdar : 257, 262, 268
 Mülhime İnce (İnşaat Müdürü) : 253
 Münir Paşa (Dahiliye Nâzırı) : 279
 Münzevi : 226, 228, 243
 Naci Bengisu : 254
 Naci Yüngül : 70, 253
 Nafia Meclisi : 91
 Nafia Nezareti : 98, 99, 105, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 139, 141, 142, 146, 148, 150, 154, 161, 162, 163, 174, 175, 177, 178, 179, 196, 198, 199, 201, 202, 204, 206, 207, 209, 210, 211, 212
 Nafia Şûrası : 94, 95, 97, 98, 99, 101
 Nafia ve Maarif Dairesi : 138
 Nakkâştepe : 270
 Namık Kemal Caddesi : 257, 259
 Narcissus : 76
 Nâzım Bey (Evkaf Müdürü) : 159
 NEDECO firması : 255, 260
 Nedim : 72
 Nemli-zade Hamdi Efendi : 276
 Neorion Kapısı : 35

Neşatâbad Sarayı : 74
 Nika ihtilâli : 32
 Nimfeum Maximus : 35
 Nisa Hastahanesi : 138
 Nişantaşı : 162
 Nizamı semti : 277
 Noter sokağı : 263
 Nuhkuyusu : 64, 258, 260
 Nurbanu Sultan : 37, 59
 Nurettin Ali Berkol sokağı : 263
 Nurosmaniye suyuolları : 53
 Nurosmaniye : 34, 158
 Nutzhetiye Camii (Tophane'de) : 230

Odoacre : 10
 Okmeydanı : 256, 259
 Ongun sokağı : 264
 Onihim : 122
 Oniki Havari Kilisesi : 18
 Oppenheim : 93, 94, 95, 100, 101, 110
 Ordu Caddesi : 19, 257
 Orhan Gazi çift hamamını : 30
 Orhaniye kışlası : 278
 Orta Kanalizasyon Bölgesi : 258
 Orta-Doğu : 10
 Ortadere : 45, 55, 57
 Ortaköy : 70, 74, 106, 256, 258, 260, 261, 262
 Ortodokslar : 28
 Osman Nuri : 11, 73
 Osman, II. : 50
 Osman, III. : 58
 Osmaniye : 55, 244
 Osmanlı : 11, 19, 30, 35, 38, 39, 41, 80, 90, 151, 171, 255, 256
 Osmanlı Anonim Şirketi : 271
 Osmanlı Bankası : 110, 152, 172, 277
 Osmanlı hamamı : 34, 37
 Osmanlı idaresi : 271
 Osmanlı kanunları : 271
 Osmanlı ordusu : 19
 Osmanlı sanatı : 36
 Osmanlı Türkleri : 38
 Ostaya : 92, 93
 Ostrogot federe birlikleri : 10
 Ottomane Financial Association : 95, 97, 99

Ömer Bey : 69
 Ömerli Barajı : 231, 232, 234, 237, 238, 240, 245, 249, 251
 Ömerli-Kartal isale hattı : 249

Palaestra : 31
 Pangaltı : 91
 Pantokrator sarnıçları : 21
 Papatyaderesi : 265

Paris : 11, 90, 109, 110, 111, 112, 151, 216
 Pascale, Mıverrih : 15
 Pasteur : 149
 Paşa Deresi : 57, 77, 89, 95, 96, 99, 100, 104, 105, 106
 Paşa Kemerli : 58
 Paşa Limanı : 172
 Paşabahçe : 261
 Paşabahçe ana toplayıcı sistemi : 267
 Paşakapısı : 27
 Paşaköy vadisi : 173
 Paşaköyü : 276, 277
 Patrona Halil isyanı : 70
 Paul Boutan : 111
 Paul Lital : 114
 Pendik : 261, 268
 Pendik Atıksu Kanal İnşaatı : 270
 Pendik Dereleri : 269
 Pendik kanalizasyon kolektörü : 265
 Pera (Galata) : 13, 76, 78
 Perama (Galata) : 13
 Peremeciler semti : 13
 Perge : 32
 Perruche : 98
 Persler : 24
 Pertev El'endi (âmedî hulefasından) : 274
 Pestel, A. : 110, 111, 130
 Petra (Belgrad köyü) : 50, 149
 Petrus Gyllius : 19
 Peykhanc : 21
 Philoxenus Sarnıcı (Binbirdirek) : 17, 21, 26
 Philoxenus, senatör : 17
 Phocas sarnıcı : 17, 22, 25
 Pınarbaşı : 153, 226, 227
 Pîrî Paşa medresesi : 20
 Pierre Gilles : 19
 Pipe-Jacking (boru itme) yöntemi : 270
 Pirgos : 95, 96, 99, 100, 101, 102, 104, 105
 Piyalepaşa Bulvarı : 259
 Piyalepaşa Camii : 259
 Pompei hamamları : 31
 Porphyrogenncios : 16, 18
 Porta Melantiados : 29
 Porta Perena (Mısırcarşısı) : 13
 Porta Pigghi : 29
 Porta Xylokerku : 16
 Procopius : 28, 48
 Prost : 254, 261
 Pulkaria sarnıcı : 27
 Pyrgos : 50, 77

Ragıp Gümüşpala Caddesi : 257
 Rami : 227
 Rami Kışlası : 52, 275
 Raymond Janin : 20
 Regia : 34
 Reisülkütab : 12
 Reşat, Sultan : 283
 Reşit Paşa : 182

Reşitpaşa arazi-i vakfiyesi : 143
 Righetti : 132
 Ritter : 93, 100, 101
 Riva deresi : 173, 231, 232, 260, 268, 276, 277
 Riva Tam Arıtma (Kadıköy) Tesisi : 268
 Roma : 9, 10, 16, 18, 25, 31, 48, 75, 78
 Roma hamamları : 29, 30, 31
 Roma İmparatorları : 9, 10, 14, 17, 19
 Roma kanunları : 76
 Roma mimarisi : 33
 Romanos Lekapenos : 18, 19
 Romulus Augustulus : 10
 Rosenraad : 110, 122
 Rot : 122
 Roussel : 122
 Rumeli : 114, 115
 Rumeli Kavağı : 261
 Rumelihisarı : 46
 Rumlar : 9, 13, 40, 77, 78, 79
 Rusya elçisi : 274
 Riştensî Paşa, Sadrazam : 45
 Riştîye Sokak : 264

Saadi Nazım Nirven (Sular İdaresi Tabibi Dr.) :
 228
 Saat ile su itası : 186
 Sadaret : 278, 282
 Sadaret Dairesi Umur-ı Nafia Komisyonu : 275
 Said Efendi (Selimiye dergâhı şeyhi) : 275
 Said Paşa : 277
 Saint Andre manastırı : 17
 Sakarya : 236, 271, 276, 277
 Sakarya-Sapanca Derivasyonu : 232
 Salacak : 238, 270
 Salacak-Gülhane Boğaz geçişi : 251
 Salacak-Sarayburnu denizaltı geçişi : 234
 Salem : 111
 Salih Bey : 102, 103, 105
 Saliha Sultan : 71, 230
 Salma Sıyolları : 143, 145, 146
 Salmatomruk ana toplayıcısı : 259
 Salomon Fernandez : 130
 Samatya : 28, 66
 Sanderson : 40
 Sapanca Gölü : 232
 Saraç-başı hamamı : 36
 Saraçlar Çeşmesi suyu : 172
 saraçlar : 28
 Saray kolu (Halkalı suyunun) : 54
 Saray-ı atik (Eski Saray) : 42
 Sarayburnu : 19, 27, 238, 249, 258
 Sarayburnu denizaltı geçişi : 234
 Sarayçeşme suyu : 53
 Sargis Sarraf Hovanesyan : 26
 Sarıyer : 69, 75, 261
 Sarıyer çeşmesi : 74
 Sarıyer Sular Caddesi : 260
 sarnıçlar : 15, 17, 20, 24, 25, 27, 28, 79, 80

Savaklar Kubbesi : 72
 Savaş Tazminatı Komisyonu : 152
 Sazlıdere barajı : 251, 252, 268
 Scandia-Consult firması : 236, 255, 260, 263, 264
 sebiller : 63, 64, 65, 67, 68
 Sefaköy : 265, 267, 269
 Seinc Nehri : 109
 Selâmi Ali Efendi : 171
 Selamiçeşme : 260
 Selânik : 45, 280
 Selçuk hamamları : 30
 Selim, II. : 37, 59
 Selim, III. : 73, 74
 Selimiye camii : 28, 172
 Selivria (Silivri) : 29
 Sellié : 111
 Semavi Eyice : 22, 34, 37, 55
 Septimus Severus : 21, 32
 Sergius Orata : 31
 Server Efendi (İstanbul Şehremini) : 89, 101, 102, 103, 104
 Server Efendi (İstanbul Şehremini) : 98
 Servicin Efendi : 109
 Sevim Budak : 261
 Seyfî Arkan Bey : 254
 Seyrîsafain İdaresi : 217
 Seyyid Vehbî : 67
 Sıddık Sami Onar : 215
 Sıhhiye Müdüriyeti : 158
 Sıhhiye Nezaretci : 138, 158, 167
 Sırrı Bey (Nafia Müdürü) : 162
 Sivacıyan Karabet Efendi : 180, 182
 Sıvaslı Tekkesi : 21
 Sıcanlı hamamı : 36
 Silâhtar isale hattı : 243
 Silâhtar pompa istasyonu : 244
 Silâhtar-Küçükköy isale hattı : 243
 Silâhtar-Terkos yüksek gerilim hattı : 223
 Silâhtarağa : 27, 222, 238
 Sililke : 23
 Silivrikapı : 29
 Simkeş suyu : 69
 Simon (hava gazı şirketi müdürü) : 173, 180, 182, 276
 Simon Deutsch : 92, 93
 Sinekli : 114
 Sirkci : 164, 259
 Siron Efendi (Kâtip) : 133, 134
 Sixième arrondissement : 11
 Siyavuşpaşa dereleri : 263
 Société Générale : 98, 99, 110, 122
 Société Lyonnaise des Eaux et de l'éclairage : 152
 Soğanlı grubu kanalizasyon ana toplayıcıları : 265
 Soğukçeşme : 27
 Soğukluk : 30
 Sokollu Mehmet Paşa : 23, 39
 Solak Sinan : 171

- Soyunmalık : 30
 Söğütliçeşm : 257
 Spor Caddesi : 262
 Stangile : 180, 182
 Stanifort : 93, 94, 95, 100, 101
 Stern : 122
 Stern et Cie : 110
 Stranca : 94
 Studios Manastırı : 18
 Stuttgart : 173
 Su İşletme İdaresi : 155
 Su Nezareti : 12, 14, 42, 147, 273, 274
 Su saatleri : 203
 Su Şebeke Hesabı : 241
 Su Şirketi : 135, 276, 279
 Su Terazisi sokağı : 21
 su maksemi : 60
 su terazisi : 78
 Süadiye : 225, 256, 263, 264
 sukemlerleri : 77, 78
 Sular İdaresi : 12, 106, 216, 218, 220, 228, 253, 254
 Sular Komisyonu : 89, 101
 Sular Nâzırı : 81
 Sultan Ahmet suyolları : 54
 Sultan Mahmud bendi : 58, 71, 90, 91
 Sultan Mahmud Kemerleri : 58
 Sultan Mahmud türbesi : 168
 Sultan Mustafa suyolları : 53
 Sultan Selim Camii : 18
 Sultan Selim suyolları : 54
 Sultan Süleyman hamamı : 36
 Sultan Süleyman suyu : 272
 Sultan Süleyman vakfı : 274
 Sultanahmet : 15, 28, 53, 67, 283
 Sultanmahmut : 229
 Sultanselim : 15, 21
 Sulukule : 16
 Suphi Tarihi : 70
 Suriye : 15, 31, 32
 Suyabatan sarayı (Yerebatan sarayı) : 26
 suyuolcular : 41, 51, 58, 93
 suyolları : 75, 119, 121, 138, 142, 175, 176, 273, 274, 277, 282
 Sülevi : 60
 Süleyman Bey (İstanbul subaşı) : 11
 Süleyman, (Kanunî) : 14, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 49, 55, 56, 57, 59, 61
 Süleymaniye : 38, 48, 257
 Süleymaniye Camii : 20
 Süleymaniye külliyesi : 37
 Süleymaniye sukemlerleri : 274
 Süleymaniye suyolları : 53, 54, 55
 Stinbülzade Vehbi Efendi : 67
 Süt hamamı : 36
 Sütlüce : 64, 256
 Süveyş : 98
 Süveyş Kanalı : 39
 Şabandere kollektörü : 259
 Şadırvan Kolu : 52
 Şark Demiryolları : 164
 Şebsefa Hatun camii : 22
 Şehrcmaneti : 11, 12, 14, 42, 70, 101, 112, 116, 121, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 150, 158, 160, 162, 166, 168, 174, 192, 194, 195, 196, 199, 200, 201, 204, 205, 207, 208
 Şehzade camii : 77, 78
 Şehzadebaşı : 63
 Şenî'un pınarı : 43
 Şem'un suyu : 43
 Şemseddin Günlaltay Caddesi : 263, 264
 Şemsipaşa : 64, 261
 Şengül hamamı : 31
 Şenlikköy : 229, 256
 Şerifali : 249
 Şerifali kanalizasyon kollektörü : 265
 Şeytan Deresi : 102, 103, 104
 Şifa Hamamı : 28
 Şişli : 70, 162, 222, 227, 256, 258
 Şönmman Tatsol : 164
 Şûrâ-yı Devlet : 138, 139, 141, 143, 144, 145, 146, 148, 162, 163, 177, 201, 207, 208, 211, 212, 271, 275, 284
 Şükrü Kanatlı Hatboyu : 264
 Tacünevarih : 11
 Tahir Kevkep (Maliye Bakanlığı'nın temsilcisi) : 157
 Tahsin Bey sokağı : 23
 Tahtakale : 34
 Tahtakale hamamı : 36
 Tahtap hamamları : 36
 Taksim : 70, 93, 96, 103, 104, 105, 139, 149, 222, 250, 275
 Taksim Bahçesi : 254
 Taksim deposu : 280
 Taksim galerisi : 72
 Taksim Haznesi : 71
 Taksim Maksemi : 71, 72
 Taksim Meydanı : 72
 Taksim Suyu : 70, 71, 72, 171, 222, 223, 230, 276, 279
 Taksim tesisleri : 71
 Talandier, Albert : 110, 130
 Talât (Dahiliye Nâzırı ve Maliye Nâzırı vekili) : 283
 Talip Efendi suyu : 172
 TAMS (Tippel-Abel-Mc Carty-Statton) Müşavir firması : 232
 Tarabya : 67, 261, 267
 taşçılar : 49
 Taşdelen : 69, 282
 Taşkışla : 250
 Tatavla (Kurtuluş) : 90, 168
 Tauri forumu : 34, 35

Tavşanlı Barajı : 234
 Tavşanlı sistemi : 250
 Tavukçu köprüsü : 53
 Tekfur Sarayı : 16
 Tell al-Amânah : 31
 Telli Kavak sokakları : 263
 Teodor Verstratin : 182
 Teodos Forumu : 53
 Tepidarium' : 30
 Terkköy : 114
 Terkos : 93, 109, 110, 112, 113, 114, 115, 123, 131, 132, 136, 145, 146, 147, 148, 150, 153, 154, 155, 158, 161, 168, 169, 211, 215, 216, 217, 218, 220, 221, 222, 223, 226, 227, 228, 230, 231, 232, 236, 237, 242, 243, 250, 251, 260, 267, 271, 276, 277, 279, 280, 281
 Terkos kumpanyası : 147, 158, 160, 161, 166, 168, 211
 Terkos Su Şirketi : 14, 45, 112, 130, 132, 136, 137, 145, 150, 153, 154, 157, 158, 162, 168, 169, 173, 210, 211, 215, 218, 221, 222, 228, 255, 275, 276, 277, 279
 Terkos şebekesi : 132, 222, 223
 Terkos terfi merkezi : 226
 Terkos Tesisleri : 220
 Terkos-Alibey baraj sistemi : 232, 234, 249, 251
 Terkos-Kâğıthane isale hattı : 232
 Terkos-Pınarbaşı isale hattı : 226
 Terkos-Silâhtar yüksek gerilim hattı : 223
 Ternaui (Terno) Bey (mühendis) : 109, 110, 112, 114, 122, 123, 130, 132
 Tevkiî Ahmet Paşa Çeşmesi : 71
 Tezkireti'l Binyân : 43, 55
 Tezkireti'l-Ebniye : 77
 Theodosius : 10, 15, 21, 28, 35
 Theodosios Sarnıcı : 13, 17, 25, 28
 Theophancs : 48
 Tıp Medresesi : 61, 272
 Ticaret ve Nafia Nezareti : 136, 137, 186, 189, 192
 Tifo hastalığı : 73
 Tissolit : 122
 Titus hamamı : 31
 Tomruk Ağası suyu : 69
 Topçular : 52
 Tophane : 64, 72, 75, 78, 115, 138, 230, 276
 Tophanelioğlu : 172, 279
 Topkapı : 64, 260
 Topkapı Caddesi : 257
 Topkapı Sarayı : 43, 45
 Topuzlu : 229
 Topuzlu Bend : 45, 57, 58, 71
 Toris : 122
 Törenler Kitabı : 18
 Trakya : 20, 34
 Trakya Bosforu : 9
 Tridon (Hükümet mühendisi) : 101, 102, 103, 104, 105

Tuna Suyu : 103, 104
 Tursun Bey : 47, 53
 Turunçlu suyu : 53, 54
 Turunçlu suyu : 41, 140
 Turunçluk Suyu : 52
 Tuzburnu : 17
 Tuzla : 17, 231, 247, 268
 Tuzla ana toplayıcı sistemi : 267
 Tuzla Biyolojik Atıksu Arıtma Tesisleri : 267, 268
 Tuzla drenaj alanı : 268
 Tuzla ön arıtma tesisleri : 265
 Tuzla Öngerilmeli Beton Boru Fabrikası : 247
 Tuzla Tam Arıtma Tesisleri : 261, 269
 Türk çeşme mimarisi : 67
 Türk hamamları : 30, 32, 33
 Türk Hükümeti : 233
 Türk-İslâm Eserleri Müzesi : 20, 62
 Türkiye : 151
 Türkler : 9, 13, 16, 17, 79, 81

Üncular Caddesi : 37
 Unkapanı : 21, 22, 257
 Uşşakî tekkesi çeşmesi : 66
 Uzun kemer : 45, 55, 57, 58, 77
 Uzuncadere : 237, 244
 Uzuncaova Deresi : 55

Üç Kardeşler : 52
 Ümraniye : 265
 Üsküdar : 14, 36, 37, 64, 66, 69, 71, 136, 142, 144, 149, 171, 172, 211, 225, 257, 260, 264, 265, 276, 277
 Üsküdar ana toplayıcı sistemi : 267
 Üsküdar Belediyesi : 202
 Üsküdar Deniz Deşarjı Hattı : 270
 Üsküdar kıyı toplayıcısı : 263
 Üsküdar Ön Arıtma Tesisi : 270
 Üsküdar pompa istasyonu : 263
 Üsküdar Su Şirketi : 136, 225
 Üsküdar Şemsipaşa : 258
 Üsküdar Toptaşı Çavuşdere (ana toplayıcı) : 260
 Üsküdar-Doğancılar : 72
 Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi : 151, 152, 180, 185, 192, 193, 194, 197, 199, 202, 203, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 215, 220, 277, 278, 284

Vakıf Defteri : 171
 Vakıf Sular Müdürlüğü : 12
 Vakıf suları : 158, 159, 215, 220, 255
 Vakıflar : 215, 277
 Vakıflar Nezareti : 12
 Valde Bendi : 275
 Valde Hanı : 35
 Valde suyu : 69
 Valens (İmparator) : 15, 19
 Valens aködükü. Bkz

Valide Bendi : 58, 71, 91, 93
 Valide Hamamı : 37
 Valide Katması : 71
 Vandallar : 24
 Vantor, Baron de : 173, 180, 182
 Vaniköy : 261
 Vardapet (rahib) : 24
 Vassilaki Johannidès : 132
 Vatan Caddesi : 16, 257
 Vefa : 57
 Vefa kulübü : 15
 Vecilhan, G. M. (Mühendis) : 111
 Veliefendi Hipodromu : 16
 Venedik : 14, 50
 Vezir Hanı : 37
 Vezneciler caddesi : 22
 Via Egnatia : 19, 34
 Vicomte Reille : 130
 Victor Reille, Baron : 110, 111
 Vitry : 152
 Viyana : 109
 Vlakhera Sarayı : 16
 Vlanga bostanı : 24
 Volga : 39
 Voyage pittoresque : 74

Wild (Mühendis) : 255, 256, 257

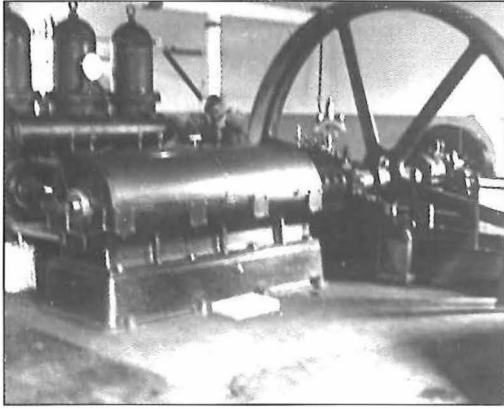
Yağmur suyu Master Planları : 263
 Yakacak Ayazma suyu : 69
 Yakub Ağa (Sarayağası veya Kapuağası) : 171
 Yıldızlı kapı : 28
 Yalova : 250, 251
 Yalova-Kuruçeşme su taşıma projesi : 51, 250
 Yanko : 57
 Yapay Yağış : 252
 Yasa ve Nizamlar Dairesi : 94
 Yedikule : 46, 47, 66, 104, 249, 259, 260
 Yeni Nişancı : 52
 Yeni Odalar-başı hamamı : 36
 Yeni Roma : 9
 Yeni Saray : 44
 Yenibahçe : 18, 67, 115, 257, 273
 Yenibosna : 265, 269

Yeniçeri ağası : 27
 Yeniçeri Odaları : 273
 Yenikapı : 24, 256, 257, 258, 261, 266, 269
 Yenikapı Ön Arıtma Tesisi : 260
 Yeniköy : 70, 72, 90, 143, 261
 Yenikubbe : 45
 Yenimahalle : 19
 Yerebatan : 17, 25
 Yerebatan Caddesi : 36
 Yerebatan sarayı (Suyabatın sarayı) : 17, 26
 Yeşilbağ-Yenibosna atık su kolektörleri : 265
 Yeşilçay : 251
 Yeşilköy : 227, 244, 245, 258, 259
 Yeşilköy Dört Kardeşler : 264
 Yeşilköy-Florya isale hattı : 249
 Yeşilyurt : 244, 258
 Yıldız Dede-Baba : 33, 34
 Yıldız hamamı : 33, 34
 Yıldız Sarayı : 72, 279
 Yunan-ı kadim hamamları : 29
 Yunanistan : 31
 Yusuf Ziya, Binbaşı : 149
 Yüksek Mühendis Mektebi : 252

Zarifi : 111

Zenon : 25
 Zeuxippus-Zoksipos hamamı : 32
 Zeynep Kâmil : 270
 Zeyrek manastırı ve sarnıcı : 21
 Zeyrek-başı : 20
 Zeytinburnu : 228, 244, 260
 Zeytinburnu artçıylenleri : 238
 Zeytinburnu pis su kolektörü : 264
 Zeytinburnu Pompa İstasyonu : 263
 Zeytinburnu- Ayvalıdere atık su kolektörü : 265
 Zihni Paşa : 173
 Zincirli (Anadolu'da) : 31
 Zincirlikuyu : 70, 72, 250
 Ziya Erdem Bey (Belediye Hey'et-i Fennîye Reisi) : 157, 253
 Ziya Gökalp Caddesi : 257
 Zonasas : 48
 Zuhurathaba ana toplayıcıları : 258

F O T O G R A F L A R

Fot. 1: Terkos üzerinde buhar makinalarının tahrik ettiği pompalar, 1946. (Burhan Oğuz arşivi.)

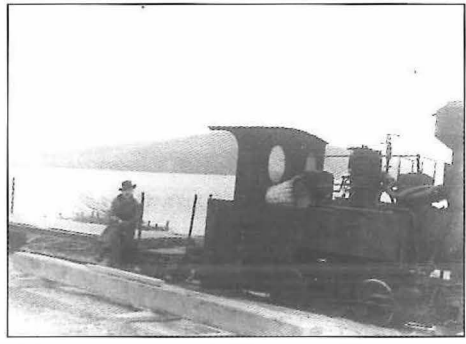

Fot. 2: Buhar makinalarının krank şaftı tarafından görünüştü. Önde Sular İdaresinin müşaviri Prof. Kâmuran Görgün (solda) ile baş mühendis Mithat Özarar duruyorlar, 1946 (Burhan Oğuz arşivi.)

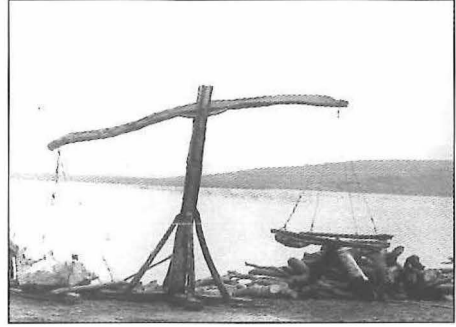
Rahmetli Prof. Kamuran Görgün ellili yılların başında İETT Umum Müdürü, daha sonra İstanbul Belediye Reisi, Devlet Demiryolları Umum Müdürü olmuş ve İstanbul metrosu fikrini ilk kez İETT'İ Umum Müdürlüğü sırasında ortaya atmış ve bu yolda ciddi çalışmalar yapmış çok değerli bir kişiydi.

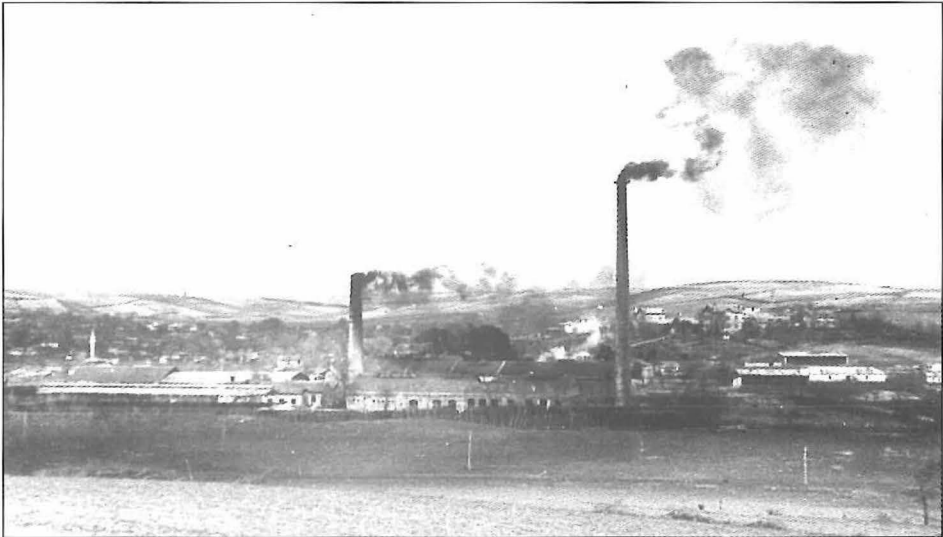
Fot. 3: Terkos Su Şirketi'nin son ve İstanbul Sular İdaresi'nin 1933-1935 arası ilk müdürü J.J. Castelnau (Sular İdaresi Arşivi)

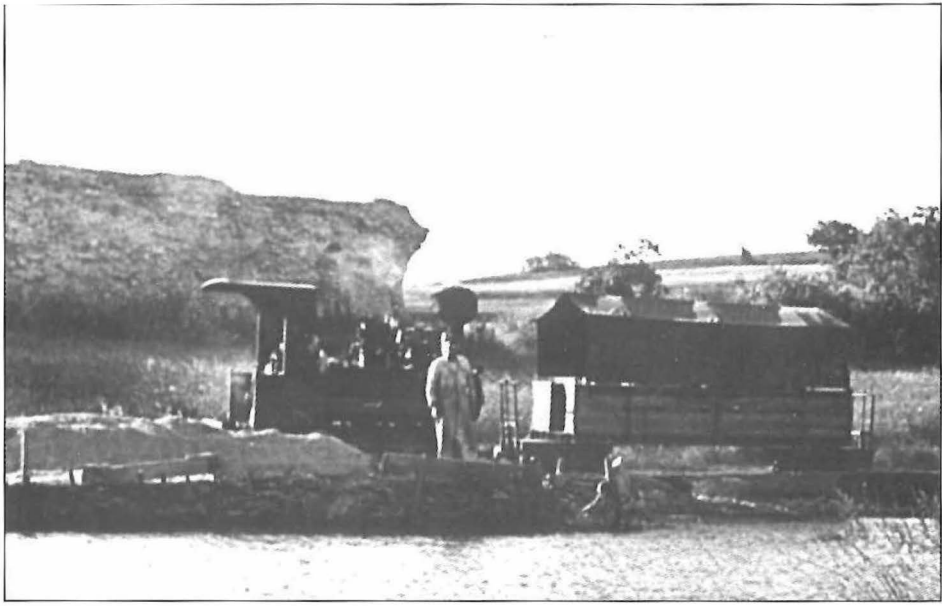
Fot. 4 - Metin içinde anlatılıp ekli belgelerde de görüldüğü üzere Ereğli'den gemi ile gelen kömür Karaburun'da mavnalara aktarılır, buradan da küfelerle karaya, rıhtım üzerine dökülürdü. Bu kömürü Terkos üzinine, resimde lokomotif ve bir vagonu görülen dekovil getirirdi 1953. (*Burhan Oğuz arşivi.*)

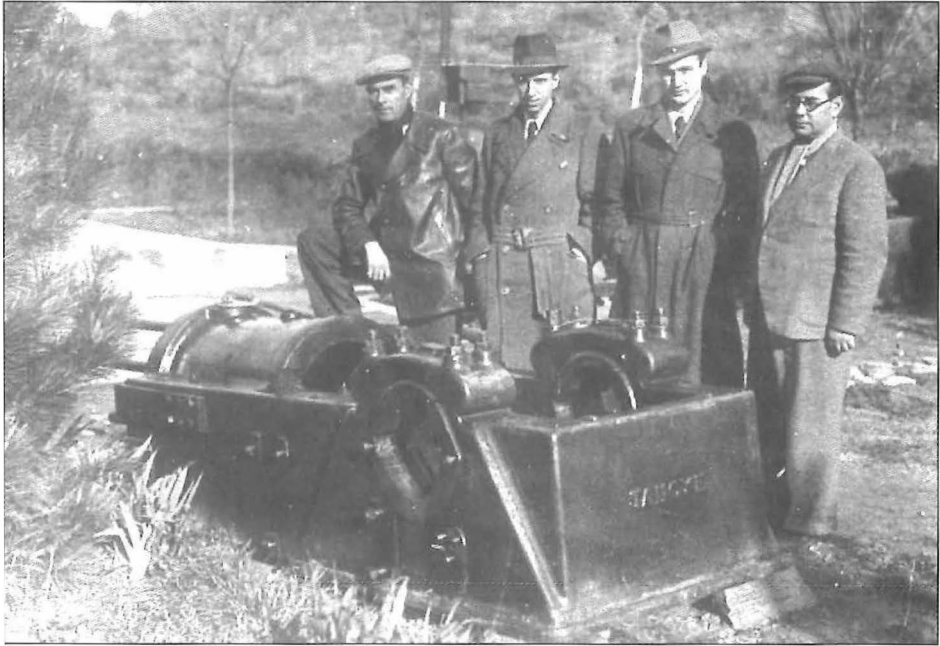
Fot 5-Sular İdaresi çalışanlarının bir tüketim kooperatifi vardı. İstaranca'dan odun kestirilir, her üyeye eşit oranda dağıtılırdı. Resimde görülen kantar (ve çeki taşı), tartı birimini saptardı.1953 (*Burhan Oğuz arşivi*)

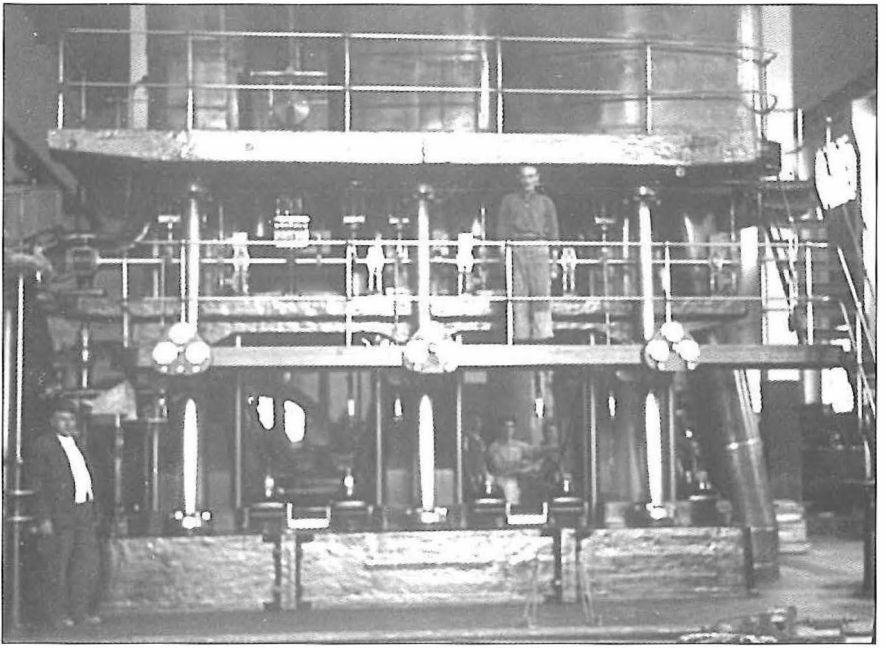
Fot 6-Terkos Fabrikasının 1942'deki görünümü. Terkos gölünden çekilen suyu 110 m yükseklikteki ana depoya basardı. (*Faruk Özerengin arşivi*)

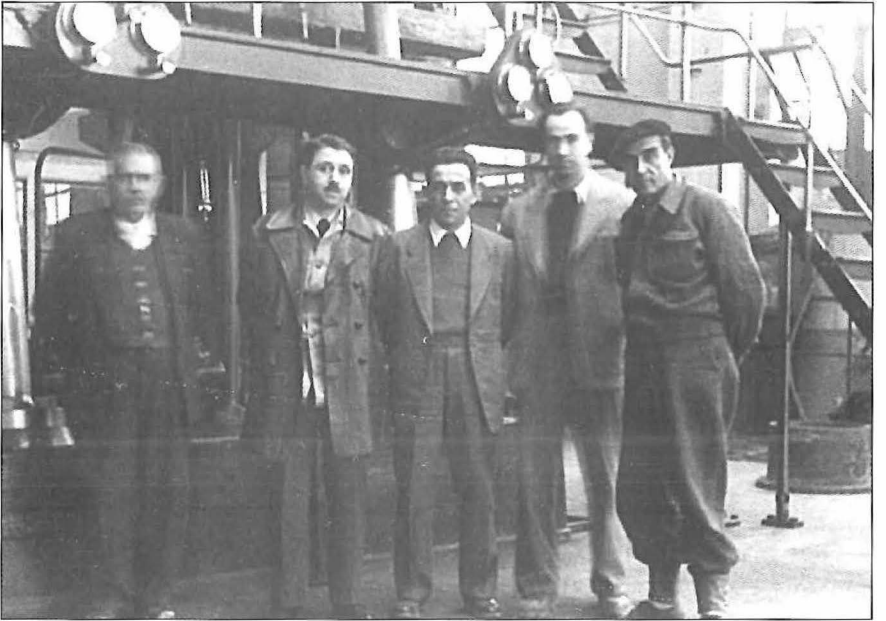
Fot. 7- Terkos fabrikasına kömür çeken dekovilin gölden görünüşü.

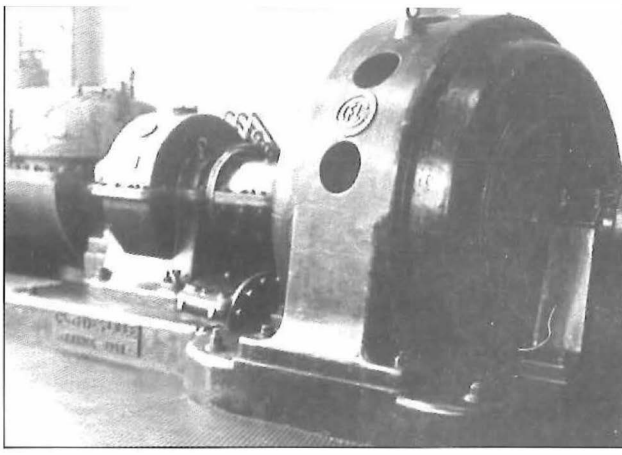
Fot. 8- Elmalı'nın elektrifikasyonu üzerine sökülen buhar makinalarından biri. Soldan, başförmen Meyli Bey, Y. Müh. İskender Humbaracı, Y. Müh. Faruk Özerengin ve Müh. montöz Müfit Bey. Meyli Bey, Sular Idaresi'nin temel direği idi. Bütün işinler ondan sorulurdu. 1947 (Faruk Özerengin arşivi)

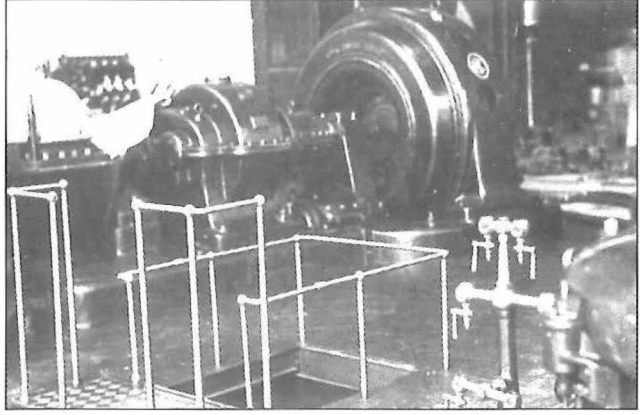
Fot. 9 - Terkos üzününde Hathorn-Davey buharlı ana pompa. 1947 (*Faruk Özerengün arşivi*)

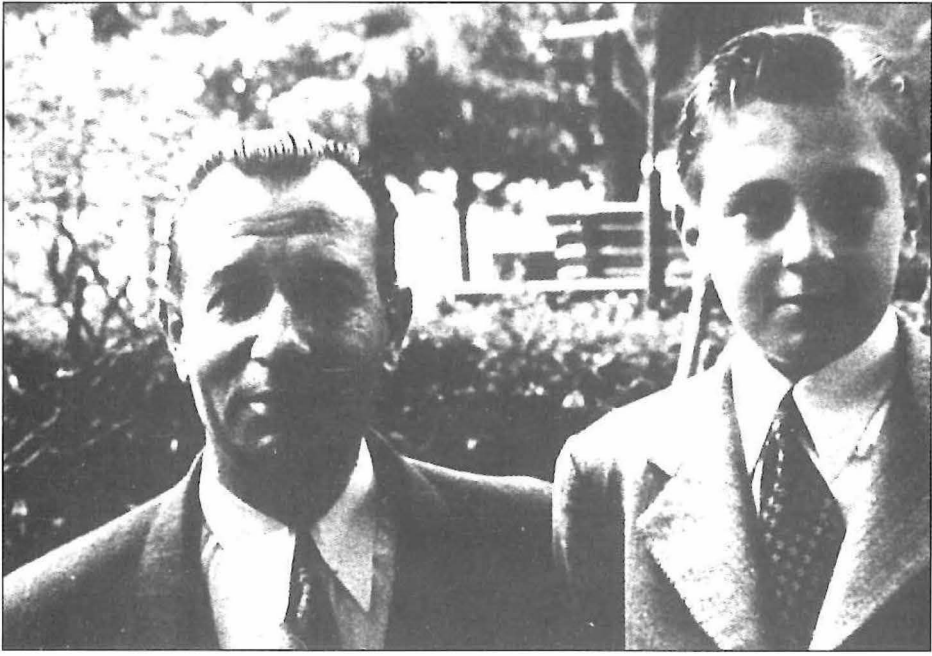
Fot. 10 -Hathörn-Davey ana pompanın önünde sağdan, Meyli Bey, Terkos üzünü müdürü, Sular İdaresi Başmühendisi ve Burhan Oğuz ile ustalardan biri. 1953 (*B. Oğuz arşivi*)

Fot. 11 - 1949'da Terkos'a monte edilen buhar türbini-generatör grubu.
(Faruk Özerengin arşivi)

Fot. 12 - Derbent giriş sifonundan çıkan kök. 1949 (Faruk Özerengin arşivi)

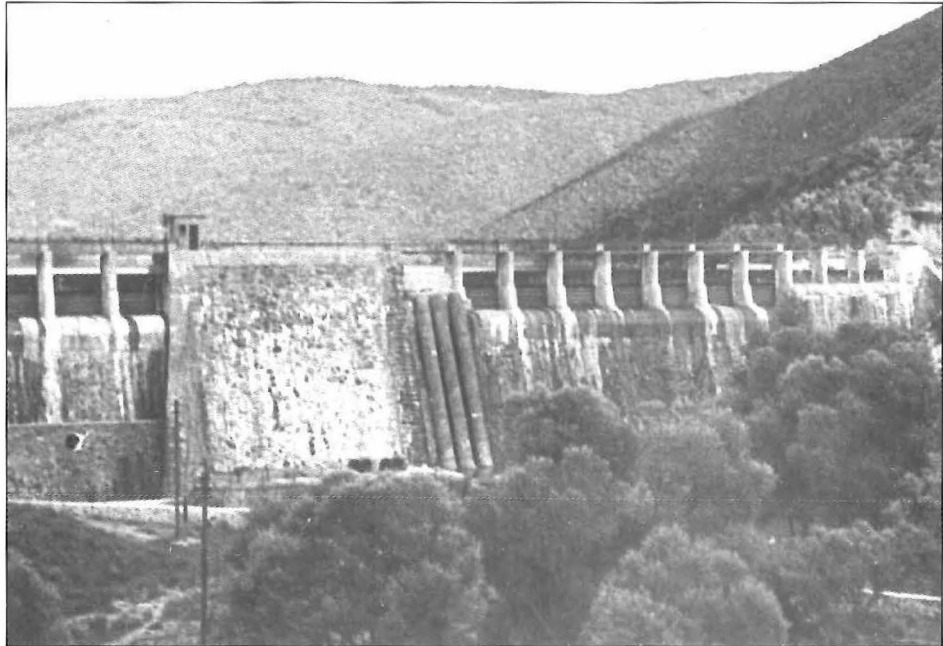
Fot. 13 - Terkos fabrikası müdürü Nail Bey ile oğlu Çetin. 1949 (Faruk Özerengin arşivi)

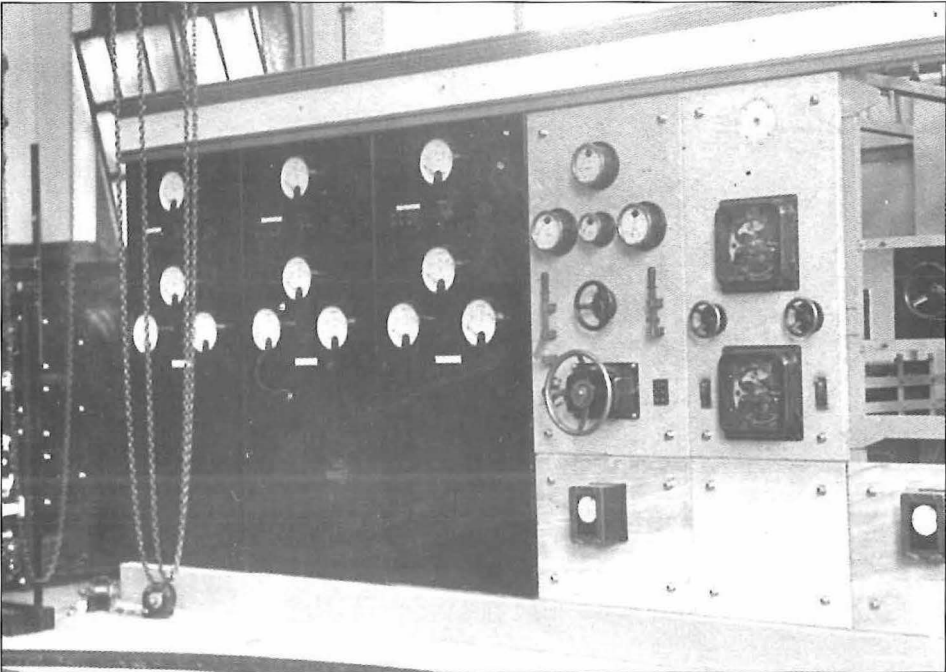
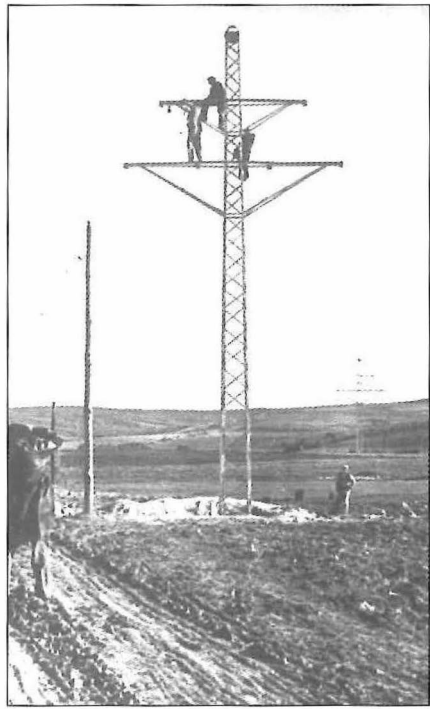
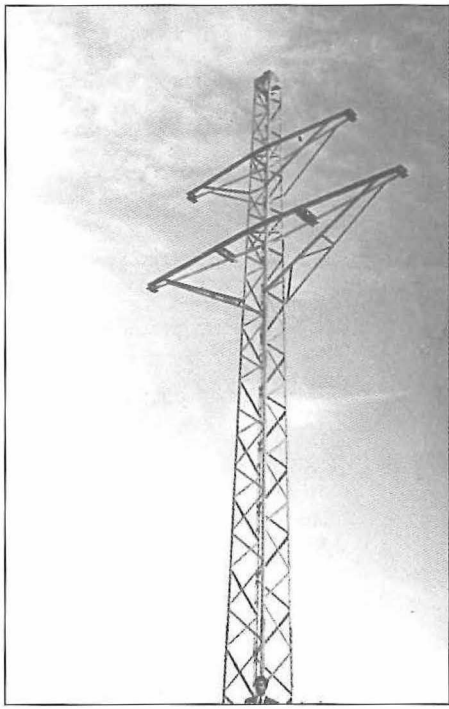
Fot. 14 - Sular İdaresi müdürü Ziya Erdem Bey (solda) ile muavini Prof. İhsan Göze. 1945 (Faruk Özerengin arşivi)

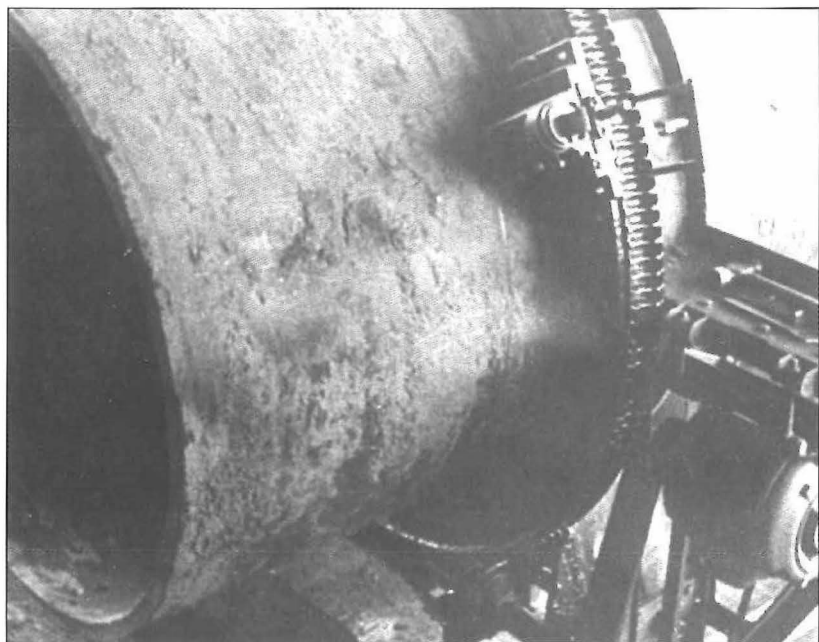
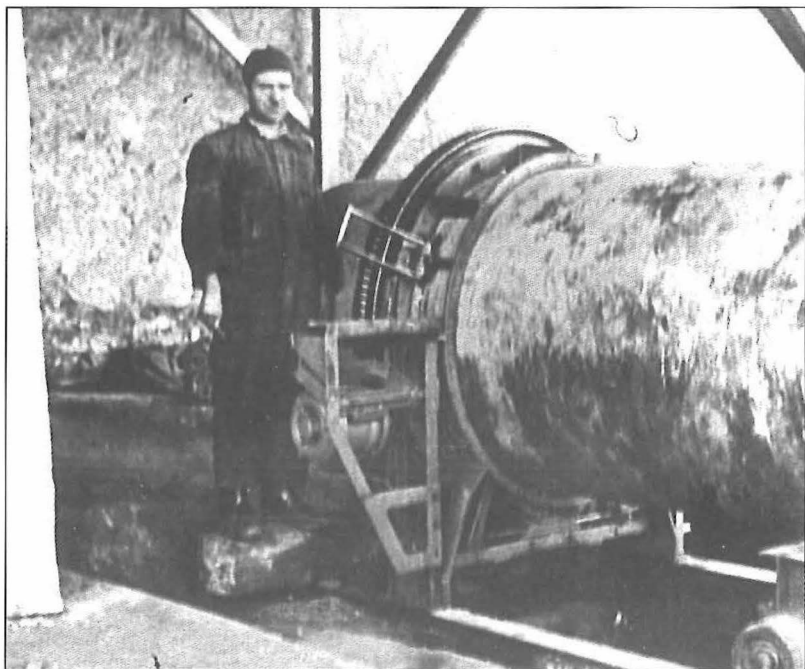
Fot. 15 - (Soldan) Müdür muavini Prof. İhsan Göze, müdür Ziya Erdem Bey, bir misafir ve in-
şaat şefi Y. Mith. Mülhime İnce ablamız. Terkos 1946 (Faruk Özerengin arşivi)

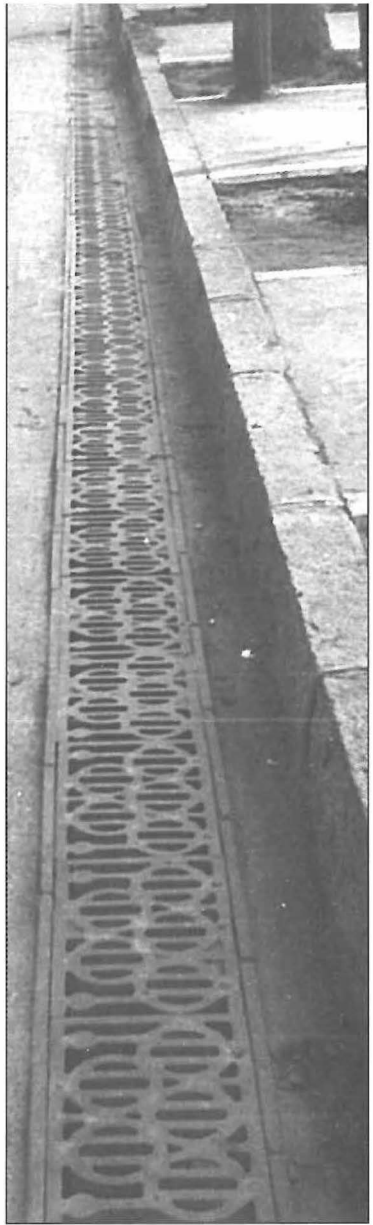
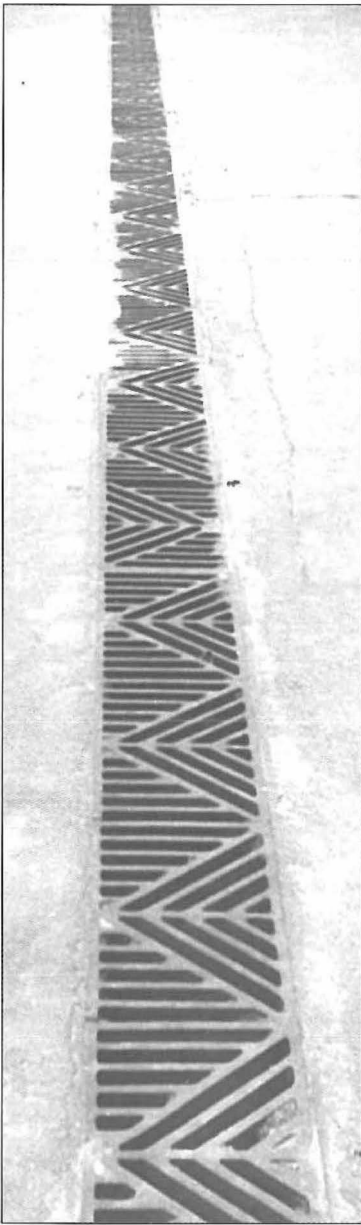
Fot. 16 - Elmalı Bendi 1949. (Faruk Özerengin arşivi)

Fot. 17 - Terkos'un elektrifikasyonu alışmaları 1950. (Faruk zerengin aşıvı)

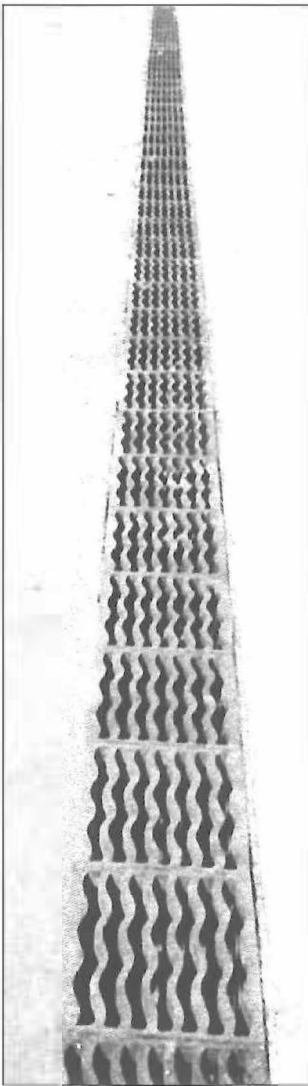

Fot. 18 - Terkos - Kâğıthane arası döşenen 1000 mm. çapında font borular için kesme makinası. 1950 (*Faruk Özerengin arşivi*)

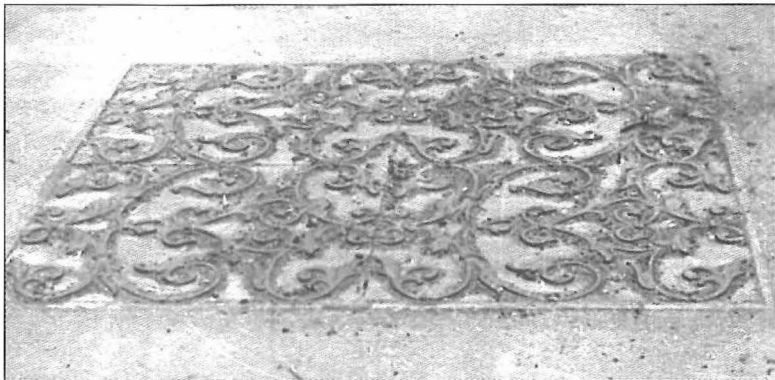
Fot. 24- Dolmabahçe Sarayı'nın Beşiktaş caddesine bakan büyük kapısının iki yanındaki kanal ızgaraları (1944). Bunlar halen mevcuttur. Bu motif daha sonra birçok yere de uygulanmıştır. (B. Oğuz arşivi)

Fot. 25- Dolmabahçe İnönü Stadyumu'nun Beşiktaş Caddesi'ne bakan kaldırımının dibindeki ve olimpiyadın beş halkasını temsil eden kanal ızgaraları (1944). Bunlardan daha sonra Açık hava Tiyatrosu'nun çevresine de konmuştur. Bunlar halen mevcut değildir. (B. Oğuz arşivi)

Fot. 26- Dolmabahçe rıhtımında denize paralel kanalın ızgaraları (1945). Bunlar halen mevcut değildir. (B. Oğuz arşivi)

Fot. 27- Dolmabahçe Sarayı'nın Beşiktaş Caddesi'ne bakan kapısının ilerisinde Saray'a gelen suyun vanasının tarafımızdan çizilip dökülmüş kapağı. Halen yerinde duruyor 1944. (B. Oğuz arşivi)

Dikkatsiz kartpostal editörü her ne kadar Paşabahçe Çeşmesi diye bassa da görüntüdeki sebilimiz III. Ahmet Sebilî. 1900'lerin başında Sultanahmet'te Ayasofya'nın yan tarafında Topkapı Sarayı giriş kapısı (Bab-ı Hümayun) önündeki abidevi sebil her dönemde fotoğrafçıların göz bebeği oldu. Arka planda gözüken kapının (Bab-ı Hümayun) üst katı bugün yok.

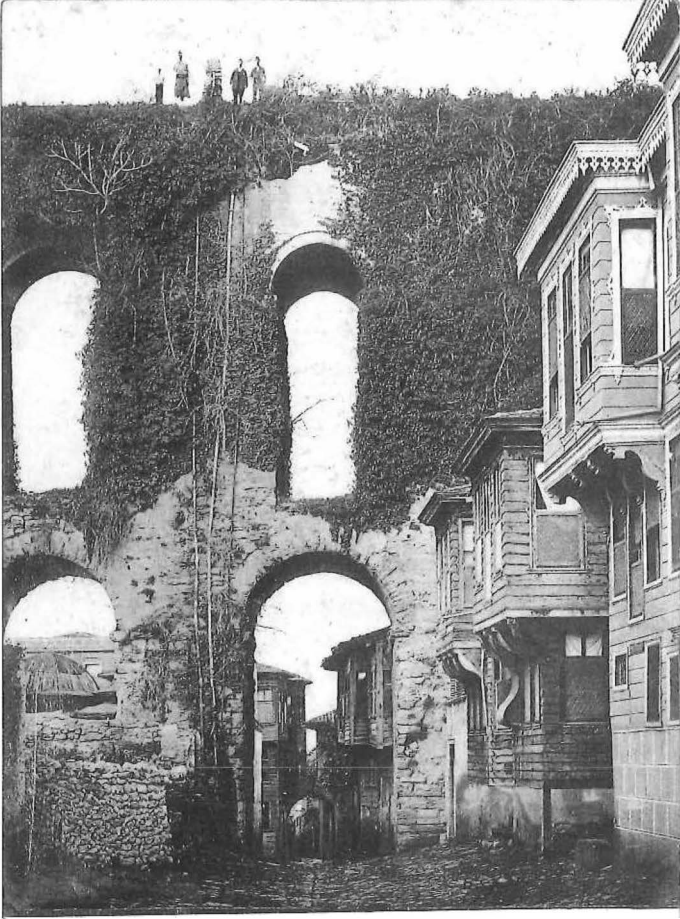

Edit, Bon Marché 19 - Constantinople - Fontaine Mosquée "Scutari"

Üsküdar Camii Çeşmesi. 1900'ün başları.
At arabaları ile gelen fiçılar ve damacınalar bu çeşmeden doldurulacak.

Üsküdar Mihrimah Sultan Camisi'nin Sebil çeşmesinin
1900 başlarındaki bir başka görüntüsü.

L'aqueduc de Valens, Stamboul, Constantinople.

1486. Editeur Max Fruchtermann, Constantinople.

Phot. Berggren.

Berggren'in 1900'lerde çektiği bu fotoğrafta Bizans'tan kalma su dağıtımında kullanılan Valens Kemerleri. Bugünkü Saraçhane-Vefa arası, İMÇ blokları karşısı. Kemerler baki ama evler, konaklar artık yok.

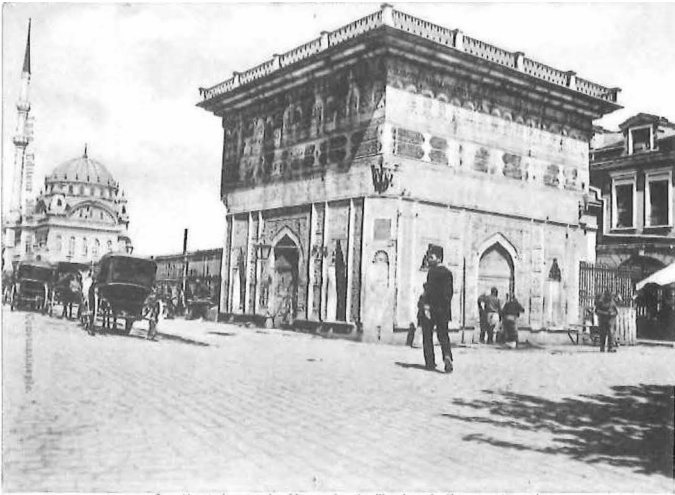
Kartpostalı yollayanın el yazısından anladığımız kadarı ile Kadıköy’de bir çeşme. Önünde çeşme yalağından koyunlarını “sulamayı” bekleyen bir çoban. Ne de olsa o zamanlar “Kadı(n)n köyü”.

1930’larda Taksim Sular İdaresi önü. Taksim maksemi İstanbul’a gelen suların toplanıp şehre taksim edildiği yerd.

1900'lerin başında Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa Camisi ve Sebili.
Her daim görünen seyyar satıcılar için belki de en sota yer
çeşmenin yan sahanlığıydı.

La Fontaine et la Mosquée de Tophané, Constantinople.

1909'da önünde darağaçlarının kurulduğu Tophane Çeşmesi.
Bugün (her ne kadar çatısı benzemese de) onarılarak temizlendi.

Alman İmparatoru Guillaume II'nin İstanbul'u ziyareti münasebetiyle yapılan 1901'de açılan nam-ı değer Alman Çeşmesi (Sultanahmet).

Beykoz'un şifalı sularından birinin başına yaptırılan Beykoz Çeşmesi.

İmparatorluklar başkenti İstanbul'da,
Bizans sarnıçlarından İSKİ'ye kadar akan suyun serüveni.
Sudan doğan uygarlık.

Suyun toplanması, dağıtılması, şebekeler, çeşmeler, hamamlar, sakalar...
Sular idaresine ilişkin önemli ayrıntılar, ihaleler, mukaveleler, devletin
denetimi, yolsuzluklar, çekişmeler...

Kısaca su ve kanalizasyonlara dair yaşanmış nice ilginç olaylar,
arşiv belgelerine dayanan tarihi saptamalar.

Burhan Oğuz'un titiz kaleminden nefis bir üslupla sunulan ve
kılı kırk yaran bu araştırması, İstanbul'la ilgili kaynak kitaplar
kütüphanesinde derhal yerini alacak bir kitap.

ISBN 975-7172-27-8

